НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 2, 2026

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 2, 2026
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2049 від 13.06.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-05310.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», (вул. Георгія Кірпи, буд. 2-а, м. Київ, 03035, institutelaw@sipl.com.ua, тел. (098) 280-4553.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 4 від 16.03.2026 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Головний редактор:
Боровик Андрій Володимирович, доктор юридичних наук, професор, віце-президент з наукової роботи, Науково-дослідний інститут публічного права (Україна)

Члени редакційної колегії:
Галунько Валентин Васильович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу проблем публічного права, Науково-дослідний інститут публічного права (Україна); **Деревянко Наталія Зеновіївна,** доктор філософії в галузі права, доцент, декан юридичного факультету, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука (Україна); **Дрозд Олексій Юрійович,** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейського права, Національна академія внутрішніх справ (Україна); **Козін Сергій Миколайович,** доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, Науково-дослідний інститут публічного права (Україна); **Короєд Сергій Олександрович,** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права, Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила» (Україна); **Панченко Ольга Іванівна,** доктор юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, Науково-дослідний інститут публічного права (Україна); **Саяпін Сергій,** доктор права, професор Школи права Університету КІМЕП (м. Алмати, Республіка Казахстан); **Сокуренко Олена Анатоліївна,** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка (Україна); **Сорока Лариса Володимирівна,** доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу аспірантури і докторантури, Науково-дослідний інститут публічного права (Україна); **Цибуленко Євген,** доктор філософії в галузі права, старший викладач Інституту права, Талліннський технічний університет (TalTech) (Естонія)

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2026. – 318 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права. Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Мови розповсюдження – українська, англійська, польська, румунська, німецька.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2026

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 351.84
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.1

ВОЙТЮК М.П.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ НА СЛУЖБІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ, А ТАКОЖ ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

RESEARCH METHODOLOGY ON THE FUNCTION OF SOCIAL PROTECTION FOR CITIZENS SERVING IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE AND OTHER MILITARY FORMATIONS, AS WELL AS THEIR FAMILY MEMBERS

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічного інструментарію пізнання здійснюваної державою функції соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз методологічного інструментарію дослідження функції соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. На основі вивчення сучасних наукових підходів констатовано відсутність уніфікованого трактування поняття «методологія права», у зв'язку з чим актуалізовано потребу в систематизації засобів пізнання цієї сфери. Доведено, що ефективність вивчення реалізації соціальної функції держави безпосередньо залежить від інтеграції ідей верховенства права та людиноцентризму. Особливу увагу приділено антропологічному та аксіологічному методологічним підходам. Їх застосування дозволяє переорієнтувати вектор наукового пошуку з суто інституційного аналізу державних органів на конкретну особистість – Захисника та Захисницю України, визнаючи їх найвищою соціальною цінністю. У межах дослідження сформовано систему методів пізнання. Світоглядний діалектичний метод та його категорії (сутність і явище, зміст і форма) використано для розкриття внутрішньої структури досліджуваної функції. Функціональний, системний та формально-логічний класичні методи дозволили визначити коло суб'єктів реалізації державної політики та класифікувати правові й організаційні форми їхньої діяльності. Завдяки поєднанню герменевтичного та спеціально-юридичного методів проаналізовано акти національного законодавства, правові позиції Конституційного Суду України та обґрунтовано доцільність упровадження новітніх цифрових інструментів. Компаративний метод визначено як засіб адаптації ефективного досвіду країн-членів НАТО до сучасних українських реалій.

Ключові слова: *методологія права, соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей, антропологічний методологічний підхід, аксіологічний методологічний підход, методи наукового пізнання.*

The purpose of the article is to substantiate the theoretical and methodological tools for understanding the state's function of social protection of citizens serving in

© ВОЙТЮК М.П. – аспірант кафедри теорії та історії держави та права, конституційного права та прав людини (Дніпровський державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0002-8734-1862

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

the Armed Forces of Ukraine and other military formations, as well as their family members. This article presents a comprehensive theoretical and legal analysis of the methodological tools used to study the function of social protection for citizens serving in the Armed Forces of Ukraine and other military formations, as well as their family members. Based on an examination of contemporary scientific approaches, the absence of a unified interpretation of the concept of "legal methodology" is noted, which highlights the need to systematize the means of understanding this field. It is demonstrated that the effectiveness of studying the implementation of the state's social function directly depends on the integration of the ideas of the rule of law and human-centeredness. Particular attention is paid to anthropological and axiological methodological approaches. Their application allows for reorienting the focus of scientific inquiry from a purely institutional analysis of state bodies to the specific individual – the Defender of Ukraine – recognizing them as the highest social value. Within the scope of the study, a system of cognitive methods was developed. The dialectical method of worldview and its categories (essence and phenomenon, content and form) were used to reveal the internal structure of the function under study. The functional, systemic, and formal-logical classical methods made it possible to identify the range of actors involved in the implementation of state policy and to classify the legal and organizational forms of their activities. By combining hermeneutic and legal-technical methods, this study analyzes national legislation and the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, and justifies the feasibility of implementing the latest digital tools. The comparative method is identified as a means of adapting the effective experience of NATO member states to contemporary Ukrainian realities.

Key words: *methodology of law, social protection of military personnel and their families, anthropological methodological approach, axiological methodological approach, methods of scientific inquiry.*

Постановка проблеми. У сучасній доктрині юридичної науки й досі відсутній уніфікований підхід до трактування сутності та структури поняття «методологія права». Ця теоретична невизначеність негативно впливає на дослідження конкретних функцій держави, зокрема функції соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формуваннях та членів їхніх сімей.

Традиційні наукові підходи часто обмежуються лише формально-юридичним аналізом діяльності державних інституцій та механічним описом чинного законодавства. Проте в умовах правового режиму воєнного стану такий підхід є недостатнім. Потребує негайного подолання концептуальний розрив між інституційним виміром права та реальними потребами Захисників і Захисниць України. Будь-яке звуження чи формалізація їхніх соціальних прав прямо суперечить конституційним принципам та загрожує зниженням морально-психологічної стійкості воєнної організації суспільства.

Відтак, існує гостра наукова проблема переорієнтації методологічного інструментарію від державоцентризму до людиноцентризму (антропологічного та аксіологічного підходів), де ключовим критерієм ефективності права стає забезпечення людської гідності військового як найвищої соціальної цінності.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічного інструментарію пізнання здійснюваної державою функції соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*:

– охарактеризувати сучасний стан наукової дискусії щодо змісту поняття методологія права та визначити особливості побудови методологічного інструментарію у сфері соціального захисту військовослужбовців;

– розкрити сутність та евристичний потенціал антропологічного й аксіологічного підходів як світоглядного підґрунтя для переорієнтації соціальної функції держави на людиноцентричну парадигму;

– обґрунтувати роль і значення світоглядного діалектичного методу та його категоріального апарату (сутність і явище, зміст і форма) для дослідження внутрішньої природи функції соціального захисту військових та членів їх сімей;

– визначити специфіку застосування загальнонаукових та спеціальних методів (системного, функціонального, герменевтичного) для аналізу правових та організаційних форм реалізації державної функції соціального захисту вищевказаної категорії в умовах правового режиму воєнного стану;

– проаналізувати можливості компаративного методу щодо адаптації передового досвіду країн-членів НАТО та впровадження новітніх цифрових інструментів (зокрема застосунків «Армія+» та «Резерв+») у вітчизняну систему соціального забезпечення Захисників і Захисниць України.

Виклад основного матеріалу. Відмінною рисою сучасної правничої науки є посилена увага вчених до проблематики методології як важливого чинника всебічного осмислення явищ правової дійсності [1, с. 38]. Доречним у цьому контексті є твердження А. Ейнштейна, згідно з яким теорія пізнання без контакту з наукою перетворюється на порожню схему, тоді як наука без теорії пізнання є примітивною й безладною [2, с. 36].

Дослідження функції соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їх сімей вимагає належного обґрунтування теоретичного інструментарію пізнання, набуває пріоритетного значення, що й становить предмет нашого розгляду в межах цього підрозділу дисертації.

На сучасному етапі свого розвитку правнича наука постає як система знань (сукупність ідей) не лише про державу і право, але й про систему прийомів, методів і засобів, остання (методологія пізнання права й інших правових явищ) виступає комплексом історично сформованих раціональних шляхів і форм руху думки від припущення до істини, від зовнішнього явища до внутрішньої сутності державно-правових процесів.

Дослідження поняття методології права, її внутрішньої структури та пізнавального потенціалу є традиційними питаннями для вітчизняної юриспруденції. З цього приводу в юридичній літературі обґрунтовано наголошується на тому, що звернення теоретичної думки до методологічного інструментарію зумовлене потребою осмислення закономірностей розвитку науки, механізмів досягнення об'єктивних результатів та визначення перспектив пізнання явищ природи, суспільства і людської діяльності [3, с. 110].

Вихідною для характеристики інструментарію пізнання здійснюваної державою функції соціального захисту є категорія методологія, зміст якої в сучасній доктрині залишається предметом дискусій. Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність уніфікованого підходу до трактування терміно-поняття методологія права (або методологія правничої науки).

На підтвердження цієї тези наведемо кілька суджень вчених, що розкривають зміст цього поняття. Так, С. Гусарєв та О. Тихомиров методологію юридичної науки розглядають як систему принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності у сфері дослідження державно-правової реальності, а також як вчення про цю систему [4, с. 63].

М. Кельман поняття методології правознавства визначає як вчення про структуру, логічну організацію, принципи, методи, засоби і форми діяльності дослідника у процесі пізнання ним державно-правових явищ [3, с. 115].

А. Кучук методологію теорії держави і права (а по суті, методологію загальнотеоретичної методологічної юридичної науки) тлумачить як систему принципів, підходів та методів пізнання явищ державно-правових дійсності, зокрема, закономірностей виникнення, функціонування і розвитку держави та права, а також вчення про цю систему [3, с. 119].

Аналіз вищенаведених суджень вчених, що розкривають зміст досліджуваного поняття свідчить про те, що незважаючи на різну інтерпретацію методології права всі правники акцентують увагу на її (методології) інструментальному компоненті. Йдеться зокрема про найбільш витребуваний в плані його практичного використання елемент – методи дослідження.

Від правильного вибору методів дослідження залежить ефективність будь-якого теоретико-правового пошуку [5, с. 63]. Аксіоматичним вважаємо твердження про те, що достовірність наукових знань досягається лише тоді, коли вивчення предмета, а саме конкретних аспектів реалізації соціальної функції держави, здійснюється відповідно до вимог теорії пізнання [6, с. 34–35].

Водночас ми переконані, що висвітлення питання методології дослідження функції соціального захисту громадян, які перебувають на службі в Збройних Силах України, в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей має ґрунтуватися на ідеях верховенства права, цінності природних прав людини, а також використанні антропологічного та аксіологічного (ціннісного) методологічного підходів.

Важливе значення цих підходів полягає в тому, що вони переорієнтовують вектор наукового пошуку з суто інституційного аналізу державних органів на конкретну особистість,

визначаючи людину (Захисника чи Захисницю України та членів їхніх родин) найвищою соціальною цінністю, заради ефективного забезпечення права на соціальний захист й функціонують державні органи.

У філософсько-правовому вимірі антропологічний підхід дозволяє сфокусувати увагу дослідника на суб'єкті права не як на юридичній абстракції, а на реальному учаснику правового життя суспільства. Будь-які державні органи як юридичні особи є штучними утвореннями. Вони набувають статусу самостійних суб'єктів права, наділених волею, лише тому, що їх такими визнає закон. На відміну від людини, ці структури не мають природної свідомості. Їхня здатність діяти, оцінювати обставини чи визнавати права інших є юридичною фікцією, а не природною властивістю. З огляду на це, рішення такої штучної особи не завжди відображають інтереси реальних людей, а її юридична відповідальність за своєю природою не може повністю прирівнюватися до особистої моральної та правової відповідальності конкретної людини [3, с. 115].

Таким чином, антропологічний підхід дозволяє акцентувати увагу на первинних антропних властивостях фізичної особи – її розумі та волі. Адже саме з цими властивостями національне законодавство пов'язує юридичні властивості суб'єктів правовідносин, що виникають у різних сферах суспільного життя. Не є винятком із цього правила і така важлива не лише для Захисників / Захисниць нашої Батьківщини та членів їхніх сімей, але й суспільства в цілому сфера соціального захисту громадян.

Як вважають С. Гусарєв та О. Тихомиров, аксіологічний підхід у правовій науці спирається на комплекс філософсько-соціологічних концепцій. У межах цього підходу будь-яка соціальна активність та юридично значущі вчинки підлягають осмисленню виключно через їхнє співвідношення з базовими цінностями й благами, які безпосередньо визначають нормативні орієнтири та цілі людської поведінки. У сучасному правознавстві зазначений інструментарій є фундаментальним під час дослідження ціннісного виміру права, рівня правової культури, а також суспільної значущості, корисності чи небезпеки діянь у правовій сфері [4, с. 73].

Використання цього підходу дозволяє розглядати функцію соціального захисту військовослужбовців, а також членів їх сімей не як техніко-механічний розподіл матеріальних благ, а як безпосереднє втілення в життя таких важливих соціально-правових цінностей як гідність людини та соціальна справедливість. Вважаємо, що в умовах дії правового режиму воєнного стану саме аксіологічний складник дозволяє зберегти чітку людиноцентричну спрямованість досліджуваної державної функції, забезпечуючи морально-психологічну стійкість воєнної організації суспільства, на чому наголошували в своїх роботах В. Боняк та А. Кучук [6, с. 55–56], [7, с. 116–120].

Крізь призму ідей верховенства права та найвищої соціальної цінності людини право на соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України, інших військових формуваннях та членів їхніх сімей осмислюється як фундаментальне правове благо, що дозволяє забезпечити бодай найнеобхідніші потреби цієї категорії громадян. Окреслений методологічний підхід гармонійно доповнюється концептуальними засадами національної безпеки, запропонованими П. Богуцьким, що дає змогу трактувати функцію соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей як стратегічний інструмент забезпечення національної стійкості [8, с. 84]. Відтак, конституційний обов'язок держави щодо підвищеної соціальної компенсації за особливі ризики військової служби має розглядатися не просто як фінансове зобов'язання, а як усвідомлений морально-правовий обов'язок.

Практичним виявом ціннісної парадигми на найвищому судовому рівні є врахування правових позицій Конституційного Суду України, що складають фундамент розуміння соціально-правової сутності нашої держави. З огляду на обидва вище згадані підходи ми розглядаємо соціальний захист не як пільгу, а як гарантію.

Доказом цьому слугує рішення Рішенні Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022, в якому визначено, що обов'язок держави щодо соціального захисту осіб, які захищають Вітчизну, є її засадничою функцією. У такий спосіб Конституційний Суд України фактично визнав, що такі особи перебувають під особливим захистом держави, а обсяг їхніх прав не може бути довільно обмежений [9].

Цю позицію Конституційний Суд України підтвердив і в своєму від 22 березня 2023 року № 2-р(II)/2023 рішенні, де зокрема зазначив, що забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх родин є формою виконання державою свого обов'язку перед ними за ризик для життя та здоров'я [10]. Звідси випливає принципово важливе не лише для правничої

науки, але й юридичної практики положення про суперечність принципу верховенства прав та ідеї соціальної правової держави будь-якого звуження змісту соціальних прав військових у період війни.

Важливе значення в методологічному плані мають і окремі принципи права, що слугують своєрідними орієнтирами для тих суб'єктів владних повноважень, які формують та реалізують державну політику з соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх родин. Такими основоположними ідеями є:

1. Принцип єдності прав та обов'язків. Згідно з цим принципом соціальний захист Захисників / Захисниць та членів їхніх родин має розглядатись як юридичний обов'язок держави, своєрідна компенсація громадянину за виконання ним конституційного обов'язку із захисту Вітчизни.

2. Принцип соціальної справедливості та диференціації передбачає необхідність кореляції державних гарантій із інтенсивністю бойового навантаження, що має враховуватись під час нарахування та виплати військовослужбовцям грошового забезпечення.

3. Принцип системності та комплексності зумовлює необхідність розгляду функції соціального захисту військовослужбовців у нерозривному зв'язку з оборонною функцією держави, при цьому соціальний захист Захисників та Захисниць має розглядатись як фундамент національної безпеки.

4. Принцип гуманізму та людиноцентризму виступає наскрізною ідеєю функціонування всіх державних інститутів, згідно з якою гідність військовослужбовця є пріоритетним критерієм оцінки ефективності правових та організаційних форм здійснення функції соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей [11, с. 47–51].

Аналіз існуючих у науці поглядів вчених на зміст поняття метод, а також подальший синтез отриманих результатів переконує, що цей елемент методології права інтерпретується як шлях (прийом і спосіб) вирішення дослідницьких завдань [12, с. 132–133] і, як наслідок, досягнення його гносеологічної мети. Саме в цьому значенні вказане терміно-поняття буде використовуватись в межах цього дослідження.

Принципово важливою є і класифікація методів, оскільки нами буде використовуватися не якийсь один універсальний, а їх система. З цього приводу заслуговує на увагу висловлена в науці думка про необхідність виокремлення горизонтальної та вертикальної структури існуючої системи методів. Вертикальна структура методів обумовлена рівнем пізнання досліджуваного предмета (філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий і спеціальний), а горизонтальну складають види методів конкретного рівня [12, с. 133].

З урахуванням такої структури характеристику методів раціонально розпочинати зі світоглядного діалектичного методу пізнання (або його ще називають філософським).

Принагідно відзначити, що цей метод пізнання деякі правники (В. Боняк, А. Кучук, І. Сердюк) розглядають не як метод, а як методологічний підхід.

Розвиток філософської та правової думки свідчить про те, що пізнавальний потенціал діалектичного підходу виходить із концепції всезагального взаємозв'язку, постійного руху та внутрішнього розвитку суспільних явищ. Наше дослідження функції соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей має ґрунтуватися на основоположних основних ідеях діалектики:

– загального універсального взаємозв'язку досліджуваної функції соціальної держави з іншими її функціями, а також органами публічної влади, які її здійснюють;

– діалектичного розвитку, якісних змін сутності держави та її державної політики з питань соціального забезпечення загалом, та соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, зокрема;

– наявності суперечностей, закономірно притаманних суб'єктам права, що взаємодіють між собою з метою задоволення суспільних потреб у створенні надійного безпекового середовища та приватних інтересів;

– джерелом змін в державній політиці з питань соціального захисту громадян, які перебувають на службі в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей є соціальні протиріччя між публічними інтересами у забезпеченні національної безпеки та приватними інтересами тих, хто ризикуючи своїм життям і здоров'ям забезпечують захист суверенітету та територіальної цілісності держави [13, с. 124].

Пізнавальний потенціал діалектичного методу пізнання складають не лише принципи діалектики, але й парні категорії діалектики, використання яких в межах цього дослідження є конче

необхідним. Йдеться зокрема про такі універсальні категорії наукового пізнання як сутність і явище, а також зміст і форма.

Під категорією сутність розуміють відносно стійку сукупність глибинних необхідних внутрішніх властивостей, зв'язків і відносин об'єкта. Саме ці зв'язки і відносини визначають юридичні властивості явищ державно-правової дійсності. Функція соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей як явище державно-правової дійсності є сутнісною, оскільки відображає сутність соціальної правової держави [14, с. 44].

Зміст, як категорія діалектики, являє собою сукупність елементів, які утворюють явища або предмет. Форма є способом упорядкування змісту, його зовнішнім вираженням.

У межах цього дослідження пізнавальний потенціал категорії зміст буде використано нами для розкриття значення такого важливого напрямку діяльності сучасної Української держави, як функції соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх родин, а форма – для характеристики правових і організаційних форм [15, с. 14] здійснення цієї функції.

Зважаючи на необхідність розв'язання вищевказаного дослідницького завдання як розкриття змісту здійснюваної державою функції соціального захисту громадян, які перебувають на службі в Збройних Силах України інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей, виникає потреба у використанні функціонального методу пізнання. Його сутність відображається у виділення форм взаємодій різноманітних суб'єктів або елементів і визначенні їх місця і значення [4, с. 83]. Основу функціонального методу (Р. Мертон) становлять три головні аксіоми:

1) функціональної єдності цілого (узгоджене функціонування всіх його частин);

2) універсального функціоналізму (функціональність відображає корисність усіх соціальних явищ);

3) функціональної необхідності [4, с. 83].

Крім функціонального в межах нашого дослідження також будуть використані й інші загальнонаукові методи: формально-логічний, логіко-семантичний, історико-правовий, герменевтичний, функціональний.

Історико-правовий метод зобов'язує дослідника з'ясувати причини виникнення, становлення та розвитку явищ і процесів, врахувати конкретне історичне середовище, в якому відбулося їх формування, встановити етапи розвитку тощо. Це допомагає правильно зрозуміти сутність державно-правових явищ в певному історичному контексті.

У межах цього дослідження історико-правовий метод дозволяє з'ясувати генезис учень про напрями державної діяльності від здобутків Т. Гоббса – до надбань сучасних дослідників, а також здійснити періодизацію наукових розвідок з питань соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей в незалежній Україні.

Гносеологічний потенціал *формально-логічного методу* пізнання складають такі логічні прийоми (операції) як аналіз, синтез, індукція та дедукція. Під час проведення наукових розвідок дослідники найчастіше використовують логічні прийоми аналізу та синтезу, причому їм властива як повторюваність так і змінюваність. Аналіз являє собою логічну операцію – поділу цілого на складові частини. Синтез є логічною операцією протилежною аналізу та передбачає об'єднання розрізнених частин в єдине ціле. Цей метод забезпечить проведення класифікації функцій соціальної правової держави, а разом із логіко-семантичним методом (передбачає логіко-граматичний аналіз терміно-понять) дозволить сформулювати дефініцію категорії функцій соціальної правової держави, а також розкрити зміст понять соціальна допомога, соціальний захист, соціальне забезпечення.

Важливе значення для цієї наукової розвідки має і *системний метод* пізнання, використання якого припускає розгляд державних і правових явищ, як цілісних сукупностей, різноманітних елементів (складових), що взаємодіють між особою і навколишнім середовищем [4, с. 81]. До його основних елементів в контексті нашого дослідження належать органи публічної влади що утворюють підсистему, яка має властивості, що не зводяться до суми властивостей окремо взятих органів [4, с. 81]. Елементи цієї підсистеми державних органів взаємопов'язані не лише один з одним, але й з іншими суб'єктами владних повноважень. Діяльність цих органів зі здійснення функції соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей має динамічну природу.

Функціонування цієї підсистеми державних органів відбувається в результаті взаємодії з іншими представниками державно-організованого суспільства. Системний метод дозволить визначити коло суб'єктів, які реалізують державну політику у сфері соціального захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України, в інших військових формуваннях, членів їхніх сімей, а також їх роль у цьому процесі.

Герменевтичний метод (деякі науковці його вважають й методологічним підходом). Герменевтичний метод ґрунтується на сукупності принципів і способів тлумачення, інтерпретації юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так й інших правових документів, а також наукових монографій та інших письмових праць дослідників [4, с. 73]. У сучасних наукових дослідженнях герменевтичний метод часто використовується разом зі *спеціально-юридичним методом*, в результаті чого їх пізнавальний потенціал суттєво збільшується. Сутність спеціально-юридичного методу пізнання полягає в описі явищ державно-правової дійсності за допомогою юридичної термінології, висвітленні діяльності соціальних суб'єктів з погляду юридичних моделей поведінки, з позицій законного або протиправного, обов'язкового або можливого [4, с. 88].

Герменевтичний та спеціально-юридичний методи у межах цього дослідження є необхідними для розкриття змісту приписів чинного національного законодавства з питань соціального захисту військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, а також правових позицій, сформульованих Конституційним Судом України та Верховним Судом в ухвалених ними правових актах, що торкаються зазначених питань. Поєднання цих методів створює необхідні умови для виявлення колізій та прогалин у законодавстві, а також проблемних аспектів у діяльності суб'єктів владних повноважень. Використання цього інструментарію забезпечить проведення:

1) змістовного аналізу ст.ст. 1, 3 та 46 Конституції України та правових позицій Конституційного Суду України, Верховного Суду, Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», що допоможе виявити конституційні імперативи щодо обов'язку держави забезпечувати гідний рівень життя та соціальний захист Українських Захисників та Захисниць;

2) обгрунтування необхідності запровадження новітніх організаційних форм реалізації функції, зокрема через цифрові інструменти (застосунки «Армія+», та «Резерв+»), що розглядаються як засіб забезпечення оперативності та прозорості соціальної підтримки досліджуваної категорії осіб;

3) переосмислення понятійного апарату, зокрема в частині розмежування інформаційної та комунікативної функцій держави;

4) дослідження ієрархії правових актів: від Конституції України до підзаконних актів Кабінету Міністрів України (зокрема постанов КМУ від 28 лютого 2022 року № 168, від 30 серпня 2017 року № 704, від 30 липня 2025 року № 936, від 30 грудня 2025 року № 1778 та ін.).

Крім спеціально-юридичного методу пізнання, до групи спеціально-наукових методів відносять також і *компаративний (компаративістський) та соціологічний методи*.

Компаративний метод передбачає зіставлення однорідних за своєю юридичної природою (однакових) державно-правових явищ, які належать до різних правових систем світу з метою виокремлення їх спільних і відмінних рис.

О. Тихомиров стверджує: «компаративний метод не зводиться лише до порівняльного методу, а охоплює всі методи дослідження не одного обєкта на різних рівнях їх узагальненості: загальних методів мислення, філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових тощо. До особливостей компаративного методу належить не тільки орієнтація на дослідженні «не одного» об'єкта його властивості чи стану, а й спрямованість на встановлення різного в дослідженнях множинності та відмінностей явищ правової реальності, формування загального для них у їх реальній взаємодії, а не тільки за заздалегідь встановленими критеріями, виявлення як наявності загального і різного, так і відсутності, тобто універсального та унікального» [16, с. 24].

Дослідник О. Тихомиров наголошує на тому, що «наукознавча цінність осмислення компаративістики як сучасного етапу його розвитку визначається тим, що воно, по-перше, є підтвердженням змінюваності, динаміки, стрибкоподібності розвитку науки взагалі, по-друге, свідчить про розповсюдження компаративного підходу в наукознавстві, по-третє, задає модель досліджень юридичної науки взагалі й окремих юридичних наукових дисциплін» [2, с. 37], [17, с. 230].

Компаративістський метод дозволяє опанувати, а також впровадити в Україні позитивний досвід соціального захисту військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей тих країн (зокрема, членів НАТО), чиї правові інструменти виявилися ефективними в плані реагування на безпекові й соціально-економічні виклики, аналогічні сучасним українським.

Для опрацювання емпіричних даних, що стосується питання чисельності Сектору безпеки та оборони, аналіз темпів, кількості житлового забезпечення військовослужбовців та ветеранів і надання інших соціальних послуг буде використано *соціологічний метод дослідження.*

Отже, на завершення розгляду цього питання зауважимо, що ми не ставили перед собою завдання вичерпної характеристики усіх складників інструментального компонента методології права, а обмежились лише тими, без використання яких розв'язання визначених дослідницьких завдань було б неможливим. У свою чергу, використання аксіологічного і антропологічного підходів дозволяє сфокусувати увагу дослідника на діяльності суб'єктів, які формують і безпосередньо реалізують державну політику у сфері соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формувань, а також членів їхніх сімей. Це акцентує увагу на таких засадничих для кожного Захисника й Захисниці цінностях, як життя, здоров'я, людська гідність, а також можливість реалізації власного потенціалу і здібностей як в умовах війни, так і в мирному житті.

Список ви користаних джерел:

1. Паталаха І. О. Методологія дослідження права на справедливий суд та механізм його забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 38–44.

2. Тихомиров О. Д. Цінність порівняльного правознавства в сучасних умовах інтеграції національних правових систем. *Ціннісно-правові засади сучасних інтеграційних процесів в Україні*. 2015. Вип. 6. С.36-40.

3. Сердюк І. А. Методологія дослідження правових актів: поняття та її структура. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 110–123. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-110-123.

4. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : Навч. посіб. 3-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 495 с.

5. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

6. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ. Ліра, 2015. 372 с.

7. Кучук А. М. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право.* 2016, (9) С. 116–120.

8. Богуцький П. П. Концептуальні засади права національної безпеки України : монографія. Київ-Одеса : Фенікс, 2020. 376 с.

9. Справа за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16^{-3} Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців): Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text

10. Справа за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»(щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму). Рішення Конституційного Суду України від 22 березня 2023 року № 3 р(II)/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text

11. Гусарєв С. Д. Гуманізм як основоположна ідея сучасного правового світогляду. *Альманах права.* 2012, 3: 47-51.

12. Сердюк І. А. Методи дослідження правових актів. *Соціологія права*. 2023. Вип. 1–2 (44–45). С. 130-136.

13. Сердюк І. А. Методологічні підходи як необхідна складова методології дослідження правових актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 121-131.

14. Теорія держави і права : навчальний посібник / кол. авт. кер. авт. кол. канд. юрид. наук доц. Ю. А. Ведєрніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. 384 с.

15. Ведерніков В. В. Правові форми діяльності держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2003. № 4. С. 12–18.

16. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведєрніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

17. Тихомиров О. Д. Компаративний підхід як основа методології юридичної компаративістики. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2006 № 32. С. 229–234.

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 340
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.2

ДОБРОБОГ Л.М.

БАЛАНС ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

BALANCING THE RIGHT TO INFORMATION AND NATIONAL SECURITY: THE TRANSFORMATION OF THE CONCEPT UNDER MARTIAL LAW

У статті досліджено трансформацію балансу між правом на інформацію та національною безпекою в умовах воєнного стану. Проаналізовано конституційні засади права на інформацію, закріплені у статті 34 Конституції України, а також правові підстави його обмеження в інтересах національної безпеки відповідно до статті 64 Основного Закону та положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Встановлено, що в умовах воєнного стану механізм співвідношення свободи інформації та інтересів безпеки зазнає суттєвої трансформації, зумовленої появою нових загроз інформаційної війни, дезінформації та інформаційно-психологічних операцій.

Досліджено принцип пропорційності як ключовий критерій допустимості обмеження права на інформацію. Обґрунтовано, що навіть в умовах збройного конфлікту обмеження свободи інформації повинні відповідати вимогам законності, необхідності, легітимної мети та часової обмеженості. Проаналізовано практику застосування обмежувальних заходів в Україні під час воєнного стану, зокрема блокування інформаційних ресурсів, санкцій щодо засобів масової інформації, обмеження доступу до окремих категорій публічної інформації. Встановлено, що значна частина таких заходів перебуває у сфері складного балансу між потребами оборони держави та гарантіями демократичного суспільства.

Окрему увагу приділено трансформації концепту інформаційної безпеки, яка перестає обмежуватися виключно технічним захистом інформаційних систем та охоплює протидію пропаганді, дезінформації й маніпулятивним інформаційним впливам. Проаналізовано співвідношення ліберальної доктрини «вільного ринку ідей» та континентального підходу, який допускає ширше втручання держави в інформаційний простір задля захисту конституційного ладу та суспільної стабільності.

Зроблено висновок, що сучасна модель забезпечення національної безпеки потребує формування нових доктринальних підходів до визначення меж допустимого обмеження права на інформацію, які забезпечували б баланс між інтересами державної безпеки, верховенством права і гарантіями людських прав.

Ключові слова: *воєнний стан, доступ до інформації, інформаційна безпека, інформаційна війна, інформація, національна безпека, права людини, право на інформацію, пропорційність.*

The shifting balance between the right to information and national security under martial law is examined in the article. The constitutional foundations of the right to information, as enshrined in Article 34 of the Constitution of Ukraine, as well as the legal grounds for restricting this right in the interests of national security in accordance with Article 64 of the Constitution and the provisions of the Convention for the Protection

© ДОБРОБОГ Л.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії держави та права (Дніпровський державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-7149-7697

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

of Human Rights and Fundamental Freedoms, are analyzed. It is established that under martial law, the mechanism balancing freedom of information and security interests undergoes a significant transformation, driven by the emergence of new threats such as information warfare, disinformation, and information and psychological operations.

The principle of proportionality as a key criterion for the admissibility of restrictions on the right to information is examined. It is argued that even under conditions of armed conflict, restrictions on freedom of information must meet the requirements of legality, necessity, legitimate purpose, and time limitation. The practice of applying restrictive measures in Ukraine during martial law, in particular the blocking of information resources, sanctions against the media, and restrictions on access to certain categories of public information is analyzed. It is established that a significant portion of such measures lies within the complex balance between the needs of national defense and the guarantees of a democratic society.

Particular attention is paid to the transformation of the concept of information security, which is no longer limited exclusively to the technical protection of information systems and encompasses countering propaganda, disinformation, and manipulative informational influences. The correlation between the liberal doctrine of the "free market of ideas" and the continental approach, which allows for broader state intervention in the information space to protect the constitutional order and social stability, is analyzed.

It is concluded that the modern model of ensuring national security requires the development of new doctrinal approaches to defining the limits of permissible restrictions on the right to information, which would ensure a balance between the interests of national security, the rule of law, and human rights guarantees.

Key words: *martial law, access to information, information security, information warfare, information, national security, human rights, right to information, proportionality.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської держави на територію України, розпочате 24 лютого 2022 року, спричинило безпрецедентну трансформацію правової системи держави в усіх її вимірах. Серед численних правових викликів воєнного часу особливе місце посідає питання балансу між двома фундаментальними цінностями демократичного суспільства: правом кожного на доступ до інформації та необхідністю забезпечення національної безпеки. Означена проблематика набуває нового змісту в умовах активних бойових дій, коли інформаційний простір перетворюється на самостійну сферу воєнних операцій, а держава змушена вдаватися до обмежень, які у мирний час вважалися б неприйнятними.

Наукова актуальність проблеми підсилюється практичною нагальністю: за умов інформаційної гібридної війни розмиваються межі між законним обмеженням поширення відомостей і цензурою, між захистом державної таємниці і перешкоджанням журналістській діяльності, між забезпеченням оперативної безпеки і маніпулюванням суспільною думкою. Правовий дискурс навколо цих питань є не лише теоретичним, а й визначає реальні межі свободи слова, діяльності засобів масової інформації та громадянського суспільства в умовах екзистенційного випробування для держави.

Мета дослідження. Метою цієї статті є системний аналіз трансформації концепту балансу між правом на інформацію та національною безпекою в умовах воєнного стану в Україні; визначення конституційно-правових меж допустимих обмежень інформаційних прав та свобод.

Стан опрацювання проблематики. У сучасному науковому дискурсі означена проблематика розглядається переважно крізь призму трансформації конституційних прав в умовах особливих правових режимів, розвитку інформаційної безпеки держави та протидії дезінформаційним загрозам. Так, А. Чистякова та Д. Костенко досліджують трансформацію права на інформацію в умовах воєнного часу, акцентуючи увагу на механізмах обмеження доступу до інформації та необхідності пошуку оптимального співвідношення між захистом національної безпеки та забезпеченням конституційних гарантій права на інформацію. Автори наголошують, що воєнний стан змінює характер реалізації інформаційних прав, однак не скасовує їх фундаментальної природи [1, с. 81–90]. Такий же предмет дослідження обрали І. Голубенко та А. Саградян [2, с. 144–147] та С. Гриненко й І. Зеленська [3, с. 233–235].

Проблематика правомірності обмеження доступу до інформації в умовах воєнного стану розглядається у праці І. Попова, який здійснює аналіз рішень Ради національної безпеки

і оборони України та Служби безпеки України щодо обмеження доступу до окремих інформаційних ресурсів. Науковець звертає увагу на необхідність дотримання міжнародних стандартів у сфері свободи вираження поглядів та пропорційності втручання держави у сферу інформаційних прав [4, с. 84–89].

Теоретико-правові аспекти обмеження прав і свобод під час воєнного стану досліджує С. Церковник, який аналізує трансформацію моделі правового регулювання в умовах широкомасштабної збройної агресії. Автор підкреслює, що забезпечення національної безпеки потребує розширення дискреційних повноважень держави, однак такі повноваження повинні залишатися обмеженими принципами правовладдя та пропорційності [5, с. 100–104].

Безпосередньо питання права на інформацію в умовах збройної агресії досліджують Г. Самойленко та А. Миргородський. Науковці аналізують особливості реалізації та захисту права на інформацію в умовах війни, визначають підстави обмеження доступу до інформації та акцентують увагу на необхідності збереження балансу між воєнною необхідністю і гарантіями людських прав [6, с. 311–317].

Значний внесок у дослідження співвідношення конституційних прав та національної безпеки зроблено С. Глобенком, який аналізує досвід забезпечення балансу між індивідуальними свободами та інтересами державної безпеки під час війни [7, с. 195–210].

У сучасних дослідженнях також простежується тенденція до комплексного осмислення інформаційної безпеки як складової національної безпеки. Зокрема, Ю. Загуменна та В. Сокуренко досліджують трансформацію правового режиму національної безпеки України в умовах воєнного стану, звертаючи увагу на зміну підходів до захисту інформаційного простору та посилення ролі держави у сфері інформаційної політики [8, с. 114–138].

Водночас аналіз сучасних наукових праць свідчить, що попри значну кількість досліджень окремих аспектів інформаційної безпеки та права на інформацію, недостатньо комплексно дослідженим залишається саме питання трансформації концепту балансу між правом на інформацію та національною безпекою в умовах воєнного стану. Потребують подальшої доктринальної розробки критерії допустимості інформаційних обмежень, межі дискреції держави у сфері інформаційної політики, співвідношення інформаційної безпеки та людських прав, а також механізми запобігання трансформації тимчасових воєнних обмежень у постійні практики звуження демократичних свобод.

Виклад основного матеріалу. Право на інформацію є одним із фундаментальних прав людини, закріплених у ст. 34 Конституції України, яка гарантує кожному свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір [9]. Водночас ч. 3 тієї ж статті передбачає можливість законного обмеження цього права в інтересах національної безпеки, охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно. Конституційна конструкція, таким чином, від самого початку містить механізм балансування – однак конкретне наповнення цього механізму в умовах воєнного стану набуває якісно нових параметрів.

Введення воєнного стану відповідно до ст. 64 Конституції України допускає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [9]. Відтак, обмеження права на інформацію в умовах воєнного стану є конституційно допустимим – однак лише за умови дотримання принципів пропорційності, необхідності та часової обмеженості.

Принцип пропорційності, напрацьований у практиці Європейського суду з прав людини та закріплений у ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вимагає, аби будь-яке втручання у свободу вираження поглядів переслідувало законну мету, було необхідним у демократичному суспільстві та не виходило за межі того, що є необхідним для досягнення цієї мети [10]. Застосування цього принципу в умовах збройного конфлікту неминуче трансформується: ЄСПЛ традиційно надає державам ширше поле розсуду у ситуаціях надзвичайного стану, що загрожує існуванню нації. Відповідно до ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держава вправі відступати від своїх зобов'язань за Конвенцією в період надзвичайного стану [10]. Україна скористалася цим механізмом, направивши відповідне повідомлення після введення воєнного стану. Однак формальна правомірність відступу від зобов'язань не знімає питання про змістовні межі обмежень. Правова доктрина розрізняє обмеження, що є прямим наслідком бойових дій (наприклад, заборона фотографування військових об'єктів, оприлюднення даних про переміщення військ), та обмеження більш широкого характеру (блокування засобів масової інформації,

обмеження доступу до публічної інформації), легітимність яких потребує більш ретельного обґрунтування.

Українська практика впродовж воєнного стану виявила певні «напруження» всередині конституційної конструкції. Ухвалення рішень Ради національної безпеки і оборони про санкції проти засобів масової інформації, блокування інтернет-ресурсів за рішеннями Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, запровадження режиму «єдиного марафону» на провідних телеканалах – усі ці заходи перебувають у певній правовій «сірій зоні» між допустимим обмеженням та надмірним втручанням. Ключовою проблемою є брак чітких законодавчих критеріїв для таких рішень і недостатність незалежного судового контролю над ними в умовах, коли суди й самі функціонують в екстраординарному режимі.

Щодо теоретичного осмислення поняття «інформаційна безпека» у вітчизняній правовій науці, то воно, на нашу думку, суттєво відстає від динаміки реальних загроз. Традиційно інформаційна безпека розглядалася переважно у технічному вимірі – як захист інформаційних систем, баз даних, критичної інфраструктури від несанкціонованого доступу. Досвід повномасштабної війни продемонстрував значно ширший зміст цього поняття: інформаційна безпека охоплює весь спектр захисту суспільства від деструктивного інформаційного впливу – пропаганди, дезінформації, маніпуляцій, психологічних операцій, спрямованих на підрив волі до опору, дестабілізацію суспільно-політичної ситуації та дискредитацію державних інституцій.

З правової точки зору ця трансформація концепту інформаційної безпеки породжує важливе питання: чи можуть держави правомірно обмежувати свободу інформації не лише з метою захисту класифікованих відомостей військового характеру, але й задля протидії так званим «наративам» ворога – тобто ідеям, оцінкам, інтерпретаціям подій, які, не містячи секретних відомостей, тим не менш спрямовані на підрив національної єдності та обороноздатності? Відповідь на це питання є доктринально неоднозначною і суттєво відрізняється залежно від правової традиції.

Відзначимо, що ліберальна доктрина вільного ринку ідей (marketplace of ideas), сформована у практиці Верховного суду США, виходить з принципу, що навіть шкідлива ідея має бути подолана не замовчуванням, а контраргументами [11, с. 181–190]. Цей підхід ставить надзвичайно високу планку для заборони будь-якого висловлювання з мотивів національної безпеки. Континентальна правова традиція, навпаки, допускає більш широке втручання держави в інформаційний простір задля захисту конституційного ладу і суспільної злагоди, що відображено, зокрема, у практиці Конституційного Суду Німеччини.

Україна, що перебуває в процесі євроінтеграції та правового зближення з Європейським Союзом, неминуче запозичує елементи обох підходів, що породжує певну правову еклектику. З одного боку, Конституція України і практика Конституційного Суду спираються на ліберальні засади невтручання держави у сферу думок і переконань. З іншого – законодавство у сфері інформаційної безпеки, суттєво посилене після 2014 року і особливо після 2022-го, формує розгалужену систему обмежень, яка почасти виходить за межі класичного ліберального розуміння допустимого втручання. Законодавчі норми щодо протидії пропаганді, відповідальності за виправдання збройної агресії, обмеження діяльності іноземних агентів у медіапросторі – усе це формує новий правовий ландшафт, системна оцінка якого ще попереду.

Окремої уваги заслуговує питання правового регулювання діяльності журналістів в умовах воєнного стану. Міжнародне гуманітарне право надає журналістам статус цивільних осіб, захищених від нападів, але не надає їм права на безперешкодний доступ до інформації військового характеру.

Доктрина «необхідності знати» (need to know), традиційно застосовна до державних службовців і військових, в умовах інформаційної війни певною мірою проектується й на суспільство в цілому. Держава привласнює собі право вирішувати, яку саме інформацію суспільство «потребує знати» для підтримки морального духу і не потребує знати – аби уникнути деморалізації або паніки. Така патерналістська логіка є зрозумілою в умовах гострої кризи, однак становить виклик для теорії демократичного урядування, яка ґрунтується на праві громадян отримувати повну й достовірну інформацію про дії влади і стан публічних справ.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає підстави для таких висновків. Трансформація балансу між правом на інформацію та національною безпекою в умовах воєнного стану є не відступом від правової держави, а проявом властивої їй гнучкості за умови дотримання конституційних меж і процесуальних гарантій. Конституційна модель, закладена в ст. 34 і ст. 64 Основного Закону, принципово дозволяє запровадження відповідних обмежень, однак ставить щодо них умови пропорційності, часової визначеності та законодавчої підстави. Специфіка гібридної

інформаційної війни зумовлює якісне розширення поняття «національна безпека» як підстави для обмеження свободи інформації: загроза може виходити не лише від розголошення класифікованих відомостей, але й від поширення дезінформації та пропаганди. Правова система має реагувати на ці нові виклики, однак робити це у спосіб, що не дозволяє перетворити боротьбу з дезінформацією на інструмент придушення законної критики і незалежної журналістики.

Список використаних джерел:

1. Чистякова А.С., Костенко Д.В. Трансформація права на інформацію в умовах воєнного часу. *Legal Bulletin*. 2024. № 14. С. 81–90. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-14-A11

2. Голубенко І.І., Саградян А.Г. Правові питання реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 3. С. 144–147. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/32

3. Гриненко С.О., Зеленська І.М. Особливості реалізації права на доступ до інформації в Україні в умовах воєнного стану в світлі європейських стандартів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 233–235. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/53

4. Попов І. Аналіз рішень РНБО та СБУ щодо обмеження доступу до інформації під час воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління.* 2024. № 1(73). С. 84–89. DOI: https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-1(73)-13

5. Церковник С.І. Теоретико-правовий аналіз дії права під час воєнного стану в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 100–104. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.15

6. Самойленко Г. В., Миргородський А. О. Право на інформацію в умовах збройної агресії РФ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. № 82. Т. 1. С. 311–317. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.49

7. Глобенко С. Інформаційний простір держави та проблеми забезпечення його захисту в Україні. *Державне управління*. 2023. № 1. С. 195–210. DOI: https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-1(13)-195-210

8. Загуменна Ю. О., Сокуренко В.В. Національна безпека України в умовах воєнного стану: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. № 2. С. 114–138. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-2-114.

9. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

10. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

11. Мельник А. «Ареопагітика» Джона Мілтона і теорія вільного ринку ідей. *Вісник Львівського університету.* Серія Журналістика. 2023. Вип. 52–53. С. 181–190. DOI: https://doi.org/10.31470/2078-7324-2023-52-53-181-190

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 340.13:004.8
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.3

МІХО К.В.

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АЛЬТЕРНАТИВНИХ (ПОЗАСУДОВИХ) ФОРМАХ ВИРІШЕННЯ ПРИВАТНИХ СПОРІВ

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN ALTERNATIVE (OUT-OF-COURT) FORMS OF PRIVATE DISPUTE RESOLUTION

Ця стаття спрямована на дослідження можливих випадків застосування штучного інтелекту та цифрових технологій в позасудових юридичних процесах (третейському суді, міжнародному комерційному арбітражі, медіації), спрямованих на вирішення спорів та конфліктів між сторонами в приватному праві. Акцентується увага на позитивних та негативних сторонах застосування штучного інтелекту та цифрових технологій в позасудових юридичних процесах. Доведено, що законодавство України на рівні закону повинно закріпити основні умови, принципи, порядок та спосіб застосування штучного інтелекту та цифрових технологій в позасудових юридичних процесах (третейському суді, міжнародному комерційному арбітражі, медіації), спрямованих на вирішення спорів та конфліктів між сторонами в приватному праві. Підтримується думка вчених та практиків про доцільність прийняття окремого закону України «Про штучний інтелект», відповідно до якого внести відповідні зміни до Законів України «Про медіацію», «Про третейські суди», «Про міжнародний комерційний арбітраж», а також Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, які передбачають зупинення чи припинення провадження у справі та застосування процедур примирення у позасудовий спосіб. Доведено, що штучний інтелект не замінює ні сторони спору, ні медіатора, ні арбітрів, ні суддів третейського суду, а допомагає узагальнити інформацію, зміст документів, судову практику, здійснює документообіг, технічно, а не юридично сприяє розгляду спору в третейському суді, міжнародному комерційному арбітражу, медіації. Пропонується закріпити в законі норму про те, що у разі застосування штучного інтелекту в третейському суді, міжнародному комерційному арбітражу, медіації, всі суб'єкти відповідного процесу були про це проінформовані, а всі дії із штучним інтелектом були піддані маркуванню. В статті продовжено наукову дискусію щодо розкриття змісту поняття «альтернативні (позасудові) форми вирішення спорів».

Ключові слова: *штучний інтелект, цифрові технології, цифровізація, спір, медіація, третейський суд, міжнародний комерційний арбітраж, цивільне судочинство, господарське судочинство, захист прав.*

This article aims to study possible cases of application of artificial intelligence and digital technologies in extrajudicial legal processes (arbitration court, international commercial arbitration, mediation), aimed at resolving disputes and conflicts between parties in private law. The focus is on the positive and negative aspects of the application of artificial intelligence and digital technologies in extrajudicial legal processes. It is proved that the legislation of Ukraine at the level of the law should establish the basic conditions, principles, procedure and method of application of artificial intelligence and digital technologies in extrajudicial legal processes (arbitration court, international

© МІХО К. В. – аспірант (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України) https://orcid.org/0009-0005-1818-0630

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

commercial arbitration, mediation), aimed at resolving disputes and conflicts between parties in private law. The opinion of scientists and practitioners is supported on the advisability of adopting a separate law of Ukraine "On Artificial Intelligence", in accordance with which to make appropriate amendments to the Laws of Ukraine "On Mediation", "On Arbitration Courts", "On International Commercial Arbitration", as well as the Civil Procedure Code of Ukraine, the Commercial Procedure Code of Ukraine, which provide for the suspension or termination of proceedings in a case and the application of conciliation procedures in an out-of-court manner. It has been proven that artificial intelligence does not replace either the parties to the dispute, the mediator, the arbitrators, or the judges of the arbitration court, but helps to generalize information, the content of documents, judicial practice, carries out document circulation, technically, but not legally, facilitates the consideration of a dispute in an arbitration court, international commercial arbitration, and mediation. It is proposed to enshrine in the law a norm that in the case of the use of artificial intelligence in an arbitration court, international commercial arbitration, mediation, all subjects of the relevant process were informed about this, and all actions with artificial intelligence were subject to labeling. The article continues the scientific discussion on the disclosure of the content of the concept of "alternative (out-of-court) forms of dispute resolution".

Key words: *artificial intelligence, digital technologies, digitalization, dispute, mediation, arbitration court, international commercial arbitration, civil litigation, economic litigation, protection of rights.*

Вступ. Проблемами застосування цифрових технологій та штучного інтелекту людство почало займатися не так давно – в середині минулого століття. Джон Макартні у 1956 році на конференції в Дартмунському університеті один із перших розкрив значення правової конструкції «штучний інтелект». Загальновідомо, що сучасне суспільство загалом та українське суспільство зокрема використовуються цифрові технології та штучний інтелект.

Натомість на сьогодні в Україні не має окремого (спеціального) закону про штучний інтелект. Разом з тим, як вбачається із аналізу нормативно-правових актів, у цьому напрямку робляться певні кроки. Так, в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» обґрунтовано необхідність впровадження цифрових технологій, частиною яких є штучний інтелект. В розпорядженні Кабінету Міністрів України від 9 травня 2025 р. № 457-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025–2026 роки» визначено розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законопроекту щодо правового врегулювання у сфері розвитку штучного інтелекту. На актуальність дослідження вказує також розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1351-р «Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках». Крім того, норми Закону України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021–2027)» від 23 лютого 2023 року № 2926-IX також сприяють розробленню та застосуванню сучасних цифрових технологій в Україні.

Слід зазначити, що Закони України «Про медіацію», «Про третейські суди», «Про міжнародний комерційний арбітраж», а також Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, які передбачають зупинення чи припинення провадження у справі та застосування процедур примирення у позасудовий спосіб, не містять порядку, меж та способів застосування штучного інтелекту, що як в теоретичній площині так і в практичній площині, вказує на актуальність напрямку цього дослідження.

Стан опрацювання проблеми. Застосування штучного інтелекту та цифрових технологій в юридичних процесах України (в процесуальному праві), є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців та вчених. Зокрема, це О.О. Барабаш, О.А. Баранов, І.М. Берназюк, Ю.М. Бисага, Д.М. Бєлов, М.В. Бєлова, М.С. Гарієвська, М.І. Граб, В.І. Гришко, О.О. Кармаза, В.С. Кобко-Одарій, С.О. Короєд, А.В. Кожевнікова, Д.В. Кушерець, Т.В. Лотиш, Г.В. Луцька, Є.О. Мічурін, Н.М. Стефанишин, О.Е. Радутний, Ж.В. Удовенко та ін. Разом з тим, наукових робіт у сфері застосування цифрових технологій та штучного інтелекту у альтернативних (позасудових) формах вирішення приватних спорів недостатньо.

Мета наукової статті полягає у дослідженні можливостей застосування штучного інтелекту та цифрових технологій в альтернативних (позасудових) формах вирішення спорів, а саме, в міжнародному комерційному арбітражу, медіації, третейському судочинстві.

Виклад матеріалу. Відповідно до Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [1]. Тобто відповідно до законодавства України штучний інтелект пропонується розглядати як «організовану сукупність інформаційних технологій», яка виконує «складні комплексні завдання», зокрема щодо узагальнення інформації загалом, законодавства та судової практики зокрема, документообігу, розроблення плану організації переговорів конфліктуючих сторін тощо.

Як вже зазначалося, наукових робіт щодо застосування штучного інтелекту та цифрових технологій в альтернативних (позасудових) формах врегулювання приватного спору дуже мало. Разом з тим, що стосується застосування штучного інтелекту та цифрових технологій в судочинстві, наукових робіт, хоча і, на нашу думку, є недостатньо, але їх більше в порівнянні із зазначеними вище роботами.

Так, наприклад, обґрунтованим є висновок І.М. Берназюк про те, що міжнародний досвід показує, що ШІ має значний потенціал у судочинстві, але його використання повинно мати чіткі правові межі. Найбільш ефективними виявляються гібридні моделі, де ШІ допомагає суддям, але не ухвалює остаточних рішень. Основною метою розроблених пропозицій щодо внесення змін та доповнень до Конституції України є врегулювання використання ШІ в судочинстві таким чином, щоб забезпечити баланс між технологічним прогресом і фундаментальними принципами правосуддя. Зокрема: гарантувати законність та справедливість судових рішень, не допускаючи заміни суддів автоматизованими системами; запобігти порушенням прав людини через непрозорість та алгоритмічні упередження; встановити межі відповідальності та механізми контролю за ШІ у системі правосуддя; забезпечити етичне використання технологій, не допускаючи ситуацій, коли автоматизовані рішення можуть впливати на судочинство без контролю з боку людини [2]. На застосування подібних принципів використання штучного інтелекту в праві та законодавстві України, вказували, наприклад, О.О. Кармаза та Т.В. Федоренко [3].

У зв'язку з цим з наукової та практичної точок зору цікавим є висновок В. Уркевича про те, що використання цих технологій у правозастосуванні зумовлює необхідність визначення чітких меж і способів їх застосування, оскільки це створює відповідні виклики як для судової системи, так і для учасників судових процесів. Орієнтиром для національної судової системи щодо використання технологій штучного інтелекту є міжнародні стандарти, зокрема документи Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) та Консультативної ради європейських суддів (КРЄС). Суддя також наголосив, що у Верховному Суді розроблено і затверджено Положення про використання технологій штучного інтелекту працівниками Апарату Верховного Суду. Документ визначає загальні засади їх застосування й передбачає, що штучний інтелект є допоміжним інструментом і не може замінити професійне судження, критичне мислення та правову оцінку людини, а також не повинен впливати на незалежність і неупередженість суддів. Положенням, зокрема, встановлено обмеження щодо використання технологій штучного інтелекту, які стосуються заборони їх застосування для опрацювання інформації з обмеженим доступом, прогнозування судових рішень у конкретних справах, автоматичного створення процесуальних документів, аналізу поведінки працівників, а також обробки матеріалів, що містять персональні дані. Водночас визначено напрями, у яких використання таких технологій є допустимим: узагальнення судової практики, аналіз судових рішень, підготовка аналітичних матеріалів, автоматизація робочих процесів, інформаційна діяльність суду, створення чат-ботів, переклад документів і забезпечення професійного розвитку та ін. [4].

Дійсно, документи Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ), Консультативної ради європейських суддів (КРЄС), а також міжнародні документи щодо застосування штучного інтелекту повинні бути орієнтирами для розроблення національного законодавства України у сфері застосування штучного інтелекту та цифрових технологій у судовій формі захисту та в альтернативних (позасудових) формах вирішення спорів.

Звертаємо увагу на те, що норми про застосування штучного інтелекту та цифрових технологій у альтернативних (позасудових) формах вирішення спорів, а саме: в медіації, третейському

суді та міжнародному комерційному арбітражі, можуть бути загальними (для всіх альтернативних (позасудових) форм вирішення спорів, наприклад, принципи штучного інтелекту тощо) та спеціальними, які стосуватимуться безпосередніх процедур вирішення спорів в третейському суді, медіації та міжнародному комерційному арбітражу. Такий висновок, зокрема, слідує із норм законів України «Про медіацію», «Про третейські суди» та «Про міжнародний комерційний арбітраж», які вказують на особливості врегулювання спору в процедурі медіації, в третейському суді та в міжнародному комерційному арбітражі тощо.

Так, відповідно до Закону України «Про медіацію» цей Закон визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [5]. Тобто, цей Закон передбачає особливості врегулювання приватного спору шляхом медіації, натомість Закон України «Про третейські суди» містить особливості врегулювання спору в третейському суді, оскільки відповідно до ст. 1 Закону України «Про третейські суди» цей Закон регулює порядок утворення та діяльності третейських судів в Україні та встановлює вимоги щодо третейського розгляду з метою захисту майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб. Третейський суд – це недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин (ст. 2 цього Закону) [6]. Відтак особливості розгляду спору в міжнародному комерційному арбітражі визначаються в Законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж», оскільки цей Закон виходить з визнання корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, і необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку; враховує положення про такий арбітраж, які є в міжнародних договорах України, а також в типовому законі, прийнятому в 1985 році Комісією ООН з права міжнародної торгівлі і схваленому Генеральною Асамблеєю ООН для можливого використання державами у своєму законодавстві [7].

На сьогодні Міністерство цифрової трансформації України активно розробляє та впроваджує рекомендації щодо відповідального застосування штучного інтелекту в різних сферах – від державного управління до медіа та освіти. Ними розроблені загальні рекомендації використання штучного інтелекту і в сфері права, які, на нашу думку, є слушними та такими, що можуть скласти основу загальних (спільних) норм щодо використання штучного інтелекту в альтернативних формах вирішення приватних спорів.

Так, в цих рекомендаціях йдеться про те, що:

1) штучний інтелект не замінить правників, суддів або адвокатів, але трансформує їхню роботу. Рутинні завдання, як-от аналіз великих обсягів документів, перевірка відповідності нормам законодавства або пошук прецедентів, можуть бути автоматизовані. Це дозволить фахівцям зосередитися на стратегічному мисленні, аргументації, етичних аспектах, нормотворчій діяльності та взаємодії з клієнтами й судами. Отже, ШІ стане інструментом посилення професійної експертизи, а не загрозою для неї;

2) ШІ може використовуватись як асистент під час правничих досліджень, аналізу й упорядкування матеріалів, здійснення перекладів, аналізу та уніфікації судової практики, задля оформлення проєктів судових документів, для аналізу різного роду даних, розпізнавання типових підходів тощо. Звісно, фінальне рішення завжди залишатися за суддею, але використання ШІ підвищує ефективність роботи судді, а також зменшує ризик технічних помилок, хоча й вимагає уважної перевірки отриманих результатів роботи ШІ;

3) ШІ – це лише інструмент, такий самий, як шаблони, законодавчі бази чи системи пошуку прецедентів. Етичність залежить не від інструменту, а від способу його використання. Важливо прозоро повідомляти про використання ШІ і перевіряти результат згенерований системою ШІ;

4) використання та розвиток систем ШІ у правовій сфері мають базуватися на положеннях профільного законодавства;

5) основними засадами при використанні систем ШІ, що відповідають суспільним інтересам, є: законність, регулярне проведення оцінки ризиків, пов'язаних з використанням систем ШІ та впливу систем ШІ на права людини, прозорість і зрозумілість, поінформованість клієнтів про використання систем ШІ та отримання згоди на таке використання, добросовісність та

достовірність, конфіденційність і захист даних, недискримінація й інклюзивність, фаховий людський контроль, відповідальність, адаптивність, правомірність мети, субсидіарність;

6) варто впроваджувати проактивні заходи для запобігання порушенням конфіденційності та забезпечення відповідності етичним і правовим стандартам. Використання систем ШІ в правничій діяльності несе значні ризики для конфіденційності, оскільки великі обсяги даних, що використовуються для їх навчання, можуть містити особисту інформацію, вразливу до витоку або несанкціонованого розкриття через відповіді великої мовної моделі, а також через доступ до неї третіх осіб. Варто дотримуватись презумпції відкритості, вводити до ШІ-систем лише ті дані, розголошення яких не матиме юридичних або етичних наслідків, не порушуватиме прав інших осіб;

7) у Законі України «Про авторське право і суміжні права» вперше запроваджено спеціальний правовий режим sui generis для результатів, створених за участю або за допомогою ШІ. Україна перебуває в правовому авангарді регулювання правової охорони AI-output і вже 1 січня 2023 року надала спеціальний правовий режим охорони sui generis об'єктам, що згенеровані системами ШІ. Варто враховувати, що українське законодавство оперує терміном «неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерними програмами»;

8) ШІ не може замінити професійне судження, побудоване на знанні права, досвіді та етичних стандартах. Використання ШІ повинно бути прозорим для клієнта – важливо розуміти і пояснювати, що саме було автоматизовано. Необхідно враховувати контекст справи, юрисдикцію та нюанси застосування права, які часто не охоплюються алгоритмами ШІ;

9) використання автономних систем ШІ в правничій діяльності ставить питання про визначення відповідальності за їхні дії. Оскільки ці системи можуть приймати рішення без прямого втручання людини, виникає необхідність у визначенні, хто несе відповідальність за їхні дії у разі помилок або неправомірних вчинків;

10) ШІ може забезпечувати швидкість та ефективність пошуку інформації, але відсутність таких якостей, як людяність, емпатія, без яких неможливо приймати рішення по справах, робить його «недосконалим порадником» при прийнятті рішень» [8].

Щодо спеціальних норм про використання штучного інтелекту, наприклад, в Законі України «Про медіацію» зазначимо, що такі норми можуть бути викладені в окремій статті цього Закону, як от: «Застосування штучного інтелекту та інших цифрових технологій в медіації», та регулювати відносини щодо: загального аналізу конфлікту чи спору, зокрема щодо структурування отриманої від сторін інформації, виявлення основних інтересів сторін, аналізу законодавства тощо; прогнозувати шляхи виходу із спору та виконання умов угоди за результатами медіації; автоматизації спілкування між сторонами, планування зустрічей сторін; недопущення порушення принципу конфіденційності медіації тощо.

В законах України «Про третейські суди» та «Міжнародний комерційний арбітраж», на нашу думку, доцільно також передбачити окрему статтю про «Застосування штучного інтелекту та інших цифрових технологій», яка б базувалася на застосуванні штучного інтелекту в судочинстві. Зокрема, якщо використання суддею технологій штучного інтелекту є допустимим, якщо це: не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів, не стосується процесу ухвалення рішень, не порушує вимог законодавства [9].

Висновок. Підсумовуючи вище викладене зазначимо, що законодавство України на рівні закону повинно закріпити основні умови, принципи, порядок та спосіб застосування штучного інтелекту та цифрових технологій в позасудових юридичних процесах (третейському суді, міжнародному комерційному арбітражі, медіації), спрямованих на вирішення спорів та конфліктів між сторонами в приватному праві. Відтак для цього слід прийняти окремий закон України «Про штучний інтелект», та яким внести відповідні зміни до Законів України «Про медіацію», «Про третейські суди», «Про міжнародний комерційний арбітраж». Також пропонуємо закріпити в законі норму про те, що у разі застосування штучного інтелекту в третейському суді, міжнародному комерційному арбітражу, медіації, всі суб'єкти відповідного процесу були про це проінформовані, а всі дії із штучним інтелектом були піддані маркуванню.

Штучний інтелект не замінює ні сторони спору, ні медіатора, ні арбітрів, ні суддів третейського суду, а допомагає узагальнити інформацію, дослідити зміст документів, аналізувати судову практику, здійснити документообіг, технічно, а не юридично сприяє розгляду спору в третейському суді, міжнародному комерційному арбітражу, медіації.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text.

2. Берназюк І. М. Штучний інтелект у правосудді: конституційно-правовий аспект. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. Випуск 02. С. 130–136. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2026/04/9.pdf.

3. Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Принципи штучного інтелекту у правосудді України. Право і суспільство. 2021. № 2. С. 89–94.

4. Використання штучного інтелекту в судовій системі потребує чітких правил – суддя ВП ВС. Верховний Суд, 6 травня 2026. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/2022297/.

5. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

6. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 року № 1701-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text.

7. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лютого 1994 року № 4002-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text.

8. Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту для правників. URL: https://storage.thedigital.gov.ua/files/2/72/fcf6c498e0a9f57e7a8521ff9833372d.pdf.

9. Берназюк Я. Правосуддя і технології з використанням штучного інтелекту: короткострокові та середньострокові перспективи інтеграції. Верховний Суд, 31 жовтня 2025 року. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/153_Justice_AI_Technologies_Integration_Prospects_bernaziuk.pdf.

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.2
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.4

ТІТКОВ Д.І.

ОФОРМЛЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО: НОТАРІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС УКРАЇНИ

REGISTRATION OF OWNERSHIP OF REAL ESTATE: NOTARIAL PROCESS OF UKRAINE

У статті досліджено порядок оформлення права власності на нерухоме майно в нотаріальному процесі України як комплексну правову процедуру, що поєднує встановлення юридичних фактів, перевірку волевиявлення учасників, посвідчення правочину та забезпечення подальшої державної реєстрації речового права. Актуальність теми зумовлена тим, що нерухоме майно є одним із найцінніших об'єктів цивільного обороту, а тому помилки під час його відчуження, набуття (укладання правочинів) чи спадкування можуть спричинити тривалі майнові спори та порушення прав добросовісних набувачів. Особливу увагу приділено ролі нотаріуса як суб'єкта превентивного правосуддя, який не лише посвідчує юридично значущі дії, а й вчиняє ряд процесуальних дій, визначених законом стосовно захисту прав власності на нерухоме майно, як-от: перевіряє законність підстав набуття права власності, обсяг цивільної дієздатності сторін, наявність обтяжень, заборон, арештів, згоди співвласників або подружжя, відповідність поданих документів вимогам законодавства тощо. У роботі розкрито основні етапи нотаріального процесу щодо оформлення права власності на нерухоме майно: етап звернення до нотаріуса, етап прийняття та аналіз документів, ідентифікація учасників нотаріальної дії, перевірка правового статусу об'єкта нерухомості, встановлення дійсності правовстановлюючих документів, посвідчення правочину або видача свідоцтва, а також внесення відомостей до державних реєстрів, як адміністративні ді, що вказує на зв'язок нотаріального процесу з адміністративним процесом. Обґрунтовано, що нотаріальний процес має не формальний, а гарантійний характер, оскільки спрямований на мінімізацію ризиків подвійного відчуження майна, незаконного набуття права, підроблення документів і подальшого судового оскарження. Зроблено висновок, що ефективність оформлення права власності на нерухоме майно залежить від належної правової перевірки, достовірності реєстраційних даних, професійної відповідальності нотаріуса та узгодженості нотаріальної і реєстраційної процедур.

Ключові слова: *право власності, нерухоме майно, нотаріальний процес, нотаріус, державна реєстрація, речові права, цивільне право, цивільне судочинство.*

The article examines the procedure for registration of ownership of real estate in the notarial process of Ukraine as a complex legal procedure that combines the establishment of legal facts, verification of the will of the participants, certification of the transaction and ensuring further state registration of the property right. The relevance of the topic

© ТІТКОВ Д.І. – аспірант кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін (Інститут права та суспільних відносин, ЗВО «Відкритий міжнародний університету розвитку людини «Україна») https://orcid.org/0009-0005-4688-9495

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

is due to the fact that real estate is one of the most valuable objects of civil turnover, and therefore errors during its alienation, acquisition or inheritance can cause long-term property disputes and violation of the rights of bona fide purchasers. Particular attention is paid to the role of the notary as a subject of preventive justice, who not only certifies legally significant actions, but also performs a number of procedural actions defined by law regarding the protection of property rights to real estate, such as: checking the legality of the grounds for acquiring property rights, the extent of the civil capacity of the parties, the presence of encumbrances, prohibitions, arrests, consent of co-owners or spouses, compliance of the submitted documents with the requirements of the law, etc. The work reveals the main stages of the notarial process for registering property rights to real estate: the stage of applying to the notary, the stage of accepting and analyzing documents, identifying the participants in the notarial action, checking the legal status of the real estate object, establishing the validity of title documents, certifying the transaction or issuing a certificate, as well as entering information into state registers as administrative acts, which indicates the connection of the notarial process with the administrative process. It is substantiated that the notarial process is not formal, but a guaranteeing one, since it is aimed at minimizing the risks of double alienation of property, illegal acquisition of rights, forgery of documents and subsequent judicial appeal. It is concluded that the effectiveness of registration of ownership of real estate depends on proper legal verification, reliability of registration data, professional responsibility of the notary and consistency of notarial and registration procedures.

Key words: *property rights, real estate, notarial process, notary, state registration, property rights, civil law.*

Вступ. Право власності на нерухоме майно належить до ключових інститутів цивільного права, оскільки нерухомість є особливо цінним об'єктом майнового обороту та, як правило, є предметом договорів купівлі-продажу, обміну, дарування, спадкування, поділу майна, іпотеки та інших юридично значущих дій. У цьому контексті нотаріальний процес має важливе гарантійне значення, адже нотаріус не лише посвідчує волевиявлення сторін, а й перевіряє законність підстав набуття права власності на нерухому майно, належність правовстановлюючих документів, наявність обтяжень, арештів, заборон, прав третіх осіб та інших юридичних ризиків, тощо. Належне оформлення права власності на нерухоме майно в нотаріальному порядку сприяє стабільності цивільного обороту, захисту прав добросовісних набувачів і запобіганню майбутнім судовим спорам. Водночас у практиці залишаються проблеми, пов'язані з перевіркою достовірності документів, узгодженням нотаріальної та реєстраційної процедур, а також визначенням меж відповідальності нотаріуса під час оформлення речових прав на нерухомість, тощо. Крім того, цивільне судочинство також має вже судову практику щодо захисту права власності в суді.

Метою статті є дослідження процесуальних норм щодо порядку оформлення права власності на нерухоме майно в нотаріальному процесі, визначення основних етапів такої процедури, з'ясування ролі нотаріуса у перевірці законності набуття права власності та обґрунтування значення нотаріального оформлення як правової гарантії захисту майнових прав учасників цивільного обороту.

Результати дослідження. Аналіз досліджуваного питання свідчить, що порядок оформлення права власності на нерухоме майно в нотаріальному процесі має значно ширший зміст, ніж просте посвідчення договору чи внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Його правова природа є складнішою, оскільки нотаріальний процес поєднує приватноправову волю учасників цивільного обороту та публічно-правову функцію державного підтвердження юридично значущих фактів. У цьому контексті слушною є позиція С.Я. Фурси, у працях якої нотаріальний процес розглядається як самостійний різновид юридичного процесу, що має власні принципи, суб'єктний склад, стадії, нотаріальні процесуальні правовідносини та систему нотаріальних актів. Такий підхід дозволяє розуміти оформлення права власності не як формальне «засвідчення паперів», а як послідовну процедурну діяльність (ряд процесуальних дій), спрямовану на встановлення безспірності права, законності підстав його набуття та можливості подальшої державної реєстрації [1].

У доктринальному аспекті доцільно врахувати також підхід О.О. Кармази, пов'язаний із розумінням нотаріального процесу як одного з елементів механізму охорони та захисту житлових прав. Дослідниця у своїх працях аналізує захист житлових прав не ізольовано, а через взаємодію

нотаріального, цивільного та виконавчого процесів, які разом забезпечують реальне здійснення суб'єктивних прав особи на житло [2, с. 337–340]. Такий підхід має важливе значення для теми оформлення права власності на нерухоме майно, оскільки нотаріус у цьому випадку виконує не лише посвідчувальну, а й охоронну функцію. Він покликаний запобігти виникненню спору ще на стадії оформлення правовстановлюючих документів, перевірки належності майна, волевиявлення сторін, наявності обтяжень, заборон чи прав третіх осіб [3, с. 41–47].

Отже, нотаріальний процес у сфері оформлення прав на нерухоме майно слід розглядати як правовий механізм, спрямований на охорону, захист права власності та гарантування державою забезпечення власнику його безспірного права розпорядження своїм майном на підставі його добровільної волі та волевиявлення, а також недопущення порушення майнових прав учасників цивільного обороту.

Складно заперечити С.Я. Фурсі про те що, звертаючись до нотаріуса особа не повинна говорити йому про те, який правочин вона хоче посвідчити, а їй необхідно розповісти йому свою життєву ситуацію та висвітлити свою волю, якого правового результату посвідченням правочину вона бажає досягти. Саме нотаріус, із урахуванням цих обставин, має запропонувати заявнику найкращий варіант охорони його безспірних прав та інтересів та разом із ним визначитись із найкращим видом правочину чи договору, а далі на клопотання заявника допомогти йому скласти проєкт відповідного нотаріального акту для узгодження [4, с. 457].

Тож, як слушно вказує С.Я.Фурса, з позиції нотаріального процесу процедуру вчинення усіх нотаріальних проваджень не можна звести до шаблону, хоча б тому, що всі люди різні, зокрема, мають різні розумові здібності, рівень освіти, можуть користуватися порадами фахівців і, відповідно, матимуть індивідуальні побажання при посвідченні договорів тощо. Крім того, юридичні обставини, які спонукають звернення до нотаріуса, можуть бути також різними. Зокрема, бажання посвідчити договір дарування може провокуватися настроєм, коли особа вдячна іншій за надані їй послуги, рятування життя тощо [5, с. 458].

Крім того позиції інших вчених дозволяють розкрити матеріально-правову основу нотаріального оформлення права власності на нерухоме майно не через традиційний опис правомочностей власника, а через категорії цивільного обороту, юридичного факту та публічної достовірності речового права. Так, наприклад, підхід Ю. В. Білоусова, В.А. Ватраса, С.Д. Гринько, В.І. Нагнибіди, С.В. Нижного та Р.О. Стефанчука дає змогу розглядати оформлення права власності як перехід від «статики» майнових відносин, тобто належності майна певній особі, до «динаміки» цивільного обороту, тобто правомірного переходу майна до іншого суб'єкта [6].

Тож, у такому контексті нотаріальний процес щодо переходу права власності на нерухоме майно постає як правовий механізм, який поєднує приватну автономію сторін, перевірку юридичного факту набуття права та забезпечення достовірності відомостей про речове право для всіх учасників цивільного обороту

Слід також звернути увагу на те, що підхід Ю.Д. Притики до розмежування способів захисту цивільних прав та інтересів дозволяє розглядати нотаріальне оформлення права власності на нерухоме майно не лише як процесуальну нотаріальну дію в нотаріальному процесі щодо посвідчення відповідного правочину, а як превентивний елемент охорони майнового права [7].

У цьому контексті нотаріальний процес має значення ще до виникнення цивільного спору, оскільки саме на стадії перевірки документів, правового статусу об'єкта, волевиявлення сторін та можливих обтяжень створюються передумови для належного здійснення права власності. Такий підхід є важливим, оскільки у випадку порушення нотаріальної процедури оформлення права власності власник надалі змушений обирати вже судову форму захисту прав – наприклад, визнання права власності, витребування майна, скасування рішення державного реєстратора чи визнання правочину недійсним. Отже, нотаріальна процедура щодо оформлення права власності на нерухоме майно виконує запобіжну (захисну) функцію, оскільки мінімізує ризики виникнення цивільного спору та забезпечує юридичну визначеність права власності ще до звернення особи за захистом до суду.

Термін «нерухоме майно», в цій науковій статті, використовується в розумінні ст. 181 Цивільного кодексу України, за яким до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Нормативно-правовий аналіз положень Цивільного кодексу України, Закону України «Про нотаріат», Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» дозволяє зробити висновок про те, що оформлення права власності на нерухоме майно

в нотаріальному процесі відбувається у разі: 1) посвідчення правочинів, які стосуються реалізації власником права розпорядження своїм майном (договір купівлі-продажу, міни, дарування); 2) оформлення права на спадщину, до складу якої входить нерухоме майно; 3) видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя) на підставі спільної заяви або в разі смерті одного з подружжя. А також вчинення реєстраційних дій щодо набуття (переходу) права власності на нерухоме майно відповідно до вимог Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

У результаті дослідження норм Закону України «Про нотаріат», Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 282/20595, юридичної літератури [8], встановлено, що нотаріальна процедура оформлення права власності на нерухомість складається з кількох взаємопов'язаних етапів: прийняття документів; ідентифікації учасників нотаріальної дії; перевірки їхньої правоздатності та дієздатності; правової кваліфікації об'єкта нерухомого майна; перевірки правовстановлюючих документів; встановлення відсутності заборон, арештів та обтяжень; перевірки згод (у разі необхідності); посвідчення правочину або видачі відповідного свідоцтва; внесення відомостей до державного реєстру. Саме така послідовність підтверджує, що нотаріальний процес має гарантійний характер, оскільки спрямований на запобігання незаконному відчуженню нерухомості, подвійній реєстрації, підробленню документів та подальшим судовим спорам.

Судова практика Верховного Суду підтверджує, що важливим питанням у спорах щодо нерухомості є не сам факт державної реєстрації, а правова підстава набуття права власності. Зокрема, у 2025 році судді Верховного Суду окремо звертали увагу нотаріусів на те, що державна реєстрація прав не є самостійною підставою набуття права власності, а лише офіційним засвідченням уже набутого особою права. Це має принципове значення для нотаріальної практики, оскільки нотаріус повинен перевіряти не тільки наявність запису в реєстрі, а й юридичну якість документа, на підставі якого право власності виникло [9].

Нотаріуси при вчинення нотаріальних дій щодо оформлення права власності на нерухоме майно повинні брати до уваги і усталену судову практику, яка не є офіційним джерелом регулювання відносин щодо набуття права власності на нерухомість, однак є обов'язковою для врахування, наприклад, судом.

Так, наприклад, цікавою в межах цієї статті є постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2024 року у справі № 204/8017/17, в якій зроблено висновок, що нотаріально посвідчений договір купівлі-продажу нерухомого майна, який не був підписаний стороною договору або містить підпис сторонньої особи, є неукладеним [10]. Для нотаріального процесу цей висновок має фундаментальне значення: перевірка особи, підпису, волі та усвідомлення правових наслідків правочину є не формальністю, а умовою правомірного оформлення переходу права власності в нотаріальному процесі.

Отже, результати дослідження свідчать, що сучасний порядок оформлення права власності на нерухоме майно в нотаріальному процесі має три ключові виміри: матеріально-правовий, процедурний і доказовий. Матеріально-правовий вимір полягає у встановленні законної підстави набуття права власності; процедурний – у дотриманні нотаріусом послідовності нотаріальних дій; доказовий – у перевірці документів, реєстрових даних, волевиявлення сторін та юридичного статусу об'єкта. Судова практика підтверджує, що нотаріальне посвідчення і державна реєстрація не можуть виправити дефекти волевиявлення, підроблення документів або відсутність належної правової підстави. Тому нотаріальний процес у сфері оформлення права на нерухомість виконує не лише посвідчувальну, а й превентивно-захисну функцію, забезпечуючи стабільність цивільного обороту та зменшуючи ризик майбутніх судових спорів.

Висновки. Оформлення права власності на нерухоме майно в нотаріальному процесі слід розглядати не як суто формальну дію з посвідчення правочину (договору), видачі свідоцтва про право на спадщину чи внесення відомостей до державного реєстру прав на нерухоме майно, а як складну, багатоетапну, юридичну процедуру, що має гарантійний, охоронний і превентивний характер. Її значення полягає в тому, що саме на стадії підготовки та стадії вчинення нотаріальної дії – посвідчення правочину, видачі свідоцтва перевіряється законність підстав набуття права власності, дійсність волевиявлення сторін, правовий статус об'єкта, належність майна відчужувачу, наявність обтяжень, заборон, арештів, прав третіх осіб та інших юридично значущих обставин. Тому нотаріус у таких правовідносинах не є пасивним фіксатором домовленості сторін, а виступає суб'єктом, який забезпечує правову визначеність і стабільність цивільного обороту, гарантуючи законність дій та захист прав власника на майно.

Судова практика Верховного Суду підтверджує, що ключовим у спорах щодо нерухомості є не сам факт реєстрації права, а наявність належної правової підстави його набуття. Усталена судова практика має вагоме практичне значення для нотаріусів, оскільки орієнтує їх не на механічне чинення реєстраційних дій, а комплексну правову оцінку документів, об'єкта та підстав набуття права.

Список використаних джерел:

1. Нотаріальний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про нотаріат: монографія. За заг. ред. Фурси С.Я., Видавництво «Алерта». Київ. 2023. 364 с.
2. Кармаза О.О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти: монографія. Миронівка: ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. 400 с.
3. Кармаза О.О. Правова природа захисту житлових прав у нотаріальному, цивільному та виконавчому процесах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2014. № 1(99). С. 41–47.
4. Фурса С.Я. Запровадження е-нотаріату в Україні: актуальні проблеми нотаріальної діяльності та роль теорії нотаріального процесу (на прикладі посвідчення договорів, що виникають із земельних правовідносин). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2025. Вип. 91: частина 1. С. 455–462.
5. Фурса С.Я. Запровадження е-нотаріату в Україні: актуальні проблеми нотаріальної діяльності та роль теорії нотаріального процесу (на прикладі посвідчення договорів, що виникають із земельних правовідносин). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2025. Вип. 91: частина 1. С. 455–462.
6. Цивільне право України: навч. посібник. Ю. В. Білоусов [та ін.] ; ред. Р. О. Стефанчук. К. : Правова єдність, 2009. 536 с.
7. Притика Ю.Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Юридичні науки. № 60-62. 2004. С. 16–19.
8. Наприклад, Кармаза О.О. Поняття та зміст цивілістичного юридичного процесу. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія Право. 2017. № 3(15). С. 146–152.
9. Верховний Суд. База правових позицій Верховного Суду. URL: https://lpd.court.gov.ua/.
10. Постанова Верховного Суду від 27 листопада 2024 року у справі № 204/8017/17. Верховний Суд. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123780071.

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 347.64:349.6:351.84(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.5

КУРИЛО В.І., КУРИЛО І.В.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ДИТИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ В УМОВАХ ТЕХНОГЕННИХ ЗАГРОЗ

LEGAL SUPPORT OF THE ACTIVITY OF GUARDIANSHIP AND CUSTODY BODIES REGARDING THE PROTECTION OF THE CHILD'S RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT IN THE CONDITIONS OF TECHNOGENIC THREATS

Метою статті є теоретико-правовий аналіз нормативного забезпечення діяльності органів опіки та піклування щодо захисту права дитини на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах техногенних загроз, виявлення прогалин чинного законодавства та формулювання пропозицій щодо удосконалення відповідних правових положень. У статті здійснено комплексний правовий аналіз механізмів забезпечення діяльності органів опіки та піклування у частині захисту права дитини на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах техногенних загроз, що набули в Україні безпрецедентного масштабу внаслідок збройної агресії російської федерації. Доведено, що руйнування Каховської гідроелектростанції 6 червня 2023 року, тимчасова окупація Запорізької атомної електростанції, систематичні удари по об'єктах критичної інфраструктури сформували нову категорію небезпек, з якими чинне законодавство України про охорону дитинства не повною мірою спроможне ефективно впоратися. Виявлено, що правовий статус органів опіки та піклування у сфері реагування на техногенні загрози характеризується фрагментарністю нормативного регулювання, дублюванням повноважень із службами у справах дітей, Державною службою з надзвичайних ситуацій, військовими адміністраціями. Проаналізовано нормативно-правові акти щодо механізму примусової евакуації дітей, відповідні норми Сімейного кодексу України, Закону України «Про охорону дитинства», Кодексу цивільного захисту України. Обґрунтовано необхідність імплементації положень Загального коментаря № 26 (2023) Комітету ООН з прав дитини щодо екологічних прав дітей у національне законодавство. Розглянуто релевантні правові позиції Європейського суду з прав людини у справах «Дубецька та інші проти України», «Гримковська проти України», «Дземюк проти України», які формують стандарт позитивних зобов'язань держави у сфері захисту приватного життя від екологічних загроз. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення нормативно-правової бази, зокрема щодо запровадження інституту екологічного представництва дитини органами опіки та піклування, розроблення спеціальних протоколів реагування на техногенні надзвичайні ситуації.

© КУРИЛО В.І. – доктор юридичних наук, професор, чл.- кор. НААН України, заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права (Національний університет біоресурсів і природокористування України) https://orcid.org/0000-0003-1268-801X

© КУРИЛО І.В. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0000-0001-7018-3883

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Ключові слова: *найкращі інтереси дитини, права дитини, права людини, опіка, сімейне право, екологічна безпека, безпечне довкілля, охорона навколишнього природного середовища, ЄСПЛ.*

The purpose of the article is a theoretical and legal analysis of the regulatory support for the activities of guardianship and trusteeship bodies in protecting the child's right to a safe environment for life and health in conditions of technogenic threats, identifying gaps in current legislation and formulating proposals for improving relevant legal provisions. The article provides a comprehensive legal analysis of the mechanisms ensuring the activity of guardianship and custody bodies in protecting the child's right to a safe environment for life and health under conditions of technogenic threats, which have reached an unprecedented scale in Ukraine due to the armed aggression of the russian federation. It is proved that the destruction of the Kakhovka hydroelectric power station on 6 June 2023, the temporary occupation of the Zaporizhzhia nuclear power plant, and systematic strikes on critical infrastructure facilities have formed a new category of dangers, with which the current legislation of Ukraine on childhood protection is not fully able to cope effectively. It has been revealed that the legal status of guardianship and custody bodies in the field of responding to technogenic threats is characterized by fragmentary regulatory regulation, duplication of powers with children's services, the State Emergency Service, and military administrations. The author analyzes regulatory and legal atcs on the mechanism of forced evacuation of children, the relevant provisions of the Family Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Protection of Childhood», and the Code of Civil Protection of Ukraine. The need to implement the provisions of General Comment No. 26 (2023) of the UN Committee on the Rights of the Child on children's environmental rights into national legislation is substantiated. The relevant legal positions of the European Court of Human Rights in the cases «Dubetska and others v. Ukraine», «Hrymkovska v. Ukraine», «Dzemyuk v. Ukraine» are considered, which form the standard of positive state obligations in the field of protecting private life from environmental threats. Proposals are formulated for improving the regulatory framework, in particular regarding the introduction of the institute of environmental representation of the child by guardianship and custody bodies, the development of special protocols for responding to technogenic emergencies.

Key words: *best interests of the child, children's rights, human rights, custody, family law, environmental security, safe environment, environmental protection, ECHR.*

Вступ. Збройна агресія російської федерації проти України, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру 24 лютого 2022 року, спричинила формування на території держави якісно нової системи ризиків для життя і здоров'я дитячого населення. Поряд із безпосередніми загрозами життю від обстрілів, мінної небезпеки, насильницького переміщення, дедалі гострішим постає питання забезпечення права дитини на безпечне для життя і здоров'я довкілля у контексті техногенних загроз. Підрив 6 червня 2023 року Каховської гідроелектростанції, який спричинив повне руйнування гідроспоруди та спустошення Каховського водосховища, подія стала найбільшою екологічною катастрофою в Європі з часі Чорнобильської трагедії [1], тимчасова окупація Запорізької атомної електростанції з порушенням шести із семи ключових принципів (стовпів) ядерної безпеки [2], систематичні удари по об'єктах критичної інфраструктури – все це сформувало сукупність соціальних відносин, в якому традиційні підходи до діяльності органів опіки та піклування потребують переосмислення.

Згідно з даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, за 2022–2024 роки 596 дітей загинули, 1740 дітей отримали поранення внаслідок збройної агресії [3]. Станом на початок 2025 року число вбитих дітей сягнуло 669, а поранених – перевищило 1833 [4]. Ці цифри унаочнюють масштаб проблеми, яка вимагає негайного юридичного реагування саме через діяльність органів опіки та піклування – ключового суб'єкта забезпечення прав дитини в Україні.

Право дитини на безпечне для життя і здоров'я довкілля закріплене на конституційному рівні (стаття 50 Конституції України), у статті 293 Цивільного кодексу України, у статті 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», у статті 6 Закону України «Про охорону дитинства». Однак механізм реалізації цього права у площині діяльності органів

опіки та піклування досі не отримав належного нормативного оформлення. Чинна Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866, що регулює провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини [5], розроблялася за інших соціально-правових умов і не враховує специфіки реагування на техногенні катастрофи в умовах збройного конфлікту. Це створює правовий вакуум, що нерідко долається органами опіки та піклування шляхом ухвалення оперативних рішень за межами чіткої нормативної регламентації.

Актуальність обраної теми зумовлена також прийняттям 28 серпня 2023 року Комітетом ООН з прав дитини Загального коментаря № 26 щодо прав дитини та довкілля з особливим акцентом на зміну клімату [6]. Цей міжнародний документ уперше системно тлумачить положення Конвенції ООН про права дитини у контексті екологічних викликів та формулює нові зобов'язання держав-учасниць. Україна, як держава, що ратифікувала Конвенцію 27 лютого 1991 року [7], зобов'язана імплементувати ці тлумачення у власну правозастосовну практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового забезпечення діяльності органів опіки та піклування була предметом наукових розробок низки науковців. Окремі аспекти захисту прав дітей в умовах воєнного стану розглядали М.М. Сірант [8], Ю.С. Сусь та К.В. Білоусова [9]. Деякі питання захисту прав дитини в умовах воєнного стану розглядались в колективній роботі «Захист прав дитини в умовах воєнного стану» [10]. Питанням охорони довкілля у практиці Європейського суду з прав людини та її впливу на українську судову практику було присвячено аналітичні матеріали Верховного Суду України [11].

Водночас комплексного дослідження правового забезпечення діяльності саме органів опіки та піклування у контексті захисту права дитини на безпечне довкілля в умовах техногенних загроз у вітчизняній правовій науці не проводилось. Більшість публікацій або зосереджені на загальних аспектах захисту прав дитини під час війни, або розглядають екологічні права без врахування специфіки правового статусу дитини як особливого суб'єкта правовідносин. Що визначає необхідність дослідження даної проблематики.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз нормативного забезпечення діяльності органів опіки та піклування щодо захисту права дитини на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах техногенних загроз, виявлення прогалин чинного законодавства та формулювання пропозицій щодо удосконалення відповідних правових положень.

Результати дослідження. У теорії права право на безпечне для життя і здоров'я довкілля традиційно належить до природних, невідчужуваних, особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи. Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що право на безпечне для життя і здоров'я довкілля є фундаментальним природним правом, яке належить кожному з моменту народження [12].

Право дитини на безпечне довкілля має певну специфіку, зумовлену біопсихологічними особливостями дитячого організму – підвищеною чутливістю до токсичних речовин та техногенних забруднень, обмеженими можливостями самозахисту, залежністю від волі дорослих осіб у виборі місця проживання та умов життя. Саме тому Загальний коментар № 26 (2023) Комітету ООН з прав дитини окремо підкреслив, що держави несуть відповідальність не лише за захист прав дітей від безпосередньої шкоди, але й за передбачувані порушення їхніх прав у майбутньому внаслідок дій або бездіяльності сьогодні [6]. Цей принцип пролонгованої «відповідальності через покоління» формує концептуальну основу для розширеного тлумачення обов'язків органів опіки та піклування.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 76/300 від 28 липня 2022 року «Право людини на чисте, здорове і стале довкілля» підкреслила значення та визнання цього права як фундаментального права людини [13]. У контексті інтерпретації цього права для дітей особливого значення набуває принцип «найкращих інтересів дитини», закріплений у статті 3 Конвенції ООН про права дитини, який, на думку Європейського суду з прав людини, висловлену у рішенні у справі «Sahin v. Germany» (заява № 30943/96, рішення Великої палати від 8 липня 2003 року), має пріоритетне значення в усіх рішеннях, що стосуються дітей [14].

Поняття «техногенні загрози» випливає з поняття «техногенна безпека», яке отримало нормативне закріплення у статті 2 Кодексу цивільного захисту України [15] як надзвичайна ситуація техногенного характеру, що включає аварії, катастрофи, вибухи, пожежі, виявлення радіаційного, хімічного, біологічного, бактеріологічного забруднення. У сучасних умовах України ця категорія, вочевидь, розширюється за рахунок специфічних загроз, спричинених воєнними діями: руйнування об'єктів критичної інфраструктури, забруднення території залишками боєприпасів,

пошкодження систем життєзабезпечення, ризики, пов'язані з функціонуванням атомних електростанцій у зоні бойових дій.

Ще одним важливим для дослідження міжнародним договором є Оргуська конвенція [16]. Концепція «триступеневої системи екологічних прав» (доступ до інформації, участь у прийнятті рішень, доступ до правосуддя), сформована Оргуською конвенцією 1998 року, яку Україна ратифікувала однією з перших ще у 1999 році, потребує адаптації до правового статусу дитини. Дитина за загальним правилом не має повної цивільної дієздатності, тому реалізація цих прав здійснюється через інститут законного представництва, в якому особлива роль належить саме органам опіки та піклування у випадках, коли батьки відсутні або не виконують своїх обов'язків.

Система та правовий статус органів опіки та піклування в Україні. Правовий статус органів опіки та піклування визначається сукупністю норм Цивільного кодексу України (статті 55–79)) [17], Сімейного кодексу України (глава 19, статті 243–251) [18], Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [19], Закону України «Про охорону дитинства» [20], Постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 [5].

Відповідно до п. 3 згаданої Постанови, органами опіки та піклування є районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад, у тому числі об'єднаних територіальних громад. Безпосереднє провадження діяльності щодо захисту прав дитини покладається на служби у справах дітей. Така децентралізована модель породжує проблему координації дій між різнорівневими суб'єктами в умовах надзвичайних ситуацій, що набуло особливої гостроти у 2022–2025 роках.

Слід підкреслити, що у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України від серпня 2024 року, до Державної служби України у справах дітей перейшли повноваження у сфері усиновлення, опіки і піклування, діяльності прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, які раніше належали Національній соціальній сервісній службі [21]. Така інституційна трансформація, що відбулася на тлі активної фази війни, вимагає особливої уваги до питань якості реалізації захисних функцій.

Відповідно до положень статті 19 Сімейного кодексу України [18] закріплюється обов'язкова участь органу опіки та піклування у вирішенні судом спорів щодо дітей участі батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання, відібрання дитини, позбавлення батьківських прав та інших. Як підкреслив Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду у постанові від 23 грудня 2020 року у справі № 712/11527/17, «при розгляді спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини тощо обов'язковою є участь органу опіки та піклування» [22]. Висновок такого органу має рекомендаційний характер, але суд може його не врахувати лише за певних умов.

Правове забезпечення захисту права дитини на безпечне довкілля в умовах техногенних загроз. Аналіз чинних нормативних актів дозволяє стверджувати, що наразі немає єдиного загального спеціального акту, який би регулював діяльність органів опіки та піклування саме у сфері захисту від загроз техногенного або біологічного походження. Натомість, відповідні норми розпорошені між Кодексом цивільного захисту України, який визначає загальні засади захисту населення, у тому числі дитячого, у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру [15]; постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2023 року № 209 якою було запроваджено механізм обов'язкової евакуації дітей із зон активних бойових дій [23]; постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 року № 546 «Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення» [24]; постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 268 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» [25].

Положеннями постанови № 209 [23] передбачається, що рішення про обов'язкову евакуацію дітей з метою їх захисту (які перебувають у зоні збройних конфліктів або воєнних дій) в примусовий спосіб ухвалюються обласними військовими адміністраціями за погодженням з органами військового командування та Координаційним штабом. Евакуація здійснюється у супроводі одного з батьків, особи, яка їх замінює, або іншого законного представника. Однак функції органу опіки та піклування у цьому процесі окреслені фрагментарно: фактично орган опіки залучається лише на стадії визначення законного представника або у разі його відсутності. Це створює прогалину у регулюванні – механізм забезпечення представництва інтересів дитини на

стадії планування евакуації, оцінки ризиків, ухвалення рішення про маршрут і місце переміщення лишається нерозв'язаним.

Важливим напрямом діяльності органів опіки та піклування у досліджуваній сфері є участь у наданні дитині статусу постраждалої внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Згідно з Постановою КМУ № 268 від 5 квітня 2017 року, право на отримання такого статусу має дитина, яка до досягнення нею 18 років зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, отримала поранення, контузію, каліцтво, була викрадена або незаконно вивезена, залучалася до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань [25]. Проте важливо зазначити, що законодавець не передбачив окремого статусу для дитини, яка постраждала від наслідків техногенної катастрофи, спричиненої воєнними діями (наприклад, від руйнування Каховської ГЕС). Така дитина може отримати статус лише за наявності прямих фізичних чи психологічних ушкоджень, але правове реагування на сам факт перебування в зоні екологічної катастрофи лишається невизначеним.

Особливе значення має Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 року № 1363-р [26]. Операційний план з її реалізації, містить заходи з адаптації до екологічних викликів, однак не передбачає спеціальних механізмів захисту дитячого населення, що становить очевидну прогалину з огляду на положення Загального коментаря № 26 (2023) Комітету ООН з прав дитини [6].

Українська судова практика останніх років дозволяє виділити кілька принципових позицій, релевантних для досліджуваної теми.

По-перше, Верховний Суд послідовно відстоює пріоритет принципу найкращих інтересів дитини. У постанові від 9 лютого 2023 року у справі № 753/572/20 Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду наголосив, що «з огляду на введення воєнного стану в Україні, при вирішенні спорів, що стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки і права на життя» [27, с. 9]. Це формулювання має ключове значення, оскільки фактично закладає у судову практику доктрину, відповідно до якої безпекові міркування у воєнний час превалюють над іншими аспектами при прийнятті рішень щодо дитини.

По-друге, у постанові Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 11 грудня 2023 року у справі № 523/19706/19 підтверджено принциповий висновок, що «визначення місця проживання дитини разом із матір'ю відповідатиме якнайкращим інтересам дитини» з урахуванням негативного впливу одного з батьків на її розвиток [28]. Цей підхід становить додатковий критерій оцінки безпечності середовища дитини – не лише з точки зору фізичних ризиків, але й з точки зору середовища виховання. Окрім того, визначено, що не може абсолютизуватися обов'язковість висновку органу опіки та піклування.

По-третє, у постанові Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 25 березня 2024 року у справі № 183/1464/22 викладено правову позицію щодо забезпечення виконання судових рішень про визначення місця проживання дитини у випадку, коли один з батьків змінив місце проживання дитини до ухвалення такого рішення [29]. Ця позиція має значення в умовах війни, коли переміщення дітей між регіонами України та за кордон стало масовим явищем.

Принципово важливою для розуміння стандартів захисту права на безпечне довкілля є практика Європейського суду з прав людини. У справі «Дубецька та інші проти України» ЄСПЛ констатував порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через те, що держава не вжила належних заходів для захисту приватного і сімейного життя заявників від промислового забруднення вугільної шахти та збагачувальної фабрики, що тривало понад двадцять років [30]. Заявники, серед яких були діти, страждали від хронічних захворювань, спричинених забрудненням повітря і води. Суд особливо наголосив на позитивному обов'язку держави не лише утримуватися від втручання у право на приватне життя, але й вживати активних заходів для захисту цього права від екологічних загроз.

У справі «Гримковська проти України» ЄСПЛ встановив порушення статті 8 Конвенції внаслідок неспроможності держави належно врегулювати негативний вплив автомобільної дороги на мешканців [31]. Особливого значення набуває висновок Суду про обов'язковість проведення належних попередніх досліджень щодо дотримання екологічних норм перед прийняттям рішень, що можуть вплинути на середовище проживання людей. Цей принцип процедурної обережності повинен бути покладений в основу діяльності органів опіки та піклування при прийнятті рішень щодо дитини в умовах техногенних загроз.

У справі «Дземюк проти України» (заява № 42488/02, рішення від 4 вересня 2014 року) ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції через побудову кладовища на відстані 38 метрів від будинку заявника без дотримання санітарно-захисної зони, що призвело до забруднення джерел питної води [32]. Цей прецедент важливий тим, що Суд встановив пряме порушення права на повагу до приватного життя через екологічну загрозу, яка не мала очевидного характеру масштабної катастрофи, але створювала постійну небезпеку для здоров'я.

Узагальнюючи практику ЄСПЛ, Верховний Суд України у відповідних узагальненнях підкреслює, що позитивні зобов'язання держави у сфері захисту довкілля включають: 1) запровадження ефективної законодавчої та адміністративної бази для попередження порушень; 2) проведення належних досліджень перед прийняттям рішень, що можуть вплинути на навколишнє середовище; 3) забезпечення громадськості доступом до відповідної інформації; 4) надання можливості ефективного судового захисту [33]. Ці стандарти прямо застосовні до діяльності органів опіки та піклування, які повинні діяти не тільки реактивно, а й проактивно у захисті права дитини на безпечне довкілля.

Особливу цінність становить досвід Федеративної Республіки Німеччина у частині надання дитячому омбудсмену повноважень з ініціювання екологічних позовів від імені неповнолітніх. У справі «Sahin v. Germany» (заява № 30943/96, рішення Великої палати від 8 липня 2003 року) [14] ЄСПЛ підкреслив, що національні органи мають перевагу прямого контакту з усіма зацікавленими особами, але рішення повинні переглядатися у світлі Конвенції з прав людини. Цей принцип додаткового контролю має бути впроваджений і в українській системі органів опіки та піклування.

Особливості реагування органів опіки та піклування на конкретні техногенні катастрофи. Підрив Каховської гідроелектростанції 6 червня 2023 року продемонстрував непідготовленість правової системи України до реагування на масштабні техногенні катастрофи з точки зору захисту прав дитини. У зону затоплення потрапили десятки населених пунктів з тисячами дітей. Виникли питання щодо правового регулювання певних суспільних відносин, а саме оперативного встановлення статусу дитини, що залишилася без опіки внаслідок загибелі або зникнення батьків; забезпечення виконання обов'язку органів опіки та піклування щодо обстеження умов життя дитини, якщо безпосередні умови знищено; ухвалення рішення про тимчасове влаштування дитини, якщо її переміщення повинно відбутися в надзвичайно стислі терміни та інші.

Фрагментарність правового регулювання змусила органи опіки та піклування ухвалювати рішення на межі з виходом за межі їхньої компетенції, що, з одного боку, є вимушеною реакцією на надзвичайні обставини, а з іншого – створює ризики для прав дитини та потенційну юридичну відповідальність відповідних посадових осіб.

Аналогічні проблеми виникли і у зв'язку з ризиками, пов'язаними з функціонуванням Запорізької атомної електростанції, що з 4 березня 2022 року перебуває під тимчасовою окупацією. Заява МАГАТЕ про порушення шести із семи ключових принципів (стовпів) ядерної безпеки [2] – все це створює потенціал для ядерної катастрофи, наслідки якої матимуть прямий вплив на життя і здоров'я мільйонів дітей як в Україні, так і за її межами. Однак спеціальних правових механізмів реагування органів опіки та піклування на радіаційну загрозу, що враховували б специфіку дитячого населення, у чинному законодавстві фактично не передбачено.

Іншим напрямом є проблема дітей, які залишаються на тимчасово окупованих територіях або у зонах активних бойових дій, де ризики техногенного характеру є особливо високими. За даними Уповноваженого з прав людини, ні державні органи України, ні міжнародні організації та незалежні моніторингові місії не мають фізичного доступу до ТОТ України. Було надано висновок, що відповідно до дистанційного моніторингу було зафіксовано низку порушень прав дитини [3, с. 110].

Висновки та рекомендації. Проведене дослідження дозволяє виявити певні проблеми правового забезпечення діяльності органів опіки та піклування у досліджуваній сфері та сформулювати такі висновки.

Право дитини на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах техногенних загроз має бути визнане комплексним правом, що поєднує елементи особистого немайнового права, екологічного права та права на безпеку. Сучасні умови, в яких опинилася Україна внаслідок збройної агресії російської федерації, створюють якісно нову систему ризиків, що вимагає переосмислення традиційних підходів до правового забезпечення цього права.

Чинна нормативно-правова база діяльності органів опіки та піклування в Україні характеризується фрагментарністю, відсутністю нормативного закріплення спеціальних повноважень

органів опіки та піклування в умовах техногенних надзвичайних ситуацій; спеціальних механізмів реагування на техногенні загрози, дублюванням повноважень з іншими суб'єктами публічного управління. У ситуаціях термінового реагування це породжує публічну управлінську невизначеність.

Можна констатувати відсутність механізму превентивного реагування на потенційні техногенні загрози. Чинна модель є переважно реактивною – орган опіки та піклування включається у роботу вже після того, як дитина опинилася у небезпечній ситуації, а не до моменту її виникнення.

Судова практика Верховного Суду України демонструє послідовне утвердження принципу найкращих інтересів дитини як визначального критерію при прийнятті рішень. Однак цей принцип потребує подальшої конкретизації стосовно ситуацій техногенних загроз, зокрема через формулювання чітких критеріїв оцінки екологічної безпечності середовища дитини. Практика Європейського суду з прав людини у справах «Дубецька та інші проти України», «Гримковська проти України», «Дземюк проти України» формує стандарт позитивних зобов'язань держави, обов'язковий для імплементації в діяльність українських органів опіки та піклування.

Прийняття Комітетом ООН з прав дитини Загального коментаря № 26 (2023) щодо прав дитини та довкілля становить важливий міжнародно-правовий стандарт, який вимагає системної імплементації в національне законодавство України через внесення відповідних змін до Закону України «Про охорону дитинства» та інших нормативно-правових актів. З огляду на виявлені прогалини, пропонується внести зміни до статті 6 Закону України «Про охорону дитинства», доповнивши її положеннями про екологічні права дитини відповідно до Загального коментаря № 26 (2023) Комітету ООН з прав дитини.

Перспективами подальших наукових досліджень у цьому напрямі є: розроблення методики оцінки екологічних ризиків для дитячого населення для застосування органами опіки та піклування; дослідження особливостей правового статусу дитини, яка постраждала від техногенної катастрофи, спричиненої воєнними діями; вивчення європейського досвіду інтеграції екологічних стандартів у діяльність органів соціального захисту дітей; запровадження інституту екологічного представництва дитини органами опіки та піклування, який передбачав би право органу опіки та піклування ініціювати процедури адміністративного або судового захисту прав дитини у разі виявлення екологічних загроз її життю чи здоров'ю.

Список використаних джерел:

1. Ukraine War Environmental Consequences Work Group (2025) Two years after the Kakhovka Hydropower Plant's destruction: environmental consequences and the need for strategic decisions. June 6, 2025. URL: https://uwecworkgroup.info/two-years-after-the-kakhovka-hydropower-plants-destruction-environmental-consequences-and-the-need-for-strategic-decisions/.

2. IAEA (2025) Director General Statement on Situation in Ukraine. Update 313. 10 September 2025 URL: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-313-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine.

3. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (2025) Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_2024_%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96.pdf.

4. UNHR (2025) The impact of the armed conflict and occupation on children's rights in Ukraine, 24 February 2022 – 31 December 2024. UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. 21 March 2025. URL: https://ukraine.ohchr.org/en/The-impact-of-the-armed-conflict-and-occupation-on-childrens-rights-in-Ukraine-24-February-2022-31-December-2024.

5. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text.

6. Committee on the Rights of the Child (2023) General comment No. 26 (2023) on children's rights and the environment with a special focus on climate change : CRC/C/GC/26. Committee on the Rights of the Child. UN, 2023. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/crccgc26-general-comment-no-26-2023-childrens-rights.

7. Конвенція про права дитини (1989) : Міжнародний документ від 20 листопада 1989 року. Ратифікована Постановою Верховної Ради від 27 лютого 1991 року № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.10-8.

8. Сірант М.М. (2024) Захист прав дитини в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2. С. 694–696. URL: http://lsej.org.ua/2_2024/174.pdf.

9. Сусь Ю.С., Білоусова К.В. (2024) До питання захисту прав дітей в умовах воєнного стану. *Український освітньо-науковий медичний простір*. 2024. 1. 4Ц12. https://doi.org/10.31612/3041-1548.1.2024.01.

10. Захист прав дитини в умовах воєнного стану. Колективна монографія. Львів-Торунь. 2024. 228 с.

11. Питання охорони довкілля в практиці ЄСПЛ та їх вплив на судову практику в Україні : огляд. Верховний Суд України. 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/959173.

12. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Конституційний Суд України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4410-pravo-na-bezpechne-dlya-zhyttya-i-zdorovya-dovkillya.

13. Resolution adopted by the General Assembly on 28 July 2022. The human right to a clean, healthy and sustainable environment : A/RES/76/300. UN General Assembly. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3983329.

14. Case of Sahin v. Germany (Application No. 30943/96) : Judgment of the Grand Chamber of 8 July 2003. European Court of Human Rights. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61194.

15. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 34–35. Ст. 458. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17.

16. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська конвенція) : Міжнародний документ від 25 червня 1998 року. Ратифікована Законом України від 6 липня 1999 року № 832-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015.

17. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 432-IV: Закон України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

18. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14.

19. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005. № 2342-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text.

20. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14.

21. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України у зв'язку з утворенням Державної служби у справах дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2024 р. № 898. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2024-%D0%BF#Text.

22. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 23 грудня 2020 року у справі № 712/11527/17 (провадження № 61-18882св19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93835748.

23. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 і від 29 липня 2022 р. № 854: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2023 року № 209. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2023-%D0%BF#Text.

24. Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 року № 546. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-tymchasove-peremishchennia-evakuatsiiu-ditei-ta-a546-2.

25. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 268. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF.

26. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 року № 1363-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text.

27. Синельників Є. Судові спори щодо дітей у практиці Верховного Суду у період воєнного стану.. Огляд судових спорів у практиці Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Sud_sporu_ditu_.pdf.

28. Постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 11 грудня 2023 року у справі № 523/19706/19. URL: https://ips.ligazakon.net/document/C026612.

29. Постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25 березня 2024 року у справі № 183/1464/22. URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/simeunisporu.

30. Справа «Дубецька та інші проти України» (Заява № 30499/03): Рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689.

31. Справа «Гримковська проти України» (Заява № 38182/03): Рішення Європейського суду з прав людини від 21 липня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_729.

32. Справа «Дземюк проти України» (Заява № 42488/02): Рішення Європейського суду з прав людини від 4 вересня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a51.

33. Розгляд Європейським Судом екологічних справ в світлі статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2021. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/rozghliad-yevropeyskym-sudom-ekolohichnykh-sprav-v-svitli-statti-8-konventsii-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod/.

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.6

ВАЛЬЧУК Д.В.

IT-КОМПАНІЯ ЯК СУБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ НАБУТТЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

IT COMPANY AS A SUBJECT OF COPYRIGHT: PROBLEMS OF ACQUISITION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Метою статті є дослідження правового статусу IT-компанії як суб'єкта авторського права та аналіз особливостей набуття нею майнових прав інтелектуальної власності на результати творчої діяльності, а також виявлення основних проблем правового регулювання та практики їх оформлення у межах трудових і цивільно-правових відносин. У статті досліджуються актуальні проблеми визначення правового статусу IT-компанії як суб'єкта авторського права та особливості набуття нею майнових прав інтелектуальної власності в умовах сучасної цифрової економіки. Актуальність теми зумовлена стрімким розвитком інформаційних технологій, поширенням колективних форм створення об'єктів авторського права, а також активним залученням до розробки незалежних виконавців, що ускладнює встановлення належності майнових прав на результати творчої діяльності та підвищує ризики правової невизначеності для бізнесу. У роботі проаналізовано загальнотеоретичні засади авторського права, зокрема поняття співавторства, а також підходи до визначення суб'єктів права інтелектуальної власності. Здійснено розмежування первинних суб'єктів авторського права (фізичних осіб – творців) та похідних суб'єктів, які набувають майнові права на підставі закону або договору, серед яких особливе місце займають юридичні особи, зокрема IT-компанії. Окрему увагу приділено правовому режиму службових творів як одного з ключових механізмів переходу майнових авторських прав до роботодавця. Висвітлено умови, необхідні для визнання результату творчої діяльності службовим твором, а також проаналізовано типові помилки роботодавців у сфері документального оформлення трудових відносин, які можуть призводити до втрати можливості доведення належності майнових прав. Досліджено також договірні конструкції співпраці IT-компаній із фізичними особами-підприємцями та іншими виконавцями, за яких перехід майнових прав залежить виключно від умов цивільно-правових договорів. Проаналізовано судову практику, відповідно до якої у разі відсутності прямої умови про передачу виключних майнових прав суди виходять із їх належності автору, що може мати наслідком виникнення претензій до користувача об'єкта, включаючи вимоги про припинення його використання та застосування інших способів захисту.

Ключові слова: *IT-компанія, авторське право, майнові права інтелектуальної власності, службовий твір, комп'ютерна програма, договір авторського замовлення, виключні майнові права.*

© ВАЛЬЧУК Д.В. – аспірант (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна») https://orcid.org/0009-0009-3349-8013

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The purpose of the article is to study the legal status of an IT company as a copyright subject and analyze the features of its acquisition of intellectual property rights to the results of creative activity, as well as to identify the main problems of legal regulation and the practice of their registration within the framework of labor and civil law relations. The article examines current issues related to determining the legal status of IT companies as subjects of copyright law and the specific features of acquiring intellectual property rights by such companies in the context of the modern digital economy. The relevance of the topic is driven by the rapid development of information technologies, the prevalence of collaborative forms of copyright creation, and the increasing involvement of independent contractors in development processes, which complicates the determination of ownership of intellectual property rights to the results of creative activity and increases legal uncertainty for businesses. The article analyzes the general theoretical foundations of copyright law, in particular the concept of co-authorship, as well as approaches to defining subjects of intellectual property rights. A distinction is made between primary subjects of copyright (individual creators) and derivative subjects who acquire property rights on the basis of law or contract, among which legal entities, particularly IT companies, occupy a significant position. Special attention is paid to the legal regime of works made for hire as one of the key mechanisms for transferring economic copyright to the employer. The conditions necessary for recognizing a work as a work made for hire are outlined, and typical mistakes made by employers in documenting employment relations are analyzed, which may lead to the loss of the ability to prove ownership of intellectual property rights. The article also examines contractual structures of cooperation between IT companies and individual entrepreneurs and other contractors, where the transfer of property rights depends exclusively on the terms of civil law agreements. Case law is analyzed, according to which, in the absence of an explicit clause on the transfer of exclusive economic rights, courts presume that such rights remain with the author, which may result in claims against the user of the work, including demands to cease its use and the application of other legal remedies.

Key words: *IT company, copyright, intellectual property rights, work made for hire, computer program, copyright assignment agreement, exclusive economic rights.*

Актуальність теми. У сучасних умовах розвитку цифрової економіки та стрімкого зростання ІТ-індустрії особливого значення набуває питання належного правового регулювання відносин, пов'язаних із створенням та використанням об'єктів авторського права. Незважаючи на наявність законодавчих механізмів набуття майнових прав інтелектуальної власності, на практиці виникає значна кількість правових колізій та спорів щодо визначення їх належності ІТ-компаніям. Це зумовлено як складністю організації процесу розробки об'єктів у межах трудових та цивільно-правових відносин, так і недостатньою увагою до належного договірного оформлення передачі виключних майнових прав. У результаті відсутність чітких правових підходів та єдиної практики їх застосування створює ризики правової невизначеності для суб'єктів ІТ-бізнесу, що потребує комплексного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти правового статусу суб'єктів права інтелектуальної власності, розмежування первинних і похідних суб'єктів, а також особливості правового режиму службових творів і творів, створених за замовленням, висвітлено у навчальному посібнику «Актуальні проблеми права інтелектуальної власності» за редакцією І. С. Тімуш, Ю. В. Нікітіна, В. П. Мироненка. Нормативну основу відповідних правовідносин становлять положення Закону України «Про авторське право і суміжні права», який визначає правовий режим службових творів, творів, створених за замовленням, а також підстави переходу майнових авторських прав.

Варто зазначити, що питанням захисту права інтелектуальної власності загалом, приділяли увагу такі науковці, як: Г. В. Бромберг, О. Б. Бутнік-Сіверський, О. М. Мельник, Н. М. Мироненко, Ю. М. Капіца, А. О. Кодинець, О. П. Орлюк, Д. М. Притика, О. О. Штефан та інші.

Водночас, незважаючи на наявність окремих наукових і практичних напрацювань, питання правового статусу ІТ-компанії як суб'єкта авторського права та особливостей набуття нею майнових прав інтелектуальної власності у межах трудових і цивільно-правових відносин досі не отримало комплексного висвітлення в юридичній літературі.

Метою статті є дослідження правового статусу ІТ-компанії як суб'єкта авторського права та аналіз особливостей набуття нею майнових прав інтелектуальної власності на результати творчої діяльності, а також виявлення основних проблем правового регулювання та практики їх оформлення у межах трудових і цивільно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та цифрової економіки зумовив суттєву трансформацію правовідносин у сфері створення, використання та охорони об'єктів права інтелектуальної власності. Особливе місце в цих процесах посідають ІТ-компанії, діяльність яких безпосередньо пов'язана зі створенням програмного забезпечення, комп'ютерних програм, баз даних, вебресурсів, мобільних застосунків, елементів дизайну, мультимедійного контенту та інших результатів творчої діяльності, що охороняються авторським правом. Водночас сучасні моделі організації ІТ-бізнесу, засновані на командній розробці, дистанційній зайнятості та залученні незалежних підрядників, значно ускладнюють визначення належності майнових авторських прав на створені об'єкти.

У більшості випадків автором твору науки, літератури чи мистецтва є одна фізична особа. Водночас у практиці нерідко трапляються ситуації, коли створення твору є результатом спільної творчої діяльності двох або більше осіб. У такому разі йдеться про співавторство, а особи, які брали участь у створенні твору, набувають статусу співавторів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про авторське право і суміжні права» автори, спільною творчою діяльністю яких створено твір (твір, створений у співавторстві), є співавторами [1].

Як зазначають В. К. Матвійчук, С. А. Пилипенко, Т. П. Устименко, суб'єктами права інтелектуальної власності є особи (творці), чиєю працею створено об'єкт. Це може бути автор твору, винахідник, виконавець та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності, передбачені законом. В коментарі до Цивільного кодексу України зазначено, що слід розрізняти два види суб'єктів права інтелектуальної власності: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності. Коло творців не вказано точно і не обмежено будь-якими вимогами щодо їх віку, стану здоров'я, дієздатності тощо. Наведено лише приблизний перелік осіб, які створюють той чи інший об'єкт права інтелектуальної власності: автор, виконавець, винахідник тощо. З чого випливає, що для суб'єктів права інтелектуальної власності характерною є однакова дієздатність суб'єктів творчого процесу. Іншими словами, творцями будь-яких результатів творчої діяльності можуть бути як повнолітні, так і неповнолітні особи. Інші особи визнаються суб'єктами права інтелектуальної власності, якщо відповідно до ЦК України, іншого закону чи договору їм належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності. Наприклад, це може бути особа, якій автор відповідно до закону повністю або частково передав майнові права інтелектуальної власності – видавець літературного твору, який уклав відповідний договір з автором. Суб'єктом майнових прав інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, може бути також (якщо інше не встановлено договором) юридична або фізична особа, де (або) у якої працює той, хто створив цей об'єкт [2, с. 31–43]. Також науковці виділяють два види співавторства: нероздільне та роздільне. Нероздільним є співавторство, коли неможливо виділити працю (частку) кожного із співавторів. Роздільне співавторство – коли складові частини твору чітко визначені і відомо, хто із співавторів створив ту чи іншу частину. Для того, щоб визнати твір таким, що створений у співавторстві, необхідна наявність наступних умов: твір створений спільною творчою працею співавторів повинен бути єдиним цілим (тобто не може існувати без складових частин як ціле); спільна праця авторів повинна бути творчою (не може бути визнана співавтором особа, яка надавала організаційну, технічну або матеріальну допомогу без надання особистого творчого внеску); при спільній праці над твором між співавторами укладається договір (тобто співавторство повинно бути добровільним); при нероздільному співавторстві твір може використовуватись лише за спільною згодою усіх співавторів (проте право опублікування та іншого використання твору належить однаковою мірою усім співавторам); при роздільному співавторстві кожен із співавторів зберігає авторське право на свою частину, одночасно він є співавтором твору в цілому; винагорода за використання твору належить співавторам у спільних частках, якщо договором між ними не передбачається інше. Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить всім співавторам незалежно від того, чи утворює такий твір одне нерозривне ціле або складається з частин, кожна з яких має самостійне значення. Частина твору, створеного у співавторстві, визнається такою, що має самостійне значення, якщо вона може бути використана незалежно від інших частин цього твору. Кожен із співавторів зберігає своє авторське право на створену ним частину твору, яка має самостійне значення; право опублікування та іншого використання твору

в цілому належить всім співавторам. Якщо твір, створений у співавторстві, утворює одне нерозривне ціле, то жоден із співавторів не може без достатніх підстав відмовити іншим у дозволі на опублікування, інше використання або зміну твору. У разі порушення спільного авторського права кожен із співавторів може доводити своє право у судовому порядку. Якщо твір, створений у співавторстві, складається із частин, кожна з яких має самостійне значення, то кожен із співавторів має право використовувати створену ним частину твору на власний розсуд, якщо інше не передбачено договором між співавторами [2, с. 31–43].

Специфіка діяльності ІТ-компаній полягає в тому, що, хоча вони не можуть бути авторами творів у розумінні авторського права, саме вони у більшості випадків виступають організаторами процесу створення об'єктів права інтелектуальної власності, забезпечують фінансування їх розробки, координують діяльність розробників та здійснюють комерціалізацію створених результатів творчої діяльності. У зв'язку з цим особливого значення набуває питання визначення правових підстав, за якими ІТ-компанія може набувати статусу суб'єкта авторського права та здійснювати майнові права на створені об'єкти. Аналіз відповідного правового механізму потребує дослідження особливостей набуття майнових авторських прав юридичною особою залежно від підстав їх виникнення, зокрема у разі створення службового твору, виконання робіт за цивільно-правовими договорами, а також в інших випадках, передбачених законодавством або договором.

Так, відповідно до ч. 1, 2 ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» особисті немайнові авторські права на службовий твір належать працівникові, творчою працею якого створено такий твір. Майнові права на службовий твір переходять до роботодавця з моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено цим Законом, трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір, укладеним між працівником (автором) і роботодавцем. Якщо майнові права на твір переходять до роботодавця, працівник, який є автором службового твору, має право на винагороду. Якщо посадові обов'язки працівника прямо передбачають створення службових творів відповідних видів, авторська винагорода за створення і використання таких творів, а також за перехід прав на них може бути включена до заробітної плати працівника відповідно до договору між працівником і роботодавцем [1]. Тобто, для визнання програмного коду службовим твором необхідною є сукупність визначених законом умов. Зокрема, між автором і роботодавцем мають існувати трудові правовідносини, комп'ютерна програма (програмний код) повинна бути створена протягом строку дії трудового договору, за рахунок роботодавця, а також у межах трудових (посадових) обов'язків працівника або на виконання письмового службового завдання. Практика свідчить, що роботодавці нерідко припускаються помилок при документальному оформленні створення службових творів. Найбільш поширеними серед них є відсутність у посадових інструкціях або трудових договорах чіткого визначення обов'язку працівника щодо розроблення програмного забезпечення, неналежне оформлення письмових службових завдань, а також відсутність документального підтвердження факту створення відповідних результатів творчої діяльності (актів приймання-передачі, звітів тощо). За таких обставин у разі виникнення спору розробник може обґрунтовано посилатися на те, що створення конкретної комп'ютерної програми не входило до кола його трудових функцій, а отже, відповідний об'єкт не може бути кваліфікований як службовий твір.

Окремої уваги потребує питання набуття ІТ-компанією майнових авторських прав у разі співпраці з фізичними особами – підприємцями, які здійснюють розроблення програмного забезпечення на підставі цивільно-правових договорів. Відповідно до ч. 2 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» майнові права на твір, створений за замовленням, переходять до замовника з моменту створення твору у повному складі, якщо інше не передбачено договором замовлення. Майнові права інтелектуальної власності на твір образотворчого мистецтва, створений за замовленням (крім твору, спеціально створеного як елемент комп'ютерної програми), належать його автору, якщо інше не встановлено договором або законом [1].

Таким чином, у випадку, коли юридична особа, яка виступає виконавцем за договором авторського замовлення, залучає до виконання зобов'язань третіх осіб (шляхом субпідряду або аутсорсингу), механізм набуття майнових авторських прав залежить від правового статусу такого виконавця. Якщо до створення твору залучається фізична особа, майнові авторські права набуваються юридичною особою на підставі відповідного цивільно-правового договору. Якщо ж виконання робіт доручається іншій юридичній особі, остання організовує створення твору своїми працівниками або іншими залученими особами, набуває майнових авторських прав у встановленому законом чи договором порядку, після чого передає їх первісному виконавцю, який, своєю чергою, передає їх замовнику. Водночас незалежно від кількості учасників такого процесу безпосередніми

авторами твору завжди залишаються фізичні особи, оскільки саме вони здійснюють творчу діяльність і є первинними суб'єктами авторського права. Передача майнових авторських прав від авторів до кінцевого замовника забезпечується системою взаємопов'язаних трудових і цивільно-правових договорів, які оформлюють кожний етап створення та передачі відповідних прав. Отже, функція юридичної особи, яка є виконавцем за договором авторського замовлення, полягає не у безпосередньому створенні твору, а в організації процесу його розроблення, координації діяльності виконавців та забезпеченні належного переходу майнових авторських прав до замовника [3].

Важливе практичне значення для визначення належності майнових авторських прав має правова позиція Верховного Суду щодо необхідності чіткого договірного врегулювання переходу виключних майнових прав інтелектуальної власності. В постанові від 05.06.2025 у справі № 160/25897/21 Суд звернув увагу, що відсутність у договорі прямої умови про передачу виключних майнових прав на комп'ютерну програму виключає можливість вважати такі права такими, що перейшли до замовника. Відповідно, замовник не набуває статусу правоволодільця у повному обсязі, зокрема для включення до складу нематеріальних активів бухгалтерського обліку за групою «Авторське право та суміжні з ним права» [4].

Отже, з метою належного оформлення переходу майнових авторських прав замовнику доцільно ще на початковому етапі співпраці з розробником забезпечити укладення комплексу документів, які чітко регламентують належність прав на створений результат. До таких документів належать договір із положеннями щодо розподілу майнових авторських прав, технічне завдання, а також акти приймання-передачі виконаних робіт із прямим зазначенням факту переходу відповідних прав. Саме ці документи формують належну доказову базу щодо належності майнових авторських прав і мають вирішальне значення у разі виникнення спору. Натомість їх відсутність або неналежне оформлення істотно підвищує ризик втрати замовником можливості довести належність йому майнових прав, навіть якщо він фактично фінансував розробку та здійснював повний контроль над створенням програмного продукту.

За відсутності належним чином оформленої письмової умови про передачу майнових авторських прав судова практика виходить із презумпції їх належності автору. Як наслідок, особа, яка фактично використовує відповідний об'єкт без набуття необхідного обсягу прав, може зіткнутися з вимогами про припинення порушення авторських прав, відшкодування збитків, а також із застосуванням інших передбачених законом способів захисту.

Висновки. ІТ-компанія зазвичай не є безпосереднім автором створюваних результатів інтелектуальної діяльності, однак виступає ключовим учасником процесу їх створення та подальшого використання. Основними правовими механізмами набуття майнових прав у такій діяльності є інститут службового твору та договірні конструкції співпраці з розробниками. Практика свідчить, що вирішальне значення має належне договірне оформлення відносин. За відсутності чітких положень щодо передачі майнових прав вони, як правило, залишаються за автором, навіть якщо створення результату фінансувалося або організовувалося компанією. Судовий підхід також базується на необхідності прямої вказівки на перехід виключних майнових прав, що підкреслює важливість детального врегулювання відповідних умов у договорах.

Таким чином, ефективне набуття ІТ-компанією майнових прав інтелектуальної власності залежить насамперед від належного юридичного оформлення відносин із авторами, яке забезпечує визначеність правового статусу створених об'єктів.

Список використаних джерел:

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855.

2. Актуальні проблеми права інтелектуальної власності: Навчальний посібник / В. К. Матвійчук, С. А. Пилипенко, Т. П. Устименко та ін.; За ред. І. С. Тімуш, Ю. В. Нікітіна, В. П. Мироненко. К.: Національна академія управління, 2014. 352 с.

3. Баєнко Я. Спори за ІТ-продукти та програмний код: хто власник. URL: https://yuk.expertus.com.ua/consultations/157590.

4. Постанова Верховного Суду від 05.06.2025, судова справа № 160/25897/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127920725.

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.7

ВАНДІН Є.В.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНАЛІЗУ ПРОЄКТУ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ НА 2026–2030 РОКИ)

DIRECTIONS FOR IMPROVING ANTI-CORRUPTION LEGISLATION (BASED ON THE RESULTS OF THE ANALYSIS OF THE DRAFT ANTI-CORRUPTION STRATEGY FOR 2026–2030)

У статті зазначається, що не дивлячись на певні успіхи у запобіганні та протидії корупції, результати проведених соціологічних досліджень засвідчують протягом останніх трьох років поспіль у рейтингу ключових суспільних проблем корупція продовжує залишатися на другому місці серед основних проблем в Україні після збройної агресії рф. На сьогодні інститути влади та громадянського суспільства все ще лишаються слабкими і неефективними, а політичне життя погано організованим, в розвитку демократії виявилися значні проблеми і деформації, серед громадськості поширене занепокоєння рівнем надійності політиків та доброчесності державних інститутів. Попри реалізацію низки попередніх антикорупційних стратегій та підготовку проєкту Антикорупційної стратегії на 2026–2030 роки, нормативного врегулювання все ще потребують окремі напрямки запобігання та протидії корупції, які не знайшли у них свого відображення. До них належать: нормативне закріплення етичних стандартів поведінки для керівництва політичних партій, а також народних депутатів України, депутатів місцевих рад та виборних осіб місцевого самоврядування з одночасним створенням дієвих інструментів притягнення до відповідальності за їх не дотримання; реформування інституту уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та протидії корупції; впровадження рекомендацій Європейської Комісії за результатами підготовленого нею Звіту щодо виконання Україною плану дій по євроінтеграції, які стосуються судової влади; подальше впровадження принципів доброчесності для державних службовців та працівників органів правопорядку, у тому числі через реалізацію різних методів їх перевірки, зокрема шляхом моніторингу способу життя; продовження впровадження цифрової трансформації в діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, а також створення зручних цифрових інструментів для громадян і бізнесу; посилення правових гарантій захисту викривача та врегулювання їх процедурної складової у розкритті та розслідуванні злочинів; удосконалення законодавчих засад проведення конкурсів на посади голів Національної поліції України та Державного бюро розслідувань.

Ключові слова: *Антикорупційна стратегія, антикорупційне законодавство, запобігання корупції, викривач, доброчесність, уповноважений підрозділ (особа) з питань запобігання та протидії корупції.*

The article notes that despite some success in preventing and combating corruption, the results of sociological research show that over the past three years in a row in the ranking of key social problems, corruption continues to be in second place among the main problems in Ukraine after the armed aggression of the Russian Federation. Today,

© ВАНДІН Є.В. – кандидат юридичних наук, здобувач (Науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності Навчально-наукового інституту поліцейської діяльності, Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0002-6418-987X

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

government institutions and civil society still remain weak and ineffective, and political life is poorly organized, significant problems and deformations have been revealed in the development of democracy, and there is widespread concern among the public about the level of reliability of politicians and the integrity of state institutions. Despite the implementation of a number of previous anti-corruption strategies and the preparation of a draft Anti-Corruption Strategy for 2026–2030, certain areas of preventing and combating corruption that have not been reflected in them still require regulatory regulation. These include: regulatory consolidation of ethical standards of conduct for the leadership of political parties, as well as People's deputies of Ukraine, deputies of local councils and elected officials of local self-government, while simultaneously creating effective instruments for holding accountable for their failure to comply; reforming the institution of authorized units (persons) on the prevention and counteraction of corruption; implementing the recommendations of the European Commission based on the results of the Report prepared by it on the implementation of the European Integration Action Plan by Ukraine, which concern the judiciary; further implementation of the principles of integrity for civil servants and law enforcement officers, including through the implementation of various methods of their verification, in particular through lifestyle monitoring; continuing to implement digital transformation in the activities of state authorities and local self-government bodies, as well as creating convenient digital tools for citizens and businesses; strengthening legal guarantees for the protection of whistleblowers and regulating their procedural component in the detection and investigation of crimes; improving the legislative framework for conducting competitions for the positions of heads of the National Police of Ukraine and the State Bureau of Investigation.

Key words: *Anti-corruption strategy, anti-corruption legislation, corruption prevention, whistleblower, integrity, authorized unit (person) for the prevention and counteraction of corruption.*

Постановка проблематики. На нинішньому етапі розвитку суспільних відносин, питання боротьби із корупцією є надзвичайно важливими для України, яка виборола свою незалежність і утвердилась як самостійна держава у світовому співтоваристві. Сталість демократичного розвитку нашої країни у значній мірі залежить від втілення у всі ланки державного механізму принципів законності та справедливості, неухильного додержання всіма державними службовцями приписів норм прав, подолання випадків хабарництва, незаконного одержання посадовими особами матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

За роки незалежності Україна досягла певних та реальних успіхів у запобігання ті протидії корупції, зокрема, завершено первинну стадію формування антикорупційного законодавства. Створено розгалужену інституційну систему (Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Вищий антикорупційний суд, Агентство з розшуку та менеджменту активів), впроваджено унікальні цифрові інструменти фінансового контролю та декларування, прийнято майже сто антикорупційних законодавчих й інших нормативно-правових актів.

Водночас динаміка суспільних відносин та виклики воєнного стану виявили низку системних дефектів, правових колізій та прогалин у діючому законодавстві. Оприлюдненні Національним агентством з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) результати соціологічного дослідження «Корупція в Україні 2025: розуміння, сприйняття, поширеність» засвідчують, що у 2025 році в рейтингу ключових суспільних проблем корупція третій рік поспіль продовжує залишатися на другому місці серед основних проблем в Україні після збройної агресії рф. Актуальність корупції як проблеми залишається високою: 72,2% громадян назвали її «дуже серйозною» проблемою [1, с. 5]. Результати проведеного соціологічного дослідження засвідчують, що на сьогодні інститути влади та громадянського суспільства все ще лишаються слабкими і неефективними, а політичне життя погано організованим, в розвитку демократії виявилися значні проблеми і деформації, серед громадськості поширене занепокоєння рівнем надійності політиків та доброчесності державних інститутів.

Зазначена проблематика, а також подальші шляхи нашої держави, спрямовані на європейську та євроатлантичну інтеграцію, які набули безповоротного характеру, вимагають кардинального переосмислення та модернізації національної системи стримувань і противаг,

ключовим елементом якої є запобігання та протидія корупції, що засвідчує про актуальність вказаної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реформування різноманітних аспектів антикорупційного законодавства та оптимізації діяльності суб'єктів запобігання корупції було предметом дослідження таких провідних вітчизняних науковців, як Н. В. Добрянська [2], яка визначила низку комплексних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування антикорупційних інституцій та успішної реалізації положень Антикорупційної стратегії; О. С. Старенький [3], який приділив увагу на подальшому організаційному, кадровому та нормативному вимірам інституційного розвитку НАЗК та обґрунтував необхідність нормативного закріплення обов'язкового характеру підзаконних нормативно-правових актів НАЗК та інституціоналізації системної антикорупційної експертизи законопроєктів у сферах із підвищеним рівнем корупційних ризиків як передумови підвищення якості правотворчої діяльності та запобігання відтворенню корупційних ризиків; Л. С. Любохинець, Н. П. Танасієнко, О. В. Поплавська [4], якими висвітлено напрями підвищення ефективності запобігання корупції шляхом посилення інституційної спроможності, розвитку культури доброчесності та інтеграції цифрових механізмів прозорості; М. Г. Кравченко, Л. М. Артемова [5], якими пропонується залучення громадськості до заходів щодо запобігання корупції через діалог держави з антикорупційними громадськими організаціями, В. В. Комашко, С. О. Кравченко [6], які вказують на необхідність змінити стратегічний підхід до антикорупційної політики, що має реально спрямовуватися на запобігання корупції шляхом зосередження уваги на системному виконанні заходів за всіма напрямами Антикорупційної програми щодо усунення причин та умов корупції, а також інші. Проте, попри вагомий внесок зазначених авторів, потребує комплексного бачення на інші напрями удосконалення антикорупційного законодавства.

Метою статті є наукове обґрунтування концептуальних напрямів удосконалення антикорупційного законодавства України шляхом аналізу правових колізій, виокремлення системних проблем у діяльності суб'єктів запобігання корупції та формулювання конкретних пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося, корупція залишається надзвичайно серйозною проблемою для України, а зростання масштабів цього явища знищує моральні засади нашого суспільства, негативно впливає на правову і соціальну захищеність громадян, несе загрозу нашій державі та її безпеці, знижує авторитет України на міжнародному рівні тощо. Проблематика, пов'язана з корупцією, у більшості випадків стосується не так званої «побутової» корупції, яка суттєво зменшилась, а корупції в органах державної влади, через присутність цього явища у більшості управлінських структур. Про зменшення рівні побутової корупції засвідчують результати дослідження Київського міжнародного інституту соціології [7], зокрема:

– частка населення, яка мала досвід корупції, тобто мала справу з будь-якою формою корупції принаймні раз на рік, зменшилась у 3,8 рази (з 70,7% у 2015 році до 18,7% у 2024 році);

– істотне зменшення корупційного досвіду у послугах, що надаються у державних і комунальних сферах (наприклад, зменшення у двічі досвіду корупційних дій у процесі одержання медичних послуг (з 59,8% у 2015 році до 28,5% у 2024 році) та відчутний прогрес зменшення досвіду корупційних дій спостерігається в освіті, наданні адміністративних послуг тощо).

Також у 2025 році поліпшилися оцінки щодо змін в ситуації з корупцією в Україні: вперше з 2022 року зафіксовано позитивні зрушення у сприйнятті динаміки корупції в державі обома групами респондентів (після стрімкого збільшення у 2023–2024 роках частки тих, хто зазначав зростання рівня корупції) [1, с. 7].

Оскільки корупція – є складним соціальним явищем, що негативно впливає на всі аспекти політичного і соціально-економічного розвитку суспільства і держави, потребує комплексність у протидії цьому явищі, що вимагає одночасного розв'язання низки проблем, зокрема найбільш поширених – законодавчих, економічних, організаційно-управлінських, культурно-побутових тощо. Разом з тим, як зазначає В. А. Біленко, хоча антикорупційне законодавство й було створено, але військова агресія та сучасні реалії потребують внесення змін і вдосконалення державної антикорупційної політики загалом [8, с. 244].

На відсутності чіткої законодавчої та інституційної основи для формування і реалізації антикорупційної політики, проблемах безсистемних змін до законодавства у сфері запобігання та протидії корупції, що негативно впливають на ефективність правозастосування та необхідності удосконалення положень нормативних актів та їх проєктів для усунення можливих корупціогенних факторів, наголошується в Антикорупційній стратегії на 2014–2017 роки [9] та

Антикорупційній стратегії на 2021–2025 роки [10]. Вказаний недолік має вирішити Антикорупційна стратегія на 2026–2030 роки, проєкт якої 15 травня 2026 року Кабінет Міністрів України схвалив та передав на розгляд Верховної Ради України у вигляді проєкту Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2026–2030 роки». Зокрема ключові зміни Антикорупційної стратегії на 2026–2030 роки полягають у переході від фрагментованих антикорупційних ініціатив до єдиної п'ятирічної стратегії, яка має обов'язковий характер для всіх органів державної влади. Метою вказаної антикорупційної стратегії визначено суттєве зниження рівня корупції в Україні, утвердження та розвиток принципів демократії, верховенства права та належного врядування, забезпечення економічного і соціального розвитку, а також сприяння набуттю Україною повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору [11].

Задля досягнення зазначеної мети у цій антикорупційній стратегії застосовується концептуальний підхід, який полягає в одночасному забезпеченні реалізації двох стратегічно важливих завдань:

1) забезпечення високої ефективності та постійного розвитку загальної системи запобігання та протидії корупції;

2) мінімізація корупції у найбільш уражених корупцією та стратегічно важливих сферах, насамперед шляхом проведення системних галузевих реформ, які відповідають актам законодавства Європейського Союзу та впроваджують найкращі світові практики.

Проєктом Антикорупційної стратегією на 2026–2030 роки значно розширено пріоритетні сфери держави, де найбільш поширена корупція, і відповідно, куди повинні бути спрямовані основні заходи щодо її викорінення – судоустрій і статус суддів; прокуратура, правопорядок і протидія кримінальним правопорушенням; оборона; адвокатура та правнича допомога; будівництво, та інфраструктура; відновлення; енергетика; публічні закупівлі; державне регулювання та контроль у сфері економіки; оподаткування; митна справа; надрокористування; земельна сфера; аграрна сфера; охорона здоров'я; освіта і наука [12].

Особливістю нової антикорупційної стратегії є формування понад 400 очікуваних стратегічних результатів, які деталізують ключові напрями антикорупційної політики та переводять їх у вимірювані зміни. Йдеться про конкретизацію реформ у різних секторах із прив'язкою до індикаторів виконання. Такий підхід має забезпечити перехід від загальних декларацій до перевірюваних результатів і стати основою для формування Державної антикорупційної програми з чіткими KPI, строками та відповідальними виконавцями, зазначають автори ініціативи. Змінюється й модель координації: законопроєкт передбачає чіткішу взаємодію між органами влади, усунення дублювання функцій і посилення відповідальності за досягнення результатів антикорупційної політики. Важливою частиною автори законопроєкту називають прив'язку до міжнародних зобов'язань України. Стратегія інтегрується у механізми Ukraine Facility, дорожню карту верховенства права та рекомендації Єврокомісії, що робить її частиною євроінтеграційного процесу [13].

Водночас необхідно звернути увагу, що окремі важливі напрями запобігання та протидії корупції не увійшли до Антикорупційної стратегії на 2026–2030 роки. Перш за все це стосується політичної корупції. Не є таємницею, що корупція у військовій сфері, в оборонно-промисловому комплексі становить пряму загрозу національній безпеці. Проте варто розуміти, що такого характеру та масштабу корупція просто неможлива без її функціональної підтримки на найвищому політичному рівні, що ставить питання про політичну корупцію як одну з ключових проблем для сучасного українського суспільства і держави [14, с. 18–19].

З огляду на це критично важливо дослідити правові межі політичної корупції та загрози фінансового тиску на партії. Пріоритетами мають стати посилення фінансової підзвітності політичних сил та реформування системи державного моніторингу їхніх коштів. Також потребує закріплення на законодавчому рівні стандартів етичної поведінки керівництва політичних партій, народних депутатів України, депутатів місцевих рад та виборних осіб місцевого самоврядування з одночасним запровадженням механізмів притягнення до відповідальності за їх порушення.

Підлягає реформуванню інститут уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання корупції як незалежна, доброчесна мережа на основі зрозумілих та ефективних стандартів діяльності та одночасно дієвий, технологічний та високопрофесійний інструмент превентивної державної політики. З цією метою необхідно законодавчо закріпити діджиталізацію діяльності вказаного інституту, зокрема щодо отримання спрощеного доступу до визначених державних реєстрів та інформаційних систем для оперативної перевірки конфлікту інтересів та ознак порушення процедур у закупівлях. Впровадження єдиних сертифікаційних безкоштовних

програм підвищення кваліфікації уповноважених осіб з питань запобігання корупції (зокрема, на основі міжнародних стандартів антикорупційного комплаєнсу ISO 37001), регулярне оцінювання доброчесності самих уповноважених та оцінка їхньої діяльності за реальними показниками ефективності (KPI).

Як зазначалося вище, проєктом Антикорупційної стратегії на 2026–2030 роки визначено пріоритетні сфери держави, де найбільш поширена корупція, і відповідно, куди повинні бути спрямовані основні заходи щодо її викорінення, серед яких необхідно відмітити судоустрій та статус суддів. За даними Економічного індексу верховенства права через недостатній рівень розвитку верховенства права Україна недоотримує від 14,8 до 45,3 млрд доларів США. Не в останню чергу, такий стан розвитку зумовлений залежністю судів від політичної влади та поширеністю корупції на всіх рівнях судочинства [15].

Україна подала заявку на членство в ЄС, де основоположними цінностями є верховенство права та повага до прав людини, а ефективна (незалежна, якісна та дієва) судова система та нульова толерантність до корупції в суспільстві мають першорядне значення. Разом з тим 30 жовтня 2024 року Європейська Комісія оприлюднила звіт щодо виконання Україною плану дій по євроінтеграції, в якому 66 разів звертається увага на стан боротьби з корупцією [16]. Міжнародними експертами звернена увага на необхідності прискорити повноцінне виконання семи базових антикорупційних рекомендацій Єврокомісії, серед яких низка стосуються й судової влади, а саме: переглянути наявні строки досудового розслідування та вилучити з Кримінального процесуального кодексу України положення про автоматичне закриття справ; вжити ефективних заходів для усунення корупційних ризиків у Верховному Суді; збільшити кількість суддів та адміністративного персоналу Вищого антикорупційного суду; продовжити докладати зусилля для покращення результатів розгляду справ щодо корупції на високому рівні, включаючи арешт та конфіскацію злочинних активів, зосередившись на справах щодо високопосадовців і резонансних справах, які стосуються системної корупції в найбільш важливих секторах та установах; визначити більш чітко дисциплінарні правопорушення, пов'язані з поведінкою суддів, відповідно до рекомендацій GRECO; для посилення підзвітності судової влади та довіри до неї з боку суспільства, Україна має ухвалити законодавство, яке перегляне систему декларацій доброчесності суддів. Оновлена система має передбачати для суддів вищих судів тимчасову, але змістовну процедуру перевірки із залученням незалежних експертів [16].

Також потребує реформування проходження державної служби, зокрема щодо реформування системи відбору та кар'єрного просування, подальше впровадження інституту доброчесності, цифровізація публічних процедур. Вказане обумовлює необхідність внесення змін до Закону України «Про державну службу» [17] в частині запровадження обов'язкового періодичного (не рідше одного разу на три роки) комп'ютеризоване тестування на лояльність та доброчесність для посадовців категорій «А» та «Б», а також для осіб, чиї посади пов'язані з високим рівнем корупційних ризиків. Результати таких тестів мають стати підставою для кадрового просування або проведення службового розслідування.

Важливим заходом, спрямованим на протидію корупції, є формування єдиних критеріїв доброчесності для працівників органів правопорядку та прокуратури, що визначено у пункті 4.5. Розділу ІІ Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки», який схвалено Указом Президента України № 273/2023 від 11 травня 2023 року, де передбачено «удосконалення механізмів внутрішнього контролю та запобігання корупції, застосування єдиних критеріїв і стандартів доброчесності для перевірки співробітників усіх органів правопорядку та прокуратури, а також їхнього постійного моніторингу» [18]. Впровадження принципів доброчесності для державних службовців та працівників органів правопорядку повинно відбуватися через реалізацію різних методів перевірки на доброчесність, а також шляхом проведення моніторингу способу їх життя.

Продовжити заходи щодо мінімізації так званої «побутової» корупції. Як вірно вказує А. В. Дзевелюк цифрова трансформація публічного адміністрування в Україні є не просто технічним процесом оцифрування даних, а системною зміною парадигми управління, яка виступає дієвим превентивним механізмом запобігання корупції [19, с. 74]. З цією метою необхідно закріпити в адміністративному законодавстві обов'язковий перехід усіх дозвільних та ліцензійних процедур виключно в електронну форму (через систему «Дія» та профільні реєстри). Будь-який прямий фізичний чи усний контакт між заявником та посадовцем у процесі надання адміністративних послуг має бути законодавчо виключений. Впровадити алгоритми автоматичного ухвалення рішень (на основі заданих критеріїв) у сферах реєстраційних дій, митного оформлення

стандартних вантажів та видачі дозволів. Якщо заявник відповідає всім критеріям у базі даних, система видає дозвіл автоматично, без розгляду заяви конкретним чиновником. Впровадження цифрової трансформації в діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, а також створення зручних цифрових інструментів для громадян і бізнесу мають мінімізувати корупційні прояви корупції через прозорість публічних процесів, відкритість даних.

Особливу увагу необхідно приділити формуванню у свідомості населення негативного ставлення до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права, що повинно, з однієї сторони, знизити рівень толерування корупції в Україні, а з іншої – підвищити рівень обізнаності громадян, які усвідомлюють важливість стандартів доброчесної та етичної поведінки публічних службовців. Для захисту викривачів необхідно внести зміни та доповнення до Кодексу законів про працю України та Цивільного процесуального кодексу України, закріпивши презумпцію переслідування викривача. Якщо роботодавець застосовує до викривача певні заходи примусу (дисциплінарне стягнення, переводить на іншу посаду чи звільняє протягом трьох років після подання повідомлення про корупцію), саме роботодавець зобов'язаний довести в суді, що це рішення жодним чином не пов'язане з антикорупційною діяльністю працівника.

Ми погоджуємося з пропозиціями О. П. Хамходера та Т. М. Снісарчук [20] в частині синхронізації норм Закону України «Про запобігання корупції» [21] та статті 130^1 Кримінального процесуального кодексу України [22] щодо участі викривача у розкритті злочину, оптимізація підстав виплати йому винагороди, вдосконалення критеріїв виплати винагороди; з'ясування і поширення вірного розуміння кола осіб, які не можуть претендувати на винагороду. Також пропонується знизити поріг розміру корупційного злочину, за викриття якого гарантується виплата (сьогодні це сума, що у 5000 і більше разів перевищує прожитковий мінімум), та автоматизувати процес виплати відсотків від конфіскованого майна без необхідності проходження тривалих додаткових судових процедур.

Важливою компонентною складовою запобігання та протидії корупції в Україні є подальше реформування органів правопорядку. На сьогодні існують певні прогалини нормативно-правового регулювання добору керівників Національної поліції України та Державного бюро розслідувань, що суперечить наполегливим рекомендаціям міжнародних партнерів щодо впровадження прозорих меритократичних конкурсів [23]. Вказане повинно навіювати використання Державного бюро розслідувань як інструмент міжвідомчого протистояння, що відбувалося протягом 2025–2026 років.

Висновки. Підводячи підсумки зазначим, що ефективна боротьба з корупцією можлива лише за умов створення та реалізації належної системи законодавчого та організаційно-управлінського забезпечення здійснення реформ, спрямованих на запобігання корупції та активну участь у них громадськості, що знайшло свою реалізацію в низці антикорупційних стратегіях на 2014–2017 роки, на 2021–2025 роки та проєкті на 2026–2030 роки.

Водночас необхідно звернути увагу, що окремі важливі напрями запобігання та протидії корупції не увійшли до Антикорупційної стратегії на 2026–2030 роки: 1) закріплення на законодавчому рівні стандартів етичної поведінки керівництва політичних партій, народних депутатів України, депутатів місцевих рад та виборних осіб місцевого самоврядування з одночасним запровадженням механізмів притягнення до відповідальності за їх порушення; 2) реформуванню інститут уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання корупції; 3) повноцінне реалізація рекомендацій Європейської Комісії, які передбачені Звітом щодо виконання Україною плану дій по євроінтеграції; 4) реформування системи відбору та кар'єрного просування, подальше впровадження інституту доброчесності, цифровізація публічних процедур; 5) вжиття подальших заходів щодо захисту прав викривачів, а також врегулювання проблемних щодо їх участі у розкритті злочинів; 6) реформування чинного законодавства в частині добору керівників Національної поліції та Державного бюро розслідувань.

Список використаних джерел

1. Корупція в Україні 2025: розуміння, сприйняття, поширеність. Аналітичний звіт за результатами опитування населення та бізнесу. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. Київ, 2026. 161 с. URL: https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/20/2d/202d5600b17f04d37ca952961c0053db31f58ee616ee5714ad46db54da62a6838850075.pdf.

2. Добрянська Н. В. Удосконалення нормативно-правового регулювання антикорупційної політики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія Юридичні науки. 2025. № 2. С. 86–94. DOI: https://doi.org/10.31617/3.2025(139)07.

3. Старенький О. С. Інституційний розвиток Національного агентства з питань запобігання корупції як гарантія реалізації антикорупційної політики в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2026. № 1. Ч. 2. С. 300–307. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.48.

4. Любохинець Л. С., Танасієнко Н. П., Поплавська О. В. Доброчесність та запобігання корупції в Україні: сучасні виклики та перспективи вирішення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: серія «Економіка»: науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА. 2026. № 40 (68). С. 4–11. DOI: http://doi.org/10.25264/2311-5149-2026-40(68)-4-11.

5. Кравченко М. Г., Артемова Л. М. Участь громадськості у заходах щодо запобігання корупції: підсумки реалізації Антикорупційної стратегії 2021–2025 років. *Київський юридичний журнал,* 2026. № 9. С. 54–61. DOI: https://doi.org/10.32782/klj-2026-9.0.

6. Комашко В. В., Кравченко С. О. Запобігання корупції як системна проблема антикорупційної політики в Україні. *Věda a perspektivy.* 2025. № 7 (50). С. 111–136. DOI: https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-7(50)-111-136.

7. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015. *Київський міжнародний інститут соціології.* 2015. 68 с. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf.

8. Біленко В. А. Шляхи удосконалення антикорупційного законодавства в Україні в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 241–245. DOI: https://doi.org/10.24144/2788- 6018.2023.03.43.

9. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: затв. Законом України від 14 жовт. 2014 р. № 1699-VII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1699-18#n16.

10. Про засади державної антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки: Закон України від 20 черв. 2022 р. № 2322-IX. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text.

11. Антикорупційна стратегія на 2026–2030 роки (проєкт). *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/f9/a9/f9a99c5eb872110ddbcd04c740ba1550971bb3c7377e2db5204dde72d932bfa4248691.pdf.

12. Антикорупційна стратегія на 2026–2030 роки: шлях від ідеї до комплексного державного рішення : *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: https://nazk.gov.ua/uk/antykoruptsiyna-strategiya-na-2026-2030-roky-shlyah-vid-idei-do-kompleksnogo-derzhavnogo-rishennya/

13/ Уряд схвалив Антикорупційну стратегію на 2026–2030 роки: 16 пріоритетних сфер і понад 400 очікуваних результатів. *Forbes Ukraine.* URL: https://forbes.ua/news/uryad-skhvaliv-antikoruptsiynu-strategiyu-na-20262030-roki-16-prioritetnikh-sfer-i-ponad-400-ochikuvanikh-rezultativ-15052026-38870.

14. Сокуренко В. В. Політична корупція як виклик майбутньому української державності. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 28 жовт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ ; Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 17–20.

15. Економічний індекс верховенства права (квітень 2024). *EasyBusiness.* URL: https://easybusiness.in.ua/ekonomichnyy-indeks-verkhovenstva-prava-komanda-easybusiness-stvorila-instrument-vymiriuvaniuvannia-vplyvu-pravosuddia-na-ekonomiku-ta-biznes/.

16. Report «Ukraine 2024» Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. Communication on EU enlargement policy. Brussels, 30.10.2024. SWD (2024) 699 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf.

17. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.

18. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки»: схвалено Указом Президента України № 273/2023 від 11 трав. 2023 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text.

19. Дзевелюк А. В. Цифрова трансформація публічного адміністрування як механізм запобігання корупції. *Актуальні проблеми держави і права.* 2026. № 109. С. 71–76. DOI: https://doi.org/10.32782/apdp.v109.2026.9.

20. Хамходера О. П., Снісарчук Т.М. Право викривача на винагороду: зміст, критерії, порядок реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 1. С. 183–190. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/44.

21. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. *Верховна Рада України.* URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.

22. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

23. Спільна заява Комісарки Марти Кос та Віцепрем'єр-міністра України Тараса Качки. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/statement_25_3030.

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.8

ВИХРИСТЮК А.М.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГРОМАД В УМОВАХ ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

PROMISING DIRECTIONS FOR IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF POST-WAR RECOVERY

Актуальність статті полягає в тому, що поствоєнне відновлення України супроводжується масштабними викликами у сфері розвитку територій, відновлення інфраструктури та забезпечення належних умов життєдіяльності населення. У цих умовах особливого значення набуває роль територіальних громад як базового рівня організації публічної влади, на якому реалізуються ключові управлінські рішення щодо відбудови, соціально-економічного розвитку та забезпечення потреб населення. Саме на рівні громад формуються практичні механізми відновлення територій, управління ресурсами та реалізації державної політики регіонального розвитку. Водночас сучасні виклики, пов'язані з наслідками війни, потребують переосмислення підходів до адміністративно-правового регулювання розвитку територіальних громад. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та правозастосовної практики, сформульовано авторське бачення щодо перспективних напрямів вдосконалення адміністративно-правового забезпечення сталого розвитку громад в умовах поствоєнного відновлення. Обґрунтовано, що наведені у статті пропозиції сприятимуть формуванню більш стійкої та ефективної системи публічного управління розвитком територіальних громад, забезпеченню належних умов для відновлення зруйнованої інфраструктури, підвищенню економічної активності та соціальної стабільності на місцевому рівні. Зроблено висновок, що формування моделі перспективного адміністративно-правового забезпечення сталого розвитку громад в умовах поствоєнного відновлення є необхідною передумовою ефективної відбудови територій та їх подальшого збалансованого розвитку. Запропоновані вище кроки сприятимуть формуванню більш стійкої та ефективної системи публічного управління розвитком територіальних громад, забезпеченню належних умов для відновлення зруйнованої інфраструктури, підвищенню економічної активності та соціальної стабільності на місцевому рівні. У результаті це створить передумови для довгострокового сталого розвитку громад і зміцнення їх інституційної спроможності в умовах післявоєнної трансформації України.

Ключові слова: *вдосконалення, адміністративно-правове забезпечення, розвиток, громади, поствоєнне відновлення.*

The relevance of the article lies in the fact that the post-war recovery of Ukraine is accompanied by large-scale challenges in the field of territorial development, infrastructure restoration and ensuring proper living conditions for the population. In these conditions, the role of territorial communities as the basic level of public authority organization, at which key management decisions are implemented regarding reconstruction, socio-economic development and meeting the needs of the population, becomes particularly

© ВИХРИСТЮК А.М. – докторант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0008-5734-8004

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

important. It is at the community level that practical mechanisms for territorial recovery, resource management and implementation of state regional development policy are formed. At the same time, modern challenges associated with the consequences of the war require rethinking approaches to administrative and legal regulation of the development of territorial communities. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, norms of current legislation and law enforcement practice, formulates the author's vision on promising directions for improving administrative and legal support for sustainable development of communities in the conditions of post-war recovery. It is substantiated that the proposals given in the article will contribute to the formation of a more stable and effective system of public management of the development of territorial communities, ensuring appropriate conditions for the restoration of destroyed infrastructure, increasing economic activity and social stability at the local level. It was concluded that the formation of a model of prospective administrative and legal support for the sustainable development of communities in the conditions of post-war reconstruction is a necessary prerequisite for the effective reconstruction of territories and their further balanced development. The steps proposed above will contribute to the formation of a more stable and effective system of public management of the development of territorial communities, ensuring proper conditions for the restoration of destroyed infrastructure, increasing economic activity and social stability at the local level. As a result, this will create prerequisites for the long-term sustainable development of communities and strengthening their institutional capacity in the conditions of the post-war transformation of Ukraine.

Key words: *improvement, administrative and legal support, development, communities, post-war recovery.*

Постановка проблеми. Поствоєнне відновлення України супроводжується масштабними викликами у сфері розвитку територій, відновлення інфраструктури та забезпечення належних умов життєдіяльності населення. У цих умовах особливого значення набуває роль територіальних громад як базового рівня організації публічної влади, на якому реалізуються ключові управлінські рішення щодо відбудови, соціально-економічного розвитку та забезпечення потреб населення. Саме на рівні громад формуються практичні механізми відновлення територій, управління ресурсами та реалізації державної політики регіонального розвитку. Водночас сучасні виклики, пов'язані з наслідками війни, потребують переосмислення підходів до адміністративно-правового регулювання розвитку територіальних громад. Йдеться не лише про відновлення зруйнованих об'єктів, а й про формування нових управлінських моделей, орієнтованих на принципи сталого розвитку, ефективного використання ресурсів, прозорості публічного управління та підвищення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені розвитку місцевого самоврядування в Україні, у своїх наукових працях розглядали: Н.М. Альошина, Т.В. Гургула, І.М. Грищенко, І.В. Козюра, В.Ф. Красилюк, О.Г. Лиска, А.С. Лісніченко, К.В. Мануілова, В.Г. Олюха, О.О. Подзізей, І.Д. Шумляєва та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний та практичний доробок, на сьогоднішній день у зазначеній сфері залишається чимала кількість проблем, що обумовлює необхідність пошуку шляхів вдосконалення адміністративно-правового забезпечення сталого розвитку громад в умовах поствоєнного відновлення.

Саме тому метою статті є: опрацювати перспективні напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення сталого розвитку громад в умовах поствоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що в умовах сьогодення питанню розвитку громад в умовах поствоєнного відновлення приділяло увагу чимало вчених. Разом із тим, загальним недоліком більшість наукових позицій у контексті формування моделі перспективного адміністративно-правового забезпечення сталого розвитку громад в умовах поствоєнного відновлення є їх переважно концептуально-описовий і соціально-економічний характер, який не супроводжується належним обґрунтуванням адміністративно-правових механізмів реалізації запропонованих підходів. Автори акцентують увагу на необхідності комплексного відновлення територіальних громад, розвитку людського потенціалу, підтримці малого і середнього бізнесу, взаємодії з міжнародними донорами, а також на врахуванні соціальних, економічних, екологічних і культурних аспектів розвитку. Водночас ці положення формулюються на рівні загальних стратегічних орієнтирів і управлінських рекомендацій, не розкриваючи конкретних інструментів

адміністративно-правового регулювання, які б забезпечували їх практичну реалізацію. У межах таких підходів недостатньо визначено компетенцію суб'єктів публічної адміністрації, процедурні механізми координації між державними органами та органами місцевого самоврядування, нормативні засади використання міжнародної допомоги, а також правові інструменти участі громадськості у процесах планування і контролю відновлення.

Наведені вище наукові позиції дають змогу дійти до висновку, що модель перспективного адміністративно-правового забезпечення сталого розвитку громад в умовах поствоєнного відновлення має включати:

1) розроблення комплексної «Стратегії розвитку громад в умовах поствоєнного відновлення». Стратегію, зазначає В.Я. Малиновський, доцільно розуміти як детальний всеохоплюючий комплексний план, що розробляється на перспективу з метою реалізації місії (основного призначення) організації та цілей, що її конкретизують. Стратегія розробляється та формулюється вищим керівництвом, роль якого полягає не лише в ініціюванні такого процесу, а й у реалізації плану із залученням усіх ланок управління та оцінці результатів стратегічного планування. Стратегія нерозривно пов'язана з політикою як засобом її реалізації. Якщо стратегія визначає курс на розподіл обмежених ресурсів для досягнення визначених цілей, то політика визначає загальні орієнтири для дій та прийняття рішень, які сприяють здійсненню поставлених цілей [1, с. 238–239]. Отже, майбутня Стратегія розвитку громад в умовах поствоєнного відновлення повинна розглядатися як комплексний програмно-управлінський документ стратегічного характеру, спрямований на формування довгострокових орієнтирів відновлення та сталого розвитку територіальних громад після завершення воєнних дій. Така стратегія має поєднувати підходи стратегічного планування, публічного управління та адміністративно-правового регулювання і виступати інструментом координації діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, інститутів громадянського суспільства та міжнародних партнерів у процесі відновлення територій. Вона повинна визначати ключові напрями відбудови соціально-економічної, інфраструктурної та екологічної системи громад, встановлювати пріоритети використання ресурсів, формувати механізми залучення інвестицій та міжнародної допомоги, а також створювати правові та організаційні умови для підвищення стійкості громад до майбутніх кризових викликів. Метою вказаної вище Стратегії має бути забезпечення комплексного та збалансованого відновлення і подальшого сталого розвитку територіальних громад шляхом ефективного використання адміністративно-правових, організаційних, економічних та інституційних механізмів, спрямованих на відбудову інфраструктури, відновлення соціальної стабільності, розвиток місцевої економіки, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб та підвищення рівня безпеки і стійкості громад до сучасних викликів. В свою чергу завданнями документу мають бути: відновлення та модернізація критичної, соціальної і транспортної інфраструктури громад; створення умов для відродження місцевої економіки, підтримки підприємництва та залучення інвестицій; забезпечення соціальної реінтеграції населення, підтримки внутрішньо переміщених осіб та відновлення людського потенціалу; формування ефективної системи управління процесами відновлення на місцевому рівні; розвиток механізмів участі громадян у прийнятті управлінських рішень та плануванні розвитку громад; забезпечення екологічного відновлення територій, постраждалих унаслідок воєнних дій; посилення співпраці з міжнародними партнерами та донорами у сфері фінансування відбудови; а також впровадження сучасних підходів до стратегічного планування, цифрового управління та підвищення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування.

2) запровадження міжнародних стандартів діяльності територіальних громад. Територіальна згуртованість є основою однієї з найдавніших політик ЄС – політики згуртованості ЄС. Її територіальний вимір було посилено в програмний період 2021–2027 років завдяки введенню спеціальної цілі: Політичної цілі 5 (PO5) «Європа ближче до громадян» шляхом сприяння сталому та інтегрованому розвитку всіх типів територій та місцевих ініціатив. PO5 має дві конкретні цілі: перша ціль стосується сталого та інтегрованого розвитку міських та функціональних міських районів; друга стосується стратегій, що зосереджені на сталому та інтегрованому розвитку неміських районів, враховуючи також зв'язки між сільською та міською місцевістю. У рамках стратегічної та політичної бази ЄС існують інші ініціативи, які закликають до розвитку неміських районів та підтримують їх. Довгострокове бачення розвитку сільських районів ЄС (LTVRA), опубліковане Європейською Комісією у 2021 році, забезпечує основу для розвитку сільських районів. Бачення визначає кілька напрямків дій, спрямованих на створення сильніших, пов'язаних,

стійких та процвітаючих сільських районів до 2040 року [2]. Супровідний План дій ЄС щодо розвитку сільських районів прокладе шлях до сприяння територіальній згуртованості та створення нових можливостей для залучення інноваційних підприємств, забезпечення доступу до якісних робочих місць, сприяння розвитку нових та вдосконалених навичок, забезпечення кращої інфраструктури та послуг, а також використання ролі сталого сільського господарства, а також диверсифікованої економічної діяльності [2]. Не можна не зауважити, що програми транскордонного та територіального співробітництва ЄС діють на території України. До них належать програми Interreg VI-A NEXT, такі як Польща-Україна (PL-UA), Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна (HU-SK-RO-UA) та Румунія-Україна (RO-UA); макрорегіональні стратегії (наприклад, Стратегія ЄС для Дунайського регіону) та інші. Ці інструменти доповнюють існуючі можливості для розвитку інституціоналізованих форм співробітництва, таких як єврорегіони (наприклад, Карпатський єврорегіон) та Європейські групи територіального співробітництва (наприклад, Тиська ЄГТС). Існує також чіткий вимір транскордонного розвитку – можливість встановлення партнерських відносин між українськими територіальними громадами та відповідними суб'єктами в європейських країнах для вирішення спільних викликів та визначення можливостей зростання через транскордонні проекти. Реалізація цього потенціалу значною мірою залежить від інституційної спроможності учасників співпраці – перш за все, їхньої здатності виконувати зобов'язання в рамках конкретних проектів та ініціатив. Це вимагає оцінки поточної ситуації за визначеними показниками, виявлення слабких місць та розробки заходів для покращення. З огляду на це, у травні-липні 2025 року експерти Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД), Дослідницького підрозділу Західного регіону, провели дослідження у семи територіальних громадах Закарпатської області, щоб забезпечити комплексну оцінку спроможності обраних громад брати участь у транскордонних проектах. Результати були представлені на конференції та форумі партнерів проекту «Розвиток потенціалу для сталого майбутнього та транскордонного партнерства LEAD-UP» (23–24 вересня, Кішварда, Угорщина), що реалізується в рамках Програми Interreg VI-A NEXT Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2021–2027 [3]. Тож, на нашу думку, запровадження міжнародних стандартів діяльності територіальних громад у контексті забезпечення сталого розвитку в умовах поствоєнного відновлення має передбачати інтеграцію у систему місцевого самоврядування загальновизнаних принципів ефективного публічного управління, зокрема прозорості, підзвітності, участі громадян у прийнятті рішень, стратегічного планування та раціонального використання ресурсів. Такі стандарти повинні бути спрямовані на підвищення інституційної спроможності громад, удосконалення процедур управління відновленням територій, забезпечення відкритості використання фінансової та міжнародної допомоги, а також впровадження сучасних інструментів управління місцевим розвитком. У підсумку їх реалізація має сприяти формуванню ефективної системи місцевого врядування, здатної забезпечити комплексне відновлення громад і створити передумови для їх довгострокового сталого розвитку;

3) розвиток системи стратегічного планування. Планування – це вид управлінської діяльності, що визначає перспективу й майбутній стан організації чи діяльності, шляхи й способи його досягнення. В ході планування виробляється план – це деталізована сукупність рішень, які підлягають реалізації, перелік конкретних заходів і їхніх виконавців [4]. В рамках представленої у роботі проблематики слід вказати позицію К. Леміш, О. Токаренко та А. Сови, які вказують, що стратегічне планування відіграє ключову роль у забезпеченні стійкого розвитку територіальних громад, особливо в умовах збройного конфлікту. Територіальні громади виступають не лише адміністративними одиницями, а й активними суб'єктами трансформацій-них процесів, здатними формувати довгострокові цілі, мобілізовувати ресурси та забезпечувати сталість розвитку навіть у кризових обставинах. Застосування стратегічного підходу дозволяє громадам: системно реагувати на безпекові, соціальні та економічні виклики; підвищувати рівень інституційної спроможності; зміцнювати демократичні механізми врядування через залучення громадян до процесів планування; формувати партнерства з державними структурами, бізнесом і міжнародними донорами; ефективно управляти ресурсами та сприяти відбудові на принципах сталого розвитку [5]. Отже, покращення системи стратегічного планування в контексті забезпечення сталого розвитку громад в умовах поствоєнного відновлення має передбачати вдосконалення процесу розроблення та реалізації стратегій розвитку територіальних громад з урахуванням наслідків воєнних дій, масштабів руйнувань та нових соціально-економічних потреб населення. Такий процес повинен ґрунтуватися на об'єктивній оцінці стану

громади, визначенні пріоритетних напрямів відновлення інфраструктури, розвитку місцевої економіки та підвищення якості життя населення, а також на узгодженні стратегічних документів громад із державними програмами відбудови. Важливим аспектом має бути забезпечення реалістичності стратегічних цілей, їх ресурсного обґрунтування та встановлення чітких механізмів реалізації й моніторингу результатів;

4) вдосконалення кадрової політики. Повномасштабна війна загострила існуючі проблеми в місцевому самоврядуванні, зокрема брак людського капіталу. Національне агентство державної служби (НАДС) повідомляє про катастрофічну нестачу персоналу як у центральних, так і в місцевих органах влади. Більшість працівників зайняті поточними питаннями та реагуванням на різні запити. Проте, існує нестача компетентних фахівців з навичками стратегічного планування та впровадження сучасних управлінських підходів. Наразі важко говорити про подолання дефіциту робочої сили шляхом підвищення заробітної плати до конкурентного ринкового рівня. З бюджетної точки зору, адміністративні витрати місцевого самоврядування відображаються як частка від загального бюджету територіальної громади. Згідно з інформаційною панеллю «Бюджети муніципалітетів України», у першому кварталі 2024 року майже в половині громад витрати на адміністративний апарат (зарплати, ІТ та матеріально-технічне забезпечення) становили понад 30% доходів загального фонду бюджету (без урахування трансфертів), і лише в 0% громад цей показник був нижчим за 10%. Для більшості органів місцевого самоврядування, особливо сільських, потенціал для підвищення заробітної плати є вкрай обмеженим [6]. Удосконалення кадрової політики в досліджуваному у роботі контексті є необхідним, оскільки без належного кадрового забезпечення територіальна громада не здатна ефективно планувати, координувати й реалізовувати процеси відновлення. Умови поствоєнного розвитку вимагають від органів місцевого самоврядування значно вищого рівня професійної спроможності, ніж у звичайний період, адже йдеться не лише про поточне управління, а про стратегічне планування відбудови, залучення інвестицій і донорської допомоги, управління проєктами, роботу з вразливими групами населення, цифровізацію послуг та забезпечення прозорості використання ресурсів. На нашу думку, кадрова політика має бути спрямована на подолання кадрового дефіциту в громадах, особливо в тих, які постраждали від війни, шляхом створення умов для залучення молодих фахівців, повернення спеціалістів, які виїхали, а також формування кадрового резерву. Не менш важливим є запровадження мотиваційних механізмів, які б сприяли професійній стабільності кадрів, зменшенню плинності персоналу та підвищенню якості управлінських рішень.

5) ефективне та повне матеріально-технічне та фінансове забезпечення громад, особливо тих, що постраждали у результаті ведення бойових дій. В даному контексті першочергового значення набуває створення дієвих механізмів концентрації та раціонального використання ресурсів, необхідних для відновлення інфраструктури та забезпечення функціонування місцевих систем життєзабезпечення. Йдеться про формування стабільної фінансової основи розвитку громад шляхом удосконалення міжбюджетних відносин, запровадження цільових державних програм підтримки постраждалих територій, а також розширення можливостей громад щодо залучення додаткових фінансових ресурсів. Важливим напрямом має бути налагодження ефективних механізмів використання міжнародної фінансової допомоги, грантових програм та інвестиційних ресурсів, що спрямовуються на післявоєнне відновлення. Це потребує прозорих процедур розподілу коштів, чіткого визначення пріоритетів фінансування відбудови, а також посилення фінансового контролю за використанням ресурсів. Паралельно необхідно забезпечити модернізацію матеріально-технічної бази органів місцевого самоврядування та комунальних підприємств, що включає оновлення техніки, обладнання, інженерних мереж і систем життєзабезпечення громад.

Висновки. Підбиваючи підсумок слід зазначити, що формування моделі перспективного адміністративно-правового забезпечення сталого розвитку громад в умовах поствоєнного відновлення є необхідною передумовою ефективної відбудови територій та їх подальшого збалансованого розвитку. Запропоновані вище кроки сприятимуть формуванню більш стійкої та ефективної системи публічного управління розвитком територіальних громад, забезпеченню належних умов для відновлення зруйнованої інфраструктури, підвищенню економічної активності та соціальної стабільності на місцевому рівні. У результаті це створить передумови для довгострокового сталого розвитку громад і зміцнення їх інституційної спроможності в умовах післявоєнної трансформації України.

Список використаних джерел:

1. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероб. К.: Атіка, 2003. 576 с.
2. Territorial development. Handbook of territorial and local development strategies/ URL: https://territorial.ec.europa.eu/sustainable-development/strategies/handbook-ter/introduction#the-chapter
3. Capacity of territorial communities to participate in EU cross-border projects. URL: https://niss.gov.ua/en/news/expert-comments/capacity-territorial-communities-participate-eu-cross-border-projects
4. Основи менеджменту: навч, посібн. [для студ. вищ.навч. закл.] / І.О. Щебликіна, Д.В. Грибова. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2015. 480 с.
5. Леміш К., Токаренко О., Сова, А. Роль територіальних громад у сталому розвитку держави в умовах збройного конфлікту. *Сталий розвиток економіки*, 2025. № 5 (56). С. 63–71. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-56-9
6. Пилипів В., Остафійчук Я., Піценко І. Чи може комунальна власність стати прибутковим портфелем активів для відновлення українських територіальних громад? URL: https://voxukraine.org/en/can-municipal-property-become-a-profitable-asset-portfolio-for-the-recovery-of-ukrainian-territorial-communities

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.9

ВІННИК А.О.

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З МИТНИМИ ОРГАНАМИ ПРИ ЗАПОБІГАННІ ЕКОНОМІЧНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF INTERACTION BETWEEN TERRITORIAL DEPARTMENTS OF THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE AND CUSTOMS AUTHORITIES IN PREVENTING ECONOMIC OFFENSES

Актуальність статті полягає в тому, що правове регулювання є визначальною передумовою ефективної взаємодії територіальних управлінь Бюро економічної безпеки України з митними органами у сфері запобігання економічним правопорушенням. Саме завдяки нормативному закріпленню визначаються правовий статус і компетенція відповідних суб'єктів, розмежовуються їхні повноваження, встановлюються правові підстави, напрями, форми та порядок співробітництва, а також регламентуються механізми інформаційного обміну, координації спільних заходів і прийняття узгоджених управлінських рішень. Водночас правове регулювання зазначеної сфери забезпечується розгалуженою та багаторівневою системою нормативно-правових актів, кожен із яких має власне функціональне призначення, предмет регулювання та юридичну силу, у сукупності формуючи цілісний правовий механізм організації взаємодії територіальних управлінь Бюро економічної безпеки України та митних органів. Мета статті полягає у необхідності охарактеризувати сучасний стан правового регулювання взаємодії територіальних управлінь Бюро економічної безпеки України з митними органами при запобіганні економічним правопорушенням. У статті проаналізовано нормативно-правові акти, на яких ґрунтується правове регулювання взаємодії територіальних управлінь Бюро економічної безпеки України з митними органами під час запобігання економічним правопорушенням. З'ясовано, що на сьогодні правове регулювання взаємодії територіальних управлінь Бюро економічної безпеки України з митними органами під час запобігання економічним правопорушенням ґрунтується на багаторівневій системі нормативно-правових актів, до якої входять Конституція України, міжнародні договори, закони України та підзаконні нормативно-правові акти. При цьому ключові положення, що визначають правові засади, напрями, форми та основні механізми відповідного співробітництва, зосереджені переважно на законодавчому рівні. Зроблено висновок, що аналіз чинної нормативної бази свідчить про недостатню системність підзаконного правового регулювання взаємодії територіальних органів Бюро економічної безпеки України і митних органів. Насамперед, це проявляється у відсутності комплексного спільного нормативно-правового акта, який би визначав порядок організації взаємодії, механізми координації спільної діяльності, строки та процедури обміну інформацією, особливості планування й проведення спільних заходів, а також інші організаційно-процедурні аспекти протидії економічним правопорушенням. Така прогалина негативно впливає на узгодженість практичної діяльності зазначених органів та потребує належного нормативного врегулювання.

Ключові слова: *правове регулювання, взаємодія, територіальні управління, Бюро економічної безпеки, митні органи, запобігання, економічні правопорушення.*

© ВІННИК А.О. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0000-4427-3003

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The relevance of the article lies in the fact that legal regulation is a determining prerequisite for effective interaction between territorial departments of the Bureau of Economic Security of Ukraine and customs authorities in the field of preventing economic offenses. It is thanks to regulatory consolidation that the legal status and competence of the relevant entities are determined, their powers are delimited, legal grounds, directions, forms and procedure for cooperation are established, and mechanisms for information exchange, coordination of joint measures and adoption of agreed management decisions are regulated. At the same time, legal regulation of the specified sphere is ensured by an extensive and multi-level system of regulatory and legal acts, each of which has its own functional purpose, subject of regulation and legal force, together forming a holistic legal mechanism for organizing interaction between territorial departments of the Bureau of Economic Security of Ukraine and customs authorities. The purpose of the article is to characterize the current state of legal regulation of interaction between territorial departments of the Bureau of Economic Security of Ukraine and customs authorities in preventing economic offenses. The article analyzes the regulatory and legal acts on which the legal regulation of the interaction of the territorial departments of the Bureau of Economic Security of Ukraine with customs authorities is based during the prevention of economic offenses. It was found that today the legal regulation of the interaction of the territorial departments of the Bureau of Economic Security of Ukraine with customs authorities during the prevention of economic offenses is based on a multi-level system of regulatory and legal acts, which includes the Constitution of Ukraine, international treaties, laws of Ukraine and subordinate regulatory and legal acts. At the same time, the key provisions that determine the legal principles, directions, forms and main mechanisms of the relevant cooperation are concentrated mainly at the legislative level. It is concluded that the analysis of the current regulatory framework indicates the insufficient systematicity of the subordinate legal regulation of the interaction of the territorial departments of the Bureau of Economic Security of Ukraine and customs authorities. First of all, this is manifested in the absence of a comprehensive joint regulatory legal act that would determine the procedure for organizing interaction, mechanisms for coordinating joint activities, terms and procedures for information exchange, features of planning and conducting joint activities, as well as other organizational and procedural aspects of combating economic offenses. Such a gap negatively affects the coherence of the practical activities of the aforementioned bodies and requires appropriate regulatory regulation.

Key words: *legal regulation, interaction, territorial departments, Bureau of Economic Security, customs authorities, prevention, economic offenses.*

Актуальність теми. Правове регулювання є визначальною передумовою ефективної взаємодії територіальних управлінь Бюро економічної безпеки України з митними органами у сфері запобігання економічним правопорушенням. Саме завдяки нормативному закріпленню визначаються правовий статус і компетенція відповідних суб'єктів, розмежовуються їхні повноваження, встановлюються правові підстави, напрями, форми та порядок співробітництва, а також регламентуються механізми інформаційного обміну, координації спільних заходів і прийняття узгоджених управлінських рішень. Водночас правове регулювання зазначеної сфери забезпечується розгалуженою та багаторівневою системою нормативно-правових актів, кожен із яких має власне функціональне призначення, предмет регулювання та юридичну силу, у сукупності формуючи цілісний правовий механізм організації взаємодії територіальних управлінь БЕБ та митних органів.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, присвячені діяльності Бюро економічної безпеки України та митних органів при запобіганні економічним правопорушенням, у своїх наукових працях розглядали: Р. І. Богданов, М. О. Кизим, О. П. Ківшик, Я. М. Лісойван, О. А. Маслій, С. В. Пєтков, О. М. Рєзнік, О. С. Удалов та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у науковій літературі, недостатньо опрацьованою є проблематика правового регулювання взаємодії територіальних управлінь Бюро економічної безпеки України з митними органами при запобіганні економічним правопорушенням.

Саме тому метою статті є: охарактеризувати сучасний стан правового регулювання взаємодії територіальних управлінь Бюро економічної безпеки України з митними органами при запобіганні економічним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, перш за все, варто приділити увагу ключовому документу, – Конституції України, що є Основним Законом. Аналізу історичних підвалин її розвитку, а також становленню специфічних властивостей останньої присвятили свої праці Д.С. Терлецький, М.В. Афанасьєва та Ю.Д. Батан. Вчені відмітили, що сам термін «конституція» походить з державного владарювання в Стародавньому Римі. Спочатку, у період Римської республіки, її пов'язували з актами, які встановлювали державний лад і латиною позначались терміном «rem publicam constituere» (державний устрій), згодом, у період Римської імперії, конституціями іменували деякі акти імператорів, які були присвячені різним питанням, включаючи питання організації владарювання. Категорія «конституція» вживалася і після поділу та розпаду імперії: відповідну назву, до прикладу, мали акти імператора Юстиніана, видані з метою організації кодифікації римського права у VI столітті. Перше використання категорії «конституція» у значенні основного, фундаментального закону вчені датують кінцем XVIII століття. Саме у такому значенні категорія «конституція» була використана в новоутвореній федеративній державі, Сполучених Штатах Америки у 1787 році. Надалі явище конституції та предметно пов'язане з ним поняття поступово поширились в усьому світі, ставши у певному сенсі універсальними [1, с. 68].

В сучасних умовах, як зауважено в праці О.С. Бакумова, Т.І. Гудзь, М.І. Марчука конституцію прийнято розкривати в двох значеннях: юридичному та фактичному Конституція юридична – система правових норм, що регулюють найбільш важливі політико-правові відносини, зокрема ті, що визначають форму держави та основи правового статусу особи. Вони, як правило, мають найвищу серед норм внутрішнього права юридичну силу і змінюються в ускладненому порядку. Юридична конституція – це документ, який закріплює те, що повинно бути. Натомість, конституція фактична, акцентують увагу автори – це реальний, наявний устрій суспільства і держави та становище людини в них. Іншими словами, фактична конституція є відображенням реального стану системи фундаментальних суспільних відносин, що характеризують процес здійснення публічної влади в державі. Юридична конституція є офіційним визначенням фактичного порядку речей, засобом правового впорядкування реальних суспільних відносин. Вона може більш-менш точно відбивати фактичну, відповідати їй, а може їй суперечити. У першому випадку юридична конституція є реальною, а в другому – фіктивною [2, с. 28]. Вчені також зауважують, що елемент фіктивності більшою або меншою мірою є властивим будь-якій юридичній конституції, оскільки вона є уособленням ідеальної моделі того або іншого суспільства і держави. Якщо фактична і юридична конституції збігаються, то конституційна система є реальною. Якщо ж навпаки, то конституційна система є фіктивною. Предметом регулювання конституційних норм, як і норм будь-якого іншого правового акта, є суспільні відносини у певній сфері. Зазначені норми мають надзвичайно широкий предмет правового регулювання [2, с. 28]. Предмет конституційного регулювання, на думку О.С. Бакумова, Т.І. Гудзь, та М.І. Марчука становлять дві великі групи суспільних відносин: 1) у сфері здійснення публічної влади (або політичний предмет конституції); 2) у сфері визначення правового становища (статусу) особи та інститутів громадянського суспільства (або громадянський предмет конституції) В свою чергу, юридичними властивостями (ознаками) конституції, на їх погляд є наступні: а) найвища юридична сила; б) особливий порядок прийняття та внесення змін; в) особлива назва; г) політико-правовий характер; ґ) фундаментальність (основоположний характер); д) установчий характер; е) підвищена стабільність; є) підвищений ступінь охорони з боку держави; ж) програмний характер [2, с. 28].

Зважаючи на вище вказане варто констатувати, що Конституція України в системі засад правового регулювання взаємодії територіальних управлінь Бюро економічної безпеки України з митними органами при запобіганні економічним правопорушенням відіграє наступну роль: по-перше, як нормативно-правовий документ вищої юридичної сили Основний Закон визначає обов'язковість відповідності всієї ієрархії юридичних документів його положенням; по-друге, Конституція закріплює принципи верховенства права та законності взаємодії територіальних управлінь БЕБ та митних органів; по-третє, Основним Законом окреслено фундаментальні, базові права та свободи людини та громадянина на захист і забезпечення яких повинна спрямовуватись діяльність всіх правоохоронних органів; по-четверте, конституційними нормами закладено організаційні засади розмежування компетенції державних структур за рахунок розподілу їх між трьома гілками влади: законодавчою, виконавчою та судовою; по-п'яте, Конституція формує правову основу для застосування на території України міжнародних нормативних актів, які визначають окремі підвалини взаємодії органів уповноважених на забезпечення економічної безпеки.

Друга група правових засад положеннями яких регламентовано співпрацю територіальних управлінь БЕБ та Держмитслужби включає численні законодавчі акти держави. Передусім, до них віднесено ряд кодифікованих документів. Наприклад, Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Зокрема, саме даний нормативний документ встановлює економічні злочини та міру кримінальної відповідальності за них [3].

Процедуру притягнення винних осіб у вчиненні економічних злочинів до кримінальної відповідальності, тобто, кримінальне провадження, регламентовано Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК). КПК затверджує, що завданнями останнього є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Крім того, КПК встановлює особливості співробітництва в рамках кримінального провадження представників правоохоронних органів, наприклад, детективів БЕБ та посадових осіб митних органів [4].

Відмітити також варто Митний кодекс України, який виступає основним законодавчим документом, що регламентує питання митної справи на території України. Положення МК поширено на питання пов'язані із адмініструванням митних платежів, дією митних режимів, порядком проведення митного контролю, чиненням заходів щодо запобігання та протидії контрабанді, провадженням у справах про порушення митних правил, а також організацією діяльності митних органів, служби їх посадових осіб, забезпеченням соціальних та трудових прав останніх тощо [5].

Серед звичайних законодавчих актів слід відмітити Закон України «Про Бюро економічної безпеки України», який визначає правові основи організації та діяльності БЕБ, у тому числі, порядок та окремі форми його взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, наприклад, Держмитслужбою [6]. Особливості співробітництва в аспекті здійснення уповноваженими співробітниками БЕБ оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) уточнено спеціальним Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [7].

Варто наголосити, що Державна митна служба України та Бюро економічної безпеки України входять до системи державних органів, які уповноважені здійснювати заходи із протидії та запобіганню організаційній злочинності. В зв'язку із цим окремі форми та методи їх співробітництва регламентовано Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», який визначає головні напрями загальнодержавної політики, а також організаційні, інформаційно-управлінські та інші засади боротьби з організованою злочинністю [8].

Останню групу правових засад становлять підзаконні нормативно-правові документи, які видаються з огляду на законодавчі положення, а також регламентують окремі операційні питання діяльності БЕБ та митних органів. Наприклад, варто виділити низку документів Кабінету Міністрів України, якими уточнено окремі положення адміністративно-правового статусу Бюро та Держмитслужби, у тому числі, з питань зовнішнього співробітництва, а саме: Постанови КМУ «Деякі питання організації діяльності Бюро економічної безпеки України», «Про утворення територіальних органів Бюро економічної безпеки»; «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України» [9; 10; 11].

Серед відомчих документів безпосередньо БЕБ та Держмитслужби, окремих аспектів взаємодії органів торкаються положення Наказу Держмитслужби України «Про затвердження положень про територіальні органи Держмитслужби» та Наказу БЕБ «Про затвердження Положення про територіальні управління Бюро економічної безпеки України» [12; 13].

Висновки. Таким чином, на сьогодні правове регулювання взаємодії територіальних управлінь Бюро економічної безпеки України з митними органами під час запобігання економічним правопорушенням ґрунтується на багаторівневій системі нормативно-правових актів, до якої входять Конституція України, міжнародні договори, закони України та підзаконні

нормативно-правові акти. При цьому ключові положення, що визначають правові засади, напрями, форми та основні механізми відповідного співробітництва, зосереджені переважно на законодавчому рівні.

Водночас, аналіз чинної нормативної бази свідчить про недостатню системність підзаконного правового регулювання взаємодії територіальних органів БЕБ і митних органів. Насамперед, це проявляється у відсутності комплексного спільного нормативно-правового акта, який би визначав порядок організації взаємодії, механізми координації спільної діяльності, строки та процедури обміну інформацією, особливості планування й проведення спільних заходів, а також інші організаційно-процедурні аспекти протидії економічним правопорушенням. Така прогалина негативно впливає на узгодженість практичної діяльності зазначених органів та потребує належного нормативного врегулювання.

Список використаних джерел:

1. Конституційне право : навч. посібник. Д. Терлецький, М. Афанасьєва, Ю. Батан та ін. ; за заг. ред. Д. Терлецького ; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 584 с.

2. Конституційне право : підручник. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука ; О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь та ін. ; передм. М. І. Марчука. Харків, 2019. 484 с.

3. Кримінальний кодекс України: кодекс від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10. Ст. 88.

5. Митний кодекс України: кодекс від 13.03.2012 № 4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 4-45. Ст. 552.

6. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 23. ст. 197.

7. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.

8. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 35. Ст. 358.

9. Про утворення територіальних органів Бюро економічної безпеки: постанова, перелік від 03.11.2021 № 1135. Офіційний вісник України. 2021. № 88. Ст. 5659.

10. Деякі питання організації діяльності Бюро економічної безпеки України. постанова, положення від 06.10.2021 № 1068. Офіційний вісник України. 2021. № 83. Ст. 5322.

11. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова, положення від 06.03.2019 № 227. Офіційний вісник України. 2019. № 26. Ст. 900.

12. Про затвердження положень про територіальні органи Держмитслужби: наказ від 29.10.2020 № 489. Офіційний веб-портал Державної митної служби України. URL: https://customs.gov.ua/documents/pro-zatverdzhennia-polozhen-pro-teritorialni-organi-derzhmitsluzhbi-237.

13. Про затвердження Положення про територіальні управління Бюро економічної безпеки України: наказ від 21.01.2022 № 14. Офіційний вісник України. 2022. № 10. Ст. 567.

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.9:351.82:332.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.10

ІВАЩЕНКО О.В.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

FUNCTIONAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF RESTORATION OF TERRITORIES AFFECTED BY ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE

У статті здійснено комплексний аналіз функціонально-правової характеристики публічного адміністрування у сфері відновлення територій, постраждалих внаслідок збройної агресії проти України, у контексті сучасних трансформацій адміністративно-правового регулювання. Обґрунтовано, що зазначена сфера не зводиться до реалізації окремих відбудовчих заходів, а становить самостійний різновид публічно-владної діяльності, у якому поєднуються елементи державної регіональної політики, адміністративної процедури, стратегічного і просторового планування, координації між суб'єктами публічної адміністрації, цифрового управління, моніторингу та компенсаційних механізмів. Встановлено, що нормативну основу публічного адміністрування у сфері відновлення територій формують Конституція України, законодавство про державну регіональну політику, адміністративну процедуру та компенсацію за пошкоджене майно, а також підзаконні акти, що регламентують порядок розроблення стратегій, планів відновлення та функціонування цифрових систем управління відбудовою. З'ясовано, що суб'єктний склад цієї сфери характеризується багаторівневістю та включає органи виконавчої влади, спеціалізовані державні інституції, органи місцевого самоврядування та інші залучені суб'єкти. Виокремлено основні функції публічного адміністрування у сфері відновлення територій, зокрема нормативно-організаційну, планувальну, координаційну, інформаційно-аналітичну, сервісно-компенсаційну, контрольну та безпеково-відновлювальну. Особливу увагу приділено ролі адміністративної процедури як гарантії прав осіб, постраждалих від війни, а також значенню цифрових інструментів управління та моніторингу відновлювальних процесів.

Обґрунтовано, що сучасна модель публічного адміністрування у сфері відновлення територій характеризується складною компетенційною побудовою, посиленням інтеграційних та координаційних механізмів, а також необхідністю узгодження короткострокових відбудовчих заходів із довгостроковими цілями територіального розвитку. Водночас виявлено низку проблем, зокрема фрагментарність розподілу повноважень, дублювання функцій між органами публічної влади, ускладненість процедурної взаємодії та недостатню стратегічну узгодженість управлінських рішень. Зроблено висновок про доцільність удосконалення функціонально-правових засад публічного адміністрування у сфері відновлення територій шляхом посилення процедурної визначеності, координаційної спроможності, цифрової інтеграції та правозахисного змісту управлінської діяльності.

Ключові слова: *публічне адміністрування, відновлення територій, адміністративна процедура, державна регіональна політика, публічна адміністрація, компенсація шкоди, воєнний стан.*

© ІВАЩЕНКО О.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0001-1784-3448

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article provides a comprehensive analysis of the functional and legal characteristics of public administration in the sphere of restoration of territories affected by armed aggression against Ukraine within the context of contemporary transformations in administrative and legal regulation. It is substantiated that this sphere cannot be reduced to the implementation of isolated reconstruction measures, but rather constitutes a distinct type of public authority activity that integrates elements of state regional policy, administrative procedure, strategic and spatial planning, coordination among public administration actors, digital governance, monitoring, and compensation mechanisms. It is established that the regulatory framework of public administration in the sphere of territorial restoration is formed by the Constitution of Ukraine, legislation on state regional policy, administrative procedure and compensation for damaged property, as well as subordinate legal acts regulating the development of strategies, restoration plans, and the functioning of digital systems for managing reconstruction processes. It is further demonstrated that the institutional structure of this sphere is characterised by a multi-level composition, encompassing executive authorities, specialised state institutions, local self-government bodies, and other involved stakeholders. The main functions of public administration in the sphere of territorial restoration are identified, including normative-organisational, planning, coordination, information and analytical, service-compensatory, control, and security-restorative functions. Particular attention is paid to the role of administrative procedure as a safeguard for the rights of individuals affected by the war, as well as to the significance of digital tools in managing and monitoring restoration processes. It is argued that the contemporary model of public administration in this sphere is characterised by a complex distribution of competences, the strengthening of integrative and coordination mechanisms, and the necessity to align short-term reconstruction measures with long-term objectives of territorial development. At the same time, a number of challenges are identified, including fragmentation of competences, duplication of functions among public authorities, complexity of procedural interaction, and insufficient strategic coherence of administrative decisions.

The article concludes that there is a need to improve the functional and legal foundations of public administration in the sphere of territorial restoration by enhancing procedural clarity, coordination capacity, digital integration, and the rights-based orientation of administrative activity.

Key words: *public administration, territorial restoration, administrative procedure, state regional policy, public administration system, compensation for damage, martial law.*

Актуальність теми. Збройна агресія проти України зумовила не лише масштабні руйнування житлової, транспортної, енергетичної, комунальної та соціальної інфраструктури, а й істотно змінила саму природу публічно-владного впливу у відповідній сфері. За цих умов відновлення територій постає вже не як сукупність розрізнених відбудовчих робіт, а як складний, юридично опосередкований і функціонально багатовимірний процес, у межах якого поєднуються стратегічне та просторове планування, міжвідомча координація, адміністративна процедура, цифровий облік, компенсаційні механізми, моніторинг результативності та забезпечення прав осіб, постраждалих від війни. Це, своєю чергою, актуалізує потребу в науковому осмисленні функціонально-правової характеристики публічного адміністрування у сфері відновлення територій як особливого різновиду адміністративної діяльності, що формується на стику конституційних засад, адміністративно-правових інструментів, державної регіональної політики та спеціального законодавства про відновлення і компенсацію.

Огляд сучасних досліджень. Проблематика публічного адміністрування у сфері відновлення територій в Україні розробляється у кількох взаємопов'язаних напрямах. Загальнотеоретичні засади адміністративно-правового регулювання, компетенції органів публічної адміністрації, форм їх діяльності та природи адміністративних процедур висвітлено в працях Ю. П. Битяка, В. В. Галунька, О. В. Кузьменко та інших учених [1; 3; 8], тоді як понятійне розмежування публічного врядування і публічного адміністрування запропоновано А. Ф. Колодій [6]. Новітні дослідження спеціально зосереджені на інституційних, функціональних і прикладних аспектах відновлення територій: М. М. Іжа та Т. І. Пахомова аналізують інноваційні механізми публічного управління відновленням [5], В. О. Бондар – повноваження державних органів і проблеми

міжвідомчої координації [2], Л. П. Оленковська та М. І. Губа – особливості планування відновлення прифронтових територій [11], О. А. Лівандовська та А. Б. Камашев – інтегрований підхід до відновлення як форму багаторівневої взаємодії [9], О. М. Музичук і К. Л. Бугайчук – специфіку публічного адміністрування в умовах воєнного стану [10], А. О. Плаксун – стан і вади чинних стратегій розвитку деокупованих територій [12], а Н. Т. Гончарук та А. П. Чередниченко – модернізацію публічного управління у воєнний і повоєнний періоди в контексті європейських цінностей [4]. Разом із тим цілісна функціонально-правова характеристика саме публічного адміністрування у сфері відновлення територій, яка б поєднувала питання нормативної основи, суб'єктного складу, функцій, процедур та проблем реалізації, і далі потребує системного дослідження.

Метою статті є з'ясування функціонально-правової природи публічного адміністрування у сфері відновлення територій, постраждалих внаслідок збройної агресії проти України, шляхом аналізу його нормативної основи, суб'єктного складу, основних функцій, процедурних форм та ключових проблем реалізації.

Виклад основного матеріалу. Функціонально-правова характеристика публічного адміністрування у сфері відновлення територій, постраждалих внаслідок збройної агресії проти України, не може бути зведена ані до загального опису діяльності органів виконавчої влади, ані до переліку окремих відбудовчих заходів. У даному разі йдеться про особливу сферу адміністративної діяльності, у якій поєднуються питання компетенції органів публічної адміністрації, форм їх діяльності, адміністративно-правових відносин, застосування адміністративних процедур, стратегічного і просторового планування, координації між різними рівнями публічної влади, цифрового обліку, моніторингу, компенсаційних механізмів та забезпечення прав осіб, що постраждали від війни [1; 3; 8]. Такий підхід узгоджується з положеннями вітчизняної адміністративно-правової доктрини, в якій предмет адміністративного права розкривається через організацію та діяльність публічної адміністрації, систему органів виконавчої влади, їхню компетенцію, форми і методи управлінського впливу, а також адміністративно-правові способи забезпечення прав приватних осіб у відносинах із владою [1; 3; 8]. Звідси випливає, що відновлення територій у сучасних умовах становить не побічний напрям державної діяльності, а одну з новітніх сфер прикладної реалізації адміністративно-правових інструментів. Методологічно важливим для дослідження є і розмежування публічного врядування та публічного адміністрування, запропоноване А. Ф. Колодій. Публічне врядування пов'язується насамперед із виробленням і здійсненням публічної політики, тоді як публічне адміністрування – з професійною, організаційно-розпорядчою й виконавчою діяльністю щодо підготовки, реалізації та забезпечення виконання рішень [6]. Тому в межах обраної теми предметом аналізу виступає не політична ідея відновлення як така, а саме той адміністративно-правовий механізм, через який рішення у сфері відновлення набувають інституційної форми, процедурної визначеності та практичного втілення.

Конституційний вимір даної сфери має цілком предметний характер. Так, згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; отже, відновлення постраждалих територій не може розглядатися відокремлено від відновлення безпечних і гідних умов життя населення [7]. Стаття 6 Конституції закріплює принцип поділу державної влади, а отже, й необхідність належного інституційного розмежування компетенції різних органів у сфері відновлення [7]. Стаття 19 встановлює, що органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України [7]. Нарешті, статті 140–146 визначають засади місцевого самоврядування, що має безпосереднє значення для участі територіальних громад у плануванні та реалізації заходів відновлення [7]. Уже на конституційному рівні простежується подвійна природа досліджуваної сфери. З одного боку, йдеться про відновлення публічної інфраструктури, територіальної організації життя, системи надання послуг і нормальних умов функціонування громад. З іншого – про реалізацію конституційного обов'язку держави діяти в інтересах людини, у межах закону та з дотриманням автономії місцевого самоврядування. Саме тому функціональний бік публічного адміністрування у сфері відновлення невіддільний від правового: кожна дія органу влади тут повинна мати визначену компетенційну основу, процедурну форму і правовий результат.

Законодавче оформлення цієї сфери спирається передусім на Закон України «Про засади державної регіональної політики» [14] та Закон України від 09.07.2022 № 2389-IX, яким внесено зміни до низки законодавчих актів щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій [15]. Якщо Закон [14] задає загальну рамку державної регіональної

політики, то Закон [15], як убачається, істотно посилив нормативне оформлення саме політики відновлення регіонів і територій, пов'язавши її з інструментами планування, реалізації та координації відновлювальних процесів. У цьому полягає важлива риса сучасного правового регулювання: відновлення територій уже не постає лише як сукупність аварійно-відбудовчих дій, а дедалі виразніше входить до системи територіально орієнтованої державної політики. У спеціальному дослідженні В. О. Бондар показано, що у сфері відновлення територій фактично діє розгалужена система державних органів, до якої належать Кабінет Міністрів України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Міністерство фінансів України, Міністерство економіки України, Національна рада з відновлення України від наслідків війни, Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, а також місцеві органи влади [2]. Із наведеного переліку випливає, що відновлення територій є сферою, у якій відсутній один-єдиний суб'єкт управління, натомість функції розподілені між органами стратегічного, координаційного, виконавчого, фінансового, безпекового та місцевого рівнів [2]. З аналізу праці В. О. Бондар можна дійти висновку, що Кабінет Міністрів України здійснює координацію діяльності органів влади та розробляє стратегії відновлення; профільне міністерство формує державну політику у сфері відновлення регіонів і інфраструктури; Державне агентство відновлення реалізує інфраструктурні проєкти; ДСНС забезпечує ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій; місцеві органи влади беруть участь у реалізації регіональних і місцевих проєктів відновлення [2]. Саме таке поєднання різнорівневих суб'єктів дозволяє говорити про складну компетенційну побудову даної сфери. Водночас ця модель не є безпроблемною. Бондар звертає увагу на дублювання функцій між окремими центральними органами, конфлікти між обласними військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування щодо розподілу фінансування, а також затримки у реалізації проєктів унаслідок складності процедур закупівель [2]. Окремо порушується проблема розмінування, де задіяно кілька органів та операторів, але бракує єдиного координаційного центру [2]. Це дає підстави стверджувати, що у функціонально-правовому вимірі одним із головних викликів сфери відновлення є не просто наявність компетенції, а її узгодженість, несуперечливість і здатність до процедурної взаємодії.

У науковій літературі останніх років відновлення територій дедалі частіше описується як самостійна, багаторівнева і міжгалузева сфера публічного адміністрування. Так, М. М. Іжа та Т. І. Пахомова виходять із того, що повоєнне відновлення потребує формування нових інститутів, організаційних структур та інструментів публічного управління, створення оновленої правової бази, подолання кадрової кризи, зміцнення фінансово-економічних основ і запровадження наукового та інформаційно-аналітичного моніторингу [5]. У їхній концепції особливо важливими є також адаптивність і стійкість системи публічного управління, її здатність оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища [5]. З урахуванням наведених позицій, а також положень класичних праць з адміністративного права, можна виокремити такі основні функції публічного адміністрування у сфері відновлення територій: нормативно-організаційну, що пов'язана з інституційним оформленням сфери, розмежуванням компетенції та встановленням порядків діяльності [1; 3; 5; 8]; планувальну, яка охоплює розроблення стратегій, планів відновлення та програм заходів [11; 14; 15; 18; 19]; координаційну, що проявляється у взаємодії центральних і місцевих органів, а також інших учасників процесу [2; 9; 12]; інформаційно-аналітичну, пов'язану зі збором даних, їх оцінкою, моніторингом та цифровим обліком [5; 11; 17; 18]; сервісно-компенсаційну, реалізовану через адміністративні процедури розгляду заяв, ведення реєстрів, прийняття індивідуальних рішень про компенсацію [13; 16]; контрольну і моніторингову, яка передбачає відстеження виконання планів, співвіднесення фактичних і прогнозних показників, використання індикаторів та звітності [18; 19]; безпеково-відновлювальну, що особливо виразно проявляється в умовах воєнного стану і стосується поєднання відбудови з пріоритетами безпеки населення [2; 10]. Таким чином, функціонально-правова своєрідність досліджуваної сфери полягає саме в поєднанні різних управлінських функцій, жодна з яких не може вважатися другорядною.

Спеціалізація управлінського впливу особливо чітко виявляється у сфері планування. Постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 № 731 затверджено порядки з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад [18]. Значення цієї постанови полягає в тому, що вона закріплює не абстрактне гасло відбудови, а конкретний механізм розроблення, реалізації і моніторингу планів відновлення та розвитку. Тим самим план відновлення виступає не декларативним документом, а юридично визначеним інструментом управління. Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2023 № 816 має інше, але тісно пов'язане призначення [19].

Нею врегульовано порядок розроблення, затвердження, проведення моніторингу та оцінювання реалізації регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації [19]. Її місце в механізмі стратегічного планування полягає саме в тому, що вона забезпечує загальну архітектуру регіонального стратегування, в межах якої спеціальні плани відновлення не повинні існувати ізольовано. Інакше кажучи, план відновлення має бути співвіднесений із регіональною стратегією розвитку, а короткострокові відбудовчі рішення – із довгостроковими пріоритетами територіального розвитку [19]. Саме такий зв'язок надає відновленню не ситуативного, а стратегічно осмисленого характеру. Показовими в цьому сенсі є висновки Л. П. Оленковської та М. І. Губи, які розглядають планування відновлення крізь призму системності, багаторівневості та реального стану прифронтових територій [11]. Автори обґрунтовують, що планування має починатися не з ізольованих рішень окремих громад, а зі схеми планування області, далі – з комплексних планів розвитку районів, і лише потім – громад [11]. Вони також наголошують, що план відновлення повинен охоплювати не лише фізичне відновлення інфраструктури, а й соціальне, економічне та управлінське відновлення [11]. Це дозволяє конкретизувати планувальну функцію публічного адміністрування: вона включає не лише складання документа, а й аналітичну підготовку, визначення пріоритетів, погодження між рівнями влади та подальше виконання.

Близьку, але методологічно ширшу позицію відстоюють О. А. Лівандовська та А. Б. Камашев [9]. Вони визначають інтегрований підхід до відновлення територій як механізм багаторівневої, узгодженої та скоординованої взаємодії між органами місцевого самоврядування та всіма залученими суб'єктами управління, спрямований на комплексну реалізацію просторових, містобудівних, міжгалузевих і соціально-економічних пріоритетів [9]. Важливо, що за цією позицією стоять цілком конкретні елементи: концепція інтегрованого розвитку громади, просторове планування, інституціоналізація процедур координації, використання геоінформаційних технологій, розвиток публічно-приватного партнерства, поєднання концептуального планування з проєктним менеджментом [9]. З огляду на це можна дійти висновку, що правова характеристика публічного адміністрування у сфері відновлення повинна враховувати не лише формальну законність окремого рішення, а й його відповідність стратегічним документам, фактичним потребам території, ресурсним можливостям та погодженість із діями інших суб'єктів. Саме в цьому сенсі методологічна тріада «комплаєнс – оцінка – синергія», запропонована названими авторами, має істотне значення для розуміння внутрішньої логіки відновлювального процесу [9]. Аналітичний вимір відновлення особливо ґрунтовно розкрито й у праці Оленковської та Губи. Вони пропонують здійснювати комплексний аналіз економічних втрат, демографічних змін, соціальних проблем, політичних наслідків тривалої окупації, трансформації управлінських структур, взаємодії місцевої і центральної влади, рівня громадської участі та довіри, кадрової спроможності, стану інформаційних каналів і психологічного стану населення [11]. Такий підхід переконливо показує, що аналітична функція у сфері відновлення не обмежується обстеженням пошкоджених будівель. Вона включає також збір і оцінку багатовимірної інформації, необхідної для належного управлінського рішення.

Поряд із плануванням і координацією дедалі більшої ваги набуває процедурний вимір. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 № 2073-IX [13] має у цій сфері загальне, але принципове значення. Він встановлює засади адміністративної процедури, зокрема вимоги до розгляду адміністративних справ, форми провадження, строки вчинення процедурних дій, право заінтересованої особи бути вислуханою, обов'язок суб'єкта владних повноважень мотивувати адміністративний акт та можливість його перегляду [13]. Хоч цей Закон і не є спеціальним актом про відновлення територій, він визначає загальну правову дисципліну ухвалення рішень у відповідній сфері. Коли йдеться про розгляд заяв щодо пошкодженого майна, прийняття рішень про компенсацію, включення об'єктів до планів відновлення, погодження або відмову у вчиненні певних дій, публічна адміністрація повинна діяти саме в межах адміністративної процедури [13]. Не менш важливою є цифрова складова. Постановою Кабінету Міністрів України від 15.11.2022 № 1286 врегульовано реалізацію експериментального проєкту зі створення Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови [17]. Ця система призначена для автоматизації планування фінансування робіт з відновлення, моніторингу процесу відбудови, контролю використання фінансових ресурсів та забезпечення доступності інформації для користувачів [17]. Отже, інформаційно-аналітична функція в цій сфері має вже не лише доктринальне, а й нормативне оформлення. Те, що М. М. Іжа та Т. І. Пахомова визначали як потребу цифровізації та створення системи інформаційно-аналітичного моніторингу [5], підзаконне регулювання перетворило на конкретний інструмент адміністрування [17].

Найбільш виразно сервісний і правозахисний аспект досліджуваної сфери проявляється у Законі України від 23.02.2023 № 2923-IX про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна [16]. Цей Закон визначає правові й організаційні засади надання компенсації та встановлює ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій [16]. У науковій літературі цілком обґрунтовано звертається увага на те, що в межах цього механізму важливого значення набувають електронне адміністрування процесів, диференціація форм компенсації, а також соціальний вимір реалізації права постраждалої особи [12]. Отже, відновлення територій у правовому сенсі включає не лише відбудову об'єктів і просторове планування, а й індивідуальні адміністративні провадження щодо відновлення майнового та житлового становища осіб.

Воєнний характер середовища істотно трансформує зміст і принципи діяльності адміністрації. О. М. Музичук і К. Л. Бугайчук виокремлюють у цьому зв'язку принципи розширення компетенції суб'єкта публічного адміністрування для задоволення потреб населення, адаптивності, взаємодоповнюючої діяльності різних суб'єктів, першочерговості безпеки населення, неприпустимості співпраці з окупаційною адміністрацією та ініціативності керівника [10]. Для сфери відновлення ці принципи мають безпосереднє прикладне значення. Вони пояснюють, чому в умовах руйнування інфраструктури, масового переміщення населення, дефіциту ресурсів та безпекових ризиків органи публічної адміністрації змушені змінювати режим роботи, взаємодіяти поза традиційними відомчими межами, оперативно коригувати способи виконання завдань і поєднувати відбудовчі рішення з вимогами безпеки [10]. Додатково на проблемних аспектах наголошує А. О. Плаксун, яка застерігає від зведення всього процесу до суто інфраструктурної логіки [12]. Відсутність чіткої державної стратегії, на її думку, перешкоджає плануванню робіт, визначенню пріоритетів для донорів і координації учасників процесу [12]. Поряд із цим автор звертає увагу на потребу участі місцевого населення, залучення стейкголдерів, міжнародної підтримки та постійного моніторингу результативності заходів [12].

Це дає підстави дійти висновку, що в умовах відновлення територій адміністративна діяльність дедалі менше може будуватися за моделлю замкненого відомчого управління й дедалі більше потребує процедурно оформленої координації багатьох учасників. Окремого значення набуває й модернізаційний вимір. Н. Т. Гончарук та А. П. Чередниченко розглядають модернізацію публічного управління як системний і комплексний процес трансформацій, спрямований на підвищення якості та ефективності управління та його адаптацію до європейських стандартів і цінностей [4]. У межах даної теми ця позиція важлива не абстрактно, а практично: відновлення територій відбувається одночасно в умовах війни, європейської інтеграції, цифровізації, антикорупційних перетворень та розбудови сервісної держави [4]. Саме тому людиноцентризм, підзвітність, цифрові інструменти, контроль за публічними ресурсами та професіоналізація публічної служби повинні розглядатися не як побічні вимоги, а як елементи належного адміністрування у сфері відновлення.

Масштаб проблеми, який визначає функціональне навантаження публічної адміністрації, підтверджується й даними RDNA5: потреби України у відновленні й реконструкції станом на кінець 2025 року оцінені у 587,7 млрд дол. США на десятирічний період [20]. Це свідчить про надзвичайну ресурсну місткість, тривалість і багатокомпонентність досліджуваної сфери. З огляду на аналіз наведених норм і наукових позицій, можна дійти висновку, що публічне адміністрування у сфері відновлення територій, постраждалих внаслідок збройної агресії, доцільно визначати як особливий комплекс виконавчо-розпорядчої, планувальної, координаційної, сервісної, компенсаційної, контрольної та інформаційно-аналітичної діяльності публічної адміністрації, що здійснюється на конституційних засадах законності, верховенства права та пріоритету прав людини, реалізується через механізми державної регіональної політики, адміністративної процедури, планів відновлення, цифрових систем обліку та компенсаційних проваджень, має багаторівневий і міжгалузевий характер, а її безпосередньою метою є не лише відбудова пошкоджених об'єктів, а й відновлення повноцінного соціального, економічного, просторового та управлінського функціонування відповідних територій. У цьому і полягає функціонально-правова своєрідність даної сфери: відновлення постає не окремим сектором господарської діяльності, а спеціально організованою формою публічно-правового впорядкування життя території після руйнації, де кожна управлінська дія повинна бути одночасно компетентною, процедурно належною, соціально виправданою та стратегічно узгодженою.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави для висновку, що публічне адміністрування у сфері відновлення територій, постраждалих внаслідок збройної агресії проти України,

становить особливий, комплексний і багаторівневий різновид публічно-владної діяльності, у якому поєднуються конституційні засади здійснення влади, інструменти адміністративного права, механізми державної регіональної політики, адміністративні процедури, цифрові системи обліку та компенсаційні провадження. Його функціонально-правова своєрідність полягає в одночасному поєднанні нормативно-організаційної, планувальної, координаційної, інформаційно-аналітичної, сервісно-компенсаційної, контрольної та безпеково-відновлювальної функцій. Установлено, що сучасна модель адміністрування у цій сфері характеризується складним суб'єктним складом, значною роллю стратегічного та просторового планування, посиленням цифрового елементу управління, а також зростанням значення адміністративної процедури як гарантії прав приватних осіб. Разом із тим чинна система не позбавлена суттєвих проблем, серед яких найбільш відчутними є фрагментарність компетенції, недостатня узгодженість між різними рівнями публічної влади, ризики дублювання повноважень, складність процедурної взаємодії та потреба у кращому поєднанні короткострокових відбудовчих заходів із довгостроковими стратегічними цілями територіального розвитку. У зв'язку з цим доцільно розглядати подальше вдосконалення публічного адміністрування у сфері відновлення територій у напрямі зміцнення процедурної визначеності, координаційної спроможності, цифрової інтеграції, правозахисного змісту та стратегічної узгодженості всіх елементів відновлювальної політики.

Список використаних джерел:

1. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Богуцький В. В. та ін. Адміністративне право : підручник / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуя. Харків : Право, 2013. 656 с.

2. Бондар В. О. Управління відновленням територій України: аналіз повноважень державних органів. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування № 15, 2025. С. 45–52. DOI: 10.54929/2786-5746-2025-15-02-07

3. Галунько В. В., Діхтієвський П. В., Кузьменко О. В. та ін. Адміністративне право України. Повний курс : підручник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

4. Гончарук Н. Т., Чередниченко А. П. Модернізація публічного управління в Україні в умовах війни та в поствоєнний період у контексті європейських цінностей. *Аспекти публічного управління*. 2022. Т. 10, № 6. С. 46–54. DOI: https://doi.org/10.15421/152201

5. Іжа М. М., Пахомова Т. І. Концептуальні підходи до інноваційних механізмів публічного управління відновленням територій. *Актуальні проблеми державного управління*. 2022. Том 10. № 3. С. 5–10. URL: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/926

6. Колодій А. Ф. Публічне врядування і публічне адміністрування. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / за ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2011. Т. 8. С. 488–491. https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022817

7. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

8. Кузьменко О. В. (ред.) Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 528 с.

9. Лівандовська О. А., Камашев А. Б. Інтегрований підхід до відновлення територій: управління розвитком та інфраструктурне забезпечення. *Економіка та держава*. 2025. № 3. С. 87–93. DOI: 10.32782/2308-1988/2025-54-13. URL: https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1314

10. Музичук О. М., Бугайчук К. Л. Публічне адміністрування в умовах воєнного стану: принципи, особливості та напрями вдосконалення. *Право і безпека.* 2023. № 2. С. 200–208. http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/66

11. Оленковська Л. П., Губа М. І. Стратегії та плани відновлення області, району, громади 2024–2027: досвід прифронтових територій. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2024. № 4. С. 365-370. URL: https://journals.kntu.kherson.ua/index.php/visnyk_kntu/article/view/532

12. Плаксун А. О. Аналіз діючих стратегій розвитку деокупованих територій України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 5. URL: https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/3690

13. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20

14. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій : Закон України від 09.07.2022 № 2389-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20

16. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20

17. Про реалізацію експериментального проєкту щодо створення Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури : постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2022 № 1286. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-2022-п

18. Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад : постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 № 731. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-п

19. Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації : постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2023 № 816. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816-2023-п

20. Ukraine: Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5). Washington, DC : World Bank, 2026. URL: https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2026/02/23/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.11

КОВАЛЬ С.А.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕТЕКТИВІВ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ПІДАКЦИЗНОЇ ПРОДУКЦІЇ

TO THE CHARACTERISTICS OF THE FORMS OF ACTIVITY OF DETECTIVES OF THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN COMBATING THE ILLEGAL CIRCULATION OF EXCISABLE PRODUCTS

Актуальність статті полягає в тому, що протидія незаконному обігу підакцизної продукції є одним із напрямів реалізації правоохоронної функції держави у сфері забезпечення економічної безпеки. Вагоме місце у системі суб'єктів такої протидії займає Бюро економічної безпеки України, до компетенції якого належать виявлення, припинення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, віднесеним законом до його підслідності. При цьому, діяльність Бюро економічної безпеки України та її детективів за відповідним напрямом має складний і багатоаспектний характер. Це зумовлено широким колом покладених на Бюро економічної безпеки України завдань і повноважень, реалізація яких знаходить свій зовнішній прояв у відповідних формах діяльності. Мета статті полягає у необхідності встановити коло форм діяльності детективів Бюро економічної безпеки України під час протидії незаконному обігу підакцизної продукції. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виділено та охарактеризовано ключові форми діяльності детективів Бюро економічної безпеки України під час протидії незаконному обігу підакцизної продукції. Зроблено висновок, що діяльність детективів Бюро економічної безпеки України у сфері протидії незаконному обігу підакцизних товарів має комплексний характер і реалізується через систему взаємопов'язаних форм, кожна з яких забезпечує виконання окремих завдань правоохоронної діяльності. Їх нормативне закріплення та функціональне поєднання забезпечують послідовний перехід від виявлення криміногенних ризиків і збору інформації до документування протиправної діяльності, здійснення досудового розслідування та вироблення заходів, спрямованих на усунення причин і умов функціонування нелегального ринку підакцизної продукції. Саме поєднання цих форм діяльності забезпечує комплексний характер реалізації компетенції детективів БЕБ, підвищує ефективність виявлення та припинення кримінальних правопорушень у досліджуваній сфері, а також сприяє належному захисту економічних інтересів держави.

Ключові слова: *форми, діяльність, детективи, Бюро економічної безпеки, протидія, незаконний обіг, підакцизна продукція.*

The relevance of the article lies in the fact that combating the illegal circulation of excisable products is one of the directions of the implementation of the law enforcement function of the state in the field of ensuring economic security. An important place in the system of subjects of such counteraction is occupied by the Bureau of Economic Security of Ukraine, whose competence includes the detection, suppression, investigation and prevention of criminal offenses attributed by law to its jurisdiction. At the same time, the activities of the Bureau of Economic Security of Ukraine and its detectives in the relevant direction are complex and multifaceted. This is due to the wide range of tasks

© КОВАЛЬ С.А. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права)

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

and powers assigned to the Bureau of Economic Security of Ukraine, the implementation of which finds its external manifestation in the relevant forms of activity. The purpose of the article is to establish the range of forms of activity of detectives of the Bureau of Economic Security of Ukraine when combating the illegal circulation of excisable products. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, identifies and characterizes the key forms of activity of detectives of the Bureau of Economic Security of Ukraine when combating the illegal circulation of excisable products. It is concluded that the activities of detectives of the Bureau of Economic Security of Ukraine in the field of combating the illegal circulation of excisable goods are complex and are implemented through a system of interconnected forms, each of which ensures the implementation of individual tasks of law enforcement activities. Their regulatory consolidation and functional combination ensure a consistent transition from identifying criminogenic risks and collecting information to documenting illegal activities, conducting pre-trial investigations and developing measures aimed at eliminating the causes and conditions for the functioning of the illegal market for excisable goods. It is the combination of these forms of activity that ensures the comprehensive implementation of the competence of BEB detectives, increases the effectiveness of detecting and stopping criminal offenses in the studied area, and also contributes to the proper protection of the economic interests of the state.

Key words: *forms, activity, detectives, Bureau of Economic Security, counteraction, illegal circulation, excisable products.*

Актуальність теми. Протидія незаконному обігу підакцизної продукції є одним із напрямів реалізації правоохоронної функції держави у сфері забезпечення економічної безпеки. Вагоме місце у системі суб'єктів такої протидії займає Бюро економічної безпеки України, до компетенції якого належать виявлення, припинення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, віднесеним законом до його підслідності. При цьому, діяльність БЕБ та її детективів за відповідним напрямом має складний і багатоаспектний характер. Це зумовлено широким колом покладених на БЕБ завдань і повноважень, реалізація яких знаходить свій зовнішній прояв у відповідних формах діяльності. Саме розгляду останніх і буде присвячено представлене наукове дослідження.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені діяльності Бюро економічної безпеки України, у своїх наукових працях розглядали: Р.І. Богданов, М. О. Кизим, І. М. Коропатнік, О. О. Павлюк, О. М. Рєзнік, О.С. Удалов та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається питання окреслення форм діяльності детективів БЕБ України саме під час протидії незаконному обігу підакцизної продукції.

Саме тому метою статті є: встановити коло форм діяльності детективів БЕБ України під час протидії незаконному обігу підакцизної продукції.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що форми діяльності детективів Бюро економічної безпеки України під час протидії незаконному виготовленню та реалізації підакцизної продукції – це нормативно визначені, організаційно впорядковані та врегульовані напрями реалізації повноважень детективів БЕБ, які здійснюються шляхом застосування комплексу інструментів, засобів та заходів, спрямованих на виявлення, документування, припинення, розслідування, відшкодування завданих державі збитків, а також усунення причин і умов, що сприяють незаконному виготовленню, зберіганню, транспортуванню та реалізації підакцизної продукції. Спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та правозастосовної практики, вважаємо, що до переліку форм діяльності детективів БЕБ у досліджуваному в роботі напрямі, є наступні:

1) аналітична діяльність. Зауважимо, що відповідно до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» аналітична діяльність займає важливе місце в діяльності БЕБ. Так, відповідно до статті 9 згаданого вище Закону, Бюро економічної безпеки України у рамках інформаційно-аналітичної діяльності: 1) формує банки (бази) даних та створює на їх основі на базі сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій єдину інформаційну систему Бюро економічної безпеки України; 2) отримує, обробляє та користується інформацією з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів, банків (баз) даних органів державної влади, органів місцевого самоврядування; 3) здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну

роботу [1]. Важливо, що БЕБ може створювати власні системи (мережі) обміну інформацією з обмеженим доступом, бази даних, необхідні для забезпечення щоденної діяльності підрозділів Бюро економічної безпеки України у сфері трудових, фінансових, управлінських відносин, документообігу, а також брати участь у створенні та функціонуванні міжвідомчих інформаційно-аналітичних систем, необхідних для виконання покладених на правоохоронні органи завдань [1]. Стаття 22 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» визначає документальне оформлення результатів діяльності інформаційно-аналітичних підрозділів БЕБ та встановлює загальні вимоги до аналітичних продуктів. Законодавець відносить до результатів діяльності зазначених підрозділів аналітичні продукти та інформаційні документи, однак нормативного визначення останніх не надає, що свідчить про їх розмежування за функціональним призначенням та змістовним наповненням. Відповідно до ч. 2 ст. 22 Закону аналітичний продукт є результатом аналітичного дослідження, оформленим у письмовій формі. При цьому закон визначає не лише форму такого документа, а й джерела інформації, що використовуються під час його підготовки. До них належать інформаційні системи БЕБ, інші джерела інформації, а також відомості, що містяться у заявах або повідомленнях про вчинення кримінального правопорушення. Це свідчить про комплексний характер інформаційної бази аналітичного дослідження [1]. Аналіз положень ч. 3 ст. 22 дає підстави стверджувати, що зміст аналітичного продукту має бути спрямований не лише на виклад результатів проведеного дослідження, а й на формулювання обґрунтованих висновків щодо поставлених перед аналітиком питань. Водночас закон допускає можливість формування нових питань безпосередньо під час аналізу інформації, що свідчить про самостійний характер аналітичної роботи. Частина 4 ст. 22 передбачає два способи створення аналітичних продуктів: планово або на запит структурного підрозділу БЕБ. Таке нормативне положення забезпечує можливість здійснення як системної аналітичної роботи, так і інформаційно-аналітичного забезпечення окремих напрямів діяльності Бюро. Особливе значення має вимога ч. 5 ст. 22 щодо об'єктивності висновків аналітичного продукту. Закон прямо встановлює, що вони повинні ґрунтуватися на всебічному, повному та неупередженому дослідженні ризиків у сфері економіки із використанням матеріалів кримінальних проваджень та оперативно-розшукової діяльності. Отже, законодавець визначає не лише інформаційну основу аналітичного продукту, а й основні принципи його підготовки [1].

У Стратегія інституційного розвитку БЕБ до 2027 роки зазначається, що інформаційно-аналітична діяльність БЕБ спрямована на виявлення ризиків у бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній та інвестиційній сферах. З цією метою БЕБ у своїй діяльності застосовує ризик-орієнтований підхід, який є невід'ємним елементом системи протидії фінансовим злочинам, що зачіпають інтереси України та ЄС, а також впровадження механізму моніторингу фінансових операцій, у тому числі з коштами ЄС та інших міжнародних партнерів України. У документі підкреслюється, що зазначена модель аналітичної діяльності передбачає обробку значних масивів інформації з метою виявлення та оцінювання ризиків, визначення ступеня їх впливу на економіку держави, а також напрацювання способів мінімізації та усунення таких ризиків, у тому числі причин їх виникнення. Використання ризик-орієнтованого підходу сприяє інформаційному наповненню й фаховому супроводу досудових розслідувань та оперативно-розшукової діяльності, скороченню строків їх здійснення, а також раціональному використанню ресурсів, якими володіє БЕБ [2].

Таким чином, аналіз законодавчих положень, програмних документів БЕБ та результатів його практичної діяльності дає підстави стверджувати, що аналітична діяльність є однією з ключових організаційних форм діяльності детективів БЕБ у сфері протидії незаконному обігу підакцизних товарів. Її значення полягає не лише в інформаційному забезпеченні досудового розслідування, а й у виявленні закономірностей функціонування незаконного ринку підакцизної продукції, ідентифікації ризикових фінансово-господарських операцій, встановленні взаємозв'язків між суб'єктами протиправної діяльності, прогнозуванні загроз економічній безпеці держави та виробленні пропозицій щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню відповідних правопорушень. Саме результати аналітичних досліджень створюють інформаційне підґрунтя для прийняття детективами процесуальних рішень, визначення пріоритетних напрямів документування злочинної діяльності, планування слідчих (розшукових) та інших заходів, а також ініціювання змін до законодавства, спрямованих на мінімізацію можливостей незаконного виробництва та реалізації підакцизної продукції. Практика діяльності БЕБ свідчить, що застосування сучасних інформаційно-аналітичних інструментів дозволяє виявляти складні схеми ухилення від сплати акцизного податку, незаконної реалізації алкогольних напоїв і тютюнових

виробів, а також забезпечує своєчасне реагування на нові способи вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері.

2) оперативно-розшукова діяльність. Відповідно ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Завданням ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [3]. Правову основу здійснення детективами БЕБ оперативно-розшукової діяльності становить насамперед Закон України «Про Бюро економічної безпеки України». Безпосередньо оперативно-розшукова діяльність віднесена законодавцем до основних повноважень БЕБ. Так, відповідно до ст. 8 згаданого вище Закону, БЕБ здійснює оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у межах визначеної законом підслідності. При цьому законодавець фактично поєднав в одному суб'єкті дві взаємопов'язані форми правоохоронної діяльності, що забезпечує безперервність переходу від оперативного документування кримінального правопорушення до його процесуального розслідування. Особливе значення має законодавче визначення правового статусу детектива БЕБ. Відповідно до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» детектив є службовою особою БЕБ, уповноваженою в межах компетенції, визначеної Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України, здійснювати оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності БЕБ [1]. Важливе значення для характеристики цієї форми діяльності має ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яка відносить Бюро економічної безпеки України до суб'єктів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Це означає, що детективи БЕБ користуються повним комплексом оперативно-розшукових повноважень у межах компетенції, визначеної законом, а під час протидії незаконному обігу підакцизних товарів мають право проводити передбачені законом оперативно-розшукові заходи за наявності встановлених законом підстав [3]. Водночас зміст оперативно-розшукової діяльності у сфері незаконного обігу підакцизних товарів не обмежується лише отриманням доказової інформації для кримінального провадження. З огляду на положення ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативні підрозділи зобов'язані вживати заходів щодо попередження, своєчасного виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин і умов, що сприяють їх вчиненню, а також взаємодіяти з іншими правоохоронними органами [3]. Аналіз наведених нормативно-правових актів дозволяє дійти до висновку, що оперативно-розшукова діяльність є самостійною правовою формою діяльності детективів БЕБ у сфері протидії незаконному обігу підакцизних товарів. Її зміст становить здійснення передбаченого законом комплексу гласних і негласних оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення, попередження, припинення та документування кримінальних правопорушень, встановлення осіб, причетних до незаконного виробництва й обігу підакцизної продукції, а також забезпечення належного інформаційного підґрунтя для подальшого досудового розслідування. Особливістю цієї форми діяльності є її превентивний характер і функціональна взаємопов'язаність із кримінально-процесуальною діяльністю, що забезпечує своєчасне реагування на прояви незаконного обігу підакцизних товарів та підвищує ефективність їх документування й розслідування.

3) оцінювання ризиків. Стаття 13 ЗУ «Про Бюро економічної безпеки України» визначає комплекс заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки. Бюро економічної безпеки України із залученням контролюючих органів та інших державних органів, що провадять діяльність у сфері протидії кримінальним правопорушенням та запобігання загрозам економічній безпеці держави, та суб'єктів господарювання проводить комплекс заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки. Комплекс заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки проводиться не рідше одного разу на три роки. Відповідні заходи включають збирання, обробку, оцінювання та аналіз інформації щодо результатів діяльності Бюро економічної безпеки України, контролюючих органів та державних органів, що провадять діяльність у сфері протидії кримінальним правопорушенням та запобігання загрозам економічній безпеці держави, а також затвердження за результатами такого аналізу відповідних заходів для мінімізації та усунення ризиків у сфері економіки [1; 4]. Джерелами інформації, необхідної для проведення комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки, є, зокрема: звітність з протидії кримінальним правопорушенням та запобігання

загрозам економічній безпеці держави; аналітичні огляди та довідки учасників комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки; відповіді учасників комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки на запитальники Бюро економічної безпеки України; результати вибіркового аналізу судових рішень у кримінальних провадженнях; результати наукових досліджень; результати моніторингу громадської думки [1; 5]. У сфері протидії незаконному обігу підакцизних товарів оцінювання ризиків має важливе практичне значення, оскільки дозволяє виявляти найбільш ризикові напрями незаконного виробництва, переміщення та реалізації алкогольної продукції, тютюнових виробів, пального й інших підакцизних товарів, оцінювати ефективність заходів державного контролю, а також формувати пропозиції щодо усунення причин і умов, які сприяють функціонуванню нелегального ринку. Для детективів БЕБ результати такого оцінювання є інформаційною основою для визначення пріоритетних напрямів документування кримінальних правопорушень, планування досудового розслідування та концентрації правоохоронних ресурсів на найбільш суспільно небезпечних проявах незаконного обігу підакцизної продукції.

Висновки. Таким чином, діяльність детективів Бюро економічної безпеки України у сфері протидії незаконному обігу підакцизних товарів має комплексний характер і реалізується через систему взаємопов'язаних форм, кожна з яких забезпечує виконання окремих завдань правоохоронної діяльності. Їх нормативне закріплення та функціональне поєднання забезпечують послідовний перехід від виявлення криміногенних ризиків і збору інформації до документування протиправної діяльності, здійснення досудового розслідування та вироблення заходів, спрямованих на усунення причин і умов функціонування нелегального ринку підакцизної продукції. Саме поєднання цих форм діяльності забезпечує комплексний характер реалізації компетенції детективів БЕБ, підвищує ефективність виявлення та припинення кримінальних правопорушень у досліджуваній сфері, а також сприяє належному захисту економічних інтересів держави.

Список використаних джерел:

1. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text

2. Про затвердження Стратегії інституційного розвитку Бюро економічної безпеки України до 2027 року : Наказ Бюро економічної безпеки України від 01 січня 2024 р. № 1. URL: https://esbu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-stratehii-instytutsiinoho-rozvytku-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy-do-2027-roku

3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/conv#Text

4. Основи кримінального процесу : навч. посіб. / О. В. Пчеліна, Т. Г. Фоміна, В. В. Романюк, Г. І. Глобенко ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т. Г. Фоміної. Харків : ХНУВС, 2023. 132 с.

5. Деякі питання організації діяльності Бюро економічної безпеки України / Постанова Кабінету Міністрів України від 06.10.2021 № 1068. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2021-п/conv#Text

Дата першого надходження статті до видання: 05.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342:35.07:347.77:378.014.6
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.12

КОВАЛЬЧУК В.Є.

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЛІЦЕНЗУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

CONCEPT AND CONTENT OF LEGAL REGULATION OF LICENSING OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE

У статті здійснено науковий аналіз змісту правового регулювання ліцензування діяльності закладів вищої освіти в Україні як одного з ключових інструментів публічного адміністрування у сфері освіти. Доведено, що ліцензування виступає спеціальним адміністративно-правовим засобом забезпечення публічного інтересу, захисту прав здобувачів освіти та гарантування належної якості освітніх послуг. Освітня діяльність у сфері вищої освіти належить до видів діяльності, які підлягають обов'язковому ліцензуванню відповідно до законодавства України. Проаналізовано нормативно-правову основу ліцензування, зокрема положення законодавства про освіту, вищу освіту та ліцензування господарської діяльності. Висвітлено зміст спеціальних ліцензійних умов, які встановлюють кадрові, матеріально-технічні, технологічні та організаційні вимоги до провадження освітньої діяльності. Важливе значення у системі ліцензування мають вимоги до кадрового забезпечення закладів вищої освіти, підтвердження професійної кваліфікації науково-педагогічних працівників та забезпечення доступності освітнього середовища для осіб з інвалідністю. Проаналізовано адміністративно-процедурний порядок подання заяви про отримання ліцензії, проведення ліцензійної експертизи та прийняття рішення органом ліцензування. З'ясовано, що рішення про видачу або зміну ліцензії оформлюються індивідуальними адміністративними актами центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки. Система правового регулювання ліцензування діяльності закладів вищої освіти передбачає постійний державний контроль за дотриманням ліцензійних умов шляхом проведення планових і позапланових перевірок. Законодавство передбачає можливість застосування адміністративних заходів впливу у вигляді звуження, зупинення або припинення дії ліцензії у разі порушення встановлених вимог. Визначено, що важливу роль у забезпеченні законності відіграють процедури адміністративного та судового оскарження рішень органу ліцензування. Обґрунтовано, що правове регулювання ліцензування діяльності закладів вищої освіти має комплексний міжгалузевий характер та спрямоване на забезпечення інтеграції української системи вищої освіти до європейського освітнього простору.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, адміністративні процедури, вища освіта, державний контроль, заклади вищої освіти, ліцензування освітньої діяльності, ліцензійні умови, освітня діяльність, публічне адміністрування, система забезпечення якості освіти, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки.*

The article provides a comprehensive scientific analysis of the legal regulation governing the licensing of higher education institutions in Ukraine as one of the principal instruments of public administration in the educational sector. It is substantiated that licensing functions as a specialized administrative and legal mechanism aimed at safeguarding the public interest, protecting the rights of students, and ensuring the proper quality of educational services. Educational activities in the field of higher education are

© КОВАЛЬЧУК В.Є. – аспірант (Київський університет інтелектуальної власності) https://orcid.org/0009-0002-7006-9022

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

classified as types of economic activity subject to mandatory licensing under Ukrainian legislation. The study examines the regulatory framework governing licensing, including the provisions of legislation on education, higher education, and the licensing of economic activities. Particular attention is devoted to the analysis of special licensing conditions that establish personnel, material, technical, technological, and organizational requirements for the provision of educational services. The research emphasizes the importance of staffing requirements, verification of the professional qualifications of academic personnel, and ensuring accessibility of the educational environment for persons with disabilities and other vulnerable groups. The article further analyzes the administrative and procedural framework governing the submission of licensing applications, the conduct of licensing evaluations, and the adoption of decisions by the licensing authority. It is established that decisions regarding the issuance, amendment, suspension, narrowing, or termination of licenses are formalized through individual administrative acts adopted by the central executive authority in the field of education and science. The study demonstrates that the legal framework for licensing higher education institutions incorporates mechanisms of continuous state supervision through scheduled and unscheduled inspections designed to ensure compliance with licensing requirements. The legislation also provides for administrative enforcement measures in cases of noncompliance with established standards and conditions. Considerable attention is paid to the role of administrative and judicial review procedures as guarantees of legality and protection against unlawful decisions of licensing authorities. It is concluded that the legal regulation of licensing activities in higher education possesses a comprehensive interdisciplinary character and is aimed at facilitating the integration of the Ukrainian higher education system into the European educational area.

Key words: *administrative and legal regulation, administrative procedures, central executive authority in the field of education and science, educational activity, higher education, higher education institutions, licensing conditions, licensing of educational activities, public administration, quality assurance system in education, state control.*

Вступ. Сфера вищої освіти в Україні є однією з ключових складових забезпечення сталого розвитку держави, формування людського капіталу та інтеграції до європейського освітнього простору. У сучасних умовах особливого значення набуває забезпечення належної якості освітньої діяльності закладів вищої освіти через ефективні засоби публічного адміністрування. Одним із таких засобів виступає ліцензування освітньої діяльності, яке забезпечує державний контроль за відповідністю закладів освіти встановленим кадровим, організаційним, матеріально-технічним і технологічним вимогам. Законодавство України визначає освітню діяльність у сфері вищої освіти як вид господарської діяльності, що підлягає обов'язковому ліцензуванню відповідно до адміністративно-правових процедур.

Науковці та практики наголошують, що ліцензування у сфері вищої освіти виконує не лише контрольну, але й гарантійну функцію, оскільки спрямоване на захист прав здобувачів освіти та забезпечення публічного інтересу. В умовах реформування системи освіти та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами виникає потреба у вдосконаленні адміністративно-правових засад ліцензування освітньої діяльності. Особливого значення набуває аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів ліцензування, порядок проходження ліцензійних процедур, а також механізми державного контролю за дотриманням ліцензійних умов. Водночас практика застосування законодавства свідчить про наявність окремих проблем у сфері кадрового забезпечення, організації освітнього процесу, функціонування електронних адміністративних процедур та забезпечення доступності освіти для осіб з інвалідністю.

Огляд останніх досліджень. До проблематики правового регулювання ліцензування діяльності закладів вищої освіти в Україні звертали увагу вітчизняні та зарубіжні вчені А. Огус, Ц. Чжан, С. Мороз, А. Клімова, О. Яра та ін. Проте, за межами їх наукового аналізу залишилися певні важливі виклики що стосується аналізованої нами проблематики.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії права діючого законодавча та положень наукових доктрин розкрити зміст та сформувати поняття правового регулювання ліцензування діяльності закладів вищої освіти в Україні.

Виклад основних положень. На міжнародній арені вчені доводять, що ліцензування є одним із ключових інструментів публічного адміністрування доступу до певних видів діяльності та

застосовується насамперед для забезпечення публічного інтересу. Наголошується, що держави використовують ліцензійні режими для мінімізації ризиків, пов'язаних із інформаційною асиметрією, недобросовісною конкуренцією та можливими негативними наслідками для суспільства. Ліцензування має виправданий характер у тих сферах, де результати діяльності безпосередньо впливають на життя, здоров'я, безпеку або професійну підготовку людей. Коли адміністративні процедури видачі ліцензій дозволяють перевіряти відповідність суб'єктів встановленим стандартам та професійним вимогам. Ефективне ліцензування має поєднувати захист суспільних інтересів із недопущенням надмірного адміністративного тиску на суб'єктів діяльності [1].

На думку С. Мороз освітня діяльність в Україні вимагає ліцензування, оскільки держава розглядає її як суспільно значущий вид господарської діяльності, що безпосередньо впливає на якість підготовки фахівців, розвиток людського капіталу та забезпечення публічного інтересу у сфері освіти. На думку вченого, забезпечення якості вищої освіти є одним із ключових напрямів державної політики, а тому освітня діяльність не може здійснюватися поза межами державного контролю. Підкреслює, що ліцензування виконує функцію механізму управління кадровими ризиками та забезпечення належного рівня професійної підготовки науково-педагогічних працівників. Коли саме через ліцензування держава перевіряє кадрові, організаційні, матеріально-технічні та методичні умови здійснення освітнього процесу, що дозволяє забезпечити мінімальні стандарти якості вищої освіти. Коли ліцензування сприяє прозорості освітньої діяльності, підвищує відповідальність закладів освіти та створює умови для контролю за залученням фахівців до реалізації освітніх програм [2].

Освітня діяльність в Україні потребує ліцензування, доводить А. Клімова, оскільки держава зобов'язана гарантувати суспільству належну якість освітніх послуг та забезпечувати захист прав споживачів освіти. Так як вища освіта є важливим суспільним явищем, яке впливає на економічний розвиток держави, формування людського капіталу та інтеграцію України до європейського освітнього простору. Вчена підкреслює, що заклади вищої освіти як суб'єкти освітньої діяльності повинні мати достатній матеріально-технічний, кадровий, інформаційний і науковий потенціал, а тому їх діяльність не може здійснюватися без державного контролю. Ліцензування виступає одним із ключових адміністративних інструментів державного регулювання, спрямованим на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері освіти та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства і здобувачів освіти. Наголошується, що через засоби ліцензування держава встановлює обов'язкові вимоги до освітньої діяльності, здійснює контроль за їх дотриманням та забезпечує відповідність освітніх послуг стандартам вищої освіти [3].

Ліцензування видів господарської діяльності в Україні є одним із базових адміністративно-правових інструментів публічного адміністрування, спрямованим на забезпечення безпеки, захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, а також прав, життя і здоров'я людини. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» визначає ліцензію не як матеріальний документ, а як право суб'єкта господарювання здійснювати певний вид діяльності за умови дотримання встановлених державою вимог. Важливе значення мають ліцензійні умови, які виступають спеціальним нормативно-правовим механізмом конкретизації вимог до здійснення відповідного виду господарської діяльності. Особливу роль у системі ліцензування відіграє спеціально уповноважений орган з питань ліцензування, який здійснює державний нагляд, координує діяльність органів ліцензування та забезпечує розгляд скарг через Експертно-апеляційну раду. Освітня діяльність в Україні є одним із видів діяльності, що підлягає обов'язковому ліцензуванню, оскільки безпосередньо пов'язана із забезпеченням публічного інтересу у сфері освіти та формуванням людського капіталу держави. Загальна процедура ліцензування у сфері освіти передбачає подання здобувачем ліцензії відповідної заяви та документів, перевірку їх відповідності ліцензійним умовам, прийняття рішення про видачу або відмову у видачі ліцензії та внесення відповідних відомостей до ліцензійного реєстру. При цьому освітня діяльність ліцензується з урахуванням спеціальних норм законодавства про освіту, які встановлюють додаткові вимоги до освітніх програм, кадрового забезпечення, матеріально-технічної бази та організації освітнього процесу. Контроль за дотриманням ліцензійних умов здійснюється шляхом проведення планових і позапланових перевірок, а виявлені порушення можуть стати підставою для зупинення або припинення дії ліцензії [4].

Закон України «Про освіту» визначає, що освітня діяльність може здійснюватися виключно на підставі ліцензії, яка видається уповноваженим органом у порядку, встановленому законодавством. Ліцензійні умови формуються окремо для кожного рівня освіти та враховують спеціальні вимоги щодо кадрового, матеріально-технічного, організаційного забезпечення, а також

доступності освіти для осіб з особливими освітніми потребами. Законодавець закріплює, що ліцензування є складовою системи зовнішнього забезпечення якості освіти, поряд з іншими інструментами державного контролю та оцінювання якості освітніх послуг. Водночас процедура ліцензування охоплює не лише видачу ліцензії, а й контроль за дотриманням ліцензійних умов, можливість часткового чи повного припинення дії ліцензії, а також інші адміністративні процедури. Особливе значення у законодавстві приділено питанням безпеки держави та захисту національних інтересів у сфері освіти, що проявляється у встановленні спеціальних підстав для відмови у видачі ліцензії або припинення її дії. Закон прямо забороняє здійснення освітньої діяльності закладами освіти, засновниками або кінцевими бенефіціарами яких є громадяни чи юридичні особи держави-агресора або держави-окупанта. Окремі положення закону також передбачають обов'язковість ліцензування для спеціалізованих напрямів освітньої діяльності, зокрема підвищення кваліфікації працівників чи підготовки в інтернатурі [5].

Ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти відповідно до положень Закону України «Про вищу освіту» є одним із ключових інструментів публічного адміністрування, спрямованих на забезпечення якості та законності функціонування закладів вищої освіти. Законодавець визначає ліцензування як процедуру офіційного визнання спроможності юридичної особи провадити освітню діяльність відповідно до встановлених ліцензійних умов. Така діяльність може здійснюватися виключно на підставі ліцензії, що видається центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, який одночасно виконує функції контролю та державного нагляду. Предметом ліцензування є освітня діяльність за певними рівнями вищої освіти та окремими освітніми програмами, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації. Ліцензійні умови встановлюють вичерпний перелік кадрових, матеріально-технічних і технологічних вимог, а також перелік документів, необхідних для отримання ліцензії. Процедура ліцензування характеризується чітко визначеним адміністративно-правовим порядком подання, розгляду та прийняття рішень щодо видачі, переоформлення, звуження або припинення дії ліцензії. Подання заяви здійснюється через Єдину державну електронну базу з питань освіти, а строк її розгляду становить тридцять п'ять робочих днів, що забезпечує процесуальну визначеність для закладів освіти. Закон також передбачає проведення виїзної ліцензійної експертизи у випадках первинного ліцензування або ліцензування програм із додатковим регулюванням, що сприяє перевірці фактичної спроможності суб'єкта провадити освітню діяльність. Важливим елементом є інститут ліцензованого обсягу, який визначає максимальну кількість здобувачів освіти, що можуть бути прийняті закладом протягом календарного року. Законодавством передбачено підстави для звуження або припинення дії ліцензії, зокрема у разі порушення ліцензійних умов, подання недостовірних даних чи фактичного невиконання освітньої діяльності [6].

Ліцензування освітньої діяльності в Україні регулюється Постановою Кабінету Міністрів № 1187 від 30 грудня 2015 р., яка затверджує спеціальні Ліцензійні умови. Цей документ розроблено відповідно до низки профільних законів, зокрема «Про освіту», «Про вищу освіту» та «Про ліцензування видів господарської діяльності». Ліцензуванню підлягають різні рівні освіти: від дошкільної та загальної середньої до вищої, фахової передвищої, професійно-технічної, а також сфери післядипломної та позашкільної освіти. Ключовим поняттям є «ліцензований обсяг» – гранична кількість здобувачів освіти, яких заклад має право навчати одночасно або протягом року залежно від рівня освіти. Важливою вимогою є наявність у закладу освіти власного веб-сайту з відкритим доступом до статуту, ліцензій, освітніх програм та інформації про кадровий склад. Окремо наголошується на забороні для ліцензіатів перебувати під контролем держав, які здійснюють збройну агресію проти України.

Основою для отримання ліцензії є відповідність кадровим вимогам: не менше 50% науково-педагогічних працівників на рівні вищої освіти повинні працювати за основним місцем роботи та мати наукові ступені. Кожен освітній компонент має забезпечуватися фахівцями, чия кваліфікація підтверджується не менш як чотирма досягненнями у професійній діяльності за останні п'ять років (наприклад, публікації, патенти, підручники). У сфері професійної освіти особливу увагу приділяють майстрам виробничого навчання, які обов'язково проходять підвищення кваліфікації. Матеріально-технічна база включає вимогу до площі навчальних приміщень (не менше 2,4 кв. метра на особу), наявність мультимедійного обладнання у 25% аудиторій та доступ до Інтернету. Окремою важливою умовою є забезпечення безперешкодного доступу до будівель закладів освіти для осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення відповідно до державних будівельних норм.

Для започаткування або розширення діяльності здобувач ліцензії подає до органу ліцензування заяву разом із пакетом документів, що підтверджують право власності чи користування майном, концепцію освітньої програми та відомості про кадровий склад. Ліцензіат зобов'язаний зберігати копії цих документів не менше десяти років та повідомляти про будь-які зміни даних протягом 30 днів. Якщо протягом календарного року заклад використовує менше 50% ліцензованого обсягу, орган ліцензування має право прийняти рішення про звуження діяльності до фактичного рівня. Стосовно підготовки іноземців встановлюються додаткові вимоги: володіння англійською мовою на рівні B2 для щонайменше 25% викладачів (якщо навчання ведеться не державною мовою) та обов'язкова наявність структурного підрозділу для роботи з іноземними студентами. Уся відповідальність за достовірність поданої інформації в електронній базі даних та документах покладається безпосередньо на здобувача ліцензії або ліцензіата [7].

Наприклад, Наказ Міністерства освіти і науки України «Про ліцензування освітньої діяльності» від 30 липня 2021 р. № 112-л є прикладом індивідуального адміністративного акта у сфері публічного адміністрування освіти. Цим наказом Міністерство освіти і науки України реалізувало свої повноваження органу ліцензування шляхом видачі, розширення, переоформлення, звуження та анулювання ліцензій на провадження освітньої діяльності. Документ був прийнятий на підставі Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», Закону України «Про вищу освіту» та інших нормативно-правових актів, що регулюють освітню сферу. У наказі конкретизовано суб'єктів ліцензування, види освітньої діяльності, рівні освіти, спеціальності, ліцензований обсяг та інші істотні умови здійснення освітньої діяльності [8].

Висновки: Зміст правового регулювання ліцензування діяльності закладів вищої освіти в Україні полягає у встановленні державою обов'язкових адміністративно-правових вимог до провадження освітньої діяльності. Законодавство визначає ліцензування як спеціальний засіб публічного адміністрування, спрямований на забезпечення публічного інтересу, захист прав здобувачів освіти та гарантування належної якості освітніх послуг. Освітня діяльність у сфері вищої освіти визнається видом господарської діяльності, що підлягає обов'язковому ліцензуванню відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності». Правове регулювання охоплює процедури видачі, переоформлення, звуження, зупинення та припинення дії ліцензії, а також державний контроль за дотриманням ліцензійних умов.

Важливим елементом правового регулювання ліцензування є встановлення спеціальних ліцензійних умов, які визначають кадрові, організаційні, матеріально-технічні та технологічні вимоги до закладів вищої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України № 1187 від 30 грудня 2015 р. конкретизує критерії спроможності закладу освіти здійснювати підготовку здобувачів вищої освіти за відповідними спеціальностями та освітніми програмами. Законодавець приділяє особливу увагу кадровому забезпеченню, вимагаючи наявності науково-педагогічних працівників із належною кваліфікацією та підтвердженими професійними досягненнями. Окремі вимоги стосуються забезпечення доступності освітнього середовища для осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення.

Процедура ліцензування закладів вищої освіти має чітко визначений адміністративно-процедурний характер і здійснюється через Єдину державну електронну базу з питань освіти. Здобувач ліцензії подає заяву та пакет документів, що підтверджують відповідність ліцензійним умовам, після чого орган ліцензування проводить їх перевірку та приймає рішення у встановлений законом строк. Законодавством передбачено можливість проведення ліцензійної експертизи, особливо у випадках первинного ліцензування або ліцензування спеціальностей із підвищеними вимогами. Рішення органу ліцензування оформлюється індивідуальним адміністративним актом, який породжує для закладу освіти право здійснювати освітню діяльність у межах визначеного ліцензованого обсягу.

Система правового регулювання ліцензування діяльності закладів вищої освіти передбачає здійснення постійного державного контролю за дотриманням ліцензійних умов. Органи ліцензування мають право проводити планові та позапланові перевірки, аналізувати кадрове забезпечення, матеріально-технічну базу, організацію освітнього процесу та достовірність поданих відомостей. Законодавство передбачає можливість застосування адміністративних заходів впливу у разі порушення ліцензійних умов, включаючи звуження, зупинення або припинення дії ліцензії. Водночас функціонують механізми адміністративного оскарження рішень через Експертно-апеляційну раду та судовий контроль.

Правове регулювання ліцензування діяльності закладів вищої освіти в Україні має комплексний та міжгалузевий характер, оскільки поєднує норми адміністративного, освітнього,

господарського та інформаційного законодавства. Основу правового регулювання становлять Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту» та «Про ліцензування видів господарської діяльності», а також підзаконні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України. Значну роль відіграють індивідуальні адміністративні акти органу ліцензування, які конкретизують права та обов'язки окремих закладів освіти. Ліцензування є складовою системи зовнішнього забезпечення якості освіти та спрямоване на інтеграцію української вищої освіти до європейського освітнього простору.

Отже, правове регулювання ліцензування діяльності закладів вищої освіти в Україні – це система норм адміністративного, освітнього, господарського та інформаційного законодавства, яка визначає засади, порядок і умови провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти. Воно спрямоване на забезпечення публічного інтересу, захист прав здобувачів освіти, гарантування належної якості освітніх послуг та дотримання державних стандартів вищої освіти. Зміст такого правового регулювання охоплює встановлення ліцензійних умов, адміністративних процедур видачі, переоформлення, зупинення, звуження та припинення дії ліцензії, а також здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства. Правове регулювання реалізується через діяльність уповноважених суб'єктів публічного адміністрування, насамперед Міністерства освіти і науки України, із застосуванням електронних адміністративних процедур та індивідуальних адміністративних актів.

Список використаних джерел:

1. Ogus A., Zhang Q. Licensing Regimes East and West. *International Review of Law and Economics.* 2005. Vol. 25. Issue 1. P. 124–142. https://doi.org/10.1016/j.irle.2004.06.003

2. Мороз С. А. Ліцензування професійної діяльності в системі вищої освіти як механізм державного контролю для забезпечення її якості. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. Том 33 (72). № 2. С. 76–80. https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.2/13.

3. Клімова А. В. Інституційні основи ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 10. С. 65–72. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.10.65

4. Про ліцензування видів господарської діяльності. Закон України № 222-VIII від 2 березня 2015 р. Законодавство України. 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19

5. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 1 липня 2014 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

6. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 1 липня 2014 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187, зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України № 347 від 10 травня 2018 р., № 180 від 3 березня 2020 р., № 365 від 24 березня 2021 р. Офіційний вісник України. 2016. № 7. Ст. 345.

8. Про ліцензування освітньої діяльності: наказ Міністерства освіти і науки України від 30 липня 2021 р. № 112-л. Міністерство освіти і науки України. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1s0JhNFPgDsLtEE4-8ALcaZ5P_HVS00OH/view

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.13

КОРЕНЕВ А.О.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПУБЛІЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ У МЕХАНІЗМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

THE PLACE AND ROLE OF PUBLIC INSTITUTIONS IN THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURANCE OF THE IMPLEMENTATION OF REGIONAL POLICY

Актуальність статті полягає в тому, що формування і реалізація державної регіональної політики становлять окремий напрям публічно-владної діяльності, у межах якого відповідні органи вступають в адміністративно-правові відносини. Частина останніх пов'язана з виробленням стратегічних рішень, визначенням пріоритетів, цілей і механізмів регіонального розвитку, інша – з безпосереднім виконанням ухвалених рішень, координацією учасників, ресурсним забезпеченням та контролем за досягненням результатів. Для участі у цих відносинах публічні інституції наділяються визначеним законом обсягом прав, обов'язків і владно-управлінських повноважень, що дає підстави розглядати їх як суб'єктів адміністративного права у сфері реалізації державної регіональної політики. У статті досліджено інституційну складову адміністративно-правового забезпечення реалізації державної регіональної політики України. Обґрунтовано, що результативність регіонального розвитку залежить не лише від наявності нормативно визначених стратегічних пріоритетів, а й від ефективної та послідовної діяльності публічних інституцій, які забезпечують формування, координацію, реалізацію та контроль державної регіональної політики на центральному, регіональному й місцевому рівнях. Розкрито зміст поняття публічної адміністрації у функціональному та організаційно-структурному вимірах. Встановлено, що публічні інституції (адміністрації) у сфері формування та реалізації регіональної політики слід розглядати як суб'єктів адміністративного права, наділених визначеним законом обсягом компетенції, владно-управлінськими повноваженнями та обов'язком діяти в інтересах держави, суспільства і територіальних громад. Охарактеризовано систему суб'єктів реалізації державної регіональної політики, до якої належать органи загальної, спеціальної, галузевої, регіональної, місцевої, допоміжної, консультативної та партнерської компетенції. Визначено роль Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства розвитку громад та територій України, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, агенцій регіонального розвитку та інших учасників. Зроблено висновок, що публічні інституції є ключовим елементом механізму адміністративно-правового забезпечення державної регіональної політики, оскільки саме через їхню взаємодію забезпечується практичне втілення стратегічних цілей регіонального розвитку і збалансований розвиток територій.

Ключові слова: *державна регіональна політика, публічні інституції, публічна адміністрація, адміністративно-правове забезпечення, регіональний розвиток, публічне адміністрування, органи виконавчої влади, місцеве самоврядування, компетенція, публічний інтерес.*

© КОРЕНЕВ А.О. – кандидат юридичних наук https://orcid.org/0000-0001-8611-8998

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The relevance of the article lies in the fact that the formation and implementation of state regional policy constitute a separate area of public and governmental activity, within which the relevant bodies enter into administrative and legal relations. Some of the latter are related to the development of strategic decisions, the definition of priorities, goals and mechanisms of regional development, the other is related to the direct implementation of adopted decisions, coordination of participants, resource provision and control over the achievement of results. To participate in these relations, public institutions are endowed with a certain amount of rights, obligations and governmental and managerial powers, which gives grounds to consider them as subjects of administrative law in the sphere of implementation of state regional policy. The article examines the institutional component of administrative and legal support for the implementation of the state regional policy of Ukraine. It is substantiated that the effectiveness of regional development depends not only on the presence of normatively defined strategic priorities, but also on the effective and consistent activity of public institutions that ensure the formation, coordination, implementation and control of the state regional policy at the central, regional and local levels. The content of the concept of public administration in functional and organizational and structural dimensions is revealed. It is established that public institutions (administrations) in the field of formation and implementation of regional policy should be considered as subjects of administrative law, endowed with a legally defined scope of competence, governmental and managerial powers and the obligation to act in the interests of the state, society and territorial communities. The system of subjects of implementation of the state regional policy is characterized, which includes bodies of general, special, sectoral, regional, local, auxiliary, consultative and partnership competence. The role of the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine, other central executive bodies, local state administrations, local self-government bodies, public associations, regional development agencies and other participants is determined. It is concluded that public institutions are a key element of the mechanism of administrative and legal support of state regional policy, since it is through their interaction that the practical implementation of strategic goals of regional development and balanced development of territories is ensured.

Key words: *state regional policy, public institutions, public administration, administrative and legal support, regional development, public administration, executive bodies, local self-government, competence, public interest.*

Актуальність теми. Результативність державної регіональної політики безпосередньо залежить від того, наскільки злагоджено функціонують органи публічної влади на центральному, регіональному та місцевому рівнях, а також від того, чи відповідає наявна інституційна модель сучасним викликам територіального розвитку, потребам регіонів та належній координації діяльності центральних і місцевих органів публічної влади.

Формування і реалізація державної регіональної політики становлять окремий напрям публічно-владної діяльності, у межах якого відповідні органи вступають в адміністративно-правові відносини. Частина останніх пов'язана з виробленням стратегічних рішень, визначенням пріоритетів, цілей і механізмів регіонального розвитку, інша – з безпосереднім виконанням ухвалених рішень, координацією учасників, ресурсним забезпеченням та контролем за досягненням результатів. Для участі у цих відносинах публічні інституції наділяються визначеним законом обсягом прав, обов'язків і владно-управлінських повноважень, що дає підстави розглядати їх як суб'єктів адміністративного права у сфері реалізації державної регіональної політики. Отже, публічні інституції в цьому механізмі доцільно визначати як носіїв адміністративно-правового статусу, на яких покладено функції формування, координації та реалізації державної регіональної політики відповідно до їх компетенції.

В розвиток таких міркувань слід виходити з того, що механізм адміністративно-правового забезпечення не може розглядатися відокремлено від системи суб'єктів, через яку забезпечується реалізація відповідної політики. Як слушно зауважує М. Латинін, обов'язковим елементом будь-якого механізму державного управління є системний зв'язок між функціональним призначенням і завданнями державної політики та інституційною складовою її реалізації [1]. З огляду на це, система суб'єктів забезпечення державної регіональної політики має розглядатися не як

формальний перелік органів та інституцій, а як функціонально пов'язана сукупність учасників, через діяльність яких реалізуються цілі, завдання та інструменти регіонального розвитку. Саме інституційний складник дає змогу повніше розкрити зміст механізму адміністративно-правового забезпечення державної регіональної політики, оскільки дозволяє визначити, які суб'єкти беруть участь у її формуванні та реалізації, яким є обсяг їх компетенції та яким чином забезпечується взаємозв'язок між стратегічними орієнтирами держави і практикою управлінського впливу на розвиток регіонів.

Стан наукової розробки проблеми. Регіональний розвиток країни та особливості його належного адміністративно-правового забезпечення завжди привертали увагу вітчизняних вчених-правознавців, серед яких найбільше підґрунтя для формування концептуальних засад державної регіональної політики зробили Ю.В. Климчук, В.І. Дяченко, І.В. Чеховська, В.А. Медяник, О.В. Захарова, Н.Б. Новицька, В.О. Морозова, А.Т. Комзюк, В.В. Карлова, О.А. Задихайло, І.Г. Ігнатченко, Ю.В. Якимець, В.С. Шестак, Ю.Л. Юринець, А.В. Аксютіна, О.І. Миколенко, А.О. Собакарь, О.С. Юнін та інші вчені. Попри вагому теоретичну та практичну значущість наукових праць, їх фрагментарність і неповний аналіз системності й цілісності у формулюванні концептуальних засад державної регіональної політики України унеможливили висвітлення всіх особливостей адміністративно-правового забезпечення її формування та реалізації.

Мета статті. Цими передумовами зумовлюється актуальність статті та необхідність висвітлення місця та ролі публічних інституцій (адміністрацій) у механізмі адміністративно-правового забезпечення реалізації регіональної політики.

Виклад основного матеріалу. Публічні інституції (адміністрації) посідають визначальне місце в механізмі адміністративно-правового забезпечення реалізації державної регіональної політики, оскільки саме через їх практичну діяльність забезпечується прямий вплив держави на регіональний розвиток. З огляду на це, з'ясування змісту поняття публічної адміністрації, її структури, ознак і кола суб'єктів має не лише теоретичне, а й прикладне значення для визначення інституційної основи державної регіональної політики.

У сучасній адміністративно-правовій науці публічну адміністрацію переважно розглядають як систему організаційно оформлених суб'єктів, які на підставі закону наділені владними повноваженнями та здійснюють публічно-управлінські функції в інтересах суспільства [2, с. 116–119]. Такий підхід не є новим для української правової думки. Ще Ю. Л. Панейко, аналізуючи засади самоврядування, пов'язував предмет адміністративного права насамперед з організацією і діяльністю публічної адміністрації [3, с. 119]. Отже, вже на рівні класичних доктринальних підходів простежується розуміння того, що саме інституційно організована система суб'єктів публічної влади є основою практичної реалізації адміністративно-правових приписів.

Поняття публічної адміністрації доцільно аналізувати у двох взаємопов'язаних вимірах – функціональному та організаційно-структурному. У першому аспекті йдеться про діяльність суб'єктів, спрямовану на реалізацію публічного інтересу, тобто легалізованих і визнаних державою потреб соціальної спільноти. У такому значенні публічна адміністрація охоплює системне здійснення відповідних функцій, зокрема управлінських, сервісних, координаційних, контрольних чи правоохоронних. У структурному розумінні публічна адміністрація постає як сукупність органів та інших утворень, через які реалізується публічна влада [4, с. 30]. У межах української правової системи така влада охоплює не лише державну владу, а й місцеве самоврядування, що дає підстави розглядати публічну адміністрацію як ширшу категорію, ніж лише апарат виконавчої влади.

В енциклопедичних і науково-довідкових джерелах поняття державної адміністрації нерідко пов'язують із системою органів виконавчої влади, які утворюють апарат державного управління. У такому значенні до неї відносять Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, а також місцеві державні адміністрації [5]. Водночас у науці адміністративного права це поняття трактується ширше – як діяльність держави з управління, що здійснюється виконавчими й розпорядчими суб'єктами, а також як організаційна система, уповноважена забезпечувати виконання закону й реалізацію публічних функцій [6, с. 27].

У науковій літературі також обґрунтовується широке та вузьке розуміння публічної адміністрації. У широкому сенсі до неї відносять систему органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів, наділених публічно-владними повноваженнями для забезпечення виконання законодавства в публічних інтересах. У вузькому значенні її зводять або до системи органів виконавчої влади й місцевого самоврядування, або лише до виконавчих органів держави та муніципального рівня [7, с. 29]. Більшість науковців пов'язує публічну

адміністрацію насамперед із суб'єктами владних повноважень, при цьому до її складу окремі автори включають не лише органи публічної влади, а й незалежні публічні підприємства, інші організації та навіть фізичних осіб, якщо вони в конкретному випадку реалізують офіційно делеговані повноваження [8].

Характерними рисами публічної адміністрації є також її спрямованість на забезпечення публічного інтересу, здійснення діяльності на підставі закону, наявність офіційно закріплених владних повноважень, право ухвалювати обов'язкові нормативні та індивідуальні акти, а також функціонування в межах адміністративно-правових відносин [9, с. 202]. Водночас такі суб'єкти утворюються відповідно до законодавства, входять до певної організованої системи, діють на підставі конституційного принципу, закріпленого у ч. 2 ст. 19 Конституції України, і повинні реалізовувати свої повноваження виключно в інтересах держави та суспільства [10, с. 101–102]. А це відповідно означає, що публічна адміністрація в механізмі реалізації державної регіональної політики не може розглядатися як випадковий набір органів чи установ, а має сприйматися як функціонально узгоджена система суб'єктів із чітко визначеним адміністративно-правовим статусом. Саме тому публічне адміністрування, відображаючи європейську концепцію «public administration», пов'язується з виконанням публічних функцій уповноваженими суб'єктами в інтересах держави та суспільства. У цьому аспекті обґрунтованим є поділ на дві групи суб'єктів: по-перше, тих, що мають повноцінний статус суб'єкта публічного адміністрування, зокрема органи виконавчої влади, місцевого самоврядування та окремі атипові суб'єкти; по-друге, тих, хто виконує окремі функції публічної адміністрації, не набуваючи повного адміністративно-правового статусу такого суб'єкта [11, с. 25]. Такий підхід дає можливість найбільш повно охарактеризувати інституційне середовище реалізації державної регіональної політики в Україні, де поряд із класичними суб'єктами владних повноважень дедалі важливішу роль відіграють інституції змішаного, делегованого та партнерського типу. І це дійсно так, адже у статті 4 Закону України «Про засади державної регіональної політики» крім суб'єктів, до яких віднесено Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, органи влади Автономної Республіки Крим, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, зазначено, що у розробленні та забезпеченні реалізації державної регіональної політики беруть участь асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання, агенції регіонального розвитку, створені відповідно до цього закону, громадські об'єднання, юридичні та фізичні особи [12].

Відтак, публічні інституції (адміністрації), що функціонують у механізмі адміністративно-правового забезпечення реалізації державної регіональної політики, охоплюють не лише органи державної влади та їх посадових осіб, а й інших учасників, які у правових формах долучаються до вироблення і втілення публічно значущих рішень. Їх участь має особливе значення, оскільки саме через активну взаємодію таких суб'єктів забезпечується належне вирішення управлінських питань, пов'язаних із розвитком територій, захистом прав людини та досягненням суспільно важливих цілей.

Серед суб'єктів державної регіональної політики законодавство в першу чергу визначає Президента України та Верховну Рада України. Друга, як законодавчий орган влади, відповідно до Конституції України наділена повноваженнями щодо прийняття законів, затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання, визначення засад внутрішньої політики, затвердження загальнодержавних програм безпекового, економічного та соціального розвитку [13].

Провідне місце серед інших суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації державної регіональної політики займає Кабінет Міністрів України. Конституція України у ст. 113 визначає, що останній є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Наведені положення Основного Закону дістають подальшої конкретизації у нормах Закону України від 07.10.2010 р. за № 2591-VI «Про Кабінет Міністрів України», котрий визначає організацію, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України [14]. Про загальний характер компетенції цього органу дозволяє твердити зміст основних завдань Кабінету Міністрів України, визначених у ст. 2 чинного Закону «Про Кабінет Міністрів України», а на колегіальність як один із принципів діяльності Кабінету Міністрів України прямо вказується у ст. 3 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [14].

Поряд із суб'єктами, які формують правові основи державної регіональної політики, окреме місце у згаданій системі займають суб'єкти публічного адміністрування, що безпосередньо

забезпечують її реалізацію. Серед таких, насамперед, слід виділити Міністерство розвитку громад та територій України, яке згідно Положення про однойменне міністерство, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2022 р. № 1400) [15].

Серед органів галузевої компетенції адміністративно-правового забезпечення реалізації державної регіональної політики примітно виділяються й інші центральні органи виконавчої влади, які беруть участь у реалізації такої політики в межах своїх предметних повноважень у відповідних сферах управління. До таких, не розкриваючи докладно їх повноваження в цій сфері, можна віднести Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство культури України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство енергетики України, Антимонопольний комітет України, Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій тощо. Їх роль полягає у галузевому забезпеченні державної регіональної політики, коли загальні стратегічні цілі регіонального розвитку конкретизуються через повноваження відповідних органів у профільних сферах публічного управління.

Диференційований характер у цій сфері мають повноваження суб'єктів регіонального та місцевого рівнів, що можуть бути об'єднані у кілька груп на основі статей 14–16 Закону України «Про засади державної регіональної політики». Насамперед Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради здійснюють представницько-стратегічні повноваження, до яких належать ініціювання розроблення регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації, забезпечення врахування інтересів територіальних громад у цих документах, а також затвердження звітів про результати моніторингу й оцінки результативності їх реалізації. Зазначені ради виконують передусім функції політичного представництва інтересів регіону, стратегічного спрямування регіонального розвитку та схвалення результатів реалізації відповідних документів [12].

Водночас Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації наділені значно ширшим обсягом організаційно-виконавчих, координаційних та проектно-планувальних повноважень. До них належать забезпечення реалізації державної регіональної політики у відповідному регіоні, погодження проекту Державної стратегії регіонального розвитку України, організація розроблення регіональних стратегій розвитку, планів заходів з їх реалізації, регіональних планів відновлення та розвитку, підготовка пропозицій щодо інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, проведення моніторингу та оцінювання реалізації регіональних стратегій, подання відповідних звітів тощо [12].

Окрему, й доволі широку, групу суб'єктів державної регіональної політики складають органи допоміжної, консультативної та партнерської компетенції. І серед таких вагоме місце посідають громадські об'єднання, які, не будучи носіями владних повноважень у класичному розумінні, беруть участь у виробленні та реалізації рішень у сфері регіонального розвитку в межах передбачених законом форм. Їх роль виявляється насамперед у представництві інтересів територіальних громад, здійсненні громадського контролю, участі в консультаціях щодо проєктів стратегічних і програмних документів, експертному супроводі управлінських рішень, а також у сприянні комунікації між органами публічної влади та населенням. Водночас участь громадських об'єднань у цій сфері має похідний і допоміжний характер, оскільки вони не підміняють собою органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування, а впливають на формування і реалізацію державної регіональної політики через консультативні, представницькі, інформаційно-аналітичні та контрольні механізми. Крім того до переліку субєктів слід віднести й юридичних осіб публічного права. Найбільш активними учасниками формування та реалізації державної регіональної політики можна назвати Громадську спілку «Українська асоціація стартапів», Європейський Банк Реконструкції та Розвитку, Програма розвитку ООН (ПРООН в Україні), представництва ЮНІСЕФ в Україні, представництва PwC в Україні, Всеукраїнську асоціацію органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України», Громадську організацію всеукраїнського значення «Клуб Мерів України», Державну установу «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАНУ», Громадську організацію «Нове направлення», Українську національну громадську організацію «Інша Жінка», Громадську організацію «Філософія Серця»,

Open Contracting Partnership, Громадську організацію «Криворізький центр розслідувань», Громадську організацію «Екодія», Громадську організацію «Центр розвитку місцевого самоврядування», Громадську організацію «Інститут розвитку національної економіки», представництва «Адам Сміт Інтернешнл ЛТД», Громадську організацію «Платформа громадський контроль», Глобальну організацію BDO, Акціонерне товариство «Європейський промисловий банк», Програму Polaris «Підтримка багаторівневого врядування в Україні», Школу публічного управління Українського католицького університету, Проєкт U-RESTORE, Київську Школу Економіки, представництво Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH в Україні, Програму U-LEAD, Конституційний сектор Майдану Українського народу, Громадську організацію «Всеукраїнська Асоціація фахівців оцінки» та ін. [16].

Висновок. Таким чином, широкий перелік суб'єктів державної регіональної політики дозволяє їх класифікувати на органи: 1) загальної (Президент України, Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України, повноваження яких у сфері державної регіональної політики не є виключними, а становлять частину ширшої конституційної та управлінської компетенції); 2) спеціальної (Міністерство розвитку громад та територій України); 3) галузевої (інші центральні органи виконавчої влади, які беруть участь у реалізації державної регіональної політики в межах своїх предметних повноважень у відповідних сферах управління); 4) регіональної (Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міська ради, а також обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, компетенція яких поширюється на рівень відповідного регіону і пов'язана з розробленням, погодженням, реалізацією та моніторингом регіональних стратегій, планів, програм і проектів розвитку); 5) місцевої (сільські, селищні, міські та районні ради, а також органи місцевого самоврядування та їх посадові особи, які реалізують повноваження в межах відповідних територіальних громад і районів); 6) допоміжної, консультативної та партнерської (асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання, агенції регіонального розвитку, громадські об'єднання, юридичні особи публічного права тощо) компетенції.

Список використаних джерел:

1. Латинін М. А. Теоретичні підходи до формування механізмів державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки України / М. А. Латинін, Т. О. Харченко. Теорія та практика державного управління. 2020. Вип. 4. С. 73–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2020_4_11

2. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право : навч. посібн. Л.: ЗУКЦ, 2007. 308 с.

3. Панейко Ю. Л. Теоретичні основи самоврядування. Л.: Літопис, 2002. 196 с.

4. Колпаков В. К. Про публічні адміністрації. *Право України.* 2003. № 5. С. 28–31.

5. Авер'янов В. Б. Державна адміністрація. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. URL: https://leksika.com.ua/18930306/legal/derzhavna_administratsiya

6. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.

7. Каменська Н. П. Публічна адміністрація: логіко-методологічний аналіз дефініції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014.№ 6. С. 29–32.

8. Шевченко Л. В. Публічне адміністрування в сфері цивільного захисту: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. К., 2012. 244 с.

9. Клімова С. М. Особливості діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері публічних фінансів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 199–210.

10. Скрипченко С. М. Публічне адміністрування функціонування політичних партій в Україні: дис. … канд. юрид. наук / спец. 12.00.07. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2021. 206 с.

11. Терещук В.В. Правовий статус суб'єктів публічної адміністрації [Текст] : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / Володимир Володимирович Терещук. К. : МАУП, 2020. 269 с.

12. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/156-19

13. Тригубенко В. М. Місце та роль публічної адміністрації в механізмі реалізації державної політики забезпечення зайнятості населення в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2(23). Том 3. С. 208–212.

14. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18

15. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 30.06.2015 № 460 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/460-2015-%D0%BF

16. Звіт про результати громадського обговорення проєкту Концепції центрів експертизи на центральному, регіональному та місцевому рівнях щодо підготовки, оцінки та реалізації публічних інвестиційних проєктів // Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. 20.01.2026. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail/4c184226-0cbc-4793-a231-035112cba22c?isSpecial=True&lang=uk-UA&title=ZvitProRezultatiGromadskogoObgovorenniaProktuKontseptsiiTsentrivEkspertiziNaTsentralnomu-RegionalnomuTaMistsevomuRivniakhSchodoPidgotovki-OtsinkiTaRealizatsiiPublichnikhInvestitsiinikhProktiv

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.14

КРАВЧЕНКО О.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSTRUMENTS TO ENSURING ACCESSIBILITY TO MEDICAL SERVICES IN UKRAINE

У статті здійснено комплексне дослідження адміністративно-правових інструментів забезпечення доступності медичних послуг в Україні. Обґрунтовано, що доступність медичних послуг є самостійною адміністративно-правовою категорією, зміст якої не вичерпується нормативним закріпленням права на медичну допомогу, наявністю закладу охорони здоров'я або фінансовим покриттям відповідної послуги. Вона характеризує реальну можливість пацієнта пройти весь організаційно та юридично визначений маршрут: отримати зрозумілу інформацію, обрати належного надавача, здійснити запис або отримати направлення, своєчасно дістатися до місця обслуговування, бути допущеним до отримання послуги, продовжити лікування в іншого надавача та оскаржити рішення, дію чи бездіяльність, що перешкоджають доступу. Розмежовано доступність медичних послуг та їх наявність, безоплатність, якість, результативність, цифровізацію, фінансову спроможність системи й загальну організацію медичної діяльності. Сформульовано авторське визначення доступності медичних послуг. Визначено поняття адміністративно-правових інструментів забезпечення доступності медичних послуг, розкрито їх публічно-правову спрямованість, нормативну визначеність, компетенційну обумовленість, процедурну впорядкованість, орієнтацію на права пацієнта та можливість оцінювання практичного результату. Запропоновано багатокритеріальну класифікацію відповідних інструментів за функціональним призначенням, етапом отримання медичної послуги, рівнем застосування, юридичною формою та характером впливу на бар'єри. Виокремлено основні проблеми чинної системи адміністративно-правових інструментів забезпечення доступності медичних послуг в Україні. Як основний результат дослідження запропоновано семиблокову модель адміністративно-правового забезпечення доступності медичних послуг. Обґрунтовано, що ефективність такої моделі повинна визначатися не кількістю прийнятих актів або формально створених закладів, а фактичним результатом, в саме, це можливістю пацієнта своєчасно та без необґрунтованих перешкод отримати необхідну медичну послугу.

Ключові слова: *медичні послуги, доступність, адміністративно-правові інструменти, публічна адміністрація, права пацієнта, маршрутизація пацієнта, територіальна доступність, адміністративна процедура, безбар'єрність, медичне обслуговування.*

The article presents a comprehensive study of administrative and legal instruments for ensuring the accessibility of medical services in Ukraine. It is substantiated that the accessibility of medical services is an independent administrative and legal category, the content of which is not limited to the regulatory consolidation of the right to medical care,

© КРАВЧЕНКО О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) https://orcid.org/0000-0003-2617-8950, ResearcherID Web of Science – AAX-2915-2020

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

the presence of a health care facility, or the financial coverage of the relevant service. It characterizes the real possibility of a patient to go through the entire organizational and legally defined route: to receive understandable information, choose an appropriate provider, make an appointment or receive a referral, get to the place of service in a timely manner, be admitted to receive a service, continue treatment with another provider, and appeal a decision, action, or inaction that impedes access. The accessibility of medical services is distinguished from their availability, free of charge, quality, effectiveness, digitalization, financial capacity of the system, and the general organization of medical activities. The author's definition of the accessibility of medical services is formulated. The concept of administrative and legal instruments for ensuring the accessibility of medical services is defined, their public-legal orientation, regulatory certainty, competence-based conditionality, procedural orderliness, orientation on patient rights and the possibility of assessing the practical result are revealed. A multi-criteria classification of the relevant instruments is proposed by functional purpose, stage of obtaining medical services, level of application, legal form and nature of impact on barriers. The main problems of the current system of administrative and legal instruments for ensuring the accessibility of medical services in Ukraine are identified. As the main result of the study, a seven-block model of administrative and legal ensuring the accessibility of medical services is proposed. It is substantiated that the effectiveness of such a model should be determined not by the number of adopted acts or formally created institutions, but by the actual result, namely, the patient's ability to receive the necessary medical service in a timely manner and without unreasonable obstacles.

Key words: *medical services, accessibility, administrative and legal instruments, public administration, patient rights, patient routing, territorial accessibility, administrative procedure, barrier-free, medical care.*

Постановка проблеми та її актуальність. Доступність медичних послуг є важливим показником реальної спроможності держави забезпечувати право особи на охорону здоров'я. Формальна наявність закладу, нормативне закріплення права або фінансування послуги ще не гарантують її своєчасного отримання. За результатами проведеного Всесвітньою організацією охорони здоров'я у квітні 2025 року оцінювання потреб дорослого населення України, серед осіб, які зверталися за медичними послугами, 64% зіткнулися щонайменше з однією перешкодою, 10% не змогли отримати конкретну необхідну послугу, а 6% не одержали жодної з потрібних послуг. Під час звернення за послугами первинного медичного обслуговування про наявність бар'єрів повідомили 59% опитаних, що свідчить про збереження істотного розриву між формальною наявністю медичних послуг та реальною можливістю пацієнта ними скористатися. З адміністративно-правової позиції ця проблема пов'язана з компетенцією суб'єктів публічної адміністрації, формуванням мережі надавачів, організацією процедур, маршрутизацією пацієнтів, строками очікування, безбар'єрністю та поновленням порушеного доступу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цієї проблематики досліджували О. А. Музика-Стефанчук, О. О. Отраднова, Т. В. Данченко, Л. А. Музика та В. Г. Савенкова, які розкрили природу публічних адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я; І. В. Патерило й І. Г. Алєксєєнко, які проаналізували адміністративно-правове регулювання медичних послуг у системі публічних послуг; А. Веліканов, який зосередився на електронних послугах у сфері охорони здоров'я; Г. А. Миронова, Б. В. Деревянко та О. В. Юрчук, які висвітлили окремі питання правового забезпечення отримання медичних послуг. Теоретичне підґрунтя дослідження інструментів публічного адміністрування становлять також положення сучасної адміністративно-правової доктрини та праця О. В. Фелик. Водночас у науковій літературі доступність медичних послуг переважно розглядається через окремі її складники – фінансування, наявність закладів, цифровізацію або права пацієнтів. Недостатньо дослідженими залишаються її зміст як самостійної адміністративно-правової категорії, система спеціальних інструментів забезпечення, їх класифікація та взаємозв'язок у межах маршруту пацієнта.

Мета статті – визначити адміністративно-правову природу доступності медичних послуг, розкрити поняття, ознаки та класифікацію інструментів її забезпечення, виявити недоліки чинної системи їх застосування й обґрунтувати авторську семиблокову модель, спрямовану на усунення перешкод у своєчасному отриманні пацієнтом необхідної медичної послуги та забезпечення безперервності його маршруту.

Результати дослідження.

1. Доступність медичних послуг як самостійна адміністративно-правова категорія

На нашу думку, вихідною нормативною основою дослідження доступності медичних послуг є стаття 49 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [1]. Конституційне положення визначає загальний напрям діяльності держави та покладає на неї позитивні зобов'язання щодо створення умов, необхідних для реалізації цього права. Водночас саме по собі конституційне закріплення права ще не дає відповіді на питання, чи може конкретна особа фактично отримати необхідну їй медичну послугу, у якому закладі вона буде надана, скільки часу триватиме очікування та які дії повинен учинити пацієнт для її отримання. Право в цьому разі утворює нормативну основу, тоді як доступність характеризує практичний стан його реалізації.

Такий підхід потребує послідовного розмежування понять медична допомога і медична послуга. У статті 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я, послугу з медичного обслуговування населення визначено як медичну послугу, що надається пацієнтові закладом охорони здоров'я, реабілітаційним закладом або фізичною особою – підприємцем, яка має відповідну ліцензію, та оплачується її замовником [2]. Замовником може бути держава, орган місцевого самоврядування, юридична чи фізична особа, у тому числі сам пацієнт. Отже, медична послуга має конкретизований характер, вона передбачає визначеного отримувача, належного надавача, певний зміст, організаційну форму та джерело оплати. Саме тому доступність доцільно аналізувати не лише щодо абстрактної можливості отримати медичну допомогу, а стосовно конкретної медичної послуги, якої потребує пацієнт.

Співвідношення цих категорій можна передати так: право на медичну допомогу закріплює юридично визнану можливість особи претендувати на належне медичне обслуговування, медична послуга є конкретним об'єктом реалізації відповідного інтересу, а її доступність показує, наскільки створений державою порядок дозволяє скористатися такою можливістю на практиці. За такого розуміння доступність не конкурує з конституційним правом і не підміняє його. Вона характеризує ступінь його фактичної здійсненності у правовідносинах, що виникають між пацієнтом, надавачем медичних послуг і суб'єктами публічної адміністрації.

З позиції адміністративного права вирішальне значення має те, що можливість отримання медичної послуги значною мірою залежить від публічно-владних та організаційних рішень. Йдеться про формування мережі надавачів, визначення вимог до них, організацію маршрутів пацієнтів, установлення правил звернення і направлення, забезпечення інформування населення, координацію між закладами, розгляд звернень та поновлення порушеного доступу. Тому доступність не можна вважати винятково медичною, соціальною чи економічною характеристикою. Вона формується також у площині адміністративно-правового регулювання, оскільки залежить від компетенції публічної адміністрації, змісту прийнятих нею актів, якості адміністративних процедур та узгодженості управлінських дій.

Отримання медичної послуги майже ніколи не зводиться до одиничного звернення особи до лікаря. Йому передує і його супроводжує послідовність юридично та організаційно значущих дій: пацієнт повинен отримати зрозумілу інформацію про послугу; визначити належного надавача; записатися на прийом або одержати направлення; дістатися до місця надання послуги; бути допущеним до медичного обслуговування; отримати послугу у прийнятний строк; за необхідності продовжити лікування або перейти до іншого надавача; мати можливість оскаржити відмову, затримку чи бездіяльність. Якщо хоча б на одному із цих етапів виникає непереборна або необгрунтована перешкода, формально гарантована медична послуга фактично стає недоступною. Вказана послідовність дозволяє розглядати доступність як характеристику всього маршруту пацієнта, а не лише моменту безпосереднього проведення медичного втручання.

Практична відмінність між нормативною гарантією і реальною доступністю підтверджується емпіричними показниками. За результатами проведеного Всесвітньою організацією охорони здоров'я у квітні 2024 року оцінювання потреб дорослого населення України, 93% опитаних домогосподарств знали місцезнаходження свого закладу первинної медичної допомоги, проте 8% повідомили про відсутність доступу до такого закладу. Медіанний час прибуття до нього становив 15 хвилин, однак у сільській місцевості 20% респондентів потребували понад 30 хвилин, тоді як в обласних центрах таких було 10%, а в інших містах – 8%. Отже, сам факт існування та функціонування закладу ще не свідчить про однакову територіальну доступність його послуг для різних груп населення [3, с. 10–11].

За результатами проведеного Всесвітньою організацією охорони здоров'я у квітні 2025 року оцінювання потреб дорослого населення України, серед осіб, які зверталися за медичними послугами, 64% зіткнулися щонайменше з однією перешкодою, 10% не змогли отримати конкретну необхідну послугу, а 6% не одержали жодної з потрібних послуг. Під час звернення за послугами первинного медичного обслуговування про наявність бар'єрів повідомили 59% опитаних, що свідчить про збереження істотного розриву між формальною наявністю медичних послуг та реальною можливістю пацієнта ними скористатися [4, с. 7].

Ще виразніше це простежується під час оцінювання фактичного отримання послуг. Серед домогосподарств, які зверталися по первинну медичну допомогу протягом трьох місяців перед опитуванням, 63% повідомили щонайменше про одну перешкоду. Сім відсотків не змогли отримати необхідні їм послуги, а 4% не одержали жодної з потрібних послуг первинної допомоги. Основними бар'єрами називалися відмова в наданні, відсутність потрібної послуги та час, необхідний для її отримання. Наведені дані показують, що доступність повинна оцінюватися не кількістю формально зареєстрованих закладів чи нормативно передбачених послуг, а часткою осіб, які змогли пройти передбачений маршрут і фактично одержати необхідний результат медичного обслуговування [3, с. 18].

Крім того, важливо відмежовувати доступність медичних послуг від близьких та синонімічно схожих понять. Насамперед від їх наявності, яка означає, що певна послуга нормативно передбачена та фактично може надаватися відповідним закладом або фахівцем. Доступність характеризує інше – реальну можливість конкретного пацієнта скористатися такою послугою без необґрунтованих перешкод [5, с. 263]. Подібне розмежування закладено й у Загальному коментарі № 14 Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав, у якому наявність пов'язується з достатньою кількістю функціонуючих закладів і послуг, а доступність – із можливістю користуватися ними без дискримінації, з урахуванням їх фізичної, економічної та інформаційної досяжності [6].

Не можна ототожнювати доступність і з безоплатністю або фінансовою спроможністю системи охорони здоров'я. Безоплатність визначає джерело оплати медичної послуги, а фінансова спроможність – ресурсні можливості системи щодо її організації та надання. Натомість доступність відображає становище пацієнта у процесі отримання конкретної послуги. Навіть оплачена з публічних коштів медична послуга може залишатися недоступною через територіальну віддаленість, відсутність фахівця, складну процедуру направлення або надмірний строк очікування. Так само достатнє фінансування саме по собі не гарантує рівного доступу, якщо ресурси розміщені без урахування реальних потреб населення [7, с. 218].

Взаємопов'язаними, але не тотожними є також доступність, якість і результативність медичної послуги. Доступність показує, чи може особа своєчасно отримати необхідну послугу, якість характеризує її відповідність професійним вимогам, безпечність і належність, а результативність відображає наслідки її надання для здоров'я пацієнта. Високоякісна послуга може бути фактично недоступною через віддаленість закладу або тривале очікування, тоді як швидке потрапляння до надавача ще не свідчить про належну якість чи гарантований результат лікування. Отже, доступність є необхідною передумовою отримання послуги, проте не визначає автоматично її якість і кінцеву медичну результативність.

Доступність не слід ототожнювати і з цифровізацією медичних послуг. Електронний запис, електронне направлення та дистанційна комунікація здатні полегшити маршрут пацієнта, однак вони є лише окремими інструментами доступу. За відсутності технічних засобів, зв'язку, цифрових навичок або альтернативної неелектронної процедури такі рішення можуть, навпаки, створювати додаткові бар'єри [8, с. 140].

Нарешті, доступність є вужчою категорією порівняно із загальною організацією медичної діяльності, яка охоплює управлінські, кадрові, матеріально-технічні, інформаційні та фінансові процеси. Доступність дозволяє оцінити ці процеси саме з позиції пацієнта та з'ясувати, чи забезпечують вони реальне отримання конкретної медичної послуги. Тому в адміністративному праві вона має виступати самостійним критерієм оцінювання рішень щодо мережі надавачів, режиму їх роботи, маршрутизації пацієнтів і взаємодії між закладами. Зосередження саме на медичній послузі дає змогу перейти від загального проголошення права на медичну допомогу до аналізу конкретних адміністративних процедур, компетенції уповноважених суб'єктів та юридичних наслідків незабезпечення фактичного доступу [9, с. 55, 56, 65].

Виходячи з наведеного, доступність медичних послуг пропонуємо розглядати як самостійну адміністративно-правову категорію, що характеризує не абстрактне проголошення права, а створений державою та іншими уповноваженими суб'єктами порядок його практичної

реалізації. Її зміст має визначатися через реальну, а не формальну можливість пацієнта скористатися необхідною послугою. Важливими є не лише нормативна наявність послуги та існування надавача, а й відсутність необґрунтованих перешкод на всіх етапах руху пацієнта.

З огляду на це доступність медичних послуг пропонуємо визначити як гарантовану нормами права та забезпечену узгодженою діяльністю суб'єктів публічної адміністрації і надавачів медичних послуг реальну можливість пацієнта своєчасно, без дискримінації та необґрунтованих юридичних, територіальних, організаційно-процедурних, часових, фізичних і комунікаційних перешкод отримати необхідну медичну послугу, а за неможливості її надання конкретним надавачем – бути своєчасно направленим до іншого належного надавача із забезпеченням безперервності маршруту та можливості ефективного оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що обмежують такий доступ.

2. Поняття та ознаки адміністративно-правових інструментів забезпечення доступності медичних послуг

У свою чергу, категорія адміністративно-правовий інструмент дає змогу перейти від загальної характеристики адміністративно-правового забезпечення до встановлення конкретних засобів, за допомогою яких уповноважений суб'єкт впливає на суспільні відносини та досягає передбаченого правом результату. У сучасній адміністративно-правовій доктрині інструмент публічного адміністрування розглядається як зовнішній прояв однорідних за характером і правовою природою адміністративних дій, що здійснюються в межах законодавчо визначеної компетенції. Отже, інструмент має не абстрактне, а прикладне призначення, він пов'язує повноваження суб'єкта, юридичну форму його реалізації та конкретний результат, якого необхідно досягти [10, с. 203–206].

Водночас адміністративно-правовий інструмент не слід ототожнювати із суміжними категоріями. Зокрема: 1) адміністративно-правовий механізм є ширшим утворенням, оскільки охоплює норми права, суб'єктів, правовідносини, процедури та гарантії їх реалізації; 2) метод публічного адміністрування характеризує спосіб владного чи організаційного впливу; 3) форма показує зовнішнє вираження відповідної діяльності; 4) правова гарантія забезпечує охорону та поновлення можливості реалізувати право; 5) управлінський захід становить окрему дію організаційного або правозастосовного характеру. Натомість інструмент конкретизує, за допомогою якого юридично допустимого засобу та в якій послідовності компетентний суб'єкт має забезпечити потрібний публічно значущий результат.

У сфері медичних послуг зміст цієї категорії визначається особливостями об'єкта адміністративно-правового впливу. Відповідно до уже вище згаданої статті 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я медична послуга надається конкретному пацієнтові належним надавачем та оплачується її замовником [2]. Тому адміністративно-правовий інструмент забезпечення її доступності має бути спрямований не просто на впорядкування діяльності закладів, а на усунення конкретної перешкоди в маршруті пацієнта. Таким інструментом можуть бути нормативне визначення порядку звернення, адміністративний акт, процедура направлення або перенаправлення, план територіального обслуговування, координаційне рішення, доступне інформування чи організаційна дія щодо відновлення перерваного маршруту. Їх об'єднує те, що застосування кожного повинно завершуватися фактичним розширенням або поновленням можливості отримати необхідну медичну послугу.

З огляду на це адміністративно-правові інструменти забезпечення доступності медичних послуг пропонуємо визначити, як закріплені нормами адміністративного права юридичні, процедурні та організаційно-управлінські засоби, що застосовуються суб'єктами публічної адміністрації, а також надавачами медичних послуг у межах покладених на них публічно значущих обов'язків, для виявлення, попередження, усунення або компенсації юридичних, територіальних, організаційних, часових, фізичних і комунікаційних перешкод для своєчасного отримання пацієнтом необхідної медичної послуги. Таке визначення охоплює не лише прийняття владного рішення, а й планування, координацію, виконання, необхідних процедурних дій та фактичне поновлення порушеного доступу.

До основних ознак зазначених інструментів належать: 1) публічно-правова спрямованість – їх застосування має забезпечувати суспільно значущий результат у вигляді реального доступу пацієнта до медичної послуги; 2) нормативна визначеність – підстави, межі та порядок їх використання встановлюються законодавством; 3) компетенційна обумовленість – інструмент застосовується лише суб'єктом, наділеним відповідними повноваженнями або обов'язками; 4) цільова спрямованість на усунення бар'єрів – його застосування повинно бути пов'язане з конкретною перешкодою в отриманні послуги; 5) процедурна впорядкованість – дії мають здійснюватися у визначеній

послідовності, у розумний строк та з дотриманням принципу пропорційності; 6) зв'язок із реалізацією прав пацієнта – інструмент повинен сприяти практичному, а не формальному здійсненню відповідного права; 7) можливість оцінювання результату – ефективність визначається тим, чи було забезпечено, продовжено або поновлено доступ до послуги; 8) поєднання загальних і спеціальних засобів – поряд із загальними правилами можуть застосовуватися адаптаційні заходи відповідно до потреб окремої особи; 9) багаторівневість застосування – інструменти використовуються на державному, регіональному, місцевому рівнях та на рівні конкретного надавача; 10) фінансова гарантованість – реалізація відповідного інструменту має спиратися на нормативно визначені джерела, обсяги та порядок фінансування, достатні для фактичного надання медичної послуги, здійснення перенаправлення, організації виїзного обслуговування, розумного пристосування чи інших заходів, необхідних для усунення бар'єрів, без необґрунтованого перекладення витрат на пацієнта; 11) превентивний, оперативно-організаційний, компенсаційний або відновлювальний характер – інструменти можуть запобігати виникненню перешкод, усувати їх у процесі отримання послуги, створювати доступний альтернативний маршрут або поновлювати вже порушений доступ.

3. Авторська класифікація адміністративно-правових інструментів забезпечення доступності медичних послуг в Україні

Що стосується питання класифікації адміністративно-правових інструментів забезпечення доступності медичних послуг, та нашу думку, то у сучасній адміністративно-правовій науці інструменти публічного адміністрування не утворюють раз і назавжди встановленого переліку. Їх система змінюється залежно від особливостей сфери регулювання, мети адміністративної діяльності та характеру прав приватної особи, реалізацію яких необхідно забезпечити. Тому класифікація адміністративно-правових інструментів доступності медичних послуг не може обмежуватися традиційним поділом на нормативно-правові та індивідуальні адміністративні акти. У досліджуваній сфері важливими є також плани, адміністративні процедури, координаційні рішення, організаційні регламенти, маршрути пацієнтів, фактичні дії та засоби поновлення порушеного доступу [11, с. 48–49].

На нашу думку, найбільш повно природа зазначених інструментів розкривається через їх одночасне групування за п'ятьма критеріями: функціональним призначенням, етапом отримання медичної послуги, рівнем застосування, юридичною формою та характером впливу на бар'єри доступності. Запропоновані критерії не виключають один одного. Навпаки, той самий інструмент може належати до кількох класифікаційних груп, оскільки кожна з них відображає окрему його властивість.

1. Класифікація за функціональним призначенням – де функціональний критерій дає змогу встановити, яке безпосереднє завдання виконує відповідний інструмент у процесі забезпечення доступності медичної послуги. За цим критерієм пропонуємо виокремити такі взаємопов'язані групи:

1) Нормативно-програмні інструменти – до них належать нормативно-правові акти, державні та місцеві програми, стратегії, плани розвитку й інші документи, що визначають загальні правила організації доступу до медичних послуг, компетенцію відповідальних суб'єктів, цільові показники та послідовність управлінських дій. Їх значення полягає у створенні правової основи, без якої окремі організаційні рішення набувають фрагментарного характеру.

2) Територіально-мережеві інструменти – їх призначенням є наближення надавачів до населення та раціональне територіальне розміщення медичних послуг. Вони охоплюють визначення госпітальних округів і кластерів, формування спроможної мережі закладів, планування їх створення, реорганізації чи перепрофілювання, організацію виїзних форм обслуговування та встановлення територіальних маршрутів. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 року № 174 передбачає розроблення планів розвитку госпітальних округів, оцінювання кадрових потреб, визначення спроможної мережі та механізмів моніторингу [12].

3) Інституційно-координаційні інструменти – вони забезпечують узгодженість дій Міністерства охорони здоров'я України, Національної служби здоров'я України, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та надавачів медичних послуг. До них можна віднести погодження планів розвитку госпітальних округів, міжвідомчий обмін інформацією, координаційні наради, спільні рішення, визначення відповідальних осіб і порядок взаємодії між надавачами.

4) Адміністративно-процедурні інструменти – до цієї групи належать юридично визначені порядки звернення, розгляду заяв і скарг, повідомлення особи, мотивування рішень та вчинення інших процедурних дій, від яких залежить реалізація права на медичну послугу. Їх функція

полягає у тому, щоб взаємодія пацієнта з уповноваженим суб'єктом була зрозумілою, своєчасною та передбачуваною.

5) Маршрутизаційні інструменти – регулюють рух пацієнта між надавачами медичних послуг і охоплюють визначення належного закладу, направлення, перенаправлення, передачу необхідної організаційної інформації та продовження отримання послуг на іншому рівні медичного обслуговування. На відміну від адміністративно-процедурних інструментів, які впорядковують порядок прийняття рішення, маршрутизаційні засоби безпосередньо визначають подальший шлях пацієнта.

6) Часові інструменти – цю групу становлять правила запису, графіки прийому, порядок формування черг, строки повідомлення, критерії пріоритетності та механізми перенаправлення у разі надмірного очікування. Їх виокремлення зумовлене тим, що медична послуга може бути юридично гарантованою, територіально наближеною та фінансово забезпеченою, але залишатися фактично недоступною через невизначений або неприйнятний строк її отримання.

7) Безбар'єрні та адаптаційні інструменти – спрямовані на усунення фізичних, інформаційних і комунікаційних перешкод, а також на пристосування загального порядку отримання медичної послуги до об'єктивних потреб конкретної особи. До них належать забезпечення доступності приміщень, організація супроводу, надання інформації у зрозумілій формі, застосування альтернативних способів комунікації та розумне пристосування. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року виходить із багатовимірного розуміння бар'єрів і передбачає не лише фізичну, а й інформаційну, цифрову, суспільну, освітню та економічну безбар'єрність [13].

8) Гарантійно-відновлювальні інструменти – їх застосування пов'язане з випадками, коли доступ до медичної послуги вже обмежено або порушено. Вони охоплюють вимогу мотивувати відмову, адміністративне оскарження, повторний розгляд питання, поновлення в черзі, визначення альтернативного надавача та вчинення конкретної дії, необхідної для продовження маршруту пацієнта. Особливістю цієї групи є спрямованість не лише на встановлення факту порушення, а на фактичне поновлення можливості отримати послугу.

9) Оцінювально-моніторингові інструменти – до них належать збір і систематизація відомостей про територіальне охоплення населення, строки очікування, випадки відмов, переривання маршруту, фізичні бар'єри та результати розгляду звернень. Їх не слід ототожнювати з оцінюванням якості медичної послуги або державним контролем за діяльністю надавача. У цьому дослідженні вони мають вужче призначення, а саме встановити, чи може пацієнт фактично отримати необхідну послугу.

10) Інформаційно-дорадчі інструменти – забезпечують пацієнта повною, актуальною та зрозумілою інформацією про доступні медичні послуги, порядок їх отримання, надавачів, правила запису, строки очікування, альтернативні маршрути та способи оскарження. До них належать офіційні інформаційні ресурси, контакт-центри, електронні сервіси, письмові й усні роз'яснення та індивідуальне консультування. Їх призначення полягає у зменшенні інформаційної невизначеності та сприянні усвідомленому вибору належного способу отримання медичної послуги.

2. Класифікація за етапом отримання медичної послуги – потреби пацієнта доцільно виділити інструменти, що застосовуються: 1) під час планування медичного обслуговування – формування мережі, визначення потреб населення, затвердження планів; 2) перед зверненням особи – інформування про перелік послуг, надавачів і порядок звернення; 3) під час запису або направлення – реєстрація звернення, вибір надавача, оформлення маршруту; 4) на етапі очікування – ведення черги, визначення пріоритетності, повідомлення про строки; 5) під час допуску до послуги – перевірка необхідних умов без створення зайвих процедурних перешкод; 6) у процесі переходу між надавачами – перенаправлення та забезпечення безперервності маршруту; 7) після відмови, затримки або припинення обслуговування – оскарження, повторний розгляд і поновлення доступу. Така класифікація дозволяє встановити не лише вид бар'єру, а й конкретний момент, у якому він виник, що має значення для визначення відповідального суб'єкта та належного способу реагування.

3. Класифікація за рівнем застосування – пропонуємо розрізняти інструменти: 1) загальнодержавного рівня, на якому визначаються законодавчі гарантії, загальні процедури та державні пріоритети; 2) регіонального рівня, де здійснюється планування спроможної мережі й координація між територіальними громадами; 3) рівня територіальної громади, пов'язаного з управлінням комунальними закладами, місцевими програмами та організацією територіального доступу; 4) рівня госпітального округу або кластера, на якому узгоджується розміщення надавачів

і комплексність стаціонарних послуг; 5) рівня конкретного надавача, де безпосередньо організовуються запис, прийом, черговість, комунікація та перенаправлення пацієнтів.

4. Класифікація за юридичною формою – доцільно розрізняти: 1) нормативно-правові акти, що встановлюють загальні правила; 2) адміністративні акти індивідуального характеру, прийняті компетентним адміністративним органом у конкретній справі; 3) адміністративні процедури; 4) плани та програми; 5) координаційні рішення; 6) організаційні регламенти; 7) графіки та правила черговості; 8) спеціальні заходи впливу; 9) процедури адміністративного оскарження. Запропонований перелік поєднує юридичні та організаційні форми, оскільки доступність медичної послуги залежить не лише від прийняття акта, а й від його практичного виконання.

5. Класифікація за характером впливу на перешкоди (бар'єри) доступності – пропонуємо виділяти: 1) превентивні інструменти, спрямовані на недопущення виникнення бар'єрів, зокрема планування мережі та попереднє оцінювання потреб населення; 2) оперативно-організаційні, які забезпечують поточне отримання послуги (запис, інформування, визначення черговості та координацію прийому); 3) компенсаційні, що створюють інший реальний спосіб отримання послуги, наприклад перенаправлення, виїзне обслуговування або застосування розумного пристосування; 4) відновлювальні, які використовуються після порушення доступу та спрямовуються на поновлення особи в черзі, повторний розгляд питання чи організацію прийому в іншого надавача. Відмінність компенсаційних інструментів від відновлювальних полягає в тому, що перші замінюють недоступний спосіб отримання послуги доступною альтернативою, тоді як другі усувають наслідки вже прийнятого рішення, вчиненої дії або допущеної бездіяльності.

Запропонована класифікація має матричний характер. Наприклад, план розвитку госпітального округу одночасно є нормативно-програмним і територіально-мережевим інструментом, застосовується на стадії планування, формується на регіональному рівні, має форму акта-плану та справляє переважно превентивний вплив. Натомість перенаправлення пацієнта до іншого надавача є маршрутизаційним інструментом, застосовується під час переходу між надавачами, реалізується на рівні конкретного закладу та має компенсаційний характер. Саме багатокритеріальний підхід дозволяє уникнути формального переліку засобів і визначити місце кожного з них у цілісному процесі забезпечення доступності медичної послуги. Отже, адміністративно-правові інструменти доступності медичних послуг становлять не механічну сукупність нормативних і організаційних рішень, а функціонально пов'язану систему. Її результативність залежить від того, наскільки своєчасно обраний інструмент відповідає конкретній перешкоді, етапу маршруту пацієнта, компетенції суб'єкта та очікуваному способу поновлення доступу.

4. Основні проблеми системи адміністративно-правових інструментів забезпечення доступності медичних послуг в Україні

Проведений аналіз свідчить, що в Україні сформовано значний масив нормативних, організаційних і процедурних засобів та інструментів, які прямо або опосередковано впливають на доступність медичних послуг. Проте їх наявність ще не означає системності їх застосування. Основна проблема полягає у тому, що кожний інструмент переважно регулює окремий елемент доступу, тоді як маршрут пацієнта потребує узгодженого правового супроводу від моменту виникнення потреби у медичній послузі до її фактичного отримання або поновлення порушеного доступу. За результатами дослідження доцільно систематизувати виокремити такі основні проблеми:

1. Відсутність законодавчого визначення доступності медичних послуг. Конституція України та Основи законодавства України про охорону здоров'я закріплюють доступність медичного обслуговування, однак не визначають зміст доступності саме медичних послуг. Юридичний, територіальний, організаційний, часовий, фізичний і комунікаційний аспекти врегульовуються окремо, що ускладнює визначення відповідального суб'єкта, належної процедури та критеріїв оцінювання результату.

2. Зведення доступності переважно до фінансового покриття або наявності закладу. Включення медичної послуги до програми медичних гарантій та наявність надавача на певній території ще не свідчать, що пацієнт може своєчасно її отримати. Фактичний доступ залежить також від кадрової спроможності закладу, режиму його роботи, транспортного сполучення, завантаженості та зрозумілості маршруту.

3. Недостатня визначеність критеріїв територіальної доступності. Порядок організації спроможної мережі передбачає врахування потреб населення, транспортної доступності, кадрового забезпечення та маршрутів пацієнтів. Проте для більшості медичних послуг не встановлено

чітких загальних нормативів допустимої відстані або часу доїзду. Відсутня також окрема обов'язкова процедура оцінювання впливу реорганізації чи перепрофілювання закладу на доступ населення до конкретних медичних послуг.

4. Неповна врегульованість альтернативного направлення. Порядок направлення пацієнтів зобов'язує надавача повідомити про можливість надати послугу та погодити дату прийому. Водночас у разі відсутності такої можливості не встановлено загального обов'язку визначити іншого доступного надавача, узгодити з ним прийом і забезпечити безперервність маршруту. Унаслідок цього пошук альтернативного закладу та повторне проходження організаційних процедур значною мірою покладаються на самого пацієнта.

5. Відсутність уніфікованих правил очікування. Законодавство передбачає організацію електронної черги та повідомлення орієнтовного строку, якщо медична послуга не може бути надана раніше ніж через один місяць. Однак не визначено загальних граничних строків очікування для основних груп планових послуг і правових наслідків їх перевищення. Не встановлено й обов'язкового перенаправлення до іншого надавача, якщо очікування позбавляє послугу практичної доступності.

6. Формальний підхід до фізичної та комунікаційної безбар'єрності. Національна стратегія безбар'єрності [13] та методичні рекомендації Міністерства охорони здоров'я України [14], передбачають усунення фізичних, інформаційних і комунікаційних перешкод. Проте значна частина відповідних положень має програмний або рекомендаційний характер. На практиці безбар'єрність нерідко зводиться до доступності входу, хоча пацієнтові необхідно також безперешкодно пройти внутрішній маршрут, отримати зрозумілу інформацію, скористатися супроводом або альтернативним способом комунікації.

7. Відсутність єдиної державної системи оцінювання фактичної доступності. Чинні механізми моніторингу стосуються виконання договорів, розвитку госпітальних округів або безбар'єрності, проте не формують спільної системи показників. Не узагальнюються належним чином відстань до надавача, строки очікування, кількість відмов, випадки перенаправлення, переривання маршрутів та результати поновлення доступу. Звернення пацієнтів також переважно розглядаються як окремі випадки, а не як джерело інформації для перегляду графіків, маршрутів і процедур.

Отже, ключовою проблемою є не відсутність окремих адміністративно-правових інструментів, а їх фрагментарність і недостатня узгодженість. Мережа надавачів, фінансове забезпечення, направлення, черги, безбар'єрність і моніторинг мають бути поєднані в єдиний маршрут, у межах якого кожній перешкоді відповідатимуть компетентний суб'єкт, визначена процедура, строк реагування, доступна альтернатива та конкретний результат, а саме, це фактичне отримання пацієнтом необхідної медичної послуги.

5. Авторська модель адміністративно-правових інструментів забезпечення доступності медичних послуг

За результатами проведеного дослідження пропонуємо семиблокову модель адміністративно-правових інструментів забезпечення доступності медичних послуг. Її призначення полягає не у механічному об'єднанні наявних нормативних та організаційних засобів, а у формуванні послідовного маршруту, в межах якого кожному виду перешкод відповідають компетентний суб'єкт, належний інструмент, визначений порядок дій і конкретний результат. На відміну від класифікації, яка розподіляє інструменти за їх властивостями, запропонована модель відображає функціональний зв'язок між ними та орієнтує діяльність публічної адміністрації на фактичне отримання пацієнтом необхідної медичної послуги.

Перший блок – нормативно-програмний. Він передбачає законодавче визначення доступності медичних послуг, закріплення її основних критеріїв, державне й територіальне планування, а також попереднє оцінювання впливу управлінських рішень на доступ населення. Зокрема, створення, реорганізація, перепрофілювання або припинення діяльності закладу мають оцінюватися не лише з позиції економічної доцільності, а й за зміною відстані до надавача, часу доїзду, навантаження на інші заклади та наявності реальної альтернативи для пацієнтів. Чинний порядок функціонування госпітальних округів уже передбачає плани їх розвитку, формування спроможної мережі та моніторинг, однак оцінювання впливу окремого рішення на доступність доцільно оформити як самостійний адміністративно-правовий інструмент.

Другий блок – територіально-мережевий. Його зміст становлять формування спроможної мережі надавачів, визначення територіальних маршрутів, розвиток виїзних форм обслуговування та компенсація надмірної віддаленості. У межах цього блоку необхідно виявляти території

недостатнього охоплення, де формальна наявність закладу не забезпечує своєчасного доступу до конкретної медичної послуги. Саме тому мережа має оцінюватися не за кількістю закладів, а за видами фактично доступних послуг, часом доїзду, кадровою спроможністю та можливістю забезпечити подальший маршрут пацієнта.

Третій блок – інституційно-координаційний. Він охоплює чітке розмежування компетенції між Міністерством охорони здоров'я України, Національною службою здоров'я України, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та надавачами медичних послуг. Доцільним є визначення на регіональному рівні відповідального координатора доступності, який узагальнюватиме інформацію про територіальні та організаційні прогалини, забезпечуватиме взаємодію між надавачами й ініціюватиме коригування маршрутів. Координація у цьому разі має завершуватися не проведенням наради або обміном інформацією, а усуненням конкретної перешкоди для пацієнта.

Четвертий блок – процедурно-регламентний. Він поєднує порядок звернення, запису, вибору надавача, направлення, перенаправлення та переходу між закладами. Основним правилом цього блоку має стати безперервність маршруту, відповідно до регламентації етапів надання медичних послуг. Якщо обраний надавач не може надати послугу, пацієнтові повинно бути не лише повідомлено про таку неможливість, а й запропоновано іншу доступну організаційну альтернативу. Це зменшить надмірне навігаційне навантаження на особу та відповідатиме принципам своєчасності, ефективності, обґрунтованості й належного адміністрування в зазначеній сфері.

П'ятий блок – часовий. Він має охоплювати прозорі правила формування черг, критерії пріоритетності, строки очікування, повідомлення про затримку та обов'язкове альтернативне направлення у разі перевищення прийнятного строку. Час очікування слід розглядати як самостійний показник доступності, оскільки формально гарантована послуга втрачає практичне значення, якщо надається із затримкою, несумісною зі станом пацієнта або метою звернення.

Шостий блок – безбар'єрно-адаптаційний. Він передбачає фізичну доступність закладів, розумне пристосування, супровід, зрозуміле інформування та альтернативні способи комунікації. Безбар'єрність має оцінюватися за всім маршрутом пацієнта, від отримання інформації та прибуття до закладу до пересування між його підрозділами й безпосереднього одержання послуги. Загальні умови необхідно доповнювати індивідуальними заходами для осіб, які через стан здоров'я, вік, порушення мобільності, зору, слуху чи комунікації потребують спеціальної організації прийому.

Сьомий блок – гарантійно-відновлювальний. Він включає заборону необґрунтованої відмови, обов'язок мотивувати рішення, доступну процедуру адміністративного оскарження та конкретні способи поновлення доступу (здійснення запису, поновлення у черзі, визначення іншого надавача, організацію супроводу або усунення комунікаційної перешкоди). Результативність цього блоку повинна оцінюватися не кількістю наданих відповідей на звернення, а часткою випадків, у яких пацієнт фактично отримав необхідну послугу.

Таким чином, семиблокова модель ґрунтується на послідовності: 1) нормативне визначення; 2) територіальна організація; 3) координація суб'єктів; 4) проходження процедури; 5) дотримання строку; 6) усунення індивідуальних бар'єрів; 7) поновлення порушеного доступу. Її ефективність має визначатися за кінцевим показником – чи зміг пацієнт без необґрунтованих перешкод і в прийнятний строк отримати конкретну медичну послугу. Саме таке поєднання блоків перетворює розрізнені адміністративно-правові засоби на цілісну, людиноцентричну та результативну систему забезпечення доступності медичних послуг.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави визначити доступність медичних послуг як самостійну адміністративно-правову категорію, що характеризує реальну можливість пацієнта своєчасно й без необґрунтованих юридичних, територіальних, організаційних, часових, фізичних і комунікаційних перешкод отримати необхідну послугу та, за потреби, продовжити маршрут в іншого надавача. Адміністративно-правові інструменти її забезпечення становлять систему нормативних, процедурних та організаційно-управлінських засобів, спрямованих на попередження, усунення й компенсацію відповідних бар'єрів. Їх доцільно класифікувати за функціональним призначенням, етапом отримання послуги, рівнем застосування, юридичною формою та характером впливу. Водночас чинне регулювання залишається фрагментарним, недостатньо визначає критерії територіальної доступності, альтернативне направлення, строки очікування, вимоги безбар'єрності та показники фактичного доступу. Усунення цих недоліків потребує впровадження семиблокової моделі, яка поєднує нормативно-програмні, територіально-мережеві, інституційно-координаційні, процедурно-регламентні, часові, безбар'єрно-адаптаційні та

гарантійно-відновлювальні засоби, а її ефективність має визначатися реальною здатністю пацієнта отримати конкретну медичну послугу у прийнятний строк, за зрозумілою процедурою та з дієвим захистом у разі порушення доступу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII : станом на 11 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

3. World Health Organization. Health Needs Assessment of the Adult Population in Ukraine: Survey Report, April 2024. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2024. 52 p. URL: https://www.ecoi.net/en/file/local/2121676/WHO-EURO-2024-6904-46670-75558-eng.pdf

4. World Health Organization. Regional Office for Europe. Health Needs Assessment of the Adult Population in Ukraine: Survey Report, April 2025. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2025. 50 p. URL: https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/db496ed9-2745-4720-890d-ff24c34c07fb/content

5. Музика-Стефанчук О. А., Отраднова О. О., Данченко Т. В., Музика Л. А., Савенкова В. Г. Публічні адміністративні послуги у сфері охорони здоров'я. *Запорізький медичний журнал*. 2020. Т. 22, № 2 (119). С. 261–266. DOI: https://doi.org/10.14739/2310-1210.2020.2.200634. URL: https://zmj.zsmu.edu.ua/article/view/200634/201035

6. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). E/C.12/2000/4. 2000. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Health/GC14.pdf

7. Патерило І. В., Алєксєєнко І. Г. Адміністративно-правове регулювання медичних послуг у системі публічних послуг: теоретико-правовий аналіз. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 2, ч. 2. С. 215–220. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.34. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/357638/343575

8. Веліканов А. Зміст публічних електронних послуг у сфері охорони здоров'я. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 137–142. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.23. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/12/24.pdf

9. Миронова Г. А., Деревянко Б. В., Юрчук О. В. Правове забезпечення медичного туризму в Україні в умовах глобальних викликів : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. 232 с. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/1009/2024%20%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D0%BC%D0%B5%D0%B4.%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC.pdf?sequence=1&isAllowed=y

10. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. 4-те вид. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/Halunko.P.Administratyvne-pravo-Ukrayiny.-2021.pdf

11. Фелик О. В. Сутність інструментів публічного адміністрування в Україні. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 44–50. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.7. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/4_2024/9.pdf

12. Деякі питання організації спроможної мережі закладів охорони здоров'я : Постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2023 № 174 : станом на 15 листоп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2023-п#Text

13. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р : станом на 6 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-р#Text

14. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо запровадження принципів безбар'єрності під час надання медичних та реабілітаційних послуг в закладах охорони здоров'я : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 06 лютого 2024 р. № 198. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0198282-24

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.15

ЛЕВЧЕНКО М.С.

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ЗНАЧЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИТНОЇ БЕЗПЕКИ

THE CONCEPT, TYPES AND SIGNIFICANCE OF CUSTOMS RULES FOR ENSURING CUSTOMS SECURITY

Актуальність статті полягає в тому, що в умовах посилення глобалізаційних процесів, розвитку міжнародної торгівлі та зростання обсягів транскордонного переміщення товарів забезпечення митної безпеки набуває особливого значення для держави. Митна безпека є важливою складовою національної та економічної безпеки України, оскільки спрямована на захист митних інтересів держави, забезпечення належного рівня надходжень до державного бюджету, протидію контрабанді, митним правопорушенням та іншим загрозам у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Ефективне забезпечення митної безпеки неможливе без існування чіткого правового механізму регулювання суспільних відносин у сфері митної справи. Такий механізм формується, насамперед, через систему митних правил, які визначають порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення та інших предметів через митний кордон України, встановлюють вимоги щодо здійснення митного контролю та митного оформлення, а також регламентують права та обов'язки учасників митних правовідносин. Саме митні правила створюють необхідні правові передумови для реалізації державної митної політики. Мета статті полягає у необхідності визначити поняття, види та розкрити значення митних правил для забезпечення митної безпеки. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та правозастосовної практики, аргументовано, що митні правила доцільно поділити на наступні групи: 1) регулятивні; 2) контрольні; 3) процедурні; 4) фіскальні; 5) охоронні; 6) міжнародно-правові. Запропоновано авторське визначення поняття митних правил та констатована їх важливість для забезпечення митної безпеки України. Зроблено висновок, що значення митних правил для забезпечення митної безпеки полягає в тому, що вони виступають основою правового регулювання суспільних відносин у митній сфері, встановлюють обов'язкові вимоги до учасників зовнішньоекономічної діяльності та визначають механізм здійснення митного контролю. Саме завдяки митним правилам забезпечуються законність переміщення товарів через митний кордон, протидія контрабанді та іншим митним правопорушенням, захист економічних інтересів держави, належне справляння митних платежів і мінімізація ризиків, пов'язаних із незаконним переміщенням товарів. Таким чином, митні правила є одним із ключових правових засобів забезпечення належного рівня митної безпеки держави.

Ключові слова: *митниця, митні органи, митні правила, забезпечення, митна безпека.*

The relevance of the article lies in the fact that in the context of increasing globalization processes, the development of international trade and the growth of cross-border movement of goods, ensuring customs security is of particular importance for the state. Customs security is an important component of the national and economic security

© ЛЕВЧЕНКО М.С. – аспірант (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0001-4533-2709

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

of Ukraine, as it is aimed at protecting the customs interests of the state, ensuring the proper level of revenues to the state budget, combating smuggling, customs offenses and other threats in the field of foreign economic activity. Effective provision of customs security is impossible without the existence of a clear legal mechanism for regulating public relations in the field of customs. Such a mechanism is formed, first of all, through a system of customs rules that determine the procedure for moving goods, commercial vehicles and other items across the customs border of Ukraine, establish requirements for customs control and customs clearance, and also regulate the rights and obligations of participants in customs legal relations. It is customs rules that create the necessary legal prerequisites for the implementation of state customs policy. The purpose of the article is to define the concept, types and reveal the meaning of customs rules for ensuring customs security. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, the norms of current legislation and law enforcement practice, argues that it is advisable to divide customs rules into the following groups: 1) regulatory; 2) control; 3) procedural; 4) fiscal; 5) security; 6) international law. The author's definition of the concept of customs rules is proposed and their importance for ensuring customs security in Ukraine is stated. It is concluded that the importance of customs rules for ensuring customs security lies in the fact that they serve as the basis for legal regulation of public relations in the customs sphere, establish mandatory requirements for participants in foreign economic activity and determine the mechanism for implementing customs control. It is thanks to customs rules that the legality of the movement of goods across the customs border, combating smuggling and other customs offenses, protecting the economic interests of the state, proper collection of customs payments and minimizing the risks associated with the illegal movement of goods are ensured. Thus, customs rules are one of the key legal means of ensuring the proper level of customs security of the state.

Key words: *customs, customs authorities, customs rules, security, customs security.*

Актуальність теми. В умовах посилення глобалізаційних процесів, розвитку міжнародної торгівлі та зростання обсягів транскордонного переміщення товарів забезпечення митної безпеки набуває особливого значення для держави. Митна безпека є важливою складовою національної та економічної безпеки України, оскільки спрямована на захист митних інтересів держави, забезпечення належного рівня надходжень до державного бюджету, протидію контрабанді, митним правопорушенням та іншим загрозам у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Ефективне забезпечення митної безпеки неможливе без існування чіткого правового механізму регулювання суспільних відносин у сфері митної справи. Такий механізм формується, насамперед, через систему митних правил, які визначають порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення та інших предметів через митний кордон України, встановлюють вимоги щодо здійснення митного контролю та митного оформлення, а також регламентують права та обов'язки учасників митних правовідносин. Саме митні правила створюють необхідні правові передумови для реалізації державної митної політики та забезпечення належного функціонування митної системи.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені протидії порушенням митних правил, у своїх наукових працях розглядали: С.М. Гусаров, І. А. Гуцул, В. Ю. Кікінчук, О. М. Музичук, О.В. Негодченко, В.В. Сокуренко та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, недостатньо опрацьованою є низка питань теоретичного характеру, які потребують вирішення.

Саме тому метою статті є: визначити поняття, види та розкрити значення митних правил для забезпечення митної безпеки.

Виклад основного матеріалу. У статті 6 Митного кодексу зазначається, що митна безпека – це стан захищеності митних інтересів України [1]. Як вбачається, закріплене у статті 6 Митного кодексу України визначення, незважаючи на його нормативну лаконічність та універсальність, не дозволяє повною мірою розкрити зміст цієї правової категорії. Насамперед це пов'язано з тим, що законодавець фактично ототожнює митну безпеку з результатом її забезпечення, залишаючи поза межами визначення ті процеси, механізми та інституційні засоби, завдяки яким такий стан досягається і підтримується. У результаті митна безпека постає як певний статичний стан, хоча за своєю природою вона є динамічним явищем, що перебуває під постійним впливом внутрішніх та зовнішніх факторів.

У науковій літературі переважає підхід, відповідно до якого митна безпека розглядається як складова економічної безпеки держави та характеризується комплексним характером. Її сутність пов'язується із системою ефективних економічних, правових, політичних та інших заходів, спрямованих на захист інтересів держави, суспільства і народу у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Такий підхід акцентує увагу на тому, що забезпечення митної безпеки не обмежується виключно діяльністю митних органів, а охоплює сукупність державних механізмів та інструментів, покликаних гарантувати належний рівень захисту національних інтересів у процесі міжнародного товарообігу [2]. Я. Ю. Конопля та І. М. Базарко вказують, що науковці обґрунтовано визначають митну безпеку як комплекс взаємопов'язаних заходів держави, спрямованих на охорону інтересів народу та держави у митній сфері. Водночас її значення виходить за межі суто митних правовідносин, оскільки вона посідає важливе місце у структурі економічної безпеки держави загалом та фінансової безпеки зокрема. Це пояснюється тим, що митна безпека одночасно забезпечує захист економічних інтересів у сфері зовнішньоекономічної діяльності та сприяє формуванню фінансової стабільності держави через належне адміністрування митних платежів, протидію митним правопорушенням і мінімізацію ризиків, пов'язаних із незаконним переміщенням товарів через митний кордон. Таким чином, митна безпека виступає важливим елементом механізму забезпечення економічної стійкості держави та реалізації її фінансових інтересів в умовах міжнародної економічної взаємодії [2]. Автори також зазначають, що головними завданнями, яке найчастіше постає перед країною в процесі розроблення системи попередження загроз митній безпеці, є: боротьба з контрабандою, митними правопорушеннями, відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом; здійснення контролю за переміщенням валютних та культурних цінностей під час перетину ними митного кордону держави; застосування тарифних та нетарифних санкцій; контроль за правильністю визначення бази оподаткування та повнотою сплати митних та інших обов'язкових платежів; взаємодія з іншими правоохоронними та контролюючими органами з метою упередження порушень чинного законодавства, що може призвести до значної шкоди національним інтересам; боротьба з корупцією, яка тягне за собою зменшення обсягів так званого «тіньового» сектору та обсягів «чорного» і «сірого» імпорту, тощо [2].

М.О. Губа митну безпеки держави визначає як стан захищеності митних інтересів України, який забезпечується завдяки ефективній реалізації державної податкової політики та політики в галузі державної митної справи, характеризується надійним функціонуванням митної системи, безпечністю митного простору країни, відкритістю національної економіки та прийнятним рівнем експортно-імпортної залежності держави і ґрунтується на врахуванні фіскально-регуляторних пріоритетів країни та інтересів платників митних платежів [3, с. 80–81]. П.В. Пашко у праці, присвяченій системоутворювальним чинникам митної безпеки зазначає, що під митною безпекою можна вважати стан захищеності національних інтересів, забезпечення та реалізацію яких покладено на митні органи країни. Для виконання державою своїх функцій у межах митної політики існують заходи впливу на відповідну групу суспільних відносин (заходи тарифного та нетарифного регулювання) та специфічний державний інститут, який охоплює поняття митна справа [4].

Аналіз наведених вище наукових позицій дає змогу дійти до висновку, що митна безпека – це стан захищеності митних та пов'язаних з ними економічних інтересів держави, суспільства і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності від внутрішніх та зовнішніх загроз, який забезпечується ефективною реалізацією державної митної політики, функціонуванням системи митних органів та здійсненням митної справи з метою гарантування законності переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон, належного справляння митних платежів, протидії митним правопорушенням і сприяння міжнародній торгівлі.

Належний рівень митної безпеки держави забезпечується завдяки комплексному використанню широкого спектра правових, організаційних, економічних, інформаційних та контрольних інструментів. До них належать система управління митними ризиками, митний контроль і митне оформлення, технічні засоби контролю, міжнародне співробітництво, інформаційні технології, механізми відповідальності за порушення митного законодавства та інші засоби державного впливу. Водночас особливе місце серед цих інструментів належить митним правилам, оскільки саме вони визначають порядок переміщення товарів через митний кордон, встановлюють права та обов'язки учасників митних правовідносин, закріплюють процедури митного контролю й оформлення, а також слугують нормативною основою для застосування всіх інших засобів забезпечення митної безпеки. Без чітко визначених і належно реалізованих митних правил функціонування інших інструментів було б неможливим або недостатньо ефективним.

Відповідно до Митного кодексу України, митні правила – встановлений цим Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем, або контроль за якими покладено на митні органи цим Кодексом та іншими законами України [1]. Нормативне визначення митних правил, закріплене в Митному кодексі України, є достатньо змістовним для цілей правозастосування, оскільки окреслює основні сфери їх дії та пов'язує їх із переміщенням товарів через митний кордон, митним контролем і митним оформленням. Водночас, з наукової точки зору, воно має певні недоліки, оскільки фактично ототожнює митні правила з установленим порядком здійснення відповідних процедур. Такий підхід акцентує увагу на процедурному аспекті митних правил, але недостатньо розкриває їхню правову природу як сукупності норм, що регулюють суспільні відносини у митній сфері. У результаті визначення більше описує зміст діяльності, яка здійснюється відповідно до митних правил, ніж саму сутність цього правового явища.

В науковій літературі митним правилам приділялось досить мало уваги. Так, до прикладу, О.А. Музика-Стефанчук та В.М. Максименко вказують, що митні правила – це нематеріальний об'єкт, який являє собою певний порядок, тобто сукупність нормативно-правових приписів, що визначають правомірну поведінку суб'єкта митних правовідносин. Правова природа такого об'єкта формується винятково в інтересах держави, з метою забезпечення законності у сфері митно-правового регулювання. Інтереси суб'єктів митних правовідносин виникають не з приводу митних правил, а з приводу конкретних матеріальних благ, які переміщуються через митний кордон. Водночас митні правила виконують роль певного алгоритму дій, тобто вони скеровують поведінку учасників у правомірне русло [5]. Т.В. Калінеску, О.О. Недобєга та В.С. Альошкін вказують, що митні правила – це встановлений порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх органам доходів і зборів для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем, або контроль за якими покладено на органи доходів і зборів [6].

Отже, зазначене вище дає змогу дійти до висновку, що митні правила доцільно розуміти як сукупність встановлених митним законодавством правових норм і приписів, що визначають порядок переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон, здійснення митного контролю та митного оформлення, а також регулюють поведінку учасників митних правовідносин у процесі реалізації митної справи.

Митні правила є досить різноманітними, а відтак, важливим та необхідним кроком є їх класифікація. Класифікація – це поділ предметів на класи, зроблений таким чином, що кожен клас займає стосовно інших класів точно визначене та міцно закріплене місце. Учений зазначає, що класифікація є видом поділу поняття, але вона відрізняється від звичайного поділу. При класифікації поділ відбувається не за будь-якою ознакою, а за найістотнішою, такою, що визначає характер усіх останніх ознак предметів, які класифікуються, і дає змогу встановити для кожного класу чітко визначене, постійне місце серед інших класів. Він також підкреслює, що класифікації бувають природними та допоміжними. Допоміжна класифікація – розміщення предметів або явищ у певному порядку за якоюсь зовнішньою ознакою. Природна класифікація – це розподіл предметів або явищ за групами (класами) на основі їхніх істотних ознак [7]. Класифікація митних правил є важливою, оскільки дозволяє систематизувати норми митного законодавства та визначити їх місце в системі митного права. Вона полегшує розуміння змісту митних правил, сприяє їх правильному застосуванню на практиці та допомагає виявляти недоліки правового регулювання. Крім того, класифікація має важливе значення для наукових досліджень і навчального процесу, оскільки забезпечує більш впорядковане вивчення митно-правових норм.

Таким чином, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, норм чинного законодавства та правозастосовної практики можемо дійти до висновку, що митні правила, як вбачається, доцільно поділити на наступні групи:

1) регулятивні, які спрямовані на впорядкування суспільних відносин у митній сфері та визначають: права та обов'язки учасників митних правовідносин; порядок переміщення товарів через митний кордон; умови застосування митних режимів;

2) контрольні, встановлюють порядок здійснення митного контролю: перевірку документів і відомостей; митний огляд товарів і транспортних засобів; застосування системи управління ризиками; проведення постмитного контролю;

3) процедурні, які забезпечують послідовність вчинення митних формальностей: подання митної декларації; оформлення товарів; внесення змін до декларації; завершення митних процедур;

4) фіскальні, – спрямовані на забезпечення надходжень до бюджету: нарахування та сплату мита; справляння ПДВ та акцизного податку при імпорті; надання тарифних пільг і преференцій;

5) охоронні, що забезпечують захист митних інтересів держави та передбачають: заборони й обмеження щодо окремих товарів; заходи боротьби з контрабандою; відповідальність за порушення митного законодавства;

6) міжнародно-правові митні правила, які базуються на міжнародних договорах та стандартах і регулюють: митне співробітництво держав; транзитні перевезення; взаємне визнання результатів митного контролю; застосування міжнародних конвенцій у митній сфері.

Висновки. Тож, наведений вище аналіз дає змогу дійти до висновку, що значення митних правил для забезпечення митної безпеки полягає в тому, що вони виступають основою правового регулювання суспільних відносин у митній сфері, встановлюють обов'язкові вимоги до учасників зовнішньоекономічної діяльності та визначають механізм здійснення митного контролю. Саме завдяки митним правилам забезпечуються законність переміщення товарів через митний кордон, протидія контрабанді та іншим митним правопорушенням, захист економічних інтересів держави, належне справляння митних платежів і мінімізація ризиків, пов'язаних із незаконним переміщенням товарів. Таким чином, митні правила є одним із ключових правових засобів забезпечення належного рівня митної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/conv#Text

2. Конопля Я. Ю., Базарко, І. М. (2024). Митна безпека та митна політика у забезпеченні національної безпеки держави. *Публічне адміністрування: теорія та практика,* 2024. № 4(25). http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2024/27.pdf

3. Губа М.О. Фактори підвищення ефективності здійснення державної митної справи в Україні. *Дослідження теоретичних аспектів та розробка системи оцінювання ефективності митних процедур* : матеріали науково-практичної конференції м. Хмельницький, 25 вересня 2014 р. С. 80–81.

4. Пашко П. В. Системоутворювальні чинники митної безпеки [Текст]. К.: Стратегічна панорама, 2007. С. 12–19.

5. Музика-Стефанчук О.А., Максименко В.М. Митні правила та митні формальності крізь призму об'єктів митних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2023 URL: https://lsej.org.ua/1_2023/168.pdf

6. Калінеску Т.В., Недобєга О.О., Альошкін В.С. Митна безпека : підручник. Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. 336 с.

7. Жеребкін В. Є. Логіка : підручник. 10-те вид., стер. Київ : Знання, 2008. 255 с.

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.16

НОЦИК А.І.

РОЛЬ ДОБРОВІЛЬНО ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У ВПРОВАДЖЕННІ ІНСТИТУТУ ДЕЛЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ

THE ROLE OF A VOLUNTARILY UNITED TERRITORIAL COMMUNITY IN THE IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTE OF DELEGATION OF POWERS

Проблема делегованих повноважень має виключне значення для всіх державно-правових реформ, оскільки напряму впливає на процес і обсяг реалізації прав і свобод громадян, тому що стан реалізації прав і свобод людини прямо залежить від ефективності діяльності системи органів державної влади і системи органів місцевого самоврядування. Одним із найбільш комплексним суб'єктом делегування повноважень в адміністративному праві України є добровільна об'єднана територіальна громада. Однак, практичні питання, що виникають в діяльності територіальних громад, зумовлюють актуальність загальних досліджень щодо розуміння сутності та принципів делегування повноважень. Чинні проблеми у реформі децентралізації, становленні місцевої влади як невід'ємної складової державного управління, обґрунтовують актуальність вивчення добровільно об'єднаної територіальної громади як складової інституту делегування повноважень. Встановлено, що інститут делегування повноважень – важливий елемент системи державного управління та публічного адміністрування, який має значний вплив на ефективність управління, рівень децентралізації влади та якість надання публічних послуг, що за своїм змістом полягає у передачі повноважень від одного суб'єкта до іншого, з встановленням відповідних прав, обов'язків, умов та гарантій, задля реалізації певних функцій. Обґрунтовано, що добровільна об'єднана територіальна громада є складовою інституту делегування повноважень щодо реалізації загального права на місцеве самоврядування. Делегують такі повноваження добровільно об'єднаній територіальній громаді фактично громадяни України, як суб'єкти права на місцеве самоврядування, та держава, наділяючи добровільно об'єднану територіальну громаду відповідними правовими інструментами та, гарантуючи її діяльність. Визначено, що унікальність добровільної об'єднаної територіальної громади полягає в тому, що ця організація формується за ініціативою громадян і має можливість визначати свої пріоритети та завдання. Делегування повноважень відбувається через активну участь громадян та їх виборчих представників, що забезпечує демократичний характер прийняття рішень. Зроблено висновок, що добровільно об'єднана територіальна громада як складова інституту делегування повноважень представляє собою демократичний механізм, що базується на принципах місцевого самоврядування, та виникає з ініціативи громадян як форма їх активної участі в процесі прийняття рішень та управління публічними справами на місцевому рівні, задля сталого розвитку суспільства та реалізації демократії на місцевому рівні.

Ключові слова: *добровільно об'єднана територіальна громада, делегування повноважень, інститут, громадяни, місцеве самоврядування.*

The issue of delegated powers is of exceptional importance for all state and legal reforms, as it directly affects the process and scope of the realization of citizens' rights and freedoms; indeed, the state of human rights and freedoms depends directly on the

© НОЦИК А.І. – кандидат юридичних наук, начальник відділу юридичної, організаційної – кадрової та мобілізаційної роботи (Корнинська сільська рада) https://orcid.org/0009-0007-5303-406X

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

effectiveness of the system of state authorities and the system of local self-government bodies. One of the most comprehensive entities involved in the delegation of powers under Ukrainian administrative law is the voluntarily united territorial community. However, practical issues arising in the activities of territorial communities underscore the relevance of general research aimed at understanding the nature and principles of the delegation of powers. Current challenges in decentralization reform and the establishment of local government as an integral component of public administration underscore the importance of studying the voluntary united territorial community as a component of the institution of delegation of powers. It has been established that the institution of delegation of powers is an important element of the system of public governance and public administration, which has a significant impact on the effectiveness of governance, the level of decentralization of power, and the quality of public service delivery; in essence, it consists of the transfer of powers from one entity to another, with the establishment of corresponding rights, obligations, conditions, and guarantees for the performance of specific functions. It is argued that a voluntarily united territorial community is a component of the institution of delegation of powers regarding the realization of the general right to local self-government. Such powers are in fact delegated to a voluntarily united territorial community by the citizens of Ukraine – as holders of the right to local self-government – and by the state, which endows the voluntarily united territorial community with the appropriate legal instruments and guarantees its operations. It is determined that the uniqueness of a voluntarily united territorial community lies in the fact that this organization is formed at the initiative of citizens and has the ability to define its own priorities and objectives. The delegation of powers occurs through the active participation of citizens and their elected representatives, which ensures the democratic nature of decision-making. It is concluded that a voluntarily united territorial community, as a component of the institution of delegation of powers, is a democratic mechanism based on the principles of local self-government; it arises from the initiative of citizens as a form of their active participation in the process of decision-making and the management of public affairs at the local level, for the sustainable development of society and the realization of democracy at the local level.

Key words: *voluntarily united territorial community, delegation of powers, institution, citizens, local self-government.*

Вступ. Проблема делегованих повноважень має виключне значення для всіх державно-правових реформ, оскільки напряму впливає на процес і обсяг реалізації прав і свобод громадян, тому що стан реалізації прав і свобод людини прямо залежить від ефективності діяльності системи органів державної влади і системи органів місцевого самоврядування [1, с. 3, 12–14].

Одним із найбільш комплексним суб'єктом делегування повноважень в адміністративному праві України є добровільна об'єднана територіальна громада. Однак, практичні питання, що виникають в діяльності територіальних громад, зумовлюють актуальність загальних досліджень щодо розуміння сутності та принципів делегування повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні та спеціальні адміністративно-правові засади організації та функціонування добровільної об'єднаної територіальної громади стали предметом дослідження таких вчених як: Б. Андрушків, К. Анісімов, А. Берлач, Я. Білоус, Є. Бородін, О. Голинська, І. Дзюба, В. Дрешпак, О. Євдокімов, Н. Кирич, Ю. Ковальчук, В. Кравченко, І. Крикавська, М. Латинін, В. Малоокий, А. Матвієнко, Н. Мішина, В. Небелюк, С. Поляруш та інших.

Мета. Чинні проблеми у реформі децентралізації, становленні місцевої влади як невід'ємної складової державного управління, обґрунтовують актуальність вивчення добровільно об'єднаної територіальної громади як складової інституту делегування повноважень.

Виклад основного матеріалу. У теорії управління розрізняють кілька форм надання повноважень: встановлення – спосіб регулювання, коли законодавчий орган у Конституції і законах визнає компетенцію органів місцевого управління; передача – форма регулювання повноважень, коли будь-яке повноваження одного органу виключається з його компетенції і включається до компетенції іншого органу; делегування – надання державним органом належного йому права вирішення питань на один раз, на деякий час або на невизначений термін [2, с. 96–97].

Делегування потрібно відрізняти від передачі повноважень. При передачі відповідне повноваження вилучається з компетенції одного органу і включається до компетенції другого. У свою чергу делегування розуміється як надання права вирішувати те чи інше питання іншому органу без суттєвого втручання в його вирішення. Також, делегування повноважень є двосторонніми імперативними відносинами, в яких один орган має власну компетенцію, визначену нормативними актами, а інший – належну правоздатність на одержання і реалізацію цих повноважень. При цьому компетенція першого органу є джерелом компетенції другого органу [2, с. 96–97].

На сьогоднішній день існує багато недоліків щодо роботи інституту делегування повноважень, то як: відсутність чітко визначеного порядку та процедури делегування повноважень, безсистемність у розподілі зазначених повноважень, недостатнє фінансування, що часто призводить до неузгодженості, мало ефективності та недбалого ставлення уповноваженого органу в здійсненні таких повноважень [2, с. 96–97].

Як вважає Г. Бублик, делегування повноважень – це процес передачі власних повноважень делегуючого суб'єкта делегованому суб'єкту, який базується на вільному волевиявленні обох суб'єктів делегування, здійснюється для найбільш ефективної реалізації зазначених повноважень, супроводжується передачею відповідних фінансових та/або матеріальних ресурсів і оформлюється шляхом укладення адміністративного договору або відповідним законодавчим актом [1, с. 3, 12–14]. Юридична природа делегованих повноважень, визначаються обов'язкові ознаки делегованих повноважень, серед яких: а) делегування повноважень має базуватися на вільному волевиявленні обох суб'єктів делегування; б) делегування повноважень повинно супроводжуватися укладенням адміністративного договору; в) делегування повноважень має обов'язково супроводжуватися передачею фінансових та/або матеріальних ресурсів для забезпечення належної реалізації делегованим суб'єктом делегованих повноважень; г) переде-легування (субделегування) повноважень не допускається, бо це суперечить цілям і намірам органу, що делегує повноваження; д) делегований суб'єкт несе юридичну відповідальність за належне виконання делегованих повноважень [1, с. 3, 12–14].

В. Давидовою вдосконалено теоретико-методологічний підхід до пізнання як процесу забезпечення делегування, так і власне «делегування», як особливої форми взаємодії суб'єктів адміністративних відносин, особливістю якого є розуміння, що організаційно-правовий аспект виступає лише одним з елементів системи науково-практичного забезпечення процесу делегування повноважень, що значно розширює можливості для подальшого наукового пізнання процесів делегування засобами міжнаукового аналізу, моделювання та застосування крос- наукових методів пізнання [3, с. 4].

Делегування повноважень О. Терещук розуміє як адміністративно-правовий інститут, зміст якого становить процес (правовідносини) передачі публічно-адміністративних повноважень суб'єкта делегування іншому учаснику (органу публічної адміністрації, фізичній особі або юридичним особам приватного/публічного права) на визначений строк з обов'язковим ресурсним забезпеченням (фінансовим/майновим), відповідними контрольно-наглядовими обмеженнями та відповідальністю, що здійснюється у формі договору чи акта. Також вчена виокремлює основні характеристики делегування повноважень, що становлять зміст вказаного поняття: 1) делегування повноважень є інститутом адміністративного права; 2) ініціювання делегування повноважень потребує обґрунтування його доцільності; 3) імперативність чи диспозитивність делегування встановлюється у законодавчій нормі; 4) загальною метою використання інституту делегування повноважень є ефективне, якісне забезпечення публічного інтересу / здійснення публічного адміністрування; мета обґрунтовується та деталізується в конкретному випадку делегування; 5) зміст делегування становить процес передачі повноважень; 6) у вказаному процесі беруть участь суб'єкти, правовий статус яких характеризується певними ознаками: наприклад, наявність компетенції у суб'єкта делегування та відповідність нормативним вимогам потенційного суб'єкта із делегованими повноваженнями (виконавця делегованих повноважень); 7) предметом делегування є повноваження щодо публічного адміністрування; 8) делегування здійснюється, як правило, на визначений строк, однак поки що існує і безстрокове делегування; 9) разом із делегованими повноваженнями передаються додаткові гарантії (фінансове/майнове забезпечення) та обмеження (контроль/відповідальність) [4, с. 125–129].

На основі вищевикладеного, можна сформувати, що інститут делегування повноважень – важливий елемент системи державного управління та публічного адміністрування, який має значний вплив на ефективність управління, рівень децентралізації влади та якість надання публічних послуг, що за своїм змістом полягає у передачі повноважень від одного суб'єкта до

іншого, з встановленням відповідних прав, обов'язків, умов та гарантій, задля реалізації певних функцій.

Правильне делегування завжди має дві сторони. Перша полягає в тому, щоб знати, що і кому слід делегувати. Іншу сторону делегування складає форма або спосіб доручення обов'язків. Делегуванню повноважень передує значна підготовча робота, яку повинен здійснювати орган, що делегує. Вона полягає у визначенні того, для чого, кому, яким чином делегувати повноваження, які вигоди від цього [5, с. 38–40].

Тому, виникає логічне запитання, яким чином добровільна об'єднана територіальна громада є складовою інституту делегування повноважень? На наш погляд, зміст такої складової можна простежити з виявлення сутності права на місцеве самоврядування.

Європейська хартія місцевого самоврядування визначає, що місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи. Це положення жодним чином не заважає використанню зборів громадян, референдумів чи будь-якої іншої форми прямої участі громадян, якщо це дозволяється законом [6].

Конституцією України закріплено, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи [7].

Згідно Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад. Будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються [8].

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності. Органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади [9, с. 2–4; 9].

Таким чином, Конституцією України, міжнародними актами та відповідними законами України передбачається делегування повноважень щодо реалізації права на місцеве самоврядування добровільно об'єднаним територіальним громадам.

Відповідно, добровільна об'єднана територіальна громада є складовою інституту делегування повноважень щодо реалізації загального права на місцеве самоврядування. Делегують такі повноваження добровільно об'єднаній територіальній громаді фактично громадяни України, як суб'єкти права на місцеве самоврядування, та держава, наділяючи

добровільно об'єднану територіальну громаду відповідними правовими інструментами та, гарантуючи її діяльність.

Загальнообов'язкові державні повноваження, які повинні делегуватися всім територіальним громадам відповідного рівня, повинні закріплюватися на необмежений строк. І хоча законодавство чітко не виділяє обов'язкових делегованих повноважень, вони завжди були присутніми в компетенції органів місцевого самоврядування. Необхідність та доречність цього випливає із змісту суспільних відносин при здійсненні особливо важливих загальнонаціональних завдань. На сьогоднішній день деякі державні повноваження покладені на органи місцевого самоврядування як обов'язкові [5, с. 38–40].

Проблема делегування повноважень постає не тільки на місцевому рівні, а й на вищому. На процес і обсяг реалізації прав і свобод громадян впливає чітка робота місцевих органів, так як стан реалізації цих прав і свобод, прямо залежить від ефективності діяльності систем органів держави й органів місцевого самоврядування. Отже, на максимальну реалізацію прав і свобод українських громадян, має спрямовуватися використання делегованих повноважень органами держави і місцевого самоврядування [2, с. 100–101].

У сучасних реаліях, єдиним відсилом на делегування повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування щодо забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, законності, є положення статті 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», а також положення статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», якими визначено, що делеговані повноваження органів виконавчої влади, надані органами місцевого самоврядування здійснюють військові адміністрації на відповідній території, які здійснюють повноваження із запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану [2, с. 100–101].

Впровадження інституту делегування повноважень буде одним із важливих способів встановлення компетенції органів місцевого самоврядування в рамках інституту децентралізації публічної влади. Подальший рух у вказаному напрямку дозволить ефективно виконувати процес побудови правової держави та підвищення ефективної діяльності системи органів місцевого самоврядування, в тому числі територіальних громад [2, с. 100–101].

Загалом, добровільна об'єднана територіальна громада в Україні є важливою складовою інституту делегування повноважень в адміністративному праві, що базується на принципах місцевого самоврядування, закріплених в Конституції України та інших нормативних актах. Добровільна об'єднана територіальна громада представляє собою демократичну форму організації громадян, яка взаємодіє із державою в реалізації місцевого самоврядування. Її становище полягає в тому, що громада вільно об'єднується для спільного прийняття рішень та ефективного управління питаннями місцевого значення.

Згідно з Конституцією та законами України, добровільна об'єднана територіальна громада отримує делеговані повноваження для самостійного вирішення питань, які стосуються її території, що включає регулювання та управління суттєвою частиною публічних справ в інтересах місцевого населення. Унікальність добровільної об'єднаної територіальної громади полягає в тому, що ця організація формується за ініціативою громадян і має можливість визначати свої пріоритети та завдання. Делегування повноважень відбувається через активну участь громадян та їх виборчих представників, що забезпечує демократичний характер прийняття рішень.

Територіальна громада постає первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень. Характеристика територіальних громад як первинних соціальних суб'єктів публічної влади на місцях, розмаїття форм безпосередньої й опосередкованої демократії в місцевому самоврядуванні, а також визнання провідної ролі територіальних громад у формуванні всієї системи органів публічної влади (від вищих до місцевих) дає змогу визначити суть місцевого самоврядування як особливої форми публічної влади. Місцеве самоврядування – це система організації діяльності місцевих жителів на відповідній території, що є комплексом різноманітних інститутів, який функціонує як єдиний цілісний механізм, а його провідною ланкою постає територіальна громада. Говорячи про форму А. Шевченко сформував, що територіальна громада – це вид територіальної спільності, утвореної жителями (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, біженці, вимушені переселенці) відповідних адміністративно-територіальних одиниць (село, добровільне об'єднання в спільну громаду декількох сіл, селище, місто), які постійно або переважно мешкають в їх межах, володіють там певним нерухомим майном, сплачують податки, комунальні послуги тощо [10, с. 333].

Громади є окремими одиницями економічного простору, формують склад регіону, цілеорієнтовані на власну економічну спроможність, підвищення якості та рівня життя населення. Т. Сахно узагальнено сукупність ознак до визначення сутності ТГ (територіальна, політична, інтеграційна, соціально-психологічна, історико-культурна, фіскальна, майнова, екологічна) за різними науковими підходами (територіальний, правовий, соціологічний, комплексний). Перелік ознак ТГ доповнено організаційною та економічною, які є обов'язковими елементами у формуванні громади в умовах децентралізації. Вченою доведено, що комплексний підхід до формування громади є найбільш розширеним. Також обґрунтовано, що громада відповідно до факторів впливу (політико-правових, територіально-просторових, історико-культурних, природно- та фінансово-ресурсних, соціально-демографічних) і напрямів відповідальності, ознак та функцій є гарантом інтересів усіх зацікавлених сторін – населення, бізнес-середовища, громади в цілому та забезпечує регіональний розвиток. Т. Сахно запропоновано власне визначення територіальної громади як географічно визначеної території, частини регіону, яка має правовий статус, місцеві органи публічного управління, муніципальну власність, ресурсне забезпечення, соціальну взаємодію, є представником місцевого громадянства, здійснює функції управління та контролю з метою забезпечення спроможності, життєздатності, економічного і соціального розвитку місцевості та складається з фізичних осіб як суб'єктів права зі спільними інтересами місцевого значення [11, с. 2–3].

А. Лісніченко обґрунтовано власний комплексний та системний підхід до визначення ознак територіальних громад, які розкривають їх сутність як базового елемента системи місцевого самоврядування України полягає в існуванні таких ознак: суб'єктна ознака – характеризує територіальні громади як сукупність громадян України та вказує на неможливість визнання за територіальними громадами правового статусу юридичних осіб публічного права; адміністративно-територіальна ознака – характеризує територіальні громади як сукупність громадян України (жителів), що мають зареєстроване місце проживання та на постійній основі проживають в адміністративно-територіальних межах населених пунктів або їх добровільних об'єднань, і при цьому автоматично формують склад територіальних громад та обирають представницький орган місцевого самоврядування; децентралізаційна ознака – характеризує територіальні громади як суб'єктів адміністративного права, яким держава надає та гарантує право на власний розсуд (добровільність), але в межах визначених Конституцією та законами вирішувати різного роду проблеми і питання місцевого значення, а також встановлює заборону для відповідних суб'єктів публічної адміністрації втручатися у цей процес (самостійність); психологічна ознака – визначає мету, ціль, мотиви формування територіальними громадами адміністративних правовідносин з органами місцевого самоврядування, а також фактори, які впливають на рівень активності територіальних громад до вирішення питань місцевого значення; адміністративно-правова ознака – передбачає наявність у територіальних громад адміністративно-правового статусу, структурними компонентами якого є суб'єктивні права, юридичні обов'язки, адміністративна правосуб'єктність, юридична відповідальність, а також гарантії забезпечення реалізації цього статусу [12, с. 194–197].

Ю. Марущин сформував, що територіальна громада – це самоврядний соціальний центр, формування та належне функціонування якого є необхідною умовою для розбудови суверенної, незалежної, демократичної та правової держави. Аналізуючи формулювання «територіальної громади» вчений виділив критерії, що базуються на ознаках місцевої спільноти, або їх сукупності: територіальний, соціологічний, конституційно-правовий і комплексний. Так, територіальний критерій пов'язаний з використанням такої ознаки, як постійне проживання людей на території населеного пункту. А соціологічний критерій дозволяє нам розкрити сутнісний аспект цього поняття як особливої цілісної соціальної спільноти, дослідити дію місцевих інтересів, які не тільки інтегрують територіальну громаду, але й виступають одночасно її породженням. Щодо конституційно-правового критерію – він визначає місце і роль територіальної громади в системі місцевого самоврядування й організації публічної влади. Комплексний же критерій містить у собі характеристику муніципальної влади як складного, багатогранного соціального та правового явища, її місце та значення в громадському та конституційному механізмі, орієнтує на забезпечення поточної управлінської взаємодії, на регулювання зовнішніх сторін місцевого самоврядування [13, с. 8].

Відповідно, діяльність добровільної об'єднаної територіальної громади є важливою для забезпечення ефективного управління на місцевому рівні та відповідності інтересам та потребам громади. Забезпечуючи високий рівень самоврядування та участі громадян,

добровільна об'єднана територіальна громада стає ключовим ланком в системі делегування повноважень, сприяючи розвитку та процвітанню місцевих громад в межах закону та конституційних норм.

Добровільна об'єднана територіальна громада як складова інституту делегування повноважень представляє собою не лише юридичний статус, але й динамічний соціальний конструкт, в якому громада взаємодіє та співпрацює для самостійного планування, ефективного управління ресурсами та забезпечення сталого розвитку. ОТГ, в контексті делегування повноважень, стає екосистемою різноманітних ініціатив, що спрямовані на покращення якості життя громадян. Це фінансово автономна територія, де рішення приймаються колективно, а участь громадян є важливим стимулом для інновацій та розвитку. Добровільна об'єднана територіальна громада є майданчиком для соціальної адаптації, культурного обміну та створення сприятливого середовища для усіх членів громади, втілюючи таким чином загальну ідею активної участі громадян в управління державними справами.

Висновки. Усе вищевикладене, дозволяє зробити наступні висновки щодо добровільно об'єднаної територіальної громади як складової інституту делегування повноважень:

– інститут делегування повноважень – важливий елемент системи державного управління та публічного адміністрування, який має значний вплив на ефективність управління, рівень децентралізації влади та якість надання публічних послуг, що за своїм змістом полягає у передачі повноважень від одного суб'єкта до іншого, з встановленням відповідних прав, обов'язків, умов та гарантій, задля реалізації певних функцій.

– Конституцією України, міжнародними актами та відповідними законами України передбачається делегування повноважень щодо реалізації права на місцеве самоврядування добровільно об'єднаним територіальним громадам.

– добровільна об'єднана територіальна громада є складовою інституту делегування повноважень щодо реалізації загального права на місцеве самоврядування. Делегують такі повноваження добровільно об'єднаній територіальній громаді фактично громадяни України, як суб'єкти права на місцеве самоврядування, та держава, наділяючи добровільно об'єднану територіальну громаду відповідними правовими інструментами та, гарантуючи її діяльність.

– добровільна об'єднана територіальна громада в Україні є важливою складовою інституту делегування повноважень в адміністративному праві, що базується на принципах місцевого самоврядування, закріплених в Конституції України та інших нормативних актах. Добровільна об'єднана територіальна громада представляє собою демократичну форму організації громадян, яка взаємодіє із державою в реалізації місцевого самоврядування. Її становище полягає в тому, що громада вільно об'єднується для спільного прийняття рішень та ефективного управління питаннями місцевого значення.

– згідно з Конституцією та законами України, добровільна об'єднана територіальна громада отримує делеговані повноваження для самостійного вирішення питань, які стосуються її території, що включає регулювання та управління суттєвою частиною публічних справ в інтересах місцевого населення. Унікальність добровільної об'єднаної територіальної громади полягає в тому, що ця організація формується за ініціативою громадян і має можливість визначати свої пріоритети та завдання. Делегування повноважень відбувається через активну участь громадян та їх виборчих представників, що забезпечує демократичний характер прийняття рішень.

– діяльність добровільної об'єднаної територіальної громади є важливою для забезпечення ефективного управління на місцевому рівні та відповідності інтересам та потребам громади. Забезпечуючи високий рівень самоврядування та участі громадян, добровільна об'єднана територіальна громада стає ключовим ланком в системі делегування повноважень, сприяючи розвитку та процвітанню місцевих громад в межах закону та конституційних норм.

– добровільна об'єднана територіальна громада як складова інституту делегування повноважень представляє собою не лише юридичний статус, але й динамічний соціальний конструкт, в якому громада взаємодіє та співпрацює для самостійного планування, ефективного управління ресурсами та забезпечення сталого розвитку. ОТГ, в контексті делегування повноважень, стає екосистемою різноманітних ініціатив, що спрямовані на покращення якості життя громадян. Це фінансово автономна територія, де рішення приймаються колективно, а участь громадян є важливим стимулом для інновацій та розвитку. Добровільна об'єднана територіальна громада є майданчиком для соціальної адаптації, культурного обміну та створення сприятливого середовища для усіх членів громади, втілюючи таким чином загальну ідею активної участі громадян в управління державними справами.

Отже, добровільно об'єднана територіальна громада як складова інституту делегування повноважень представляє собою демократичний механізм, що базується на принципах місцевого самоврядування, та виникає з ініціативи громадян як форма їх активної участі в процесі прийняття рішень та управління публічними справами на місцевому рівні, задля сталого розвитку суспільства та реалізації демократії на місцевому рівні.

Список використаних джерел:

1. Бублик Г. В. Делегування повноважень місцевими органами влади: організаційно-правовий аспект : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 20 с.

2. Маковецький А. М. Право власності територіальних громад за законодавством України: дис. докт. філософ. за спец. 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023. 226 с.

3. Давидова В. Делегування повноважень в системі місцевого самоврядування України: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. ... к. держ.упр. : 25.00.04; Класичний приватний університет. 2021. 20 с.

4. Терещук О. До питання розуміння делегування повноважень в адміністративно-правовій науці та судовій практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 125–129.

5. Тулик І. І. Делегування повноважень як необхідний елемент взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2016. Вип. 39(1). С. 38–40.

6. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року. Офіційний вісник України. 2015. № 24.

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

9. Олексюк В. П. Територіальна громада як суб'єкт адміністративних правовідносин: дис. докт. філософ. за спец. 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 169 с.

10. Шевченко А. О. Правова природа і статус територіальної громади: доктринальний аспект. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 3. С. 332–343.

11. Сахно Т. А. Економічні засади формування територіальних громад у розвитку регіону: дис. докт. філософ. за спец. 051 «Економіка». Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, 2023. 277 с.

12. Лісніченко А. С. Адміністративно-правовий статус територіальних громад в Україні: дис. докт. філософ. за спец. 081 «Право» (08 – Право). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2021. 234 с.

13. Марущин Ю. В. Механізми державного регулювання підтримки та розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні: дис. канд. з держ. управл. за спец. 25.00.02. Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2022. 23 с.

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 340
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.17

POLISHCHUK V.O., NEDELCHENKO V.M.

SYSTEMIC INTERACTION BETWEEN THE AI ACT AND THE EU DIGITAL ACQUIS IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE REGULATION

СИСТЕМНА ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ЗАКОНОМ ПРО ШІ ТА ЦИФРОВИМ АКВІУСОМ ЄС У РЕГУЛЮВАННІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

The article examines the legal nature and practical significance of the systemic interaction between Regulation (EU) 2024/1689 (the AI Act) and the principal acts of the European Union's digital acquis in the field of artificial intelligence regulation. It proceeds from the premise that the AI Act, notwithstanding its central importance, cannot be understood as an autonomous or exhaustive instrument. Its normative logic, field of application and regulatory effects become fully intelligible only when analysed in conjunction with other legal acts governing personal data protection, data access and sharing, digital services, digital markets and liability. In that sense, the regulation of artificial intelligence within the European Union appears not as an isolated legislative intervention, but as a differentiated and internally connected legal order.

Particular attention is devoted to the relationship between the AI Act and the General Data Protection Regulation, the Data Governance Act, the Data Act, the Digital Services Act, the Digital Markets Act, and the liability framework now structured primarily through Directive (EU) 2024/2853 on liability for defective products, complemented by national liability regimes and general principles of EU law. It is argued that each of these instruments governs a distinct, though closely interrelated, dimension of the digital environment in which AI systems are developed, placed on the market, deployed and used.

The article further shows that the AI Act is the outcome of a longer process of policy formation within the Union, preceded by coordinated planning, ethical guidance and international standard-setting. On that basis, it is concluded that the European model of AI regulation is characterised by functional differentiation, normative interdependence and institutional complementarity. The systemic interaction of the AI Act with the acts of the EU digital acquis is therefore not merely ancillary to legislative technique, but constitutive of the Union's contemporary approach to the governance of artificial intelligence.

Key words: *artificial intelligence regulation, AI Act, EU digital acquis, General Data Protection Regulation (GDPR), data governance, digital services regulation, EU digital law, digitalisation of public administration.*

У статті досліджується правова природа та практичне значення системної взаємодії між Регламентом (ЄС) 2024/1689 (Закон про штучний інтелект) та основними актами цифрового acquis Європейського Союзу у сфері регулювання штучного інтелекту. Вона виходить з того, що Закон про штучний інтелект, незважаючи на його центральне значення, не можна розуміти як автономний або вичерпний інструмент. Його нормативна логіка, сфера застосування та регуляторний вплив стають повністю зрозумілими лише за умови аналізу разом з іншими правовими актами, що

© POLISHCHUK V.O. – Postgraduate Student (Research Institute of Public Law) https://orcid.org/0009-0005-5853-2709

© NEDELCHENKO V.M. – Postgraduate Student (Research Institute of Public Law) https://orcid.org/0009-0001-9299-9362

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

регулюють захист персональних даних, доступ до даних та їх обмін, цифрові послуги, цифрові ринки та відповідальність. У цьому сенсі регулювання штучного інтелекту в Європейському Союзі постає не як ізольоване законодавче втручання, а як диференційований та внутрішньо пов'язаний правовий порядок.

Особлива увага приділяється взаємозв'язку між Законом про штучний інтелект та Загальним регламентом про захист даних, Законом про управління даними, Законом про дані, Законом про цифрові послуги, Законом про цифрові ринки та системою відповідальності, яка зараз структурована переважно через Директиву (ЄС) 2024/2853 про відповідальність за дефектні продукти, доповнену національними режимами відповідальності та загальними принципами права ЄС. Стверджується, що кожен із цих інструментів регулює окремий, хоча й тісно взаємопов'язаний, вимір цифрового середовища, в якому розробляються, розміщуються на ринку, розгортаються та використовуються системи штучного інтелекту.

У статті також показано, що Закон про штучний інтелект є результатом тривалішого процесу формування політики в межах Союзу, якому передувало скоординоване планування, етичні рекомендації та встановлення міжнародних стандартів. На цій основі робиться висновок, що європейська модель регулювання ШІ характеризується функціональною диференціацією, нормативною взаємозалежністю та інституційною взаємодоповнюваністю. Системна взаємодія Закону про ШІ з актами цифрового acquis ЄС, таким чином, є не просто допоміжною для законодавчої техніки, а й складовою сучасного підходу Союзу до управління штучним інтелектом.

Ключові слова: *регулювання штучного інтелекту, Закон про штучний інтелект, цифрове законодавство ЄС, Загальний регламент про захист даних (GDPR), управління даними, регулювання цифрових послуг, цифрове право ЄС, цифровізація державного управління.*

Introduction. The increasing integration of artificial intelligence into economic, administrative and social processes has generated a corresponding demand for legal forms capable of structuring its development and use. Within the European Union, that demand has produced not only a sequence of policy documents and ethical frameworks, but also an increasingly articulated body of binding legal regulation, including rules on personal data protection, digital services, digital markets, data governance and, most recently, artificial intelligence as a distinct regulatory object [3]–[5], [12]–[17]. The adoption of the AI Act marks an important stage in this development [17]. Its significance, however, lies not merely in its enactment, but in the place it occupies within a broader and already evolving framework of European digital law [7].

For that reason, the legal analysis of the AI Act cannot be confined to its internal provisions alone. Artificial intelligence operates within a normative environment shaped by rules on personal data protection, data access and sharing, platform accountability, market contestability and liability [12]–[18]. The legal consequences of AI systems are therefore distributed across several intersecting regulatory regimes, and any attempt to assess the AI Act in isolation is liable to produce an incomplete understanding of the Union's regulatory approach [7].

The aim of this article is to analyse the systemic interaction between the AI Act and the principal acts of the European Union's digital acquis, and to determine how that interaction shapes the coherence and effectiveness of the EU regulatory framework for artificial intelligence. In particular, the study examines the relationship between the AI Act and the General Data Protection Regulation, the Data Governance Act, the Data Act, the Digital Services Act, the Digital Markets Act, and the liability dimension of EU digital law as reflected in the earlier AI liability initiative, the revised Product Liability Directive, and national liability rules [11]–[18].

The relevance of such an inquiry is both doctrinal and practical. From a doctrinal standpoint, it permits a more precise understanding of the legal nature of the AI Act and of its proper place within the architecture of EU digital regulation. From a practical standpoint, it helps to clarify which legal regimes govern different aspects of AI-related activity and how those regimes may overlap, complement one another, or leave areas of uncertainty. The article therefore proceeds on the view that artificial intelligence regulation within the Union is inherently systemic and must be analysed within the framework of the digital acquis as an integrated legal order [7]. This systemic character manifests itself not merely in the coexistence of multiple legal acts, but in the functional allocation of regulatory tasks between them, including ex ante risk regulation under the AI Act, rights-based data protection

under the GDPR, data access governance under the Data Act and the Data Governance Act, platform accountability under the Digital Services Act, market structuring under the Digital Markets Act, and ex post liability mechanisms.

The emergence of this architecture was gradual. Prior to the enactment of binding legislation on artificial intelligence as such, the institutions of the Union sought to construct a common policy vocabulary for AI. The 2018 *Coordinated Plan on Artificial Intelligence* emphasised the need for concerted action by the Union and the Member States, increased investment, exchange of best practices, and the development of a coherent strategic orientation [3]. That approach was developed further in the 2021 review, *Fostering a European Approach to Artificial Intelligence*, which linked innovation policy, regulatory preparation, institutional coordination and implementation monitoring within a single framework [4]. The *White Paper on Artificial Intelligence* added a more explicit regulatory perspective by setting out the foundations of a European approach centred on excellence and trust [5]. The legal regime later embodied in the AI Act was therefore preceded by a policy phase in which the Commission progressively articulated both the objectives and the methods of European action in this field.

The normative preconditions of the AI Act were also shaped by ethical and international standard-setting instruments. The *Ethics Guidelines for Trustworthy AI* prepared by the High-Level Expert Group on Artificial Intelligence introduced a conception of trustworthy AI as lawful, ethical and robust, and identified such requirements as human oversight, technical safety, privacy and data governance, transparency, non-discrimination, societal well-being and accountability [6]. In parallel, the OECD Recommendation on Artificial Intelligence advanced closely related principles, including respect for the rule of law, human rights, democratic values, transparency, robustness and accountability [10]. The question of standardisation likewise acquired increasing importance during the pre-legislative phase. As Ebers has shown, the emerging EU model of AI regulation was from an early stage connected with technical standards and conformity assessment as instruments of legal governance [2]. These materials are not binding in the strict legal sense, but they furnished the normative vocabulary through which subsequent legislative choices became intelligible [2], [5], [6], [10].

Within this longer trajectory, the AI Act may properly be regarded as the central regulatory instrument for artificial intelligence as such. It establishes harmonised rules for the placing on the market, putting into service and use of AI systems; prohibits certain practices deemed unacceptable; imposes obligations upon high-risk AI systems; provides transparency duties for certain categories of systems; introduces a framework for general-purpose AI models; and establishes mechanisms of governance, market surveillance and enforcement [17]. As Wagner, Borg and Runeson observe, the significance of the AI Act lies not only in its substantive prohibitions and obligations, but also in the practical challenge of navigating its compliance architecture and implementation pathways [21]. This structure reflects the distinctiveness of the AI Act within the digital acquis. Unlike the GDPR, which is concerned with the processing of personal data as such, or the Digital Services Act, which governs categories of intermediary and platform services, the AI Act treats artificial intelligence as a technological and regulatory object in its own right [12], [15], [17].

That said, the AI Act cannot be interpreted adequately unless its relation to the GDPR is made clear. The GDPR remains indispensable wherever AI systems process personal data or generate decisions producing legal or similarly significant effects upon natural persons. Article 22 GDPR provides a specific form of protection against decisions based solely on automated processing, including profiling, in circumstances where such decisions carry serious consequences [12]. As the leading commentary edited by Kuner, Bygrave and Docksey makes clear, the GDPR establishes a dense framework of principles, rights and safeguards governing the lawful processing of personal data within the Union [9]. It follows that, in matters involving algorithmic decision-making based on personal data, the AI Act does not displace the GDPR. Rather, the two acts operate at different normative levels: the GDPR supplies a rights-based regime concerned with lawful processing, data subject protection and the conditions of legitimate automation, whilst the AI Act establishes ex ante regulatory requirements for certain AI systems, including obligations of risk management, technical documentation, human oversight and transparency [9], [12], [17].

This point is particularly evident in relation to transparency and explainability. The literature has rightly cautioned against simplistic assertions that the GDPR contains a general and fully formed "right to explanation". Hacker and Passoth demonstrate that the legal position is more nuanced: the GDPR secures certain information rights and procedural protections, including the possibility of human intervention and contestation, but it does not provide a single, comprehensive explanatory entitlement applicable to all forms of AI deployment [8]. The AI Act, by contrast, does not create a broad subjective

right to explanation in the manner sometimes assumed in public debate. Instead, it imposes sector-specific and system-specific transparency duties and procedural safeguards in defined categories of AI use [17]. The interaction between the two regimes is therefore complementary and differentiated rather than competitive.

If the GDPR represents the personal data dimension of the digital acquis, the Data Governance Act and the Data Act represent its data access and data circulation dimensions. The Data Governance Act seeks to create a Union-wide framework of trust for the sharing and reuse of data. It regulates, inter alia, the reuse of certain categories of public sector data, the provision of data intermediation services, and mechanisms of data altruism [13]. In this respect it does not regulate artificial intelligence directly. Its significance lies elsewhere: it constructs institutional conditions for lawful, trusted and structured access to data. Since the development and operation of AI systems are critically dependent upon data availability and governance, the DGA performs a foundational enabling function within the broader digital legal order.

The Data Act develops this dimension further by establishing rules on fair access to and use of data, especially in contexts involving connected products and related services [16]. Whereas the DGA is primarily concerned with governance structures and trusted intermediation, the Data Act is more directly concerned with the allocation of access rights and obligations in relation to data generated through the use of digital products and services. For the purposes of AI regulation, this distinction is of considerable importance. The legal ordering of access to data, and the conditions under which such data may be shared or reused, bear directly upon the capacity to train, test, validate and improve AI systems. Taken together, the AI Act, the Data Governance Act and the Data Act form the data-governance substratum of the EU's AI regulatory model [13], [16], [17].

A further dimension of systemic interaction arises in relation to the regulation of online platforms and digital markets. The Digital Services Act is not an AI statute. It is directed towards intermediary services, online platforms, and very large online platforms and search engines, with particular emphasis upon illegal content, systemic risks, transparency, auditing and accountability [15]. Yet in practical terms many of the systems governed by the DSA rely extensively upon algorithmic recommender systems, automated moderation tools, advertising optimisation and other AI-enabled processes. The DSA addresses the systemic consequences of such systems in the online environment; the AI Act, by contrast, addresses AI systems according to their risk profile and function. Their interaction is therefore structural rather than incidental [15], [17].

The Digital Markets Act introduces yet another perspective. Its principal purpose is to secure contestable and fair markets in the digital sector by regulating large gatekeeper platforms [14]. Although not directed specifically at artificial intelligence, it bears upon the competitive conditions under which AI systems are developed, distributed and deployed. Control over digital ecosystems, access points, cloud infrastructures, user bases and commercially valuable data may significantly influence the shape of AI markets. The DMA thus contributes a market-structural layer to the regulation of artificial intelligence within the Union [14], [17].

The incompleteness of the AI Act as a self-sufficient regime is equally apparent in the sphere of legal responsibility and remedies. The proposal for an Artificial Intelligence Liability Directive formed part of the earlier EU liability package and was intended to address evidentiary and causal difficulties in non-contractual civil liability cases involving AI [11]. That proposal, however, was later withdrawn, and the liability dimension of contemporary EU law is now structured primarily through Directive (EU) 2024/2853 on liability for defective products, complemented by national liability regimes and general principles of EU law [18]. The revised Product Liability Directive is of particular significance because it updates the Union's liability framework for the digital age and extends no-fault liability to software and other defective products in technologically complex environments [18]. The distinction remains doctrinally important: the AI Act is predominantly ex ante in orientation, whereas liability law is ex post. The former seeks to reduce risks before harms materialise; the latter addresses the juridical consequences when they do [11], [17], [18], [20].

The doctrinal literature has not failed to identify tensions within this emerging system. Veale and Zuiderveen Borgesius have shown that the risk-based structure of the draft AI Act, though sensible in principle, gives rise to difficult questions of legal design, regulatory reach and the consequences of maximum harmonisation [19]. Wachter, in turn, has drawn attention to loopholes and limitations in the AI Act and the liability package, suggesting that significant risks may remain insufficiently addressed

notwithstanding the apparent breadth of the new framework [20]. These criticisms should not be dismissed as peripheral. They indicate that systemic interaction may generate not only complementarity, but also overlap, uncertainty and lacunae.

From this perspective, the significance of the AI Act lies not only in the obligations it imposes, but in the legal relationships it organises. It links the governance of AI to the protection of personal data, to the conditions of access to data, to the responsibilities of platforms, to the contestability of digital markets, and to the remedial structure of liability. That architecture is also embedded in a broader European and international normative context, reflected in the Council of Europe Framework Convention and in OECD standards, both of which reinforce the centrality of human rights, democracy, transparency, accountability and the rule of law in the governance of artificial intelligence [1], [10].

Conclusions. The foregoing analysis permits the conclusion that the regulation of artificial intelligence in the European Union has matured into a genuinely composite legal order in which the AI Act occupies a central, though by no means self-sufficient, position. Its true significance lies not in any claim to normative exclusivity, but in its capacity to operate within a wider framework of legal instruments which allocate distinct regulatory functions across the digital environment. It is precisely this distribution of functions – between rights protection, data governance, platform accountability, market structuring and liability – that gives the Union's approach both its coherence and its complexity. The European model of AI regulation is therefore best understood not as a closed code, but as an integrated architecture of interdependent regimes, each addressing a particular juridical dimension of artificial intelligence while contributing to a common regulatory purpose. In that respect, the future effectiveness of European AI law will depend less upon the isolated refinement of individual rules than upon the continued doctrinal clarity and practical coordination of the acquis as a whole.

References:

1. Council of Europe. *Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law*. Strasbourg: Council of Europe, 2024. URL: https://rm.coe.int/1680afae3c.

2. Ebers M. Standardizing AI – The Case of the European Commission's Proposal for an Artificial Intelligence Act. *SSRN Electronic Journal*. 2021. DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.3900378.

3. European Commission. *Coordinated Plan on Artificial Intelligence*. COM(2018) 795 final. Brussels, 2018. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0795.

4. European Commission. *Fostering a European Approach to Artificial Intelligence: Coordinated Plan on Artificial Intelligence 2021 Review*. COM(2021) 205 final. Brussels, 2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0205.

5. European Commission. *White Paper on Artificial Intelligence: A European Approach to Excellence and Trust*. COM(2020) 65 final. Brussels, 2020. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2020-02/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf.

6. European Commission's High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. *Ethics Guidelines for Trustworthy AI*. Brussels, 2019. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/196377/AI%20HLEG_Ethics%20Guidelines%20for%20Trustworthy%20AI.pdf.

7. Finck M. *EU Digital Law: Regulation of Data, Platforms and AI*. Oxford: Oxford University Press, 2022. 320 p.

8. Hacker P., Passoth J.-H. Varieties of AI Explanations Under the Law: From the GDPR to the AIA, and Beyond // *SSRN Electronic Journal*. 2021. DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.3911324.

9. Kuner C., Bygrave L. A., Docksey C. (eds.). *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Commentary*. Oxford: Oxford University Press, 2020. 1216 p.

10. OECD. *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence*. Paris: OECD Publishing, 2019. URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449.

11. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on adapting non-contractual civil liability rules to artificial intelligence (Artificial Intelligence Liability Directive). COM(2022) 496 final. Brussels, 2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022PC0496.

12. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation) // *Official Journal of the European Union*. 2016. L 119. P. 1–88. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj.

13. Regulation (EU) 2022/868 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on European data governance (Data Governance Act) // *Official Journal of the European Union*. 2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/868/oj.

14. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act) // *Official Journal of the European Union*. 2022. L 265. P. 1–66. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj.

15. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act) // *Official Journal of the European Union*. 2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj.

16. Regulation (EU) 2023/2854 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on harmonised rules on fair access to and use of data (Data Act) // *Official Journal of the European Union*. 2023. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2854/oj.

17. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj.

18. Directive (EU) 2024/2853 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on liability for defective products and repealing Council Directive 85/374/EEC. *Official Journal of the European Union*. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2853/oj/eng.

19. Veale M., Zuiderveen Borgesius F. J. Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act – Analysing the good, the bad, and the unclear elements of the proposed approach. *Computer Law Review International*. 2021. Vol. 22, issue 4. P. 97–112. DOI: https://doi.org/10.9785/cri-2021-220402.

20. Wachter S. Limitations and Loopholes in the EU AI Act and AI Liability Directives: What This Means for the European Union, the United States, and Beyond. *Yale Journal of Law & Technology*. 2024. Vol. 26, issue 3. URL: https://yjolt.org/sites/default/files/wachter_26yalejltech671.pdf.

21. Wagner M., Borg M., Runeson P. Navigating the Upcoming European Union AI Act. *IEEE Software*. 2024. Vol. 41, issue 1. P. 19–24. DOI: https://doi.org/10.1109/MS.2023.3322913.

Дата першого надходження статті до видання: 05.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.922:351.9(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.18

ПОЛІЩУК В.О.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

PROCEDURAL GUARANTEES FOR PROTECTION OF THE RIGHTS OF CIVIL SERVANTS IN ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEEDINGS: PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування необхідності вдосконалення процесуальних гарантій захисту прав державних службовців в адміністративному судочинстві та формулювання практичних пропозицій щодо уточнення критеріїв вибору форми позовного провадження у публічно-службових спорах з урахуванням їх реальної складності, значення для особи та впливу на проходження державної служби. У статті досліджено процесуальні гарантії захисту прав державних службовців в адміністративному судочинстві крізь призму співвідношення процесуальної економії та права особи на ефективний судовий захист. Обґрунтовано концепцію процесуальної автономії державного службовця, відповідно до якої службовець є повноправним учасником провадження, наділеним правом бути вислуханим до ухвалення несприятливого рішення, а суд перевіряє не лише законність оскарженого акта, а й реальність забезпечення цієї автономії на всіх стадіях. Доведено, що законодавче віднесення більшості спорів щодо прийняття на публічну службу, її проходження та звільнення з публічної служби до справ незначної складності не завжди узгоджується з реальною фактичною та правовою складністю таких спорів. Особливу увагу приділено ризикам автоматичного застосування спрощеного позовного провадження, яке в окремих випадках може звужувати можливості особистої участі сторін, усного слухання, безпосереднього дослідження доказів і касаційного перегляду. На підставі аналізу положень Кодексу адміністративного судочинства України, практики Верховного Суду та стандартів Європейського суду з прав людини запропоновано запровадити тест реальної складності публічно-службового спору. Доведено, що процесуальні гарантії у цій категорії справ мають оцінюватися не формально, а з урахуванням фактичної нерівності сторін, оскільки державний службовець у спорі протистоїть суб'єкту владних повноважень, який володіє значно ширшими організаційними та інформаційними можливостями. Зроблено висновок, що подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване на уточнення критеріїв віднесення публічно-службових спорів до справ незначної складності, посилення вимог до мотивування рішень про спрощений розгляд та нормативне врахування особливого процесуального становища державного службовця як сторони, яка протистоїть суб'єкту владних повноважень. Законодавче закріплення особливого процесуального статусу державного службовця як вразливої сторони та повернення права на загальне провадження й касаційне оскарження у нетипових спорах дозволить трансформувати декларативний судовий захист у реальний і дієвий правовий механізм.

Ключові слова: *державна служба, державний службовець, адміністративне судочинство, публічно-службовий спір, процесуальні гарантії, спрощене позовне провадження, малозначна справа, касаційний перегляд, право на справедливий суд.*

© ПОЛІЩУК В.О. – аспірант кафедри адміністративного права і процесу (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0003-3007-4318

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The purpose of the study is to theoretically substantiate the need to improve procedural guarantees for the protection of the rights of civil servants in administrative proceedings and to formulate practical proposals for clarifying the criteria for choosing the form of claim proceedings in public service disputes, taking into account their real complexity, significance for the individual, and impact on the course of civil service. The article examines procedural guarantees for the protection of civil servants' rights in administrative judicial proceedings through the relationship between procedural economy and the right to effective judicial protection. The article introduces the concept of procedural autonomy of a civil servant, according to which the servant is a full participant in proceedings entitled to be heard before an adverse decision is taken, and the court reviews not only the lawfulness of the challenged act but also whether this autonomy was genuinely ensured at all stages. The author argues that the legislative classification of most disputes concerning entry into public service, its performance and dismissal as cases of minor complexity does not always correspond to the real factual and legal complexity of such disputes. Particular attention is paid to the risks of automatic application of simplified proceedings, which in some cases may limit personal participation of the parties, oral hearing, direct examination of evidence and cassation review. Based on the analysis of the Code of Administrative Justice of Ukraine the case-law of the Supreme Court and and the standards of the European Court of Human Rights, the article proposes a test of the real complexity of a public-service dispute. The article proves that procedural guarantees in this category of cases should be assessed not formally, but with due regard to the factual inequality of the parties, since a civil servant faces a public authority with significantly broader organisational and informational resources. It is concluded that further improvement of the legislation should be aimed at clarifying the criteria for classifying civil service disputes as cases of minor complexity, strengthening the requirements for motivating decisions on simplified consideration and regulatory consideration of the special procedural position of a civil servant as a party opposing a subject of government authority. Legislative consolidation of the special procedural status of a civil servant as a vulnerable party and the return of the right to general proceedings and cassation appeal in atypical disputes will allow transforming declaratory judicial protection into a real and effective legal mechanism.

Key words: *civil service, civil servant, administrative judicial proceedings, public-service dispute, procedural guarantees, simplified proceedings, minor case, cassation review, right to a fair trial.*

Постановка проблеми . Державна служба є одним із базових інститутів функціонування держави, через який забезпечується практична реалізація публічних функцій, стабільність управлінських процесів та довіра суспільства до органів влади. Саме тому правовий статус державного службовця не може розглядатися виключно як сукупність службових обов'язків і обмежень. Він одночасно охоплює систему гарантій, покликаних забезпечити законність доступу до державної служби, об'єктивність її проходження, захищеність від свавільних кадрових рішень та ефективність судового захисту у разі порушення відповідних прав.

Публічно-службові спори мають особливу природу. З одного боку, вони виникають у сфері публічного управління і пов'язані з реалізацією владних повноважень суб'єкта призначення або іншого органу влади. З іншого боку, для конкретної особи такий спір часто має безпосередній вплив на право на працю, професійну репутацію, кар'єрне просування, розмір грошового забезпечення, стаж державної служби та подальшу можливість займати посади в органах державної влади. Тому формальне сприйняття таких спорів як простих або типових не завжди відповідає їх реальному значенню.

Чинне процесуальне законодавство виходить із того, що справи щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження та звільнення з публічної служби належать до справ незначної складності, за винятком окремих категорій посадових осіб. Така конструкція забезпечує швидкість судового розгляду, однак водночас породжує ризик автоматичного застосування спрощеного позовного провадження до спорів, які фактично потребують повного змагального процесу, усного слухання та безпосереднього дослідження доказів.

Проблема полягає не в самому існуванні спрощеного позовного провадження, а в тому, що його застосування до публічно-службових спорів іноді відбувається без достатньої оцінки

реальної складності справи. Унаслідок цього процесуальна економія може перетворюватися на процесуальне звуження гарантій, а право на судовий захист – на формальну можливість подати позов без реального забезпечення повноцінної участі особи у доведенні своєї позиції.

Стан опрацювання проблематики. Попри активну увагу науковців до загальних питань кадрової політики, публічної служби та гарантій адміністративного судочинства, правові аспекти диференціації типових і нетипових службових спорів, а також наслідки масового застосування спрощеного провадження до кадрових справ держслужбовців залишаються недостатньо дослідженими. Дослідженням проблематики займалися такі вчені, як: Баламуш М. А., Ківало Л. В., Донець В. А., Серьогіна С. М., Вовк П. С., Єгорова В.С., Лазоренко Ю.О. та інші. Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю вироблення більш гнучкого підходу до визначення процесуальної форми розгляду публічно-службових спорів та посилення гарантій державного службовця як сторони, яка фактично перебуває у нерівному становищі порівняно із суб'єктом владних повноважень.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування необхідності вдосконалення процесуальних гарантій захисту прав державних службовців в адміністративному судочинстві та формулювання практичних пропозицій щодо уточнення критеріїв вибору форми позовного провадження у публічно-службових спорах з урахуванням їх реальної складності, значення для особи та впливу на проходження державної служби.

Виклад основного матеріалу. Право на звернення до адміністративного суду, яке є елементом конституційного права на судовий захист (ст. 55 Конституції України), потребує розгляду як фундаментальне суб'єктивне право особи, що передбачає відповідний обов'язок держави щодо його забезпечення та захисту. Такий підхід ґрунтується також на положеннях ст. 3 Конституції України, відповідно до якої утвердження і гарантування прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У зв'язку з цим держава зобов'язана не лише визнавати зазначене право, а й створювати належні процесуальні механізми та гарантії для його ефективної реалізації [1]. У сфері державної служби це право набуває особливого значення, оскільки рішення суб'єкта владних повноважень може безпосередньо впливати на доступ особи до професії, стабільність проходження служби, оплату праці, статус, службову репутацію та подальшу кар'єру. Тому ефективність судового захисту має оцінюватися не лише через можливість звернення до суду, а й через якість процесуальних механізмів, за допомогою яких особа може довести порушення своїх прав.

Закон України «Про державну службу» визначає державну службу як публічну, професійну, політично неупереджену діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави [3]. Відповідно, державний службовець є не лише працівником у широкому соціальному розумінні, а й носієм спеціального публічно-правового статусу. Його службові права та обов'язки виникають, змінюються і припиняються в межах владно-управлінських процедур, що відрізняє такі спори від класичних приватноправових трудових конфліктів.

Адміністративно-процесуальний статус державного службовця у справах, пов'язаних із проходженням державної служби, має специфічні риси, які відрізняють такі спори від інших категорій публічно-правових конфліктів. По-перше, службовець протистоїть суб'єкту владних повноважень, який володіє значно ширшими організаційними, інформаційними та управлінськими можливостями, що фактично зумовлює нерівність процесуальних позицій сторін. По-друге, значна частина доказів зазвичай перебуває у володінні відповідача: кадрові документи, матеріали службового розслідування, висновки комісій, протоколи, внутрішні службові листи, накази, посадові інструкції, документи щодо оцінювання результатів службової діяльності. По-третє, наслідки судового рішення виходять за межі суто майнового інтересу, оскільки можуть визначати професійну репутацію особи та її подальшу можливість реалізовувати право на державну службу. Також такі справи нерідко мають підвищену складність, оскільки потребують не лише встановлення фактичних обставин, а й детального аналізу дотримання процедурних правил і спеціальних вимог законодавства у сфері державної служби [5, с. 219]. Саме тому процесуальні гарантії у цій категорії справ не можуть зводитися до формального відкриття провадження та письмового обміну документами.

У складних або нетипових кадрових конфліктах особливого значення набувають право бути почутим, можливість надати усні пояснення, поставити питання щодо доказів, заявити клопотання про витребування документів, довести необхідність допиту свідків або дослідження додаткових матеріалів. Без таких елементів судовий захист може втратити реальний зміст.

Сукупність зазначених ознак дозволяє обґрунтувати концепцію процесуальної автономії державного службовця у публічно-службовому спорі. Ця концепція виходить з того, що

службовець не є пасивним суб'єктом, позбавленим самостійних процесуальних можливостей у силу свого підпорядкованого становища. Натомість він є повноправним учасником провадження, наділеним правом на участь у доказуванні, доступ до матеріалів та право бути вислуханим до ухвалення несприятливого рішення. У вимірі адміністративного судочинства процесуальна автономія означає, що суд перевіряє не лише законність оскарженого акта, а й те, чи була забезпечена службовцю реальна можливість обстоювати свою позицію на всіх стадіях провадження – як під час прийняття рішення органом влади, так і в межах судового розгляду.

Кодекс адміністративного судочинства України передбачає дві основні форми позовного провадження: загальне та спрощене [2]. Спрощене позовне провадження призначене для справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення. Разом із тим пункт 1 частини шостої статті 12 КАС України відносить до справ незначної складності, зокрема, справи щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження та звільнення з публічної служби, крім справ за позовами службових осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище у значенні Закону України «Про запобігання корупції».

Така законодавча модель має раціональне пояснення: значна кількість публічно-службових спорів справді може бути типовою, документально підтвердженою та такою, що не потребує тривалого судового розгляду. Однак проблема виникає тоді, коли формальна належність спору до категорії справ незначної складності фактично підміняє індивідуальну оцінку його змісту. Не кожна справа про звільнення, конкурс, дисциплінарне стягнення або оцінювання службової діяльності є простою лише тому, що вона стосується публічної служби.

Показовою для розуміння позиції Верховного Суду є постанова від 14 лютого 2024 року у справі №640/3703/22 [4]. У цій справі Верховний Суд, аналізуючи доводи про помилковий розгляд справи у спрощеному провадженні, звернув увагу на приписи статей 12 та 257 КАС України і зазначив, що під час вирішення питання про форму провадження мають враховуватися значення справи для сторін, обраний спосіб захисту, категорія та складність справи, обсяг і характер доказів, необхідність експертизи чи виклику свідків, кількість учасників, суспільний інтерес та думка сторін. Водночас у цій же постанові підтверджено, що справи, прямо визначені частиною шостою статті 12 КАС України як справи незначної складності, розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження в безальтернативному порядку.

Системний аналіз практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду свідчить про усталену тенденцію: у переважній більшості справ щодо публічної служби суд касаційної інстанції підтримує застосування спрощеного позовного провадження, посилаючись на пряму норму п. 1 ч. 6 ст. 12 КАС України. Зазначена практика демонструє, що чинна процесуальна конструкція фактично створює сильну презумпцію спрощеного розгляду для значної частини публічно-службових спорів.

Однак саме ця презумпція потребує додаткового балансування. Якщо спрощене провадження застосовується до справи, у якій існує реальний спір щодо фактів, необхідність дослідження значного масиву документів або потреба оцінити складні кадрові процедури, то швидкість розгляду може досягатися за рахунок повноти судового захисту. У таких випадках суд має не лише формально послатися на категорію справи, а й мотивувати, чому письмового або спрощеного розгляду достатньо для встановлення всіх істотних обставин.

У науковій літературі гарантії забезпечення процесуальних прав учасників адміністративного судочинства розглядаються як система юридичних, соціально-економічних та політичних заходів, спрямованих на забезпечення реальної можливості особи брати участь у судочинстві та досягнення його мети [6]. У такому розумінні гарантії безпосередньо пов'язані із забезпеченням реального доступу до правосуддя та ефективного здійснення адміністративного судочинства.

Процесуальний механізм захисту права на державну службу охоплює сукупність адміністративно-судових процедур, через які особа реалізує гарантоване Конституцією право на судовий захист у разі порушення її прав у сфері публічно-службових відносин. Його зміст полягає у визначеному законом порядку розгляду адміністративної справи, що передбачає встановлення характеру спору, учасників процесу, обрання відповідної форми провадження, дотримання процесуальних строків, правил доказування, порядку перегляду судових рішень та механізмів їх виконання [7, с. 115–118]. У спорах, пов'язаних із державною службою, така процесуальна конструкція має специфіку, обумовлену особливостями службово-правових відносин. Незважаючи на те, що справи цієї категорії законодавчо віднесені до малозначних, а отже переважно розглядаються у спрощеному позовному провадженні, на практиці вони далеко не завжди є простими чи типовими. Спрощена процедура орієнтована насамперед на швидкий розгляд нескладних спорів

без необхідності проведення підготовчих засідань, усних слухань чи допиту свідків. Водночас спори щодо проходження державної служби часто характеризуються значною фактичною та юридичною складністю, потребують аналізу внутрішніх актів органів влади, оцінювання службових рішень, перевірки обставин кар'єрного просування та інших аспектів службової діяльності [8].

Окрему проблему становить обмеження касаційного перегляду. Відповідно до пункту 2 частини п'ятої статті 328 КАС України судові рішення у справах незначної складності та інших справах, розглянутих за правилами спрощеного позовного провадження, як правило, не підлягають касаційному оскарженню, крім установлених законом винятків [2]. Отже, рішення про віднесення справи до категорії малозначних має не лише організаційно-процесуальне значення для визначення порядку її розгляду, а й безпосередньо впливає на обсяг процесуальних прав особи, зокрема на можливість доступу до касаційного перегляду у Верховному Суді.

Європейський суд з прав людини загалом допускає існування процесуальних фільтрів доступу до касаційної інстанції, якщо вони є передбачуваними, мають легітимну мету та не порушують саму сутність права на суд. У справі «Азюковська проти України» (заява № 47921/08, рішення від 17 грудня 2019 року) ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю провадження, наголосивши, що ефективний судовий захист передбачає не лише формальний доступ до суду, а й розгляд справи у розумний строк [9]. Водночас у своїй усталеній практиці ЄСПЛ виходить з того, що запровадження касаційних фільтрів саме по собі не суперечить Конвенції, якщо такі обмеження є пропорційними та не позбавляють особу самої сутності права на суд («Zubac v. Croatia» [GC], заява № 40160/12, рішення від 5 квітня 2018 року) [10]. Отже, обмеження касаційного перегляду у публічно-службових спорах є допустимим лише за умови оцінки передбачуваності, обґрунтованості й пропорційності такого обмеження у кожній конкретній справі.

У справі «Бака проти Угорщини» ЄСПЛ наголосив на важливості доступу до суду у спорах, пов'язаних із припиненням публічних повноважень, та підкреслив, що виключення судового контролю має бути сумісним із принципом верховенства права [11]. Хоча фактичні обставини цієї справи стосувалися судді та дострокового припинення його мандата, її правове значення ширше: особа, яка виконує публічні функції, не повинна бути позбавлена ефективного судового механізму оскарження рішень, що істотно впливають на її професійний статус.

З урахуванням зазначеного доцільно відмовитися від надмірно формального підходу, за якого належність спору до категорії публічної служби майже автоматично означає його розгляд як малозначного. Більш обґрунтованою видається модель, за якої суд на початковій стадії застосовує додатковий тест реальної складності публічно-службового спору. Такий тест не має заперечувати можливість спрощеного провадження, але має унеможливити його механічне застосування до справ, які потребують повного судового розгляду.

До критеріїв такого тесту доцільно віднести: 1) характер оскаржуваного рішення: звільнення, дисциплінарне стягнення, негативне оцінювання, недопуск до конкурсу, відмова у призначенні або переведенні; 2) значення справи для позивача: вплив на право на працю, стаж, оплату, репутацію, можливість подальшого проходження служби; 3) обсяг і характер доказів: кількість кадрових документів, службових матеріалів, протоколів, актів, висновків комісій; 4) наявність спору щодо фактів: заперечення обставин, потреба у поясненнях учасників, свідках або додаткових доказах; 5) складність правового питання: необхідність тлумачення норм спеціального законодавства, внутрішніх актів, процедур конкурсного добору або дисциплінарного провадження; 6) наявність суспільного або інституційного значення справи; 7) позицію сторін щодо необхідності усного розгляду. Подібний підхід більшою мірою відповідав би принципам процесуальної справедливості [12, с. 8–10].

Запровадження такого підходу дозволило б зберегти переваги спрощеного провадження для справ, які справді є типовими, та одночасно гарантувати загальне провадження для спорів, де письмовий розгляд є недостатнім. Йдеться не про штучне ускладнення судочинства, а про належне розмежування справ за їх фактичною та правовою природою.

Особливу увагу варто приділити питанню мотивування ухвали про розгляд справи у спрощеному провадженні. Якщо позивач обґрунтовує, що справа має складний характер, суд повинен надати відповідь на ці доводи, а не обмежуватися загальним посиланням на статтю 12 КАС України [2]. Мотивування має містити оцінку того, чому конкретна справа не потребує підготовчого провадження, усного слухання, виклику свідків або додаткового дослідження доказів.

Також необхідно посилити значення права сторін бути почутими. У публічно-службових спорах письмовий розгляд може бути достатнім лише тоді, коли фактичні обставини є переважно

безспірними, а предмет спору полягає у юридичній оцінці документів. Якщо ж сторони по-різному описують обставини звільнення, проходження конкурсу, проведення оцінювання або дисциплінарної процедури, відмова від усного слухання має бути особливо ретельно обґрунтована.

Окремим напрямом удосконалення є законодавче уточнення наслідків віднесення публічно-службової справи до малозначної. Доцільно передбачити, що спори щодо звільнення з державної служби, припинення повноважень, дисциплінарної відповідальності з істотними наслідками, негативного оцінювання, яке впливає на подальше проходження служби, або конкурсних процедур із високим значенням для кар'єри особи мають оцінюватися з урахуванням того, чи не призведе обмеження касаційного перегляду до непропорційного звуження права особи на ефективний судовий захист. Альтернативним варіантом може бути закріплення презумпції допуску до касаційного перегляду у нетипових публічно-службових спорах, якщо заявник обґрунтовує вплив рішення на його професійний статус або на формування єдиної практики.

Важливим є і нормативне визнання фактичної нерівності сторін. Формально адміністративний процес побудований на засадах рівності учасників перед законом і судом. Проте у публічно-службових спорах ця рівність часто є лише юридичною абстракцією. Орган влади має кадрові матеріали, внутрішні документи, службові ресурси, можливість оперативно отримувати інформацію та залучати представників. Державний службовець, навпаки, часто залежить від витребування доказів судом і не має самостійного доступу до всіх матеріалів, які підтверджують порушення процедури.

З огляду на це суд повинен активніше використовувати інструменти офіційного з'ясування обставин справи, витребування доказів та оцінки добросовісності поведінки суб'єкта владних повноважень. Якщо орган влади посилається на внутрішні матеріали як на підставу кадрового рішення, саме він має забезпечити їх повне й належне подання до суду. Неподання таких матеріалів не повинно покладати негативні наслідки на позивача.

У науковому та практичному вимірі доцільно говорити про спеціальний процесуальний стандарт розгляду публічно-службових спорів. Його зміст може полягати у тому, що суд, вирішуючи питання про форму провадження, оцінює не лише формальну категорію спору, а й інтенсивність втручання в права особи, доказову складність та можливість виправлення помилки у вищих інстанціях. Такий стандарт відповідав би завданню адміністративного судочинства – ефективно захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [2].

Отже, для вдосконалення судового захисту державних службовців необхідно відмовитися від автоматичного віднесення спорів щодо публічної служби до малозначних справ і спрощеного провадження. Замість цього слід запровадити чітку систему оцінювання реальної складності кожної справи, враховуючи кількість учасників, обсяг доказів, заплутаність відомчих нормативних актів, а головне – ступінь впливу майбутнього рішення на кар'єру, репутацію та матеріальне становище людини. У складних чи нетипових спорах (наприклад, щодо безпідставного звільнення або дискримінації на конкурсах) необхідно гарантувати службовцям право на повноцінні усні слухання, дослідження доказів за участю сторін та можливість касаційного оскарження у Верховному Суді, що більшою мірою узгоджуватиметься зі стандартами ЄСПЛ щодо ефективного доступу до суду та справедливого судового розгляду.

Висновки. Ефективність функціонування державної служби як інструменту забезпечення публічних інтересів безпосередньо залежить від надійності процесуальних гарантій захисту прав її працівників у судовому порядку. Процесуальні гарантії захисту прав державних службовців в адміністративному судочинстві мають розглядатися не як формальний набір процесуальних прав, а як система практичних механізмів, що забезпечують реальну можливість особи оскаржити рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень. Державний службовець у такому спорі зазвичай перебуває у менш вигідному процесуальному становищі порівняно із суб'єктом владних повноважень, який володіє значно ширшими організаційними та інформаційними можливостями.

Законодавче віднесення спорів щодо прийняття на публічну службу, її проходження та звільнення до справ незначної складності в окремих випадках може призводити до звуження процесуальних можливостей позивача на особисту участь у засіданні, усні слухання та касаційний перегляд, що потребує додаткової оцінки з погляду відповідності конституційним гарантіям судового захисту та стандартам ЄСПЛ щодо права на справедливий суд. Формальна категорія справи не завжди відображає її реальну складність, особливо якщо спір стосується звільнення, дисциплінарної відповідальності, конкурсного добору, оцінювання службової

діяльності або інших рішень, які впливають на кар'єру, репутацію та матеріальне становище державного службовця.

Для вдосконалення правового регулювання доцільно запровадити тест реальної складності публічно-службового спору, який має враховувати значення справи для сторін, характер кадрового рішення, обсяг і характер доказів, а також можливий вплив рішення на кар'єру, репутацію особи тощо. При цьому спори щодо звільнення, дисциплінарної відповідальності з істотними наслідками, негативного оцінювання та конкурсних процедур мають розглядатися як такі, що за замовчуванням не є малозначними, якщо сторона не доведе протилежного.

Подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване на уточнення критеріїв віднесення публічно-службових спорів до справ незначної складності, посилення вимог до мотивування рішень про спрощений розгляд та нормативне врахування особливого процесуального становища державного службовця як сторони, яка протистоїть суб'єкту владних повноважень. Законодавче закріплення особливого процесуального статусу державного службовця як вразливої сторони та повернення права на загальне провадження й касаційне оскарження у нетипових спорах дозволить трансформувати декларативний судовий захист у реальний і дієвий правовий механізм.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

3. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

4. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 14.02.2024 у справі № 640/3703/22, адміністративне провадження № К/990/21876/23. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=116993693

5. Лазоренко Ю.О. Процесуальна правосуб'єктність державних службовців у публічно-правових спорах: теоретико-правовий аспект. *Київський часопис права*, 2026. № 1. С. 217–223. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.30

6. Токмілова Л.М. Гарантії забезпечення процесуальних прав учасників адміністративного судочинства в Україні : дис. ... д-ра філос. : 081. Одеса : НУ «ОЮА», 2021. URL: https://hdl.handle.net/11300/15932.

7. Вовк П.С. Цінність процесуальної форми у адміністративному судочинстві України: концептуальні засади. *Правова позиція,* 2021. № 3. С. 114–119. DOI: https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-3.21

8. Козачук Д., Колбас Д. Особливості процесуальної форми судового захисту права на державну службу. *Академічні візії.* 2025. Вип. 42. С. 1–7.

9. Справа «Азюковська проти України» (Заява № 47921/08). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e69#Text

10. Справа «Зубац проти Хорватії» (Заява № 40160/12) URL: https://precedent.ua/1620052097 (дата звернення: 18.05.2026).

11. Справа «Бака проти Угорщини» (Заява № 20261/12) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163113

12. Баламуш М.А., Ківало Л.В. Звільнення особи з публічної служби як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Правова держава,* 2022. № 48. С. 7–14. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.48.267958

Дата першого надходження статті до видання: 04.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.92
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.19

СИЧОВА В.В.

РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ СТАНДАРТІВ GDPR: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

REFORMING THE INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR PERSONAL DATA PROTECTION IN UKRAINE IN LIGHT OF GDPR STANDARDS: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

У статті здійснено комплексний адміністративно-правовий аналіз чинної інституційної моделі державного нагляду у сфері захисту персональних даних в Україні крізь призму європейських стандартів, закріплених у Загальному регламенті про захист даних (далі – GDPR). Досліджено еволюцію національної моделі державного контролю, визначено особливості адміністративно-правового статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як наглядового органу та проаналізовано його повноваження у сфері захисту персональних даних.

На підставі порівняльного аналізу положень Глави VI GDPR встановлено основні відмінності між європейською та українською моделями державного нагляду, які стосуються інституційної спроможності, адміністративно-юрисдикційних повноважень і застосування превентивних механізмів контролю. Обґрунтовано, що реформування інституційних засад захисту персональних даних має здійснюватися шляхом переходу до ризик-орієнтованої моделі державного нагляду, заснованої на поєднанні контрольних, консультативних та адміністративно-юрисдикційних повноважень.

Зроблено висновок, що законопроєкт № 8153 створює нормативні передумови для такої трансформації, однак ефективність реформи залежатиме від формування інституційно незалежного, ресурсно забезпеченого та функціонально спроможного наглядового органу.

Ключові слова: *захист персональних даних, GDPR, державний нагляд, адміністративно-правове регулювання, наглядовий орган, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, європейська інтеграція, законопроєкт № 8153.*

The article provides a comprehensive administrative and legal analysis of the current institutional model of state supervision in the field of personal data protection in Ukraine in the light of the standards established by the General Data Protection Regulation (GDPR). The evolution of the national supervisory model is examined, and the administrative and legal status of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights as the supervisory authority, together with its powers in the field of personal data protection, is analysed. Based on a comparative analysis of Chapter VI of the GDPR, the study identifies the main differences between the European and Ukrainian supervisory models regarding institutional capacity, administrative enforcement powers, and the application of preventive regulatory mechanisms. It is substantiated that the reform of the institutional framework for personal data protection should be based on the transition to a risk-based model of state supervision combining supervisory, advisory, and administrative enforcement functions. The study concludes that Draft Law No. 8153 establishes the legal framework for such transformation; however, its effectiveness will

© СИЧОВА В.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-3031-4994

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

depend on the establishment of an institutionally independent, adequately resourced, and functionally capable supervisory authority.

Key words: *personal data protection, GDPR, state supervision, administrative and legal regulation, supervisory authority, Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, European integration, Draft Law No. 8153.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Інформаційне середовище, в якому функціонує сучасна публічна адміністрація України, зазнало суттєвих змін порівняно з 2010 роком, коли було прийнято Закон України «Про захист персональних даних» [1]. Протягом цього періоду значно розширилося використання цифрових технологій у діяльності органів державної влади, було створено нові державні реєстри, запроваджено електронні публічні послуги та цифрові сервіси, зокрема застосунок «Дія». Все це цілком очікувано зумовило значне збільшення обсягів персональних даних, що обробляються органами публічної влади, а також розширення кола суб'єктів, відповідальних за їх обробку.

Водночас інституційна модель державного нагляду у цій сфері істотних змін не зазнала, оскільки відповідні контрольні повноваження, як і раніше, здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Відповідно до статті 15 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [2], ратифікованої Законом України № 1678-VII від 16.09.2014, Україна зобов'язалася співробітничати з метою забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських і міжнародних стандартів. Подальше просування України на шляху європейської інтеграції актуалізувало необхідність приведення національного законодавства та інституційного механізму його реалізації у відповідність до вимог права Європейського Союзу (далі – ЄС).

Ключовим актом права Європейського Союзу у сфері захисту персональних даних є Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation; далі – GDPR, Регламент) [3], який визначає сучасні стандарти правового регулювання у цій сфері. Поряд із матеріально-правовими вимогами щодо обробки персональних даних GDPR встановлює обов'язкові вимоги до організації державного нагляду, передбачаючи функціонування незалежного наглядового органу, наділеного достатніми повноваженнями для здійснення ефективного контролю за додержанням законодавства.

У цьому контексті важливим кроком стало прийняття у першому читанні законопроєкту № 8153 «Про захист персональних даних» [4], який передбачає комплексне оновлення правового регулювання у зазначеній сфері. Як зазначено у пояснювальній записці до проєкту Закону, необхідність прийняття цього проєкту Закону обумовлена тим, що стан законодавства не в повній мірі забезпечує захист персональних даних в Україні в світлі розвитку міжнародних стандартів у цій сфері.

Разом із тим питання організації державного нагляду за додержанням законодавства про захист персональних даних, адміністративно-правового статусу відповідного органу та меж його повноважень і надалі потребують належного наукового опрацювання. Одним із недостатньо досліджених напрямів реформування залишається адміністративно-правове забезпечення діяльності незалежного наглядового органу. Йдеться насамперед про визначення порядку його формування, гарантій інституційної незалежності, компетенції, контрольних і юрисдикційних повноважень. Від належного нормативного врегулювання цих питань значною мірою залежить ефективність реалізації законодавства про захист персональних даних та практичне забезпечення прав фізичних осіб у цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика захисту персональних даних та імплементації положень GDPR неодноразово ставала предметом дослідження вітчизняних науковців.

Окремі аспекти правового регулювання обробки персональних даних, діяльності наглядових органів та адаптації українського законодавства до права ЄС висвітлено у працях В. В. Васильєвої, Н. Т. Головацького, М. В. Гури, А. В. Кебуса, І. О. Кульчій, О. Павліченка, М. І. Суржинського, Р. Б. Тополевського, Д. В. Федотова та інших дослідників.

Водночас аналіз низки наукових публікацій свідчить, що питання реформування саме інституційних засад державного нагляду у сфері захисту персональних даних крізь призму адміністративно-правового механізму та сучасних вимог GDPR залишається розробленим недостатньо.

Так, замало уваги приділялося комплексному дослідженню взаємозв'язку між адміністративно-правовим статусом наглядового органу, його інституційною спроможністю, обсягом адміністративно-юрисдикційних повноважень і превентивними механізмами державного контролю, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Зважаючи на триваючі євроінтеграційні процеси в Україні та нагальну потребу адаптації національного законодавства до стандартів ЄС, питання реформування системи захисту персональних даних має особливу актуальність. Чинна модель державного нагляду, за якої відповідні функції покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, свого часу відіграла важливу роль у забезпеченні базової інституційної незалежності контролюючого суб'єкта. Проте сучасні виклики цифрового середовища та впровадження GDPR висвітлили низку недоліків діючої системи. Зокрема, йдеться про обмеженість організаційної і фінансової автономії, дефіцит адміністративно-юрисдикційних повноважень та превалювання реактивних методів контролю над превентивними.

Зазначене зумовлює об'єктивну необхідність переходу від точкового розширення компетенції існуючого органу до комплексної трансформації самої парадигми державного нагляду у цій сфері.

З огляду на це, метою статті є комплексний адміністративно-правовий аналіз чинної інституційної моделі державного нагляду у сфері захисту персональних даних в Україні, визначення її відповідності європейським стандартам, закріпленим у GDPR, а також обґрунтування концептуальних напрямів реформування адміністративно-правового механізму державного нагляду в умовах євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Чинна модель державного нагляду у сфері захисту персональних даних сформувалася в результаті зміни підходу до визначення уповноваженого органу. У первісній редакції Закону України «Про захист персональних даних» функції державного контролю покладалися на спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади. На виконання цих положень у 2011 році було утворено Державну службу України з питань захисту персональних даних (далі – ДСЗПД), яка здійснювала державний нагляд за додержанням законодавства у відповідній сфері. Водночас Законом України № 383-VII від 03.07.2013 [5], який набрав чинності 1 січня 2014 року, зазначені повноваження були передані Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений), а ДСЗПД припинила свою діяльність.

Принагідно звернути увагу на те, що зазначені зміни були зумовлені необхідністю приведення національної моделі державного нагляду у відповідність до вимог Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (також відомої як «Конвенція 108»), згідно з якими наглядовий орган повинен здійснювати свої повноваження незалежно від органів виконавчої влади. Оскільки ДСЗПД була частиною виконавчої влади (підпорядковувалася Кабміну), вона не могла незалежно контролювати інші міністерства, МВС, СБУ чи податкову, які теж є частиною виконавчої влади й обробляють значні обсяги персональних даних. Передача функцій Уповноваженому ВР (який є парламентським органом і не входить до жодної гілки влади) у 2014 році була єдиним швидким способом виконати вимогу щодо «інституційної незалежності».

На сьогодні повноваження Уповноваженого у сфері захисту персональних даних визначені ст. 23 Закону України «Про захист персональних даних». До них належать зокрема проведення планових і позапланових перевірок володільців та розпорядників персональних даних, видача обов'язкових до виконання приписів про усунення виявлених порушень, доступ до приміщень, інформаційних систем і баз персональних даних у межах здійснення контрольних заходів. Організаційне забезпечення реалізації цих повноважень здійснює Департамент з питань захисту персональних даних, що функціонує у складі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Передача контрольних повноважень Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини дозволила посилити інституційну незалежність державного нагляду порівняно з попередньою моделлю. Разом із тим чинна система не повною мірою відповідає сучасним вимогам до організації державного контролю у сфері захисту персональних даних. Насамперед це стосується особливостей адміністративно-правового статусу наглядового органу, обсягу його повноважень та механізмів реалізації контрольної функції, що набуває особливого значення в умовах адаптації українського законодавства до стандартів GDPR. На важливості цього наголошує низка дослідників. Зокрема зустрічається думка, що у зв'язку із ростом цифрового середовища і збільшенням кількості кіберзагроз виникає проблема необхідності відповідної адаптації законодавства,

що вимагає системного підходу та дотримання високих стандартів захисту персональних даних та кібербезпеки для забезпечення довіри громадян, стабільності бізнесу та національної безпеки [6, с. 193].

Перш за все звернемо увагу на те, що відповідно до ст. 101 Конституції України [7] парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [8] на нього також покладено здійснення захисту прав кожного на території України та в межах її юрисдикції на постійній основі. Захист персональних даних становить лише один із напрямів його діяльності поряд із здійсненням парламентського контролю в інших сферах захисту прав людини. Такий обсяг повноважень зумовлює необхідність розподілу організаційних і кадрових ресурсів між різними напрямами діяльності, що може впливати на ефективність здійснення державного нагляду у сфері захисту персональних даних. Відповідні контрольні повноваження реалізуються Департаментом з питань захисту персональних даних у складі Секретаріату Уповноваженого.

Так, вчені наводять деякі причини проблематичності такої моделі: звертається увага на те, що здійснення відповідних повноважень Уповноваженим, який реалізує широкий правозахисний мандат, об'єктивно ускладнює концентрацію організаційних і кадрових ресурсів саме на питаннях захисту персональних даних; відзначається обмеженість наявних механізмів державного контролю та недостатній обсяг повноважень для забезпечення ефективного нагляду за діяльністю суб'єктів, які здійснюють обробку персональних даних, насамперед органів публічної влади [9, с. 66]. У сукупності це свідчить про необхідність удосконалення інституційної моделі державного нагляду відповідно до сучасних європейських стандартів.

Доцільним є звернення до положень GDPR, який визначає сучасні європейські стандарти організації державного нагляду у сфері захисту персональних даних. Аналіз адміністративно-правового статусу незалежного наглядового органу, його компетенції та гарантій діяльності дає можливість виважено визначити напрями вдосконалення національної моделі державного контролю.

Як зазначає М. І. Суржинський, GDPR визначає три фундаментальні цілі: 1) зміцнення контролю фізичних осіб над своїми персональними даними, зокрема шляхом надання прозорої інформації про обробку даних і забезпечення прав на заперечення та обмеження обробки; 2) гармонізація законодавства держав-членів ЄС; 3) адаптація до викликів цифрової трансформації [10, с. 27-28]. Досягнення зазначених цілей пов'язується не лише з оновленням матеріально-правових норм, а й зі створенням ефективного інституційного механізму їх реалізації. З огляду на це, GDPR приділяє значну увагу правовому статусу незалежних наглядових органів, визначенню гарантій їхньої діяльності, компетенції та повноважень.

У контексті адаптації українського законодавства до права ЄС саме ці положення становлять найбільший інтерес для адміністративно-правового дослідження, оскільки дозволяють оцінити відповідність чинної моделі державного нагляду європейським стандартам та визначити напрями її подальшого реформування.

Варто виокремити положення Глави VI GDPR (а саме ст.ст. 51-59), які визначають адміністративно-правові засади діяльності незалежних наглядових органів у сфері захисту персональних даних.

Відповідно до статті 51 GDPR кожна держава-член забезпечує функціонування одного або кількох незалежних наглядових органів, відповідальних за моніторинг застосування Регламенту. Водночас ст. 52 закріплює один із ключових принципів їх діяльності – абсолютну незалежність під час виконання покладених завдань і здійснення наданих повноважень. При цьому незалежність розглядається не лише як відсутність стороннього втручання у прийняття рішень, а й як система інституційних гарантій, що виключає можливість отримання вказівок від інших суб'єктів публічної влади. Разом із тим GDPR не виключає фінансового контролю за використанням бюджетних коштів та судового контролю за рішеннями наглядового органу, що забезпечує поєднання незалежності із принципом підзвітності.

Не менш важливими вважаємо вимоги щодо формування такого органу. Відповідно до статей 53-54 GDPR члени наглядового органу повинні призначатися у прозорий спосіб, визначений законодавством держави, мати належну кваліфікацію та досвід у сфері захисту персональних даних, а строк їхніх повноважень не може становити менше чотирьох років (за винятком першого призначення після 24 травня 2016 року, частина якого може становити коротший період, якщо це необхідно для захисту незалежності наглядового органу за

допомогою поетапної процедури призначення). Крім того, Регламент встановлює вимоги щодо несумісності посад, що покликано мінімізувати ризики конфлікту інтересів та посилити інституційну незалежність органу.

Окрему увагу GDPR приділяє визначенню компетенції наглядового органу (завданням і повноваженням). Відповідно до ст.ст. 57-58 він наділяється досить широкими контрольними, коригувальними, дозвільними та консультативними повноваженнями. Зокрема, такий орган має право проводити перевірки, вимагати необхідну інформацію, здійснювати доступ до приміщень та інформаційних систем, видавати обов'язкові приписи, тимчасово або остаточно обмежувати обробку персональних даних, а також застосовувати адміністративні штрафи (відповідно до ст. 83 GDPR). Такий обсяг повноважень свідчить про те, що наглядовий орган виконує не лише контрольну, а й адміністративно-юрисдикційну функцію, забезпечуючи ефективне застосування законодавства у сфері захисту персональних даних.

Порівнюючи наведені положення із чинною українською моделлю державного нагляду, можемо констатувати наявність деяких істотних відмінностей.

По-перше, йдеться про невідповідність статусу та інституційної спроможності. Як ми вже зазначали, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює повноваження у сфері захисту персональних даних у межах ширшого мандата парламентського контролю за дотриманням прав і свобод людини. Департамент з питань захисту персональних даних функціонує у складі Секретаріату Уповноваженого і не має організаційно-правової самостійності, окремого бюджетного програмного фінансування та власної кадрової політики. Це означає, що фінансування діяльності у сфері захисту персональних даних здійснюється в межах загального кошторису Секретаріату, без виокремлення спеціалізованого ресурсного забезпечення.

Вказані особливості не повною мірою відповідають підходу, закріпленому у ст. 52 GDPR, відповідно до якої держава зобов'язана забезпечити наглядовий орган необхідними людськими, технічними та фінансовими ресурсами, а також інфраструктурою для ефективного виконання його завдань.

По-друге, проблемним вбачається обсяг адміністративно-юрисдикційних повноважень. Згідно зі статтею 83 GDPR наглядовий орган наділяється правом безпосереднього застосування адміністративних санкцій, включаючи значні штрафи, що мають забезпечувати ефективність, пропорційність та превентивний ефект правозастосування. Натомість в Україні механізм адміністративної відповідальності у сфері захисту персональних даних має опосередкований характер: Уповноважений або його представники складають протоколи про адміністративні правопорушення (зокрема за ст. 188-39 Кодексу України про адміністративні правопорушення [11]), тоді як рішення про накладення стягнень ухвалюються судами. На наше переконання, така модель дещо знижує оперативність реагування та ускладнює забезпечення превентивної функції адміністративної відповідальності.

По-третє, простежується певна обмеженість інструментів превентивного адміністративного регулювання. GDPR передбачає надання наглядовим органам не лише контрольних, а й консультативних та погоджувальних повноважень, зокрема щодо попереднього оцінювання ризиків обробки персональних даних (за ст. 36 GDPR), затвердження кодексів поведінки та участі у формуванні стандартів дотримання вимог Регламенту. Чинна українська модель наразі орієнтована переважно на реагування на вже вчинені порушення, що обмежує можливості превентивного впливу на правовідносини у сфері обробки персональних даних.

Наведені нами відмінності свідчать про те, що імплементація стандартів GDPR потребує перегляду інституційної моделі державного нагляду, зокрема, як бачимо, у частині її організаційної автономії, адміністративно-юрисдикційних повноважень та превентивного інструментарію.

Усвідомлення наведених проблем знайшло своє відображення у сучасних законодавчих ініціативах, спрямованих на комплексне реформування системи захисту персональних даних в Україні. Насамперед йдеться про проєкт Закону України «Про захист персональних даних» № 8153, яким передбачається приведення національного законодавства у відповідність до положень GDPR та створення нової інституційної моделі державного нагляду.

Так, законопроєкт № 8153 істотно розширює адміністративно-правовий інструментарій державного нагляду, імплементуючи низку механізмів, передбачених GDPR. Зокрема, ним пропонується закріпити ризик-орієнтований підхід до обробки персональних даних, обов'язок проведення оцінки впливу на захист персональних даних, процедури попередніх консультацій із наглядовим органом у визначених законом випадках, а також деталізувати права суб'єктів персональних даних та обов'язки контролерів і операторів. Тобто акцент державного регулювання

поступово переноситься від переважно реактивної моделі до застосування превентивних адміністративно-правових механізмів – те, на чому ми наголошували вище.

Погоджуємося із думкою М. В. Гури стосовно того, що законопроєкт № 8153 є революційним, актуальним документом, який виводить Україну з «сірої зони» захисту персональних даних і його прийняття гармонізує національне право з GDPR, відкриваючи двері до Єдиного цифрового ринку ЄС. Однак, як зазначає дослідник, ціна цієї інтеграції може бути високою, викликати надмірне регуляторне навантаження на бізнес, вимагаючи повної перебудови процесів, від розробки ПЗ до маркетингу [12, с. 129]. Поділяючи ці перестороги, додамо, що успіх імплементації стандартів GDPR залежатиме не лише від суворості нових законодавчих норм, а й від гнучкості інституційного механізму. Щоб мінімізувати шок для економіки, новоутворений наглядовий орган повинен виконувати не лише контрольну та юрисдикційну функції, а й здійснювати консультативний супровід суб'єктів, активно використовуючи інструменти превентивного регулювання та роз'яснювальної роботи.

Висновки з даного дослідження. Отже, можемо впевнено стверджувати, що чинна інституційна модель державного нагляду у сфері захисту персональних даних лише частково відповідає сучасним європейським стандартам, закріпленим у GDPR.

Так, проблема реформування інституційних засад захисту персональних даних в Україні полягає не стільки у недостатності окремих контрольних повноважень, скільки у невідповідності самої моделі державного нагляду більш сучасній концепції, закладеній у GDPR. Європейський підхід ґрунтується на поєднанні інституційної незалежності, функціональної спроможності та превентивного адміністративно-правового впливу, тоді як українська модель досі орієнтована переважно на реагування після вчинення порушення.

У зв'язку з цим вважаємо, що подальше реформування має здійснюватися не шляхом механічного розширення компетенції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а через зміну самої концепції державного нагляду. Доречно, щоб основною метою такого реформування стало перетворення наглядового органу із суб'єкта, який переважно фіксує порушення, на орган, що забезпечує їх системне попередження шляхом поєднання контрольних, консультативних та адміністративно-юрисдикційних повноважень.

На нашу думку, одним із ключових напрямів удосконалення адміністративно-правового механізму має стати нормативне закріплення ризик-орієнтованої моделі державного нагляду, за якої інтенсивність контрольних заходів визначатиметься характером, масштабом та потенційними ризиками обробки персональних даних. Такий підхід дозволить більш раціонально використовувати ресурси наглядового органу, зосередивши їх насамперед на сферах, пов'язаних із обробкою чутливих персональних даних, функціонуванням великих цифрових платформ та діяльністю суб'єктів публічної влади.

У цьому контексті законопроєкт № 8153 слід розглядати не лише як інструмент імплементації положень GDPR, а як основу для формування нової адміністративно-правової моделі державного нагляду у сфері захисту персональних даних. Водночас ефективність відповідної реформи визначатиметься здатністю забезпечити практичну реалізацію цих законодавчих новел через інституційно незалежний, ресурсно забезпечений та функціонально спроможний наглядовий орган.

Список використаних джерел:

1. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

3. Загальний регламент про захист даних (GDPR). GDPR в Україні : інформаційний портал. URL: https://www.gdpr.org.ua/.

4. Проект Закону про захист персональних даних від 25.10.2022 № 8153. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних : Закон України від 03.07.2013 № 383-VII. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-18#Text.

6. Ліптуга О. В. Адаптація законодавства України до GDPR ЄС, як крок до підвищення рівня захисту персональних даних громадян та створення сприятливих умов для електронної та кібербезпеки в Україні. *Актуальні проблеми міжнародного та європейського права. Погляд молодих вчених* : матер. студ. наук.-практ. конф. (Львів, 19 жовтня 2023р.). С. 193–196.

7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

8. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text.

9. Костюк Д. І. Наглядовий орган у сфері захисту персональних даних: стандарти незалежності та перспективи інституційної реформи в Україні. *Людина, суспільство, держава: актуальні питання правового регулювання взаємодії*: тези доп. учасників. ІІ наук.-практ. конф. (Київ, 21 лист. 2025 р.). С. 65–67. DOI: https://doi.org/10.71404/PPSS.2025.3.18.

10. Суржинський М. Виклики та можливості адаптації законодавства України до європейських стандартів захисту персональних даних у сфері штучного інтелекту. *Право України*. 2025. № 4. С. 26–37. DOI:10.33498/louu-2025-04-026.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

12. Гура М.В. Новели законопроєкту №8153 та їх вплив на ІТ-індустрію. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2026. Вип. 43. С. 120–132. DOI: https://doi.org/10.34142/23121661.2026.43.12.

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.20

СКАПРОВСЬКА І.М.

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДОТРИМАННЯ ЗАСАД ДОБРОЧЕСНОСТІ У СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ

THE CONCEPT OF AN ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR OBSERVING THE PRINCIPLES OF INTEGRITY IN THE JUSTICE SYSTEM

Актуальність статті полягає в тому, що ефективне забезпечення доброчесності в діяльності органів судової влади передбачає застосування комплексу правових, організаційних та управлінських засобів, спрямованих на формування, підтримання та контроль належних стандартів поведінки суб'єктів правосуддя. Сукупність таких засобів і способів їх реалізації охоплюється категорією «механізм», зміст якої характеризується складною структурою та специфікою прояву залежно від сфери суспільних відносин. У сфері правосуддя цей механізм набуває адміністративно-правового характеру, що обумовлено особливостями організації та функціонування судової влади, а також необхідністю забезпечення балансу між вимогами доброчесності, незалежності суддів і ефективності здійснення правосуддя. У статті, на підставі аналізу словникової та енциклопедичної літератури визначено сутність категорії «механізм» та акцентовано увагу на її міжгалузевому характері. Особливу увагу приділено характеристиці поняття механізм з точки зору права. Узагальнено наукові підходи до розуміння адміністративно-правового механізму. Зроблено висновок, що адміністративно-правовий механізм – це складна, багатоелементна, структурована, регламентована адміністративним законодавством категорія, кожна складова якої дає можливість реалізувати завдання публічного адміністрування в тій чи іншій сфері суспільно-правових відносин з метою вирішення соціально значимих питань, які перебувають у фокусі держави. Водночас, наведеній категорії не притаманна шаблонність змісту та структури, а відтак кожний адміністративно-правовий механізм конкретизується відповідно до об'єкта щодо якого функціонує. Спираючись на викладене, адміністративний механізм дотримання засад доброчесності доцільно визначити як регламентовану адміністративним законодавством систему взаємоузгоджених, функціонуючих в єдиному комплексі юридичних, інституційних, організаційних та інших елементів, які забезпечують неухильне та суворе дотримання суддями, а також посадовими особами апаратів судів цінностей, вимог та правил доброчесності в своїй професійній діяльності.

Ключові слова: *судова влада, правосуддя, доброчесність, забезпечення доброчесності, механізм, адміністративно-правовий механізм.*

The relevance of the article lies in the fact that effective ensuring of integrity in the activities of the judicial authorities involves the use of a complex of legal, organizational and managerial tools aimed at the formation, maintenance and control of appropriate standards of behavior of subjects of justice. The set of such tools and methods of their implementation is covered by the category of "mechanism", the content of which is characterized by a complex structure and specifics of manifestation depending on the sphere of social relations. In the sphere of justice, this mechanism acquires an administrative and legal character, which is due to the peculiarities of the organization and functioning of the judicial authority, as well as the need to ensure a balance between the requirements of integrity, independence of judges and the effectiveness

© СКАПРОВСЬКА І.М. – здобувачка (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0000-4531-2137

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

of the administration of justice. The article, based on the analysis of dictionary and encyclopedic literature, defines the essence of the category "mechanism" and emphasizes its interdisciplinary nature. Particular attention is paid to the characteristics of the concept of mechanism from the point of view of law. Scientific approaches to understanding the administrative-legal mechanism are summarized. It is concluded that the administrative-legal mechanism is a complex, multi-element, structured, regulated by administrative legislation category, each component of which makes it possible to implement the tasks of public administration in a particular area of social and legal relations in order to resolve socially significant issues that are in the focus of the state. At the same time, the above category is not characterized by a template of content and structure, and therefore each administrative-legal mechanism is specified in accordance with the object in relation to which it functions. Based on the above, it is advisable to define the administrative mechanism for observing the principles of integrity as a system of mutually coordinated, functioning in a single complex of legal, institutional, organizational and other elements regulated by administrative legislation, which ensure strict and strict compliance by judges, as well as officials of court staff, with the values, requirements and rules of integrity in their professional activities.

Key words: *judiciary, justice, integrity, ensuring integrity, mechanism, administrative-legal mechanism.*

Актуальність теми. Ефективне забезпечення доброчесності в діяльності органів судової влади передбачає застосування комплексу правових, організаційних та управлінських засобів, спрямованих на формування, підтримання та контроль належних стандартів поведінки суб'єктів правосуддя. Сукупність таких засобів і способів їх реалізації охоплюється категорією «механізм», зміст якої характеризується складною структурою та специфікою прояву залежно від сфери суспільних відносин. У сфері правосуддя цей механізм набуває адміністративно-правового характеру, що обумовлено особливостями організації та функціонування судової влади, а також необхідністю забезпечення балансу між вимогами доброчесності, незалежності суддів і ефективності здійснення правосуддя.

Стан дослідження проблеми. Сутність, зміст та особливості адміністративно-правового механізму в різний час опрацьовувались багатьма науковцями. Зокрема, цій категорії приділяли увагу: Ю.В. Гаруст, Т.А. Кобзєва, А.М. Куліш, С.І. Лекарь, В.В. Пахомов та багато інших науковців. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених питанням функціонування судової влади, адміністративно-правовим засадам її діяльності та забезпеченню доброчесності, адміністративно-правовий механізм у досліджуваній сфері не отримав комплексного й системного висвітлення в юридичній науці. Багатоаспектність зазначеної проблематики та складність її правової природи об'єктивно ускладнюють всебічне дослідження всіх елементів відповідного механізму. Унаслідок цього зміст, структура та особливості функціонування адміністративно-правового механізму забезпечення доброчесності судової влади залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює необхідність подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Саме тому метою статті є: визначити поняття адміністративно-правового механізму дотримання засад доброчесності у системі правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Термін «механізм» з грецької перекладається, як знаряддя, пристрій, сукупність ланок або деталей, що передають рух [1, с. 497]. Відповідно до Тлумачного словника української мови механізм – це: 1) пристрій, що передає або перетворює рух тіл: апарат, машина, прилад, пристрій; 2) внутрішня будова, система чогось; 3) послідовність перебігу, причини, наслідки, внутрішня сутність якогось явища [2, с. 517]. В філософії категорія є основою явища механіцизму – специфічного світогляду та методу пізнання, якому властива абсолютизація закономірностей механічної форми руху, поширення принципів і законів механіки на всі явища та процеси природи і суспільства [3, с. 145]. В свою чергу, відповідно до представленого тлумачення у Філософському енциклопедичному словнику за редакцією В.І. Шинкарука, механіцизм – це сукупність світоглядних орієнтацій в аспекті якої зміни в світі або природі мають у своїй основі механічні переміщення найдрібніших матеріальних часток чи інші суто механічні взаємодії, а сам світ організований і рухається як машина [4, с. 377]. Керуючись освітленими науковими джерелами, механізм цілком логічно назвати міжгалузевою категорією, яка виражає систему пов'язаних між собою та взаємодіючих елементів. Останні самостійні та наділені власними унікальними ознаками, проте, в складі єдиної структури формують новий об'єкт. Явище механізму зустрічається в різних наукових галузях, зокрема, політиці, економіці, управлінні та, у тому числі, праві.

При цьому, в юридичній літературі спостерігається суттєва варіативність авторських дефініцій вищенаведеної категорії. Наприклад, С.Г. Стеценко вважає, що правовий механізм – це сукупність юридичних засобів, завдяки яким держава здійснює правовий вплив на суспільні відносини [5, с. 64], що цілком логічно співвідноситься із вихідною природою даної категорії. Схожим чином поняття описується В.Б. Авер'яновим: набір взаємоузгоджених відносин, методів і засобів, які забезпечують належне функціонування системи [6, с. 36]. Згідно із висновком С.С. Лукаша правовий механізм являє виступає системою юридичних засобів, яка призначена для впорядкування найоптимальнішим чином окремих питань суспільного життя. Крім того, автор наголошує на інструментальному характері такого механізму, що означає його призначення для практичного, активного застосування [7, с. 139–140].

В той же час, Т.І. Тарахонич акцентує увагу на відсутності на сьогоднішній день єдиного погляду на зміст та сутність механізму в правовій галузі. Наукова думка автора орієнтується на загальноприйняту, інструментальну концепцію, яка розкривається ним набагато ширше. В його розумінні категорія є сукупністю (системою) правових засобів, способів та форм, за допомогою яких забезпечується впорядкування суспільних відносин, задоволення інтересів суб'єктів права, встановлення правопорядку в суспільстві, вирішення конфліктів, досягнення соціального компромісу в правовій сфері [8]. Цілком відмінним та унікальним видається концептуальний погляд Л.Л. Приходченко в розумінні якого зміст юридичного механізму зводиться до прийняття законодавчих актів, рішень і розпоряджень уповноваженими публічними органами. Саме за рахунок цих нормативних положень відбувається практична організація суспільного життя та управління ним [9, с. 61].

На наш погляд, правовий механізм – це сукупність різноманітних елементів правової дійсності, об'єднаних єдиною метою застосування, яка передбачає вирішення найсуттєвіших питань суспільної життєдіяльності, регулювання правовідносин, упорядкування поведінки їх учасників тощо. Одним з найбільш досліджених науковцями прикладом механізму в праві, є механізм правового регулювання, досить логічну та повну характеристику якого наведено в роботі О.В. Зайчука та Н.М. Оніщенко. За розумінням вчених це взята у єдності, сукупність правових засобів, способів та форм, за допомогою яких нормативність права забезпечує впорядкування суспільних відносин, відповідає інтересам суб'єктів права, вирішує конфлікти, сприяє досягненню соціального компромісу в правовій сфері. Науковці підкреслюють, що неправильним є підхід до розуміння категорії виключно як: по-перше, діяльності законодавця із формування норм права, а також надання їм уповноважуючого, зобов'язуючого чи забороняючого характеру; по-друге, акту виконання правових приписів та забезпечення підпорядкування і слідування закладеним в них заборонам відповідних суб'єктів. О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко переконані, що в разі односторонньої характеристики механізму правового регулювання нанівець зводиться мета та цілі правового регулювання як такого, не враховуються різні фактори, які впливають на процес зазначеного регулювання. Крім того, вчені зауважують, що за окресленого механізму відбувається обґрунтування загальної ролі правового регулювання в суспільстві, впорядкування явищ правової дійсності, забезпечення їх єдності, взаємозв'язок та взаємодія, а також трансформація правових приписів щодо реальної поведінки суб'єктів права [10].

Щодо адміністративно-правового механізму, то це окрема категорія, яка, хоча і переймає багато ознак класичного різновиду, має цілий ряд специфічних відмінностей пов'язаних із її галузевою орієнтованістю. Крім того, на відміну від звичайного юридичного механізму, адміністративний різновид – це прикладне явище, котре найчастіше аналізується з огляду на якийсь конкретний об'єкт. Узагальнене тлумачення категорії намагався свого часу навести В.М. Васильєв, який під адміністративно-правовим механізмом запропонував розуміти комплекс заходів адміністративно-правового характеру, що спрямовані на врегулювання суспільних відносин, виявлення правопорушень і запобігання вчиненню нових. До елементів структури категорії автор відніс об'єкт, суб'єкт та процедури [11, с. 7]. Позитивно такий підхід було оцінено в дисертаційній роботі В.В. Пилип, яка, доповнюючи його, виділила наступні іманентні ознаки, що, на її погляд, притаманні будь-якому адміністративно-правовому механізму: а) системність, плановість і безперервність його функціонування; б) підконтрольність суб'єктів; в) особливий склад суб'єктів, уповноважених на реалізацію його завдань; г) реалізація на підставі та у відповідності адміністративно-правових норм [12, с. 169–170].

На відміну від представленої точки зору, Є.В. Кобко в рамках характеристики адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки України наголошує на безальтернативному зв'язку останнього із діяльністю держави. Категорія, з точки зору вченого, є сукупністю правових, організаційних, фінансових та інших інструментів та засобів, які використовуються

державою з метою впливу, упорядкування, а також створення умов для належного функціонування суспільних відносин. При цьому вчений не заперечує на структурованості механізму, але відносить до його елементів значно ширший набір юридичних категорій, як то: норми адміністративного права, юридичні факти, суб'єктів та об'єкти забезпечення національної безпеки, адміністративно-правові форми та методи забезпечення національної безпеки, матеріально-технічне, фінансове, кадрове та інформаційне забезпечення діяльності суб'єктів [13, с. 94, 98].

Натомість, І.І. Волкова розкрила адміністративно-правовий механізм захисту прав дітей, як сукупність визначених адміністративно-правовою нормою способів впливу уповноважених суб'єктів на суспільні відносини, що складаються в рамках захисту прав дітей, з метою створення належних умов для гарантування й охорони їх прав у межах здійснення публічного адміністрування. Структурними елементами відповідного явища вчена виділила: а) правові норми – визначають умови й порядок застосування інструментів публічного адміністрування для захисту прав дітей; б) інституційну систему забезпечення захисту прав дітей, яка сформована з уповноважених суб'єктів, наділених повноваженнями щодо створення належних умов для гарантування й охорони прав дітей; в) адміністративні процедури, у межах яких реалізується захист прав дітей [14, с. 4].

На думку Т.А. Шумейло адміністративно-правовий механізм формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні – це юридична конструкція, якою окреслено засновану на нормах чинного законодавства взаємоузгоджену систему нормативно-правових, інституційних, правозастосовних й організаційних форм і засобів, які сукупно, цілісно та послідовно впливають на суб'єкти, відносини і процеси у сфері обігу зброї, виконуючи таким чином завдання формування та реалізації державної політики у відповідній сфері. Вчена досить оригінально підходить до характеристики структури такого механізму елементами якої виділяє: 1) елементи ідеологічно-концептуального рівня до яких відносить доктрину адміністративного права, правову культуру; 2) елементи ідейно-засадничого рівня, які цілком складаються з принципів права; 3) елементи нормативно-правового рівня, які охоплюють сукупність нормативно-правових актів, що регламентують діяльність суб'єктів адміністративно-правового механізму формування та реалізації відповідної політики; 4) структурні елементи інституційного та демократичного рівня – державні органи, суб'єкти громадянського суспільства; 5) акти реалізації норм адміністративного законодавства про обіг зброї в Україні; 6) діяльність суб'єктів формування та/або реалізації державної політики у сфері обігу зброї, 7) адміністративно-правові, а також інші правовідносини, що виникають в сфері обігу зброї; 8) процедури формування та/або реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні [15, с. 125–133].

Досить правильну з точки зору вихідного значення категорії «механізм» та органічну адаптовану до сектору безпосереднього дослідження дефініцію поняття адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції наведено в дисертаційній роботі І.В. Наконечної. Вчена підкреслила, що це система взаємоузгоджених, взаємозалежних та концептуально об'єднаних спільною метою елементів, які планово адаптовані під ключові вимоги, стандарти та правила безпеково-оборонного законодавства ЄС, а належне функціонування яких сприяє досягненню стану убезпечення України від актуальних на певний період небезпечних факторів, чинників та подій, здатних завдати шкоди як індивідуальній та державній безпеці, так і колективній безпеці загалом. Позитивної оцінки також заслуговує виділена авторкою структура характеризованого в її роботі механізму, яка відрізняється лаконічністю та досить високим рівнем точності. Остання представлена вченою в такому вигляді: 1) норми адміністративного законодавства, що визначають: а) необхідність здійснення забезпечувальної діяльності у сфері національної безпеки в умовах євроінтеграції, а також умови та підстави активізації реалізаційних, захисних, охоронних та підтримуючих заходів; б) статус суб'єктів її здійснення, основні принципи їхньої діяльності; в) сферу функціональності цього механізму та рамки життєустрою об'єктів забезпечення тощо; 2) адміністративно-правові відносини щодо забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції; 3) суб'єкти забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції; 4) форми, методи та процедури забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції; 5) нормативно-правові засади реалізації адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції [16, с. 13–14].

Висновки. Тож, зазначене вище дає можливість дійти до висновку, що адміністративно-правовий механізм – це складна, багатоелементна, структурована, регламентована адміністративним законодавством категорія, кожна складова якої дає можливість реалізувати завдання публічного адміністрування в тій чи іншій сфері суспільно-правових відносин з метою вирішення

соціально значимих питань, які перебувають у фокусі держави. Водночас, наведеній категорії не притаманна шаблонність змісту та структури, а відтак кожний адміністративно-правовий механізм конкретизується відповідно до об'єкта щодо якого функціонує.

Спираючись на викладене, адміністративний механізм дотримання засад доброчесності доцільно визначити як регламентовану адміністративним законодавством систему взаємоузгоджених, функціонуючих в єдиному комплексі юридичних, інституційних, організаційних та інших елементів, які забезпечують неухильне та суворе дотримання суддями, а також посадовими особами апаратів судів цінностей, вимог та правил доброчесності в своїй професійній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Мельничук О. С. Словник іншомовних слів. 1-е видання. Київ: «Українська радянська енциклопедія», 1974. 865 с.

2. Тлумачний словник української мови: Понад 12 500 статей (близько 40 000 слів). За ред. д-ра філологічних наук, проф. В. С. Калашника. 2-ге вид., випр. і доп. Х.: Прапор, 2005. 992 с.

3. Велика українська енциклопедія. тематичний словник гасел з напряму «Філософські науки» (філософія, логіка, етика, естетика). Укладачі: Арі- стова А. В., Шліхта І. В.; за заг. ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2019. 256 с.

4. Філософський енциклопедичний словник. В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ: Абрис, 2002. 742 с.

5. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ : Атіка, 2008. 624 с.

6. Державне управління в Україні : навч. посіб. за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : СОМИ, 1999. 266 с.

7. Дрозд О.Ю. Співвідношення норм трудового та адміністративного права при регулюванні проходження державної служби в Україні : монографія. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 420 с.

8. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12–18.

9. Приходченко Л.Л. Організаційно правовий механізм забезпечення ефективності державного управління: теоретико методологічні засади. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 1. С. 59–65.

10. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. О. В. Зайчук та ін.; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 685 с.

11. Васильєв В. М. Адміністративно-правовий механізм протидії правопорушенням у сфері підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 42 с.

12. Пилип В.В. Адміністративно-правовий механізм участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності в Україні: доктринальні положення: дис… д.ю.н. : 12.00.07. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2024. 586 с.

13. Кобко Є.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення Національної безпеки держави: дис… д.ю.н. : 12.00.07. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2023. 400 с.

14. Волкова І.І. Адміністративно-правовий механізм захисту прав дітей: автореф… канд. юрид. наук. : 12.00.07. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2021. 23 с.

15. Шумейло Т.А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні: дис… д.ю.н. : 12.00.07. Київ: Національна академія внутрішніх справ. 2022. 504 с.

16. Наконечна І.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції: питання теорії та практики: автореф… дис.. д.ю.н. : 12.00.07. Київ: науково-дослідний інститут публічного права. 2023. 35 с.

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.21

ТОХТАМИШ М.Є., БАСС В.О.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF RULES FOR THE PROTECTION OF TELECOMMUNICATIONS NETWORKS

У статті здійснено комплексний аналіз чинної моделі адміністративної відповідальності за порушення правил охорони телекомунікаційних мереж і пошкодження їх елементів. Актуальність обраної теми обгрунтовано особливим значенням електронних комунікаційних мереж для забезпечення безперервності публічного управління, функціонування адміністративних, банківських, медичних та освітніх сервісів, діяльності екстрених служб, оборонної взаємодії, а також повсякденного здійснення прав і законних інтересів людини. Наголошено, що пошкодження елементів електронної комунікаційної інфраструктури може спричиняти наслідки, які виходять за межі майнової шкоди, завданої окремому оператору, та створювати загрози стабільності суспільно важливих процесів.

Доведено, що стаття 147 Кодексу України про адміністративні правопорушення функціонує в умовах термінологічної, матеріально-правової та процедурної неузгодженості з новою системою законодавства про електронні комунікації. На підставі адміністративного законодавства, сучасних наукових праць і офіційних матеріалів НКЕК сформульовано авторську систему проблем правового регулювання по темі та охарактеризовано специфіку кожної з них. Запропоновано ризик-орієнтовану багаторівневу конструкцію нової редакції статті 147 КУпАП, розподіл функцій між Національною поліцією, НКЕК і судом, спеціальні правила строків та цифровий механізм попередження пошкоджень під час земляних і будівельних робіт. Зроблено висновок, що неефективність чинної моделі адміністративної відповідальності зумовлена не лише розміром установлених штрафів, а системною неузгодженістю між охоронюваним об'єктом, регулятивними правилами, складом адміністративного проступку, процедурою його документування та компетенцією уповноважених органів.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, електронні комунікації, телекомунікаційна мережа, охоронна зона, пошкодження мережі, НКЕК, Національна поліція, критична інфраструктура, правова визначеність.*

The article provides a comprehensive analysis of the current model of administrative liability for violation of the rules for the protection of telecommunications networks and damage to their elements. The relevance of the chosen topic is justified by the special importance of electronic communication networks for ensuring the continuity of public administration, the functioning of administrative, banking, medical and educational services, the activities of emergency services, defense interaction, as well as the

© ТОХТАМИШ М.Є. – ад'юнкт кафедри поліцейської діяльності (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0001-8099-3203

© БАСС В.О. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейської діяльності (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-4915-2991

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

everyday exercise of human rights and legitimate interests. It is emphasized that damage to elements of electronic communication infrastructure can cause consequences that go beyond the property damage caused to an individual operator and create threats to the stability of socially important processes.

It is proven that Article 147 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses operates in conditions of terminological, substantive and procedural inconsistency with the new system of legislation on electronic communications. Based on administrative legislation, modern scientific works and official materials of the National Commission for the Protection of Civil and Commercial Property, an author's system of problems of legal regulation on the topic has been formulated and the specifics of each of them have been characterized. A risk-oriented multi-level design of the new version of Article 147 of the Code of Administrative Offenses, the division of functions between the National Police, the National Commission for the Protection of Civil and Commercial Property and the court, special rules of deadlines and a digital mechanism for preventing damage during excavation and construction works have been proposed. It has been concluded that the inefficiency of the current model of administrative liability is due not only to the size of the established fines, but also to the systemic inconsistency between the protected object, regulatory rules, the composition of the administrative offense, the procedure for its documentation and the competence of authorized bodies.

Keywords: *administrative liability, administrative offense, electronic communications, telecommunications network, security zone, network damage, NCEC, National Police, critical infrastructure, legal certainty.*

Постановка проблеми. Стійкість електронних комунікаційних мереж є передумовою здійснення публічного управління, доступу до адміністративних, банківських, медичних та освітніх сервісів, роботи екстрених служб, оборонної взаємодії і повсякденного здійснення прав людини. Магістральні, мобільні та фіксовані мережі, а також пов'язані з ними технічні засоби належать до ресурсів сектору критичної інфраструктури; порушення їх сталої роботи здатне спричинити наслідки, що виходять далеко за межі майнової шкоди конкретному оператору [1, с. 4–5]. Саме тому адміністративно-деліктна охорона таких об'єктів повинна забезпечувати одночасно превенцію, оперативне припинення порушення, належне документування, справедливу індивідуалізацію стягнення та відновлення порушеного стану мережі.

Водночас центральна адміністративно-деліктна норма у цій сфері – стаття 147 КУпАП – зберігає конструкцію, сформовану в іншій технологічній і нормативній реальності. Вона передбачає відповідальність за порушення правил охорони телекомунікаційних мереж або пошкодження телекомунікаційної мережі, технічних засобів телекомунікації чи споруд електрозв'язку, що входять до її складу, у вигляді штрафу для громадян від ста до двохсот, а для посадових осіб – від трьохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2]. Після набрання чинності Законом України «Про електронні комунікації» базовими стали поняття «електронна комунікаційна мережа», «технічні засоби електронних комунікацій» та «споруди електронних комунікацій», однак КУпАП і КК України не були системно синхронізовані з цією термінологією [3].

Проблема набуває особливої гостроти через розрив між формальною наявністю відповідальності та фактичною спроможністю держави її реалізовувати. За офіційними матеріалами НКЕК, у 2020–2026 роках уповноваженими посадовими особами регулятора було складено лише два протоколи за статтею 147 КУпАП. Значна частина матеріалів, які поліція передавала після перевірки ознак кримінального правопорушення, поверталася через сплив двадцяти чотирьох годин, установлених частиною другою статті 254 КУпАП для складання протоколу, або через закінчення строку накладення адміністративного стягнення [4, с. 21–23]. Такий показник не свідчить про відсутність пошкоджень; навпаки, статистика кримінальних проваджень за статтею 360 КК України та практика звернень операторів підтверджують значну поширеність відповідних посягань [5, с. 41–42]. Крім цього, попри існування розгалуженої системи нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання суспільних відносин у сфері інформаційної безпеки та електронних комунікацій, відповідні положення адміністративного законодавства досі не утворюють цілісного, внутрішньо узгодженого та належно систематизованого механізму правового регулювання. Аналіз правозастосовної практики засвідчує збереження нормативних прогалин і суперечностей, неоднакове розуміння змісту окремих правових приписів, труднощі під час виявлення,

фіксації та доказування адміністративних правопорушень, а також відсутність уніфікованих критеріїв їх юридичної кваліфікації. Особливої актуальності ці недоліки набувають з огляду на необхідність приведення національної нормативної бази у відповідність до права Європейського Союзу та загальновизнаних міжнародних вимог у галузі кібербезпеки, стійкості інформаційної інфраструктури й захисту електронних комунікаційних мереж. Отже, предметом дослідження є системна неспроможність чинної моделі поєднати матеріальну визначеність, процедурну оперативність і належну інституційну компетенцію.

Метою статті є загальнотеоретична характеристика та аналіз проблем правового регулювання адміністративної відповідальності за порушення правил охорони телекомунікаційних мереж.

Стан дослідження. Загальнотеоретичні засади адміністративно-деліктної охорони інформаційної сфери ґрунтовно розкрито у працях різних вчених, серед яких, насамперед, доцільно назвати наступних: В.О. Басс, О.Ю. Дрозд, О.А. Заярний, В.В. Карелін, Л.М. Кравченко, О.С. Літошенко, В.В. М'якотіна, О.В. Селецький, Л.В. Шестак та інші. Водночас питання проблем правового регулювання адміністративної відповідальності за порушення правил охорони телекомунікаційних мереж у науковій літературі висвітлено фрагментарно, що свідчить про необхідність комплексного наукового аналізу даної тематики.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження адміністративних правопорушень в інформаційній сфері вказують на типові для них проблеми: оціночність диспозицій, фрагментарність регулювання, складність розмежування адміністративної і кримінальної відповідальності, доказові труднощі, невизначеність суб'єкта, непропорційність санкцій та підвищену латентність [6, с. 173–174]. Кримінально-правовий аспект відмежування пошкодження мережі досліджував О.О. Юріков, обґрунтовуючи значення предмета посягання, наслідків, форми вини та ставлення винного до припинення надання послуг [7, с. 209–213]. Однак комплексна адміністративно-правова модель, яка одночасно враховувала б нове законодавство про електронні комунікації, процедурні строки, розподіл юрисдикції та критичність інфраструктури, у науковій літературі сформована недостатньо.

На нашу думку, до проблем правового регулювання адміністративної відповідальності за порушення правил охорони телекомунікаційних мереж необхідно відносити ті, які охоплюють як недоліки тексту статті 147 КУпАП, так і всі аспекти правового регулювання – від регулятивних правил охорони до виявлення, доказування, юрисдикції та виконання рішення. Тож, першою проблемою вважаємо проблему термінологічної десинхронізації. КУпАП і КК України продовжують використовувати поняття «телекомунікаційна мережа», «технічні засоби телекомунікації» та «споруди електрозв'язку», коли базовий Закон України «Про електронні комунікації» оперує категоріями електронних комунікацій. Від терміна залежить обсяг предмета правопорушення, можливість охоплення нових видів обладнання та відповідність бланкетної норми регулятивному законодавству. За принципом правової визначеності адресат має передбачати, який саме об'єкт охороняється і яка поведінка заборонена. Офіційний проєкт НКЕК 2026 року пропонує оновити термінологію статті 147, що підтверджує визнання проблеми самим регулятором, але проєктна пропозиція станом на дату дослідження не є чинною [4, с. 6–7].

Наступною є проблема дефектної бланкетності та застарілого регулятивного акта. Формула «порушення правил охорони» набуває змісту лише через підзаконний акт. Якщо такий акт технологічно застарілий, неповний або неузгоджений із законом, адміністративна заборона втрачає необхідну визначеність. Правила 1996 року створювалися для іншої структури галузі, іншого понятійного апарату та переважно лінійної інфраструктури. Вони не утворюють сучасного єдиного порядку маркування, цифрового обміну схемами, погодження робіт, роботи з геопросторовими даними й розподілу відповідальності між замовником, генеральним підрядником, субпідрядником та оператором. Відтак особу можуть намагатися притягнути за порушення вимог, зміст і доступність яких не відповідають сучасним умовам. Законодавець повинен спочатку сформувати актуальне регулятивне правило, а вже потім забезпечувати його деліктну охорону.

Третьою є проблема нечіткої делімітації з кримінальною відповідальністю. Чинна стаття 147 не містить застереження «за відсутності ознак кримінального правопорушення», не визначає форму вини щодо пошкодження і не пояснює, як оцінювати часткову, короткочасну або компенсовану резервним маршрутом втрату послуг. Стаття 360 КК України, своєю чергою, зберігає стару термінологію та прив'язує основний наслідок до припинення послуг. Практичний результат – спочатку кримінальна перевірка, а після її завершення запізніла передача матеріалів до адміністративного органу. Науково коректне розмежування потребує легальних критеріїв

істотності, форми вини, масштабу та критичності наслідків, а не ситуативного вибору норми правозастосувачем.

Ще однією є проблема інституційної невідповідності юрисдикції. НКЕК є спеціалізованим регулятором ринку і володіє галузевою експертизою, однак типові порушники статті 147 – сторонні громадяни, працівники будівельних і комунальних підприємств, водії техніки, забудовники – не перебувають під її регуляторним наглядом. Комісія не має мережі нарядів швидкого реагування, слідчо-оперативних повноважень чи постійної територіальної присутності. Поліція, навпаки, першою прибуває на місце, фіксує обставини та встановлює особу, але чинний розподіл компетенції не забезпечує завершення адміністративного провадження. НКЕК офіційно вказує на відсутність ефективних механізмів виявлення, припинення та документування таких деліктів і на їх загально-деліктний характер [4, с. 20–21].

Наступною є проблема процесуальної «пастки двадцяти чотирьох годин». Частина друга статті 254 КУпАП вимагає скласти протокол не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту виявлення особи. Коли поліція спочатку перевіряє ознаки статті 360 КК України, отримує пояснення, технічні відомості та рішення про відсутність складу злочину, цей строк майже неминуче спливає до передачі матеріалів НКЕК. Формально оперативна гарантія перетворюється на джерело безкарності. Офіційні матеріали фіксують лише два протоколи за шість років і конкретні випадки повернення матеріалів через пропуск строків [4, с. 22–23]. Потрібне спеціальне правило, за яким строк обчислюється від моменту отримання уповноваженим органом достатніх даних про адміністративний склад або становить сімдесят дві години після завершення первинної технічної перевірки.

Наступною є проблема неповного суб’єктного складу та розмитої організаційної вини. Стаття називає громадян і посадових осіб, але не відображає реальну багаторівневу організацію будівельних робіт. Юридична особа може створити небезпечну систему управління, наприклад, не замовити актуальну топографічну основу, не передати підряднику схему, встановити нереалістичний строк, заохочувати початок робіт без погодження. Безпосередній машиніст при цьому є лише кінцевою ланкою. Чинна модель ускладнює відповідальність фізичної особи-підприємця, відповідального керівника робіт і юридичної особи як організатора. Реформа має чітко визначити спеціальних суб’єктів – замовника, відповідального виконавця робіт, посадову особу та ФОП – і передбачити окремі адміністративно-господарські заходи щодо юридичної особи без порушення заборони подвійного покарання.

Усунення виявлених проблем потребує не точкової заміни слова «телекомунікаційний» на «електронний комунікаційний», а синхронної реформи матеріальних, процедурних та інституційних норм. Першим кроком має бути прийняття Кабінетом Міністрів України сучасного Порядку встановлення, визначення розмірів і маркування охоронних зон електронних комунікаційних мереж та проведення робіт у них на виконання частини другої статті 25 Закону України «Про електронні комунікації». Порядок повинен мати технологічно нейтральну структуру, передбачати мінімальні строки відповіді оператора, електронний канал погодження, правила роботи за відсутності точної схеми, розподіл обов’язків замовника й виконавця, процедуру аварійних робіт, вимоги до фіксації та особливості захисту інформації про критичні об’єкти.

Ще одним важливим аспектом має стати нова багаторівнева редакція статті 147. Авторська концепція полягає у відмові від єдиного «плоского» складу та переході до ризик-орієнтованої моделі. Частина перша повинна охоплювати проведення робіт в охоронній зоні без обов’язкового повідомлення, погодження, маркування або виклику представника оператора, якщо пошкодження не настало. Частина друга – необережне пошкодження об’єкта мережі без істотного порушення доступності послуг. Частина третя – пошкодження, яке спричинило істотне зниження якості, часткову чи короткочасну перерву, значні відновлювальні витрати або порушення резервування, за відсутності ознак кримінального правопорушення. Частина четверта – повторне діяння або пошкодження сегмента критичної інфраструктури, мережі екстрених служб чи об’єкта, від якого залежить безперервність суспільно важливих функцій, також за відсутності ознак злочину.

У примітці до статті доцільно визначити: 1) об’єкт електронної комунікаційної мережі; 2) пошкодження як фізичну або функціональну зміну, що потребує ремонту, заміни чи переналаднання; 3) істотне порушення доступності за критеріями тривалості, масштабу, кількості користувачів і функціонального значення; 4) відповідального виконавця робіт; 5) правило про застосування статті лише за відсутності складу кримінального правопорушення. Конкретні технічні пороги можуть бути встановлені законом із делегуванням методики розрахунку Кабінету

Міністрів та НКЕК, але делегація не повинна дозволяти підзаконному акту фактично створювати новий склад правопорушення.

Висновки. Отже, можемо підсумувати, що проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що неефективність адміністративної відповідальності за порушення правил охорони телекомунікаційних мереж зумовлена не низьким розміром штрафу як таким, а системним розривом між охоронюваним об'єктом, регулятивними правилами, складом проступку, процедурою документування та компетенцією органів. Стаття 147 КУпАП формально існує, але її регулятивна основа значною мірою належить до моделі 1990-х років, термінологія не узгоджена з Законом України «Про електронні комунікації», а процедура передачі матеріалів між поліцією і НКЕК фактично блокує притягнення до відповідальності.

Таким чином, адміністративна відповідальність у цій сфері має бути переорієнтована з постфактум покарання за пошкоджений кабель на комплексне управління інфраструктурним ризиком. Її об'єктом слід визнавати не тільки матеріальний елемент мережі, а безперервність і стійкість електронних комунікацій як публічне благо. Відповідна зміна концепції дозволить узгодити адміністративно-деліктне законодавство з технологічною природою сучасних мереж, принципом правової визначеності та особливою роллю електронних комунікацій у системі критичної інфраструктури України.

Список використаних джерел:

1. Наукова концепція законодавчого забезпечення сфери електронних комунікацій в Україні. Дослідницька служба Верховної Ради України. Київ, 2024. 26 с.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. Стаття 147.

3. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. Офіційний вісник України. 2021 р. № 6. стор. 10. стаття 306. код акта 102665/2021

4. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку. Таблиця результатів розгляду пропозицій та/або зауважень до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення», сформована за результатами наради від 27.05.2026. Київ, 2026. 30 с.

5. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти критично важливих об'єктів інфраструктури (статті 259, 360 КК України) : методичні рекомендації / колектив авторів. Дніпро : ДДУВС, 2024. 132 с.

6. Мазійчук В. А. Характеристика адміністративних правопорушень в інформаційній сфері. Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. № 2, ч. 2. С. 170–175. DOI: 10.24144/2788-6018.2026.02.2.27.

7. Юріков О.О. Особливості кваліфікації умисного пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 5. С. 209–214. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.5.34.

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 342.9:35.07:347.963(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.22

ТРУНІН Д.Ю.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАГЛЯДОВОЇ ФУНКЦІЇ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ

THE CONCEPT AND ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION OF PROSECUTOR'S OFFICE'S SUPERVISORY FUNCTION IN UKRAINE

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії права, теорії адміністративного права, наукових доктрин і чинного законодавства виявити та узагальнити сутність і сформувати поняття публічного адміністрування забезпечення наглядової функції прокуратури в Україні. Публічне адміністрування забезпечення наглядової функції прокуратури в Україні – це позапроцесуальна, процедурно врегульовану діяльність Офісу Генерального прокурора та інших керівних і наглядових суб'єктів прокуратури, що здійснюється на підставі та в межах закону. Воно спрямоване на створення належних організаційних, правових і функціональних умов для реалізації наглядових повноважень. Така діяльність охоплює систему адміністративно-правових інструментів, які забезпечують ефективне функціонування процесуального нагляду. Її нормативно-правова основа випливає з Конституції України, Закону України «Про прокуратуру» та підзаконних нормативно-правових актів. Особливу роль відіграють підзаконні нормативно-правові акти Офісу Генерального прокурора, що деталізують законодавчі приписи та формують єдність правозастосовної практики. Зміст публічного адміністрування у цій сфері проявляється через внутрішню організаційну діяльність органів прокуратури. Вона охоплює координацію, спрямування та контроль діяльності підпорядкованих прокурорів. Така діяльність має ієрархічну природу та базується на підпорядкованості в системі прокуратури. Важливими інструментами виступають накази, розпорядження, координаційні наради та інші організаційні заходи. Окреме місце займає виконавча діяльність, що реалізується через адміністративні акти, обов'язкові вказівки та інші форми владного впливу. Сутність цього виду публічного адміністрування полягає у його забезпечувальному та правозахисному характері. Воно не здійснює безпосередньо процесуальний нагляд, а створює умови для його ефективної реалізації. Його діяльність спрямована на досягнення публічного інтересу, зокрема забезпечення законності та захист прав і свобод людини. Водночас вона має владно-розпорядчий характер, що проявляється у можливості видання обов'язкових для виконання актів.

Ключові слова: *адміністративне право, адміністративний акт, владні повноваження, внутрішня організація, дисциплінарна відповідальність, законність, захист прав, ієрархічність, контроль, координація, обов'язок підзаконні нормативно-правові акти, правове забезпечення, правозастосування, процес, нагляд, публічний інтерес, управління.*

The purpose of the article is to identify and generalize the essence and form the concept of public administration of ensuring the supervisory function of the prosecutor's office in Ukraine, based on the theory of law, the theory of administrative law, scientific doctrines and current legislation. Public administration for ensuring the supervisory function of the prosecutor's office in Ukraine is defined as a non-procedural, legally regulated activity of

© ТРУНІН Д.Ю. – здобувач (Науково-дослідний інституту публічного права) https://orcid.org/0009-0006-7682-0437

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

the Office of the Prosecutor General and other managerial and supervisory actors within the prosecutorial system, carried out strictly on the basis and within the limits of the law. It is aimed at establishing appropriate organizational, legal, and functional conditions for the effective exercise of supervisory powers. This activity encompasses a system of administrative-legal instruments designed to ensure the proper functioning of procedural supervision. Its normative foundation is derived from the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office," and subordinate regulatory acts. Particular importance is attached to subordinate acts of the Office of the Prosecutor General, which specify legislative provisions and ensure consistency in law enforcement practice. The substantive dimension of public administration in this field is manifested through the internal organizational functioning of prosecutorial bodies. It includes coordination, direction, and oversight of subordinate prosecutors' activities within a clearly structured hierarchical system. This governance framework relies on administrative instruments such as orders, directives, coordination meetings, and other organizational mechanisms. A distinct component is executive activity, implemented through administrative acts, binding instructions, and other forms of authoritative influence. These instruments ensure institutional coherence and operational effectiveness across the prosecutorial system. Consequently, administrative mechanisms serve as a structural foundation for the implementation of supervisory functions. The essence of this type of public administration lies in its supportive and rights-oriented character. It does not directly perform procedural supervision but creates the necessary institutional and legal conditions for its effective realization. Its primary objective is to ensure the public interest, particularly the rule of law and the protection of human rights and fundamental freedoms. At the same time, it possesses an authoritative nature, manifested in the power to issue binding acts within the framework of legality. This dual character reflects a balance between administrative governance and legal guarantees. Therefore, public administration in this domain functions as a comprehensive administrative-legal mechanism ensuring the effectiveness, legitimacy, and accountability of prosecutorial supervision.

Key words: *administration, administrative act, administrative law, control, coordination, disciplinary liability, hierarchy, internal organization, law enforcement, legality, legal support, obligation, process, protection of rights, public authority powers, public interest, subordinate regulatory acts, supervision*

Вступ. Сучасний етап розвитку правової держави в Україні супроводжується поглибленням трансформаційних процесів у системі публічної влади, що зумовлює переосмислення ролі та функцій органів прокуратури. Відмова від моделі загального нагляду та концентрація на функціях кримінальної юстиції, об'єктивно потребує нового доктринального осмислення системи забезпечення її діяльності. У цих умовах особливого значення набуває дослідження позапроцесуальних форм діяльності прокуратури, які супроводжують реалізацію наглядових повноважень. Йдеться передусім про адміністративно-правові інструменти, що забезпечують організаційні, нормативні та функціональні передумови ефективного здійснення процесуального нагляду.

Водночас у науковій літературі питання публічного адміністрування забезпечення наглядової функції прокуратури залишається недостатньо розробленим після реформи 2014 року, що зумовлює необхідність його системного дослідження. Існуючі наукові підходи здебільшого зосереджуються на процесуальних аспектах діяльності прокурора, залишаючи поза належною увагою адміністративно-правовий вимір цієї діяльності. Це створює певну прогалину у розумінні комплексної природи функціонування прокуратури в умовах сучасної правової системи. Особливої уваги потребує аналіз внутрішньої організаційної діяльності, підзаконної правотворчості та виконавчих форм діяльності органів прокуратури.

Правова природа прокуратури відповідно до Конституції України визначається як особлива інституційна складова судової гілки влади, яка не входить безпосередньо до системи судів, але функціонально пов'язана з правосуддям. Прокуратура виконує публічно-правові функції у сфері кримінальної юстиції, зокрема підтримання публічного обвинувачення, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та представництво інтересів держави в суді. Її діяльність спрямована на забезпечення реалізації правосуддя, що об'єктивно зумовлює її тісний зв'язок із судовою владою як функціонально, так і інституційно. Водночас прокуратура не є органом здійснення правосуддя, що свідчить про її відокремлений характер у межах судової гілки влади [1].

Крім того, євроінтеграційні процеси та імплементація стандартів Ради Європи, зокрема практики Європейського суду з прав людини, істотно впливають на зміст і спрямованість діяльності прокуратури в Україні. Це вимагає узгодження національних підходів до організації наглядової функції з міжнародними правовими стандартами. У результаті формуються нові вимоги до прозорості, підконтрольності та ефективності діяльності прокурорів, які мають бути забезпечені відповідними адміністративно-правовими механізмами. Дослідження цих процесів дозволяє поглибити розуміння взаємозв'язку між національним правом і міжнародними стандартами у сфері функціонування прокуратури.

Огляд останніх досліджень. До перспектив публічного адміністрування забезпечення наглядової функції прокуратури в Україні звертають увагу вчені С. Банах, П. Бойко, А. Берлач, В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Дуфенюк, А. Іванищук, В. Марченкова, Ю. Науменко, В. Фелик, С. Циганок та ін. Проте за межами їхнього наукового аналізу залишилися важливі для цього сектору суспільного життя наукові положення.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії права, теорії адміністративного права, наукових доктрин і чинного законодавства виявити та узагальнити сутність і сформувати поняття публічного адміністрування забезпечення наглядової функції прокуратури в Україні.

Виклад основних положень. В сучасній доктринальній літературі сутність діяльності прокуратури розглядається крізь призму забезпечення балансу між повноваженнями держави та правами людини, що реалізується на інституційному, правозастосовному та особистісному рівнях. Інституційний рівень передбачає узгодженість функцій і повноважень органів прокуратури з іншими суб'єктами кримінальної юстиції, а також функціонування контрольних і наглядових механізмів у межах їх компетенції. Водночас важливу роль відіграє контрольно-наглядовий регуляторний вплив ЄСПЛ, який на наднаціональному рівні формує стандарти захисту основоположних прав людини та зумовлює зміни у національному законодавстві й практиці. На правозастосовному рівні забезпечується баланс процесуальних можливостей, правових позицій і дотримання принципу пропорційності, а також запобігання зловживанню процесуальними правами [2].

Згідно з діючим законодавчому наглядова функція прокуратури в Україні визначається як спеціалізована форма реалізації її конституційних повноважень, спрямована на забезпечення додержання законності у чітко окреслених сферах. Відповідно до законодавства, вона обмежується двома ключовими напрямами: контролем за діяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, а також контролем за виконанням судових рішень у кримінальних справах. Така модель відображає відхід від радянської концепції загального нагляду та перехід до функціонально обмеженого нагляду. Вона спрямована на захист прав і свобод людини, особливо в умовах застосування державного примусу. Нагляд реалізується виключно прокурорами, що забезпечує його професійний та інституційно незалежний характер. Повноваження прокурора при здійсненні нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю та досудовим розслідуванням мають імперативний характер і закріплені у процесуальному законодавстві. Прокурор наділений правом надавати обов'язкові для виконання письмові вказівки органам дізнання та слідства. Він також координує діяльність правоохоронних органів через рішення координаційних нарад, які є обов'язковими до виконання. У сфері виконання судових рішень прокурор здійснює безпосередній контроль за місцями несвободи, маючи право безперешкодного доступу до них [3].

П. Бойко доводить, що категорія нагляду в діяльності прокуратури треба розглядати крізь призму європейських стандартів як обмежена та функціонально детермінована складова її повноважень. Що сучасні стандарти передбачають обмеження наглядових функцій прокуратури їх зв'язком із кримінально-процесуальною діяльністю, що відповідає принципу розподілу влад. Водночас визначено, що в країнах Європейського Союзу нагляд реалізується передусім у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням та контролю за діяльністю органів досудового розслідування. Органи прокуратури можуть покладатися функції нагляду за діяльністю окремих державних органів, а також забезпечення захисту прав громадян у визначених законом сферах. Поряд із типовими функціями існують і ширші наглядові повноваження, зокрема у сфері захисту прав громадян та взаємодії з іншими державними органами [4].

На думку М. Банах після реформи прокуратури 2014 року, система організації публічного адміністрування в органах прокуратури зазнала суттєвої трансформації у напрямі європейських стандартів. Ключовою особливістю стало посилення інституційної незалежності прокуратури, що передбачає відмежування від впливу інших гілок влади, зокрема виконавчої. Управління

в органах прокуратури набуло більш чіткої нормативної визначеності, з орієнтацією на принципи законності, неупередженості та професійної етики. Водночас кадрова політика була реформована через впровадження конкурсних процедур, атестації та дисциплінарної відповідальності. Це сприяло формуванню нової моделі прокурора як незалежного процесуального суб'єкта. Водночас принципово важливою ознакою реформи стало звуження наглядових повноважень прокуратури, що прямо пов'язано з відмовою від функції загального нагляду. Збережено процесуальний нагляд у кримінальному провадженні, який полягає у керівництві досудовим розслідуванням та контролі за додержанням законів органами дізнання і слідства. Разом із тим, у системі прокуратури збереглися окремі елементи контрольного впливу, але вони реалізуються у змінених формах. Зокрема, важливим інструментом стала функція представництва інтересів держави в суді, яка дозволяє реагувати на порушення законності у цивільній та адміністративній сферах. У цьому аспекті прокурор може ініціювати судовий контроль за діяльністю органів влади або приватних суб'єктів, що фактично замінює прямий нагляд. Крім того, внутрішнє адміністрування в органах прокуратури зберігає ієрархічну структуру, що забезпечує контроль за діяльністю прокурорів через дисциплінарні та організаційні засоби. Важливу роль відіграють стандарти професійної етики та внутрішні регламенти, які формують поведінковий контроль [5].

Ю. Науменко вважає, що діяльність прокуратури посідає центральне місце в системі запобігання злочинам у сфері службової діяльності, що зумовлено її координаційною роллю та відповідальністю за забезпечення законності в державі. Історично прокуратура створювалася як орган нагляду за чиновницьким апаратом, покликаний стримувати свавілля посадових осіб і забезпечувати дотримання правових приписів у діяльності органів влади. Саме через історично сформовану наглядову функцію прокуратура забезпечує додержання законності в діяльності органів державної влади, виступаючи противагою свавіллю посадових осіб та здійснюючи відповідний вплив у межах визначених законом повноважень. Сучасна трансформація прокуратури змістила акценти на процесуальний нагляд у формі керівництва досудовим розслідуванням та координацію діяльності правоохоронних органів [6]. Водночас адміністративне право визначає нормативні межі такої діяльності, встановлюючи процедури, повноваження та форми реалізації наглядових повноважень [7].

Забезпечувальна функція прокуратури полягає у створенні організаційних, правових та адміністративних умов для належної реалізації покладених на прокуратуру конституційних функцій. Її зміст проявляється у забезпеченні законності діяльності прокурорів, підтриманні їх незалежності, деполітизації, внутрішньої координації та ефективного виконання процесуальних повноважень. У межах цієї функції реалізуються кадрове забезпечення, професійна підготовка, контроль за службовою дисципліною, оцінювання діяльності прокурорів і гарантування їх соціального захисту. Важливим складником забезпечувальної функції є також здійснення внутрішньоорганізаційної діяльності, взаємодія з громадськістю та розгляд звернень громадян. У сфері адміністративної відповідальності забезпечувальна функція спрямовується на створення умов для дотримання принципів законності, об'єктивності, пропорційності та захисту прав осіб під час притягнення до відповідальності [8].

Відповідно до Рекомендації Rec(2000)19 Комітету міністрів Ради Європи прокуратура є державним органом, який діє від імені суспільства в суспільних інтересах, забезпечуючи застосування закону у випадках кримінальних правопорушень. Її фундаментальним завданням у демократичній правовій державі є баланс між ефективністю системи кримінального правосуддя та неухильним дотриманням прав окремої особи. Держави зобов'язані забезпечити, щоб прокурори виконували свої обов'язки в адекватних правових та організаційних умовах, включаючи належне фінансування та ресурси. Прийняття на роботу, просування по службі та переведення прокурорів мають здійснюватися виключно на основі чесних, неупереджених та об'єктивних критеріїв, що виключають будь-яку дискримінацію. Прокурори мають право на свободу вираження поглядів та асоціацій, а також на постійне підвищення кваліфікації, що є як їхнім обов'язком, так і правом. Водночас прокуратура повинна періодично та публічно звітувати про свою загальну діяльність, що забезпечує прозорість перед суспільством. Ключовою особливістю наглядової ролі прокуратури є її обов'язок перевіряти законність поліцейських розслідувань, особливо на момент прийняття рішення про порушення кримінального переслідування, що включає контроль за дотриманням поліцією прав людини. У тих системах, де прокуратура спрямовує або контролює розслідування, вона має право давати обов'язкові вказівки поліції для ефективної реалізації політики боротьби зі злочинністю та розподіляти справи між різними органами. Нагляд прокуратури є засобом захисту від незаконного втручання у права громадян на стадії досудового

розслідування, гарантуючи, що жодна особа не зазнає переслідування без достатніх правових підстав. При цьому, навіть отримуючи вказівки від уряду, прокурор залишається вільним подавати до суду будь-які правові аргументи на власний розсуд, що убезпечує нагляд від політичного тиску. У будь-якому разі прокурор має можливість безперешкодно порушувати переслідування проти державних службовців за корупцію чи грубі порушення прав людини [9].

Отже, сучасна модель наглядової функції прокуратури характеризується чіткими межами та відсутністю універсального контролю за всією системою публічної влади. Законодавець відмовився від функції загального нагляду, яка існувала до реформування прокуратури. Це відповідає європейським стандартам та принципу розподілу влад. Прокурор здійснює представництво інтересів держави в суді виключно у випадках та порядку, визначених Конституцією України і Законом України «Про прокуратуру», якщо захист таких інтересів не здійснюється або неналежним чином здійснюється органом державної влади, органом місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого належить відповідний захист, а також у разі відсутності такого органу.

Водночас допускається Рекомендацією CM/Rec(2012)11 Комітету міністрів державам-членам щодо ролі прокурорів поза системою кримінального правосуддя, що держави можуть надавати прокуратурі додаткові повноваження поза кримінальною сферою, але лише за умови їх чіткого нормативного обмеження. Першою базовою формою діяльності прокуратури поза системою кримінального правосуддя є представництво публічного інтересу та захист прав людини. Прокурор у цій площині виступає як суб'єкт, який може ініціювати провадження, підтримувати позови або сприяти зверненню до суду в інтересах суспільства. Така діяльність здійснюється не у формі кримінального переслідування, а як реалізація функції захисту верховенства права. Засобами цієї діяльності виступають подання позовів, участь у цивільних та адміністративних справах, а також представництво інтересів держави або вразливих осіб. Другою формою діяльності є участь прокурора у судових провадженнях у різних процесуальних ролях. Прокурор може виступати як основна сторона (позивач або відповідач), як учасник, що приєднується до процесу, або як особа, що надає висновок суду. У межах цієї форми засобами діяльності виступають подання доказів, процесуальних документів, висновків, а також ініціювання перегляду судових рішень. Важливо, що прокурор у таких провадженнях має діяти на засадах рівності сторін і не отримувати процесуальних переваг. Третьою формою діяльності є наглядова та контрольна діяльність щодо органів влади та юридичних осіб, яка прямо передбачена Рекомендацією. У цьому випадку прокуратура могла б здійснювати перевірку відповідності діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та інших суб'єктів вимогам законодавства. Засобами реалізації цієї функції виступали би проведення перевірок, ініціювання судового контролю, подання актів реагування та оскарження незаконних рішень [10].

Однак перш за все треба підкреслити, що згідно з діючим новітнім вітчизняним законодавством прокуратура не може на пряму здійснювати нагляд за органами виконавчої влади. Після реформи прокуратури 2014 р. модель «загального нагляду» ліквідована. Також, прокуратура не має поводжень перевіряти діяльність приватних компаній поза кримінальним процесом або представництвом інтересів держави. Водночас певні повноваження існують при представництві інтересів держави в суді (наприклад, у земельних, бюджетних чи екологічних спорах). У цих випадках прокурор може фактично реагувати на порушення з боку приватних суб'єктів. Одночасно українське законодавство гарантує право органів та осіб оскаржувати дії прокурора. Будь-які дії прокурора, як у кримінальному процесі, так і поза ним (наприклад, у представництві інтересів держави), можуть бути оскаржені в суді. Це прямо узгоджується з принципами адміністративного судочинства та статтею 55 Конституції України щодо права на судовий захист. Тим самим, останні гарантії, передбачені Рекомендацією CM/Rec(2012)11, в Україні забезпечені навіть ширше, ніж це мінімально вимагається європейським законодавством.

Теорія адміністративного права сутність публічного адміністрування розкриває як адміністративно-правову категорію, яка полягає у тому, що воно виступає нормативно визначеною формою реалізації функцій публічної влади, яка здійснюється адміністративними органами на підставі та в межах закону. Воно є зовнішнім виразом діяльності виконавчої влади, через який забезпечується практична реалізація приписів нормативно-правових актів у конкретних суспільних відносинах. Вона охоплює систему адміністративно-правових засобів, інструментів і процедур, спрямованих на досягнення публічного інтересу. Його зміст визначається через адміністративну діяльність, що включає надання адміністративних послуг, видання підзаконних нормативно-правових актів та здійснення правозастосування. Водночас воно відмежовується від законодавчої,

судової та політичної діяльності, що підкреслює його самостійне місце в системі публічного права [11].

Виходячи з наведених юридичних доктринальних і законодавчих положень, можна дійти обґрунтованого висновку, що безпосередньо публічне адміністрування у класичному його розумінні не здійснюється прямо у сфері нагляду, яку реалізує прокуратура в Україні на сучасному етапі її функціонування. Такий підхід зумовлений трансформацією функціонального призначення прокуратури, зокрема відмовою від загального нагляду та зосередженням її діяльності переважно у кримінально-правовій площині. Водночас у сучасній доктрині адміністративного права вже є загальновизнаним положення про те, що адміністративне право не обмежується виключно регулюванням діяльності виконавчої гілки влади, а поширює свій вплив і на окремі аспекти функціонування інших гілок влади. Це стосується тих елементів їх діяльності, які мають елементи підзаконною правотворчості, внутрішньої-організаційною діяльності, носять виконавчий або сервісний характер.

У цьому контексті адміністративно-правове регулювання охоплює також внутрішньоорганізаційні та процедурні аспекти діяльності органів, що формально не належать до системи виконавчої влади, але здійснюють владні повноваження. Саме тому наглядова функція прокуратури, попри її специфічну правову природу, не є повністю ізольованою від впливу адміністративного права. На наш погляд, зазначені теоретичні положення можуть бути обґрунтовано поширені на суспільні відносини, що виникають у сфері забезпечення наглядової функції прокуратури, оскільки вони також передбачають наявність організаційних процедур, владних приписів і реалізацію публічного інтересу.

Отже, доцільно говорити не про пряме здійснення публічного адміністрування прокуратурою у сфері нагляду, а про адміністративно-правове забезпечення цієї діяльності як складову ширшої системи публічного адміністрування. Це дозволяє по-новому осмислити місце прокуратури в системі публічної влади та уточнити межі дії адміністративного права. Для перевірки та підтвердження висунутої гіпотези доцільно звернутися до емпіричного матеріалу, зокрема до аналізу нормативно-правових актів, практики діяльності органів прокуратури та конкретних адміністративних процедур, що супроводжують реалізацію її наглядових повноважень.

У сфері підзаконної правотворчості наведемо приклад підзаконного нормативно-правового акту «Про організацію нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність» затверджений Офісом Генерального прокурора з метою належної організації діяльності органів прокуратури у сфері здійснення нагляду. Його прийняття зумовлене необхідністю конкретизації положень Закону України «Про прокуратуру» щодо реалізації наглядової функції у сфері оперативно-розшукової діяльності. Основною метою цього акту є забезпечення законності під час здійснення оперативно-розшукових заходів, а також попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень. Документ визначає коло суб'єктів, уповноважених здійснювати відповідний нагляд, та розмежовує їх компетенцію залежно від рівня органів прокуратури. Важливим аспектом є також спрямованість акта на захист прав і свобод людини під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Основні засади нагляду, закріплені в цьому документі, полягають у системності, законності та своєчасності реагування на порушення під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. Нагляд здійснюється шляхом проведення перевірок законності оперативно-розшукових заходів, аналізу підстав їх проведення та контролю за дотриманням прав людини. Документ встановлює обов'язок прокурорів перевіряти обґрунтованість обмеження конституційних прав особи, а також відповідність дій оперативних підрозділів вимогам законодавства [12].

Наступним прикладом підзаконний нормативно-правовий акт що затвердив Інструкції про порядок розгляду звернень і запитів в органах прокуратури України, Порядок організації та проведення особистого прийому громадян в органах прокуратури України. Що було здійснено з метою реалізації конституційного права громадян на звернення та забезпечення належної організації відповідної діяльності органів прокуратури. Цей акт прийнято на виконання статті 40 Конституції України та положень Закону України «Про прокуратуру», що підкреслює його підзаконний характер і спрямованість на деталізацію законодавчих приписів. Його основною метою є встановлення єдиного порядку приймання, реєстрації, розгляду звернень і запитів, а також організації особистого прийому громадян. Документ визначає коло суб'єктів звернення, види звернень і запитів, а також процедурні аспекти їх обробки в органах прокуратури. Інструкція передбачає обов'язковість прийняття і розгляду належним чином оформлених звернень, а також заборону дискримінації та переслідування осіб за їх подання. Особлива увага приділяється

захисту персональних даних і недопущенню розголошення інформації про приватне життя громадян. Документ встановлює чітку класифікацію звернень, визначає процедури їх попереднього розгляду, передачі за належністю та прийняття відповідних рішень [13].

Прикладом внутрішні організаційний діяльності прокуратури України які використовуються інститути адміністративного права є норми Положення про порядок здійснення систематизації та обліку актів законодавства в органах прокуратури. Які визначають організаційні засади взаємодії між структурними підрозділами прокуратури, а також розподіл повноважень між посадовими особами у цій сфері. Особлива увага приділяється забезпеченню відповідності діяльності органів прокуратури чинному законодавству та підвищенню рівня їх правової культури. Передбачено здійснення постійного аналізу законодавства, виявлення його прогалин і суперечностей, а також підготовку пропозицій щодо його вдосконалення. Важливим елементом є організація систематизації, обліку та зберігання нормативно-правових актів із забезпеченням їх актуального стану для використання працівниками прокуратури. Документ також встановлює обов'язок використання сучасних інформаційних технологій для обробки та зберігання правової інформації [14].

На прикладі, Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності вичленуємо форми та засоби діяльності прокуратури які за своє юридичної природою є практично інструментами публічного адміністрування. Основною формою є координація діяльності правоохоронних органів, яка здійснюється керівництвом прокуратури відповідного рівня. Центральним інструментом виступають координаційні наради, рішення яких оформлюються постановами та є обов'язковими до виконання. Водночас застосовуються й інші форми взаємодії, зокрема спільні наради, міжвідомчі робочі групи та узгоджені заходи. Така діяльність має системний характер і спрямована на узгодження дій суб'єктів у сфері протидії злочинності. Засоби реалізації взаємодії охоплюють як правові, так і фактичні інструменти впливу. До правових належить видання адміністративних (індивідуальних і спільних) актів, зокрема наказів, постанов координаційних нарад обов'язкових до виконання. Які своєю сутністю носять ознаки адміністративних актів. Значне місце займають фактичні дії у формі обов'язкових вказівок, організаційного впливу та узгодження спільних заходів. Важливим засобом є контроль за виконанням прийнятих рішень, який здійснюється керівництвом прокуратури. Окрему групу становлять сучасні засоби взаємодії, пов'язані з електронним врядуванням та комунікаційними технологіями. Координаційні заходи можуть здійснюватися у форматі відеоконференцій, із використанням електронної пошти та інших інформаційно-телекомунікаційних систем. Крім того, практикується створення міжвідомчих робочих груп, проведення спільних виїздів і навчальних заходів, що поєднують організаційні та практичні форми взаємодії [15]. Система зазначених форм і засобів забезпечує реалізацію функцій контролю, нагляду та координації. У результаті формується багаторівнева система взаємодії, що поєднує правові, організаційні та технологічні елементи.

Одночасним прикладом внутрішно-організаційної діяльності, дотримання засад доброчесності та видання своєрідного адміністративного акту є приклад притягнення прокурора до спеціальної дисциплінарної відповідальності як інструмент внутрішньої організаційної діяльності органів прокуратури. Він полягає у застосуванні передбачених законом заходів впливу за вчинення дисциплінарного проступку. Такий інструмент реалізується через діяльність Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, яка здійснює дисциплінарне провадження, встановлює наявність або відсутність порушення та приймає відповідне рішення. Його метою є забезпечення належного рівня службової дисципліни, дотримання професійної етики та підтримання авторитету органів прокуратури. Дисциплінарне провадження включає стадії подання скарги, відкриття провадження, проведення перевірки, розгляду матеріалів та ухвалення рішення. Важливим елементом є дотримання гарантій об'єктивності, неупередженості та права прокурора на захист у межах такого провадження [16].

Отже, можна дійти попереднього висновку, що під час здійснення наглядової функції прокуратури в Україні використовуються такі форми і засоби непроцесуальної діяльності, які за своїми ознаками відповідають інструментам публічного адміністрування. Це зумовлено тим, що зазначена діяльність має організаційний, владно-розпорядчий і забезпечувальний характер та спрямована на реалізацію публічного інтересу. Найбільш впливовими серед таких інструментів є видання Офісом Генерального прокурора підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечують уточнення та деталізацію положень законів України, передусім Закону України «Про прокуратуру». Водночас важливе місце займає здійснення внутрішньої організаційної діяльності щодо координації, спрямування та контролю діяльності підпорядкованих прокурорів. Окрему

роль відіграє виконавча діяльність, що забезпечує практичну реалізацію функції процесуального нагляду та належне застосування законодавства. Більш аргументовано зазначена гіпотеза буде доводитись в наших послідуючих наукових працях. При цьому треба підкреслити що прокуратура в Україні не надає фізичним та юридичним особам адміністративних послуг.

Висновки. Публічне адміністрування забезпечення наглядової функції прокуратури в Україні має визначену нормативно-правову основу, що випливає з Конституції України, Закону України «Про прокуратуру» та підзаконних нормативно-правових актів. Воно здійснюється виключно в межах і на підставі закону, що забезпечує його легітимність і передбачуваність. Нормативна визначеність охоплює як матеріальні, так і процедурні аспекти діяльності прокурора. Особливу роль відіграють підзаконні нормативно-правові акти Офісу Генерального прокурора, які деталізують законодавчі приписи. Це забезпечує єдність практики реалізації наглядової функції.

Сутність публічного адміністрування у цій сфері проявляється через внутрішню організаційну діяльність органів прокуратури. Вона охоплює координацію, спрямування та контроль діяльності підпорядкованих прокурорів. Така діяльність має ієрархічну природу та базується на підпорядкованості в системі прокуратури. Вона забезпечує узгодженість функціонування всіх ланок прокурорської системи, коли застосовуються організаційні інструменти, такі як накази, розпорядження та координаційні наради.

Публічне адміністрування в цій сфері не здійснює самостійно нагляд як процесуальну діяльність, а забезпечує умови для його ефективної реалізації. Воно спрямоване на створення організаційних, інформаційних і правових передумов здійснення наглядових повноважень. Такий підхід відповідає сучасній моделі функціонально обмеженого нагляду. Забезпечувальна функція проявляється у підготовці кадрів, інформаційному супроводі та методичному забезпеченні діяльності прокурорів. Вона також включає контроль за дотриманням стандартів діяльності.

Однією з ключових ознак є наявність владних повноважень, що реалізуються через видання обов'язкових для виконання актів. Прокурори вищого рівня можуть надавати обов'язкові вказівки підпорядкованим прокурорам у межах компетенції. Такі акти в межах режиму законності мають імперативний характер і спрямовані на забезпечення законності. Вони виступають формою реалізації імперативної влади. Водночас їх зміст обмежується законом і не може виходити за його межі.

Сутність цього виду публічного адміністрування полягає у забезпеченні балансу між інтересами держави та правами людини. Наглядова функція прокуратури орієнтована передусім на захист прав і свобод особи у сфері кримінальної юстиції. Відповідно, адміністративно-правове забезпечення цієї функції також має правозахисну спрямованість. Значний вплив на це здійснюють стандарти ЄСПЛ та міжнародні акти, що формують орієнтири діяльності прокуратури.

Публічне адміністрування забезпечення наглядової функції характеризується чіткою процедурною організацією. Усі дії прокурорів і органів прокуратури мають здійснюватися відповідно до встановлених процедур. Це гарантує дотримання принципів законності, пропорційності та неупередженості. Процедурність проявляється як у внутрішній організаційній діяльності, так і у взаємодії з іншими органами. Вона також забезпечує можливість контролю та оскарження рішень. Інституційна автономність і підконтрольність полягає у поєднанні інституційної незалежності прокуратури з засобами внутрішнього контролю. Після реформи 2014 року прокуратура стала більш незалежною від інших гілок влади. Водночас збережено внутрішні засоби контролю, зокрема дисциплінарну відповідальність і організаційний нагляд. Це забезпечує баланс між автономією та підзвітністю, коли важливу роль відіграють незалежні дисциплінарні органи та внутрішні регламенти.

Отже, публічне адміністрування забезпечення наглядової функції прокуратури в Україні це позапроцесуальна, процедурно врегульована діяльність Офісу Генерального прокурора та інших керівних і наглядових суб'єктів прокуратури, що здійснюється на підставі та в межах закону з метою створення належних умов для реалізації наглядових повноважень. Воно охоплює систему адміністративно-правових інструментів, спрямованих на організаційне, нормативне та функціональне забезпечення процесуального нагляду. Зміст цієї діяльності полягає у виданні підзаконних нормативно-правових актів, які деталізують положення законодавства, насамперед Закону України «Про прокуратуру». Водночас важливим складником є здійснення внутрішньої організаційної діяльності, що включає координацію, спрямування, контроль і дисциплінарне забезпечення діяльності підпорядкованих прокурорів. Окреме місце займає виконавча діяльність, яка реалізується через прийняття адміністративних актів, надання обов'язкових вказівок, проведення координаційних нарад та застосування інших інструментів публічного адміністрування.

Така діяльність має владно-розпорядчий характер і спрямована на досягнення публічного інтересу, зокрема забезпечення законності та захисту прав людини. Вона не є безпосереднім здійсненням нагляду як процесуальної функції, однак виступає необхідною умовою його ефективного функціонування.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Дуфенюк О. М. Концептуальна модель балансу в кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні : реферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.01; 12.00.09. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 42 с.
3. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. Законодавство України. 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18
4. Бойко П. Г. Європейські стандарти адміністративно-правового забезпечення діяльності прокуратури в Україні : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.07. Тернопіль : Західноукраїнський національний університет, 2023. 235 с.
5. Банах С. В. Міжнародні стандарти організації та управління в органах прокуратури. *Наукові записки*. Серія: Право. 2020. № 8. С. 140–146. https://doi.org/10.36550/2522-9230.2020.8.29
6. Науменко Ю. О. Діяльність органів прокуратури щодо запобігання злочинам у сфері службової діяльності: реферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.08. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2021. 18 с.
7. Науменко Ю. О. Діяльність органів прокуратури щодо запобігання злочинам у сфері службової діяльності : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.08. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2021. 19 с.
8. Циганок С. Поняття і зміст адміністративно-правового забезпечення діяльності прокуратури України. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 11. С. 135–139. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/27.pdf
9. Recommendation Rec(2000)19 of the Committee of Ministers to member states on the role of public prosecution in the criminal justice system. Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 October 2000. Council of Europe. 2000. URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/coeministers/2000/31721
10. Recommendation CM/Rec(2012)11 of the Committee of Ministers to member states on the role of public prosecutors outside the criminal justice system. Adopted on 19 September 2012. Council of Europe. 2012. URL: https://www.coe.int/cm
11. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса: Видавництво «Юридика», 2025. 700 с.
12. Про організацію нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність: Наказ Офісу Генерального прокурора від 08 вересня 2023 р. № 253. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua
13. Про затвердження Інструкції про порядок розгляду звернень і запитів в органах прокуратури України, Порядку організації та проведення особистого прийому громадян в органах прокуратури України : Наказ Офісу Генерального прокурора від 25 червня 2024 р. № 153. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua
14. Про організацію роботи з питань правового аналізу, систематизації та обліку актів законодавства в органах прокуратури: Наказ Офісу Генерального прокурора від 15 квітня 2020 р. № 191. Законодавство України. 2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua
15. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: Наказ Генерального прокурора від 08 лютого 2021 р. № 28. Законодавство України. 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0028905-21
16. Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора: Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 05 листопада 2025 р. № 496дп-25. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів. 2025. URL: https://kdkp.gov.ua.

Дата першого надходження статті до видання: 05.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.98:616.98:578.834.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.23

БЕРЕЗНЯК В.С.

ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ СЛІДЧИМ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ТА БЕЗПЕКОВІ АСПЕКТИ

CONDUCTING AN INVESTIGATOR'S SURVEY IN THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC: ORGANIZATIONAL, TACTICAL AND SECURITY ASPECTS

У статті досліджено організаційно-тактичні особливості проведення освідування слідчим в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю забезпечення ефективного виконання завдань кримінального провадження в умовах поширення особливо небезпечних інфекційних захворювань та одночасного гарантування безпеки учасників слідчих (розшукових) дій. Встановлено, що пандемія COVID-19 суттєво вплинула на діяльність правоохоронних органів України, зокрема на порядок організації та проведення процесуальних дій, пов'язаних із безпосереднім контактом між слідчим та іншими учасниками кримінального провадження.

Проаналізовано положення кримінального процесуального законодавства України, наукові підходи до визначення поняття, сутності та завдань освідування, а також особливості його проведення в умовах підвищених епідеміологічних ризиків. Зазначено, що освідування належить до слідчих (розшукових) дій, під час проведення яких здійснюється безпосереднє дослідження тіла живої людини з метою виявлення слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Обґрунтовано, що саме така специфіка даної слідчої дії створює додаткові ризики інфікування коронавірусною інфекцією як для слідчого, так і для інших учасників кримінального провадження.

Визначено основні організаційно-тактичні заходи, спрямовані на мінімізацію ризиків зараження COVID-19 під час проведення освідування, серед яких: попередня оцінка епідемічної небезпеки, використання засобів індивідуального захисту, обмеження кількості присутніх осіб, забезпечення належної вентиляції приміщень, застосування фото- та відеофіксації, скорочення тривалості безпосереднього контакту з освідуваною особою та залучення медичних працівників у випадках підвищеного ризику інфікування. Зроблено висновок, що досвід, отриманий під час пандемії COVID-19, має важливе значення для подальшого вдосконалення криміналістичної тактики проведення освідування та формування універсальних алгоритмів діяльності слідчого в умовах біологічних загроз.

Ключові слова: *свідування, слідчий, кримінальне провадження, COVID-19, пандемія, біологічна безпека, слідчі (розшукові) дії, тактика освідування, особиста безпека, коронавірусна інфекція..*

© БЕРЕЗНЯК В.С. – доктор юридичних наук, с.н.с., завідувач кафедри кримінального права та кримінології (Дніпровський державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0001-5690-4736

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article examines the organizational and tactical features of conducting bodily examination by an investigator during the COVID-19 pandemic caused by the SARS-CoV-2 coronavirus. The relevance of the study is determined by the need to ensure the effective implementation of criminal proceedings while simultaneously guaranteeing the safety of participants involved in investigative (search) actions under conditions of widespread infectious diseases. It has been established that the COVID-19 pandemic significantly affected the activities of Ukrainian law enforcement agencies, particularly the organization and conduct of procedural actions involving direct contact between investigators and other participants in criminal proceedings.

The provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, scientific approaches to the definition, essence and objectives of bodily examination, as well as the peculiarities of its conduct under increased epidemiological risks, are analyzed. It is emphasized that bodily examination belongs to investigative (search) actions involving the direct examination of a living person's body for the purpose of detecting traces of a criminal offense or identifying special physical characteristics. It is substantiated that the specific nature of this procedural action creates additional risks of coronavirus infection both for investigators and for other participants in criminal proceedings.

The study identifies the main organizational and tactical measures aimed at minimizing the risk of COVID-19 infection during bodily examination, including preliminary epidemiological risk assessment, the use of personal protective equipment, limiting the number of participants, ensuring proper ventilation of premises, the use of photographic and video recording, reducing the duration of direct contact with the examined person, and involving medical professionals in cases of increased infection risk. It is concluded that the experience gained during the COVID-19 pandemic is of significant importance for the further development of forensic tactics of bodily examination and for the creation of universal investigative algorithms applicable in conditions of biological threats and epidemiological emergencies.

Key words: *bodily examination, investigator, criminal proceedings, COVID-19, pandemic, biological safety, investigative (search) actions, examination tactics, personal safety, coronavirus infection.*

Постановка проблеми. Пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, стала однією з найбільших глобальних загроз громадському здоров'ю XXI століття. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, станом на початок 2022 року в Україні було зареєстровано понад 4,7 млн підтверджених випадків захворювання та понад 104 тис. летальних випадків від COVID-19. Україна входила до числа найбільш уражених пандемією держав Європейського регіону [1; 2].

Поширення коронавірусної хвороби суттєво вплинуло на діяльність правоохоронних органів. Лише станом на листопад 2020 року серед працівників системи МВС України було зареєстровано понад 14 тис. випадків захворювання на COVID-19, а 37 правоохоронців померли від ускладнень хвороби.

За таких умов особливого значення набуло забезпечення безпеки слідчих під час проведення слідчих (розшукових) дій, які передбачають безпосередній контакт із людьми. Однією з таких процесуальних дій є освідування, проведення якого пов'язане з необхідністю безпосереднього огляду тіла живої особи та потенційним ризиком зараження інфекційними захворюваннями..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці проведення освідування присвячені праці Р.С. Бєлкіна, В.І. Галагана, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, Б.Є. Лук'янчикова, Є.Д. Лук'янчикова, С.М. Стахівського, К.О. Чаплинського, В.Ю. Шепітька та інших учених. Питанням забезпечення безпеки працівників правоохоронних органів під час виконання службових обов'язків присвячені роботи С.М. Бортніка, С.П. Домбровського, В.В. Стеблюка, О.М. Стрільцова та В.В. Юсупова.

Водночас питання проведення освідування в умовах пандемії COVID-19 та забезпечення біологічної безпеки його учасників залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті Метою статті є визначення організаційно-тактичних особливостей проведення освідування слідчим в умовах пандемії COVID-19 та розроблення рекомендацій щодо мінімізації ризиків інфікування учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 241 Кримінального процесуального кодексу України слідчий або прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу [3].

Освідування належить до числа слідчих (розшукових) дій, під час проведення яких відбувається безпосередній контакт між слідчим та особою, що підлягає освідуванню. Саме ця обставина в умовах пандемії COVID-19 значно підвищувала ризик зараження коронавірусною інфекцією.

На відміну від ВІЛ-інфекції, яка передається переважно через кров та інші біологічні рідини, COVID-19 поширюється повітряно-крапельним та аерозольним шляхом. Тому навіть нетривале перебування слідчого в одному приміщенні з інфікованою особою могло створювати реальну загрозу зараження.

У зв'язку з цим підготовчий етап проведення освідування в період пандемії набував особливого значення. До початку слідчої дії слідчому доцільно було:

– встановити наявність інформації про захворювання особи на COVID-19;
– з'ясувати наявність симптомів гострих респіраторних захворювань;
– забезпечити проведення освідування у приміщенні з належною вентиляцією;
– обмежити кількість осіб, присутніх під час проведення слідчої дії;
– підготувати необхідні засоби індивідуального захисту.

Пандемія також актуалізувала питання участі понятих під час проведення освідування. З метою мінімізації кількості контактів доцільним є максимально широке використання безперервної відеофіксації ходу слідчої дії, що відповідає положенням кримінального процесуального законодавства та дозволяє одночасно забезпечити процесуальні гарантії й епідемічну безпеку.

Не менш важливим організаційним заходом виступає забезпечення учасників освідування засобами індивідуального захисту. Залежно від конкретної слідчої ситуації можуть використовуватися: медичні маски або респіратори; одноразові рукавички; захисні окуляри; захисні екрани для обличчя; одноразові халати; антисептичні засоби для рук.

На нашу думку, саме цей комплекс заходів повинен розглядатися як обов'язкова складова організаційно-тактичного забезпечення освідування в умовах пандемії COVID-19.

Робочий етап освідування являє собою центральну частину зазначеної слідчої (розшукової) дії, під час якої безпосередньо здійснюється виявлення, дослідження та фіксація слідів кримінального правопорушення, особливих прикмет або інших ознак, що мають доказове значення для кримінального провадження. Саме на цьому етапі найбільшою мірою проявляються ризики інфікування учасників процесуальної дії коронавірусною хворобою COVID-19, оскільки освідування передбачає безпосередню взаємодію між слідчим, спеціалістом, медичним працівником та освідуваною особою.

Пандемія COVID-19 продемонструвала, що традиційні криміналістичні підходи до проведення освідування повинні бути доповнені комплексом заходів, спрямованих на мінімізацію епідемічних ризиків. На відміну від більшості інших слідчих (розшукових) дій, освідування пов'язане з необхідністю огляду відкритих ділянок тіла людини, а в окремих випадках – із частковим або повним оголенням освідуваної особи, що об'єктивно ускладнює використання окремих засобів індивідуального захисту [4-6].

Враховуючи сучасні наукові дані щодо механізмів передачі SARS-CoV-2, особливу небезпеку під час проведення освідування становить перебування учасників процесуальної дії в закритому приміщенні протягом тривалого часу. Доведено, що аерозольні частинки можуть накопичуватися в повітрі недостатньо вентильованих приміщень, створюючи умови для інфікування навіть за відсутності безпосереднього фізичного контакту між людьми.

Саме тому під час проведення освідування особливого значення набуває організація робочого простору. Слідчий повинен забезпечити максимально можливу дистанцію між учасниками процесуальної дії, за винятком випадків, коли безпосередній контакт є необхідним для досягнення мети освідування. Водночас навіть у таких ситуаціях тривалість контакту повинна бути мінімальною.

На нашу думку, одним із ключових принципів проведення освідування в умовах пандемії COVID-19 повинен стати принцип мінімізації контактної взаємодії. Його сутність полягає в тому, що всі процесуальні дії, які можуть бути виконані дистанційно або без безпосереднього фізичного контакту, повинні здійснюватися саме таким способом [7].

Так, під час виявлення особливих прикмет, татуювань, рубців, тілесних ушкоджень та інших зовнішніх ознак доцільно максимально використовувати сучасні технічні засоби фіксації. Застосування цифрової фотозйомки високої роздільної здатності, відеофіксації, цифрових вимірювальних систем та інших технічних засобів дозволяє суттєво скоротити тривалість безпосереднього контакту між учасниками процесуальної дії та підвищити рівень їхньої безпеки.

Тактичним прийомом, який набув особливої актуальності під час пандемії, стало широке використання цифрових технологій. Зокрема, для попереднього документування окремих особливих прикмет могли використовуватися фотознімки або відеозаписи, отримані під час інших процесуальних дій, що дозволяло скоротити тривалість безпосереднього контакту між учасниками освідування.

Крім того, за наявності інформації про підтверджене захворювання особи на COVID-19 до проведення освідування доцільно було залучати медичного працівника або судово-медичного експерта, який володіє необхідними знаннями щодо використання протиепідемічних заходів.

Після завершення освідування всі використані засоби індивідуального захисту повинні були підлягати утилізації відповідно до санітарних вимог, а робочі поверхні та технічні засоби – дезінфекції.

Окремої уваги потребують випадки освідування осіб, які мають ознаки гострих респіраторних захворювань або перебувають на самоізоляції. У таких ситуаціях доцільним є залучення медичних працівників та проведення освідування з дотриманням підвищених заходів біологічної безпеки. При цьому слідчий повинен враховувати не лише інтереси кримінального провадження, але й необхідність захисту здоров'я всіх учасників процесуальної дії [8; 9].

Суттєвого значення набуває психологічний аспект проведення освідування в умовах пандемії. Побоювання щодо можливого зараження можуть негативно впливати як на освідувану особу, так і на самого слідчого. Це може призводити до підвищеної емоційної напруги, конфліктності та зниження ефективності комунікації між учасниками процесуальної дії.

У зв'язку з цим важливим завданням слідчого є створення атмосфери безпеки та професійного контролю за перебігом освідування. Роз'яснення учасникам порядку проведення процесуальної дії, інформування про застосовані заходи безпеки та чітка організація роботи сприяють зниженню психологічного дискомфорту та підвищують ефективність освідування [10–12].

Водночас пандемія COVID-19 показала необхідність перегляду підходів до залучення спеціалістів під час проведення освідування. Якщо участь спеціаліста не є обов'язковою, слідчий повинен оцінити доцільність його залучення з урахуванням співвідношення між доказовою цінністю такої участі та потенційними ризиками поширення інфекції.

Не менш важливим є питання використання технічних засобів індивідуального користування. Фотоапарати, вимірювальні прилади, комп'ютерна техніка та інше обладнання, що використовується під час освідування, можуть контактувати з різними учасниками процесуальної дії. Саме тому після завершення роботи необхідно здійснювати їх належну санітарну обробку відповідно до встановлених вимог.

Заключний етап освідування охоплює фіксацію результатів проведеної слідчої дії, оформлення процесуальної документації, пакування отриманих матеріалів та завершення роботи з учасниками кримінального провадження. Незважаючи на те, що безпосереднє дослідження тіла особи на цьому етапі вже завершено, ризики інфікування COVID-19 повністю не зникають [13–15].

Одним із важливих напрямів адаптації криміналістичних рекомендацій до умов пандемії стало впровадження елементів електронного документообігу. Використання цифрових технологій дозволяє мінімізувати обмін паперовими документами між учасниками кримінального провадження та знизити ймовірність контактного поширення інфекції.

Особливого значення набуває належна фіксація результатів освідування за допомогою технічних засобів. Якісна фото- та відеофіксація дозволяє уникнути необхідності повторного проведення процесуальної дії, що є важливим фактором зниження епідемічних ризиків.

Після завершення освідування доцільним є проведення комплексу санітарно-гігієнічних заходів, які включають дезінфекцію приміщення, обробку використаного обладнання, утилізацію одноразових засобів індивідуального захисту та гігієнічну обробку рук учасників процесуальної дії.

Варто зазначити, що хоча після завершення активної фази пандемії у 2023 році більшість карантинних обмежень було скасовано, випадки захворювання на COVID-19 продовжують реєструватися і сьогодні. ВООЗ продовжує здійснювати епідеміологічний моніторинг циркуляції вірусу SARS-CoV-2 та його нових варіантів.

Таким чином, напрацьовані в період пандемії організаційно-тактичні підходи до забезпечення біологічної безпеки під час проведення освідування не втратили своєї актуальності та можуть застосовуватися у випадках виникнення нових інфекційних загроз.

Висновки. Пандемія COVID-19 істотно вплинула на організацію та тактику проведення освідування як слідчої (розшукової) дії. Основною особливістю її проведення у 2020–2025 роках стало поєднання криміналістичних прийомів виявлення та фіксації доказової інформації із комплексом протиепідемічних заходів, спрямованих на захист життя та здоров'я учасників кримінального провадження.

Встановлено, що найбільш ефективними заходами мінімізації ризику інфікування під час проведення освідування є попередня оцінка епідемічних ризиків, використання засобів індивідуального захисту, скорочення тривалості безпосереднього контакту з освідуваною особою, застосування технічних засобів фіксації та належна санітарна обробка приміщень і обладнання після завершення слідчої дії.

Подальший розвиток криміналістичної тактики проведення освідування повинен враховувати досвід пандемії COVID-19 та бути спрямованим на створення універсальних алгоритмів дій слідчого в умовах біологічних загроз.

Список використаних джерел:

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan (SPRP 2021). Geneva : WHO, 2021. 84 p.

2. Всесвітня організація охорони здоров'я. WHO's Response to COVID-19: 2021 Annual Report. Geneva : WHO, 2022. 88 p.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

4. Міністерство охорони здоров'я України. Стандарти медичної допомоги «Коронавірусна хвороба (COVID-19)». Київ, 2024.

5. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/.

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

7. Почтовий М. М. Методологічні та практичні засади публічності та диспозитивності у кримінальному процесі : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 463 с.

8. Назаров В. В. Електронне кримінальне провадження: перспективи розвитку. Київ : Юстініан, 2023. 248 с.

9. Почтовий М. М. Про співвідношення публічних і приватних інтересів у кримінальному судочинстві. Юридична наука. 2020. № 8. С. 190–195.

10. Сидоренко Д. В. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час проведення судової експертизи : дис. … д-ра філософії. Харків, 2024. URL: https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/aspirantura/zakhysty/sydorenko-d/Sydorenko_dis.pdf.

11. Почтовий М. М. Теоретичні, правові та праксеологічні засади публічності та диспозитивності у кримінальному процесі : монограф. Дніпро : Біла К. О., 2021. 463 с.

12. Гловюк І. В. Досудове розслідування: теорія і практика. Одеса : Фенікс, 2020. 470 с.

13. Тіщенко В. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів. Одеса : Гельветика, 2021. 428 с.

14. Почтовий М. М. Про сутність інтересу у кримінальному процесі. Юридична наука. 2020. № 7. С. 222–228.

15. Тищенко С. В. Взаємодія прокурора та слідчого судді у кримінальному процесі України : дис. … д-ра філософії. Донецьк, 2024. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/08/dysertacziya-tyshhenko_compressed.pdf.

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.24

ВОЛИНЕЦЬ Р.А., ПТАЩЕНКО Д.С.

КВАЛІФІКАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ БОТНЕТ-МЕРЕЖ ДЛЯ АТАК НА ДЕРЖАВНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

QUALIFICATION OF THE USE OF BOTNET NETWORKS FOR ATTACKS ON STATE INFORMATION RESOURCES OF UKRAINE

Умови гібридної війни та зростання кількості кібератак на державні інформаційні ресурси України актуалізують необхідність дослідження використання ботнет-мереж як інструменту кіберзлочинності. Масове застосування скомпрометованих пристроїв для несанкціонованого впливу на інформаційні системи держави створює загрозу функціонуванню органів державної влади, державних реєстрів, цифрових сервісів та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Особливого значення набуває формування єдиного підходу до кримінально-правового аналізу використання ботнет-мереж для атак на державні інформаційні ресурси України. Під час дослідження використано формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та логіко-семантичний методи. Застосування зазначених методів забезпечило аналіз положень законодавства у сфері кібербезпеки, визначення ознак ботнет-мереж, дослідження змісту поняття державних інформаційних ресурсів та уточнення понятєво-категоріального апарату. Виявлено, що використання ботнет-мереж характеризується розподіленим характером кібератак, прихованим дистанційним керуванням зараженими пристроями та автоматизованим виконанням шкідливих команд. З'ясовано, що основною метою таких атак є порушення конфіденційності, цілісності та доступності державних інформаційних систем. Проаналізовано наукові підходи до визначення державних джерел інформації та запропоновано авторське визначення використання ботнет-мереж для атак на інформаційні ресурси України як умисної протиправної діяльності, спрямованої на несанкціонований вплив на національні комунікаційні системи шляхом використання мережі скомпрометованих пристроїв.

Доведено необхідність удосконалення кримінально-правової кваліфікації використання ботнет-мереж для атак на державні інформаційні ресурси України та нормативного закріплення відповідної дефініції. Реалізація запропонованих підходів сприятиме підвищенню ефективності протидії кіберзлочинності та зміцненню кібербезпеки держави.

Ключові слова: *ботнет-мережі, кіберзлочинність, державні інформаційні ресурси, кібербезпека, кібератаки, несанкціоноване втручання, інформаційна інфраструктура.*

The conditions of hybrid warfare and the growing number of cyberattacks on Ukraine's state information resources necessitate studying the use of botnets as an instrument of cybercrime. The large-scale use of compromised devices for unauthorized interference with state information systems poses a significant threat to the functioning of public

© ВОЛИНЕЦЬ Р.А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права (Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка) https://orcid.org/0000-0002-8134-8572

© ПТАЩЕНКО Д.С. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права (Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка) https://orcid.org/0000-0001-9751-1509

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

authorities, state registers, digital services, and critical information infrastructure facilities. Particular importance is attached to developing a unified approach to the criminal law assessment of the use of botnets in attacks on Ukraine's state information resources. The study employed formal-legal, system-structural, comparative-legal, and logical-semantic methods. The application of these methods ensured the analysis of cybersecurity legislation, the identification of botnet features, the examination of the concept of state information resources, and the clarification of the conceptual and categorical framework of the research. It was established that botnets are characterized by the distributed nature of cyberattacks, the covert remote control of infected devices, and the automated execution of malicious commands. The study determined that the primary purpose of such attacks is to violate the confidentiality, integrity, and availability of state information systems. Scientific approaches to defining state information resources were analyzed, and the author proposed characterizing the use of botnets to attack Ukraine's state information resources as intentional, unlawful activity aimed at unauthorized interference with state information systems through a network of compromised devices. The necessity of improving the criminal law qualification for the use of botnets in attacks on state information resources of Ukraine and the normative consolidation of the relevant definition have been substantiated. The implementation of the proposed approaches will enhance the effectiveness of combating cybercrime and strengthen the state's cybersecurity.

Key words: *botnet networks, cybercrime, state information resources, cybersecurity, cyberattacks, unauthorized interference, information infrastructure*

Актуальність теми. Умови стрімкої цифровізації державного управління та зростання залежності суспільно важливих процесів від інформаційно-комунікаційних систем зумовлюють суттєве підвищення рівня кіберзагроз, спрямованих на державні інформаційні ресурси України. Особливо небезпечним проявом таких загроз є використання ботнет-мереж як інструменту організації несанкціонованого втручання у роботу інформаційних (автоматизованих) систем, електронних комунікаційних мереж та критичної інформаційної інфраструктури.

Згідно із кримінальним правом зазначені дії підлягають кваліфікації насамперед за статтями 361 та 361-1 Кримінального кодексу України, які визначають відповідальність за несанкціоноване втручання у роботу електронно-обчислювальних машин, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж електрозв'язку, зокрема за створення та використання шкідливого програмного забезпечення. Водночас наявна правозастосовна практика не завжди ураховує інфраструктурну природу ботнет-мереж, їхній розподілений характер та здатність до організації масованих координованих атак, що ускладнює правильну кримінально-правову кваліфікацію [11].

Актуальність дослідження зумовлено необхідністю комплексного правового аналізу таких дій, оскільки сучасні підходи до кваліфікації кіберзлочинів не завжди ураховують інфраструктурну природу ботнетів та їхню здатність до одночасного ураження значної кількості цифрових об'єктів. Перспективність дослідження полягає у формуванні точнішого науково-правового інструментарію для протидії складним кіберзагрозам та удосконаленні нормативного регулювання у сфері кібербезпеки [14].

Аналіз сучасних наукових публікацій у сфері кібербезпеки та ботнет-мереж засвідчує зростання уваги до проблем виявлення, класифікації та нейтралізації розподілених інфраструктур кіберзагроз. Дослідники розглядають ботнети як складні динамічні системи, що поєднують автоматизацію, приховане керування та масштабованість атак на інформаційні ресурси.

Зокрема, базові концептуальні підходи до розуміння кібербезпеки та сучасних загроз розробляє О. Летичевський, наголошуючи на комплексному характері кіберзахисту та необхідності поєднання формальних моделей і практичних механізмів протидії атакам [14]. На застосуванні глибокого навчання для прогнозування та виявлення аномалій у кіберінфраструктурі, що є важливим для ідентифікації ботнет-активності, акцентують В. Шульга, І. Іванченко та М. Рижаков [16]. Одночасно використання згорткових нейронних мереж для виявлення DDoS-атак у мережевому трафіку розглядає Є. Майор [15]. А роль штучного інтелекту в інформаційних конфліктах вивчає Ю. Ільченко [13]. Додатково, методи оцінювання захисту корпоративних мереж аналізують А. Ільєнко та В. Ахрамович [12].

Значущими для розв'язання цієї проблематики є закордонні праці. Так, поведінкові характеристики peer-to-peer-ботнетів досліджують А. Г. Г. Кабла із колегами [4], підкреслюючи складність

їхнього виявлення [4]. Відповідно, еволюцію ботнет-загроз в умовах розвитку штучного інтелекту вивчають А. Махбубі зі співавторами [6]. Тоді як підхід до обґрунтованого виявлення IoT-ботнетів пропонують А. А. Корба із колегами [5]. У цьому контексті федеративне навчання для децентралізованого виявлення ботнет-атак вивчають М. А. Госсейн і М. С. Іслам [2]. Ефективність машинного навчання для виявлення IoT-ботнетів демонструють Т. Жукабаєва зі співавторами [10]. Крім того, edge-обчислення для захисту IoT-мереж аналізують Д. Рупанетті та Н. Каабуч [7]. Зокрема, стійкість моделей до adversarial-атак досліджують Р. Юмлембам із колегами [9]. Узагальнюючи, підходи до виявлення IoT-ботнетів пропонують З. Аль-Отман зі співавторами [1]. А механізми виявлення ботнет-активності у реальному часі розробляють Х. Веласко-Мата та колеги [8]. Насамкінець універсальний набір ознак для розпізнавання ботнет-атак пропонують Ф. Гуссейн зі співавторами [3].

Таким чином, аналіз наукових праць демонструє, що сучасні дослідження переважно зосереджено на розвитку інтелектуальних методів виявлення ботнет-мереж, однак залишається нерозв'язаною проблема підвищення універсальності моделей та їхньої стійкості до нових типів кіберзагроз, зокрема атак на державні інформаційні ресурси України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі протидії кіберзлочинності, пов'язаної із використанням ботнет-мереж для атак на державні інформаційні ресурси України.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз правової природи використання ботнет-мереж у кіберзлочинній діяльності та формування науково обґрунтованих підходів до їхньої кваліфікації.

Для досягнення мети дослідження сформульовано такі завдання:

– проаналізувати сутність ботнет-мереж як інструменту кіберзлочинної діяльності та дослідити поняття та структуру державних інформаційних ресурсів;

– характеризувати основні способи використання ботнет-інфраструктур у кібернападах та визначити особливості правової кваліфікації відповідних діянь;

– сформулювати пропозиції щодо удосконалення кримінально-правового регулювання (ст. 361, 361-1 КК України) у частині відповідальності за несанкціоноване втручання у роботу інформаційних систем із використанням ботнет-мереж.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових та спеціально-правових методів, що забезпечили системний аналіз проблематики використання ботнет-мереж у кіберзлочинній діяльності. Формально-логічний метод застосовано на етапі уточнення базових понять і категорій, зокрема «ботнет-мережа», «кіберзлочин» та «державні інформаційні ресурси», що дало змогу сформувати понятєвий апарат дослідження, тоді як метод аналізу і синтезу – для декомпозиції структури ботнет-інфраструктури та подальшого узагальнення механізмів її функціонування як інструменту розподілених кібератак.

Водночас порівняльно-правовий метод сприяв зіставленню підходів до кримінально-правової кваліфікації несанкціонованого втручання в інформаційні системи в національному законодавстві та окремих закордонних правових моделях, що забезпечило виявлення відмінностей у трактуванні кіберзагроз. Системний метод використано для розгляду ботнет-мереж як елементу ширшої кіберзлочинної інфраструктури у взаємозв'язку із механізмами гарантування інформаційної безпеки держави та функціонуванням критичної інформаційної інфраструктури.

Додатково, формально-юридичний метод уможливив обґрунтування аналізу положень Кримінального кодексу України та спеціального законодавства у сфері кібербезпеки із метою визначення особливостей правової регламентації та кваліфікації діянь, пов'язаних із використанням ботнет-мереж.

Виклад основного матеріалу. Ботнет-мережі є одним із найнебезпечніших засобів здійснення кіберзлочинної діяльності, оскільки забезпечують можливість дистанційного управління великою кількістю скомпрометованих пристроїв для реалізації масштабних атак на інформаційно-комунікаційні системи. Їхнє функціонування ґрунтується на зараженні комп'ютерів, серверів, мобільних телефонів або елементів IoT-інфраструктури спеціальним шкідливим кодом, який забезпечує зловмисникам прихований контроль над технічними засобами користувачів.

Сутність ботнету полягає в об'єднанні інфікованих пристроїв у єдину структуру, здатну виконувати команди координатора без відома власників обладнання. Передавання сигналів керування може здійснюватися через командно-контрольні центри або децентралізовані peer-to-peer-канали взаємодії [14].

Відповідно, кіберзлочинні діяння із залученням ботнет-інфраструктур у правовому вимірі характеризуються сукупністю ознак несанкціонованого доступу та втручання у роботу інформаційних систем, що реалізується шляхом прихованого впливу на програмно-апаратні комплекси без згоди власника чи адміністратора. У цьому контексті значущим є поєднання технічного складника, пов'язаного із функціонуванням скомпрометованих пристроїв, та юридичного компонента, вираженого у свідомому порушенні визначеного режиму експлуатації, правил доступу й стабільності інформаційного середовища [16]. Додатково така діяльність набуває ознак багатоетапного процесу, у межах якого первинне інфікування пристроїв поєднується із подальшим дистанційним керуванням і реалізацією шкідливих команд.

Характерною ознакою ботнет-інфраструктур є розподілений принцип роботи, який дає змогу одночасно використовувати значну кількість пошкоджених вузлів для впливу на визначений об'єкт. Це зумовлює суттєві труднощі для виявлення джерела загрози та ускладнює локалізацію шкідливої активності. Використання великої кількості технічних засобів забезпечує можливість проведення DDoS-атак, незаконного збирання даних, поширення шкідливого програмного забезпечення, реалізації фішингових кампаній і втручання у функціонування державних цифрових сервісів [15].

Ще однією важливою рисою сучасних ботнетів є здатність до адаптації в умовах зміни механізмів кіберзахисту. Використання шифрування, динамічної зміни мережевої поведінки та автоматизованого розподілу команд сприяє мінімізації ризику виявлення. Додаткову небезпеку становить інтеграція технологій машинного навчання та штучного інтелекту, через які оптимізується координація дій пошкоджених пристроїв і здійснюється аналіз уразливостей інформаційних систем.

Саме активна цифровізація публічного управління та розширення використання електронних інформаційних систем сприяють поширенню ботнет-мереж як елементу організованої кіберзлочинної інфраструктури, здатної забезпечувати тривале приховане втручання у функціонування інформаційних систем. Значна частина таких мереж формується за модульним принципом, що забезпечує оперативну зміну механізмів зараження пристроїв, оновлення шкідливих компонентів та адаптацію алгоритмів керування до трансформацій інформаційного середовища. Водночас використання динамічних доменних систем, зашифрованих каналів передавання даних та автоматизованого переміщення командно-контрольних серверів суттєво ускладнює процедури технічного блокування ботнет-інфраструктур.

Крім того, небезпечним є використання ботнетів у поєднанні із технологіями соціальної інженерії. Поширення шкідливого програмного забезпечення може здійснюватися через електронні повідомлення, фальшиві вебресурси, пошкоджені програмні файли або підроблені повідомлення від державних установ. Відповідно, отримання первинного доступу до пристроїв користувачів дає змогу кіберзлочинцям формувати масштабні мережі заражених вузлів, які надалі використовуються для атак на державні цифрові сервіси, системи електронного документообігу та інформаційні комплекси органів влади. Така діяльність створює додаткові ризики компрометації службової інформації та порушення стабільності функціонування державної цифрової інфраструктури.

Особливо критичні наслідки має застосування ботнетів щодо державних інформаційних ресурсів України. Такі дії можуть спричиняти блокування електронних платформ органів влади, порушення доступу до баз даних, дестабілізацію функціонування цифрової інфраструктури, зміну або втрату інформації та створення загроз національній безпеці. Тож, активне упровадження електронного урядування та цифровізація публічного сектору суттєво підвищують рівень уразливості державних систем перед подібними кіберзагрозами [13].

Водночас державні інформаційні ресурси охоплюють упорядковані масиви відомостей, цифрові реєстри, електронні документи, аналітичні платформи та програмно-апаратні комплекси, що використовуються для забезпечення діяльності органів публічної влади. Їхнє функціонування пов'язане із реалізацією управлінських рішень, наданням адміністративних послуг, веденням державного обліку та підтримкою взаємодії між різними інституціями [12]. Значну частину таких ресурсів інтегровано у єдине цифрове середовище, у межах якого здійснюється обмін службовими даними, оброблення запитів і забезпечення електронної комунікації між державою та громадянами (табл. 1).

Наведена структура державних інформаційних ресурсів засвідчує їхній багаторівневий характер та критичне значення для забезпечення безперервності публічного управління, функціонування цифрових сервісів і підтримки національної безпеки. Уразливість таких

Таблиця 1

Структура державних інформаційних ресурсів України та приклади їхнього функціонування

Складник державних інформаційних ресурсів	Характеристика	Приклади
Автоматизовані системи документообігу	Забезпечують електронний обіг службових документів, контроль виконання управлінських рішень, координацію внутрішньої діяльності органів влади та збереження цифрових архівів	Системи електронного документообігу Кабінету Міністрів України, електронний документообіг органів місцевого самоврядування
Електронні бази персональних даних	Містять структуровані відомості про фізичних і юридичних осіб, використовуються для державного обліку, надання адміністративних послуг та ідентифікації громадян	Єдиний державний демографічний реєстр, Державний реєстр актів цивільного стану громадян
Урядові вебпортали та цифрові сервіси	Призначені для забезпечення електронної взаємодії населення із державними установами, подання заяв, отримання довідок і доступу до публічної інформації	Портал «Дія», офіційні вебсайти центральних органів виконавчої влади
Телекомунікаційні вузли та мережеві комплекси	Використовуються для передавання інформації між державними установами, підтримки цифрового зв'язку та функціонування захищених каналів комунікації	Урядова мережа спеціального зв'язку, державні серверні комунікаційні системи
Центри зберігання та оброблення інформації	Забезпечують накопичення, резервування, оброблення та захист великих обсягів даних, необхідних для стабільної роботи державних електронних ресурсів	Датацентри державних органів, хмарні платформи зберігання службової інформації
Інформаційні комплекси сектору безпеки й оборони	Використовуються для координації діяльності правоохоронних органів, оборонного сектору та спеціальних служб у сфері національної безпеки	Інформаційні системи Збройних сил України, аналітичні комплекси Служби безпеки України
Об'єкти критичної цифрової інфраструктури	Забезпечують функціонування стратегічно важливих сфер держави, порушення роботи яких може спричинити масштабні негативні наслідки	Інформаційні системи енергетичного сектору, банківські платіжні мережі, державні транспортні цифрові комплекси

Джерела: систематизовано автором.

компонентів до зовнішнього кібернетичного впливу створює підвищені ризики для стабільності державних інституцій, особливо за умов активного використання організованими групами шкідливого програмного забезпечення та мереж заражених пристроїв. З огляду на це проблема застосування ботнет-мереж набуває не лише технічного, а й кримінально-правового значення, оскільки подібні дії спрямовуються на порушення функціонування інформаційної інфраструктури, блокування доступу до електронних ресурсів та завдання шкоди державним цифровим системам.

Оскільки функціонування державних інформаційних ресурсів забезпечує реалізацію значної кількості управлінських, фінансових, безпекових та соціальних процесів, пов'язаних із діяльністю органів державної влади, то порушення стабільності роботи цифрових систем може

спричиняти затримки у наданні адміністративних послуг, блокування доступу до державних реєстрів, дестабілізацію електронної взаємодії між органами влади та створення ризиків втрати критично важливої інформації. Суттєві ризики зумовлюють кібератаки на інформаційні комплекси сектору безпеки й оборони, телекомунікаційні вузли та державні системи електронної ідентифікації громадян.

Додаткову загрозу становить висока інтегрованість державних цифрових платформ, у межах якої ураження одного елемента інформаційної інфраструктури може впливати на функціонування суміжних систем. Зокрема, використання ботнет-мереж для реалізації комплексних кібератак створює ризик одночасного блокування декількох державних сервісів, перевантаження центрів оброблення даних та порушення електронної комунікації між державними установами. За таких умов забезпечення кіберстійкості державних інформаційних ресурсів набуває стратегічного значення для підтримки безперервності функціонування публічного управління та захисту національних інтересів України.

У правовому аспекті використання ботнет-структур поєднує декілька форм протиправної діяльності: незаконне втручання у роботу інформаційних систем, створення та поширення шкідливого програмного забезпечення, порушення функціонування електронно-комунікаційних мереж та несанкціоноване отримання інформації. Транснаціональний характер таких дій, складність виявлення організаторів і використання анонімізованих каналів зв'язку істотно ускладнюють процес юридичної кваліфікації та механізми притягнення винних осіб до відповідальності.

Таке несанкціоноване втручання у функціонування інформаційних систем, електронних комунікаційних мереж та інформаційно-комунікаційної інфраструктури є однією з найнебезпечніших форм кіберзлочинної діяльності, що безпосередньо пов'язана із застосуванням ботнет-мереж. Кримінально-правова відповідальність за такі дії передбачена ст. 361 Кримінального кодексу України (КК України), яка охоплює незаконний вплив на процеси оброблення інформації, блокування доступу до ресурсів, спотворення даних або порушення визначеного порядку маршрутизації [11]. А використання заражених пристроїв для масового надсилання запитів, перевантаження серверів чи координації DDoS-атак створює загрозу стабільності функціонування державних цифрових платформ та критичної інфраструктури.

Важливим інструментом у протидії ботнет-загрозам є ст. 361-1 КК України, яка визначає відповідальність за створення, поширення, використання або збут шкідливих програмних чи технічних засобів. Саме через спеціалізоване програмне забезпечення здійснюється зараження пристроїв, приховане отримання контролю над ними та подальше дистанційне керування. Функціонування ботнету передбачає координацію великої кількості пошкоджених вузлів, здатних виконувати команди організатора без відома власників обладнання, що значно підвищує масштабність і небезпечність кібернападів.

Проте складність кримінально-правової кваліфікації зазначених діянь обумовлено транскордонним характером кіберзлочинності, використанням анонімних каналів зв'язку, VPN-технологій, проксі-серверів та розподілених цифрових платформ. Суб'єктність характеризується прямим умислом, оскільки втручання у роботу інформаційної інфраструктури здійснюється цілеспрямовано для блокування державних сервісів, незаконного отримання доступу до даних або дестабілізації діяльності органів влади. Використання ботнет-мереж як інструменту кібератак демонструє високий рівень організованості протиправної діяльності та потребує удосконалення механізмів кримінально-правового реагування у сфері кібербезпеки [4].

Відповідно, окремого значення набуває проблема окреслення меж кримінальної відповідальності учасників ботнет-інфраструктур. Організація та функціонування подібних мереж передбачає розподіл ролей між особами, які здійснюють розроблення шкідливого програмного забезпечення, адміністрування командно-контрольних серверів, поширення заражених файлів та безпосередню координацію кібератак. Наявність декількох рівнів взаємодії між учасниками ускладнює визначення ступеня участі кожного суб'єкта у вчиненні кримінального правопорушення та потребує комплексного оцінювання їхнього функціонального внеску у реалізацію кіберзлочинної діяльності.

Одночасно проблематика правозастосування пов'язана із використанням орендованих ботнет-мереж у межах моделі «botnet-as-a-service», відповідно до якої доступ до зараженої інфраструктури надається третім особам за винагороду. Подібні механізми сприяють поширенню кіберзлочинної діяльності серед широкого кола користувачів, які не мають спеціальних технічних навичок, проте отримують можливість організовувати DDoS-атаки, здійснювати

несанкціоноване втручання у функціонування інформаційних систем або поширювати шкідливе програмне забезпечення. Ці схеми потребують удосконалення підходів до кваліфікації співучасті у кіберзлочинах та адаптації кримінального законодавства до нових форм функціонування цифрової злочинності.

Такі сформовані ботнет-інфраструктури використовуються для реалізації широкого спектра кібернападів, спрямованих на порушення стабільного функціонування інформаційних систем, отримання несанкціонованого доступу до даних та дестабілізацію роботи державних електронних ресурсів. Найпоширенішими способами їхнього застосування є організація DDoS-атак, масове розповсюдження шкідливого програмного забезпечення, перехоплення конфіденційної інформації та використання заражених пристроїв для прихованого доступу до інформаційної інфраструктури держави.

Правова кваліфікація таких діянь потребує визначення форми несанкціонованого втручання, способу використання шкідливих технічних засобів та характеру суспільно небезпечних наслідків. Залежно від конкретних обставин застосовуються положення ст. 361 та 361-1 КК України [11] та суміжні склади кримінальних правопорушень у сфері незаконного збирання інформації або порушення роботи електронних комунікаційних мереж. Складність цієї кваліфікації обумовлена прихованим характером кібердіяльності, використанням розподілених мереж заражених пристроїв та транснаціональним розміщенням елементів кіберінфраструктури, що ускладнює виявлення суб'єкта злочину та доказування його участі в організації атаки.

Додатково, одним із найпоширеніших проявів використання ботнет-мереж є DDoS-атаки на державні вебпортали та електронні сервіси шляхом одночасного генерування значних обсягів запитів, що призводить до перевантаження серверних ресурсів і тимчасового обмеження доступу користувачів до державних цифрових послуг [8]. Подібні діяння становлять підвищену суспільну небезпеку для систем електронного урядування, фінансової та енергетичної інфраструктури, оскільки можуть спричиняти порушення управлінських процесів і значні економічні втрати.

Ще одним способом сформувати загрози є поширення шкідливого програмного забезпечення через фішингові повідомлення або експлуатацію вразливостей мережевого обладнання, що забезпечує несанкціонований доступ до інформаційних систем та подальше використання заражених вузлів для нових атак [2]. За таких умов ботнет-мережі можуть застосовуватися для викрадення облікових даних, проникнення у внутрішні державні мережі або розгортання програм-вимагачів, які блокують доступ до інформаційних ресурсів.

Відповідно до цих ризиків практика протидії кіберзлочинності засвідчує, що ботнет-інфраструктури використовуються одночасно для координації комплексних атак на об'єкти критичної інформаційної інфраструктури, поєднуючи перевантаження систем, приховування джерела втручання та маскування наслідків протиправної діяльності. Це ускладнює розслідування кримінальних правопорушень, оскільки окремі елементи кіберінфраструктури можуть бути розміщені у різних юрисдикціях, а керування здійснюється дистанційно через розподілені канали зв'язку [10]. Відтак ефективне кримінально-правове оцінювання таких діянь потребує комплексного врахування способу вчинення, ролі учасників та наслідків для інформаційної безпеки держави.

Таким чином, удосконалення нормативного забезпечення у сфері протидії ботнет-інфраструктурам потребує насамперед чіткого визначення базових понять у законодавстві. Запропоновано закріплення визначення терміна «ботнет-мережа» як розподіленої системи скомпрометованих пристроїв із прихованим дистанційним керуванням, що використовується для реалізації кіберзагроз. Така нормативна конкретизація усуне неоднозначність під час правозастосування та забезпечить уніфіковані критерії кваліфікації протиправних дій у сфері інформаційної безпеки.

Подальші зміни мають охоплювати посилення кримінально-правової відповідальності за створення, адміністрування й використання подібних мереж, особливо у випадках впливу на державні цифрові системи та критичну інфраструктуру. Передбачення кваліфікаційних ознак, пов'язаних із масштабом ураження, кількістю заражених пристроїв, транснаціональним характером операцій і спрямованістю на порушення стабільності інформаційних ресурсів, дасть змогу точніше відображати ступінь суспільної небезпеки та диференціювати санкції залежно від наслідків.

Додаткового регулювання потребують процесуальні механізми виявлення й фіксації кіберінцидентів. Важливим напрямом є упровадження уніфікованих стандартів цифрової криміналістики, розширення міжнародного обміну технічною інформацією та посилення взаємодії між державними органами й провайдерами електронних комунікацій. Дотримання обов'язкових процедур моніторингу мережевих аномалій сприятиме своєчасному реагуванню на кібератаки та мінімізації їхніх наслідків для державної інформаційної інфраструктури.

Тож, ефективна протидія використанню ботнет-мереж потребує комплексного поєднання правових, організаційних та технічних заходів кіберзахисту. Одним із пріоритетних напрямів є розвиток систем раннього виявлення мережевих аномалій, здатних автоматично фіксувати ознаки масового генерування підозрілих запитів, нехарактерної активності користувачів або спроб несанкціонованого доступу до державних інформаційних ресурсів. Важливе значення має застосування механізмів постійного аудиту інформаційної безпеки та регулярного тестування державних цифрових систем на наявність технічних уразливостей.

Ще одним важливим напрямом залишається підвищення рівня міжнародної співпраці у сфері обміну інформацією про кіберінциденти та координації діяльності щодо ліквідації ботнет-інфраструктур. Саме транснаціональний характер функціонування мереж заражених пристроїв обумовлює необхідність оперативної взаємодії між правоохоронними органами, спеціальними службами, CERT-командами та суб'єктами гарантування кібербезпеки різних держав. Розширення міжнародного співробітництва сприятиме удосконаленню механізмів виявлення організаторів кібератак, блокуванню командно-контрольних центрів і мінімізації загроз для державної інформаційної інфраструктури України.

Висновки. Отримані результати дослідження узгоджуються із науковими працями, у межах яких ботнет-мережі визначаються як складні розподілені кіберінфраструктури, здатні забезпечувати масштабовані та приховані кібератаки на інформаційні системи [6; 10]. На відміну від праць, присвячених переважно технічним аспектам виявлення ботнет-активності [8; 10], роботу зосереджено на проблематиці кримінально-правової кваліфікації використання ботнет-мереж для атак на державні інформаційні ресурси України, що дало змогу розширити наукове розуміння правової природи відповідних кіберзагроз.

Зокрема, підтверджено наукові положення щодо багаторівневого характеру кіберзагроз та складності їхнього виявлення в умовах розподіленої цифрової інфраструктури [7]. Водночас визначено, що використання ботнет-мереж як централізовано керованої системи заражених пристроїв формує підвищений рівень суспільної небезпеки, оскільки забезпечує можливість одночасного впливу на значну кількість державних інформаційних ресурсів, електронних сервісів та об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Так, дослідження сприяло виявленню недостатньої конкретизації ознак використання ботнет-мереж у положеннях ст. 361 та ст. 361-1 КК України, що ускладнює практику кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь.

Узагальнення результатів закордонних наукових джерел засвідчило домінування технічного напряму вивчення ботнет-мереж, зокрема розроблення механізмів виявлення, блокування та нейтралізації ботнет-активності [1; 2]. У роботі обґрунтовано необхідність поєднання технічного та кримінально-правового аналізу, оскільки використання ботнет-мереж охоплює не лише технічне втручання у функціонування інформаційних систем, а й ознаки організованої кіберзлочинної діяльності. З'ясовано, що застосування ботнет-інфраструктур супроводжується використанням шкідливого програмного забезпечення, несанкціонованим втручанням у роботу інформаційних систем та порушенням функціонування державних цифрових ресурсів, що потребує комплексного правового аналізу способу вчинення кримінального правопорушення, характеру наслідків і ролі учасників кіберзлочинної діяльності.

Результати дослідження підтвердили, що застосування ботнет-мереж у кібератаках на державні інформаційні ресурси доцільно розглядати як форму організованої кіберзлочинної діяльності, яка охоплює ознаки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 361 та ст. 361-1 КК України. Підтверджено, що складність кваліфікації відповідних діянь обумовлено розподіленим характером ботнет-інфраструктури, транснаціональним розміщенням її елементів, використанням анонімізованих каналів зв'язку та багаторівневою структурою взаємодії учасників кібероперацій.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання сформульованих положень у діяльності органів досудового розслідування, судових органів та суб'єктів гарантування кібербезпеки під час кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням ботнет-мереж. Запропоновані підходи можуть бути використані для удосконалення правозастосовної практики, уточнення критеріїв розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень у сфері кібербезпеки та підготовки змін до кримінального законодавства України.

У результаті проведеного дослідження виявлено, що ботнет-мережі становлять один із найнебезпечніших інструментів сучасної кіберзлочинності, використання якого створює загрозу

стабільності функціонування державних інформаційних ресурсів та критичної цифрової інфраструктури України. Визначено основні ознаки ботнет-інфраструктур, зокрема розподілений характер функціонування, дистанційне приховане керування зараженими пристроями, автоматизоване виконання шкідливих команд та здатність до масштабування кібератак. Доведено, що використання ботнет-мереж для атак на державні інформаційні ресурси охоплює ознаки несанкціонованого втручання у роботу інформаційних систем та використання шкідливих програмних засобів, що обумовлює необхідність комплексної кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь.

Обґрунтовано доцільність нормативного закріплення дефініції використання ботнет-мереж для атак на державні інформаційні ресурси України та вдосконалення кримінально-правових механізмів протидії відповідним формам кіберзлочинної діяльності. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом міжнародного досвіду протидії ботнет-інфраструктурам, розробленням уніфікованих механізмів кваліфікації розподілених кібератак та удосконаленням міжнародної взаємодії у сфері боротьби із транскордонною кіберзлочинністю.

Список використаних джерел:

1. Al-Othman, Z., Alkasassbeh, M., & AL-Haj Baddar, S. (2020). A state-of-the-art review on IoT botnet attack detection. *arXiv preprint*, arXiv:2010.13852. https://doi.org/10.48550/arXiv.2010.13852

2. Hossain, M. A., & Islam, M. S. (2025). Towards decentralized cybersecurity: a novel privacy-preserving federated learning approach for botnet attack detection. *Blockchain: Research and Applications*, 100355. https://doi.org/10.1016/j.bcra.2025.100355

3. Hussain, F., Abbas, S. G., Fayyaz, U. U., Shah, G. A., Toqeer, A., & Ali, A. (2020). Towards a universal features set for IoT botnet attacks detection. *arXiv preprint*, arXiv:2012.00463. https://doi.org/10.48550/arXiv.2012.00463

4. Kabla, A. H. H., Thamrin, A. H., Anbar, M., Manickam, S., & Karuppayah, S. (2024). Peer-to-peer botnets: exploring behavioural characteristics and machine/deep learning-based detection. *EURASIP Journal on Information Security*, *2024,* 20. https://doi.org/10.1186/s13635-024-00169-0

5. Korba, A. A., Diaf, A., Bouchiha, M. A., & Ghamri-Doudane, Y. (2025). Mitigating IoT botnet attacks: An early-stage explainable network-based anomaly detection approach. *Computer Communications*, *241*, 108270. https://doi.org/10.1016/j.comcom.2025.108270

6. Mahboubi, A., Luong, K., Aboutorab, H., Bui, H. T., Camtepe, S., Ansari, K., & Barry, B. (2025). The evolving threat landscape of botnets: Comprehensive analysis of detection techniques in the age of artificial intelligence. *Internet of Things*, *33*, 101728. https://doi.org/10.1016/j.iot.2025.101728

7. Rupanetti, D., & Kaabouch, N. (2025). Leveraging machine learning for botnet attack detection in edge-computing assisted IoT networks. *arXiv preprint,* arXiv:2508.01542. https://doi.org/10.48550/arXiv.2508.01542

8. Velasco-Mata, J., González-Castro, V., Fidalgo, E., & Alegre, E. (2023). Real-time botnet detection on large network bandwidths using machine learning. *Scientific Reports*,*13,* 4282. https://doi.org/10.1038/s41598-023-31260-0

9. Yumlembam, R., Issac, B., Jacob, S. M., & Yang, L. (2024). Comprehensive botnet detection by mitigating adversarial attacks, navigating the subtleties of perturbation distances and fortifying predictions with conformal layers. *arXiv preprint,* arXiv:2409.00667. https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.00667

10. Zhukabayeva, T., Zholshiyeva, L., Ven-Tsen, K., Adamova, A., Mardenov, Y., & Karabayev, N. (2024). Enhancing IoT security: effective botnet attack detection through machine learning. *Procedia Computer Science*, *241,* 421–426. https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.08.058

11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

12. Ільєнко А., Ахрамович В. Метод розрахунку захисту корпоративної мережі в умовах невизначеності. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка, 2025.* № 1(29). С. 480–492. https://doi.org/10.28925/2663-4023.2025.29.894

13. Ільченко Ю. О. Застосування технологій штучного інтелекту в інформаційній війні рф проти України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2025. № 3(91). С. 87–93. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.13

14. Летичевський О. О. Сучасні наукові проблеми кібербезпеки. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 2. С. 12–20. https://doi.org/10.15407/visn2023.02.012

15. Майор Є. Виявлення шкідливих пакетів та DDoS-атак у мережевому трафіку за допомогою глибоких згорткових нейронних мереж. *Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах*. 2024. № 1. С. 303–311. https://doi.org/10.31891/2219-9365-2024-77-41

16. Шульга В., Іванченко І., Рижаков М. Узагальнена модель інтелектуальної системи прогнозування та виявлення аномалій у кіберінфраструктурі на основі глибокого навчання. *Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах*. 2025. № 3. С. 217–225. https://doi.org/10.31891/2219-9365-2025-83-28

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.98:343.37
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.25

КОЛІСНИК С.А.

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH INTO THE PROBLEMS OF COMBATING CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY

У статті досліджено сучасний стан наукової розробленості проблем протидії кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності в умовах воєнного стану. Проаналізовано дисертаційні дослідження, монографії та наукові публікації, у яких висвітлено кримінально-правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності. Особливу увагу приділено науковим працям, присвяченим протидії окремим видам кримінальних правопорушень, зокрема легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, ухиленню від сплати податків, контрабанді, шахрайству з фінансовими ресурсами, незаконному використанню гуманітарної допомоги та рейдерству. Встановлено, що проблематика протидії кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності активно досліджується вітчизняними науковцями, а результати проведених досліджень становлять вагоме теоретичне та методологічне підґрунтя для вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, документування, розслідування та запобігання зазначеним кримінальним правопорушенням. Узагальнення наукових джерел дало змогу визначити основні напрями наукового пошуку, окреслити наявні проблеми криміналістичного забезпечення розслідування та встановити перспективи подальшого розвитку відповідних криміналістичних методик.

Водночас сучасні умови функціонування держави, пов'язані з воєнним станом, трансформацією організованої злочинності та появою нових способів злочинної діяльності, актуалізують потребу в удосконаленні наявних і розробленні нових криміналістичних методик розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень. Наголошено на необхідності адаптації наукових рекомендацій до сучасних умов діяльності правоохоронних органів та врахування міжнародного досвіду протидії економічній злочинності.

Зроблено висновок, що перспективним напрямом подальших наукових досліджень є комплексне вивчення теоретичних, організаційних і тактичних засад розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з урахуванням сучасних викликів, зумовлених умовами воєнного стану.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення, господарська діяльність, протидія, розслідування, криміналістична методика, воєнний стан, організована злочинність.*

The article examines the current state of scientific research on combating criminal offenses in the field of economic activity under martial law. The study analyzes dissertations, monographs, and scholarly publications addressing the criminal law, criminological, and forensic aspects of the detection, investigation, and prevention of criminal offenses in the field of economic activity. Particular attention is paid to scientific works devoted to combating specific types of criminal offenses, including money

© КОЛІСНИК С.А. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права і кримінології (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0007-2036-5719

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

laundering (legalization of property obtained through criminal means), tax evasion, smuggling, financial fraud, illegal use of humanitarian aid, and corporate raiding.

It has been established that the issue of combating criminal offenses in the field of economic activity is actively studied by Ukrainian scholars, and the findings of these studies constitute a substantial theoretical and methodological basis for improving the activities of law enforcement agencies in detecting, documenting, investigating, and preventing such criminal offenses. The generalization of scientific sources made it possible to identify the main directions of scientific inquiry, outline the existing problems of forensic support for investigations, and determine the prospects for the further development of relevant forensic methodologies.

At the same time, the current conditions of state functioning associated with martial law, the transformation of organized crime, and the emergence of new methods of criminal activity necessitate the improvement of existing and the development of new forensic methodologies for investigating this category of criminal offenses. The article emphasizes the need to adapt scientific recommendations to the current conditions of law enforcement activities and to take into account international experience in combating economic crime.

It is concluded that a promising area for further research is the comprehensive study of the theoretical, organizational, and tactical foundations of investigating criminal offenses in the field of economic activity, taking into account contemporary challenges caused by martial law.

Key words: *criminal offenses, economic activity, counteraction, investigation, forensic methodology, martial law, organized crime.*

Вступ. Вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності завдає суттєвої шкоди економічній безпеці держави, негативно впливає на стабільність фінансової системи та ускладнює функціонування національної економіки. Такі протиправні діяння спричиняють значні матеріальні збитки державі, суб'єктам господарювання та громадянам, порушують принципи добросовісної конкуренції, знижують інвестиційну привабливість країни, сприяють розвитку тіньової економіки та створюють передумови для поширення корупційних проявів. В умовах воєнного стану суспільна небезпечність кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності значно посилюється, оскільки їх вчинення негативно позначається на економічній стійкості держави, зменшує бюджетні надходження, ускладнює забезпечення потреб сектору безпеки і оборони та створює додаткові загрози для стабільного функціонування об'єктів критичної інфраструктури й інших життєво важливих сфер суспільних відносин.

Суттєве навантаження на правоохоронні органи та інші суб'єкти сектору безпеки і оборони, які зосереджені на виконанні завдань щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, у певній мірі сприяє активізації діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій. Користуючись складною суспільно-політичною ситуацією, злочинні об'єднання адаптують свою діяльність до нових умов та використовують недоліки механізмів контролю й обмеженість ресурсів правоохоронної системи.

Аналіз сучасної правоохоронної практики свідчить, що в умовах воєнного стану відбулася трансформація злочинної діяльності, зокрема у сфері господарської діяльності. Спостерігається поява нових способів учинення кримінальних правопорушень, зміна пріоритетних напрямів протиправної діяльності, активне використання електронних фінансових інструментів, криптовалют, фіктивного волонтерства, гуманітарних механізмів та суб'єктів господарювання для прикриття незаконних операцій.

Крім того, організована злочинність швидко адаптується до обмежень і викликів воєнного стану, використовуючи нові логістичні схеми, цифрові технології та тіньові фінансові механізми з метою отримання незаконного прибутку. Значного поширення набувають кримінальні правопорушення, пов'язані з розкраданням гуманітарної допомоги, незаконним обігом підакцизних товарів, фінансовими махінаціями, легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та іншими протиправними схемами у сфері господарської діяльності.

За таких умов особливої актуальності набуває необхідність удосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, документування, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності. Водночас важливого значення

набуває розроблення сучасних науково обґрунтованих методик і практичних алгоритмів протидії зазначеним проявам злочинності.

Для формування ефективного механізму протидії кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності необхідним є ґрунтовне дослідження сучасного стану наукового розроблення цієї проблематики. Аналіз наукових праць, нормативно-правового забезпечення та практики діяльності правоохоронних органів дає можливість визначити основні проблеми у сфері виявлення, документування та розслідування таких кримінальних правопорушень, а також окреслити перспективні напрями вдосконалення механізмів протидії їм в умовах воєнного стану.

Ступінь опрацьованості проблеми. Різним аспектам виявлення, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності приділено значну увагу в працях українських учених і практиків. Вагомий внесок у дослідження зазначеної проблематики зробили, зокрема: Л.Є. Бараш, В.К. Жердєв, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. М. Латишева, М. М. Панов, І.В. Пашинська, І.Л. Рудницький, А. В. Степанченко, Д.Ю. Стригун, О.І. Хараберюш, С.С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, В. М. Шевців та ін.

Метою статті є визначення сучасного стану наукового розроблення проблем протидії кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності в умовах воєнного стану.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання** дослідження: проаналізувати дисертаційні дослідження, у яких комплексно розглядалися питання протидії кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності; дослідити наукові праці, присвячені протидії окремим видам кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності; визначити проблемні питання у сфері протидії кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності та окреслити основні напрями вдосконалення відповідних механізмів протидії в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження, варто зазначити, що одним із перших комплексних наукових досліджень в незалежній Україні, присвячених проблематиці розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, є монографія колективу авторів «Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики» (2006) [1]. У монографії висвітлено проблеми розслідування злочинів, що вчиняються у сфері господарської діяльності, а також запропоновано окремі криміналістичні методики їх розслідування. Авторами розкрито зміст таких методик та надано криміналістичні рекомендації щодо розслідування нових на той час видів злочинів, зокрема фіктивного підприємництва, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, шахрайства з фінансовими ресурсами тощо. Особливу увагу у дослідженні приділено формуванню криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, побудові слідчих версій, плануванню розслідування, визначенню типових слідчих ситуацій, а також тактиці проведення окремих слідчих дій [1].

Вагомий внесок у розвиток наукових засад протидії кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності зроблено у дисертаційному дослідженні І. В. Пашинської «Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності» (2023) [2].

У зазначеній праці досліджено теоретико-методологічні основи розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними угрупованнями у сфері господарської діяльності. У межах дослідження розглянуто організовану злочинність у сфері господарської діяльності як об’єкт криміналістичного дослідження, проаналізовано її стан, тенденції розвитку та етапи формування в Україні. Значну увагу приділено визначенню теоретичних передумов формування методики розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері господарської діяльності.

На підставі аналізу наукових праць, чинного законодавства та узагальнення судово-слідчої практики авторкою запропоновано криміналістичну класифікацію відповідних кримінальних правопорушень, досліджено теоретичні засади їх криміналістичної характеристики, а також розкрито сучасні способи вчинення таких кримінальних правопорушень.

Окрему увагу приділено характеристиці учасників організованих злочинних угруповань у сфері господарської діяльності, особливостям початкового етапу розслідування, формуванню типових слідчих ситуацій, побудові слідчих версій та плануванню розслідування. Крім того, у дисертації узагальнено практику проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також розроблено рекомендації щодо використання спеціальних знань

під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними угрупованнями у сфері господарської діяльності [2].

Окремої уваги заслуговує дисертаційне дослідження В. К. Жердєва «Криміналістична характеристика та особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів» (2024) [3]. Наукова новизна зазначеного дослідження полягає в тому, що воно є одним із перших в Україні комплексних наукових досліджень проблем методики розслідування кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. У результаті проведеного дослідження автором сформульовано низку нових наукових положень та висновків, що мають важливе теоретичне і практичне значення для розвитку криміналістичної методики розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

У дисертації вперше розроблено класифікацію документів, що функціонують у сфері господарської діяльності, які систематизовано за різними критеріями, зокрема за місцем складання, призначенням, видом інформації, порядком використання, способом використання, видом фінансових операцій, рівнем господарської діяльності, законністю та носієм інформації. Окрему увагу в роботі приділено сучасним способам матеріального та інтелектуального підроблення документів, а також особливостям їх використання під час учинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Детально охарактеризовано електронне підроблення документів із використанням сучасних графічних редакторів та програмних засобів для створення цифрових підписів, які можуть застосовуватися у схемах ухилення від сплати податків та інших фінансових махінаціях. Крім того, автором виокремлено типові слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування зазначених кримінальних правопорушень. Відповідно до визначених слідчих ситуацій розроблено алгоритм дій слідчого, що передбачає проведення комплексу тактичних операцій, спрямованих на встановлення особи правопорушника, способу підроблення документів, механізму використання підроблених документів та інших обставин кримінального правопорушення [3].

Варто зазначити, що перелік кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності визначено розділом VII Особливої частини Кримінального кодексу України. Зазначена категорія охоплює значну кількість кримінальних правопорушень, які посягають на встановлений порядок здійснення господарської діяльності, фінансову систему держави, економічну безпеку та інші суспільні відносини у сфері економіки.

Тому доцільним є розгляд наукових праць, присвячених окремим видам кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що дозволяє більш детально дослідити особливості механізму їх учинення, специфіку доказування, а також проблемні питання виявлення, документування та розслідування.

Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора України за 2021–2025 роки свідчить, що найбільш поширеними видами кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом підакцизних товарів, легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом, підробленням документів, що використовуються у господарській діяльності, виготовленням та збутом підроблених грошей, марок акцизного податку і цінних паперів, а також правопорушення у сфері державної реєстрації суб'єктів господарювання.

Серед комплексних монографічних робіт, що присвячені методиці розслідуванню та кримінально-правовій протидії незаконним діям з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення слід відмітити роботи М.М. Панова «Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків» (2009) [4], Л.Є. Бараша «Методика розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення» (2024) [5].

Методиці розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги присвячено низку спеціальних наукових досліджень. Зокрема, вагомий внесок у розроблення теоретичних і практичних засад розслідування цього виду кримінальних правопорушень зробили В. М. Шевців у дисертаційному дослідженні «Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» (2023) [6], В. П. Латишев у праці «Основи методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги»

(2024) [7] та А. В. Степанченко у дослідженні «Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» (2025) [8]. У зазначених роботах висвітлено криміналістичну характеристику відповідних кримінальних правопорушень, особливості організації та планування досудового розслідування, тактику проведення слідчих (розшукових) дій, а також проблемні питання доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Значний масив наукових досліджень присвячено різним аспектам протидії контрабанді та її розслідуванню. Зокрема, питання техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування контрабанди наркотичних засобів досліджував Д. Ю. Стригун у праці «Техніко-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування контрабанди наркотичних засобів» (2011) [9]. Особливості виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, учиненої організованими злочинними групами, висвітлено в дослідженні І. Л. Рудницького «Особливості виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами» (2019) [10]. Кримінологічним аспектам контрабанди культурних цінностей, зокрема її характеристиці, детермінації та запобіганню, присвячено роботу Є. П. Гайворонського «Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання» (2009) [11]. Методичні засади розслідування таких кримінальних правопорушень розроблено Я. В. Фурманом у праці «Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей» (2009) [12]. Окрему увагу оперативно-розшуковому забезпеченню протидії контрабанді в Україні приділив О. І. Хараберюш у дослідженні «Оперативно-розшукове забезпечення протидії контрабанді в Україні» (2016) [13]. Особливості правового регулювання та практики переміщення культурних цінностей через митний кордон України проаналізовано в роботі О. С. Ангеловської «Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей» (2021) [14].

Питанням протидії рейдерству, зокрема дослідженню його кримінально-правових, кримінологічних та криміналістичних аспектів, присвячено низку сучасних наукових праць вітчизняних учених. Зокрема, міжнародно-правовий досвід протидії рейдерству та можливості його використання в Україні досліджено у статті О.В. Шишкіна «Міжнародно-правовий досвід протидії рейдерству: актуальні питання використання досвіду в Україні». Правові засади кримінальної відповідальності та протидії рейдерству в Україні стали предметом дослідження В. О. Коломійчука у праці «Правові засади кримінальної відповідальності та протидії рейдерству в Україні» (2025) [15]. Теоретичні та практичні аспекти криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, висвітлено у праці С. А. Тюлєнєвої «Теоретичні та практичні основи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством» (2025) [16]. Важливе значення для вдосконалення методики розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень має дослідження Б. Ю. Чалого «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством» [17], у якому розкрито особливості залучення спеціалістів та використання спеціальних знань у процесі доказування.

Значний внесок у розвиток теоретичних і прикладних засад протидії легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, зробили вітчизняні науковці. Одним із перших комплексних досліджень цієї проблематики стала докторська дисертація Л. І. Аркуші «Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності» (2011). У зазначеній роботі вперше в Україні здійснено комплексне дослідження загальнотеоретичних і криміналістичних засад, а також правового та організаційного забезпечення виявлення, розслідування та запобігання легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності [18]. Подальший розвиток окремих аспектів методики розслідування зазначених кримінальних правопорушень знайшов відображення у дослідженні І. В. Клинчук «Особливості розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих приватними підприємствами України при здійсненні фіктивних експортних операцій» (2013) [19], де розглянуто особливості документування та доказування фактів відмивання коштів у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Питання розслідування легалізації майна, одержаного злочинним шляхом, учиненої організованими групами та злочинними організаціями, досліджено Р. С. Тютюнником у праці «Розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, учиненого організованою групою (злочинною організацією)» (2023) [20]. Особливості розслідування легалізації майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди, висвітлено у дослідженні В. І. Пісного «Розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди» (2024) [21]. Окремі аспекти доказування

у кримінальних провадженнях щодо легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, а також пов'язаних із нею кримінальних правопорушень розглянуто І. О. Кутеповим у праці «Доказування в кримінальних провадженнях щодо легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, ухилення від сплати податків та суміжних кримінальних правопорушень» (2025) [22].

Питанням розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, присвячено низку наукових досліджень, у яких розглянуто як криміналістичні, так і процесуальні аспекти протидії зазначеним правопорушенням. Зокрема, особливості початкового етапу досудового провадження у справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) досліджено О. П. Мілевським у праці «Початковий етап досудового провадження у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» (2010) [23]. У роботі розкрито питання організації початкового етапу розслідування, особливості збирання доказової інформації та проведення першочергових слідчих (розшукових) дій.

Окремі аспекти методики розслідування правопорушень у сфері соціального та пенсійного страхування розглянуто М. В. Беззубенком у дослідженні «Основи методики розслідування ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2021) [24]. Автором сформульовано криміналістичну характеристику відповідних правопорушень та запропоновано рекомендації щодо їх виявлення і розслідування.

Організаційно-правові аспекти процесуального керівництва під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), стали предметом дослідження Д. М. Чорного у праці «Організаційно-правові засади прокурорського нагляду за додержанням законів у формі процесуального керівництва при розслідуванні кримінальних правопорушень про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» (2023) [25]. У роботі висвітлено особливості реалізації прокурором повноважень із процесуального керівництва та забезпечення законності під час досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Проблематика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами та інших проявів фінансового шахрайства знайшла відображення у низці наукових досліджень вітчизняних учених. Зокрема, теоретичні та практичні засади методики розслідування фінансового шахрайства комплексно досліджено С. С. Чернявським у праці «Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства» (2010) [26]. У зазначеному дослідженні сформульовано основні положення криміналістичної характеристики фінансового шахрайства, визначено особливості організації та планування його розслідування, а також запропоновано рекомендації щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Кримінологічні аспекти фінансового шахрайства в інвестиційно-будівельній сфері розглянуто Г. М. Чернишовим у праці «Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження» (2016) [27]. Автором досліджено причини та умови вчинення таких правопорушень, особливості особи правопорушника, а також напрями запобігання зазначеним проявам злочинної діяльності.

Окремі криміналістичні аспекти розслідування фінансового шахрайства у сфері електронних банківських розрахунків висвітлено К. О. Чаплинським у праці «Методика розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» (2024) [28]. У роботі приділено увагу особливостям механізму вчинення таких кримінальних правопорушень, способам їх виявлення та доказування в умовах розвитку сучасних інформаційних технологій.

Теоретичні питання ідентифікації фінансового шахрайства та вдосконалення механізмів протидії йому досліджено Ю. Я. Хамигою у праці «Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями оптимізації» (2020) [29]. Важливе значення для розвитку криміналістичного забезпечення розслідування фінансового шахрайства має також дослідження О. В. Ковальчук «Методика розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки» [30], у якому розкрито особливості виявлення, документування та доказування правопорушень, пов'язаних із функціонуванням кредитних спілок.

Отже, аналіз комплексних наукових досліджень, присвячених протидії окремим видам кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, свідчить про наявність ґрунтовної теоретичної бази з окремих аспектів цієї проблематики.

Варто зазначити, що тематика протидії кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності активно розробляється в сучасній юридичній науці та знаходить своє відображення у численних наукових статтях, присвячених кримінально-правовим, кримінологічним,

криміналістичним і процесуальним аспектам виявлення, розслідування та запобігання зазначеним правопорушенням.

Зокрема, важливе значення для систематизації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та визначення перспективних напрямів їх криміналістичного дослідження має праця С. О. Харитонова «Система кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності» (2023) [31]. У зазначеній статті автор запропонував класифікацію кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності залежно від змісту їх видового об'єкта. Зокрема, виокремлено кримінальні правопорушення у сфері нормальної підприємницької діяльності, захисту інтересів кредиторів, акціонерів та споживачів товарів і послуг, проти фіскальних інтересів держави, а також проти інтересів держави у сфері обігу грошей, товарів та приватизації [31, с. 438].

Окремі питання використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії висвітлено у працях А. С. Амеліної та С. М. Демент'євої «Участь спеціаліста у проведенні огляду документів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності» (2021) [32], а також А. М. Тимчишина «Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності» (2021) [33]. У зазначених роботах досліджено особливості залучення спеціалістів до проведення процесуальних дій, використання спеціальних економічних, бухгалтерських, фінансових та інших знань, а також можливості застосування спеціальних методів дослідження документів та фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Науковий інтерес для досліджуваної проблематики становить праця В. А. Гагача «Організація і планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що вчиняються за участі (сприяння) працівників правоохоронних органів» (2024) [34]. У зазначеному дослідженні автором проаналізовано особливості організації та планування розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень, розкрито специфіку взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, визначено основні напрями доказування, а також висвітлено тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій [34].

Важливий внесок у дослідження механізмів протидії розслідуванню зробив Р. І. Богданюк у статті «Криміналістична характеристика дій щодо протидії розслідуванню кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності» (2024) [35], у якій визначено типові способи приховування слідів кримінальних правопорушень, фальсифікації документів, впливу на свідків та інших форм протидії правоохоронній діяльності.

Питання запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності досліджено А. І. Кравчуком у статті «Сучасні методи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності» (2025) [36], де розглянуто сучасні механізми профілактики господарської злочинності, а також напрями удосконалення державної політики у цій сфері. Особливості кримінально-правової оцінки відповідних діянь в умовах воєнного стану та особливого періоду висвітлено Г. В. Поповим у статті «Кваліфікація кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в умовах особливого періоду» (2025) [37].

Серед навчально-методичної літератури варто відзначити навчальний посібник колективу авторів Львівського державного університету внутрішніх справ [38], у якому висвітлено поняття та види кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, розглянуто особливості їх розслідування, а також запропоновано ситуаційні завдання для закріплення теоретичних знань і формування практичних навичок майбутніх фахівців.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що проблематика протидії окремим видам кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є предметом активних наукових досліджень вітчизняних учених. У науковій літературі висвітлено кримінально-правові, кримінологічні, криміналістичні та процесуальні аспекти виявлення, розкриття, розслідування та запобігання окремим видам кримінальних правопорушень у цій сфері. Водночас сучасні умови функціонування держави, пов'язані із запровадженням та тривалою дією правового режиму воєнного стану, зумовлюють необхідність удосконалення наявних і розроблення нових криміналістичних методик розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень з урахуванням трансформації організованої злочинності, появи нових способів злочинної діяльності, а також особливостей документування та доказування кримінальних правопорушень в умовах воєнного часу.

Отже, перспективним напрямом подальших наукових пошуків є комплексне цільове дослідження, присвячене теоретичним, організаційним і тактичним засадам розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.

2. Пашинська І. В. Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2023. 296 с.

3. Жердєв В. К. Криміналістична характеристика та особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2024. 231 с.

4. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : монографія. за ред. В. І. Борисова. Харків : Право, 2009. 184 с.

5. Бараш Л. Є. Методика розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Харків, 2024. 246 с.

6. Шевців В. М. Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Харків, 2023. 249 с.

7. Латишева В. М. Основи методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Дніпро, 2025. 226 с.

8. Степанченко А. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Київ, 2025. 220 с.

9. Стригун Д. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування контрабанди наркотичних засобів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 21 с.

10. Рудницький І. Л. Особливості виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2019. 250 с.

11. Гайворонський Є. П. Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 19 с.

12. Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 22 с.

13. Хараберюш О. І. Оперативно-розшукове забезпечення протидії контрабанді в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2016. 38 с.

14. Ангеловська О. С. Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. 211 с.

15. Коломійчук В. О. Правові засади кримінальної відповідальності та протидії рейдерству в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 236 с.

16. Тюлєнєв С. А. Теоретичні та практичні основи криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2025. 43 с.

17. Чалий Б. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Харків, 2026. 294 с.

18. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 42 с.

19. Клинчук І. В. Особливості розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих приватними підприємствами України при здійсненні фіктивних експортних операцій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2013. 21 с.

20. Тютюнник Р. С. Розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, учиненого організованою групою (злочинною організацією) : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. 272 с.

21. Пісний В. І. Розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Київ, 2024. 312 с.

22. Кутепов І. О. Доказування в кримінальних провадженнях щодо легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, ухилення від сплати податків та суміжних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2025. 205 с.

23. Мілевський О. П. Початковий етап досудового провадження у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2010. 21 с.

24. Беззубенко М. В. Основи методики розслідування ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 22 с.

25. Чорний Д. М. Організаційно-правові засади прокурорського нагляду за додержанням законів у формі процесуального керівництва при розслідуванні кримінальних правопорушень про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. 234 с.

26. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 36 с.

27. Чернишов Г. М. Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2016. 23 с.

28. Чаплинський К. О., Жилін А. Е., Єфімов М. М. Методика розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів : монографія. Одеса : Юридика, 2024. 218 с.

29. Хамига Ю. Я. Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями оптимізації : дис. ... д-ра філос. : 072 Фінанси, банківська справа та страхування. Тернопіль, 2020. 308 с.

30. Ковальчук О. В. Методика розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Львів, 2020. 236 с.

31. Харитонов С. О. Система кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності // Право і суспільство. 2023. № 6. С. 434–438. DOI: 10.32842/2078-3736/2023.6.63.

32. Амеліна А. С., Демент'єва С. М. Участь спеціаліста у проведенні огляду документів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 2. С. 265–269. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-2/64.

33. Тимчишин А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 354–361.

34. Гагач В. А. Організація і планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що вчиняються за участі (сприяння) працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 4. С. 250–257. DOI: 10.32844/2618-1258.2024.4.42.

35. Богданюк Р. І. Криміналістична характеристика дій щодо протидії розслідуванню кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 237–245. DOI: 10.32631/vca.2024.3.20.

36. Кравчук А. І. Сучасні методи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. Вип. 2 (19). С. 154–160. DOI: 10.33244/2617-4154.2(19).2025.154-161.

37. Попов Г. В. Кваліфікація кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в умовах особливого періоду. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3, ч. 2. С. 438–442. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.03.2.70.

38. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (в схемах) : навч. посіб. А. О. Винник, О. З. Мармура, О. Ф. Пасєка ; за ред. О. Ф. Пасєки. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 160 с.

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 347.965:343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.26

КУЗЬМІЧОВА-КИСЛЕНКО Є.В.

ГАРАНТІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА СТАНДАРТИ РАДИ ЄВРОПИ

GUARANTEES OF THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF A LAWYER IN CRIMINAL PROCEEDINGS: NATIONAL PRACTICE AND COUNCIL OF EUROPE STANDARDS

Стаття присвячена комплексному аналізу системи процесуальних гарантій професійної діяльності адвоката у кримінальному провадженні крізь призму національного законодавства та стандартів Ради Європи. Досліджено нормативно-правовий механізм охорони адвокатської таємниці, закріплений у ст. ст. 22 і 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI. Проаналізовано конвенційний стандарт ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у розрізі рішень Європейського суду з прав людини у справах «Німіц проти Німеччини» (1992), «Головань проти України» (2012), «Смірнов проти Росії» (2007) та «Андре і інший проти Франції» (2008). Особливу увагу приділено Конвенції Ради Європи про захист професії адвоката, ухваленій 12 березня 2025 року, зокрема її ст. ст. 6, 8, 9 і 13, що встановлюють стандарти конфіденційності спілкування, процесуальних гарантій при обшуках і невідкладних заходів захисту. Досліджено практичні виклики, які постали перед адвокатурою України в умовах воєнного стану: системні порушення гарантій адвокатської діяльності, які зафіксовані у звіті Комітету НААУ (2025), а також нові законодавчі новели, ухвалені Законом № 4547-IX від 16 липня 2025 року щодо відповідальності за ототожнення адвоката з клієнтом.

Зроблено висновок, що система процесуальних гарантій адвокатської діяльності в Україні містить три структурні дефекти, виявлені шляхом порівняння з конвенційними стандартами, а саме: відсутність реальних заборонних повноважень представника адвокатського самоврядування при обшуку; відсутність вимоги щодо індивідуалізації предмета вилучення; відсутність механізму автоматичного зупинення використання вилучених матеріалів.

Констатовано, що Конвенція Ради Європи про захист професії адвоката 2025 року є якісно новим рівнем міжнародно-правового регулювання, що встановлює чіткі зобов'язання держав щодо конфіденційності спілкування (ст. 6 § 3); процесуальних гарантій при обшуках (ст. 9 § 1(c)); заборони ототожнення (с. 6 § 5) та невідкладного захисту (ст. 13). Підписання Україною цієї Конвенції 10 березня 2026 року визначає горизонт законодавчих змін.

Ключові слова: *процесуальні гарантії адвоката, адвокатська таємниця, конфіденційність, правовий імунітет, обшук, стандарти Ради Європи, Конвенція про захист професії адвоката, ЄСПЛ, воєнний стан.*

This article provides a comprehensive analysis of the system of procedural safeguards for the professional activities of attorneys in criminal proceedings, viewed through the lens of national legislation and Council of Europe standards. The author examines the legal framework for the protection of attorney-client privilege, as enshrined in Articles

© **КУЗЬМІЧОВА-КИСЛЕНКО Є.В.** – кандидат юридичних наук, доцент, кафедра кримінальної юстиції (Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-3212-5652

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

22 and 23 of the Law of Ukraine "On the Bar and the Practice of Law" dated July 5, 2012, No. 5076-VI. The author analyzes the convention standard of Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the context of decisions by the European Court of Human Rights in the cases of "Nimitz v. Germany" (1992), "Golovan v. Ukraine" (2012), "Smirnov v. Russia" (2007), and "Andre and Others v. France" (2008). Particular attention is paid to the Council of Europe Convention on the Protection of the Profession of Lawyer, adopted on March 12, 2025, specifically its Articles 6, 8, 9, and 13, which establish standards for the confidentiality of communications, procedural safeguards during searches, and urgent protective measures. The study examines the practical challenges faced by the Ukrainian legal profession under martial law: systemic violations of guarantees for the practice of law, as documented in the report of the UNBA Committee (2025), as well as new legislative provisions adopted by Law No. 4547-IX of July 16, 2025, regarding liability for identifying a lawyer with a client.

It is concluded that the system of procedural guarantees of адвокатська діяльність in Ukraine contains three structural defects identified through comparison with conventional standards, namely: the absence of effective prohibitive powers of a representative of адвокатське самоврядування during searches; the absence of a requirement for individualization of the предмет вилучення; and the absence of a mechanism for automatic suspension of the use of seized materials.

It is established that the 2025 Council of Europe Convention for the Protection of the Profession of Lawyer constitutes a qualitatively new level of international legal regulation, establishing clear obligations of states regarding the confidentiality of lawyer-client communication (Art. 6 § 3); procedural safeguards during searches (Art. 9 § 1(c)); prohibition of identification of lawyers with their clients (Art. 6 § 5); and urgent protection measures (Art. 13). Ukraine's signing of this Convention on 10 March 2026 defines the horizon of future legislative changes.

Key words: *procedural safeguards for lawyers, attorney-client privilege, confidentiality, legal immunity, search, Council of Europe standards, Convention on the Protection of the Profession of Lawyer, European Court of Human Rights, martial law.*

Вступ. Забезпечення процесуальних гарантій професійної діяльності адвоката у кримінальному провадженні залишається однією з центральних проблем сучасної правової доктрини, вирішення якої детермінує ефективність реалізації права на справедливий суд у розумінні ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Разом з тим початок військової агресії російської федерації проти України та введення воєнного стану Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 [1] зумовили суттєві трансформації у здійсненні адвокатської діяльності, а також актуалізували проблематику дотримання гарантій її незалежності. Наразі особливої гостроти набуває проблема порушення гарантій адвокатської діяльності, що зумовлено, серед іншого, стрімким зростанням кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних із збройною агресією.

Підтвердженням зазначеного є звіт діяльності за перше півріччя 2025 року Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ, оприлюднений 2 липня 2025 р., щодо випадків порушення прав адвокатської діяльності в умовах воєнного стану. Відповідно до наведених у звіті даних, протягом І півріччя 2025 р. до Комітету надійшло 43 звернення адвокатів щодо порушення їхніх прав і гарантій професійної діяльності, з яких 32 стосувалися випадків ототожнення адвоката з клієнтом. А загалом у 2025 р. до Комітету надійшло 97 звернень, що стосуються порушень прав адвокатів і гарантій здійснення адвокатської діяльності [2].

Зазначені порушення переважно відбувалися в медійному просторі та нерідко супроводжувалися іншими формами протиправного впливу, зокрема, фізичний недопуск до судових засідань, нанесення тілесних ушкоджень, неправомірне вручення повісток і затримання, відкриття кримінальних проваджень проти адвокатів [2].

Серед іншого зафіксовано також інші порушення, зокрема затримання адвокатів під час надання правничої допомоги, спроби «силової мобілізації» захисників, вручення їм повісток у відповідь на зайняття правової позиції, застосування фізичної сили та перешкоджання доступу до клієнтів [3].

З урахуванням зазначеного посилення гарантій незалежності адвокатської діяльності є необхідною передумовою зміцнення принципу верховенства права в Україні. Це сприятиме не лише підвищенню рівня правового захисту адвокатів, але й зміцненню довіри до судової системи, що є невід'ємною складовою функціонування демократичної правової держави.

Постановка завдання. *Метою* статті є здійснення комплексного порівняльно-правового аналізу системи процесуальних гарантій професійної діяльності адвоката у кримінальному провадженні на підставі положень КПК України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», практики ЄСПЛ та новітніх стандартів Ради Європи, зокрема Конвенції про захист професії адвоката 2025 року.

Результати дослідження. Втручання у діяльність адвоката та здійснення будь-якого впливу на нього у зв'язку з виконанням його професійних обов'язків є неприпустимим і прямо забороненим Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4]. Такі дії грубо порушують встановлені державою гарантії незалежності адвокатської діяльності, суперечать міжнародним стандартам незалежності адвокатури та свідчать про неправомірний тиск на адвоката. Наведене також призводить до порушення конституційного права особи на професійну правничу допомогу та доступ до правосуддя.

Тимчасове обмеження конституційних прав, передбачене ч. 2 ст. 64 Конституції України [5], не може поширюватися на гарантії справедливого судочинства, закріплені у ст. 6 Конвенції про захист прав людини [6], від яких Україна не відступала у порядку ст. 15 Конвенції в частині, що стосується права на правничу допомогу. Зазначене означає, що процесуальні гарантії, зокрема адвокатської таємниці, мають зберігати повний обсяг навіть за правового режиму воєнного стану.

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (2000) 21 від 25 жовтня 2000 р. проголошує конфіденційність відносин між адвокатом і клієнтом фундаментальним принципом, зазначаючи, що будь-яке відступлення від цього принципу можливе лише за умови його сумісності з принципом верховенства права [7]. Принцип I § 6 Рекомендації зобов'язує держави вживати всіх необхідних заходів для забезпечення дотримання конфіденційності. Принцип V § 5(c), (d) зобов'язує адвокатські асоціації захищати своїх членів у випадках будь-якого розшуку або вилучення документів.

Новий рівень міжнародно-правового регулювання пов'язаний з ухваленням 12 березня 2025 року Конвенції Ради Європи про захист професії адвоката [8]. 9 березня постійний представник України при Раді Європи підписав Конвенцію Ради Європи про захист професії адвоката. Конвенція встановила спеціальний моніторинговий механізм – Групу експертів із захисту професії адвоката (ГРАВО) – і визначила чіткі зобов'язання держав у чотирьох ключових сферах:

Конфіденційність спілкування. Стаття 6 § 3(b) Конвенції гарантує адвокатам право конфіденційного спілкування з клієнтами будь-якими засобами і в будь-якій формі. Стаття 6 § 3(c) закріплює, що адвокати не можуть бути зобов'язані розголошувати, передавати або давати свідчення щодо будь-якої інформації або матеріалів, отриманих від клієнтів [8].

Процесуальні гарантії при обшуках. Стаття 9 § 1(c) Конвенції зобов'язує держави забезпечити присутність незалежного адвоката або представника адвокатської асоціації під час будь-якого обшуку приміщень, транспортних засобів або пристроїв, що використовуються адвокатами в професійній діяльності, а також при вилученні або копіюванні документів і даних [8].

Заборона ототожнення. Стаття 6 § 5 Конвенції прямо передбачає, що адвокати не повинні зазнавати несприятливих наслідків внаслідок ототожнення їх із клієнтами або справами клієнтів [8].

Вказана норма знайшла безпосереднє відображення в Законі України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності» ухваленого в цілому Верховною Радою України 16 липня 2025 року [9]. 22 липня 2025 року зазначений Закон було скеровано на підпис Глави держави як Закон № 4547-IX. Станом на дату підготовки статті Закон не підписаний Президентом України.

Змістовно Закон № 4547-IX передбачає ключові новели, зокрема:

– доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення статтею 185-16 «Порушення заборони на ототожнення адвоката з клієнтом», якою встановлюється адміністративна відповідальність за публічне, у тому числі через медіа, журналістів, громадські об'єднання, професійні спілки, цифрові платформи, соціальні мережі, інтернет-ресурси, ототожнення особою адвоката з клієнтом, якому таким адвокатом надається професійна правнича допомога. Санкція

статті передбачає накладення штрафу в розмірі від 200 до 800 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– викладення статті 397 Кримінального кодексу України «Втручання в діяльність адвоката» в редакції, у якій деталізовано форми втручання в діяльність адвоката.

Метою зазначених змін є формування ефективного механізму забезпечення прав адвокатів і гарантій здійснення ними професійної діяльності, як невід'ємної складової реалізації конституційного права особи на професійну правничу допомогу [9].

Невідкладна процедура захисту. Стаття 13 Конвенції встановлює механізм термінового реагування ГРАВО у разі отримання достовірної інформації про ситуації, що потребують негайної уваги для запобігання або обмеження серйозних порушень Конвенції [8]. Аналогічного механізму в КПК України наразі не передбачено.

Аналіз практики ЄСПЛ засвідчує сталість правових позицій Суду щодо меж допустимого втручання у сферу адвокатської діяльності. У справі *Німіц проти Німеччини* (1992) ЄСПЛ констатував, що поняття «приватне життя» і «житло» у розумінні статті 8 Конвенції охоплюють професійну діяльність адвоката і його робочі приміщення [10]. Суд також наголосив, що посягання на адвокатську таємницю може негативно позначитися на здійсненні правосуддя і тим самим порушити права, гарантовані статтею 6 Конвенції.

У справі *Головань проти України* (2012) ЄСПЛ констатував порушення статті 8 Конвенції у зв'язку з проведенням обшуку в адвоката без достатнього судового контролю [11]. Суд зазначив, що відповідні гарантії – зокрема присутність та дійова участь незалежного спостерігача – завжди мають бути доступними під час обшуку офісу адвоката для забезпечення того, щоб матеріал, захищений адвокатською таємницею, не було вилучено. При цьому такий спостерігач повинен мати обов'язкову юридичну кваліфікацію, бути пов'язаний адвокатською таємницею та наділений реальними повноваженнями для запобігання будь-якому можливому втручанню в адвокатську таємницю [11].

У справі *Смірнов проти Росії* (2007) ЄСПЛ наголосив на неприпустимості вилучення матеріалів, захищених адвокатською таємницею, без спеціальної судової санкції, яка визначає предмет дозволеного вилучення з достатньою конкретністю. Схожу позицію Суд підтримав у справі *Андре і інший проти Франції* (2008), зазначивши, що постанова про обшук, сформульована в загальних виразах, надає слідчим органам надто широкі дискреційні повноваження щодо предмета вилучення [11]. Ці ж стандарти підтверджені в справах *Бак проти Німеччини* та *Ромен і Шміт проти Люксембургу* [11].

Щодо порушень конфіденційності у місцях несвободи практика свідчить про ризики перехоплення комунікацій адвоката з клієнтом безпосередньо в місцях тримання під вартою під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що фактично нівелює право на захист [3].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що система процесуальних гарантій адвокатської діяльності в Україні, закріплена у ст. ст. 22, 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ст. ст. 65, 234–236, 303 КПК України, містить три структурні дефекти, виявлені шляхом порівняння з конвенційними стандартами: відсутність реальних заборонних повноважень представника адвокатського самоврядування при обшуку; відсутність вимоги щодо індивідуалізації предмета вилучення; відсутність механізму автоматичного зупинення використання вилучених матеріалів.

Конвенція Ради Європи про захист професії адвоката 2025 р. є якісно новим рівнем міжнародно-правового регулювання, що встановлює чіткі зобов'язання держав щодо конфіденційності спілкування (ст. 6 § 3); процесуальних гарантій при обшуках (ст. 9 § 1(c)); заборони ототожнення (ст. 6 § 5) та невідкладного захисту (ст. 13). Підписання Україною цієї Конвенції 10 березня 2026 р. визначає горизонт законодавчих змін.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

2. Звіт Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ щодо ототожнення адвокатів з клієнтами на території України у період дії воєнного стану від 28 серп. 2025 р. *Національна асоціація адвокатів України.* URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Zvit_ZPA.pdf

3. Звіт Комітет захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ. Зведений звіт про порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності з боку

ТЦК та СП за 2022–2025 роки. К., 2025. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/ZVIT_TCC.pdf

4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text

5. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

7. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (2000) 21 державам-членам про свободу здійснення адвокатської діяльності від 25 жовт. 2000 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf

8. Конвенція Ради Європи про захист професії адвоката від 12 берез. 2025 р. (CM(2024)191-add1final). *Неофіційний переклад НААУ.* URL: https://unba.org.ua/news/10046-konvenciya-radi-evropi-pro-zahist-profesii-advokata-tekst-ukrains-koyu.html

9. Проєкт Закону «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України щодо забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності» : законопроєкт № 12320 від 16 груд. 2024 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=12320&conv=9

10. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Німіц проти Німеччини» від 16 груд. 1992 р. Заява № 13710/88. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57887

11. Островська М. Практика ЄСПЛ в контексті обшуків у адвокатів. *Публікація НААУ.* 19 серпня 2016 р. URL: https://unba.org.ua/publications/print/1730-praktika-espl-v-konteksti-obshukiv-u-advokativ.html

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.722
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.27

ПОЧТОВИЙ М.М., КОВАЛЕНКО А.В.

СТАТТЯ 201-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС

ARTICLE 201-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE: ITS LEGAL APPLICATION AFTER THE WAR PERIOD

Під час проведення дослідження зроблено аналіз норм статті 201-2 Кримінального кодексу України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», їх правозастосування в умовах сьогодення та в післявоєнний час. Розглянуто такі питання: Як діє дана норма на сьогодні та чи буде вона правозастосовною в післявоєнний час. В статті наведенні думки науковців щодо вищезазначеної проблематики, статистичні дані Офісу Генерального прокурора щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201-2 КК України, Єдиного державного реєстру судових рішень щодо вироків у справах цієї категорії, а також власне бачення про подальшу долю цієї новели в кримінальному праві України. Автоматизована система реєстрації гуманітарної допомоги забезпечує прозорість та ефективність управління гуманітарною допомогою в Україні, спрощує процес ввезення, обліку та контролю допомоги, сприяє швидкому проходженню митного контролю та гарантує цільове використання ресурсів. Наголошено, що зменшення кількості зареєстрованих кримінальних проваджень за ст. 201-2 КК України свідчить про те, що фактів незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги також поменшало. Крім того, об'єми наданої гуманітарної допомоги не такі масштабні, як у 2022 році, а процес надання гуманітарної допомоги став більш законодавчо врегульованим. Зроблено висновок, що норми статті 201-2 КК України на даний час є правозастосовними, які виконують свою функцію щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які прикриваючись благодійною діяльністю, продають гуманітарну допомогу, або незаконно використовують благодійні пожертви, наживаючись на горі людей. Після закінчення військових дій суспільство та наша держава потребуватиме і надалі допомоги як з боку іноземних партнерів так і небайдужих в середині країни. Така допомога надаватиметься і звісно знайдуться ті, хто захоче заробити на цьому. Для притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності саме і потрібні норми статті 201-2 КК України.

Ключові слова: *гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога, військовий стан, правозастосування.*

During the research? An analysis was made of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine "Illegal use for profit of humanitarian aid, charitable, donations or gratuitous assistance", their legal application in the current and post-war conditions. The following questions were considered: How does the specified norm operate today and whether it

© © **Почтовий М.М. –** доктор юридичних наук, старший дослідник, заступник директора (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-0633-205X

© **Коваленко А.В. –** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0001-9739-8219

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

will be applied after the war. The article presents the opinions of scientists on the above issues, statistical data from the prosecutor General's Office on the number of registered criminal offenses provided for in Article 201-2 of the Criminal Code Of Ukraine, and statistical data from the Unified State Register of Court Decisions on verdicts in cases of this category. As well as our own vision of the future fate of this legal norm in the criminal law of Ukraine. The automated system for registering humanitarian aid ensures transparency and efficiency in managing humanitarian aid in Ukraine, simplifies the process of importing, accounting and controlling aid, facilitates the rapid passage of customs control and guarantees the targeted use of resources. It was emphasized that the decrease in the number of registered criminal proceedings under Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine indicates that the facts of illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance have also decreased. In addition, the volumes of humanitarian aid provided are not as large as in 2022, and the process of providing humanitarian aid has become more legally regulated. It was concluded that the provisions of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine are currently enforceable, fulfilling their function of bringing to criminal liability persons who, under the guise of charitable activities, sell humanitarian aid or illegally use charitable donations, profiting from the suffering of people. After the end of hostilities, society and our state will continue to need assistance from both foreign partners and those who care about them within the country. Such assistance will be provided, and of course there will be those who want to profit from it. To bring such persons to criminal responsibility, the provisions of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine are needed.

Key words: *humanitarian aid, charitable donations, gratuitous assistance, martial law, legal application.*

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги є новелою в кримінальному праві України, яка з'явилася в Кримінальному кодексі України після початку повномасштабного вторгнення Росії на територію нашої держави, та як наслідок незадоволення суспільства на поширеність фактів продажу гуманітарної допомоги і неврегульованості цього питання на законодавчому рівні.

Коли люди, які опинилися в складних для життя умовах (втратили рідних, майно, вимушенні їхати з дому в невідомість), вони як ніхто потребують будь-якої допомоги (продукти харчування, ліки, одяг тощо) і якщо остання їм не надходить взагалі або в недостатній кількості через те, що хтось наживається на їх горі, то це не просто біль, це обурення всього суспільства, тому що кожен може опинитися в подібній ситуації.

На сьогоднішній день стаття 201-2 КК України неабияк потрібна для регулювання нових для нашої країни суспільних відносин, щоб кожен, хто продає гуманітарну допомогу, яка є життєво необхідною для внутрішньо переміщених осіб, людей, які залишаються в прифронтовій місцевості, а також для військових, поніс за це справедливу кримінальну відповідальність.

На даний час дана норма є правозастосовною, а чи буде це так в післявоєнний період, покаже час. Ми можемо висловити лише припущення, як буде і яка доля чекає на ст. 201-2 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що питаннями кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги займалися такі вчені як: Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Шевчук А.В., Боднарук О.М. та інші вчені.

Мета статті. Проаналізувати норми статті 201-2 Кримінального кодексу України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», їх правозастосування в умовах сьогодення та в післявоєнний час, а також зробити власні висновки.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини 1 статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні введено воєнний стан із 05 годин 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб [7].

Строк дії воєнного стану неодноразово продовжений згідно з Указами Президента України № 133/2022 від 14.03.2022, № 259/2022 від 18.04.2022, № 341/2022 від 17.05.2022, № 573/2022 від 12.08.2022, № 757/2022 від 07.11.2022, № 58/2023 від 06.02.2023, № 254/2023 від 01.05.2023,

№ 451/2023 від 26.07.2023, № 734/2023 від 06.11.2023, № 49/2024 від 05.02.2024, № 271/2024 від 06.05.2024, № 469/2024 23.07.2024, № 740/2024 від 28.10.2024, № 26/2025 від 14.01.2025, № 235/2025 від 15.04.2025, № 478/2025 від 14.07.2025 та № 793/2025 від 20.10.2025 з 05 годин 30 хвилин 5 листопада 2025 року строком на 90 діб [7].

Як зазначає Сергій Спільник, каталізатором внесення змін до кримінального законодавства, зокрема про притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у незаконному використанні з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги, стало розгортання повномасштабної війни проти України, адже сформувалися нові моделі суспільних відносин, які повинні бути врегульовані правовими нормами з метою забезпечення непорушності принципу невідворотності кримінальної відповідальності [9].

На даний час продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладення інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчиненні у значному розмірі, кваліфікуються за ч. 3 ст. 201-2 КК України, а саме, як вчинені під час воєнного стану [5].

Якщо звернутися до статистичних даних офісу генерального прокурора, то можна побачити наступне.

За ст. 201-2 КК України у 2022 році зареєстровано 384 кримінальних провадження, з яких: 3 – за ч. 1, а 381 провадження – за ч. ч. 2, 3, повідомлено про підозру у 58 провадженнях, спрямовано до суду – 25 проваджень.

За 2023 рік зареєстровано 189 проваджень, з них: 1 – за ч. 1 ст. 201-2 КК, 188 – за ч. ч. 2, 3 ст. 201-2 КК, повідомлено про підозру у 36 провадженнях, спрямовано до суду – 25 проваджень.

За 2024 рік зареєстровано 107 проваджень, з них: 1 – за ч. 1 ст. 201-2 КК, 106 – за ч. ч. 2,3 ст. 201-2 КК, повідомлено про підозру у 26 провадженнях, спрямовано до суду – 12 проваджень.

За 2025 рік зареєстровано 95 кримінальних проваджень, з них: 1 – за ч. 1 ст. 201-2 КК, 94 – за ч. ч. 2, 3 ст. 201-2 КК, повідомлено про підозру у 24 провадженнях, спрямовано до суду – 16 проваджень [4].

Дивлячись на таку статистику, можемо зробити висновок, що порівняно з 2022 роком, кримінальних проваджень за ст. 201-2 КК з кожним наступним роком реєструється все менше, у 2023 році – на 195 проваджень (< на 50,8%), у 2024 році – на 277 проваджень (< на 72,1%), за 2025 рік – на 290 проваджень (< на 75,5%).

Проте, якщо брати до уваги співвідношення кількості зареєстрованих і кількість підозр та направлених до суду, то можна побачити вже інші цифри.

За 2022 рік із 384 зареєстрованих провадження лише 15 відсотків з них повідомлено про підозру та 7 відсотків від зареєстрованих спрямовано до суду.

За 2023 рік із 189 зареєстрованих проваджень повідомлено про підозру – 19 відсотків від загалу та спрямовано до суду – 13 відсотків.

За 2024 рік із 107 зареєстрованих проваджень повідомлено про підозру – 24 відсотки, спрямовано до суду – 11 відсотків.

За 2025 рік із 95 зареєстрованих проваджень – 25,5 відсотків повідомлено про підозру, спрямовано до суду – 17 відсотків.

Тобто ми бачимо, що від загальної кількості зареєстрованих кримінальних проваджень, відсоток повідомлень про підозру та спрямованих до суду у 2023-2025 роках більший, порівняно з 2022 роком. Це може свідчити про те, що досудове розслідування проводиться більш якісно.

Зменшення кількості зареєстрованих кримінальних проваджень за ст. 201-2 КК України свідчить про те, що фактів незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги також поменшало. Крім того, об'єми наданої гуманітарної допомоги не такі масштабні, як у 2022 році, а процес надання гуманітарної допомоги став більш законодавчо врегульованим.

З 01.12.2023 запроваджено Порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану, затверджений постановою КМУ від 5 вересня 2023 р. № 953 [6].

Цей Порядок передбачає зазначення в декларації номера отримувача в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги та унікального коду гуманітарної допомоги, наданого автоматизованою системою реєстрації гуманітарної допомоги.

Автоматизована система реєстрації гуманітарної допомоги забезпечує прозорість та ефективність управління гуманітарною допомогою в Україні, спрощує процес ввезення, обліку та контролю допомоги, сприяє швидкому проходженню митного контролю та гарантує цільове використання ресурсів.

У Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2022 рік знайдено 7 вироків за обвинуваченням у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 201-2 КК України, за 2023 рік – 19 таких вироків, за 2024 рік – 15 вироків, а за 2025 року – 22 вироки [3].

За 2022-2025 рік в Єдиному державному реєстрі судових рішень знайдено два вироки (вирок Дарницького районного суду м. Києва від 05.04.2024 у справі № 753/13638/22 та вирок Святошинського районного суду м. Києва від 01.11.2024 у справі № 759/1547/23), відповідно до яких осіб за пред'явленим обвинуваченням у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 201-2 КК України, визнано невинуватими та виправдано.

Так, у вироку Дарницького районного суду м. Києва від 05.04.2024 у справі № 753/13638/22 суд вказує на те, що вилучені під час обшуку речі жодним чином не ідентифіковані, а це в свою чергу не дає підстав стверджувати про їх належність до гуманітарної допомоги [1].

Стороною захисту в судовому засіданні надані контракти, які підтверджують той факт, що ДП ДГЗП «Спецтехноекспорт» закуповувало у іноземних компаніях за власні кошти військове спорядження, яке не було гуманітарною допомогою та яким воно мало право розпоряджатися [1].

У своєму рішенні суд прийшов до висновку про необхідність виправдання особи на підставі п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК України, оскільки сторона обвинувачення не довела, що в діянні останнього є склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 201-2 КК України [1].

В даному випадку під час досудового розслідування не ідентифікований предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК, який є обов'язковою ознакою об'єкта. Якщо відсутня хоч одна ознака складу, то і самого складу кримінального правопорушення не має.

Вироком Святошинського районного суду м. Києва від 01.11.2024 у справі № 759/1547/23 особу по пред'явленому обвинуваченню у вчиненні злочину, передбаченого ч.3 ст. 201-2 КК України, визнано невинним та виправдано в зв'язку з недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні даного злочину [2].

Під час досудового розслідування не доведено мету вчиненого кримінального правопорушення – отримання прибутку. Особа, якій було висунуто обвинувачення у ч. 3 ст. 201-2 КК України в судовому засіданні пояснила, що придбала автомобілі та в подальшому проводила ремонтні роботи за власні кошти. Це підтверджується договорами купівлі-продажу автомобілів та протоколами допиту свідків [2].

Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК, тому її відсутність говорить про відсутність складу такого правопорушення.

Із 63 вироків лише 2 виправдувальні, що становить 3,2 відсотка від загальної кількості. Не дивлячись на таку незначну кількість, під час досудового розслідування необхідно встановлювати всі обставини скоєного, щоб кожен, хто винен, поніс кримінальну відповідальність і не відповідав той, хто до кримінального правопорушення не має ніякого відношення.

На думку таких вчених, як Шевчук А.В., Боднарук О.М., встановлення кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2) загалом позитивно відобразиться на волонтерській діяльності, сприятиме зміцненню довіри до неї, дозволить швидко та ефективно карати тих, хто дозволяє собі нехтувати нормами моралі у такий складний час, наживаючись на альтруїзмі інших, а також матиме відповідний превентивний вплив [10].

Беручи до уваги вищевикладене, можна зробити висновок, що норми ст. 201-2 КК України є на даний час правозастосовними. На питання чи буде застосовуватися норми цієї статті в післявоєнний період поки не має однозначної відповіді, але ми можемо навести свої припущення та роздуми.

Щоб відповісти на це питання давайте дамо визначення, що таке гуманітарна допомога відповідно до чинного законодавства.

Згідно ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу», гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [8].

Проаналізувавши вказане визначення, ми можемо зрозуміти, що військовий стан не є єдиною причиною надання гуманітарної допомоги, така допомога також надається у разі введення надзвичайного стану, соціальної незахищеності, матеріальної незабезпеченості, скрутного фінансового становища тощо.

Тобто, війна не єдине лихо, через яке наше суспільство може потребувати допомоги. І, на жаль, ми не знаємо, коли і що саме буде відбуватися. Крім того, післявоєнний період, він не буде легким для нашої держави, можливо навіть більш тяжким морально, фізично, а також матеріально. В цей період необхідно буде відновлювати економіку країни, відбудовувати інфраструктуру, промисловість, вирішувати низку важливих соціальних, політичних, економічних питань. Саме тому гуманітарна допомога і надалі надаватиметься як іноземними так і вітчизняними донорами для відновлення України і звісно знайдуться особи, які захочуть нажитися на цьому.

Висновки. Норми статті 201-2 КК України на даний час є правозастосовними, які виконують свою функцію щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які прикриваючись благодійною діяльністю, продають гуманітарну допомогу, або незаконно використовують благодійні пожертви, наживаючись на горі людей.

Після закінчення військових дій суспільство та наша держава потребуватиме і надалі допомоги як з боку іноземних партнерів так і небайдужих в середині країни. Така допомога надаватиметься і звісно знайдуться ті, хто захоче заробити на цьому. Для притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності саме і потрібні норми статті 201-2 КК України.

Ми не можемо знати, що буде після завершення післявоєнного періоду. Проте, навіть якщо все буде добре, то це не означає, що стаття 201-2 КК України стане не потрібною в Кримінальному кодексі. Так, можливо вона стане менш застосованою, але не зайвою. Не можна приймати норми лише тоді, коли щось станеться, краще їх вдосконалювати.

Список використаних джерел:

1. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 05.04.2024 у справі № 753/13638/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118209739

2. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 01.11.2024 у справі № 759/1547/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122732162

3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua

4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за 2022-2025 роки. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р № 2341-III. Законодавство України: база даних/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n223

6. Порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 р. № 953. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#Text

7. Про введення воєнного стану в Україні//Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022

8. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 року№ 1192-XIV. Законодавство України: база даних/Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text

9. Сергій Спільник Особливості кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 3, с. 27.

10. Шевчук А.В., Боднарук О.М. Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. Ч. 2. № 72. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/267678

Дата першого надходження статті до видання: 05.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.98:343.2
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.28

ТРЕККЕ А.С.

БЛАНКЕТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

BLANKET NATURE OF CRIMINAL LAW NORMS AS A FACTOR IN FORMING FORENSIC METHODOLOGY OF INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES

Статтю присвячено криміналістичному дослідженню бланкетності кримінально-правових норм як міжгалузевого явища, що не обмежується площиною кримінально-правової кваліфікації, а може виступати самостійним детермінантом змісту й структури криміналістичної методики. Звертається увага, що бланкетна конструкція диспозиції зумовлює локалізацію значної частини нормативного змісту кримінально караного діяння в регулятивному (не кримінальному) законодавстві, унаслідок чого предмет пізнання слідчого закономірно розширюється за рахунок нормативних фактів. Показано як ця обставина трансформує окремі структурні елементи криміналістичної методики зокрема криміналістичну характеристику, перелік обставин, що підлягають встановленню, систему типових слідчих версій і ситуацій, слідову картину, використання спеціальних знань. Аргументовано, що бланкетність може слугувати самостійним критерієм побудови криміналістичної методики. Виокремлено типові ризики й помилки розслідування кримінальних правопорушень з бланкетними диспозиціями та запропоновано шляхи їх мінімізації. Зроблено висновок, що вплив бланкетності є системним і виявляється у трансформації всіх основних структурних елементів методики. Так, перелік обставин, що підлягають встановленню, розширюється нормативним блоком; криміналістична характеристика доповнюється нормативно-регулятивною складовою; з'являються нормативно-кваліфікаційні версії та ситуації нормативної невизначеності; слідова картина зміщується у документально-нормативну площину; зростає роль спеціальних знань і загострюється проблема розмежування компетенції експерта й суб'єкта доказування; взаємодія з контролюючими органами набуває системного характеру; актуалізується темпоральний вимір, пов'язаний із динамікою регулятивного законодавства. Повторюваність цих особливостей незалежно від конкретного складу дає підстави розглядати бланкетність як самостійний класифікаційний критерій побудови криміналістичної методики, а зокрема методики розслідування кримінальних правопорушень з бланкетними диспозиціями із наскрізними рекомендаціями щодо встановлення нормативної складової.

Ключові слова: *бланкетність, бланкетна диспозиція, кримінально-правова норма, криміналістична методика, обставини, що підлягають встановленню, предмет доказування, спеціальні знання, регулятивне законодавство.*

The article is devoted to the forensic study of the blanket nature of criminal law norms as an interdisciplinary phenomenon that is not limited to the area of criminal law qualification, but can act as an independent determinant of the content and structure of forensic methodology. It is noted that the blanket construction of the disposition determines the localization of a significant part of the normative content of a criminally punishable act in regulatory (non-criminal) legislation, as a result of which the subject

© ТРЕККЕ А.С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінальної юстиції (Навчально-науковий інститут права Національної академії внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0003-4673-4640

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

of the investigator's knowledge is naturally expanded at the expense of normative facts. It is shown how this circumstance transforms individual structural elements of forensic methodology, in particular the forensic characteristic, the list of circumstances to be established, the system of typical investigative versions and situations, the trace picture, the use of special knowledge. It is argued that blanketness can serve as an independent criterion for constructing forensic methodology. Typical risks and errors in the investigation of criminal offenses with blanket dispositions are identified and ways to minimize them are proposed. It is concluded that the impact of blanketness is systemic and manifests itself in the transformation of all the main structural elements of the methodology. Thus, the list of circumstances to be established is expanded by a normative block; the forensic characteristic is supplemented by a normative-regulatory component; normative-qualifying versions and situations of normative uncertainty appear; the trace picture shifts to the documentary-normative plane; the role of special knowledge increases and the problem of distinguishing the competence of the expert and the subject of evidence is exacerbated; interaction with regulatory authorities becomes systemic; the temporal dimension associated with the dynamics of regulatory legislation is actualized. The repeatability of these features, regardless of the specific composition, gives grounds to consider blanketness as an independent classification criterion for constructing forensic methodology, and in particular, the methodology for investigating criminal offenses with blanket dispositions with cross-cutting recommendations for establishing a normative component.

Key words: *blanketness, blanket disposition, criminal law norm, forensic methodology, circumstances to be established, subject of proof, special knowledge, regulatory legislation.*

Постановка проблеми. Криміналістична методика традиційно формується із урахуванням кримінально-правової характеристики відповідного діяння (діянь), адже саме норма КК України окреслює межі такого діяння, визначає ознаки складу та в цілому створює ту основу, навколо якого вибудовується система криміналістичних рекомендацій. Однак значна частина норм Особливої частини КК України сконструйована за допомогою бланкетних диспозицій, які лише називають склад кримінального правопорушення, а для встановлення його ознак відсилають до приписів інших галузей права або підзаконних актів, а переважно правил, положень, інструкцій, стандартів, нормативів тощо. Як зазначають дослідники, бланкетні відсилки притаманні значній частці статей Особливої частини, а їх застосування об'єктивно збільшує обсяг правової інформації, що підлягає встановленню [1].

Вплив бланкетних конструкцій на розслідування здебільшого розглядається крізь призму кримінального права та кримінально-правової кваліфікації, тоді як її криміналістичний вимір залишається недостатньо концептуалізованим. Проте саме бланкетність зумовлює низку специфічних пізнавальних завдань слідчого, а саме необхідність встановити не лише фактичну сторону події, а й з'ясувати, який саме нормативний припис регулятивного законодавства був чинним і застосовним, чи поширювався він на відповідну особу та чи справді був порушений. Ці завдання не мають універсального «наскрізного» вирішення, хоча й розглядаються в межах окремих видових методик, проте, на нашу думку, потребують теоретичного осмислення на рівні загальних положень криміналістичної методики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика бланкетності ґрунтовно досліджується у вітчизняній кримінально-правовій доктрині. Так, у монографічному дослідженні Г. З. Яремко запропоновано поняття та класифікацію бланкетних диспозицій, окреслено допустимий рівень бланкетності й коло джерел, що конкретизують її зміст [1]. Місце бланкетної диспозиції в конкретизації змісту складу злочину досліджував О. О. Дудоров [2], а загальні проблеми та перспективи бланкетності розкрито у низці подальших праць науковця [3]. Дискусійні аспекти застосування бланкетних диспозицій у доктрині узагальнено А. А. Музикою та Д. С. Азаровим [4, с. 459–466]. Питання встановлення дійсного змісту бланкетної норми через відсилку до інших джерел досліджувалися також у контексті кримінально-правової кваліфікації [5] та кримінально-правової герменевтики [6].

Загальна теорія криміналістичної методики розроблена у працях В. А. Журавля, який запропонував концепції формування окремих криміналістичних методик та їх класифікацію [7], В. Ю. Шепітька та колективу авторів [8], В. В. Тіщенка [9], Б. В. Щура [10], Р. Л. Степанюка

[11] та інших. Місце криміналістичної характеристики у структурі методики висвітлено, зокрема, у праці Є. Д. Лук'янчикова, Б. Є. Лук'янчикова та С. Ю. Петряєва [12]. Роль спеціальних знань та судової експертизи у розслідуванні докладно проаналізовано А. М. Тимчишиним [13] та О. М. Дуфенюк [14].

Водночас дослідження, у яких бланкетність кримінально-правових норм розглядалася б як самостійний, системоутворюючий чинник формування криміналістичної методики (поза межами конкретного складу), фактично відсутні. Ця обставина й визначає наукову новизну пропонованого дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування бланкетності кримінально-правових норм як самостійного чинника формування криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень та розкриття механізму її впливу на окремі структурні елементи такої методики. Для досягнення мети поставлено такі завдання: (1) з'ясувати криміналістичний зміст явища бланкетності; (2) показати її вплив на предмет пізнання слідчого й перелік обставин, що підлягають встановленню; (3) визначити особливості криміналістичної характеристики, слідчих версій і ситуацій, слідової картини, використання спеціальних знань у провадженнях за нормами з бланкетними диспозиціями; (4) окреслити можливість використання бланкетності як критерію побудови криміналістичної методики і систематизувати типові ризики розслідування.

Виклад основного матеріалу. Бланкетна диспозиція – це різновид диспозиції кримінально-правової норми, який називає склад кримінального правопорушення, але для визначення його ознак відсилає до норм інших галузей права чи підзаконних нормативних актів [1]. З погляду кримінального права ключовим наслідком такої конструкції є те, що реальний зміст заборони формується поєднанням двох складників, власне кримінально-правового припису (який встановлює караність) та регулятивного нормативного матеріалу (який наповнює ознаки складу конкретним змістом). Можна сказати, протиправність діяння у бланкетних нормах є «двоїстою», тобто діяння карається кримінальним законом лише остільки, оскільки воно порушує певне позакримінальне правило поведінки.

Для криміналістичних цілей цей висновок має принципове значення. Якщо в нормах з описовою диспозицією ознаки складу вичерпно (або майже вичерпно) розкриваються самим текстом закону про кримінальну відповідальність, то в бланкетних нормах істотна частина цих ознак локалізована за межами КК України [15]. Отже, у предмет пізнання слідчого поряд із фактами об'єктивної дійсності (подія, дії особи, наслідки) неминуче включаються нормативні факти, їх існування, чинність, застосовність і зміст конкретного регулятивного припису, а також факт його порушення. Тому бланкетність слід розглядати не як зовнішню щодо криміналістики особливість кваліфікації, а як чинник, що безпосередньо детермінує пізнавальну діяльність під час розслідування.

Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, визначені статтею 91 КПК України [16]. У криміналістичній методиці цей процесуальний перелік конкретизується через категорію «обставини, що підлягають встановленню», яка є одним із її базових структурних елементів [7]. Бланкетність кримінально-правової норми закономірно розширює цей перелік, додаючи до нього групу нормативно зумовлених обставин.

Узагальнено ці додаткові обставини можна згрупувати так:

(1) джерело регулятивного припису. Необхідно встановити, який саме нормативний акт (правило, положення, інструкція, стандарт, норматив) конкретизує ознаку складу, до якої відсилає бланкетна диспозиція, а також рівень цього акта (закон, підзаконний акт, відомчий акт) і його юридичну силу. Коло таких джерел не є довільним, воно окреслюється системою чинного регулятивного законодавства й має бути точно ідентифіковане [1];

(2) чинність і застосовність припису в часі, просторі та за колом осіб. Слід з'ясувати, чи був відповідний припис чинним на момент вчинення діяння, у якій саме редакції, чи діяв він на відповідній території та чи поширювався на певну сферу відносин. Динамічність регулятивного законодавства робить цю обставину однією з найбільш проблемних;

(3) наявність у особи нормативного обов'язку. Оскільки багато норм з бланкетними диспозиціями передбачають спеціального суб'єкта (особу, на яку покладено дотримання певних правил), необхідно встановити нормативне джерело такого обов'язку та факт його покладення саме на цю особу (наказ, посадова інструкція, договір, допуск, ліцензія, проходження інструктажу тощо);

(4) зміст порушеного правила. Потрібно точно встановити той конкретний припис (пункт, параграф), який був порушений, і його дійсний зміст [5];

(5) факт і механізм порушення. Слід довести, що дії (бездіяльність) особи об'єктивно суперечать установленому правилу, та встановити спосіб такого порушення;

(6) причинний зв'язок між порушенням конкретного правила та суспільно небезпечними наслідками. Тут причинність набуває «нормативно опосередкованого» характеру, доводиться не абстрактний зв'язок між дією та наслідком, а зв'язок між порушенням саме встановленого припису й наслідком.

Наведений перелік можна визначити універсальним у тому сенсі, що він зберігає значущість незалежно від конкретного складу, він відтворюється у провадженнях щодо порушень правил безпеки, посягань у сфері довкілля, обігу об'єктів дозвільної системи, господарської та службової діяльності тощо. Саме ця повторюваність і дає підстави говорити про бланкетність як про чинник загальнометодичного рівня.

Криміналістична характеристика як інформаційна модель, що відображає типові дані про елементи певного виду кримінальних правопорушень, є вихідним елементом методики й орієнтиром для висунення версій [12]. Бланкетність зумовлює включення до неї специфічного нормативно-регулятивного блоку, який у методиках щодо «небланкетних» діянь відсутній або є факультативним.

Обстановка вчинення правопорушення набуває нормативно детермінованого характеру, вона описується не лише через просторово-часові й предметні параметри, а й через систему регулятивних приписів, що впорядковують відповідну сферу діяльності (дозвільні процедури, технологічні регламенти, стандарти). Спосіб вчинення часто прямо кореспондує зі змістом порушеного правила, типові способи це зазвичай і є типові варіанти відступу від нормативних вимог (недотримання технологій, ігнорування заборон, дії без дозволу тощо). Характеристика особи правопорушника у таких провадженнях традиційно включає ознаки спеціального суб'єкта, обсяг покладених на нього нормативних обов'язків, рівень фахової підготовки, наявність відповідних допусків. Нарешті, слідова картина значно зміщується у документально-нормативну площину.

Отже, у методиках, орієнтованих на бланкетні норми, криміналістична характеристика має відображати не лише «фактичну», а й «нормативну» типовість тобто усталені кореляції між певними сферами регулювання, типовими порушеннями та їх наслідками.

Бланкетність також зумовлює особливий різновид слідчих версій, які умовно можна назвати нормативно-кваліфікаційними. Поряд із класичними версіями щодо події, особи та механізму слідчий має висувати й перевіряти версії про те, який саме припис регулятивного законодавства порушено та чи охоплюється встановлене діяння відповідною кримінально-правовою забороною взагалі. Це відповідає загальнотеоретичному розумінню версії як інструмента впорядкування пізнавальної діяльності [8], але додає до неї нормативний вимір.

Специфічною є й типологія слідчих ситуацій. Поряд із традиційними (за обсягом даних про подію та особу) для бланкетних норм характерна ситуація нормативної невизначеності, коли фактична сторона події переважно встановлена, проте залишається відкритим питання, чи є діяння протиправним у кримінально-правовому сенсі, оскільки не з'ясовано наявність, чинність та зміст порушеного припису або сам факт його порушення. Розв'язання такої ситуації потребує не стільки додаткового встановлення фактів дійсності, скільки цілеспрямованого збирання й аналізу нормативного матеріалу та залучення спеціальних знань. Ігнорування цієї особливості призводить до типової помилки, що полягає у передчасній кваліфікації діяння як кримінального правопорушення за відсутності доведеної нормативної складової.

Оскільки нормативний обов'язок та його порушення об'єктивуються переважно у документах, слідова картина у провадженнях за бланкетними нормами закономірно тяжіє до документальних слідів. Первинними носіями криміналістично значущої інформації тут часто виступають дозволи, ліцензії, сертифікати, технологічні регламенти, журнали інструктажів та обліку, акти перевірок, приписи контролюючих органів, накази, посадові інструкції, звітність тощо. Ці об'єкти виконують подвійну функцію, вони одночасно фіксують фактичні обставини діяльності й засвідчують нормативний статус особи та зміст покладених на неї обов'язків.

Така особливість слідової картини визначає пріоритетність, послідовність та зміст відповідних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а насамперед тимчасового доступу до документів, обшуку, огляду документів, а також допитів осіб, обізнаних із регулятивними процедурами. Водночас документальний характер слідів висуває підвищені вимоги до перевірки їх достовірності (виявлення підроблення, невідповідності датування, «зворотного» оформлення документів), що потребує залучення відповідних спеціальних знань.

Відтак бланкетність у досліджуваному контексті об'єктивно підвищує роль спеціальних знань у розслідуванні. Оскільки зміст порушеного правила нерідко має техніко-технологічний, економічний, екологічний, санітарний чи інший неюридичний характер, установлення факту порушення часто неможливе без залучення обізнаних осіб і призначення судових експертиз [13]. Судова експертиза при цьому набуває значення основної процесуальної форми використання спеціальних знань, за результатами якої формується висновок експерта як джерело доказів [14].

Разом із тим саме тут виникає одна зі складних методичних проблем, безпосередньо зумовлена бланкетністю, це розмежування компетенції експерта та суб'єкта доказування. Експерт може й повинен установлювати фактичні дані технічного змісту (відповідність об'єкта певним параметрам, дотримання технології, наявність відхилень від нормативів), однак остаточний висновок про наявність складу кримінального правопорушення та про кримінально-правову протиправність діяння є правовим і належить до виключної компетенції слідчого, прокурора й суду. Некоректне «перекладання» на експерта юридичної оцінки порушення чи змішування технічного факту з правовим висновком є помилкою. Тому методика має чітко орієнтувати на постановку перед експертом питань фактичного (а не правового) характеру та на самостійну юридичну інтерпретацію отриманих даних слідчим.

Особливе значення також має проблема мінливості регулятивного законодавства. На відміну від відносно стабільного тексту закону про кримінальну відповідальність, підзаконні нормативні акти, до яких відсилають бланкетні диспозиції, змінюються доволі часто. Це зумовлює самостійне пізнавальне завдання точно встановити, яка редакція припису була чинною на момент вчинення діяння, адже саме вона визначає протиправність. Зміна регулятивного акта здатна опосередковано впливати на межі криміналізації аж до так званої опосередкованої декриміналізації, коли скасування чи пом'якшення позакримінального правила фактично усуває протиправність діяння без зміни самого кримінального закону [3].

Для криміналістичної методики це означає необхідність спеціальної роботи зі збирання й фіксації нормативного матеріалу в його редакції станом на момент діяння, а також урахування можливих змін регулятивної бази під час провадження. Належне документування чинних редакцій приписів стає елементом методичної дисципліни розслідування, а нехтування ним є джерелом типових помилок.

Викладене дає підстави для узагальнення теоретичного значення. Оскільки описані особливості (розширення кола обставин, які підлягають встановленню за рахунок нормативних фактів, нормативно-регулятивний блок криміналістичної характеристики, нормативно-кваліфікаційні версії, документально-нормативна слідова картина, підвищена роль спеціальних знань, темпоральний вимір) повторюються в різних за об'єктом посягання провадженнях, бланкетність може розглядатися як самостійний класифікаційний критерій побудови криміналістичної методики.

У теорії криміналістичної методики визнається існування методик різного рівня узагальнення від видових до базових, комплексних [7]. Бланкетність відкриває можливість формування методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних шляхом порушення спеціальних правил, методики, що об'єднує провадження за різними статтями за спільною ознакою бланкетної конструкції та містить наскрізні рекомендації щодо ідентифікації й доказування нормативної складової. Такий підхід узгоджується з тенденцією розроблення комплексних методик для сфер із розвиненим регулятивним законодавством (господарська, бюджетна діяльність тощо) [11] і дозволяє уникнути дублювання типових рекомендацій у кожній окремій видовій методиці.

Систематизація викладеного та результати узагальнення правозастосовної практики дозволяють виокремити типові ризики, притаманні провадженням за нормами з бланкетними диспозиціями, серед яких неточна або відсутня ідентифікація конкретного порушеного припису; застосування нечинної або неналежної редакції регулятивного акта; недоведеність наявності в особи нормативного обов'язку; змішування технічного факту з правовим висновком та делегування експертові юридичної оцінки; недоведеність причинного зв'язку саме з порушенням установленого правила; ігнорування динаміки регулятивного законодавства й пов'язаних із нею темпоральних питань. Спільним наслідком цих помилок є недоведеність протиправності. Таким чином, профілактика зазначених ризиків має становити ядро методичних рекомендацій, орієнтованих на розслідування кримінальних правопорушень з бланкетними нормами.

Висновки. Бланкетність кримінально-правових норм є не лише проблемою кримінального права та кваліфікації, а й самостійним чинником формування криміналістичної методики розслідування. Її сутність для криміналістичного дослідження полягає у розміщенні значної

частини нормативного змісту кримінально караного діяння у регулятивному законодавстві, внаслідок чого предмет пізнання слідчого закономірно доповнюється нормативними фактами, що підлягають встановленню процесуальними засобами.

Вплив бланкетності є системним і виявляється у трансформації всіх основних структурних елементів методики. Так, перелік обставин, що підлягають встановленню, розширюється нормативним блоком; криміналістична характеристика доповнюється нормативно-регулятивною складовою; з'являються нормативно-кваліфікаційні версії та ситуації нормативної невизначеності; слідова картина зміщується у документально-нормативну площину; зростає роль спеціальних знань і загострюється проблема розмежування компетенції експерта й суб'єкта доказування; взаємодія з контролюючими органами набуває системного характеру; актуалізується темпоральний вимір, пов'язаний із динамікою регулятивного законодавства.

Повторюваність цих особливостей незалежно від конкретного складу дає підстави розглядати бланкетність як самостійний класифікаційний критерій побудови криміналістичної методики, а зокрема методики розслідування кримінальних правопорушень з бланкетними диспозиціями із наскрізними рекомендаціями щодо встановлення нормативної складової.

Практичне значення такого дослідження також полягає у виокремленні типових ризиків і помилок, притаманним розслідуванню кримінальних правопорушень з бланкетними диспозиціями, та в орієнтації методичних рекомендацій на їх запобігання, що слугує гарантією повноти і всебічності розслідування. Перспективними напрямами подальших досліджень є розроблення структури відповідної методики розслідування та формування типового алгоритму збирання й фіксації нормативного матеріалу.

Список використаних джерел:

1. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 432 с.

2. Дудоров О. О. Про місце бланкетної диспозиції норми кримінально-правової заборони у конкретизації змісту складу злочину. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Число 1 (14). С. 257–260.

3. Дудоров О. О. Бланкетність у кримінальному праві: проблеми і перспективи. *Запорізькі правові читання*: тези доповідей щорічної Міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя, 2017. URL: https://crimpravo.com/naukovi-statti-kryminalne-pravo/blanketnist-u-kryminalnomu-pravi.html

4. Музика А. А., Азаров Д. С. Проблема бланкетних диспозицій в українській кримінально-правовій доктрині. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21–22 вересня 2012 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 459–466.

5. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

6. Загиней З. А. Кримінально-правова герменевтика : монографія. Київ, 2015. 380 с.

7. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 302 с.

8. Керівництво з розслідування злочинів : науково-практичний посібник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Одіссей, 2009. 960 с.

9. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

10. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків, 2010. 320 с.

11. Степанюк Р. Л. Теоретичні основи методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія. Харків, 2012.

12. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряєв С. Ю. Криміналістична характеристика в структурі методики розслідування злочинів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 178–190. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.19

13. Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 362 с.

14. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 272 с.

15. Кримінальний кодекс України : від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

16. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.211
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.29

ШАБЛИСТИЙ В.В., КАПІТОНОВ В.І.

СПЕЦИФІКА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ (СТ. 407 КК УКРАЇНИ) В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

SPECIFICS OF THE CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF UNAUTHORIZED ABSENCE FROM A MILITARY UNIT OR PLACE OF SERVICE (ARTICLE 407 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE) UNDER CURRENT CONDITIONS

У статті здійснено комплексний аналіз специфіки кримінально-правової характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби (далі – СЗЧ), передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу України (далі – КК України), в умовах сьогодення. Обґрунтовано актуальність дослідження з огляду на різке зростання кількості відповідних кримінальних правопорушень за останні роки та вочевидь згубний вплив цього на стан військової дисципліни й обороноздатність держави. Досліджено елементи складу кримінального правопорушення, зокрема об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону. Визначено, що в умовах воєнного стану зміст об'єкта СЗЧ набуває функціонального характеру та безпосередньо пов'язується із забезпеченням боєздатності військових підрозділів. Розглянуто особливості об'єктивної сторони, зокрема варіативність її ознак (яка проявляється у значенні тривалості відсутності та умов вчинення діяння). Проаналізовано специфіку суб'єкта правопорушення з урахуванням сучасних умов проходження військової служби та практики визначення моменту її початку. Окрему увагу приділено суб'єктивній стороні, яку охарактеризовано як найбільш складний для встановлення елемент складу. Зазначено, що поряд із загальновизнаним підходом до визначення умисної форми вини, у сучасних умовах можливе більш гнучке її тлумачення з урахуванням психологічних та об'єктивних чинників, що впливають на поведінку військовослужбовців. За результатами дослідження запропоновано підхід до розуміння складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, який враховує реалії воєнного часу та спрямований на забезпечення обґрунтованого й справедливого правозастосування. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах сьогодення не обмежується і вже не може обмежуватися традиційними підходами до аналізу складу кримінального правопорушення. Формальна визначеність ст. 407 КК України наразі поєднується з істотною складністю її практичного застосування, що обумовлено як об'єктивними умовами воєнного стану, так і трансформацією змісту окремих елементів складу.

Ключові слова: *самовільне залишення військової частини, військові кримінальні правопорушення, військова дисципліна, воєнний стан, склад кримінального правопорушення, об'єкт злочину, об'єктивна сторона, суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона, військова служба, кримінально-правова кваліфікація.*

© ШАБЛИСТИЙ В.В. – доктор юридичних наук, професор, директор (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-0210-1772

© КАПІТОНОВ В.І. – доктор філософії у галузі права в.о. голови (Селидівський міський суд Донецької області) https://orcid.org/0009-0000-6231-1566

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article provides a comprehensive analysis of the specifics of the criminal-legal characteristics of unauthorized absence from a military unit or place of service, as provided for in Article 407 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CC of Ukraine), under current conditions. The relevance of the study is substantiated in light of the sharp increase in the number of such criminal offenses and their impact on military discipline and the defense capability of the state. The elements of the corpus delicti are examined, in particular the object, the objective side, the subject, and the subjective side. It is determined that under martial law, the content of the object of unauthorized absence acquires a functional nature and is directly linked to ensuring the combat readiness of military units. The features of the objective side are considered, in particular the variability of its characteristics, manifested in the duration of absence and the circumstances of the act. The specifics of the subject of the offense are analyzed, taking into account the modern conditions of military service and the practice of determining the moment of its commencement. Special attention is paid to the subjective side, which is characterized as the most difficult element of the corpus delicti to establish. It is noted that, alongside the generally accepted approach to defining intent, a more flexible interpretation may be applied under current conditions, taking into account psychological and objective factors influencing the behavior of servicemen. Based on the results of the study, an approach to understanding the corpus delicti under Article 407 of the Criminal Code of Ukraine is proposed, taking into account the realities of wartime and aimed at ensuring well-founded and fair application of the law. The criminal-legal characteristic of unauthorized abandonment of a military unit or place of service in today's conditions is not limited and can no longer be limited to traditional approaches to the analysis of the composition of a criminal offense. The formal certainty of Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine is currently combined with the significant complexity of its practical application, which is due to both the objective conditions of martial law and the transformation of the content of individual elements of the composition.

Key words: *unauthorized absence from a military unit, military criminal offenses, military discipline, martial law, corpus delicti, object of crime, objective side, subject of crime, subjective side, military service, criminal-legal qualification.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах триваючого правового режиму воєнного стану в Україні проблема забезпечення належної військової дисципліни набула особливої гостроти. Стрімке зростання кількості кримінальних правопорушень самовільного залишення військової частини або місця служби (далі – так зване «СЗЧ»), передбачених ст. 407 Кримінального кодексу України [1] (далі – КК України), стало одним із найскладніших викликів для органів правопорядку в особливий період. Забезпечення військової дисципліни лише шляхом посилення відповідальності не дає очікуваного превентивного ефекту – погоджуємося із науковцями, котрі зазначають, що проблема широкого розповсюдження т. з. «СЗЧ» серед українських військовослужбовців вперше гостро постала ще далекого 2014 р., але саме з початком 2022 р. російського повномасштабного вторгнення вона отримала не просто «друге дихання», а перетворилася на безпрецедентне кримінально-правове кризове явище загальнонаціонального масштабу [2, с. 111].

Водночас варто звернути увагу на те, що сучасні умови проходження військової служби за останні 4 роки істотно вплинули на зміст і прояви відповідного кримінального правопорушення. Зокрема, підвищене психологічне навантаження, тривала участь у бойових діях, специфіка виконання наказів у зоні активних бойових дій – усе це ускладнює як встановлення фактичних обставин справи, так і їх належну кримінально-правову оцінку. У зв'язку з цим постало цілком очікуване питання: чи достатньо традиційних підходів до характеристики складу злочину, передбаченого ст. 407 КК України, для адекватного відображення сучасних реалій?

Крім того, протягом останніх років законодавець неодноразово коригував положення розділу XIX Особливої частини КК України, прагнучи посилити відповідальність за військові кримінальні правопорушення (зокрема щодо СЗЧ: посилення кримінальної відповідальності, підвищення санкцій у воєнний час, уточнення кваліфікуючих ознак (особливий період, бойова обстановка), обмеження підстав звільнення від відповідальності чи покарання, узгодження із суміжними складами (зокрема дезертирством)). Однак відповідні зміни не усунули повністю наявні проблеми. Навпаки, у ряді випадків вони зумовили появу нових дискусійних питань,

що стосуються, зокрема, визначення об'єктивної сторони правопорушення, моменту його закінчення, а також відмежування від суміжних складів, передусім дезертирства, передбаченого ст. 408 КК України.

Так, проблема полягає не лише у зростанні кількості випадків самовільного залишення військової частини або місця служби, а й у недостатній визначеності окремих елементів його кримінально-правової характеристики в умовах сьогодення. Ми, своєю чергою, безпосередньо пов'язуємо це із важливими практичними завданнями забезпечення єдності судової практики, підвищення якості досудового розслідування, обґрунтованості судових рішень. При цьому наукове осмислення зазначених питань є необхідним для вдосконалення кримінального законодавства та формування ефективної кримінально-правової політики у сфері військових правопорушень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання кримінально-правової характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби тривалий час перебуває у полі зору науковців у сфері кримінального права та військової юстиції. У доктрині сформовано низку підходів до розуміння елементів складу цього кримінального правопорушення, а також особливостей їх прояву в умовах особливого періоду. Окремі дослідження присвячені загальній характеристиці військових кримінальних правопорушень та місцю самовільного залишення військової частини в системі посягань на встановлений порядок проходження військової служби. Інші групи наукових праць зосереджені на проблемах кваліфікації відповідних діянь, зокрема на відмежуванні їх від суміжних складів кримінальних правопорушень, зокрема що стосується ст. 408 КК України, та визначенні моменту їх закінчення. Наразі важливе місце займають напрацювання, в яких досліджуються питання впливу умов воєнного стану на зміст кримінально-правових ознак аналізованого діяння, а також праці, присвячені аналізу судової практики щодо застосування ст. 407 КК України.

Ті чи інші перераховані питання порушували у своїх напрацюваннях такі вчені, як Г. М. Анісімов, Д. О. Балобанова, С. О. Висоцький, І. Б. Газдайка-Василишин, Д. М. Гладченко, В. В. Голець, С. І. Дячук, М. І. Карпенко, Н. В. Коломієць, О. Ленда, Є. Ю. Лугина, М. І. Мельник, О. Д. Міненков, І. П. Міщук, О. В. Ободовський, А. С. Попович, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, А. М. Шульга та ін.

Метою статті є комплексне дослідження кримінально-правової природи самовільного залишення військової частини або місця служби, передбаченого ст. 407 КК України, із врахуванням сучасних умов воєнного стану та пов'язаних з цим трансформацій у правозастосовній практиці. Вважаємо необхідним окремо приділити увагу осмисленню змісту ключових елементів складу кримінального правопорушення крізь призму актуальних викликів військової служби.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких завдань: 1) проаналізувати нормативне закріплення та доктринальні підходи до визначення об'єкта досліджуваного правопорушення; 2) розкрити особливості об'єктивної сторони з урахуванням значення тривалості відсутності та обстановки вчинення діяння; 3) охарактеризувати специфіку спеціального суб'єкта з урахуванням сучасних форм проходження військової служби; 4) дослідити зміст суб'єктивної сторони та її інтерпретацію в умовах підвищеного психологічного навантаження на військовослужбовців.

Крім того, основним завданням статті бачимо узагальнення існуючих наукових підходів і практики застосування ст. 407 КК України з метою виявлення проблемних питань кваліфікації та формування більш збалансованого підходу до кримінально-правової оцінки відповідних діянь у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У нашому баченні 66 240 випадків злочинного СЗЧ (без ознак дезертирства), облікованих впродовж 2024 року [3], – не просто неприємно вражаючий статистичний показник, а кількісний вимір кризи військової дисципліни, яка безпосередньо загрожує обороноздатності держави. Підтверджують нашу думку розрахунки Д. М. Гладченка: зазначені показники на 301.09% більше, ніж у 2023 р., а показники 2021 р. взагалі були перевищені на шокуючі 3166.27% (три тисячі сто шістдесят шість цілих двадцять сім сотих відсотка) [2, с. 112]. Масштабність цього явища свідчить про те, що ст. 407 КК України, на жаль, вже досить давно перестала бути «сплячою» нормою чи рідкісним правопорушенням, перетворившись на об'єкт щоденного правозастосування (та досить гострих дискусій серед правників та суспільства загалом). Така ситуація змушує відійти від хрестоматійних тлумачень складу злочину та проаналізувати його елементи, враховуючи виклики воєнного часу.

Кваліфікація будь-якого діяння за Особливою частиною КК України ґрунтується на встановленні вичерпного переліку елементів його складу. Саме сукупність об'єктивних та

суб'єктивних ознак слугує юридичним критерієм для визнання поведінки особи кримінально протиправною. Будь-яка спроба кваліфікації діяння за ст. 407 КК України вимагає чіткого розуміння того, на що саме зазіхає порушник: у правовій доктрині це питання традиційно розв'язується через аналіз об'єкта правопорушення.

Визначення об'єкта СЗЧ є відправною точкою для розуміння межі між адміністративним проступком і кримінальним злочином. Родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень залишається встановлений порядок несення або проходження служби. Проте специфіка особливого періоду полягає в тому, що безпосередній об'єкт ст. 407 КК України тепер жорстко корелює з боєздатністю Збройних Сил України. Залишення військовослужбовцем місця служби в умовах активних бойових дій посягає не на формальний розпорядок дня, а на фізичну можливість підрозділу виконувати бойове завдання, що фактично робить об'єктом захисту безпеку держави в цілому.

Проте звернемо увагу, що основою для систематизації Особливої частини КК України є родовий об'єкт. Його функціональне значення полягає у можливості чіткої класифікації всієї сукупності кримінальних правопорушень та відповідних правових норм. Цілком слушною є думка, що саме ця властивість дозволила законодавцеві об'єднати в межах одного розділу КК України приписи, що передбачають відповідальність за посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини [4, с. 11].

О. Ленда, досліджуючи це питання, дійшла висновку, що встановлений порядок несення та проходження військової служби, як родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, – це сукупність правовідносин, що виникають на підставі низки нормативно-правових актів у сфері життєдіяльності Збройних Сил України, котрі встановлюють такий порядок несення та проходження військової служби, що може бути порушений зсередини виключно військовослужбовцями [5, с. 596].

Проте важливе застереження висловили Н. В. Коломієць та Є. Ю. Лугина: «…кожне конкретне кримінальне правопорушення проти встановленого порядку проходження військової служби завдає шкоди вуж-чому колу суспільних відносин, а не всій групі відносин родового об'єкта. Тобто важливим є саме безпосередній об'єкт правопорушення» [6, с. 582].

На нашу думку, доцільно виходити з того, що зміст об'єкту кримінального правопорушення СЗЧ в умовах сьогодення набув більш прикладного, навіть функціонального характеру. Маємо на увазі реальні суспільні відносини, які забезпечують безперервність управління, укомплектованість підрозділів та їх здатність виконувати поставлені завдання.

З цієї точки зору безпосередній об'єкт СЗЧ варто визначати як встановлений порядок перебування військовослужбовця у розпорядженні відповідного підрозділу, який забезпечує його участь у виконанні службових та, за необхідності, бойових функцій, адже саме цей аспект порушується у першу чергу. Та більш того, в умовах воєнного стану таке посягання неминуче виходить за межі суто внутрішньої дисципліни: воно прямо впливає на боєздатність конкретного підрозділу, а опосередковано – і на загальний стан обороноздатності держави.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, на перший погляд виглядає достатньо чітко окресленою на законодавчому рівні – закон прямо визначає альтернативні форми діяння: самовільне залишення військової частини або місця служби, нез'явлення вчасно на службу без поважних причин. Так, додатково конкретизуються часові межі такої поведінки, що впливають на кваліфікацію, а також враховується наявність чи відсутність особливого періоду (з урахуванням різних умов, наведених у зазначеній статті КК України, які не вважаємо доцільним прямо цитувати в межах цієї праці). З формальної точки зору цього, здавалось би, достатньо для однозначного розуміння об'єктивної сторони.

Як зазначає О. В. Ободовський, об'єктивна сторона складу військових кримінальних правопорушень у низці випадків характеризується й іншими (крім діяння, у деяких випадках також – наслідків і причинно-наслідкового зв'язку між діянням і наслідками) ознаками. Так, на думку дослідника, ці ознаки для одних кримінальних правопорушень виступають ознаками основного, а для інших – ознаками кваліфікованого (чи кваліфікованих) складу кримінального правопорушення [7, с. 110].

Так, з точки зору підходу О. В. Ободовського, зазначимо, що і для кримінального правопорушення СЗЧ окремі ознаки об'єктивної сторони мають варіативний характер. Передусім це стосується часових меж відсутності військовослужбовця, які виступають визначальними для розмежування основного та кваліфікованих складів. На відміну від багатьох загальнокримінальних правопорушень, де тривалість діяння не має самостійного значення,

у випадку СЗЧ саме тривалість відсутності прямо впливає на кримінально-правову оцінку поведінки особи.

Крім того, у сучасних умовах особливого значення набувають і такі факультативні ознаки, як обстановка вчинення діяння. Йдеться, зокрема, про вчинення правопорушення в умовах особливого періоду або безпосередньо в бойовій обстановці. Хоча формально ці обставини закріплені у диспозиції статті як кваліфікуючі, їх фактичне встановлення нерідко викликає труднощі. Це ще раз підтверджує, що навіть за наявності відносно чіткої законодавчої конструкції об'єктивна сторона СЗЧ потребує більш гнучкого та контекстуального підходу при її аналізі.

Так, якщо об'єктом посягання виступають відносини, що забезпечують реальну здатність підрозділу функціонувати та виконувати завдання, то принципового значення набуває те, хто саме є носієм відповідних обов'язків і, відповідно, здатен їх порушити.

У цьому контексті слід враховувати, що суб'єкт СЗЧ є спеціальним – військовослужбовець або інша особа, на яку поширюється дія відповідних статутів та законодавства про військову службу. Саме перебування у правовому статусі військовослужбовця обумовлює виникнення специфічного комплексу обов'язків, невиконання яких і становить зміст аналізованого правопорушення. Оскільки, стаття 407 КК України передбачає декілька складів злочину, то суб'єктом самовільного залишення військової частини може бути як військовослужбовець строкової служби, так і контрактної, або ж будь-який інший військовослужбовець, залежно від конкретних обставин справи [8, с. 366]. Окрім зазначеного, А. М. Шульга та О. Д. Міненков сформулювали наступні ознаки такого суб'єкта: «… ним є особа фізична – з юридичним статусом військовослужбовця, осудна, тобто особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, як досягла 18 річного віку, віку з якого згідно з чинним законодавством України повинні взяти участь у призові та бути готовими виконувати військову службу, також виконувати обов`язки військової служби на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять), чи поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов`язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника)» [9, с. 95].

Вважаємо наведені визначення цілком повноцінними в межах розгляду даного питання, проте зазначимо, що в умовах сьогодення питання визначення суб'єкта все ж таки не є настільки формальним, як це може виглядати у теорії. Адже різноманітність форм проходження служби, участь у бойових діях, тимчасове відрядження, перебування поза пунктом постійної дислокації – усе це ускладнює встановлення моменту, коли саме особа фактично перебуває «у розпорядженні» підрозділу. Тому доречно звернутися до позиції Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України: «… для громадянина, призваного на військову службу під час мобілізації, на особливий період початком військової служби є день відправлення у військову частину з відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки» [10].

Суб'єктивна сторона цього правопорушення є, мабуть, найбільш «психологізованим» та складним для верифікації елементом складу, оскільки якщо об'єкт чи об'єктивна сторона фіксують зовнішні параметри діяння, то суб'єктивна сторона відповідає на ключове питання: чи мав військовослужбовець намір повернутися до виконання обов'язків? С. О. Висоцький загалом зазначає, що суб'єктивна сторона даного кримінального правопорушення полягає в намірі його суб'єкта перебувати поза межами військової частини або місця служби, без бажання повернутися вчасно на службу та за відсутності поважних причин такого [11, с. 109]. У цьому плані питання не є дискусійним, тому думки переважної більшості науковців та практиків сходяться.

Але важливим зауваження щодо того, що нез'явлення у призначений термін без поважних на те причин може бути вчинене як умисно, так і через необережність. Якщо С. О. Висоцький вважає, що: «Військовослужбовець при скоєнні цього діяння цілком усвідомлює своє протиправне та умисне нехтування встановленим правовими нормами…», то окремі дослідники вважають, що при цьому ставлення суб'єкта до тривалості відсутності у військовій частині або за місцем служби може бути не лише умисним, але в окремих випадках необережним [12, с. 222].

Варто, на нашу думку, уникати надмірно категоричного сприйняття суб'єктивної сторони цього правопорушення як виключно умисної у всіх без винятку випадках. Сучасні умови проходження військової служби загалом обтяжуються тривалими воєнними діями та всіма витікаючими із цього: значно підвищеним психологічним навантаженням, динамікою бойової обстановки та об'єктивною складністю комунікації і пересування. Все це істотно впливає на поведінку

військовослужбовців. У таких обставинах ставлення особи до тривалості своєї відсутності дійсно може набувати рис необережності, а не прямого умислу.

Не можемо не процитувати слова А. М. Шульги та О. Д. Міненкова: «… найголовнішим є не кваліфікація вже вчиненого кримінального правопорушення, а насамперед його попередження, усунення першопричин цього явища; … на першому місці має стояти піклування держави про своїх захисників, а не переслідування їх за формальними підставами» [9, с. 103].

Тому при оцінці суб'єктивної сторони СЗЧ доцільно виходити не лише з формального факту відсутності, а з реального психічного ставлення особи до своїх дій та їх наслідків. Вважаємо, такий підхід дозволяє більш обґрунтовано відмежувати кримінально карану поведінку від ситуацій, зумовлених об'єктивними труднощами або граничними умовами служби, і, відповідно, забезпечити більш справедливе застосування ст. 407 КК України.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження дає нам підстави стверджувати, що кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах сьогодення не обмежується і вже не може обмежуватися традиційними підходами до аналізу складу кримінального правопорушення. Формальна визначеність ст. 407 КК України наразі поєднуєднана з істотною складністю її практичного застосування, що обумовлено як об'єктивними умовами воєнного стану, так і трансформацією змісту окремих елементів складу.

Насамперед це стосується об'єкта правопорушення, який набув виразного функціонального характеру; а також суб'єктивної сторони, що дедалі більше потребує індивідуалізованого підходу.

Очевидно, що за наявності такої масштабної статистики СЗЧ проблема не може бути вирішена виключно засобами кримінально-правової репресії. Посилення санкцій, саме по собі, не усуває причин правопорушення. Більше того, у ряді випадків надмірно формалізований підхід до кваліфікації здатен лише поглиблювати кризові явища. Відтак, мова має йти про комплексний підхід: удосконалення правозастосування, забезпечення єдності судової практики, а також врахування реальних умов проходження служби при оцінці як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак діяння.

З урахуванням викладеного, перспективними напрямами подальших наукових розвідок вважаємо, зокрема, розробку більш чітких критеріїв відмежування СЗЧ від суміжних складів, уточнення підходів до оцінки «поважних причин» відсутності, а також дуже поглиблене дослідження психологічних аспектів поведінки військовослужбовців в умовах бойових дій. Не менш важливим (чи скоріше взагалі найважливішим) є питання вироблення таких моделей правового реагування, які б поєднували вимоги військової дисципліни із необхідністю збереження людського ресурсу. У цьому контексті кримінальне право має виконувати не лише каральну, а й перш за все превентивну функцію, орієнтовану на усунення передумов вчинення відповідних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

2. Гладченко Д. М. Аналіз актуального стану злочинності за ст.ст. 407, 408 КК України та огляд кримінально-законодавчої політики протидії цим військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2025. № 2. С. 110–118. DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-18.

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2024 року : звітність Офісу Генерального прокурора за формою № 1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=260042

4. Балобанова Д. О., Газдайка-Василишин І. Б. Об'єкт кримінального правопорушення : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 44 с.

5. Ленда О. Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби: доктринальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спецвипуск № 2. С. 593–597. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-593-597.

6. Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення Військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак. *Елек-*

тронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. № 2. С. 579–584. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.98.

7. Ободовський О. В. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 51. С. 108–114. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.51.22.

8. Голець В. В., Попович А. С. Особливості кваліфікації самовільного залишення частини або місця служби (ст. 407 КК України). *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2026. Вип. 1 (ч. 2). С. 363–367. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.58.

9. Шульга А. М., Міненков О. Д. Прикладні аспекти застосування ст. 407 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби). *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2025. № 1 (34). С. 90–105. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.06.

10. Постанова Верховного суду від 15 січня 2025 року. Справа № 233/2667/23. Провадження № 51-4715км24 / Єдиний державний реєстр судових рішень : вебсайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124487676.

11. Висоцький С. О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні : дис. … д-ра філософії. Одеса, 2025. 238 с.

12. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія / за заг. ред. Матвійчука. Київ: ВНЗ «Національна академія управління». 2018. 420 с.

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.3/.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.30

ШЕВЧЕНКО О.В.

СПОСОБИ УЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

METHODS OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES IN RAILWAY TRANSPORT

Актуальність статті полягає в тому, що залізничний транспорт залишається одним з основних у сфері економіки країни. В умовах постійного зростання перевезень на залізничному транспорті, зокрема, з урахуванням ускладнених умов через воєнний стан в Україні, набуває важливого державного значення проблема забезпечення збереження вантажів на залізниці. Розвиток відносин у сфері залізничних перевезень проходить у складних умовах військової агресії рф проти України через негативні руйнівні наслідки, які завдаються залізничному рухомому складу та об'єктам інфраструктури залізничного транспорту. Також кримінальні правопорушення на залізничному транспорті сьогодні характеризуються новими кількісними та якісними змінами через криміналізацією різних сфер економіки. Найбільш розповсюдженими кримінальними правопорушеннями в залізничному рухомому складі та на об'єктах інфраструктури залізничного транспорту залишаються розкрадання вантажів та корупційні кримінальні правопорушення. Метою статті є аналіз наукових підходів щодо наукового розуміння способів вчинення кримінальних правопорушень на залізничному транспорті. У статті запропоновано наукове дослідження способів учинення кримінальних правопорушень на залізничному транспорті. Актуальність дослідження способів учинення кримінальних правопорушень на залізничному транспорті пов'язана з особливою суспільною небезпекою і загрозами для соціально-економічного розвитку України від вчинення таких правопорушень як в залізничному рухомому складі, так і на об'єктах інфраструктури залізничного транспорту взагалі. Автором здійснено аналіз наукових підходів щодо наукового криміналістичного розуміння способів вчинення кримінальних правопорушень на залізничному транспорті, висвітлення загальної характеристики вказаних правопорушень і безпосередньо способів їх реалізації, здійснення їх класифікації як в залізничному рухомому складі, так і на об'єктах інфраструктури залізничного транспорту. Висвітлено різні наукові підходи щодо визначення терміна «спосіб вчинення кримінального правопорушення», а також визначено уніфіковану структуру способу вчинення кримінальних правопорушень на залізничному транспорті. Визначено основні об'єкти та види кримінальних правопорушень на залізничному транспорті.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, способи вчинення, кримінальні правопорушення, залізничний транспорт, розслідування, класифікація способів.*

The relevance of the article lies in the fact that railway transport remains one of the main ones in the country's economy. In the context of the constant growth of railway transport, in particular, taking into account the complicated conditions due to martial law in Ukraine, the problem of ensuring the safety of goods on the railway is gaining important national importance. The development of relations in the field of railway transport is taking place in the difficult conditions of the Russian Federation's military

© ШЕВЧЕНКО О.В. – старший викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності та національної безпеки (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0008-3056-9739

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

aggression against Ukraine due to the negative destructive consequences that are caused to railway rolling stock and railway transport infrastructure facilities. Also, criminal offenses in railway transport today are characterized by new quantitative and qualitative changes due to the criminalization of various sectors of the economy. The most common criminal offenses in railway rolling stock and railway transport infrastructure facilities remain theft of goods and corruption criminal offenses. The purpose of the article is to analyze scientific approaches to the scientific understanding of the methods of committing criminal offenses in railway transport. The article proposes a scientific study of the methods of committing criminal offenses on railway transport. The relevance of the study of the methods of committing criminal offenses on railway transport is associated with a special public danger and threats to the socio-economic development of Ukraine from the commission of such offenses both in railway rolling stock and at railway transport infrastructure facilities in general. The author has analyzed scientific approaches to the interpretation of the methods of committing criminal offenses on railway transport, highlighting the general characteristics of the specified offenses and directly the methods of their implementation, implementing their classification both in railway rolling stock and at railway transport infrastructure facilities. Various scientific approaches to the definition of the term "method of committing a criminal offense" are highlighted, and a unified structure of the method of committing criminal offenses on railway transport is also determined. The main objects and types of criminal offenses on railway transport are determined.

Key words: *forensic characteristics, methods of commission, criminal offenses, railway transport, investigation, classification of methods.*

Актуальність теми. Залізничний транспорт залишається одним з основних у сфері економіки країни. В умовах постійного зростання перевезень на залізничному транспорті, зокрема, з урахуванням ускладнених умов через воєнний стан в Україні, набуває важливого державного значення проблема забезпечення збереження вантажів на залізниці. Розвиток відносин у сфері залізничних перевезень проходить у складних умовах військової агресії рф проти України через негативні руйнівні наслідки, які завдаються залізничному рухомому складу та об'єктам інфраструктури залізничного транспорту. Також кримінальні правопорушення на залізничному транспорті сьогодні характеризуються новими кількісними та якісними змінами через криміналізацією різних сфер економіки. Найбільш розповсюдженими кримінальними правопорушеннями в залізничному рухомому складі та на об'єктах інфраструктури залізничного транспорту залишаються розкрадання вантажів та корупційні кримінальні правопорушення.

Метою статті є аналіз наукових підходів щодо наукового розуміння способів вчинення кримінальних правопорушень на залізничному транспорті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним підґрунтям статті стали праці вчених-криміналістів Ю. Аленіна, К. Антонова, О. Баєва, В. Бахіна, А. Васківського, А. Волобуєва, В. Журавля, А. Іщенка, Н. Клименко, Ю. Коваля, В. Коновалової, В. Кузьмічова, Є. Лук'янчикова, В. Лукашевича, В. Оперука, І. Пирога, М. Салтевського, Р. Степанюка, В. Тіщенка, К. Чаплинського, С. Чернявського, В. Шепітька та ін. Не дивлячись на велику кількість досліджень у їх працях мало приділено уваги способам вчинення кримінальних правопорушень на залізничному транспорті, що завдає значної шкоди особливо за умов воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку реформуванням органів внутрішніх справ та ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ» від 12.02.2015 року [1] було ліквідовано органи транспортної міліції, а також видано низку відповідних наказів щодо ліквідації управлінь МВС на залізницях, що призвело до збільшення випадків кримінальних правопорушень, пов'язаних з розкраданням як залізничної інфраструктури, так і розкраданням вантажів та особистих речей. Зазначене стало наслідком передавання до територіальних підрозділів Головних управлінь Національної поліції (ГУНП) підслідності досудового розслідування кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень, які було вчинено на об'єктах інфраструктури залізничного транспорту. Це, на думку науковців, призвело до того, що слідчі територіальних підрозділів поліції під час проведення досудового розслідування нерідко стикаються з проблемами, пов'язаними з недостатністю інформації про способи вчинення кримінальних правопорушень вказаної

категорії, що впливає на стан інформативного наповнення, і як наслідок, відображається на якості розслідування [2, с. 328].

За останні декілька років ситуація у сфері безпеки на залізничному транспорті значно погіршилася через низку причин об'єктивного характеру. Протиправні дії щодо залізничної інфраструктури, розкрадання вантажів та умисні руйнування і пошкодження елементів залізничної інфраструктури та рухомого складу набули катастрофічних масштабів. Аналіз статистичних даних щодо розслідування кримінальних правопорушень на залізничному транспорті свідчить про складну ситуацію щодо ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень [3, с. 146]. Згідно статистичних даних Офісу Генерального прокурора [4], на залізничному транспорті, у сфері економічної діяльності, було обліковано 582 кримінальні правопорушення. Із них проти власності – 345 кримінальних правопорушень. Усього правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру – 195. Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду (п. п. 2, 3 ст. 283 КПК України [5] – 184 випадки [4].

За статистикою 54% таких втручань кваліфікуються як кримінальні правопорушення. І саме несприйнятливе, що лише незначна кількість незаконних втручань у діяльність залізничного транспорту доходить до розгляду судовими інстанціями та винесення відповідного рішення [2, с. 329].

За результатами аналізу юридичної літератури можна дійти висновків, що немає єдиного визначення терміна «спосіб вчинення злочину» і також відсутня його уніфікована структура.

Як вірно відзначив В. Ю. Шепітько, спосіб злочину має структуру, яка складається із способів підготування до злочинного діяння, способів його вчинення і способів приховування (маскування) [7, с. 333–338].

В. Сташис і В. Тацій визначають спосіб вчинення злочину як сукупність прийомів і методів, що використовуються під час вчинення злочину [8, с. 123]. Однак ми вважаємо, що цей підхід не розкриває в повному обсязі форми прояву протиправного діяння.

М. Салтевський визначає спосіб вчинення злочину як «комплекс динамічних актів, рухів, що залишають у навколишньому середовищі зміни – сліди злочину, які є джерелом інформації для розкриття злочину, виявлення і викриття винних» [9, с. 424–425].

Зі свого боку, О. Дудоров та М. Хавринюк визначають, що «спосіб» – це форма прояву кримінально караного діяння, інакше кажучи, послідовність прийомів і методів, які використовує винний для вчинення умисного кримінального правопорушення (насильство, обман, зловживання довірою, використання безпорадного стану потерпілого, використання службового становища тощо) [10, с. 180; 2, с. 330].

На слушну думку Коваля Ю. Є. [6, с. 33], в криміналістиці поряд з терміном «спосіб вчинення злочину» вживаються ще два інші терміни – «спосіб вчинення та приховування злочину», «спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину». Щодо правильності вживання цих термінів В. П. Бахін зазначив, що у криміналістичному аспекті дії з підготовки до вчинення злочину включаються у спосіб тоді, коли, по-перше, вони, природно, є в наявності, а по-друге, залишають конкретні сліди, що характеризують спосіб дій злочинця і дозволяють розмежовувати різні способи. А дії з приховування злочину належать до способу вчинення злочину в тому випадку, якщо вони охоплюються умислом і планом дій злочинця на момент вчинення злочину [11, с. 197–199].

Дослідивши криміналістичну характеристику розкрадань вантажів та елементів інфраструктури на залізничному транспорті, науковці [12, с. 19] дійшли висновку, що становлення способу крадіжки вантажів та елементів інфраструктури дозволяє істотно обмежити коло підозрюваних осіб, визначити місце і час його вчинення, умови, що сприяли вчиненню розкрадань, приблизне коло злочинців, їхню підготовленість та інші обставини. Відповідно, спосіб вчинення кримінального правопорушення як схема дій правопорушників, об'єднаних єдиним умислом і спрямованих на досягнення поставленої мети, структурно містить у собі три елементи: підготовка, вчинення і приховування [12, с. 19].

Аналізуючи способи вчинення кримінальних правопорушень на залізничному транспорті, вважаємо таку класифікацію:

1. Залежно від джерел розкрадань розрізняють: викрадення з критих вагонів, з контейнерів, з піввагонів і платформ, з цистерн, з ізотермічних вагонів та інших спеціальних вагонів.

2. Залежно від операції технологічного процесу перевезення вантажів вони поділяються на: розкрадання під час завантаження вантажу у вагон; під час формування та відправлення складу; під час операцій, що проводяться під час прямування; під час прийому та розформування складу; в період розвантаження вантажу з вагона. Зі свого боку, під час руху може здійснюватись

розкрадання при комерційному огляді, технічному та іншому обслуговуванні вагонів; усуненні комерційного браку та інших несправностей; сортуванні вагонів; сортуванні відправок, що перевозяться в збірних вагонах; під час інших операцій.

3. За місцем вчинення злочину вони поділяються на: викрадення на станціях, роз'їздах, в обгінних пунктах, на перегонах. В останньому випадку вони поділяються на розкрадання з рухомого складу, під час стоянки рухомого складу у прохідного або вхідного світлофора та в інших місцях.

4. Залежно від впливу на рух складу вони поділяються на розкрадання, пов'язані з зупинкою потягу й на ті, що не впливають на рух [13, с. 19].

На вибір способу розкрадання вантажів впливають, у першу чергу недоліки в роботі транспорту, до яких пристосовуються злочинці та використовують їх у своїх корисливих цілях. До таких недоліків належать:

– порушення правил перевезення вантажів;

– порушення правил управління безпекою безпеки;

– недосконалість запірних пристроїв вагонів і контейнерів;

– недосконалість запірно-пломбувального пристрою, що дозволяє без порушення їх цілісності проникати до вантажу;

– неправильне завантаження контейнерів (наприклад, з перекосом, внаслідок чого відкривається доступ до вантажу);

– перевезення вантажів у несправних вагонах, контейнерах, у вагонах, технічно не придатних для перевезення певного виду вантажу;

– перевищення швидкості розпуску вагонів на сортувальних гірках, внаслідок чого утворюються несправності вагонів і стає можливим доступ до вантажу;

– стоянки вантажних потягів на роз'їздах, обгінних пунктах, у вхідних світлофорів станцій;

– неналежне забезпечення таємниці інформації, яка міститься у перевізних документах, що дозволяє виявляти вагони з цінним вантажем;

– порушення правил складання таких документів та їх роз'єднання від вантажу;

– порушення правил проектної документації на елемент інфраструктури залізничного транспорту, яка повинна містити інформацію про заходи щодо забезпечення безпечного стану такого елемента під час його експлуатації;

– відсутність огороджень пристроїв охорони сигналізації та інших технічних засобів охорони вантажів в парках станції, залізничних колій, будівель виробничого призначення (вокзали, пункти екіпірування, майстерень та інших виробничих приміщень з технологічним устаткуванням), споруд (мости, тунелі, естакади та інші споруди) тощо;

– недоліки в організації і діяльності воєнізованої охорони та ін. [13, с. 19].

Проаналізувавши судово-слідчу практику та низку джерел наукової літератури, треба зазначити, що до найбільш поширених дій, спрямованих на підготовку до вчинення кримінального правопорушення на об'єктах залізничного транспорту, треба віднести:

– вибір об'єкта (типу рухомого складу), з якого передбачається вчинення крадіжки вантажу, збирання інформації про об'єкт, тобто одержання відомостей про характер вантажу, що перевозиться залізничним транспортом, умови його охорони, а також обстановку, в якій має бути вчинена крадіжка;

– підбирання співучасників, які володіють певними професійними навичками, відомостями про роботу залізничного транспорту (місця дислокації рухомого складу, розклад руху або інші відомості), мають злочинний досвід, канали збуту вкраденого, транспортні засоби, інструменти та приладдя або інші навички чи інформацію, необхідну для вчинення кримінального правопорушення;

– підшукання знарядь злому або іншого подолання перешкод, транспортних засобів для пересування і перевезення вкрадених матеріальних цінностей;

– підготовка місць зберігання викраденого майна (складські чи інші господарські приміщення, за місцем проживання або роботи учасників вчинення злочину);

– розподіл ролей серед співучасників вчиненого кримінального правопорушення, підготовка неправдивого алібі;

– дії службових або посадових осіб, що зовні нагадують недбале виконання ними службових функцій, а натомість є підготовкою до крадіжки. До числа таких дій можна віднести: не встановлення запірно-пломбувальних пристроїв або порушення правил їх установки; недбале

закриття люків цистерн піввагонів або дверей вагонів; недоброякісне маркування вантажів, що в середині піввагонів; несанкціоноване зниження швидкості або повна зупинка машиністом рухомого складу в місці вчинення крадіжки; направлення службовими або посадовими особами залізничних станцій вагонів (піввагонів, цистерн, платформ) на «віддаленні» колії та парки станцій, тим самим «полегшуючи» вчинення злочину; безпідставне або формально зумовлене «зняття» охорони з охоронюваних об'єктів [12; 14; 15].

Проаналізувавши судово-слідчу практику та кількість звернень до підрозділів Національної поліції, треба зазначити, що до найбільш поширених кримінальних правопорушень на об'єктах залізничної інфраструктури належать розкрадання вантажів, які перевозяться рухомим складом [2, с. 330]. До найпоширеніших способів вчинення таких кримінальних правопорушень відносять такі:

– крадіжки вантажів за умов вільного доступу (до числа таких вантажів можуть належати: будівельні матеріали, верстати, обладнання, автотранспортна та сільськогосподарська техніка, промислові машини, станки та інші предмети, які з тих чи інших міркувань робітників залізничної станції неможливо (чи недоцільно) розміщати в закритих сховищах, і тому вони розміщуються на відкритих завантажувальних майданчиках, а під час перевезення – на відкритих залізничних платформах);

– крадіжки через двері вагона (контейнера) шляхом пошкодження пломб та замикаючих пристроїв;

– крадіжки вантажів із вагона, контейнера, тари шляхом їх пошкодження;

– крадіжки через люки вагонів;

– крадіжки вантажів шляхом відтиснення дверей;

– крадіжки шляхом просвердлювання вагона;

– крадіжки за участю машиністів тепловозів (електровозів);

– крадіжки із контейнерів без порушення цілості пломб та обшивки;

– крадіжки з використанням вагового господарства;

– крадіжки вантажів шляхом вивезення вагонів зі станції;

– крадіжки з використанням підроблених документів;

– крадіжки вантажів шляхом створення залишків вантажу;

– крадіжки рідких вантажів з цистерн [2, с. 330].

Способи учинення кримінальних правопорушень на залізничному транспорті можна класифікувати за наступними критеріями [16].

1. Крадіжки вантажів із рухомого складу

Крадіжка під час руху («на перегонах»): зловмисники застрибують на поїзд під час уповільнення ходу, скидають вантаж (вугілля, метал) або відкривають люки вагонів [3, с. 147–148].

Розкрадання на залізничних станціях: зривання пломб, відчинення дверей вагонів чи контейнерів під час відстою або формування поїздів [16].

Пропилювання або розрізання конструкцій: створення технологічних отворів у цистернах чи тентованих вагонах для зливу або висипання вмісту [14, с. 194].

Привласнення під час завантаження/вивантаження: внесення неправдивих даних у накладні документи працівниками транспорту для створення штучних надлишків вантажу.

2. Крадіжки особистого майна у пасажирів

Вчинення крадіжки під час сну пасажирів: викрадення речей, грошей та гаджетів із купе чи плацкартів у нічний час.

Крадіжка «на ривок»: привласнення речей під час короткочасних зупинок поїзда перед закриттям дверей вагона, що заважає наздогнати злочинця [6].

Кишенькові крадіжки: витягування гаманців та телефонів у чергах біля кас, під час посадки у вагон чи в тамбурах [6].

Шляхом зловживання довірою: пропозиція потримати речі, «приглянути» за багажем чи зіграти в азартні ігри.

3. Шахрайство на залізниці

Продаж підроблених квитків: реалізація фальшивих або чужих проїзних документів через інтернет чи «з рук» на вокзалах.

Використання снодійних та клофеліну: підсипання медичних препаратів у алкоголь чи чай під час спільного застілля в дорозі.

Фальшивий збір коштів: збір грошей нібито на благодійність, лікування або під виглядом працівників залізниці (наприклад, за «термінові доплати») [16].

4. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Розукомплектування залізничних колій: крадіжка елементів верхньої будови колії (корости, підкладки, костилі, рельси) та кольорових металів із систем сигналізації, централізації та блокування (СЦБ). [17]

Блокування залізничних шляхів: викладання сторонніх предметів (каміння, колод, металобрухту) на рейки з метою зупинки або аварії поїзда.

Пошкодження ліній електропередач: демонтаж та викрадення мідного контактного дроту наелектрифікованих ділянок колії [6]

5. Кіберзлочини та втручання в ІТ-системи

Хакерські атаки на навігаційні системи: спроби дистанційного втручання в автоматизовані системи керування рухом поїздів.

Злам баз даних: компрометація серверів продажу квитків АТ «Укрзалізниця» для викрадення персональних даних пасажирів [6; 18].

Висновки. Враховуючи проведений аналіз можна дійти висновку, що на практиці для розслідування кримінальних правопорушень на залізничному транспорті велике значення має вивчення способу вчинення злочину та його приховування, оскільки це дозволить слідчому висловити судження про вид і місцезнаходження слідів злочинного діяння і цілеспрямовано організувати їх пошук, визначити рівень професійних навичок осіб, які вчинили злочин, прогнозувати їхню поведінку після вчинення злочину. Викладенні положення являються основою для розроблення даного методики розслідування даного виду злочину та практичних рекомендацій для слідчих лінійних відділів з розслідування крадіжок у пасажирів залізничного транспорту.

З'ясовано, що способу вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах інфраструктури залізничного транспорту чи в залізничному рухомому складі, притаманні такі ознаки: 1) відображення у способі дій правопорушника під час вчинення кримінальних правопорушень, на об'єктах інфраструктури залізничного транспорту чи в залізничному рухомому складі, утворення відповідної слідової інформації, зв'язок із іншими елементами криміналістичної характеристики; 2) спосіб вчинення є складовою механізму протиправної діяльності у кримінальних правопорушеннях, вчинених на об'єктах інфраструктури залізничного транспорту чи в залізничному рухомому складі; 3) місце підготовки, реалізації протиправного умислу, утворення слідової картини та настання наслідків – у переважній більшості випадків – не збігаються, мають різні просторовочасові характеристики.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ: Закон України від 12.02.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-19#Text.

2. Кривопуск О. Способи вчинення крадіжок з рухомого складу залізничного транспорту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 328–334.

3. Чорноус К. Г. Спосіб вчинення кримінальних правопорушень на об'єктах інфраструктури залізничного транспорту чи в залізничному рухомому складі. *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 145–156. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.19.

4. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, в установах, організаціях за видами економічної діяльності за 2023 рік. *Офіс Генерального прокурора*: [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovanikriminalnipravoporushennyatarezultatiyihdosudovogorozsliduvannya2.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 01.04.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

6. Коваль Ю. Є. Методика розслідування крадіжок особистого майна пасажирів, вчинених на залізничному транспорті України: дис. … канд. юрид. наук. за спец.: 12.00.09 / Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», 2016. 322 с.

7. Криміналістика: підручник / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4 вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

8. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. / за ред. В. В. Сташиса і В. Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 452 с.

9. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник. Харків: Консум, 2001. 528 с.

10. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка. Київ: ВАІТЕ, 2014. 944 с.

11. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002): монография. Київ, 2002. 268 с.

12. Виявлення та документування розкрадань вантажів та елементів інфраструктури на залізничному транспорті: метод. рек. / М. В. Бурак, О. М. Брисковська, В. В. Бурлака та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 94 с.

13. Порядок та особливості документування та досудового розслідування розкрадання вантажів на залізничному транспорті: методичні рекомендації / К. О. Чаплинський, І. В. Пиріг, В. В. Єфімов та ін. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2017. 80 с.

14. Коваль Ю. Є. Спосіб вчинення крадіжок у пасажирів залізничного транспорту. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. № 10. С. 194–197.

15. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків: Право, 2020. 428 с.

16. Васківський А. О. Розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті в Україні: дис. … канд. юрид. наук. за спец.: 12.00.09 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2023. 241 с.

17. Про затвердження та введення в дію Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 66 «Залізничний транспорт і метрополітен»: Наказ Мінінфраструктури від 20.05.2016 № 181. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0181733-16#Text.

18. Про затвердження Порядку взаємодії органів (підрозділів) поліції з підрозділами акціонерного товариства «Українська залізниця»: Наказ МВС України, Мінінфраструктури від 02.03.2020 № 204/175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0386-20#Text.

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.31

ШНУРЕНКО І.Г.

ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 209-1 КК УКРАЇНИ, ТА ЇХ ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД СУМІЖНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ З УРАХУВАННЯМ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

THE ISSUE OF THE QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES PROVIDED FOR IN ARTICLE 209-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE, AND THE DIFFERENTIATION FROM RELATED OFFENSES TAKING INTO ACCOUNT THE FEATURES OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE ELEMENTS OF A CRIMINAL OFFENSE

У статті, з урахуванням обмеженого обсягу публікації, розглянуто ряд питань кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтею 209-1 КК України, а також відмежування цих правопорушень від суміжних кримінальних та адміністративних правопорушень на підставі ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. На підставі першої ознаки об'єктивної сторони – суспільно небезпечного діяння було констатовано, що попри широку за своїм змістом назву статті 209-1 КК України диспозиції частин першої та другої цієї статті передбачають кримінальну відповідність за чітко визначений перелік діянь, що порушують антилегалізаційне законодавство. На підставі таких ознак об'єктивної сторони, як суспільно небезпечне діяння та суспільно небезпечні наслідки, було здійснено розмежування кримінального правопорушення, передбаченого частиною першою статті 209-1 КК України, та адміністративного правопорушення, передбаченого частиною першою статті 166-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Далі в статті проаналізовано зміни, що відбулися в чинному законодавстві та які вплинули на розмежування кримінального правопорушення, передбаченого частиною другою статті 209-1 КК України, та адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 166-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Також у статті розглянуто значення факультативних ознак об'єктивної сторони для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статті 209-1 КК України, та їх відмежування від суміжних правопорушень. Проаналізовано позицію згідно з якою кримінальні правопорушення, передбачені статтею 209-1 КК України, можуть утворювати пособництво у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених статтями 209 або 258-5 цього Кодексу. Також висвітлено позицію згідно з якою немає підстав розглядати кримінальне правопорушення, передбачене частиною першою статті 209-1 КК України, як спосіб злочинної легалізації у формі вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскування незаконного походження коштів або іншого майна, чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення.

Ключові слова: *склад кримінального правопорушення, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, суспільно-небезпечне діяння, суспільно-небезпечні наслідки, факультативні ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, кваліфікація кримінального правопорушення, склад адміністративного правопорушення, легалізація майна, одержаного злочинним шляхом, фінансовий моніторинг.*

© ШНУРЕНКО І.Г. – аспірант кафедри кримінально-правової політики та кримінального права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) orcid.org/0009-0003-3647-9324

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

In the article, taking into account the limited scope of the publication, a number of issues concerning the qualification of criminal offenses provided for in Article 209-1 of the Criminal Code of Ukraine, as well as the differentiation of these offenses from related criminal and administrative offenses on the basis of the features of the objective side of the elements of a criminal offense, are considered. Based on the first feature of the objective side of the offense – the socially dangerous act – it was established that, despite the broad title of Article 209-1 of the Criminal Code of Ukraine, the dispositions of Parts One and Two of this Article provide for criminal liability only for a clearly defined list of acts that violate anti-money laundering legislation. On the basis of such features of the objective side as the socially dangerous act and socially dangerous consequences, a distinction was drawn between the criminal offense provided for in Part One of Article 209-1 of the Criminal Code of Ukraine and the administrative offense provided for in Part One of Article 166-9 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. The article further analyzes the amendments introduced into the current legislation that have affected the distinction between the criminal offense provided for in Part Two of Article 209-1 of the Criminal Code of Ukraine and the administrative offense provided for in Article 166-9 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. The article also examines the significance of the optional features of the objective side for the classification of criminal offenses provided for in Article 209-1 of the Criminal Code of Ukraine and for distinguishing them from related offenses. The author analyzes the position according to which the criminal offenses provided for in Article 209-1 of the Criminal Code of Ukraine may constitute aiding and abetting the commission of criminal offenses provided for in Articles 209 or 258-5 of this Code. The article also highlights the position that there are no grounds for regarding the criminal offense provided for in Part One of Article 209-1 of the Criminal Code of Ukraine as a method of criminal money laundering in the form of actions aimed at concealing or disguising the illicit origin of funds or other property, possession thereof, rights to such funds or property, their source, location, or movement.

Key words: *composition of a criminal offense, objective side of a criminal offense, socially dangerous act, socially dangerous consequences, optional elements of the objective aspect of a criminal offense, legal qualification of a criminal offense, elements of an administrative offense, legalization of property obtained by criminal means, financial monitoring.*

Постановка проблеми. Аналіз ознак кримінальних правопорушень, у тому числі передбачених ст. 209-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), має важливе значення не сам по собі, а як важлива складова правозастосовної практики та формування єдиних підходів при застосовуванні відповідних кримінально-правових норм для забезпечення принципу правової визначеності як однієї зі складових верховенства права. З урахуванням проведеного аналізу кримінально-правових норм здійснюється кваліфікація суспільно небезпечних діянь винних осіб, яка знаходить своє відображення у відповідних процесуальних документах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 209-1 КК України, та їх відмежування від суміжних правопорушень у своїх роботах досліджували П. П. Андрушко, В. М. Бровко, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, В. М. Киричко, О. І. Перепелиця, О. В. Процюк, Ю. Г. Старовойтова, В. Я. Тацій, В. В. Чернєй та ін. Однак, через зміни редакції цієї статті, а також регулятивного антилегалізаційного законодавства підходи сформовані в юридичній літературі та правозастосовній практиці потребують перегляду та певного корегування.

Метою статті є розгляд питань кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 209-1 КК України, та їх відмежування від суміжних правопорушень з урахуванням ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Перша ознака об'єктивної сторони, якій буде приділено увагу при розгляді питань кваліфікації досліджуваного кримінального правопорушення та відмежування від суміжних правопорушень, це суспільно небезпечне діяння.

Попри назву ст. 209-1 КК України, в якій йдеться про умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, диспозиції частин 1 та 2 цієї статті передбачають кримінальну відповідальність за чітко визначений

перелік діянь, що порушують відповідне законодавство. Вчинення інших порушень антилегалізаційного законодавства, за наявності всіх необхідних ознак, може утворювати склад іншого кримінального чи адміністративного правопорушення.

Постановою суду керуючу відділенням банку було звільнено від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 367 КК України, який було вчинено за наступних обставин. Виявляючи службову недбалість, неналежним чином ставлячись до своїх службових обов'язків, керуюча відділенням банку не перевірила надані їй на перевірку грошові чеки ПП на суму 4 637 466,10 грн та підписала їх, фактично надавши можливість отримання цих коштів сторонній особі. Також винна особа порушуючи вимоги своєї посадової інструкції не здійснювала щоденний контроль за проведенням ідентифікації клієнтів відділення банку відповідно до вимог чинного законодавства, що дало можливість посадовим особам банку (бухгалтеру-контролеру та завідувачу каси) видати зазначені гроші сторонній особі. Внаслідок злочинних діянь винної особи інтересам ПП було завдано збитки на суму 4 637 466,10 грн [5].

Як видно в цьому рішенні, зокрема, йдеться про порушення порядку ідентифікації клієнтів, що виступає обов'язковою складовою фінансового моніторингу під час проведення фінансових операцій суб'єктами первинного фінансового моніторингу та регулюється законодавством про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. При цьому такі діяння не утворюють склад жодного з кримінальних правопорушень, передбачених ст. 209-1 КК України.

Наступна ознака об'єктивної сторони, якій буде приділено увагу при розгляді питань кваліфікації досліджуваного кримінального правопорушення та відмежування від суміжних правопорушень, це суспільно небезпечні наслідки.

Ця ознака відіграє важливе значення при відмежуванні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 209-1 КК України, від суміжного адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 166-9 «Порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

У ч. 1 ст. 166-9 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за цілу низку адміністративних деліктів, серед яких неподання, несвоєчасне подання, порушення порядку подання або подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (далі – Спеціально уповноважений орган) недостовірної інформації у випадках, передбачених законодавством. Як можна бачити, об'єктивна сторона адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 166-9 КУпАП, має ряд спільних ознак з кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 1 ст. 209-1 КК України. По-перше, це діяння у формі неподання, несвоєчасного подання або подання недостовірної інформації. По-друге, це адресат отримання відповідної інформації – Спеціально уповноважений орган. По-третє, це інформація, що має бути надана Спеціально уповноваженому органу.

При цьому головна відмінність між складами досліджуваного кримінального правопорушення та зазначеного адміністративного делікту полягає у наявності/відсутності суспільно небезпечних наслідків. Тобто законодавець передбачив чіткий критерій, який дозволяє відмежувати зазначені діяння. За відсутності суспільно небезпечних наслідків вчинення будь-якого діяння, передбаченого ч. 1 ст. 209-1 КК України, тягне адміністративну відповідальність, передбачену ч. 1 ст. 166-9 КУпАП.

Так, згідно з постановою місцевого суду підприємством 11.01.2019, 14.01.2019 було здійснено фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та зареєстровані в реєстрі фінансових операцій 15.01.2019. Відповідно до пп. «а» п. 6 ч. 2 ст. 6 Закону України від 14 жовтня 2014 року «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон) суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний повідомляти Спеціально уповноважений орган про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, протягом 3 робочих днів з дня їх реєстрації або спроби їх проведення. Таким чином, останнім днем для повідомлення Спеціально уповноваженим органом про зазначену фінансову операцію було 18.01.2019. Проте всупереч вимогам Закону відповідальний

працівник за проведення фінансового моніторингу (директор підприємства) направив файлом-повідомленням інформацію про ці фінансові операції лише 21.01.2019, тобто із запізненням на 1 робочий день, чим вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 166-9 КУпАП [4].

Запропонований підхід заслуговує на підтримку виходячи з наступного. Враховуючи важливість боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму Директива Європейського парламенту та Ради 2015/849/ЕС від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання доходів та фінансування тероризму (далі – Директива ЄС) також передбачає обов'язок для держав-членів встановлювати ефективні, адекватні та стримуючі адміністративні санкції і заходи в національному законодавстві за недотримання національних положень, які транспонують цю Директиву. Директива ЄС повинна забезпечувати сукупність адміністративних санкцій і заходів для держав-членів принаймні для серйозних, неодноразових або систематичних порушень вимог стосовно належної перевірки клієнта, обліку, повідомлення про підозрілі операції та внутрішнього контролю зобов'язаних осіб. У процесі транспозиції положень цієї Директиви, держави-члени повинні забезпечити, щоб накладання адміністративних санкцій і заходів відповідно до цієї Директиви та кримінальних санкцій відповідно до національного законодавства, не порушували принцип *ne bis in idem* (ст. 59) [2].

Відсутність суспільно небезпечних наслідків виступає ключовою проте не єдиною ознакою, за якою склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 166-9 КУпАП, можна відмежувати від складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 209-1 КК України.

Друга відмінність полягає в тому, шо в ч. 1 ст. 166-9 КУпАП закріплено таку форму об'єктивної сторони, як порушення порядку подання Спеціально уповноваженому органу недостовірної інформації у випадках, передбачених законодавством. Треба зазначити, що тлумачення зазначеного діяння викликає складності та запитання. Його формулювання вказує на те, що будь-яке порушення антилегалізаційного законодавства, яке регламентує подання відповідної інформації Спеціально уповноваженому органу, утворює склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 166-9 КУпАП. З точки зору правової визначності такий підхід є сумнівним. До того ж несвоєчасне подання відповідної інформації також можна розглядати як один з видів порушення порядку подання відповідної інформації. Враховуючи зазначене є обґрунтованим підхід законодавця не закріплювати відповідне діяння також у ч. 1 ст. 209-1 КК України.

Не можна забувати, що ст. 166-9 КУпАП (у попередній редакції) в ч. 3 передбачала адміністративну відповідальність за розголошення в будь-якому вигляді інформації, що відповідно до закону є об'єктом обміну між суб'єктом первинного фінансового моніторингу та Спеціально уповноваженим органом або факту її подання (одержання) особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю. Не складно зрозуміти, що зазначений склад адміністративного правопорушення був суміжним із складом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 209-1 КК України. При цьому ключова відмінність так само полягала в наявності або відсутності суспільно небезпечних наслідків, що могли настати в результаті розголошення інформації, яка виступала предметом цих правопорушень.

Утім, Законом України від 6 грудня 2019 року «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон від 6 грудня 2019 року) також були внесені зміни до ст. 166-9 КУпАП. Одна з ключових змін полягала в тому, що з цієї статті було виключено її ч. 3. У результаті цих змін розголошення таємниці фінансового моніторингу або факту обміну відповідною інформацією між суб'єктами, які діють у сфері фінансового моніторингу, якщо такі дії не заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, наразі не тягне адміністративної відповідальності.

Питання про внесення зазначених змін залишається відкритим. Аналіз пояснювальної записки до проєкту Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» відповіді на це питання також не дає [6].

Можливо такі зміни на сьогоднішній день обґрунтовані тим, що на думку законодавця, будь-яке розголошення таємниці фінансового моніторингу або інформації про факт обміну відповідною інформацією у сфері фінансового моніторингу обов'язково спричиняє суспільно небезпечні наслідки, передбачені ч. 2 ст. 209-1 КК України. Також не виключено, що в таких випадках

законодавець вирішив обмежитись лише заходами впливу та відповідальністю, передбаченою ст. 32 Закону від 6 грудня 2019 року для суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Тепер розглянемо значення факультативних ознак об'єктивної сторони для кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 209-1 КК України, та їх відмежування від суміжних правопорушень.

П. П. Андрушко пропонує розглядати злочин, передбачений ч. 1 ст. 209-1 КК України (у редакції Закону України від 16 січня 2003 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України»), як спосіб легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ч. 1 ст. 209 КК України) у формі вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскування незаконного походження коштів або іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, якщо вони вчинені з метою, передбаченою ч. 1 ст. 209 КК України, та кваліфікувати за відповідною частиною ст. 209, ч. 1 ст. 209-1 КК України чи ч. 1 ст. 166-9 КУпАП. За відсутності відповідної мети діяння, передбачені ч. 1 ст. 209-1 КК України, можуть утворювати пособництво легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом (ч. 5 ст. 27, ст. 209 КК України) [3, с. 737].

Частково не погоджується з висловленою позицією В. М. Бровко, який вважає, що кримінальне правопорушення, передбачений ч. 1 ст. 209-1 КК України, не може бути способом легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом тому, що передбачені в ч. 1 ст. 209-1 цього Кодексу діяння самі по собі не можуть призвести до легалізації (відмивання) злочинних доходів. Вони лише усувають перешкоди для вчинення відповідних фінансових операцій, позбавляючи Спеціально уповноважений орган можливості їх зупинення та надання узагальнених матеріалів правоохоронним органам. Також ці злочинні діяння сприяють приховуванню легалізації злочинних доходів. Якщо особа вчиняє діяння, передбачені ч. 1 ст. 209-1 КК України, з метою легалізації (відмивання) злочинних доходів, то вони утворюють пособництво вчиненню відповідного кримінального правопорушення та мають кваліфікуватись за ч. 1 ст. 209-1, ч. 5 ст. 27, та відповідною частиною ст. 209 цього Кодексу [1, с. 160].

Позиція П. П. Андрушка, підтримана В. М. Бровком, про те, що кримінальні правопорушення, передбачені ст. 209-1 КК України, можуть утворювати пособництво у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 цього Кодексу не викликають сумніву. Адже злочинні діяння, передбачені цією статтею, є нічим іншим ніж усуненням перешкод вчиненню кримінального правопорушення, переховуванням його слідів чи предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом. Враховуючи розвиток антилегалізаційного законодавства кримінальне правопорушення, передбачене ст. 209-1 КК України, на сьогоднішній день також може бути пособництвом фінансуванню тероризму (ст. 258-5 КК України).

Водночас розглядати кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 209-1 КК України, як спосіб злочинної легалізації у формі вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскування незаконного походження коштів або іншого майна, чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, немає підстав, оскільки зазначені дії якраз виступають усуненням перешкод вчиненню злочинної легалізації, переховуванням її слідів чи предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом.

Підсумовуючи все вищезазначене у цій статті доходимо наступних **висновків**.

1. Вирішуючи питання кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 209-1 КК, слід виходити виключно зі змісту диспозиції частин 1 та 2 цієї статті, а не її назви тому, що її назва, в якій йдеться про умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, за своїм змістом є значно ширшою ніж зміст диспозицій цієї статті, які передбачають кримінальну відповідальність за чітко визначений перелік діянь, що порушують відповідне законодавство.

2. Законодавець передбачив чіткий критерій, який дозволяє розмежувати склади кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 209-1 КК, та адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 166-9 КУпАП. Головна відмінність між ними полягає у відсутності в складі адміністративного правопорушення суспільно небезпечних наслідків, за відсутності яких вчинення будь-якого діяння, передбаченого ч. 1 ст. 209-1 КК України, тягне адміністративну відповідальність, передбачену ч. 1 ст. 166-9 КУпАП.

3. Друга відмінність між зазначеними правопорушеннями полягає в тому, шо в ч. 1 ст. 166-9 КУпАП закріплено таку форму об'єктивної сторони, як порушення порядку подання

Спеціально уповноваженому органу недостовірної інформації у випадках, передбачених законодавством. Підхід законодавця не закріплювати відповідне діяння також у ч. 1 ст. 209-1 КК України є обґрунтованим.

4. Наступна відмінність між складами адміністративного та кримінального правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 166-9 КУпАП та ч. 1 ст. 209-1 КК України, полягає в тому, що предметом адміністративного правопорушення виступає будь-яка інформація, яка відповідно до положень антилегалізаційного законодавства має надаватись Спеціально уповноваженому органу, а предметом кримінального правопорушення є лише такий різновид цієї інформації, як інформація про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу.

5. У результаті останніх змін розголошення таємниці фінансового моніторингу або факту обміну відповідною інформацією між суб'єктами, які діють у сфері фінансового моніторингу, якщо такі дії не заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, наразі не тягне адміністративної відповідальності.

6. Кримінальні правопорушення, передбачені ст. 209-1 КК України, можуть утворювати пособництво у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених статтями 209, 258-5 цього Кодексу, проте не можуть розглядатися як спосіб злочинної легалізації у формі вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскування незаконного походження коштів або іншого майна, чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення.

Список використаних джерел:

1. Бровко В. М. Кримінальна відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 232 с.

2. Директива Європейського парламенту та Ради 2015/849/ЕС від 20 травня 2015 р. про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання доходів та фінансування тероризму, що вносить зміни та доповнення в Регламент (ЄС) 648/2012 Європейського парламенту та Ради і скасовує Директиву 2005/60/ЕС Європейського парламенту та Ради і Директиву Комісії 2006/70/ЕС / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_037-15#Text

3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. За заг. ред. Андрушка П. П., Гончаренка В. Г., Фесенка Є. В. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. Т. 1. 964 с.

4. Постанова Печерського районного суду м. Києва в адміністративній справі від 5 червня 2019 р. № 757/11507/19-п // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82233290

5. Постанова Саксаганського районного суду м. Кривого Рога від 8 листопада 2013 р. у кримінальній справі № 435/3569/12// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34640273

6. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 25 вересня 2019 року (реєстр. № 2179) / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2179&skl=10

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98:616.98:578.834.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.32

БОБРІШОВА Л.В.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN CONDUCTING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

У статті досліджено організаційно-тактичні особливості проведення слідчого експерименту в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19 у 2020–2025 роках. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення ефективного виконання завдань кримінального провадження в умовах поширення особливо небезпечних інфекційних захворювань, а також потребою гарантування безпеки учасників слідчих (розшукових) дій. Встановлено, що пандемія COVID-19 стала одним із найбільш масштабних викликів для правоохоронних органів та системи кримінальної юстиції як в Україні, так і в інших державах світу, що обумовило необхідність адаптації традиційних криміналістичних підходів до проведення процесуальних дій.

Проаналізовано процесуальну сутність слідчого експерименту як самостійної слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 240 Кримінального процесуального кодексу України, метою якої є перевірка та уточнення відомостей, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Обґрунтовано, що специфіка слідчого експерименту полягає у необхідності відтворення дій, обстановки та умов події, що передбачає безпосередній контакт між учасниками кримінального провадження, тривале перебування осіб у спільному просторі та використання різноманітних предметів і технічних засобів. Саме ці обставини в умовах пандемії суттєво підвищували ризик поширення коронавірусної інфекції та вимагали запровадження додаткових організаційно-тактичних і санітарно-епідеміологічних заходів.

Особливу увагу приділено питанням оцінки біологічних ризиків під час підготовки слідчого експерименту, мінімізації кількості його учасників, вибору місця проведення, використання засобів індивідуального захисту, дотримання санітарно-епідеміологічних вимог та забезпечення психологічної безпеки учасників кримінального провадження. Досліджено міжнародний досвід організації слідчих (розшукових) дій в умовах пандемії COVID-19 у Великій Британії, Німеччині, Франції, США, Канаді та Австралії. Встановлено, що правоохоронні органи зазначених держав активно використовували ризик-орієнтований підхід до організації процесуальної діяльності, впроваджували дистанційні форми процесуальної взаємодії, цифрову реконструкцію подій, тривимірне моделювання, лазерне сканування місцевості та сучасні системи відеофіксації. Доведено, що використання цифрових технологій дозволило забезпечити безперервність кримінального судочинства, мінімізувати ризики інфікування та підвищити ефективність фіксації доказової інформації.

© БОБРІШОВА Л.В. – завідувач відділу забезпечення якості вищої освіти (Дніпровський державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-1022-4027

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Зроблено висновок, що пандемія COVID-19 стала каталізатором модернізації криміналістичного забезпечення слідчого експерименту та сприяла формуванню нових стандартів біологічної безпеки під час здійснення досудового розслідування. Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення криміналістичних рекомендацій щодо проведення слідчих (розшукових) дій в умовах пандемій, надзвичайних ситуацій біологічного характеру та інших загроз громадському здоров'ю із урахуванням позитивного міжнародного досвіду та сучасних тенденцій цифровізації кримінального процесу.

Ключові слова: *слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, досудове розслідування, COVID-19, пандемія, біологічна безпека, криміналістична тактика, цифрові технології, міжнародний досвід, доказування.*

The article examines the organizational and tactical features of conducting an investigative experiment during the COVID-19 pandemic in 2020–2025. The relevance of the study is determined by the necessity of ensuring the effective implementation of criminal proceedings under conditions of widespread infectious diseases, as well as the need to guarantee the safety of participants involved in investigative (search) actions. It is established that the COVID-19 pandemic became one of the most significant challenges for law enforcement agencies and criminal justice systems both in Ukraine and worldwide, requiring the adaptation of traditional forensic approaches to procedural activities.

The procedural nature of an investigative experiment as an independent investigative (search) action provided for by Article 240 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is analyzed. The purpose of this procedural action is to verify and clarify information relevant to establishing the circumstances of a criminal offense. It is substantiated that the specific character of an investigative experiment lies in the necessity to reconstruct actions, conditions and circumstances of an event, which requires direct interaction among participants, prolonged presence in a shared environment and the use of various objects and technical means. These factors significantly increased the risk of coronavirus transmission during the pandemic and necessitated the implementation of additional organizational, tactical and epidemiological safety measures.

Particular attention is paid to biological risk assessment during the preparation stage of an investigative experiment, reducing the number of participants, selecting safe locations, using personal protective equipment, complying with sanitary requirements and ensuring the psychological safety of participants. The article also examines international experience in organizing investigative (search) actions during the COVID-19 pandemic in the United Kingdom, Germany, France, the United States, Canada and Australia. It has been established that law enforcement agencies in these countries actively implemented risk-based approaches to procedural activities, expanded remote forms of interaction, and widely used digital event reconstruction, three-dimensional modelling, laser scanning technologies and advanced video recording systems. The study demonstrates that the implementation of digital technologies contributed to maintaining the continuity of criminal justice processes, minimizing infection risks and improving the quality of evidence documentation.

It is concluded that the COVID-19 pandemic acted as a catalyst for the modernization of forensic support for investigative experiments and contributed to the development of new biological safety standards in pre-trial investigations. The necessity of further improving forensic recommendations regarding investigative (search) actions under conditions of pandemics, biological emergencies and other public health threats, taking into account positive international experience and current trends in the digitalization of criminal proceedings, is substantiated.

Key words: *investigative (search) actions, criminal proceedings, pre-trial investigation, COVID-19, pandemic, biological safety, forensic tactics, digital technologies, international experience, evidence.*

Постановка проблеми. Пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 стала одним із найбільш масштабних викликів для системи кримінальної юстиції у XXI столітті. Поширення вірусу SARS-CoV-2 вплинуло не лише на функціонування закладів охорони здоров'я, органів державної влади та місцевого самоврядування, але й безпосередньо торкнулося діяльності правоохоронних органів та органів досудового розслідування. Особливість зазначеної ситуації полягала в тому, що значна частина процесуальної діяльності слідчого традиційно базується на безпосередньому спілкуванні між учасниками кримінального провадження, що в умовах пандемії автоматично створювало ризик зараження коронавірусною інфекцією.

В умовах стрімкого поширення COVID-19 особливого значення набули питання пошуку процесуальних механізмів, які б дозволяли одночасно забезпечувати ефективність досудового розслідування та гарантувати безпеку його учасників. Одним із таких механізмів стало використання режиму відеоконференції під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика COVID-19 стала предметом численних наукових досліджень у галузі медицини, епідеміології, біології, соціології та права. Значний внесок у дослідження механізмів передачі SARS-CoV-2 здійснили Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO), Centers for Disease Control and Prevention (CDC), а також численні наукові колективи США, Великої Британії, Канади, Німеччини та інших держав [3; 4].

У вітчизняній науці питанням функціонування державних інституцій в умовах пандемії присвячені праці Антощука А.О., Гловюк І.В., Гризи О.В., Дрозд В.Г., Журавля В.А., Капліної О.В., Мірковця Д.М., Назарова В.В., Шепітька В.Ю., Тіщенка В.В., Тертишника В.М., Пирога І.В., Плетенця В.М., Погорецького М.А., Почтового М.М., Почтової Є.С., Рогальської В.В., Романова М.Ю., Тарасенка О.С., Татарова О.Ю., Фаринника В.І., Шаблистового В.В., Шевченка С.І., Шевчишена А.В., Юніна О.С. та інших дослідників.

Разом із тим аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що переважна більшість досліджень має медичне або епідеміологічне спрямування. Натомість криміналістичні аспекти ризику інфікування COVID-19 під час проведення слідчих (розшукових) дій залишаються недостатньо розробленими.

Метою статті є дослідження сучасного стану наукової розробленості ризику інфікування COVID-19 та визначення основних напрямів використання наукових результатів з точки зору міжнародного досвіду проведення слідчих (розшукових) дій для вдосконалення організації слідчої діяльності в умовах біологічних загроз.

Виклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 стала глобальним викликом не лише для систем охорони здоров'я, але й для правоохоронних органів більшості країн світу. Необхідність забезпечення безперервності кримінального судочинства в умовах карантинних обмежень та одночасного захисту життя і здоров'я учасників кримінального провадження обумовила перегляд традиційних підходів до організації слідчих (розшукових) дій. Особливо актуальним це питання стало для процесуальних дій, пов'язаних із безпосередньою участю значної кількості осіб, зокрема слідчих експериментів, оглядів місця події, пред'явлення для впізнання та проведення допитів.

Досвід зарубіжних держав свідчить, що одним із головних напрямів адаптації кримінального процесу до умов пандемії стало широке використання цифрових технологій та дистанційних форм процесуальної взаємодії. У багатьох країнах Європейського Союзу, Сполучених Штатах Америки, Канаді та Австралії правоохоронні органи отримали рекомендації щодо мінімізації особистих контактів між учасниками кримінального провадження та максимально можливого використання електронних засобів комунікації.

Особливий інтерес становить досвід Великої Британії. Уже на початку пандемії правоохоронними органами та судовою системою країни були розроблені спеціальні рекомендації щодо проведення процесуальних дій в умовах карантинних обмежень. Пріоритет надавався дистанційним формам взаємодії із застосуванням захищених відеоконференцій. Значна частина допитів свідків та потерпілих проводилася в дистанційному режимі, що дозволило суттєво знизити ризик інфікування як працівників поліції, так і учасників кримінального провадження. Одночасно були розроблені спеціальні протоколи безпеки для випадків, коли особиста присутність учасників була обов'язковою [7].

У Німеччині під час пандемії особлива увага приділялася забезпеченню безперервності кримінального судочинства при мінімальному ризику поширення інфекції. Поліцейські органи активно використовували цифрові засоби документування доказової інформації, а також програмне забезпечення для тривимірного моделювання місць подій. У випадках, коли проведення

слідчого експерименту було необхідним, застосовувався принцип мінімально необхідної кількості учасників. Крім того, значна увага приділялася попередньому плануванню маршруту переміщення учасників та забезпеченню їх належними засобами індивідуального захисту [8].

Цікавим є досвід Французької Республіки, де під час пандемії було запроваджено комплексні рекомендації щодо проведення криміналістичних досліджень та процесуальних дій. Французькі правоохоронні органи широко використовували цифрову реконструкцію подій як допоміжний засіб перевірки доказової інформації. Особливого поширення набули технології лазерного сканування місцевості та створення цифрових тривимірних моделей місця події. Використання таких технологій дозволяло значно скоротити час перебування учасників на місці проведення процесуальної дії та зменшити кількість необхідних повторних виїздів [9].

У Сполучених Штатах Америки пандемія COVID-19 стимулювала подальшу цифровізацію кримінального процесу. Федеральне бюро розслідувань (FBI) та поліцейські департаменти окремих штатів розробили рекомендації щодо мінімізації особистих контактів під час проведення слідчих заходів. Значного поширення набули технології тривимірного сканування місцевості, цифрової реконструкції дорожньо-транспортних пригод та моделювання механізму вчинення кримінальних правопорушень. У низці випадків результати цифрового моделювання використовувалися як допоміжне джерело інформації при проведенні слідчих експериментів та підготовці експертних досліджень [10].

Позитивний досвід був напрацьований також у Канаді та Австралії. Правоохоронні органи цих держав широко застосовували ризик-орієнтований підхід до організації процесуальної діяльності. Перед проведенням будь-якої слідчої дії здійснювалася попередня оцінка епідеміологічних ризиків, що включала визначення кількості учасників, тривалості контакту між ними, характеристику приміщення або території проведення та можливість дотримання протиепідемічних вимог. Такий підхід дозволив забезпечити належний баланс між потребами кримінального судочинства та вимогами громадської безпеки [11].

Аналіз міжнародної практики свідчить, що в більшості розвинених держав пандемія COVID-19 стала каталізатором активного впровадження сучасних інформаційних технологій у діяльність правоохоронних органів. Особливої актуальності набули технології цифрового документування, тривимірного сканування, геоінформаційного моделювання та автоматизованої реконструкції подій. Якщо до пандемії використання таких засобів часто розглядалося як додатковий елемент криміналістичного забезпечення розслідування, то в умовах карантинних обмежень вони стали важливим інструментом забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Для України міжнародний досвід має особливе значення у зв'язку з необхідністю подальшої модернізації криміналістичного забезпечення досудового розслідування. Практика зарубіжних держав переконливо довела ефективність поєднання традиційних криміналістичних методів із сучасними цифровими технологіями та ризик-орієнтованим підходом до організації слідчих (розшукових) дій. Водночас пандемія продемонструвала, що навіть за умов надзвичайних епідеміологічних викликів можливо забезпечити належний рівень доказування та реалізацію завдань кримінального провадження за умови належного нормативного регулювання та технічного забезпечення правоохоронної діяльності [12; 13; 14].

Отже, міжнародний досвід проведення слідчих (розшукових) дій в умовах пандемії COVID-19 свідчить про формування нових підходів до організації кримінального провадження, які базуються на принципах біологічної безпеки, цифровізації та мінімізації ризиків для учасників процесу. Найбільш перспективними напрямами подальшого розвитку криміналістичної тактики є використання цифрового моделювання подій, розширення можливостей дистанційної процесуальної взаємодії, застосування сучасних засобів фіксації доказової інформації та впровадження систем оцінки епідеміологічних ризиків під час підготовки й проведення слідчих (розшукових) дій.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що пандемія COVID-19 суттєво вплинула на організацію та тактику проведення слідчих (розшукових) дій загалом, зумовивши необхідність адаптації кримінального процесу до нових біологічних загроз. Особливості поширення коронавірусної інфекції, пов'язані з високою контагіозністю та необхідністю обмеження безпосередніх контактів між людьми, обумовили перегляд традиційних підходів до організації досудового розслідування. Встановлено, що поряд із забезпеченням повного, всебічного та неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення важливого значення набуло створення безпечних умов для слідчих, прокурорів, спеціалістів, експертів, підозрюваних,

потерпілих, свідків та інших учасників кримінального провадження. У зв'язку з цим до системи криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій фактично було інтегровано комплекс організаційних, санітарно-епідеміологічних та профілактичних заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків інфікування.

Встановлено, що пандемія стала каталізатором активного впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у практику діяльності правоохоронних органів. Необхідність обмеження особистих контактів сприяла більш широкому використанню відеоконференцзв'язку, електронного документообігу, цифрових засобів фіксації доказової інформації, тривимірного моделювання, лазерного сканування місцевості та інших інноваційних технологій. Практика показала, що застосування таких засобів не лише сприяє зниженню епідеміологічних ризиків, але й підвищує ефективність документування доказів, точність відтворення обстановки події та якість фіксації результатів слідчих (розшукових) дій. Отже, пандемія прискорила процес цифрової трансформації кримінального провадження та створила передумови для подальшої модернізації криміналістичної діяльності [17–19].

Аналіз міжнародного досвіду засвідчив, що правоохоронні органи Великої Британії, Німеччини, Франції, Сполучених Штатів Америки, Канади, Австралії та інших держав оперативно адаптували свою діяльність до умов пандемії шляхом поєднання традиційних криміналістичних методів із сучасними цифровими технологіями. Спільною тенденцією для більшості країн стало впровадження ризик-орієнтованого підходу до організації процесуальних дій, мінімізація кількості їх учасників, активне використання дистанційних форм процесуальної взаємодії та широке застосування електронних засобів документування доказової інформації. Зарубіжний досвід підтвердив, що навіть в умовах масштабних епідеміологічних обмежень можливо забезпечити ефективне функціонування системи кримінальної юстиції без порушення прав учасників кримінального провадження та збереження належного рівня доказування.

Висновки. Отримані результати свідчать про необхідність подальшого вдосконалення національного законодавства, криміналістичних рекомендацій та відомчих нормативних актів з урахуванням досвіду, набутого під час пандемії COVID-19. Перспективними напрямами розвитку залишаються нормативне врегулювання використання сучасних цифрових технологій під час проведення слідчих (розшукових) дій, розроблення єдиних стандартів біологічної безпеки для працівників правоохоронних органів та впровадження алгоритмів реагування на надзвичайні ситуації біологічного характеру. Урахування позитивного міжнародного досвіду сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування, зміцненню гарантій прав людини та формуванню сучасної моделі кримінального провадження, здатної ефективно функціонувати в умовах пандемій та інших глобальних викликів.

Список використаних джерел:

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan (SPRP 2021). Geneva : WHO, 2021. 84 p.

2. Всесвітня організація охорони здоров'я. WHO's Response to COVID-19: 2021 Annual Report. Geneva : WHO, 2022. 88 p.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

4. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/.

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

6. Міністерство охорони здоров'я України. Стандарти медичної допомоги «Коронавірусна хвороба (COVID-19)». Київ, 2024.

7. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Management of Courts and Judiciary during the COVID-19 Pandemic. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2021. 49 p.

8. Federal Bureau of Investigation (FBI). COVID-19 Operational Response and Criminal Investigations: Lessons Learned. Washington, D.C. : U.S. Department of Justice, 2021. 35 p.

9. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). The Impact of COVID-19 on Criminal Justice Systems. Vienna : UNODC, 2021. 45 p.

10. INTERPOL. Global Guidelines for Law Enforcement During COVID-19 Pandemic. Lyon : INTERPOL, 2020. 38 p.

11. Council of Europe. Respecting Democracy, Rule of Law and Human Rights in the Framework of the COVID-19 Sanitary Crisis. Strasbourg : Council of Europe, 2020. 23 p.

12. Столітній А. В. Електронне правосуддя та цифрова трансформація кримінального процесу. Київ : Норма права, 2022. 352 с.

13. Журавель В. А. Криміналістичні методики розслідування злочинів. Харків : Право, 2022. 486 с.

14. Почтовий М. М. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи у законодавстві Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 1. 210–215.

15. Гловюк І. В. Досудове розслідування: теорія і практика. Одеса : Фенікс, 2020. 470 с.

16. Назаров В. В. Електронне кримінальне провадження: перспективи розвитку. Київ : Юстініан, 2023. 248 с.

17. Тіщенко В. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів. Одеса : Гельветика, 2021. 428 с.

18. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Ensuring Access to Justice in the Context of COVID-19. Vienna : United Nations, 2020. 32 p.

19. Сидоренко Д. В. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час проведення судової експертизи : дис. … д-ра філософії. Харків, 2024. URL: https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/aspirantura/zakhysty/sydorenko-d/Sydorenko_dis.pdf.

20. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation (Eurojust). Casework in Times of COVID-19 Pandemic: Practical Experiences and Lessons Learned. Hague : Eurojust, 2021. 28 p.

21. European Union Agency for Law Enforcement Training (CEPOL). Law Enforcement and COVID-19: Challenges and Responses. Budapest : CEPOL, 2021. 56 p.

Дата першого надходження статті до видання: 05.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.13:343.98:351.746.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.33

ГРИЗА О.В.

ДОТРИМАННЯ ТАЄМНИЦІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ENSURING THE SECRECY OF PRE-TRIAL INVESTIGATION DURING CERTAIN INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS UNDER MARTIAL LAW

У статті досліджено організаційно-правові та криміналістичні особливості дотримання таємниці досудового розслідування під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що таємниця досудового розслідування є не лише процесуальною гарантією нерозголошення відомостей, отриманих під час кримінального провадження, а й важливим засобом забезпечення ефективності слідчої діяльності, збереження доказової інформації, захисту учасників кримінального провадження, недопущення протидії розслідуванню та охорони інформації, що може мати значення для національної безпеки. Доведено, що в умовах воєнного стану ризики розголошення відомостей досудового розслідування істотно зростають у зв'язку з особливим характером кримінальних правопорушень, які розслідуються органами правопорядку. Йдеться, зокрема, про воєнні злочини, колабораційну діяльність, державну зраду, диверсії, незаконний обіг зброї, корупційні правопорушення у сфері оборони, злочини проти життя і здоров'я особи, а також кримінальні правопорушення, пов'язані з функціонуванням критичної інфраструктури. Наголошено, що передчасне або неконтрольоване розкриття інформації у таких провадженнях може створювати загрози не лише для результативності конкретної слідчої (розшукової) дії, а й для безпеки потерпілих, свідків, експертів, заявників, викривачів та інших осіб, залучених до кримінального провадження. Проаналізовано значення таємниці досудового розслідування під час проведення допиту, одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, обшуку, огляду місця події, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, призначення та проведення судових експертиз. Визначено, що кожна із зазначених слідчих (розшукових) дій має власні ризики розголошення відомостей досудового розслідування, зумовлені її процесуальною метою, колом учасників, способом фіксації, тактичними прийомами проведення та обсягом інформації, яка стає відомою учасникам. Особливу увагу приділено цифровим ризикам порушення таємниці досудового розслідування. Обґрунтовано, що використання месенджерів, електронної пошти, хмарних сховищ, цифрових носіїв, соціальних мереж, відеоконференцій, електронного документообігу, даних мобільного зв'язку, камер відеоспостереження та OSINT-джерел створює нові канали можливого витоку процесуально значущої інформації. Запропоновано розглядати дотримання таємниці досудового розслідування в умовах воєнного стану як комплексну процесуальну, організаційну, тактичну та інформаційно-безпекову діяльність.

Ключові слова: *таємниця досудового розслідування, слідчі (розшукові) дії, воєнний стан, кримінальне провадження, допит, обшук, огляд місця події, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, експертиза, цифрові докази, інформаційна безпека.*

© ГРИЗА О.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін (Дніпровський державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0006-7024-8265

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article examines the organizational, legal and forensic features of ensuring the secrecy of pre-trial investigation during certain investigative (search) actions under martial law. It is substantiated that the secrecy of pre-trial investigation is not only a procedural guarantee aimed at preventing the disclosure of information obtained during criminal proceedings, but also an important means of ensuring the effectiveness of investigative activity, preserving evidentiary information, protecting participants in criminal proceedings, preventing obstruction of investigation and safeguarding information that may be relevant to national security. It is proved that under martial law the risks of disclosure of pre-trial investigation information increase significantly due to the specific nature of criminal offences investigated by law enforcement bodies. These include, in particular, war crimes, collaboration activities, high treason, sabotage, illegal arms trafficking, corruption offences in the defence sector, crimes against life and health, as well as criminal offences related to the functioning of critical infrastructure. It is emphasized that premature or uncontrolled disclosure of information in such proceedings may pose threats not only to the effectiveness of a specific investigative action, but also to the safety of victims, witnesses, experts, applicants, whistleblowers and other persons involved in criminal proceedings. The article analyses the significance of the secrecy of pre-trial investigation during interrogation, simultaneous interrogation of two or more previously questioned persons, search, crime scene examination, identification procedure, investigative experiment, appointment and conduct of forensic examinations. It is determined that each of these investigative actions has its own risks of disclosure of pre-trial investigation information, which are determined by its procedural purpose, circle of participants, method of recording, tactical techniques and the scope of information disclosed to the participants. Special attention is paid to digital risks of violating the secrecy of pre-trial investigation. It is substantiated that the use of messengers, e-mail, cloud storage, digital devices, social networks, videoconferencing, electronic document management, mobile communication data, CCTV recordings and OSINT sources creates new channels for possible leakage of procedurally significant information. It is proposed to consider the protection of the secrecy of pre-trial investigation under martial law as a comprehensive procedural, organizational, tactical and information-security activity.

Key words: *secrecy of pre-trial investigation, investigative (search) actions, martial law, criminal proceedings, interrogation, search, crime scene examination, identification procedure, investigative experiment, forensic examination, digital evidence, information security.*

Постановка проблеми. Ефективність кримінального провадження значною мірою залежить від належної організації проведення слідчих (розшукових) дій, своєчасного отримання доказової інформації, її процесуального закріплення, перевірки та подальшого використання у доказуванні. При цьому результативність таких дій нерідко прямо залежить від здатності слідчого, прокурора та інших уповноважених суб'єктів забезпечити нерозголошення відомостей досудового розслідування.

Таємниця досудового розслідування виконує важливу охоронну, організаційну, тактичну та гарантійну функції. Вона спрямована на недопущення передчасного розкриття доказової інформації, тактики слідства, джерел отримання відомостей, запланованих слідчих дій, даних про потерпілих, свідків, експертів, заявників та інших учасників кримінального провадження. Особливого значення цей режим набуває під час проведення допиту, одночасного допиту, обшуку, огляду місця події, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, призначення та проведення експертиз, оскільки кожна із цих процесуальних дій пов'язана з отриманням, розкриттям або перевіркою інформації, що має доказове значення.

Відповідно до статті 222 КПК України відомості досудового розслідування можуть бути розголошені лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і лише в тому обсязі, у якому вони визнають можливим таке розголошення [1]. Це положення формує загальну процесуальну основу режиму нерозголошення, однак його практична реалізація під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій потребує деталізації з урахуванням їхньої тактики, мети, кола учасників та умов проведення.

В умовах воєнного стану проблема дотримання таємниці досудового розслідування набуває особливої актуальності. Це зумовлено тим, що органи досудового розслідування здійснюють

кримінальні провадження щодо воєнних злочинів, державної зради, колабораційної діяльності, диверсій, незаконного обігу зброї, злочинів проти військовослужбовців, волонтерів, внутрішньо переміщених осіб, а також кримінальних правопорушень у сфері оборонних закупівель і функціонування критичної інфраструктури. У таких провадженнях розголошення навіть окремих процесуальних відомостей може призвести до знищення доказів, узгодження позицій між співучасниками, втечі підозрюваних, впливу на потерпілих або свідків, дискредитації органів правопорядку чи використання інформації у ворожих інформаційно-психологічних операціях.

Додатковим чинником ускладнення є цифровізація кримінального провадження. Сучасні слідчі (розшукові) дії дедалі частіше пов'язані з використанням електронних документів, цифрових носіїв, мобільних телефонів, комп'ютерної техніки, камер відеоспостереження, даних геолокації, електронної пошти, месенджерів, хмарних сховищ та відкритих джерел інформації. З одного боку, це розширює доказові можливості сторони обвинувачення, а з іншого – створює нові ризики витоку відомостей досудового розслідування.

Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану передбачений статтею 615 КПК України [1]. Зокрема, ця норма регулює ситуації, коли відсутня технічна можливість доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань, і дозволяє прийняття рішення про початок досудового розслідування шляхом винесення відповідної постанови з подальшим внесенням відомостей до ЄРДР за першої можливості. Такі положення покликані забезпечити безперервність кримінального провадження, однак одночасно посилюють вимоги до організації захисту процесуальної інформації, яка тимчасово може існувати поза звичайними електронними реєстровими механізмами.

Отже, наукова проблема полягає в необхідності комплексного дослідження дотримання таємниці досудового розслідування саме під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Таке дослідження повинно поєднувати кримінальний процесуальний, криміналістичний, організаційний та інформаційно-безпековий підходи.

Стан наукової розробленості проблеми. Питання таємниці досудового розслідування традиційно досліджувалося у межах кримінального процесу, криміналістики, теорії доказування та організації діяльності органів досудового розслідування. У науковій літературі увага приділялася правовій природі таємниці досудового розслідування, її співвідношенню з правом на захист, межам допустимого розголошення відомостей, кримінальній відповідальності за їх незаконне поширення, а також тактичним прийомам збереження інформації під час проведення окремих слідчих дій.

Окремий напрям наукових досліджень становлять праці, присвячені тактиці проведення допиту, одночасного допиту, обшуку, огляду місця події, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту та призначення експертиз. У цих роботах обґрунтовується, що результативність слідчих (розшукових) дій значною мірою залежить від своєчасності, раптовості, належної підготовки, правильного визначення кола учасників, вибору місця й часу проведення, а також недопущення передчасного розкриття обсягу поінформованості слідчого. Зокрема, чинна редакція статті 224 КПК України визначає загальні положення допиту, передбачаючи, що кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків, а також регламентує можливість проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях [1].

Метою статті є дослідження організаційно-правових, кримінальних процесуальних та криміналістичних особливостей дотримання таємниці досудового розслідування під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану, а також формулювання практичних пропозицій щодо підвищення ефективності захисту відомостей досудового розслідування.

Інститут таємниці досудового розслідування є одним із фундаментальних елементів сучасного кримінального процесу, оскільки забезпечує належні умови для досягнення завдань кримінального провадження, визначених статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України. Його призначення не обмежується лише нерозголошенням окремих процесуальних відомостей, а полягає у створенні правового режиму, який гарантує можливість своєчасного, повного й неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення, забезпечення належного доказування, захисту прав учасників кримінального провадження та ефективної реалізації функції кримінальної юстиції.

Відповідно до статті 222 КПК України відомості досудового розслідування можуть бути розголошені лише з письмового дозволу слідчого або прокурора та лише в тому обсязі, у якому вони визнають таке розголошення допустимим. Зазначене положення є однією із процесуальних

гарантій ефективності досудового розслідування, однак його практична реалізація не повинна зводитися виключно до формального попередження учасників кримінального провадження про відповідальність за нерозголошення відповідної інформації [1; 2].

На наш погляд, таємниця досудового розслідування є самостійним правовим режимом інформації, що формується в межах кримінального провадження та визначає порядок отримання, використання, передачі, зберігання і розголошення відомостей, які можуть вплинути на досягнення завдань кримінального судочинства. Саме такий підхід дозволяє розглядати її не лише як процесуальну заборону, а як комплекс взаємопов'язаних організаційних, криміналістичних, інформаційних і безпекових заходів.

Особливого значення цей правовий режим набуває під час проведення слідчих (розшукових) дій. Саме в процесі їх проведення формується переважна більшість доказової інформації, визначаються подальші напрями розслідування, встановлюються обставини кримінального правопорушення, перевіряються версії, здійснюється документування доказів та приймаються ключові процесуальні рішення.

Будь-яке передчасне розголошення інформації про підготовку або проведення слідчої (розшукової) дії здатне істотно знизити її доказову цінність. Якщо особа завчасно дізнається про майбутній допит, обшук чи іншу процесуальну дію, вона отримує можливість знищити або приховати речові докази, змінити цифрову інформацію, видалити електронне листування, домовитися із співучасниками про узгодження показань, вплинути на потерпілих або свідків, змінити місце перебування чи залишити територію України. У результаті ефективність кримінального провадження суттєво знижується.

Не менш важливим є й криміналістичний аспект. Протягом багатьох років у криміналістиці обґрунтовується положення про те, що однією із передумов результативності більшості слідчих (розшукових) дій виступає фактор раптовості. Саме несподіваність проведення допиту, обшуку, освідування, огляду місця події чи інших процесуальних заходів позбавляє особу можливості підготуватися до протидії слідству. Відтак таємниця досудового розслідування виступає одним із ключових елементів забезпечення криміналістичної тактики.

Разом із тим сучасне розуміння таємниці досудового розслідування істотно відрізняється від того, яке існувало ще десять-п'ятнадцять років тому. Якщо раніше основні ризики пов'язувалися переважно з паперовими матеріалами кримінального провадження, то нині переважна більшість інформації існує в електронній формі. Матеріали кримінального провадження дедалі частіше містять цифрові докази, електронні документи, файли з камер відеоспостереження, записи безпілотних літальних апаратів, матеріали мобільного зв'язку, листування в месенджерах, інформацію із соціальних мереж, геолокаційні дані, електронні журнали доступу до інформаційних систем, матеріали OSINT-досліджень та інші цифрові джерела доказування.

За таких умов предмет охорони таємниці досудового розслідування істотно розширюється. Захисту підлягають не лише процесуальні документи, а й цифрові носії інформації, резервні копії матеріалів, відомості Єдиного реєстру досудових розслідувань, інформація автоматизованих систем, службові електронні листування, технічні параметри проведення негласних слідчих (розшукових) дій, дані про використані спеціальні технічні засоби, маршрути пересування слідчо-оперативних груп, результати міжнародного співробітництва, матеріали судових експертиз та інші відомості, розголошення яких може завдати шкоди інтересам кримінального провадження [3; 4].

Особливу специфіку забезпечення таємниці досудового розслідування визначає правовий режим воєнного стану. Починаючи з 24 лютого 2022 року органи досудового розслідування здійснюють свою діяльність у принципово нових умовах. Значно збільшилася кількість кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів, злочинів проти основ національної безпеки, колабораційної діяльності, пособництва державі-агресору, державної зради, диверсій, незаконного поводження зі зброєю, терористичної діяльності, фінансування збройної агресії та інших кримінальних правопорушень, що мають підвищений рівень суспільної небезпеки.

У таких кримінальних провадженнях таємниця досудового розслідування фактично виконує додаткову функцію забезпечення національної безпеки. Передчасне розголошення інформації може поставити під загрозу проведення спеціальних операцій, документування воєнних злочинів, безпеку військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, свідків, конфіденційних співробітників, експертів, перекладачів та інших учасників кримінального провадження. Крім того, такі відомості можуть бути використані державою-агресором для здійснення інформаційно-психологічних операцій, дискредитації правоохоронних органів України або ухилення винних осіб від кримінальної відповідальності.

Водночас забезпечення таємниці досудового розслідування не повинно перетворюватися на механізм необґрунтованого обмеження процесуальних прав сторони захисту. Практика Європейського суду з прав людини неодноразово наголошувала, що будь-які обмеження доступу до матеріалів кримінального провадження повинні відповідати принципам законності, необхідності та пропорційності, а також не порушувати сутність права на справедливий судовий розгляд. Отже, застосування режиму таємниці досудового розслідування має здійснюватися виключно настільки, наскільки це є необхідним для досягнення законної процесуальної мети.

Зазначене дозволяє сформулювати авторське визначення поняття таємниці досудового розслідування.

Таємниця досудового розслідування – це встановлений кримінальним процесуальним законодавством комплексний правовий режим охорони інформації, який передбачає систему процесуальних, організаційних, криміналістичних, технічних та інформаційно-безпекових заходів, спрямованих на недопущення передчасного або незаконного розголошення відомостей кримінального провадження з метою забезпечення ефективності проведення слідчих (розшукових) дій, збереження доказової інформації, гарантування безпеки учасників кримінального провадження, реалізації права на справедливий суд та захисту національної безпеки в умовах воєнного стану.

На відміну від традиційних підходів, запропоноване визначення охоплює не лише процесуальний аспект нерозголошення інформації, а й організаційний, криміналістичний, цифровий та безпековий компоненти, що відповідає сучасним умовам здійснення кримінального провадження [5].

Таким чином, у сучасних умовах таємниця досудового розслідування перестає бути виключно процесуальною категорією. Вона трансформується у багаторівневий механізм забезпечення ефективності кримінального провадження, який охоплює правове регулювання, організацію діяльності органів досудового розслідування, криміналістичне забезпечення слідчих (розшукових) дій, цифрову безпеку, кіберзахист інформації та належне функціонування системи кримінальної юстиції в умовах воєнного стану.

Дотримання таємниці досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій є однією з важливих умов забезпечення ефективності кримінального провадження [6]. Саме на етапі проведення допиту, одночасного допиту, обшуку, огляду місця події, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, призначення та проведення експертиз формується основний масив доказової інформації, яка в подальшому використовується стороною обвинувачення для доведення обставин кримінального правопорушення. У зв'язку з цим будь-яке передчасне або неконтрольоване розголошення відомостей досудового розслідування може негативно вплинути на результативність конкретної слідчої дії, допустимість і достовірність отриманих доказів, безпеку учасників кримінального провадження та загальну перспективу судового розгляду.

Особливого значення ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли органи досудового розслідування здійснюють кримінальні провадження щодо воєнних злочинів, державної зради, колабораційної діяльності, диверсій, незаконного обігу зброї, злочинів проти життя і здоров'я особи, корупційних кримінальних правопорушень у сфері оборони, а також злочинів, пов'язаних із функціонуванням критичної інфраструктури. У таких провадженнях відомості досудового розслідування часто мають не лише доказове, а й безпекове значення. Їх розголошення може створити ризики для потерпілих, свідків, заявників, викривачів, експертів, працівників правоохоронних органів, а також може бути використане державою-агресором для інформаційно-психологічного впливу, дискредитації органів правопорядку або перешкоджання документуванню воєнних злочинів.

Загальною процесуальною основою дотримання таємниці досудового розслідування є положення статті 222 КПК України, відповідно до якої відомості досудового розслідування можуть бути розголошені лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і лише в тому обсязі, у якому вони визнають можливим таке розголошення [1]. Водночас практичне значення цієї норми полягає не лише у формальному попередженні учасників провадження про обов'язок нерозголошення, а й у належній організації кожної слідчої дії, визначенні обсягу інформації, що може бути відкрито повідомлена учасникам, виборі тактики проведення процесуальної дії та забезпеченні контролю за подальшим використанням отриманих відомостей.

Цифрові аспекти функціонування ЄРДР та інших електронних інформаційних систем кримінальної юстиції мають важливе значення для організації слідчих (розшукових) дій. Відомості, внесені до ЄРДР, фактично визначають початкову інформаційну модель кримінального провадження, його попередню правову кваліфікацію, обставини події, суб'єктів процесуального

керівництва та напрями подальшої слідчої діяльності. Водночас доступ до таких відомостей повинен бути персоніфікованим, обмеженим службовою необхідністю та захищеним від несанкціонованого використання. В умовах воєнного стану, коли відповідно до статті 615 КПК України можливі особливості початку досудового розслідування за відсутності технічного доступу до ЄРДР, особливого значення набуває захист тимчасових електронних і паперових матеріалів, які передують внесенню відомостей до Реєстру або супроводжують проведення невідкладних слідчих дій.

Висновки. Отже, дотримання таємниці досудового розслідування під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану повинно розглядатися як комплексна процесуальна, організаційна, тактична та інформаційно-безпекова діяльність. Вона охоплює не лише попередження учасників про нерозголошення відомостей, а й планування слідчих дій, обмеження кола поінформованих осіб, захист цифрових даних, контроль доступу до матеріалів провадження, використання захищених каналів комунікації, забезпечення фізичної безпеки учасників і недопущення використання процесуальної інформації на шкоду інтересам правосуддя та національної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI.

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III.

3. Конюшенко Я. Ю. Відомчий контроль у системі гарантій прав учасників кримінального провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 4. С. 112–117.

4. Почтовий М.М. Принципи правової політики України. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2009_5/PB-5/PB-5_1.pdf.

5. Шевчишен А. В. Контроль кримінальної процесуальної діяльності слідчого як елемент управління досудовим розслідуванням. *Підприємництво, господарство і право*. 2023. № 1. С. 65–71.

6. Почтовий М.М. Теоретичні, правові та праксеологічні засади публічності та диспозитивності у кримінальному процесі: монографія. Дніпро, 2021. 463 с.

7. Колода А. А. Юридична природа внутрішньовідомчого контролю у досудовому розслідуванні. *Вісник Одеського національного університету.* Серія: Правознавство. 2019. № 57. С. 120–126.

8. Почтовий М.М. Про сутність інтересу у кримінальному процесі. Юридична наука. 2020. № 7. С. 222–228.

9. Халупенко Д. М. Особливості здійснення контролю і нагляду у кримінальному провадженні України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 98–103.

10. Шибіко В. П. Еволюція кримінального процесу України та гарантії прав учасників кримінального провадження. *Access to Justice in Eastern Europe.* 2021. № 3. С. 45–56.

11. Мулік К. Т. Теоретичні основи досудового розслідування у кримінальному процесі України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. № 2. С. 110–118.

12. Гафич І. І. Проблеми контролю за рішеннями прокурора у кримінальному провадженні. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2018. № 3. С. 140–146.

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.615.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.34

ДЯКІН Я.О., КАЛАТУР М.В.

ПІДХОДИ ДО ПЕНАЛІЗАЦІЇ УМИСНОГО ТЯЖКОГО ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ У ЗАГАЛЬНІЙ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ НОРМАХ КК УКРАЇНИ

APPROACHES TO PENALIZING INTENTIONAL GRIEVOUS BODILY HARM IN THE GENERAL AND SPECIAL PROVISIONS OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

У статті розглянуті підходи до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній (ст. 121) та спеціальних (ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350, ч. 3 ст. 377 ч. 3 ст. 398) нормах Кримінального кодексу України. Проведений порівняльний аналіз з аналогічними нормами Кримінального кодексу України 1960 року. Встановлена відсутність єдиного законодавчого підходу до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах Кримінального кодексу України. Обґрунтована доцільність включення до санкції ч. 1 ст. 121 Кримінального кодексу України, крім позбавлення волі на певний строк, інших менш суворих видів покарання, зокрема, обмеження волі та штрафу. Також обґрунтована доцільність впровадження у кримінальне законодавство більш уніфікованого підходу до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження шляхом використання уніфікованої теорії пеналізації всіх складів кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що наявний у чинному Кримінальному кодексі України підхід до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження безпосередньо пов'язаний з достатньо широкою диференціацією кримінальної відповідальності за це діяння у спеціальних нормах, які мають обов'язковою ознакою спеціального потерпілого. Санкції цих норм безальтернативні і включають лише один вид покарання – позбавлення волі на певний строк, а мінімальні та максимальні розміри цього строку різняться залежно від ознак спеціального потерпілого. Вбачається доцільним впровадження більш уніфікованого підходу до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження шляхом використання уніфікованої теорії пеналізації всіх складів кримінальних правопорушень, складові якої застосовані при розробці проєкту Кримінального кодексу України. Також задля реалізації принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності доцільним вбачається застосування альтернативних санкцій за умисне тяжке тілесне ушкодження, які б включали не тільки позбавлення волі на певний строк, а й обмеження волі та штраф.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, умисел, тяжке тілесне ушкодження, загальна норма, спеціальна норма, пеналізація, покарання.*

The article examines approaches to penalizing intentional grievous bodily harm in the general (Article 121) and special (Part 3 of Article 345, Part 3 of Article 345-1, Part 3 of Article 346, Part 3 of Article 350, Part 3 of Article 377, Part 3 of Article 398)

© ДЯКІН Я.О. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Наукової лабораторії з проблем протидії злочинності (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-6943-0151

© КАЛАТУР М.В. – доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0001-6146-9468

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

provisions of the Criminal Code of Ukraine. A comparative analysis is conducted with similar provisions of the Criminal Code of Ukraine of 1960. The absence of a single legislative approach to penalizing intentional grievous bodily harm in the general and special provisions of the Criminal Code of Ukraine is established. The expediency of including in the sanction of Part 1 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine, in addition to imprisonment for a certain period, other less severe types of punishment, in particular, restriction of liberty and a fine, is substantiated. The feasibility of introducing a more unified approach to penalizing intentional grievous bodily harm into criminal legislation by using a unified theory of penalizing all elements of criminal offenses is also substantiated. It is concluded that the approach to penalizing intentional grievous bodily harm in the current Criminal Code of Ukraine is directly related to a fairly wide differentiation of criminal liability for this act in special norms that have a mandatory feature of a special victim. The sanctions of these norms are without alternative and include only one type of punishment – imprisonment for a certain period, and the minimum and maximum amounts of this term vary depending on the features of the special victim. It is considered advisable to introduce a more unified approach to penalizing intentional grievous bodily harm by using a unified theory of penalizing all elements of criminal offenses, the components of which were applied when developing the draft Criminal Code of Ukraine. Also, in order to implement the principle of individualization of criminal liability, it is considered appropriate to apply alternative sanctions for intentional grievous bodily harm, which would include not only imprisonment for a certain period, but also restriction of liberty and a fine.

Key words: *criminal offenses against the life and health of a person, intent, grievous bodily harm, general norm, special norm, penalization, punishment.*

Постановка проблеми. Здоров'я людини в Україні на конституційному рівні визнається найвищою соціальною цінністю [1]. Для його захисту держава використовує різноманітні засоби. До таких засобів належать і кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за суспільно небезпечні посягання на здоров'я людини, найбільш небезпечним з яких є умисне тяжке тілесне ушкодження. Відповідальність за його спричинення передбачена як загальною нормою – ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК України, так і спеціальними кримінально-правовими нормами, призначенням яких є охорона здоров'я певних осіб (спеціальних потерпілих) [2]. При цьому підходи до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах КК України не мають на сьогоднішній день уніфікованого характеру, що не сприяє реалізації принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності в частині призначення покарання.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням кримінально-правової охорони життя та здоров'я особи загалом і кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження, зокрема, присвячені праці О.М. Бандурки, В.І. Борисова, В.В. Голіни, О.О. Дудорова, К.В. Катеринчук, В.Ю. Коломійця, О.М. Литвинова, М.І. Мельника, О.М. Храмцова, В.В. Шаблистого, Н.М. Ярмиш, Ященка А.М. та ін.

Разом з тим на сьогоднішній день відсутні єдині підходи щодо визначення критеріїв пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах КК України.

Метою статті є визначення наявних підходів до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах КК України та розробка пропозицій щодо їх уніфікації.

Виклад основного матеріалу. В теорії кримінального права пеналізацію визначають переважно як діяльність законодавця щодо нормативного закріплення у кримінальному законодавстві видів та розмірів покарань за конкретні склади кримінальних правопорушень. Результатом цього процесу є створення потенційної кримінальної відповідальності, яка реалізується судом через призначення конкретного виду та розміру покарання [3, с. 36].

Пеналізація є методом реалізації кримінально-правової політики держави. Вона виражає державну оцінку суспільної небезпечності тих чи інших діянь і слугує інструментом протидії злочинності. Як зазначає В.Я. Медвідь, пеналізація та депеналізація дозволяють державі гнучко реагувати на соціальні зміни, формуючи адекватне правове поле, яке сприймається суспільством [4, с. 262].

Кримінальний закон України диференціює відповідальність за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах. До спеціальних норм слід, зокрема, віднести: норми, що охороняють суспільні відносини у сфері охорони авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та журналістської діяльності (погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу, журналіста, державного чи громадського діяча, службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350 КК України); норми, що охороняють суспільні відносини у сфері правосуддя (погроза або насильство щодо судді, народного засідателя, присяжного, захисника чи представника особи (ч. 3 ст. 377 ч. 3 ст. 398 КК України) [2].

Потенційна кримінальна відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження як наслідок пеналізації цього діяння реалізована у чинному КК України таким чином.

Частина 1 ст. 121 КК України встановлює покарання за так зване просте умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто таке, що не містить ані пом'якшуючих, ані обтяжуючих обставин. Санкція цієї кримінально-правової норми є відносно визначеною і передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років [2].

Санкції спеціальних кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження спеціальним потерпілим, дещо різняться. У частинах третіх статей 345, 345-1, 350, 377 КК України, які передбачають відповідальність за посягання на працівника правоохоронного органу, журналіста, службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, судді, народного засідателя, присяжного передбачені покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років, а у частинах третіх статей 346 та 398 КК України, які передбачають відповідальність за посягання на державного чи громадського діяча, захисника чи представника особи – від семи до дванадцяти років [2].

Критерії пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження повинні узгоджуватись з критеріями криміналізації цього діяння. Обов'язковим критерієм криміналізації діяння є відповідний ступінь його суспільної небезпечності. Аналіз ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених вищезазначеними статтями КК України, дозволяє стверджувати, що спеціальні норми містять обтяжуючі обставини умисного тяжкого тілесного ушкодження, оскільки одночасно посягають на два або більше безпосередніх об'єкта одним з яких є здоров'я особи.

Принцип формальної логіки дозволяє стверджувати, що ці спеціальні норми, які містять кваліфіковані склади, повинні мати більш суворі санкції ніж загальна норма.

Проте чотири з шести наведених спеціальних норм мають мінімальну межу санкції аналогічну загальній нормі (п'ять років позбавлення волі), що не відповідає законодавчо визначеному ступеню їх суспільної небезпечності. Інші ж дві спеціальні норми (частини треті статей 346 та 398 КК України) опосередковано визнають підвищений ступінь суспільної небезпечності посягань на встановлений порядок діяльності Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду чи вищих спеціалізованих судів, Генерального прокурора, Директора Національного антикорупційного бюро України, Директора Бюро економічної безпеки України, Директора Державного бюро розслідувань, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови або іншого члена Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії України, захисника чи представника особи [2] порівняно з посяганнями на діяльність інших спеціальних потерпілих від умисного тяжкого тілесного ушкодження, оскільки встановлюють мінімальну межу позбавлення волі у сім років.

Вбачається, що відсутність єдиного законодавчого підходу до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах не забезпечує реалізації принципу соціальної справедливості у кримінальному праві, оскільки санкції цих норм передбачають різні розміри позбавлення волі як за тотожні за ступенем суспільної небезпечності діяння, так і однакові розміри за діяння різні за ступенем цієї небезпечності.

Звернемо увагу й на те, що у загальній нормі, яка передбачає обтяжуючі обставини умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України), санкція визначає покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до десяти років. Однією з вищезазначених обтяжуючих ознак при цьому є спричинення смерті потерпілого за наявності якої страждає, крім здоров'я, й інша найвища соціальна цінність в Україні – життя людини. Однак максимальна межа позбавлення волі при цьому є меншою ніж у спеціальних нормах і становить, як зазначалось, десять років.

Оцінити реальну кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження у загальній та спеціальних нормах дозволяє аналіз судової практики призначення покарання. Так, за ч. 1 ст. 121 КК України за останні п'ять років позбавлення волі за це діяння призначалось переважно у межах п'яти-шести років, а за ч. 2 – семи-дев'яти років.

Так, наприклад, В. був засуджений за ч. 1 ст. 121 КК України до п'яти років позбавлення волі та звільнений від відбування цього покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження за наступних обставин.

В. розпилив з перцевого аерозолю хмару ядовитого сполучення хімічних елементів, призначених для враження ділянок тіла людини, слизової та ротової порожнини, очей, у бік З., який своєю чергою закрив обличчя руками та відвернувся, а В., скориставшись безпорадним станом потерпілого, наніс йому один удар тупим предметом, який тримав в руці, у задню частину голови, чим спричинив останньому тілесні ушкодження у виді лінійного перелому пірамідки скроневої кістки зліва, гострої лівосторонньої сенсоневральної посттравматичної приглухуватості, що належить до тяжкого ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, які кваліфікуються за критерієм небезпеки для життя в момент заподіяння [5].

Наведений приклад судової практики актуалізує питання доцільності безальтернативності санкції, передбаченої ч. 1 ст. 121 КК України, яка містить лише один вид покарання – позбавлення волі. Такий законодавчий підхід зменшує можливості реалізації принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності. Стала судова практика призначення покарання за ч. 1 ст. 121 КК України у виді п'яти років позбавлення волі з подальшим звільненням винної особи від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України свідчить про доцільність включення до зазначеної санкції інших менш суворих видів покарання, зокрема, обмеження волі та штрафу.

На доцільність впровадження елементів відновного правосуддя у законодавство та судову практику України звертають увагу Бабанін С.В. та Корогод С.В., які акцентують увагу на потребі закріплення на законодавчому рівні заходів, спрямованих на долучення України у кримінально-правовій політиці до відновного правосуддя, необхідності суворої відповідальності так званих злісних кримінальних правопорушників та застосування заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, щодо осіб, які можуть бути виправлені без ізоляції від суспільства [6, с. 369].

Випадки призначення мінімального передбаченого санкцією покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (сім років позбавлення волі), також мають непоодиноке місце.

Так, наприклад, З. був засуджений до семи років позбавлення волі за ч. 2 ст. 121 КК України за наступних обставин.

25 грудня 2022 р. приблизно о 05 год. 00 хв. З., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, діючи на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин, під час конфлікту, маючи умисел на нанесення тілесних ушкоджень, знаходячись за місцем свого проживання, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, тримаючи у руці кухонний ніж, що має колюче-ріжучі властивості, нанесла цим ножем своєму співмешканцю К. один удар в область лівого плеча, чим, згідно висновку експерта № 6680 від 26.12.2022 р., спричинила останньому тілесне ушкодження у вигляді одиночного сліпого колото-різаного поранення ділянки лівого плечового суглобу з ушкодженням пахвової артерії та гострою крововтратою, яке кваліфікується як тяжке тілесне ушкодження за ознакою небезпеки для життя і перебуває у прямому причинному зв'язку з настанням смерті, внаслідок якого 25 грудня 2022 р. настала смерть К. [7].

Аналіз матеріалів судової практики за період 2021–2025 рр. свідчить про відсутність судових вироків за спеціальними нормами, які встановлюють відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, спричинене працівнику правоохоронного органу, журналісту, службовій особі чи громадянину, який виконує громадський обов'язок, судді, народному засідателю, присяжному, державному чи громадському діячу, захиснику чи представнику особи у зв'язку з виконанням цими особами покладених на них обов'язків.

Цей факт свідчить про поодинокість випадків спричинення тяжкої шкоди здоров'ю вищенаведеним категоріям осіб, що викликає питання доцільності окремої криміналізації та пеналізації таких діянь, тобто надмірної диференціації кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження.

Така диференціація з'явилась лише у КК України 2001 р. КК України 1960 р. втілював дещо інші підходи як до криміналізації, так і до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження. Стаття 101 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК України 1960 р. складалась з трьох частин. Санкція частини першої цієї статті передбачала покарання у виді позбавлення волі

строком від двох до восьми років; санкція частини другої містила такі кваліфікуючі ознаки як вчинення способом, що має характер мучення або мордування, або коли діяння сталося внаслідок систематичних, хоч би й не тяжких тілесних ушкоджень, та передбачала від трьох до десяти років позбавлення волі; санкція частини третьої цієї статті встановлювала покарання від п'яти до дванадцяти років позбавлення волі у разі спричинення смерті потерпілого або ж вчинення діяння особливо небезпечним рецидивістом [8].

Спеціальною нормою по відношенню до ст. 101 у КК України 1960 р. виступала ст. 189-4 «Заподіяння тілесних ушкоджень судді або працівникові правоохоронного органу», частина друга якої передбачала відповідальність за умисне заподіяння судді, працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам тяжких тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, що каралось позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років [9].

Отже КК України 1960 р. проводив ширшу диференціацію кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження у загальній нормі, виділяючи у ст. 101 особливо обтяжуючі це діяння обставини, і значно меншу диференціацію, порівняно з КК України 2001 р., у спеціальних нормах, передбачивши як спеціальних потерпілих лише суддів, працівників правоохоронних органів та їх близьких родичів.

На наш погляд, підхід законодавця у КК 1960 р. до розглядуваного питання є більш виваженим, оскільки дозволяє уникнути зайвої криміналізації діянь, які не мають широкого поширення у суспільстві.

У теорії кримінального права обґрунтовувалась доцільність розробки єдиної загальної теорії пеналізації, придатної для всіх складів кримінальних правопорушень. На думку Н.О. Гуторової та Ю.А. Пономаренка така теорія має ґрунтуватися на принципах гуманізму, справедливості, економії репресії та ефективності. Критерії пеналізації повинні враховувати об'єкт посягання, форму вини, кваліфікуючі ознаки, характер і ступінь суспільної небезпечності [3].

Зазначені підходи запропоновані у проєкті Кримінального кодексу України розділ 4.2 «Кримінальні правопорушення проти здоров'я людини» якого передбачає відповідальність за спричинення тяжкої шкоди здоров'ю (ст. 4.2.6 проєкту КК України). При цьому статті Спеціальної частини проєкту КК України не містять санкцій. Спричинення тяжкої шкоди здоров'ю визнається злочином п'ятого ступеня, тобто тяжким злочином (ч. 6 ст. 2.5.9 проєкту КК України). Санкції за кримінальні правопорушення передбачені ст. 3.2.8 проєкту КК України згідно якої за злочин п'ятого ступеня тяжкості встановлюється покарання у виді строкового ув'язнення від 6 до 8 років [10].

До ознак, що підвищують тяжкість спричинення тяжкої шкоди здоров'ю на один ступінь, проєкт КК України, зокрема, відносить вчинення цього злочину щодо людини (чи близької їй людини) у зв'язку зі здійсненням нею службових повноважень чи виконанням професійних обов'язків, виконанням нею юридичного обов'язку або використанням її суб'єктивного права в публічних інтересах (п. 3 ст. 4.2.5 проєкту КК України), що, згідно ст. 3.2.8 проєкту КК України, карається строковим ув'язненням від 8 до 10 років [10].

Вищенаведене свідчить, що у проєкті КК України запроваджені універсальні підходи як до криміналізації та пеналізації суспільно небезпечних діянь загалом, так і умисного тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю) зокрема.

Висновки. Наявний у чинному КК України підхід до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження безпосередньо пов'язаний з достатньо широкою диференціацією кримінальної відповідальності за це діяння у спеціальних нормах, які мають обов'язковою ознакою спеціального потерпілого. Санкції цих норм безальтернативні і включають лише один вид покарання – позбавлення волі на певний строк, а мінімальні та максимальні розміри цього строку різняться залежно від ознак спеціального потерпілого.

Вбачається доцільним впровадження більш уніфікованого підходу до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження шляхом використання уніфікованої теорії пеналізації всіх складів кримінальних правопорушень, складові якої застосовані при розробці проєкту КК України.

Також задля реалізації принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності доцільним вбачається застосування альтернативних санкцій за умисне тяжке тілесне ушкодження, які б включали не тільки позбавлення волі на певний строк, а й обмеження волі та штраф.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

3. Гуторова Н.О., Пономаренко Ю.А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 32–49.

4. Медвідь В.Я. Узагальнення підходів до визначення понять пеналізації та депеналізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Серія «ПРАВО». Випуск 89: ч. 3. С. 258–263.

5. Кримінальна справа № 362/5658/19 // Архів Васильківського міськрайонного суду Київської області.

6. Бабанін С.В., Корогод С.В. Удосконалення санкцій кримінально-правових норм в умовах запровадження відновного правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 365–370.

7. Кримінальна справа № 335/2397/23 1-кп/335/291/2024 // Архів Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя.

8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text.

9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text.

10. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code.

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.163:343.132(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.35

КОНОВОД В.В.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

CRIMINAL CHARACTERISTICS OF MISAPPROPRIATION, MISUSE OF PROPERTY OR POSSESSION OF IT THROUGH ABUSE OF OFFICIAL POSITION IN THE FIELD OF PUBLIC PROCUREMENT

У статті здійснено комплексне дослідження криміналістичної характеристики привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері публічних закупівель як одного з ключових елементів методики розслідування кримінальних правопорушень. Обґрунтовано, що ефективність досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від системного вивчення типових закономірностей механізму злочинної діяльності, взаємозв'язків між її окремими елементами та використання цих закономірностей під час побудови слідчих версій і планування розслідування. Проаналізовано сучасні наукові підходи до визначення поняття криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, висвітлено її місце в системі окремої криміналістичної методики та розкрито інформаційно-пізнавальне значення для діяльності органів досудового розслідування. Встановлено, що криміналістична характеристика являє собою систематизовану модель типових криміналістично значущих ознак певного виду кримінальних правопорушень, які перебувають у стійкому кореляційному взаємозв'язку та забезпечують можливість прогнозування механізму злочинної діяльності, визначення напрямів пошуку доказової інформації і вибору оптимального комплексу слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Особливу увагу приділено характеристиці структурних елементів досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Визначено криміналістичне значення предмета злочинного посягання, яким виступають бюджетні кошти та інші публічні фінансові ресурси, що використовуються у процедурі здійснення публічних закупівель. Досліджено типові способи вчинення кримінальних правопорушень, серед яких домінують використання службового становища, підроблення офіційних документів, проведення фіктивних закупівель, маніпулювання тендерними процедурами, створення підконтрольних суб'єктів господарювання, укладення удаваних договорів, завищення вартості товарів, робіт і послуг, безтоварні фінансово-господарські операції та інші корупційні механізми незаконного заволодіння бюджетними коштами. Окремо розглянуто особливості обстановки вчинення кримінальних правопорушень, що формується в умовах функціонування системи електронних закупівель, цифрового документообігу та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Доведено, що поряд із традиційними матеріальними й ідеальними слідами суттєвого доказового значення набувають цифрові сліди, які відображаються у функціонуванні електронних інформаційних систем, банківських сервісів, автоматизованих систем бухгалтерського обліку, електронних майданчиків публічних закупівель, електронної пошти та інших цифрових ресурсів.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, публічні закупівлі, привласнення майна, розтрата майна, зловживання службовим становищем, бюджетні кошти, службові кримінальні правопорушення, методика розслідування.*

© КОНОВОД В.В. – аспірант (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0004-8138-3839

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article has a comprehensive investigation of the criminal characteristics of the acquisition, wastage of mines, and the involvement of criminals in the sphere of public procurement as one of the key elements of the investigation methodology. criminal offenses. It is proven that the effectiveness of pre-trial investigation of the designated category of criminal offenses depends entirely on the systemic adaptation of typical patterns to the mechanism of malign activity and interconnections Between the adjacent elements and the development of these patterns in order to generate further versions and plan the investigation. Current scientific approaches have been analyzed to develop the concept of criminalistic characteristics of criminal offenses, their place in the system of related criminalistic methods has been revealed and revealed Information and cognitive significance for the activities of pre-trial investigation bodies. It has been established that the criminalistic characteristic is a systematized model of typical criminally significant significant types of criminal offenses that have a stable correlational relationship and ensure the possibility prediction of the mechanism of malignant activity, based directly on the search for evidentiary information and selection of the optimal complex of investigative (sound) and other procedural actions. Particular attention is paid to the characteristics of the structural elements of the investigated category of criminal offenses. The criminalistic significance of the subject of malicious encroachment has been identified, which are budgetary funds and other public financial resources that are used in the procedure of public procurement. Typical methods of committing criminal offenses have been identified, among which are dominated by the corruption of official positions, the fragmentation of official documents, fictitious purchases, manipulation of tender procedures, and the creation of controlled entities. government, the establishment of successful contracts, the protection of goods, labor and services, non-commodity financial-state transactions and other corrupt mechanisms of illegal embezzlement of budgetary funds. The peculiarities of the situation in the commission of criminal offenses, which is formed in the minds of the functioning of the electronic procurement system, digital document management and current information and communication technologies, are closely examined. It has been proven that in addition to traditional material and ideal traces of essential evidentiary value, digital traces appear in the functioning of electronic information systems, banking services, automated accounting systems, electronic platforms for public procurement, electronic mail and other digital resources.

Key words: *criminalistic characteristics, public procurement, mine exploitation, wastage of mine, abuse of service station, budget money, service criminal offenses, investigation methodology.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України забезпечення законності у сфері використання публічних фінансових ресурсів набуває особливої актуальності, що обумовлено як масштабними бюджетними видатками, так і необхідністю ефективного функціонування механізму публічних закупівель. В умовах воєнного стану значні обсяги державних коштів спрямовуються на фінансування оборонного сектору, відновлення критичної інфраструктури, забезпечення потреб населення та реалізацію міжнародних програм допомоги. Це суттєво розширює сферу застосування закупівельних процедур, водночас збільшуючи ризики незаконного заволодіння бюджетними коштами шляхом використання службового становища.

Практика діяльності правоохоронних органів свідчить, що кримінальні правопорушення, пов'язані з привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері публічних закупівель, характеризуються високим рівнем латентності, складністю механізму їх учинення, багатоступеневістю фінансово-господарських операцій, використанням фіктивних суб'єктів господарювання, електронного документообігу та сучасних цифрових технологій. Такі кримінальні правопорушення нерідко маскуються під законні господарські операції, супроводжуються підробленням офіційних документів, маніпулюванням тендерними процедурами, штучним обмеженням конкуренції, укладенням удаваних договорів, безтоварними операціями, необґрунтованим завищенням вартості товарів, робіт і послуг, а також іншими способами незаконного використання бюджетних коштів [1, с. 174–175].

Особливості механізму зазначених кримінальних правопорушень значно ускладнюють процес їх своєчасного виявлення, документування та доказування. У більшості випадків протиправна діяльність реалізується організованими групами службових осіб, які мають спеціальні

знання у сфері бюджетного законодавства, бухгалтерського обліку, фінансового контролю та організації закупівельної діяльності. Використання сучасних інформаційних систем, електронного цифрового підпису, автоматизованих програм бухгалтерського обліку, банківських сервісів і електронної системи публічних закупівель істотно змінює характер слідової інформації, що потребує застосування новітніх криміналістичних підходів до її виявлення, дослідження та використання у кримінальному провадженні.

За таких умов особливого значення набуває криміналістична характеристика як фундаментальний елемент окремої криміналістичної методики розслідування. Саме вона забезпечує систематизацію відомостей про типові закономірності механізму злочинної діяльності, дозволяє встановити взаємозв'язки між предметом злочинного посягання, способом учинення кримінального правопорушення, особою правопорушника, обстановкою вчинення та характером слідової картини. Використання таких закономірностей створює необхідне інформаційне підґрунтя для побудови обґрунтованих слідчих версій, визначення напрямів пошуку доказової інформації, планування комплексу слідчих (розшукових) дій, залучення спеціальних знань та застосування сучасних техніко-криміналістичних засобів [2, с. 139–140].

Незважаючи на значний науковий доробок у сфері криміналістичної методики розслідування службових, економічних і корупційних кримінальних правопорушень, питання криміналістичної характеристики привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем саме у сфері публічних закупівель залишаються недостатньо дослідженими. Більшість існуючих наукових праць присвячена окремим аспектам службової злочинності або загальним положенням криміналістичної характеристики, тоді як комплексне дослідження закономірностей механізму кримінальних правопорушень, що вчиняються під час реалізації процедур публічних закупівель, практично відсутнє. Потребують подальшого наукового осмислення особливості предмета злочинного посягання, типових способів учинення кримінальних правопорушень, специфіки цифрової слідової картини, криміналістично значущих властивостей особи правопорушника та взаємозв'язків між зазначеними структурними елементами.

У зв'язку з цим комплексне дослідження криміналістичної характеристики привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері публічних закупівель є своєчасним і науково обґрунтованим. Його результати мають важливе теоретичне значення для подальшого розвитку криміналістичної науки та вагоме практичне значення для вдосконалення методики розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень, підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування, а також зміцнення механізмів захисту публічних фінансових ресурсів від протиправних посягань.

Метою статті є комплексне дослідження криміналістичної характеристики привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері публічних закупівель, визначення її структурних елементів, встановлення взаємозв'язків між ними та обґрунтування їх значення для формування сучасної методики розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень тривалий час залишається одним із центральних напрямів розвитку криміналістичної науки. Теоретичні засади цього поняття були сформовані у працях Р. Афанасієва, С. І. Богаченко, С. А. Вязмікіна, В. В. Дараган, В. Л. Діденка, І. М. Довбань, С. О. Журби, Н. Здирко, В. Квача, О. В. Клименко, С. В. Князєва, А. І. Пинзар та інші.

Разом із тим більшість існуючих досліджень стосується загальних положень криміналістичної характеристики службових або корупційних кримінальних правопорушень. Особливості криміналістичної характеристики привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем саме у сфері публічних закупівель залишаються недостатньо систематизованими. Недостатньо дослідженими є питання взаємозв'язку способів учинення кримінальних правопорушень із цифровими технологіями закупівель, електронним документообігом, використанням інформаційно-аналітичних систем та особливостями формування цифрової слідової картини.

Виклад основного матеріалу. Ефективність розслідування будь-якого виду кримінальних правопорушень значною мірою визначається рівнем наукового забезпечення діяльності органів досудового розслідування. Одним із найважливіших елементів такого забезпечення виступає криміналістична характеристика, яка формує інформаційну основу окремої методики розслідування та дозволяє встановити закономірності механізму злочинної діяльності. Саме вона

забезпечує системне уявлення про типові ознаки певної категорії кримінальних правопорушень, взаємозв'язок між їх структурними елементами сприяє правильному визначенню напрямів пошуку доказової інформації [3, с. 886].

У криміналістичній науці поняття криміналістичної характеристики традиційно розглядається як сукупність узагальнених відомостей про найбільш типові криміналістично значущі ознаки певного виду кримінальних правопорушень, між якими існують закономірні кореляційні зв'язки. Саме ці зв'язки становлять практичну цінність для слідчого, оскільки дозволяють прогнозувати невстановлені обставини кримінального правопорушення на підставі вже отриманої інформації. Встановивши спосіб учинення кримінального правопорушення, можна зробити припущення щодо особи правопорушника, місць локалізації доказів, характеру документального оформлення злочинної діяльності, способів приховування слідів, а також визначити необхідний комплекс першочергових слідчих (розшукових) дій.

Особливої актуальності криміналістична характеристика набуває під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із функціонуванням системи публічних закупівель. Така сфера характеризується складною нормативною регламентацією, багаторівневою системою контролю, широким використанням електронного документообігу, автоматизованих інформаційних систем, цифрових платформ та значною кількістю фінансових операцій [4, с. 215–216]. Зазначені особливості зумовлюють формування специфічного механізму злочинної діяльності, який істотно відрізняється від інших видів економічної злочинності.

Кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191 Кримінального кодексу України (далі – КК України), що вчиняються у сфері публічних закупівель, характеризуються складною структурою та, як правило, реалізуються шляхом використання службових повноважень особами, наділеними організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями. Вони нерідко поєднуються з іншими кримінальними правопорушеннями, зокрема службовим підробленням, легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, зловживанням владою або службовим становищем, несанкціонованим втручанням у роботу інформаційних систем та іншими діяннями, спрямованими на приховування незаконного заволодіння бюджетними коштами [5, с. 310–311].

Одним із центральних елементів криміналістичної характеристики є предмет злочинного посягання. У досліджуваній категорії кримінальних правопорушень ним виступають бюджетні кошти, державне або комунальне майно, матеріальні ресурси, товари, роботи чи послуги, що фінансуються за рахунок державного або місцевих бюджетів. Особливість предмета злочинного посягання полягає у тому, що фактичне заволодіння майном здебільшого здійснюється не шляхом його безпосереднього вилучення, а через незаконне перерахування бюджетних коштів на рахунки підконтрольних підприємств, оплату фактично не виконаних робіт, постачання товарів неналежної якості або у меншому обсязі, штучне завищення вартості предмета закупівлі, а також використання інших фінансово-господарських механізмів. Специфіка предмета посягання обумовлює й особливості доказування [6, с. 121–122]. Встановлення реального розміру матеріальної шкоди потребує проведення комплексу судових експертиз, ревізій, аудиторських перевірок, економічного аналізу фінансової документації, дослідження руху бюджетних коштів та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між незаконними діями службових осіб і заподіяними збитками.

Наступним структурним елементом криміналістичної характеристики виступає спосіб учинення кримінального правопорушення. Саме він найбільш повно відображає механізм злочинної діяльності та визначає характер слідової інформації. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що переважна більшість злочинних схем реалізується ще на стадії планування закупівлі [7]. Службові особи умисно формують дискримінаційні вимоги тендерної документації, які унеможливлюють участь добросовісних суб'єктів господарювання та створюють переваги для заздалегідь визначеного учасника.

Поширеним способом є попередня змова між службовими особами замовника та представниками комерційних структур. Такі суб'єкти координують свої дії щодо формування технічного завдання, визначення очікуваної вартості закупівлі, підготовки конкурсної документації та проведення оцінки тендерних пропозицій. У результаті переможцем визначається підприємство, яке формально відповідає встановленим вимогам, однак фактично є підконтрольним організаторам злочинної схеми [8, с. 33–34].

Не менш поширеним способом є використання фіктивних підприємств або підприємств із ознаками ризиковості. Через такі суб'єкти здійснюється виведення бюджетних коштів,

формування безтоварних операцій, документальне оформлення виконання робіт, які фактично не проводилися, або постачання продукції, що не відповідає технічним характеристикам. У ряді випадків застосовується складний ланцюг фінансових операцій із залученням кількох юридичних осіб, що ускладнює встановлення кінцевих вигодонабувачів.

Значного поширення набули схеми завищення вартості товарів, робіт і послуг. Для цього використовуються підроблені комерційні пропозиції, фіктивні маркетингові дослідження, сфальсифіковані розрахунки очікуваної вартості, внесення неправдивих відомостей до актів виконаних робіт, товарно-транспортних накладних, рахунків-фактур, платіжних доручень, кошторисної документації та інших фінансово-господарських документів [9, с. 152–153].

У сучасних умовах механізм учинення таких кримінальних правопорушень дедалі більше пов'язаний із використанням цифрових технологій. Значна кількість інформації формується та зберігається в електронному вигляді, що обумовлює появу нових способів фальсифікації документів, маніпулювання електронними реєстрами, використання електронного цифрового підпису, внесення змін до інформаційних систем та приховування електронних доказів. Невід'ємним елементом криміналістичної характеристики є обстановка вчинення кримінального правопорушення. Вона охоплює сукупність об'єктивних умов, у яких формується механізм злочинної діяльності: місце, час, нормативно-правові, організаційні, інформаційні, технічні та економічні фактори [10, с. 239–240].

Особливістю сфери публічних закупівель є те, що значна частина кримінально протиправної діяльності відбувається одночасно у фізичному та цифровому середовищах. Документальне оформлення здійснюється як у паперовій, так і в електронній формах. Значний обсяг доказової інформації міститься у базах даних електронної системи закупівель, бухгалтерських програмах, банківських системах, електронній пошті, месенджерах, мобільних пристроях, хмарних сервісах та інших цифрових носіях. У зв'язку із цим істотно трансформується слідова картина кримінального правопорушення. Якщо раніше основне значення мали паперові документи та матеріальні сліди, то нині дедалі більшого значення набувають цифрові сліди. До них належать журнали подій інформаційних систем, IP-адреси користувачів, історія входів до особистих кабінетів, електронне листування, метадані документів, журнали змін файлів, записи серверів, банківські електронні транзакції, електронні підписи, інформація про використання електронних ключів та інші цифрові дані [11, с. 168–169]. Дослідження цифрової слідової інформації потребує широкого застосування спеціальних знань у галузі комп'ютерної техніки, інформаційної безпеки, цифрової криміналістики та кібербезпеки. Саме тому під час розслідування дедалі частіше призначаються комп'ютерно-технічні, телекомунікаційні та економічні експертизи.

Важливим елементом криміналістичної характеристики є особа правопорушника. Для кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями, характерною є наявність спеціального суб'єкта. Як правило, це службові особи органів державної влади, місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, бюджетних установ, а також керівники приватних підприємств, які беруть участь у закупівлях. Типовими ознаками таких осіб є наявність вищої освіти, професійних знань у сфері фінансів, економіки, бухгалтерського обліку, права або державного управління, досвіду організації закупівельних процедур, обізнаності з механізмами державного фінансового контролю та навичок роботи з електронними інформаційними системами. У більшості випадків вони характеризуються високим рівнем професійної компетентності, добре орієнтуються у прогалинах законодавства та використовують їх для маскування протиправної діяльності.

Для досліджуваної категорії кримінальних правопорушень характерним є груповий характер злочинної діяльності. До реалізації злочинної схеми можуть залучатися службові особи замовника, представники комерційних структур, бухгалтери, юристи, аудитори, експерти, працівники банківських установ, а іноді й особи, відповідальні за технічне супроводження електронних закупівель. Такий розподіл ролей забезпечує високий рівень конспірації, ускладнює виявлення організаторів та сприяє приховуванню слідів кримінального правопорушення [12, с. 166–167].

Аналіз усіх структурних елементів криміналістичної характеристики свідчить, що між ними існує стійкий закономірний взаємозв'язок. Особливості предмета злочинного посягання безпосередньо впливають на вибір способу вчинення кримінального правопорушення; спосіб реалізації злочинного умислу визначає характер слідової картини; обстановка вчинення обумовлює специфіку використаних засобів і технологій; особистість правопорушника впливає на рівень організації злочинної діяльності, способи конспірації та приховування доказів. Саме встановлення цих взаємозалежностей є підґрунтям для формування ефективної методики розслідування.

Таким чином, криміналістична характеристика привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері публічних закупівель є складною багатокомпонентною системою взаємопов'язаних елементів, що відображає закономірності механізму кримінально протиправної діяльності. Її використання забезпечує підвищення ефективності організації досудового розслідування, сприяє своєчасному виявленню джерел доказової інформації, правильному плануванню слідчих (розшукових) дій та прийняттю обґрунтованих процесуальних рішень. У сучасних умовах цифровізації сфери публічних закупівель криміналістична характеристика набуває особливого практичного значення, оскільки дозволяє адаптувати методику розслідування до нових форм злочинної діяльності та забезпечує ефективне використання можливостей цифрової криміналістики, спеціальних знань і сучасних техніко-криміналістичних засобів.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що криміналістична характеристика привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері публічних закупівель є одним із ключових елементів методики розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень. Її зміст ґрунтується на системі взаємопов'язаних криміналістично значущих відомостей про предмет злочинного посягання, типові способи вчинення кримінального правопорушення, обстановку його реалізації, особливості слідової картини та особу правопорушника, що дозволяє встановлювати закономірності механізму злочинної діяльності й ефективно використовувати їх у процесі досудового розслідування.

Встановлено, що кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням бюджетними коштами у сфері публічних закупівель, характеризуються високим рівнем організованості, складністю фінансово-господарських схем, активним використанням службових повноважень, електронного документообігу та цифрових технологій. Це обумовлює необхідність комплексного дослідження як традиційних матеріальних, так і цифрових слідів, широкого застосування спеціальних знань і сучасних техніко-криміналістичних засобів.

Практичне значення криміналістичної характеристики полягає у тому, що вона забезпечує інформаційну основу для висунення обґрунтованих слідчих версій, визначення напрямів пошуку доказової інформації, планування слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а також підвищення ефективності документування кримінально протиправної діяльності. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на вдосконалення окремих елементів методики розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень з урахуванням розвитку цифрових технологій, електронної системи публічних закупівель та сучасних способів незаконного використання бюджетних коштів.

Список використаних джерел:

1. Дараган В. В. Протидія злочинам у сфері державних закупівель підрозділа-ми Департаменту захисту економіки Національної поліції України : монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 224 с.

2. Журба С. О. Криміналістична характеристика та розслідування привласнення, розтрати, майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлово-комунального господарства: дис. … канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2020. 255 с.

3. Квач В., Афанасієв Р. Загальнотеоретичні положення про публічні закупівлі: поняття та призначення. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 884–889.

4. Князєв С. В. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України: монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2024. 482 с.

5. Пинзар А. І. Криміналістична характеристика способів вчинення кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 7(67). С. 309–314.

6. Богаченко С. І. Кримінально-правова протидія корупційним правопорушенням у сфері центральних органів виконавчої влади: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 195 с.

7. Вязмікін С. А. Виявлення та припинення правопорушень у сфері державних закупівель товарів, робіт і послуг підрозділами захисту економіки Національної поліції України. *Detection and Suppression of Offenses in the Procurement of Goods, Works and Services by Economics Protection Units of National Police of Ukraine*. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/fb88d231-1aeb-434c-a3c3-1ed0a2d18208.

8. Алгоритм дій працівників підрозділів стратегічних розслідувань при виявленні та документуванні кримінальних правопорушень із прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: метод. реком. Дніпро: ДДУВС, 2020. 60 с.

9. Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері: дис. … канд. юрид. наук. 12.00.09. Дніпро, 2024. 236 с.

10. Довбань І. М. Концептуальні засади запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями в Україні: монографія. Київ: «ФОП Кандиба Т. П.», 2020. 424 с.

11. Здирко Н. Теоретичні підходи до визначення поняття «публічні закупівлі». *Ефективна економіка*. 2019. № 12. С. 159–171.

12. Клименко О. В. Особливості формування методики розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення із сплати податків. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2 (36). С. 165–168. URL: https://lsej.org.ua/2_2022/36.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.722
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.36

КАТОРКІН Р.А.

ПІДСТАВИ ТА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

GROUNDS AND PRINCIPLES FOR CRIMINALIZING THE ILLEGAL USE OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE ASSISTANCE

У статті аналізується питання відповідності діяння у вигляді незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги підставам та принципам криміналізації. Підтримується позиція щодо доцільності диференціації факторів криміналізації на підстави та принципи. Зазначається, що діяння у вигляді незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги заподіює шкоди не тільки господарській діяльності, але і воєнній безпеці держави. Крім того, воно сприяє виникненню гуманітарної кризи та комплексу соціально-економічних проблем, зниженню рівня обороноздатності держави, а відтак є суспільно небезпечним. На підставі аналізу офіційних статистичних даних щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів їх досудового розслідування, розміщених на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора України, робиться висновок про відповідність незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги підставі криміналізації «типовість та достатня розповсюдженість делікту». Наголошується на тому, що ст. 201-2 КК України відповідає основним вимогам законодавчої техніки: у ній відсутні прогалини та колізії; зберігається єдність та визначеність термінології, що використовується у диспозиціях норми; її наявність відповідає інтересам суспільства. Зроблено висновок, незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги відповідає широкому колу підстав (є суспільно небезпечним, типовим та поширеним на теренах України (лише у 2025 році обліковано 95 деліктів даного виду), ефективна протидія делікту неможлива без впливу кримінально-правових заходів з боку держави тощо) та принципів криміналізації. Відтак, віднесення даного діяння до числа кримінальних правопорушень стало соціально обумовленим рішенням з боку законодавця, що відповідає потребам сьогодення.

Ключові слова: *воєнна безпека, гуманітарна допомога, злочин, криміналізація, кримінальна відповідальність, кримінально-правова політика.*

The article analyzes the issue of whether the act of illegally using humanitarian aid, charitable donations, or free assistance for profit is consistent with the grounds and principles of criminalization. The position on the expediency of differentiating criminalization factors into grounds and principles is supported. It is noted that acts in the form of illegal use for profit of humanitarian aid, charitable donations, or free assistance cause damage not only to economic activity but also to the military security

© КАТОРКІН Р.А. – доктор філософії у галузі права, науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни, (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-0115-8198

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

of the state. In addition, it contributes to the emergence of a humanitarian crisis and a complex of socio-economic problems, a decrease in the state's defense capability, and is therefore socially dangerous. Based on an analysis of official statistics on the number of registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation, posted on the official website of the Office of the Prosecutor General of Ukraine, it is concluded that the illegal use of humanitarian aid, charitable donations, or free assistance for profit is consistent with the criminalization of "typicality and sufficient prevalence of the offense." charitable donations, or free assistance for profit is consistent with the grounds for criminalization of "typicality and sufficient prevalence of the offense." It should be noted that Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine meets the basic requirements of legislative technique: it contains no gaps or conflicts; the terminology used in the provisions of the norm is consistent and clear; and its existence is in the interests of society. It was concluded that the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance for profit meets a wide range of grounds (it is socially dangerous, typical and widespread in Ukraine (in 2025 alone, 95 torts of this type were recorded), effective counteraction to the tort is impossible without the influence of criminal law measures by the state, etc.) and the principles of criminalization. Therefore, the classification of this act as a criminal offense has become a socially conditioned decision by the legislator, which meets the needs of today.

Key words: *military security, humanitarian aid, crime, criminalization, criminal liability, criminal law policy.*

Вступ. 24 лютого 2022 року російська федерація цинічно, під видом пересування власних військ на прикордонних з Україною територіях, розв'язала широкомасштабну війну проти нашої держави.

В умовах широкомасштабної війни законодавець був змушений переглянути чинний КК України на предмет достатньої захищеності найбільш важливих суспільних відносин, адже щоденні варварські дії держави-агресора стали потужним детермінантом поширення комплексу деліктів. Як наслідок, лише за період з березня по квітень 2022 року було прийнято 13 нормативно-правових актів, що вносили зміни до закону про кримінальну відповідальність (Закони України від 03.03.2022 № 2108-IX, від 03.03.2022 № 2110-IX, від 03.03.2022 № 2113-IX, від 03.03.2022 № 2114-IX, від 03.03.2022 № 2117-IX, від 15.03.2022 № 2124-IX, від 24.03.2022 № 2149-IX, від 24.03.2022 № 2150-IX, від 24.03.2022 № 2155-IX, від 24.03.2022 № 2160-IX, від 01.04.2022 № 2178-IX, від 14.04.2022 № 2198-IX, від 21.04.2022 № 2215-IX) [1, с. 25]. Подекуди, через оперативність прийняття рішень щодо внесення змін до чинної редакції КК України на практиці виникали певні колізії та прогалини в законодавстві, проте в цілому саме ця оперативність дозволила уникнути істотного погіршення криміногенної обстановки всередині держави [2, с. 737].

Серед законодавчих новел можна виділити і включення до КК України ст. 201-1 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» на підставі Закону України від 24.03.2022 № 2155-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги».

Криміналізація діяння у вигляді незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги викликала гострі дискусії серед правників щодо доцільності реалізації такого рішення на практиці. Відповідний стан речей створює нагальну потребу у проведенні аналізу питання підстав та принципів криміналізації згаданого діяння.

Стан дослідження. Проблемі регулювання кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги приділяли увагу такі вчені, як С. В. Бабанін, В. С. Березняк, О. М. Бондарчук, О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Киричко, О. Г. Колб, О. В. Кришевич, О. М. Литвинов, В. Д. Людвік, Р. О. Мовчан, Ю. В. Орлов, О. В. Охман, А. В. Савченко, Л. І. Скрекля, С. І. Спільник, Н. О. Степаненко, А. В. Степанченко, Л. В. Томаш, О. О. Титаренко, А. В. Філіпп, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий, А. О. Шаповалова, Н. М. Шаповалова, Ю. В. Швець, С. І. Шевченко, Т. В. Шевченко, А. В. Шевчук, І. А. Щербак, О. С. Юнін, Г. З. Яремко, І. М. Ясінь та ін. Не дивлячись на це, на науковому рівні комплексного аналізу відповідності діяння у вигляді незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв

або безоплатної допомоги підставам та принципам криміналізації не проводилось, що створює додаткову потребу у проведені даного дослідження.

Метою статті є дослідження підстав та принципів криміналізації незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж безпосередньо перейти до питання визначення відповідності діяння у вигляді незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги підставам та принципам криміналізації, доречно розкрити зміст самої категорії «криміналізація».

Як зазначає П. Л. Фріс, у кримінально-правовій теорії не існує єдності щодо розуміння змісту криміналізації. Фактично можна виділити два підходи. Одним з них настільки розширює межі криміналізації, що нею практично поглинається поняття пеналізації діянь; другий – фіксує надмірну увагу на кінцевих результатах, упускаючи з виду, що криміналізація – це перш за все процес. Вбачається, що криміналізація – це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та закріплення їх у законі про кримінальну відповідальність, як злочинів [3, с. 20].

Таким чином, криміналізація охоплює як процес визначення необхідності віднесення акту поведінки до числа злочинів або кримінальних проступків, так і один із результатів такого процесу – внесення змін до чинної редакції КК України (або в перспективі видання нового закону про кримінальну відповідальність).

Застосування заходів державного примусу – крайній інструмент впливу на людину, що застосовується лише у виключних випадках, що несуть високий рівень суспільної небезпеки для суспільства та посягають на найбільш важливу групу суспільних відносин. Для того, щоб віднести діяння до числа деліктів законодавець повинен зважити їх відповідність певним факторам криміналізації (їх також називають обставинами криміналізації, підставами та принципами тощо).

Науковці по-різному виокремлюють кількість факторів криміналізації та їх зміст. Однією з найбільш поширених позицій є диференціація факторів криміналізації діяння на підстави та принципи. Дана позиція, на нашу думку, є максимально обґрунтованою, адже охоплює аналіз як потреб суспільства у віднесенні діяння до числа злочинів або кримінальних проступків, так і відповідність сконструйованих норм правилам дотримання законодавчої техніки.

На думку Д. О. Балобанової, до підстав кримінально-правової заборони належать:

1. Суспільна небезпечність – неможливо встановити універсальний критерій, за яким можна було б визначити достатній для криміналізації ступінь суспільної небезпечності. При обговоренні кожної кримінально-правової новели необхідно вирішувати питання про наявність такої у конкретного виду діянь. Суспільною небезпечністю охоплюється наявність досить значної матеріальної або моральної шкоди, що завдається суспільству, яка, в свою чергу, впливає на пеналізацію і не є самостійною підставою криміналізації [4, с. 146–147].

Розглянемо відповідність незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги названій підставі криміналізації.

Відповідно до п. 2 ст. 1 Закону України від 22.10.1999 № 1192-XIV «Про гуманітарну допомогу», гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [5].

Таким чином, гуманітарна допомога спрямовується найменш соціально захищеним прошаркам населення та/або для підготовки до безпосереднього захисту держави від збройної агресії. Через це цілком очевидно, що незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги прямо або опосередковано призводить до:

– гуманітарної кризи та комплексу соціально-економічних проблем в державі;

– зниження рівня обороноздатності держави у випадку захисту суверенітету від збройної агресії іншої країни.

З викладеного слідує, що в окремих випадках незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги прямо посягає на воєнну безпеку держави, що, без сумніву, апріорі несе підвищений рівень суспільної небезпеки.

Впевненості щодо висновку про високий рівень суспільної небезпеки вказаного вище діяння додає і судова практика. Так, наприклад, у вироку Київського районного суду м. Одеси від 23.12.2022 по справі № 947/18460/22 зазначається наступне:

«ОСОБА_3, будучи військовослужбовцем військової частини НОМЕР_1 та проходячи військову службу на посаді розвідника-навідника 1 розвідувального відділення 2 розвідувального взводу розвідувальної роти, в порушення вимог ст.65 Конституції України, ст.ст. 9, 11, 16, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст.ст.1 – 4 Дисциплінарного Статуту Збройних Сил України, Закону України «Про гуманітарну допомогу», Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», Закону України «Про волонтерську діяльність»,усвідомлюючи *суспільно небезпечний характер своїх дій* (курсив наш – прим.), передбачаючи *суспільно небезпечні наслідки* (курсив наш – прим.) та бажаючи їх настання, діючи в умовах воєнного стану, у період з 21.03.2022 по 22.04.2022, більш точної дати досудовим слідством не встановлено, під приводом волонтерської діяльності, яка мала полягати у безоплатній передачі волонтеру ОСОБА_7 товарів гуманітарної допомоги та благодійних пожертв, безоплатно отримував куртки піксельні у кількості 8 шт., штани піксельні у кількості 8 шт. ... зі складів добровольчого батальйону «ІНФОРМАЦІЯ_2» розташованих за адресою: АДРЕСА_3 та АДРЕСА_4. Після отримання за вказаними адресами, як гуманітарної допомоги так і благодійних пожертв медичних товарів, військової амуніції та військових приладів ОСОБА_3, не зважаючи на обов`язок безоплатної передачі таких товарів волонтеру ОСОБА_7 та іншим військовим формуванням, створеним у відповідності до законодавства України, здійснював їх продаж за грошові кошти, в результаті чого отримував прибуток...» [6].

Таким чином, судом було встановлено, що діяння винного несли суспільно небезпечний характер. Повністю погоджуємось із даною тезою, адже наведена ситуація – яскравий приклад, коли незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги не тільки заподіяло шкоду групі суспільних відносин, поставлених під охорону розділу VII Особливої частини КК України, але і негативно вплинуло на рівень обороноздатності нашої держави.

На тому, що діяння у вигляді незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги несе високий рівень суспільної небезпеки наголошується у вироках Жашківського районного суду Черкаської області від 13.10.2025 по справі № 761/27189/24 [7], Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 26.11.2025 по справі № 359/12864/25 [8], Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 05.12.2025 по справі № 357/6609/25 [9], Індустріального районного суду міста Дніпра від 21.05.2025 по справі № 202/3089/25 [10] тощо.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги повністю відповідає такій обов'язковій підставі криміналізації, як суспільна небезпека (небезпечність).

Окремо зауважимо, що саме суспільна небезпека (небезпечність) – основна та обов'язкова підстава криміналізації [11, с. 215].

2. Типовість та достатня розповсюдженість антисуспільної поведінки, але з урахуванням ступеня її суспільної небезпечності [4, с. 146–147] – відповідно до офіційних статистичних даних, наданих Офісом Генерального прокурора України, лише протягом 2025 року на території нашої держави обліковано 95 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201-2 [12]. Даний факт свідчить про те, що випадки вчинення актів делінквентної поведінки даного виду – доволі поширене явище, а відтак можна констатувати про відповідність незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги названій підставі криміналізації;

3. Динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують [4, с. 146–147] – у 2022 році на території України було обліковано 384 випадки незаконного

використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, у 2023 – 189, у 2024 – 107, у 2025 році – 95 [12].

Таким чином, щороку кількість облікованих деліктів, передбачених ст. 201-2 КК України невпинно зменшується. Позитивна динаміка поширення незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги частково може пояснюватись ефективною дією ст. 201-2 КК України. Водночас, кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень даного виду залишається високою, тому стверджувати про повну невідповідність названого діяння згаданій підставі криміналізації вбачається некоректним.

Що стосується детермінантів поширення на території України кримінальних правопорушень даного виду, то, очевидно, що найбільш вираженим із них виступає широкомасштабна війна російської федерації проти України [13, с. 44]. Саме щоденні злочини держави-окупанта створюють гуманітарні катастрофи та потреби у наданні гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги найбільш соціально вразливим категоріям населення та наданні відповідної допомоги, спрямованої на підвищення рівня обороноздатності держави. При цьому, соціально-економічні проблеми підштовхують маргінально налаштованих громадян на задоволення власних корисних цілей шляхом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України.

4. Необхідність впливу кримінально-правовими заходами, при цьому потрібно враховувати, що кримінальна репресія – це крайня форма протидії найбільш небезпечним формам девіантної поведінки [4, с. 146–147].

Думається, діяння у вигляді незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, з урахуванням суспільної небезпеки та поширеності цього акту протиправної поведінки на території України, повністю відповідає згаданій підставі криміналізації, адже ефективна протидія даним негативним явищам іншими заходами державного впливу майже неможлива [14, с. 80]. Так, наприклад, закріплення адміністративної відповідальності (замість кримінальної) призведе до того, що до винного будуть застосовані заходи впливу, недостатні для його подальшого виправлення та непропорційні ступеню суспільної небезпеки акту делінквентної поведінки.

Додатковим підтвердженням викладеної вище тези є те, що саме за допомогою кримінально-правових заходів впливу законодавцю вдалось дещо стабілізувати ситуацію та покращити динаміку поширення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201-2 КК України.

5. Врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим чи іншим формам антисуспільної поведінки та як їх складова наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони [4, с. 146–147].

В умовах сьогодення незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги негативно впливає на цілий комплекс суспільних відносин (у тому числі і відносин у сфері забезпечення воєнної безпеки). У таких реаліях, з метою ефективної протидії названій групі деліктів, законодавець повинен віднайти ресурси, необхідні для реалізації кримінально-правової заборони вчинення даного акту протиправної поведінки. Окремо зауважимо, що санкція ч. 1 ст. 201-2 КК України передбачає цілий комплекс альтернативних видів покарань, застосування яких не передбачає додаткових витрат з боку держави.

6. Співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації [4, с. 146–147] – віднесення діянь, передбачених ст. 201-2 КК України, до числа кримінальних правопорушень несе очевидні позитивні наслідки, серед яких і ефективна протидія злочинності даного виду шляхом:

– виправлення засудженого шляхом застосування ефективних видів покарань, спів розмірних ступеню суспільної небезпеки діяння;

– зниження рівня злочинності шляхом психологічного впливу на поведінку маргінально налаштованих прошарків населення.

Крім підстав криміналізації вчені також виокремлюють принципи. Як вказує у своїх роботах Д. О. Балобанова, одна з головних умов оптимальності законодавства зводиться до дотримання вимог його внутрішньої узгодженості, а також до цілого ряду пов'язаних з нею вимог: 1) відсутність прогалин закону та зайвості заборони; 2) визначеність та єдність термінології. Якщо тлумачення змісту чи значення терміна, який міститься у нормативно-правовому акті, може виявитися складним для його адресату, то такому терміну доцільно надати легальне визначення, навіть якщо це призведе до збільшення тексту; 3) доцільність – можливість створення, зміни та наступного застосування положень кримінального закону, виходячи з потреб суспільства та

держави, для досягнення певних цілей, з урахуванням загально правових принципів в чітко встановлених законодавчих межах, що виявляється в побудові норм кримінального закону, визначенні їх структури, місця розташування в самому кримінальному законі та встановлення співвідношення з іншими положеннями Кримінального кодексу [4, с. 147].

Думається, чинна редакція ст. 201-2 КК України відповідає кожному із перелічених принципів, адже:

1) з метою усунення прогалин та зайвості заборон законодавець передбачив ряд роз'яснень у примітці до цієї норми, що знижують ризики неправильної кваліфікації діяння;

2) термінологія, що використовується у диспозиціях цієї статті є загальновживаною та зрозумілою. Крім того, законодавець передбачив бланкетну норму, яка дозволяє встановити зміст категорій «гуманітарна допомога», «благодійні пожертви», «безоплатна допомога»;

3) в умовах широкомасштабної війни російської федерації проти України криміналізація незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги виглядає не просто доцільним рішенням, а нагальною потребою, спрямованою на укріплення воєнної безпеки.

Таким чином, незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги відповідає широкому колу підстав (є суспільно небезпечним, типовим та поширеним на теренах України (лише у 2025 році обліковано 95 деліктів даного виду), ефективна протидія делікту неможлива без впливу кримінально-правових заходів з боку держави тощо) та принципів криміналізації. Відтак, віднесення даного діяння до числа кримінальних правопорушень стало соціально обумовленим рішенням з боку законодавця, що відповідає потребам сьогодення.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків є дослідження зарубіжного досвіду регулювання кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Список використаної літератури:

1. Березняк В. С., Каторкін Р. А., Рукіна Д. О. Акти екоциду як загроза швидкому післявоєнному відновленню України. Post-War Reconstruction of Ukraine: Legal, Political and Economic Challenges in Historical Perspective : scientific monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2025. P. 24–43.

2. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу як акти посягання на воєнну безпеку України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 736–760.

3. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2014. № 1 (2). С. 19–28.

4. Балобанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. 2009. № 47. С. 145–148.

5. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text (дата звернення: 01.02.2026).

6. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 23.12.2022 по справі № 947/18460/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108028403

7. Вирок Жашківського районного суду Черкаської області від 13.10.2025 по справі № 761/27189/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130918419

8. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 26.11.2025 по справі № 359/12864/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132384755

9. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 05.12.2025 по справі № 357/6609/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132360640

10. Вирок Індустріального районного суду міста Дніпра від 21.05.2025 по справі № 202/3089/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127932984 (дата звернення: 01.02.2026).

11. Каторкін Р. А. Окремі питання кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 215–221.

12. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора: офіційний вебсайт. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 01.02.2026).

13. Каторкін Р. А. Детермінанти колабораційної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 44–51.

14. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності. Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти : кол. монографія. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 79–102.

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.37

ЛОШИЦЬКИЙ М.В.

ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДНЬОГО ЕТАПУ ПЛАНУВАННЯ ЗАХОДІВ З ОПЕРАТИВНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ФАКТАМИ РОЗКРАДАНЬ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС ЗАКУПІВЕЛЬ ПАЛИВНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

FEATURES OF THE PRELIMINARY STAGE OF PLANNING MEASURES FOR OPERATIONAL SUPPORT OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASES OF MISAPPROPRIATION OF BUDGET FUNDS DURING PURCHASES OF FUEL AND LUBRICANTS

В статті визначено особливості попереднього етапу планування заходів з оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів. З'ясовано, що особливістю зазначеної категорії кримінальних проваджень є те, що розкрадання бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів, здебільшого, мають складний механізм вчинення, характеризуються корупційними зв'язками, груповим характером протиправної діяльності та використанням легальних господарських процедур для приховування злочинної діяльності. У зв'язку з цим попередній етап планування передбачає необхідність одночасної перевірки декількох взаємопов'язаних версій, які охоплюють як обставини вчинення кримінального правопорушення, так і діяльність осіб, причетних до його організації, забезпечення та приховування. Встановлено, що особливістю розслідування розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів є те, що коло основних фігурантів нерідко встановлюється вже на початковому етапі кримінального провадження. У зв'язку з цим висунуті версії, як правило, охоплюють не окремі факти, а комплекс взаємопов'язаних обставин, які характеризують усі елементи складу кримінального правопорушення. Зроблено висновок, що попередній етап планування заходів з оперативного супроводження кримінальних проваджень щодо розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів має визначальне значення для ефективності подальшого розслідування злочинної діяльності. Саме на цьому етапі формуються основні напрями перевірки версій, визначаються суб'єкти взаємодії, обсяг оперативних заходів та слідчих (розшукових) дій, можливості забезпечення доказової бази та відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Окрему увагу необхідно приділяти встановленню всіх співучасників злочинної діяльності, оскільки кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель часто мають організований характер та ґрунтуються на корупційних зв'язках між представниками замовника, постачальниками, посередниками та окремими посадовими особами контролюючих органів. У таких випадках кожному учаснику злочинної схеми відводиться окрема роль залежно від його службового становища, повноважень та функцій у процедурі закупівлі.

Ключові слова: *планування, протидія, взаємодія, виявлення, розслідування, документування, оперативне обслуговування, оперативне супроводження, злочин, розкрадання, кримінальне правопорушення, організована злочинність, заходи, оперативно-розшукова діяльність, працівник оперативного підрозділу, слідчий,*

© ЛОШИЦЬКИЙ М.В. – доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри військового права та правоохоронної діяльності (Національний університет оборони України) https://orcid.org/0000-0003-0533-0079

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Національна поліція України, публічні закупівлі, паливно-мастильні матеріали, бюджетні кошти.

The article identifies the features of the preliminary stage of planning measures for operational support of criminal proceedings on the facts of embezzlement of budget funds during the procurement of fuel and lubricants. It was found that the peculiarity of the specified category of criminal proceedings is that embezzlement of budget funds during the procurement of fuel and lubricants, for the most part, has a complex mechanism of commission, is characterized by corruption ties, group nature of illegal activity and the use of legal business procedures to conceal criminal activity. In this regard, the preliminary stage of planning involves the need to simultaneously verify several interrelated versions, which cover both the circumstances of the commission of a criminal offense and the activities of persons involved in its organization, provision and concealment. It has been established that the peculiarity of the investigation of embezzlement of budget funds during the procurement of fuel and lubricants is that the circle of the main defendants is often established at the initial stage of criminal proceedings. In this regard, the versions put forward, as a rule, cover not individual facts, but a complex of interrelated circumstances that characterize all elements of the criminal offense. It is concluded that the preliminary stage of planning measures for operational support of criminal proceedings regarding the embezzlement of budget funds during the procurement of fuel and lubricants is of decisive importance for the effectiveness of further investigation of criminal activity. It is at this stage that the main directions of verification of versions are formed, the subjects of interaction, the scope of operational measures and investigative (search) actions, the possibilities of providing an evidentiary base and compensation for the damage caused by the criminal offense are determined. Special attention should be paid to identifying all accomplices in criminal activity, since criminal offenses in the field of public procurement are often organized in nature and are based on corrupt ties between representatives of the customer, suppliers, intermediaries and individual officials of regulatory bodies. In such cases, each participant in the criminal scheme is assigned a separate role depending on their official position, powers, and functions in the procurement procedure.

Key words: *planning, counteraction, interaction, detection, investigation, documentation, operational service, operational support, crime, embezzlement, criminal offense, organized crime, measures, operational and investigative activities, operational unit employee, investigator, National Police of Ukraine, public procurement, fuel and lubricants, budget funds.*

Постановка проблеми. На початковому етапі досудового розслідування залежно від слідчих ситуацій та злочину, який розслідується, слідчий постійно використовує можливості підрозділів, наділених оперативно-розшуковою юрисдикцією. Так, на підставі матеріалів, отриманих в результаті оперативно-розшукової діяльності, приймаються рішення про проведення раніше не запланованих слідчих (розшукових) дій, про вироблення найбільш доцільної тактики проведення слідчих (розшукових) дій (наприклад, кали стало відомо, що особа, яку слід допитати, має намір дати завідомо неправдиві показання), про підвищення ефективності окремих слідчих (розшукових) дій (наприклад, перед обшуком була отримана інформація про те, де саме можуть зберігатися знаряддя злочину) тощо. Завдяки використанню оперативно-розшукових можливостей оперативного підрозділу слідчий отримує інформацію про ті заходи, які вживають знайомі підозрюваного для приховання слідів злочину, та інших намаганнях протидіяти його всебічному і повному розкриттю. При цьому слідчий має можливість попередити небажані дії, протидіяти їм, а інколи затримати співучасників злочину [1].

Ефективність оперативного супроводження кримінальних проваджень щодо розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів значною мірою залежить від належної організації процесу планування відповідних заходів. Саме планування забезпечує узгодженість дій слідчого та оперативних підрозділів, визначення пріоритетних напрямів документування злочинної діяльності, своєчасне отримання доказової інформації та ефективне використання наявних оперативних можливостей.

Особливого значення набуває попередній етап планування, оскільки саме на ньому здійснюється аналіз вихідної інформації, формуються слідчі та оперативно-розшукові версії, визначаються можливі способи вчинення кримінальних правопорушень, коло причетних осіб, джерела доказової інформації та перспективні напрями подальшого розслідування. Водночас специфіка розкрадань бюджетних коштів у сфері закупівель паливно-мастильних матеріалів, що характеризуються складними фінансово-господарськими механізмами, використанням корупційних зв'язків, організованим характером діяльності та значним рівнем латентності, зумовлює необхідність комплексного підходу до організації такого планування.

У зв'язку з цим дослідження особливостей попереднього етапу планування заходів оперативного супроводження кримінальних проваджень у зазначеній сфері має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дозволяє визначити найбільш ефективні підходи до організації взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами, побудови версій, визначення обсягу необхідних заходів та забезпечення належного доказування у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання планування діяльності в органах та підрозділах Національної поліції України були предметом дослідження багатьох вчених, серед яких В. О. Артем'єв, О. В. Артеменко, К. Л. Бугайчук, С. В. Васюк, І. М. Ковальов, М. О. Лиса, А. А. Нікітін, С. В. Пеньков, О. Ю. Салманова, І. О. Святокум, І. Б. Стахура, В. В. Шендрик, М. О. Яковенко та інші.

Проте, незважаючи на широкий спектр змістовних наукових праць із зазначеної проблематики, слід констатувати, що за межами цих та інших досліджень залишилися питання планування заходів з оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Метою статті є визначення особливостей попереднього етапу планування заходів з оперативного супроводження кримінальних проваджень за фактами розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів.

Виклад основного матеріалу. В теорії оперативно-розшукової діяльності під плануванням організації роботи оперативних підрозділів Національної поліції розуміється конструктивна діяльність оперативного підрозділу (окремо взятого працівника), яка полягає у визначенні конкретних завдань, що випливають із аналізу оперативної обстановки (ситуації), у висуненні обґрунтованих передбачень щодо обставин, пов'язаних зі злочинними подіями, можливих варіантів їх розвитку і виборі на цій основі найбільш характерних засобів і прийомів оперативно-розшукових дій [2].

Увесь процес планування умовно може бути поділений на три етапи:

– попередній, на якому збирається необхідна для планування інформація, її вивчення і оцінка, проте, якщо такої інформації бракує або недостатньо, то вживають заходів для її отримання;

– основний етап – це, власне, процес самого планування;

– наступний – фіксація результатів планування у відповідних письмових документах [3].

В межах наукової статті пропонуємо особливості попереднього етапу планування заходів з оперативного супроводження кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері публічних закупівель.

На попередньому етапі планування заходів з оперативного супроводження кримінальних проваджень щодо розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів здійснюється спільний аналіз слідчим та працівником оперативного підрозділу наявної інформації, необхідної для визначення основних напрямів документування протиправної діяльності, побудови слідчих та оперативно-розшукових версій, а також вироблення найбільш ефективних шляхів їх перевірки. Саме на цьому етапі закладаються організаційні та тактичні основи подальшого оперативного супроводження кримінального провадження.

Особливістю зазначеної категорії кримінальних проваджень є те, що розкрадання бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів, здебільшого, мають складний механізм вчинення, характеризуються корупційними зв'язками, груповим характером протиправної діяльності та використанням легальних господарських процедур для приховування злочинної діяльності. У зв'язку з цим попередній етап планування передбачає необхідність одночасної перевірки декількох взаємопов'язаних версій, які охоплюють як обставини вчинення кримінального правопорушення, так і діяльність осіб, причетних до його організації, забезпечення та приховування.

У процесі аналізу первинної інформації слідчий та оперативний працівник висувають насамперед так звані версії кваліфікації. Необхідність їх побудови обумовлена тим, що виявлені факти можуть містити ознаки різних кримінальних правопорушень залежно від конкретних способів реалізації злочинного умислу. Зокрема, у первинних матеріалах можуть одночасно вбачатися ознаки злочинів, передбачених ст. 191, 364, 368, 369 Кримінального кодексу України, а також підпорядкованих злочинів, пов'язаних із службовим підробленням, використанням підроблених документів, легалізацією коштів, одержаних злочинним шляхом тощо.

Версії висуваються з урахуванням криміналістичної характеристики зазначених видів злочинів, на підставі зібраної інформації в кримінальному провадженні. При цьому, характерною особливістю розслідування злочинів у сфері публічних закупівель є встановлення особи або осіб, які причетні до його вчинення вже на початковому етапі розслідування, тому версії, як правило, торкаються не окремих фактів, а охоплюють декілька важливих обставин, а інколи і всі елементи, які утворюють склад злочину. Окрім версій кваліфікації паралельно висуваються версії стосовно осіб, які можуть володіти необхідною інформацією про злочин (свідків) [4, с. 97].

Практика свідчить, що найбільш поширеними способами таких розкрадань є:

– завищення вартості паливно-мастильних матеріалів;
– фіктивне постачання товару;
– постачання пального нижчої якості;
– недопоставка паливно-мастильних матеріалів;
– укладення антиконкурентних узгоджених договорів;
– використання підконтрольних або фіктивних суб'єктів господарювання;
– незаконне внесення змін до істотних умов договорів;
– документальне оформлення безтоварних операцій.

Урахування зазначених способів вчинення кримінальних правопорушень дозволяє правильно визначити напрями документування, встановити необхідні джерела доказової інформації та обрати найбільш ефективні форми оперативного супроводження.

У кримінальних провадженнях зазначеної категорії доцільно виокремлювати:

– версії кваліфікації;
– версії щодо способу вчинення кримінального правопорушення;
– версії щодо кола співучасників;
– версії щодо джерел доказової інформації;
– версії щодо способів приховування злочинної діяльності;
– версії щодо напрямів легалізації викрадених коштів;
– версії щодо наявності інших епізодів злочинної діяльності.

Особливістю розслідування розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів є те, що коло основних фігурантів нерідко встановлюється вже на початковому етапі кримінального провадження. У зв'язку з цим висунуті версії, як правило, охоплюють не окремі факти, а комплекс взаємопов'язаних обставин, які характеризують усі елементи складу кримінального правопорушення.

Паралельно із версіями кваліфікації висуваються версії щодо осіб, які можуть володіти інформацією про обставини вчинення кримінального правопорушення. До таких осіб можуть належати:

– представники замовника:
– посадові особи, відповідальні за проведення закупівель;
– керівники та їх заступники;
– працівники бухгалтерії;
– працівники договірних та тендерних відділів;
– матеріально відповідальні особи;
– особи, уповноважені на приймання паливно-мастильних матеріалів;
– представники постачальника:
– працівники бухгалтерії;
– водії;
– експедитори;
– юристи;
– працівники складів;
– особи, відповідальні за логістику та транспортування пального.

Важливе значення на попередньому етапі планування має побудова версій щодо об'єктивних та суб'єктивних елементів складу кримінального правопорушення. Зокрема, висунення версій щодо способу вчинення злочину дозволяє моделювати поведінку злочинців до, під час та після реалізації злочинного умислу, що, у свою чергу, сприяє визначенню основних напрямів проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та заходів оперативного (ініціативного) пошуку.

Окрему увагу необхідно приділяти встановленню всіх співучасників злочинної діяльності, оскільки кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель часто мають організований характер та ґрунтуються на корупційних зв'язках між представниками замовника, постачальниками, посередниками та окремими посадовими особами контролюючих органів. У таких випадках кожному учаснику злочинної схеми відводиться окрема роль залежно від його службового становища, повноважень та функцій у процедурі закупівлі.

Під час висунення версій щодо суб'єктивної сторони кримінального правопорушення необхідно враховувати, що досліджувані злочини вчиняються виключно умисно. Типові пояснення службових осіб про незнання вимог законодавства не можуть автоматично свідчити про відсутність умислу, оскільки відповідно до ст. 68 Конституції України незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

На попередньому етапі планування важливе значення має інформаційно-аналітичне забезпечення оперативного супроводження. З цією метою здійснюється:

– аналіз інформації, розміщеної в електронній системі закупівель Prozorro;
– вивчення ризик-індикаторів публічних закупівель;
– аналіз фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання;
– встановлення афілійованості учасників закупівлі;
– аналіз податкової інформації;
– перевірка руху коштів;
– аналіз логістики постачання паливно-мастильних матеріалів;
– встановлення фактичного обсягу використання пального;
– аналіз товарно-транспортних накладних, паливних карток, GPS-маршрутів транспорту, сертифікатів якості тощо.

Крім того, на даному етапі слідчий та оперативний працівник повинні визначити:

– наявність оперативних можливостей отримання інформації із злочинного середовища;
– необхідність встановлення нових співучасників;
– доцільність проведення заходів щодо забезпечення збереження речових доказів;
– наявність майна та коштів, на які може бути накладений арешт;
– необхідність залучення працівників оперативно-технічних підрозділів;
– доцільність проведення окремих заходів оперативного (ініціативного) пошуку;
– необхідність використання негласного апарату;
– ризики протидії розслідуванню, знищення документів або виведення активів.

На цьому ж етапі вирішується питання про необхідність заведення справи оперативного супроводження кримінального провадження. Здебільшого, таке рішення приймається у випадках, коли документування злочинної діяльності потребує проведення значної кількості оперативних заходів, використання негласних можливостей та забезпечення тривалої взаємодії між слідчим і оперативними підрозділами.

Висновки. Таким чином, попередній етап планування заходів з оперативного супроводження кримінальних проваджень щодо розкрадань бюджетних коштів під час закупівель паливно-мастильних матеріалів має визначальне значення для ефективності подальшого розслідування злочинної діяльності. Саме на цьому етапі формуються основні напрями перевірки версій, визначаються суб'єкти взаємодії, обсяг оперативних заходів та слідчих (розшукових) дій, можливості забезпечення доказової бази та відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Список використаних джерел:

1. Гумін О.М. Використання слідчим сил та засобів оперативних підрозділів на досудовому розслідуванні. *Форум права*. 2013. № 1. С. 237–242. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_42.pdf.

2. Регульський В. Л. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : правові та організаційні основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.00.06. Київ, 1997. 27 с.

3. Федчак І.А. Організаційно-тактичні основи оперативного обслуговування об'єктів (галузей) економіки підрозділами ДСБЕЗ МВС України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: КНУВС, 2009. 268 с.

4. Меденцев А.М. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері державних закупівель: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса: МГУ, 2015. 214 с.

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.14:343.98:343.352
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.38

ПЕЛІВАН І.С.

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК ЗАСІБ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

OVERTOWN INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS AS A MEANS OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING CORRUPTION OFFENCES

У науковій статті досліджено особливості використання негласних слідчих (розшукових) дій як засобу доказування у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень. Проаналізовано нормативно-правові засади проведення НСРД, визначено їх значення у процесі виявлення, фіксації та документування корупційної діяльності, а також розкрито проблемні аспекти допустимості доказів, отриманих у результаті проведення таких процесуальних дій. Особливу увагу приділено судовій практиці Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду щодо оцінки належності й допустимості доказів, здобутих під час проведення НСРД. У статті акцентовано увагу на типових порушеннях, які допускаються під час організації, проведення та процесуального оформлення результатів НСРД. Зокрема, проаналізовано проблеми недотримання процесуальних строків передачі протоколів прокурору, неналежного оформлення додатків до протоколів, порушення порядку пакування та зберігання технічних носіїв інформації, а також випадки складання протоколів особами, які фактично не здійснювали відповідну процесуальну дію. Обґрунтовано, що подібні порушення можуть негативно впливати на допустимість доказової інформації та ставити під сумнів законність її отримання. Окремо досліджено питання відкриття стороні захисту процесуальних документів, які стали правовою підставою для проведення НСРД, а також проблематику використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій в інших кримінальних провадженнях. Встановлено, що недотримання вимог кримінального процесуального законодавства у цій сфері істотно впливає на можливість перевірки судом законності отримання доказів та забезпечення права особи на справедливий судовий розгляд. За результатами проведеного дослідження зроблено висновок про необхідність удосконалення правозастосовної практики у сфері проведення НСРД, забезпечення належного процесуального контролю за їх проведенням, а також формування єдиних підходів до оцінки допустимості доказів у кримінальному провадженні. Наголошено на важливості дотримання балансу між ефективністю протидії корупційним правопорушенням та гарантіями захисту прав і свобод людини у кримінальному процесі.

Ключові слова: *негласні слідчі (розшукові) дії, доказування, допустимість доказів, кримінальне провадження, корупційні правопорушення, ВАКС, Верховний Суд, процесуальні гарантії, слідчий.*

The scientific article examines the features of using covert investigative (search) actions as a means of evidence in criminal proceedings regarding corruption offenses. The regulatory and legal principles of conducting covert investigative (search) actions are analyzed, their significance in the process of detecting, recording and documenting corruption activities is determined, and problematic aspects of the admissibility of

© ПЕЛІВАН І.С. – прокурор (Офісу Генеральної прокуратури) https://orcid.org/0009-0008-0428-7914

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

evidence obtained as a result of such procedural actions are revealed. Particular attention is paid to the judicial practice of the Supreme Court and the High Anti-Corruption Court regarding the assessment of the relevance and admissibility of evidence obtained during the conduct of covert investigative (search) actions. The article focuses on typical violations that are allowed during the organization, conduct and procedural registration of the results of the NSRD. In particular, the problems of failure to comply with the procedural deadlines for transferring protocols to the prosecutor, improper registration of annexes to the protocols, violation of the procedure for packaging and storing technical media, as well as cases of compiling protocols by persons who did not actually perform the relevant procedural action, are analyzed. It is substantiated that such violations can negatively affect the admissibility of evidentiary information and call into question the legality of its receipt. Separately, the issue of disclosure to the defense of procedural documents, which became the legal basis for conducting a NSR, as well as the issue of using the results of covert investigative (search) actions in other criminal proceedings was investigated. It was established that failure to comply with the requirements of criminal procedural legislation in this area significantly affects the ability of the court to verify the legality of obtaining evidence and ensuring the right of a person to a fair trial. Based on the results of the study, a conclusion was drawn about the need to improve law enforcement practice in the field of conducting NSRD, ensuring proper procedural control over their conduct, as well as the formation of unified approaches to assessing the admissibility of evidence in criminal proceedings. The importance of maintaining a balance between the effectiveness of combating corruption offenses and guarantees for the protection of human rights and freedoms in criminal proceedings was emphasized.

Key words: *covert investigative (search) actions, evidence, admissibility of evidence, criminal proceedings, corruption offenses, the Supreme Court of Justice, the Supreme Court, procedural guarantees, investigator.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку кримінальної юстиції та посилення протидії корупційним правопорушенням особливого значення набуває ефективне використання негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) як одного з ключових засобів отримання доказової інформації у кримінальному провадженні. Специфіка корупційних злочинів, їх латентний характер, використання складних механізмів приховування протиправної діяльності, а також високий рівень конспірації учасників обумовлюють необхідність застосування спеціальних процесуальних форм фіксації доказів, серед яких НСРД займають провідне місце.

Актуальність теми дослідження зумовлена також неоднорідністю судової практики щодо оцінки допустимості доказів, отриманих у результаті проведення НСРД, наявністю численних процесуальних порушень під час їх проведення та документування, а також необхідністю забезпечення балансу між ефективністю боротьби з корупцією і дотриманням прав та свобод людини у кримінальному провадженні. Практика Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду свідчить про існування дискусійних підходів до оцінки процесуальних недоліків під час проведення НСРД, що потребує наукового осмислення та вироблення єдиних правозастосовних підходів.

Крім того, актуальність дослідження посилюється необхідністю вдосконалення процесуального порядку проведення НСРД, належного оформлення їх результатів та забезпечення ефективного судового контролю за законністю отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні неодноразово ставали предметом наукових досліджень. Значний внесок у розроблення теоретичних засад НСРД зробили В. А. Колеснік, Є. Д. Скулиш, В. Д. Берназ, М. П. Водько, Є. Д. Лук'янчиков та інші вчені, які досліджували правову природу цих процесуальних дій, їх місце у системі доказування та особливості правового регулювання.

Окремі аспекти допустимості доказів, отриманих у результаті проведення НСРД, висвітлені у працях О. В. Геселева, А. В. Панової, І. Л. Чупрікової та інших науковців. У своїх роботах вони звертають увагу на проблеми процесуального оформлення результатів НСРД, відкриття відповідних матеріалів стороні захисту, а також на наслідки допущених процесуальних порушень для оцінки доказів у суді.

Водночас аналіз наукової літератури та сучасної судової практики свідчить, що окремі питання використання результатів НСРД у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень залишаються дискусійними. Насамперед це стосується критеріїв допустимості таких доказів, особливостей їх оцінки судами та впливу процесуальних порушень на можливість використання результатів НСРД у доказуванні. Зазначені обставини зумовлюють необхідність подальшого дослідження цієї проблематики з урахуванням практики Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду.

Метою статті є дослідження особливостей використання негласних слідчих (розшукових) дій як засобу доказування у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень, а також аналіз проблем допустимості доказів, отриманих у результаті проведення НСРД.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання:**

Проаналізувати нормативно-правові засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

Дослідити особливості використання результатів НСРД як доказів у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень.

Визначити типові процесуальні порушення, що допускаються під час проведення та документування НСРД, і їх вплив на допустимість доказів.

Проаналізувати сучасну судову практику Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду щодо оцінки допустимості доказів, отриманих у результаті проведення НСРД.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах реформування кримінальної юстиції України особливого значення набуває забезпечення ефективності доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із корупційними правопорушеннями. Одним із найбільш результативних інструментів отримання доказової інформації виступають НСРД, застосування яких дозволяє виявляти приховані форми злочинної діяльності, фіксувати протиправну поведінку та забезпечувати належне документування обставин кримінального правопорушення.

Проведення НСРД в кримінальному провадженні регулюється рядом нормативно правових актів, перший із яких це Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), де визначено порядок проведення НСРД. Наступними актами є Закон України «Про державну таємницю» та Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Окремим документом, який регламентує порядок проведення НСРД є Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генерального прокурора України, міністра Внутрішніх справ України, головою Служби безпеки України, головою Адміністрації державної прикордонної служби України, міністром Фінансів України, міністром юстиції України 16.11.2012 №114/1042/516/1199/936/1687/5.

Проаналізувавши думки науковців, можна спостерігати неоднозначне їх трактування. Так, В. А. Колеснік зазначає, що «негласні дії органів досудового розслідування, як і інші слідчі (розшукові) дії, слід розуміти як передбачені КПК заходи, що застосовуються компетентними особами для збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів під час досудового розслідування» [1].

Є.Д. Скулиш стверджує, що «негласними слідчими (розшуковими) є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів, або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню» [2].

М. П. Водько зазначає, що «негласна слідча (розшукова) дія – це передбачена КПК дія, яка проводиться за рішенням слідчого або прокурора з санкції слідчого судді та яка не підлягає розголошенню, що здійснюється з використанням негласних засобів і методів ОРД та технічних засобів з метою повного та об'єктивного досудового розслідування, забезпечення захисту прав та інтересів учасників кримінального провадження» [3].

Деякі науковці стверджують, що «НСРД – це різновид слідчих (розшукових) дій, порядок проведення яких закріплений у процесуальному законі, мають пізнавальну спрямованість, істотно зачіпають права та законні інтереси осіб, в необхідних випадках забезпечуються державним примусом і проводяться приховано від осіб, які не беруть участь у конкретному кримінальному провадженні» [4].

На нашу думку, слушним є висновок В. Д. Берназа, який стверджує, що НСРД – це різновид слідчих (розшукових) дій, які, як правило, проводяться у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів у разі, якщо відомості про злочин і особу, яка його вчинила, не можливо отримати в інший спосіб та спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку уже отриманих доказів у конкрет ному кримінальному провадженні, відомості

про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком передбачених КПК» [5].

Проаналізувавши думки науковців, хочемо надати власне тлумачення. Так, НСРД – це різновид слідчих (розшукових) дій, які проводяться слідчим у кримінальному провадженні, або за його дорученням – уповноваженими оперативними підрозділами, та спрямовані на отримання або перевірку доказів у конкретному кримінальному провадженні і здійснюються у разі, якщо відомості про злочин і особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Негласні слідчі (розшукові) дії доцільно класифікувати залежно від їх функціонального призначення та характеру процесуальних завдань, що виконуються під час досудового розслідування. Умовно такі дії можна поділити на дві основні групи. До першої належать НСРД, пов'язані з отриманням інформації шляхом втручання у приватне спілкування особи, що передбачені положеннями параграфа 2 глави 21 КПК України. Другу групу становлять інші види НСРД, регламентовані параграфом 3 зазначеної глави КПК України, які спрямовані на виявлення та фіксацію відомостей, що мають доказове значення для кримінального провадження.

Проведення НСРД у кримінальному провадженні можливе виключно за наявності визначених законом підстав та з дотриманням установленої процесуальної процедури. Оцінка достатності підстав для здійснення НСРД покладається на слідчого, прокурора, а у випадках, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, – на слідчого суддю, який розглядає відповідне клопотання сторони обвинувачення. При прийнятті рішення щодо необхідності проведення таких дій уповноважені суб'єкти кримінального провадження враховують сукупність отриманої гласної та негласної інформації, матеріали оперативно-службової діяльності, доручення правоохоронних органів, а також відомості, отримані в межах міжнародного співробітництва компетентних органів різних держав. Законні підстави НСРД є гарантією дотримання законності при їх проведенні.

Необхідно констатувати, що законодавець дає перелік приводів для застосування підстав проведення оперативно-розшукової діяльності в частині другій ст. 6 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», але не дає переліку підстав для здійснення НСРД, тому практично НСРД мають підстави, аналогічні до підстав проведення оперативно-розшукової діяльності. Отже, проведення будь-якої НСРД допускається тільки при наявності одночасно і приводу, і підстави, тому приводи – це передбачені законодавством або нормативними актами фактичні відомості, які надійшли від джерел (гласних або негласних), оформлені документально та містять відомості про підставу для проведення НСРД.

До підстав для проведення НСРД закон визначає наявність інформації про злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами, наявність інформації про осіб, які готують або вчинили злочини, наявність інформації про осіб, які переховуються від органів розслідування або ухиляються від відбування кримінальної відповідальності.

У разі необхідності проведення певної НСРД суб'єкти кримінального провадження виносять клопотання. Розгляд клопотань здійснюється головою чи за його визначенням іншим суддею Апеляційного суду в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення НСРД протягом шести годин з моменту його отримання за участю особи, яка подала клопотання. Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД, то вона повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК України.

Вимоги до процесуального оформлення рішення про проведення НСРД визначаються положеннями ст. 251 КПК України, тоді як порядок фіксації їх перебігу та результатів регламентується ст. 252 КПК України. При цьому документування результатів НСРД має здійснюватися з дотриманням загальних засад фіксації кримінального провадження, що забезпечує допустимість та належність отриманих доказів у подальшому судовому розгляді.

Особливого значення НСРД набувають під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, зокрема у випадках використання безготівкових фінансових операцій. У таких провадженнях ефективним процесуальним інструментом виступає моніторинг банківських рахунків, передбачений ст. 269-1 КПК України. Застосування зазначеної НСРД дозволяє отримувати інформацію щодо руху грошових коштів, встановлювати взаємозв'язки між учасниками протиправної діяльності та виявляти ознаки легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Водночас законодавець обмежує можливість застосування моніторингу банківських рахунків колом уповноважених органів досудового розслідування. Відповідно до вимог ст. 269-1 КПК України, ініціювання такої НСРД можливе у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності НАБУ та БЕБ України. У таких випадках прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням у порядку, передбаченому статтями 246, 248, 249 КПК України, для отримання дозволу на проведення моніторингу банківських рахунків.

Поряд із цим, важливе місце у системі НСРД посідає контроль за вчиненням злочину, правове регулювання якого визначене ст. 271 КПК України. Зазначена НСРД може реалізовуватися у формах контрольованої поставки, оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту та імітування обстановки злочину. Використання таких форм контролю сприяє своєчасному виявленню злочинної діяльності, фіксації протиправної поведінки особи та отриманню доказової інформації, необхідної для ефективного здійснення кримінального провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 252 та ч. 1 ст. 104 КПК України за результатами проведення НСРД складається протокол, у якому має бути повно та послідовно зафіксовано хід проведення відповідної процесуальної дії. Водночас на практиці поширеною проблемою є формальний підхід до оформлення таких протоколів, коли у них відображаються лише отримані результати без детального опису перебігу НСРД.

Зокрема, під час проведення контролю за вчиненням злочину нерідко не зазначаються відомості про осіб, які встановлювали спеціальне технічне обладнання, його характеристики, час та маршрут пересування залученої особи, а також інші обставини проведення НСРД. Такі недоліки можуть свідчити про порушення вимог кримінального процесуального законодавства та в подальшому ставити під сумнів допустимість отриманих доказів у судовому провадженні.

Відповідно до ч. 1 ст. 106 КПК України протокол процесуальної дії складається під час її проведення або безпосередньо після завершення тією посадовою особою, яка здійснювала відповідну НСРД. Недотримання цих вимог, зокрема складання протоколу через значний проміжок часу або іншою особою, може бути підставою для визнання отриманих доказів недопустимими.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 106 КПК України речі, документи та технічні носії інформації, отримані під час НСРД, повинні бути належним чином упаковані та долучені до протоколу одразу після завершення процесуальної дії. На практиці ж нерідко допускаються порушення порядку пакування та зберігання носіїв інформації, зокрема повторне використання карт пам'яті під час проведення інших НСРД, що ставить під сумнів автентичність і допустимість отриманих доказів у кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 3 ст. 252 КПК України протоколи про проведення НСРД разом із додатками повинні бути передані прокурору не пізніше двадцяти чотирьох годин із моменту припинення відповідної процесуальної дії. Однак аналіз слідчої практики свідчить про наявність випадків недотримання зазначених процесуальних строків, а також неналежного оформлення додатків до протоколів НСРД. Зокрема, на практиці трапляються ситуації, коли протоколи передаються прокурору без технічних носіїв інформації чи інших додатків, які долучаються пізніше або взагалі не передаються у встановленому порядку. Такі порушення негативно впливають на забезпечення цілісності доказової інформації та можуть ставити під сумнів допустимість отриманих доказів.

Окремою проблемою залишається питання належного суб'єкта складання протоколу НСРД. Відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства, протокол має складатися саме тією службовою особою, яка безпосередньо проводила відповідну процесуальну дію. Водночас у практичній діяльності правоохоронних органів зустрічаються випадки, коли фактичне проведення НСРД здійснюють працівники оперативно-технічних підрозділів, а оформлення протоколу покладається на інших оперативних працівників. Подібні процесуальні недоліки мають латентний характер та, як правило, виявляються вже під час судового розгляду кримінального провадження, що може бути підставою для визнання відповідних доказів недопустимими [6].

Іншою типовою проблемною ситуацією є дії, вчинені під час проведення такої НСРД як контроль за вчиненням злочину, а саме оформлення процесуальної дії – використання заздалегідь ідентифікованих засобів що визначено ч. 1 ст. 273 КПК України. Як правило, слідчий, оперативний працівник ідентифікуючи, а іноді і помічаючи спеціальними хімічними речовинами грошові купюри, виготовляючи імітаційні засоби, оформлює дану процесуальну дію звичайним протоколом огляду в присутності двох понятих та особи, якій дані грошові кошти вручаються для передачі у якості неправомірної вигоди чи для придбання наркотичних засобів (тобто за участі особи, яка залучена до конфіденційного співробітництва). Разом із тим, дана процесуальна дія, відповідно до ч. 1 ст. 273 КПК України відноситься до НСРД і на думку багатьох правників повинна

проводитися відповідно до вимог ст. 517 КПК України в частині охорони державної таємниці, а особи, які залучені слідчим чи прокурором до участі в даній НСРД, повинні мати допуск до державної таємниці. Оформлення даної процесуальної дії – використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів, відноситься до НСРД і повинно відбуватися шляхом складення відповідного протоколу про хід та результати НСРД – контроль за вчиненням злочину, а не протоколом огляду, як це робиться зазвичай на практиці. Причини застосування саме такого, на нашу думку не зовсім правильного, але єдино дієвого підходу знаходяться у площині тривалості та складності оформлення відповідного допуску до державної таємниці для залучених до НСРД осіб. Однак незважаючи на це не додержання вимог статей 104, 106, 252, 273, 517 КПК України може потягнути за собою недопустимість такого доказу.

Питання допустимості доказів, отриманих у результаті проведення НСРД, у кримінальному провадженні викликають великий науковий інтерес. Погоджуємося з науковою думкою про те, що закритий, конфіденційний характер НСРД об'єктивно зумовлює і проблему підтвердження достовірності отриманих у їх результату відомостей, їх оцінки з погляду належності та допустимості та, як наслідок, обгрунтування легітимності використання як доказів у кримінальному провадженні [7].

Одна з найбільш поширених підстав визнання доказів недопустимими – не відкриття частини матеріалів, отриманих у результаті НСРД, стороні захисту в порядку ст. 253, 290 КПК України, а також неповідомлення осіб щодо яких проводились такі дії відповідно до ч. 1 ст. 253 КПК України. При цьому, конкретний час повідомлення визначається з урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення НСРД.

Разом із тим, у кожному конкретному випадку під час вирішення питання про допустимість таких доказів суд враховує всі обставини та неможливість відкриття матеріалів НСРД з незалежних від сторони обвинувачення причин. Зокрема, якщо сторона обвинувачення під час досудового розслідування своєчасно вжила всіх необхідних і залежних від неї заходів, спрямованих на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, однак такі документи не були розсекречені з причин, що не залежали від волі та процесуальної поведінки прокурора, суд не може автоматично визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами з мотивів не відкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення.

З цього питання важливою є постанова Великої палати Верховного суду у справі № 751/7557/15-к від 16.01.2019, до прийняття якої у випадках неможливості відкриття прокурором матеріалів НСРД протокол НСРД не використовувався як доказ, попри об'єктивні причини. Така відмова в розсекреченні на стадії досудового розслідування автоматично призводила до визнання доказів недопустимими без надання причинам нерозсекречення об'єктивної правової оцінки судом. І це мало місце попри те, що прокурор не має жодного процесуального засобу вплинути на ситуацію або змінити її.

Як зазначив суд у таких випадках потрібно враховувати особливості процедури розсекречення зазначених матеріалів, результат якої залежить не лише від сторони обвинувачення. Адже прокурор не є самостійним суб'єктом розсекречення. Він зобов'язаний звернутися з відповідним погодженим клопотанням до експертної комісії з питань таємниць, яка й приймає відповідне рішення з урахуванням державних інтересів щодо збереження інформації в таємниці. Тільки після розсекречення прокурор може долучити їх до матеріалів провадження. Якщо ж комісія не розсекретить таких документів через загрозу заподіяння шкоди державним інтересам, то, відповідно, їх відкриття стороні захисту в порядку ст. 290 КПК України з урахуванням попередніх правових позицій Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду стає неможливим.

Отже, у правозастосовній практиці не виключена ситуація, за якої надання дозвільних документів на проведення НСРД на цій стадії може виявитися просто неможливим з огляду на державні та інші охоронювані законом інтереси, які полягають у збереженні певної інформації в таємниці [8].

Таким чином, Суд дійшов висновку, що процесуальні документи про надання дозволу на проведення НСРД не є самостійним доказом. Процесуальні документи про дозвіл на проведення НСРД (у тому числі і відповідна ухвала слідчого судді) повинні досліджуватися під час розгляду справи в суді з метою оцінки допустимості доказів, здобутих у результаті НСРД. Тому Велика Палата Верховного Суду в постанові від 16.10.2019 зазначила, що суди не можуть автоматично виключати такі протоколи НСРД лише з підстав, відсутності дозвільних документів на їх проведення в провадженні, не з'ясувавши причини їх відсутності. Суди мають детально вивчати

ситуації, чому такі дозвільні документи не були розкриті стороні захисту на етапі завершення розслідування [9].

Ще одним аспектом допустимості доказів, який межує із доказами отриманими в результаті НСРД, є випадки, які стосуються приватного спілкування. Так, поширеною є практика огляду слідчим (прокурором) мобільних телефонів, планшетів, комп'ютерів, іншої електронної техніки, вилученої під час обшуку. Найпоширенішим способом процесуального оформлення дії є складання слідчим протоколу огляду в порядку ст. 237 КПК України. При цьому, зважаючи на необхідність спеціальних знань для проведення вказаної дії, такого роду огляд проводиться із залученням спеціаліста [10].

Натомість стороною захисту досить часто ставиться питання про визнання результатів такого огляду недопустимими доказами, зважаючи на те, що мало місце втручання у приватне спілкування. При цьому судові рішення з даного питання є суперечливими. Зокрема, одні судді не вбачають у процедурі такого огляду ознак втручання у приватне спілкування та визнають протоколи огляду допустимими доказами. Інші суди в аналогічних випадках прислуховуються до позиції сторони захисту щодо того, що ознайомлення з інформацією з електронного пристрою є втручанням у приватне спілкування, та визнають докази недопустимими [11; 12].

З цього приводу зазначимо, що у разі огляду електронної техніки слідчим втручання в приватне спілкування у значенні зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж не буде, оскільки дана слідча дія не передбачає «перехоплення» інформації в «онлайн» режимі і не стосується статичних електронних даних, якими є sms, електронні листи, повідомлення у різного роду месенджерах тощо.

Проблемним питанням у визначенні допустимості доказів, отриманих у результаті проведення НСРД, є питання їх допустимості у разі зміни кваліфікації злочину на менш тяжкий. Зокрема, НСРД проводяться виключно у кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 246 КПК України).

Кримінальним процесуальним законодавством наслідки перекваліфікації злочинів для оцінки допустимості матеріалів НСРД не визначено. Тривалий час у науковому світі з цього питання ведеться дискусія. Зокрема, І. Л. Чупрікова пропонує однозначно визнавати недопустимими такі докази та наголошує на необхідності доповнення ч. 2 ст. 87 КПК України положенням про те, що результати НСРД передбачених ст.ст 260, 261, 262, 263, 264 (у частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 269-1, 270, 271, 272, 274 КПК України, у разі зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення на нетяжкий злочин чи проступок повинні визнаватися такими, що отримані з істотним порушенням прав людини [13].

Інші науковці, зокрема А. В. Панова [14], О. В. Геселев [7], наголошують на можливості використання таких доказів у разі обґрунтування прокурором у суді того, що на момент прийняття рішення та проведення НСРД встановлені обставини, які вказували на існування ознак саме тяжкого або особливо тяжкого злочину, тобто довести наявність на той час передбачених законом підстав для здійснення таких дій.

Судова практика з цього питання також суперечлива. Зокрема, 01.04.2020 Третя судова палата Касаційного кримінального суду прийняла рішення у кримінальному провадженні, в якому кримінальне правопорушення було перекваліфіковане з ч. 3 ст. 368 на ч. 3 ст. 354 КК України. Відповідно до ст. 12 КК України, злочин передбачений ч. 3 ст. 354 КК України відноситься до нетяжких.

Вироком суду першої інстанції обвинуваченого визнано невинуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 354 КК України, та виправдано на підставі п. 1 ч. 1 ст. 373 КПК України, за недоведеністю вчинення кримінального правопорушення. Апеляційним судом вирок суду першої інстанції залишено без змін. На зазначене рішення апеляційного суду прокурором подано касаційну скаргу із зазначенням того, що, виходячи з приписів ч. 2 ст. 246 КПК України, орган досудового розслідування мав право здійснювати НСРД щодо виправданого, оскільки вони проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, а на момент отримання дозволу та їх проведення до ЄРДР було внесено відомості про кримінальне правопорушення з попередньою правовою кваліфікацією за ч. 3 ст. 368 КК України, тобто щодо тяжкого злочину. З цих підстав прокурор вважає допустимими докази, отримані за результатами проведення НСРД.

У зазначеному кримінальному провадженні проводився аудіо-, відеоконтроль особи на підставі ухвали судді апеляційного суду, а також контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту. Суд в своєму рішенні зазначив, що на момент прийняття вказаних

процесуальних рішень у органу досудового розслідування та у слідчого судді апеляційного суду не було даних, які б давали можливість стверджувати, що обвинувачений не є службовою особою, оскільки наказ про призначення на посаду, посадова інструкція чи інший документ, що міг стверджувати цей факт, не перебував у розпорядженні слідства і будь-які дії, спрямовані на його отримання, могли б завадити документуванню протиправної діяльності.

З огляду на вищенаведене, відомості до ЄРДР вносились за заявою про вимагання неправомірної вигоди за правовою кваліфікацією за ч. 3 ст. 368 КК України, а тому НСРД проводились у межах кримінального провадження щодо тяжкого злочину. За результатами розгляду судом прийнято рішення про призначення нового судового розгляду в суді апеляційної інстанції [16].

Отже, в даному випадку суд визнав матеріали НСРД допустимими доказами. З огляду на це, на нашу думку, в кожному конкретному випадку під час оцінки допустимості доказів (якщо правопорушення було перекваліфіковано на не тяжкий злочин чи кримінальний проступок) суду необхідно детально вивчати всі матеріали кримінального провадження на предмет того, чи була об'єктивна можливість визначення правильної кваліфікації кримінального правопорушення перед початком проведення НСРД. Можливий випадок, коли в ході проведення НСРД отримано нові докази, які вказують на інший склад кримінального правопорушення, тому не можна однозначно визнавати докази, отримані в ході НСРД, недопустимими на підставі зміни кваліфікації злочину на менш тяжкий.

З цією позицією ми повністю погоджуємося, адже як указано у наведеному рішення не завжди на початковому етапі досудового розслідування, який як правило і включає отримання рішення суду на дозвіл на проведення НСРД можливо об'єктивно надати вірну кваліфікацію діям потенційного підозрюваного з огляду на латентність корупційних злочинів у сфері службової діяльності та тактику їх документування, а тому у кожному конкретному випадку суду належить оцінити добросовісність сторони обвинувачення на цій стадії, при кваліфікації злочину як тяжкого чи особливо тяжкого в контекст підстав для отримання НСРД.

Аналізом вироків ВАКС за 2023 рік встановлено лише два випадки визнання доказів, отриманих внаслідок проведення НСРД, недопустимими. Проте для повноти дослідження розглянемо також причини недопустимості, на які звертала увагу суду сторона захисту, та мотиви їх відхилення судом.

У ході розгляду справ № 127/13972/17, № 591/5513/16-к, № 317/2973/18 сторона захисту вважала, що ухвали, які стали підставою для проведення НСРД, не були відкриті стороні захисту на стадії ст. 290 КПК України, а сторона обвинувачення не вжила необхідних і своєчасних заходів, спрямованих на їх розсекречення.

Суд на це зауважив таке.

По-перше, суд вказав, що процесуальні документи про надання дозволу на проведення НСРД не є самостійним доказом у кримінальному провадженні.

По-друге, як убачається з матеріалів кримінального провадження, прокурор, який здійснював процесуальне керівництво у цьому кримінальному провадженні, відповідно до вимог п. 5.9 Інструкції про організацію проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої наказом № 114/1042/516/1199/936/1687/5, розпочав процедуру розсекречення матеріалів НСРД та процесуальних документів, які стали підставою для їхнього проведення, про що свідчать відповідні процесуальні рішення у формі постанов [17].

Відповідно до правового висновку, що міститься в постанові Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019 у справі № 640/6847/15-к, [18].

У тому випадку, коли сторона обвинувачення під час досудового розслідування своєчасно вжила всі необхідні та залежні від неї заходи, спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, однак такі документи не були розсекречені з причин, що не залежали від волі й процесуальної поведінки прокурора, то суд не може автоматично визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами з мотивів невідкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення.

Проаналізувавши вирок у справі № 729/1248/18 встановлено, що сторона захисту вважала недопустимими доказами результати проведення НСРД, мотивуючи це тим, що розгляд клопотань про надання дозволу на проведення НСРД проведено слідчим суддею Апеляційного суду міста Києва без їх автоматизованого розподілу. На це суд зазначив, що процедура розподілу клопотань про надання дозволу на проведення НСРД на момент подання клопотання була відсутня як така. Вона могла бути врегульована внутрішньо-розпорядчими документами суду, зокрема,

рішеннями загальних зборів суду або ж наказами його голови. Тож доводи сторони захисту з цього приводу не були прийняті.

Проведення контролю за вчиненням злочину оперативними співробітниками не в тій формі, у якій зазначено прокурором у постанові. Згідно з вироком у справі № 991/2163/21 сторона захисту наголошувала, що НСРД – контроль за вчиненням злочину проводився у формі імітування обстановки злочину, хоча фактично його було здійснено у формі спеціального слідчого експерименту. Клопотання про визнання цього доказу недопустимим обґрунтоване тим, що, на думку захисника, оперативні співробітники провели НСРД не в тій формі, у якій зазначено прокурором у постанові.

Суд зауважив, що КПК України містить перелік, втім не визначає будь-яких особливостей для розмежування різних форм контролю за вчиненням злочину. Такі особливості містяться у підзаконному нормативно-правовому акті – Інструкції, де вказано, що проміжною метою імітування обстановки злочину є створення у інших осіб уяви про реальність вчинення злочину. Натомість метою спеціального слідчого експерименту є перевірка намірів особи вчинити злочин.

Отже, якщо імітування обстановки злочину передбачає здебільшого пасивні дії правоохоронних органів, які полягають виключно у контрольованому неперешкоджанні вчиненню злочинних дій, то слідчий експеримент полягає в активному моделюванні певних обставин та спостереженні за реакцією особи на ці обставини, оскільки іншими засобами з'ясувати наявність злочинних намірів неможливо. Таке розмежування є досить умовним та не виключає випадків поєднання ознак різних форм контролю за вчиненням злочину у межах однієї слідчої дії.

Також суд зауважив, що вищевказана Інструкція не є джерелом кримінального процесуального закону, тому навіть за умови порушення її приписів це не може бути беззаперечною підставою для визнання доказів недопустимими. До того ж, як зазначив ККС ВС у постановах № 487/5684/19 від 22.10.2021 та № 311/1110/18 від 04.02.2020, [19; 20], проблеми, пов'язані з формулюванням понять різних форм контролю за вчиненням злочину, визначенням конкретних критеріїв їх розмежування, а також розумінням сутності цих НСРД, загалом не можуть впливати на виконання завдань кримінального провадження, та вказав на самостійності підстав та мети проведення різних видів НСРД, які не обмежуються виключно фіксуванням іншої НСРД.

У ході розгляду ВАКС справи № 127/13972/17 сторона захисту вважала, що під час проведення аудіо-, відеоконтролю відносно осіб, щодо яких отримано дозвіл на проведення НСРД, у цьому кримінальному провадженні було порушено права особи, дозвіл на проведення НСРД стосовно якої слідчим суддею не надавався.

Суд зазначив, що відповідно до ст. 260 КПК України аудіо-, відеоконтроль особи є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування.

Виходячи зі змісту вказаної норми, разом із фіксацією діяльності особи (розмови або інші звуки, рухи, дії, тощо), щодо якої здійснюється аудіо-, відеоконтроль, може бути зафіксована і діяльність інших осіб, які випадково потрапили до сфери її спілкування та оточення і стосовно яких НСРД не здійснюється, однак, на думку суду, така фіксація не може автоматично визнаватися істотним порушенням прав та свобод людини, якщо особа, яка зазнає такого втручання, не набуває у подальшому статусу підозрюваного чи обвинуваченого у кримінальному провадженні і докази, отримані в результаті такого втручання, не використовуються проти неї.

Під час розгляду справи № 758/3123/16-к сторона захисту вважала, що в матеріалах справи відсутні докази на підтвердження належного оформлення співпраці осіб, залучених до конфіденційного співробітництва із органами СБУ, а також що особи, які залучилися під час проведення НСРД в якості понятих, не мали допуску до державної таємниці.

ВАКС відхилив ці доводи, мотивуючи тим, що КПК України не містить вимоги щодо оформлення рішення про залучення особи до участі в негласній слідчій (розшуковій) дії у формі постанови, а тому її відсутність у матеріалах кримінального провадження не є підставою для визнання результатів НСРД недопустимим доказом.

При розгляді питання щодо відсутності у понятих допуску до державної таємниці суд вважав, що для залучення осіб до конфіденційного співробітництва у межах контррозвідувальної справи та кримінального провадження, а також для залучення до окремих слідчих дій в якості понятих, оформлення допуску до державної таємниці не потребується.

Розглядаючи справу № 127/13972/17, ВАКС не погодився з доводами сторони захисту про те, що прокурором було порушено порядок залучення осіб до конфіденційного співробітництва, залучені до конфіденційного співробітництва особи не мають допуску до державної таємниці.

На думку суду, постанова про проведення контролю за вчиненням злочину не є процесуальним документом про залучення особи до конфіденційного співробітництва, більше того, закон не передбачає такого рішення у письмовому вигляді. Отже, безпосереднє залучення детективом особи до конфіденційного співробітництва з метою виконання постанови про проведення контролю за вчиненням злочину цілком відповідає вимогам ст. 275 КПК України. Особи ж, які залучаються до проведення НСРД (зокрема, поняті, так звані «конфіденти»), не обов'язково повинні мати доступ до державної таємниці. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» такі особи зобов'язані лише не розголошувати таємницю, що стала їм відома у зв'язку з проведенням оперативно-розшукової діяльності.

Аналогічної позиції ВАКС дотримувався під час розгляду справи № 317/2973/18, пославшись на постанови ККС ВС від 05.08.2020 у справах № 700/361/17 [20], та від 24.09.2020 у справі № 738/689/19 [20].

Висновки. Узагальнюючи сучасну судову та слідчу практику щодо проведення НСРД, слід констатувати, що ключовими підставами для визнання отриманих доказів недопустимими є порушення порядку процесуального оформлення, неналежне відкриття матеріалів стороні захисту, недотримання вимог щодо суб'єкта проведення НСРД, а також порушення меж і підстав використання результатів НСРД.

Судова практика свідчить про те, що документи, які стали правовою підставою для проведення НСРД, мають істотне значення для перевірки допустимості доказів та повинні бути доступними як суду, так і стороні захисту. Ненадання відповідних ухвал слідчого судді, постанов прокурора чи протоколів проведення НСРД фактично унеможливлює перевірку законності отримання доказової інформації.

Крім того, недопустимими можуть визнаватися результати НСРД, проведених поза межами кримінального провадження або без належного процесуального дозволу, зокрема у випадках використання результатів щодо інших осіб без ухвали слідчого судді чи проведення контролю за вчиненням злочину у провадженнях, які не належать до категорії тяжких або особливо тяжких злочинів.

Таким чином, забезпечення допустимості результатів НСРД безпосередньо залежить від суворого дотримання вимог кримінального процесуального законодавства, належного документування процесуальних дій та забезпечення процесуальних гарантій сторони захисту на всіх стадіях кримінального провадження.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що питання допустимості доказів, отриманих у результаті проведення НСРД, залишається одним із найбільш дискусійних у сучасній кримінальній процесуальній практиці. Аналіз судових рішень свідчить про формування різних підходів до оцінки процесуальних порушень під час проведення та документування НСРД.

Зокрема, практика Вищого антикорупційного суду характеризується більш змістовним підходом до оцінки допустимості доказів, орієнтованим насамперед на встановлення істотності порушення прав людини та впливу допущених процесуальних недоліків на достовірність доказової інформації. На відміну від надмірно формалізованого підходу, за якого будь-яке процедурне порушення автоматично тягне визнання доказу недопустимим, така правозастосовна практика спрямована на забезпечення балансу між гарантіями прав особи та завданнями кримінального провадження.

Водночас судова практика Верховного Суду та ВАКС свідчить про необхідність безумовного дотримання вимог кримінального процесуального законодавства під час проведення НСРД, належного оформлення процесуальних документів, своєчасного відкриття матеріалів стороні захисту та забезпечення ефективного судового контролю за законністю отримання доказів.

Таким чином, удосконалення правозастосовної практики у сфері проведення НСРД потребує не лише чіткого нормативного регулювання, але й формування єдиних підходів до оцінки допустимості доказів, заснованих на принципах верховенства права, справедливого судового розгляду та забезпечення балансу між публічними інтересами держави й гарантіями захисту прав людини.

Список використаних джерел:

1. Колесник В. А. Суб'єкти здійснення та класифікація негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 129–134.

2. Скуліш Є. Д. Система негласних слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Науковий вісник Чернівецького університету.* Серія: Правознавство. 2012. Вип. 618. С. 108–114.

3. Водько М. П. Про співвідношення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів в Україні. *Оперативник (сищик).* 2013. № 1 (34). С. 6–12.

4. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Визначення та система негласних слідчих (розшукових) дій. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* Серія «Право». 2014. № 1 (9). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14lydsrd.pdf.

5. Берназ В. Д. Правова природа, поняття та загальна класифікація негласних слідчих (розшукових) дій // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 226–231.

6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.

7. Геселев О. В. Проблеми легітимізації використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для доказування у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1 (17). С. 30–43. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2018/geselev.pdf.

8. Антонюк Н. Висновки Верховного Суду щодо відкриття матеріалів НСРД у порядку ст. 290 КПК України. URL: https://precedent.ua/2110000716.

9. Постанова Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 751/7557/15-к (провадження № 13-37кс18). URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79298340.

10. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції. Харків : Апостіль, 2017. 260 с.

11. Леонов А. Як довести, що протокол огляду мобільного телефону чи комп'ютера є недопустимим доказом. *Закон і бізнес*. 2020. № 14 (1468). URL: https://zib.com.ua/ua/142223-yak_dovesti_scho_protokol_oglyadu_mobilnogo_e_nedopustimim_d.html.

12. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 10 серпня 2016 року у справі № 265/7387/15-к. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59646144.

13. Шило А. В. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019.

14. Чупрікова І. Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016.

15. Панова А. В. Особливості оцінки допустимості фактичних даних, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій, як доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 132–139.

16. Постанова Верховного Суду від 01 квітня 2020 року у справі № 607/15414/17. URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88602316.

17. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затверджена наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Міністерства фінансів України та Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text.

18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року у справі № 640/6847/15-к (провадження № 13-43кс19). URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578.

19. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 жовтня 2021 року у справі № 487/5684/19.

20. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 29 січня 2019 року у справі № 466/896/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79601140.

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.39

САЛЕНКО Я.Ю.

ПОДАННЯ ДОКАЗІВ У СТРУКТУРІ ДОКАЗУВАННЯ ТА З'ЯСУВАННЯ ОБСТАВИН СПРАВИ

PRESENTING EVIDENCE IN THE STRUCTURE OF PROOF AND CLARIFICATION OF THE CIRCUMSTANCES OF THE CASE

У статті досліджується структура доказування та з'ясування обставин справи як діяльності відповідно учасників справи та суду. Доказування та з'ясування обставин справи розглядаються як взаємокореспондуючі види діяльності учасників цивільного судочинства, перший з яких спрямований на забезпечення суду доказовою базою учасниками справи на підтвердження власних доводів та заперечень, а другий – на пізнання судом обставин справи та її вирішення. Встановлено, що структурними елементами доказування є збирання доказів, подання доказів, подання до суду заяв та клопотань, спрямованих на отримання судом доказів. Збирання доказів може здійснюватися до відкриття провадження у справі. Формами збирання доказів є збереження у особи речей та документів, які властиво утворюються у процесі правовідносин, а також позасудове звернення до інших осіб з метою отримання доказів в передбаченому законом порядку. Подання зібраних доказів учасниками справи до суду здійснюється у спосіб та строки, встановлені процесуальним законом. У разі неможливості отримати доказ або коли закон передбачає сприйняття інформації безпосередньо від іншої особи, учасник справи звертається до суду з відповідними заявами або клопотаннями. З'ясування обставин справи судом відбувається через збирання доказів, дослідження доказів, оцінку доказів. Діяльності суду зі збирання доказів кореспондує діяльність інших учасників судового провадження та осіб, які такими не є, але у розпорядженні яких є відповідні докази, із подання доказів до суду. Робиться висновок, що подання доказів є елементом доказування на етапі обґрунтування доказами власних вимог і заперечень учасниками справи, а також елементом з'ясування обставин справи судом, який кореспондує діяльності суду зі збирання доказів та здійснюється учасниками судового процесу чи іншими особами за вимогою суду.

Ключові слова: *цивільне судочинство, доказування, з'ясування обставин справи, подання доказів.*

The article examines the structure of proving and clarifying the circumstances of the case as the activities of the participants in the case and the court, respectively. Proving and clarifying the circumstances of the case are considered as mutually corresponding types of activities of the participants in civil proceedings, the first of which is aimed at providing the court with an evidentiary base by the participants in the case to confirm their own arguments and objections, and the second is aimed at the court's knowledge of the circumstances of the case and its resolution. It was found that the structural elements of proof are the collection of evidence, the submission of evidence, the submission to the court of applications and motions aimed at obtaining evidence by the court. The collection of evidence can be carried out before the opening of proceedings in the case. The forms of collecting evidence are the preservation of things and documents by a

© САЛЕНКО Я.Ю. – аспірант (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України) https://orcid.org/0009-0009-6407-4950

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

person that are inherently formed in the process of legal relations, as well as extrajudicial appeals to other persons in order to obtain evidence in the manner prescribed by law. The submission of the collected evidence by the participants in the case to the court is carried out in the manner and within the terms established by procedural law. In the event of impossibility of obtaining evidence or when the law provides for the receipt of information directly from another person, the participant in the case applies to the court with the appropriate applications or motions. The court establishes the circumstances of the case through the collection of evidence, the study of evidence, and the assessment of evidence. The court's activities in collecting evidence correspond to the activities of other participants in the legal proceedings and persons who are not such, but who have the relevant evidence at their disposal, in submitting evidence to the court. It is concluded that the submission of evidence is an element of proof at the stage of substantiation of their own claims and objections by the participants in the case, as well as an element of establishing the circumstances of the case by the court, which corresponds to the court's activities in collecting evidence and is carried out by the participants in the legal proceedings or other persons at the request of the court.

Key words: *civil proceedings, evidence, clarification of the circumstances of the case, presentation of evidence.*

Вступ (проблема, актуальність). Теорія цивільного процесуального права розглядає подання доказів як елемент (етап, стадію) доказування. При цьому доказування, як правило, розглядається як діяльність учасників справи та суду, яка полягає у визначенні предмету доказування, збиранні доказів, дослідженні доказів та оцінці доказів. Водночас, через різноспрямованість інтересів учасників справи та суду у цивільному судочинстві, яка зумовлюється матеріально-правовою та процесуально-правовою заінтересованістю учасників справи у результатах вирішення справи та відсутністю такої заінтересованості у суду, деякі вчені намагаються розділити діяльність учасників справи із підтвердження доказами власних вимог та заперечень та діяльність суду зі з'ясування обставин справи. Відповідно, вони наголошують на тому, що, узагальнено, доказування складається з двох основних етапів: 1) формування предмету доказування та 2) збирання доказів. При цьому під збиранням доказів розуміється широкий спектр дій, пов'язаних з отриманням доказів учасником справи у власне розпорядження, поданням їх суду та зверненнями до суду з приводу різних форм забезпечення чи витребування доказів. На суд же вони покладають з'ясування обставин справи, до якого включають збирання доказів, дослідження доказів та оцінку доказів. До цього часу такий підхід не став загальноприйнятим.

Чітке розмежування діяльності учасників справи та суду у сфері доказування та з'ясування обставин справи має важливе процесуально-правове та матеріально правове значення. Зокрема, на підставі такого розмежування може вирішуватися питання застосування заходів процесуального примусу до учасника справи, який не подає докази, або ж визнання судом доведеними певних обставин справи у випадку, коли одна із сторін не подає докази, які у неї витребовує суд. Адже, з одного боку учасник, справи зацікавлений у підтвердженні доказами власних вимог та заперечень як реалізації тягаря доказування. З іншого боку, подання доказів учасником справи на вимогу суду на підтвердження доводів та заперечень протилежної сторони є обов'язком та здійснюється в рамках з'ясування судом обставин справи. В обох випадках процесуально-правові та матеріально-правові наслідки можуть бути різні. Тому з'ясування місця подання доказів у структурі доказування учасниками справи та з'ясування обставин справи є актуальним як для науки цивільного процесу, так і для оптимізації та підвищення на його основі ефективності цивільного судочинства.

Огляд літератури та сучасного стану проблеми. Теорія доказування цивільного процесуального права України сформована низкою дисертаційних досліджень, серед дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук В. Д. Андрійцьо «Теоретичні засади доказування в цивільному судочинстві України» (2014), О. О. Грабовської «Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України» (2018), А. С. Штефан «Механізм доказування у цивільному судочинстві» (2020). Важливе значення для розвитку теорії доказування у цивільному процесі мають також дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: Т. В. Цюри «Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі України» (2004), Т. В. Рудої «Доказування в цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аналіз» (2012), О. М. Лазька «Засоби доказування у цивільному процесі» (2013), Д. В. Шкребця

«Стадії процесу доказування» (2014), Р. В. Тертишнікова «Докази та доказування у цивільному судочинстві України» (2015), Н. Б. Фартушка «Тягар доказування в цивільному судочинстві: порівняльно-правове дослідження» (2016).

У вказаних дослідженнях робиться акцент на процесуальній природі та змісті доказування. Науковці у них розглядають структуру та стадії діяльності із доказування в цивільному судочинстві, суб'єктний склад процедур доказування, права та обов'язки учасників цивільної справи щодо подання доказів, тягар доказування. Місце подання доказів у структурі доказування та з'ясування судом обставин справи, як правило, у цих роботах залишаються поза увагою дослідників.

Мета та завдання дослідження. Метою цього дослідження є визначення місця подання доказів у структурі доказування та з'ясування обставин справи. Для досягнення поставленої мети необхідним є вирішення таких завдань:

– з'ясувати зміст доказування як діяльності учасників справи з обґрунтування власних вимог та заперечень;

– виокремити етапи доказування та розкрити їх складові;

– відмежувати доказування учасниками справи власних вимог та заперечень від з'ясування судом обставин справи;

– визначити місце подання доказів у структурі доказування та з'ясування обставин справи.

Виклад основного матеріалу. Доказування як основа суддівського пізнання є ключовим елементом судового захисту прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, держави. На основі достовірної інформації, отриманої із достатнього обсягу належних, достовірних, допустимих доказів, наданих суду учасниками справи та іншими особами, суд вирішує справу.

У теорії цивільного процесу переважає розуміння доказування як діяльності учасників справи та суду зі з'ясування обставин справи та підтвердження їх доказами [1, с. 14–15; 8, с. 174]. Доволі часто суду віддається другорядна роль у процесі доказування [13, с. 358–359; 17, с. 108]. Рідше суд виключається з кола суб'єктів доказування [6, с. 25].

Широким колом науковців доволі консенсусно визнається наявність таких стадій (етапів) доказування: формування предмету доказування; збирання доказів; дослідження доказів; оцінка доказів [1, с. 245; 17, с. 108–109; 18, с. 8; 19, с. 6–7; 15, с. 250; 13, с. 359; 12, с. 13].

Першим етапом доказування у теорії цивільного процесу переважно називають формування його предмету. Згідно з частиною другою ст. 77 ЦПК предметом доказування є обставини, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення [16].

Досліджуючи суб'єктний склад доказування, В. Д. Андрійцьо зауважує, що першочерговим суб'єктом, який визначає факти предмету доказування, є саме позивач, оскільки він при подачі позовної заяви повинен вказати на обставини, якими він обґрунтовує свої позовні вимоги. Далі до цього процесу приєднується відповідач, який може подати заперечення. До процесу визначення предмету доказування також приєднується суд в особі судді [1, с. 253]. Так само О. В. Колісник зауважує, що суд не бере активної участі на таких етапах доказування, як визначення обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, обрання засобів доказування, надання доказів [7, с. 40]. Згідно з пунктом п'ятим частини другої ст. 197 ЦПК у підготовчому засіданні суд, серед іншого, може роз'яснювати учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи. Отже, процесуальне законодавство фактично прямо покладало на суд визначення у попередньому судовому засіданні предмету доказування. Проте, виходячи з загальних засад цивільного судочинства, перш за все змагальності сторін, цілком слушним було і залишається визнання допоміжної ролі суду у визначенні предмета доказування, яку суд виконує з метою економії процесуальних засобів та підвищення ефективності цивільного судочинства.

Окрім роз'яснення учасникам справи, які обставини входять до предмету доказування, суд може роз'яснювати, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи. Необхідність подання доказів на підтвердження своїх вимог і заперечень, що входять до предмету доказування, зумовлює перехід до наступного логічного етапу доказування – збирання доказів.

Збирання (надання) доказів в цивільному процесуальному праві в загальних рисах розглядають доволі широко – як відшукування доказів, надання їх до суду та процесуальне закріплення. Сюди ж відносять витребування доказів судом, виклик свідка та призначення експертизи [5, с. 11]. Тобто під збиранням доказів мається на увазі діяльність як учасників справи, так і суду,

спрямована на отримання судом даних, на підставі яких він встановлюватиме наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи та інших обставин, які мають значення для справи.

Наприклад, В. М. Парасюк розглядає збирання доказів як окремий етап (стадію) процесу доказування, що полягає у процесуальній діяльності суду та інших учасників цивільного процесу щодо залучення доказів. Він виділяє такі форми збирання доказів: 1) подання доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі; 2) витребування доказів судом; 3) надання судових доручень щодо збирання доказів; 4) забезпечення доказів [15, с. 255]. При цьому заходи, вчинені позивачем для отримання чи збереження у себе засобів доказування до подання позовної заяви, виходять за межі наведеного переліку. Видається. що дії, які вчиняються позивачем для отримання письмових, речових, електронних доказів чи висновку експерта до подання позовної заяви, або їх невчинення, мають процесуальне значення. Учасники справи мають подати докази разом із першою заявою по суті справи. Згідно з частиною четвертою ст. 83 ЦПК якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк; докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу. Тому дії, вчинені позивачем до подання позовної заяви з метою отримання від інших осіб письмових, речових чи електронних доказів, висновків експертів, є складовою збирання доказів як одного з елементів процесуальної діяльності з доказування.

До змісту етапу збирання доказів на стадії підготовчого провадження А. С. Штефан включає подання учасниками справи доказів, вирішення судом питання про витребування і забезпечення доказів, огляд доказів за місцем їх знаходження, виклик свідків, призначення експертизи [19, с. 113–114].

До способів збирання судових доказів В. Д. Андрійцьо відносить подання доказів; з'явлення сторін, третіх осіб та їхніх представників у судове засідання для їх допиту в якості свідків; виклик свідка; призначення експертизи [1, с. 273–274]. Таким чином, до суб'єктів доказування на етапі збирання доказів дослідник відносить як учасників справи, так і суд. При цьому науковець не враховує того, що серед названих способів збирання доказів є ті, які вчиняються судом, але за ініціативи учасників справи. І суд тут відіграє переважно роль процесуального забезпечення ініціативи учасників справи по збиранню доказів в рамках реалізації доказування. В інших випадках суд діє не в рамках доказування, а в рамках з'ясування обставин справи та за власною ініціативою збирає докази.

На нашу думку загальновживана назва етапу доказування «збирання доказів» не відображає належним чином його зміст. Розуміючи збирання як складання чого-небудь до купи, в одне місце, зосереджування, скупчення чого-небудь в одному місці [3, с. 441], під збиранням доказів можна мати на увазі діяльність заінтересованих осіб з накопичення доказів у себе з метою подання їх суду. У науці цивільного процесу до збиранням доказів відносять також широкий спектр інших дій учасників судового процесу: подання суду доказів або клопотань про їх витребування, про проведення експертиз тощо чи заяв про їх забезпечення, про допит свідка тощо. До збирання доказів включаються дії учасників справи, інших учасників судового процесу, суду, який розглядає справу, та судів чи інших компетентних органів, яким цей суд доручив збирання доказів.

Такий широкий комплекс процесуально значущих дій доцільно розмежувати на «обґрунтуванням доказами власних вимог та заперечень» як етапу доказування та «збирання доказів судом» як етапу з'ясування обставин справи.

До «обґрунтування доказами власних вимог та заперечень» як одного із етапів доказування включаємо дії учасників справи (потенційних учасників справи) щодо:

а) збирання доказів: фактичне збереження у себе доказів, які властиво формуються у ході матеріально-правових правовідносин (договори, платіжні документи, акти, розписки тощо); замовлення проведення судової експертизи відповідно до ст. 106 ЦПК; звернення громадян відповідно до Закону України «Про звернення громадян» [11]; запити на інформацію відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» [10]; адвокатські запити відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9];

б) подання доказів до суду, накопичених у ході збирання доказів;

в) подання до суду процесуальних документів, спрямованих на отримання судом доказів від інших осіб: подання заяв про забезпечення доказів; постановлення питань у першій заяві по суті справи в порядку опитування учасників справи як свідків; подання заяв про допит свідків;

подання клопотань про витребування доказів, огляд доказів за їх місцезнаходженням, огляд речових доказів що швидко псуються, призначення судової експертизи, про направлення судових доручень.

До «збирання доказів судом» як одного з етапів з'ясування обставин справи (а не доказування), включаємо такі дії суду:

а) вирішення питання про приєднання доказів до матеріалів справи;

б) вирішення заяв та клопотань, поданих учасниками судового процесу, спрямованих на отримання судом доказів від інших осіб: заяв про забезпечення доказів; заяв про допит свідків; клопотань про витребування доказів, огляд доказів за їх місцезнаходженням, огляд речових доказів що швидко псуються, призначення судової експертизи, про направлення судових доручень;

в) вирішення клопотань експерта про надання додаткових матеріалів для проведення експертизи;

г) збирання доказів за власною ініціативою у випадках, встановлених законом, шляхом постановлення ухвал про витребування доказів та про доручення щодо збирання доказів;

д) застосування заходів процесуального примусу до осіб, які не виконують або перешкоджають виконанню ухвал суду про витребування доказів, огляд доказів за їх місцезнаходженням, огляд речових доказів, що швидко псуються, про направлення судових доручень щодо збирання доказів.

Діям суду зі збирання доказів кореспондують дії інших осіб із подання доказів на його вимогу. При цьому подання доказів учасником справи на вимогу суду, а не на підтвердження власних вимог та заперечень, буде відноситися саме до збирання доказів судом.

Наступним етапом доказування, як визнається широким колом вчених – процесуалістів, є стадія дослідження доказів. Р. В. Бойчук зазначає, що етап дослідження письмових доказів виступає проміжним етапом між збиранням та оцінкою письмових доказів [2, с. 149].

Згідно з частинами першою та п'ятою ст. 229 ЦПК суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі: ознайомитися з письмовими та електронними доказами, висновками експертів, поясненнями учасників справи, викладеними в заявах по суті справи, показаннями свідків, оглянути речові докази, а учасники справи можуть давати свої пояснення з приводу письмових, речових і електронних доказів або протоколів їх огляду, ставити питання експертам.

Таким чином, ЦПК покладає дослідження доказів на суд. Учасники справи не досліджують докази. Натомість учасники справи мають право брати участь у дослідженні доказів судом, надаючи пояснення щодо доказів чи протоколів їх огляду, ставлячи питання експертам, свідкам.

Іноді до дослідження доказів відносять навіть судову експертизу. Так М. О. Гетманцев зазначає, що одним із найпоширеніших способів дослідження речових доказів є проведення судової експертизи [4, с. 137–138]. Натомість про безпідставність визнання судової експертизи способом дослідження доказів наголошує і Р. В. Бойчук. Зокрема, вона слушно зауважує, що в жодному разі не можна вважати, що проведення судової експертизи є способом дослідження письмового доказу. В останньому випадку вилучається зафіксована інформація без змін, а при проведенні судової експертизи створюється нова інформація на підставі попередньої та по-новому вона процесуально оформляється: у висновок експерта [2, с. 153].

У теорії цивільного процесу суб'єктами дослідження доказів переважно визнають як суд, так і учасників справи [1, с. 293; 13], проте учасники справи окремими науковцями виключаються з кола суб'єктів дослідження доказів [19, с. 369–370]. Видається, що учасникам справи для належного здійснення доказування необхідно і досліджувати докази, і оцінювати їх. Проте таке дослідження доказів та їх оцінка є позапроцесуальною інтелектуальною діяльністю. Тоді як нормами цивільного процесуального законодавства саме на суд покладено здійснення дослідження доказів, у тому числі із урахуванням пояснень сторін, та оцінки доказів.

Науковці, які визнають оцінку доказів складовою доказування, називають її завершальним етапом процесу доказування у цивільному судочинстві, який має своїм призначенням формулювання остаточних висновків про те, які докази можуть бути покладені в основу судового рішення. На цій стадії механізм доказування функціонує в рамках процесуальної діяльності суду, спрямованої на перевірку кожного доказу на предмет його належності, допустимості й достовірності. Окрім того, суду належить визначити, як співвідносяться усі наявні у справі докази у їх взаємозв'язку та чи є вони достатніми для вирішення справи [19, с. 390]. Отже, єдиним суб'єктом оцінки доказів тут визнається суд, на який і покладено вирішення цивільної справи. Така позиція цілком збігається зі змістом статті 89 ЦПК України, яка передбачає оцінку доказів лише судом.

Як зазначалося вище, суд не має процесуальної чи матеріально-правової заінтересованості доводити або спростовувати доводи чи заперечення учасників справи. Оцінюючи докази, суд не доводить існування певних обставин. Він лише визнає або не визнає, що певна обставина справи підтверджується доказами, і закладає це в основу свого рішення. Тому віднесення оцінки доказів до структурних елементів (етапів) доказування видається безпідставним.

З огляду на викладене можемо зробити висновок, що доказування як діяльність учасників справи складається з таких етапів 1) формування предмету доказування; 2) обґрунтуванням доказами вимог та заперечень. На етапі обґрунтуванням доказами власних вимог та заперечень учасниками справи здійснюється: 1) збирання доказів; 2) подання суду: а) зібраних доказів; б) заяв та/або клопотань, спрямованих на отримання судом доказів від інших осіб.

Збирання судом доказів здійснюється за ініціативою учасників справи або власною ініціативою як один з етапів з'ясування обставин справи. Збиранню доказів судом кореспондує діяльність учасників судового процесу та інших осіб з подання доказів. Подання доказів у такому разі здійснюється не з метою обґрунтування власних вимог чи заперечень, а на виконання відповідного обов'язку, встановленого ухвалою суду на підставі процесуального закону. До таких дій відноситься і надсилання експертною установою або експертом висновку за результатами судової експертизи, призначеної судом.

Відповідно, подання доказів є елементом доказування на етапі обґрунтування доказами власних вимог і заперечень учасниками справи, а також елементом з'ясування обставин справи судом, який кореспондує діяльності суду зі збирання доказів та здійснюється учасниками судового процесу чи іншими особами за вимогою суду.

Список використаних джерел:

1. Андрійцьо В. Д. Теоретичні засади доказування в цивільному судочинстві України: дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.03; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. 488 с.

2. Бойчук Р. В. Письмові докази в цивільному процесі: дис. … докт. філософії: спец. 081-Право. Ужгород: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», 2023. 209 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

4. Гетманцев М. О. Речові докази в цивільному процесі: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.03; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2014. 262 с.

5. Голубєва Н. Ю., Андронов І. В., Волкова Н. В., Яніцька І. А. Доказування та докази в цивільному судочинстві : навч.-метод. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. [Електронне видання] / Н. Ю. Голубєва, І. В. Андронов, Н. В. Волкова, І. А. Яніцька; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2024. 80 с.

6. Грабовська О. О. Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України: дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.03; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019. 523 с.

7. Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.03; Харківський національний університет внутрішніх справ, 2008. 224 с.

8. Кучер Т. М. Теорія доведення у цивілістичному процесі: дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.03; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. 510 с.

9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.

10. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939-17.

11. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text.

12. Тертишніков Р. В. Докази та доказування у цивільному судочинстві України: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.03; Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. 213 с.

13. Цал-Цалко Ю. Ю. Ключові аспекти інституту доказів і доказування у цивільному судочинстві України. Академічні візії. 2024. № 30. Секція: Право. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.11451440.

14. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О. В. Гетманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук, А. Л. Паскар, І. Ю. Татулич; за ред. О. В. Гетманцева. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 412 с.

15. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 728 с.

16. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318#Text.

17. Цюра Т. В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.03; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2004. 213 с.

18. Шкребець Д. В. Стадії процесу доказування в цивільному процесі України: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.03; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2014. 202 с.

19. Штефан А. С. Механізм доказування у цивільному судочинстві: дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.03; Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України. К., 2020. 470 с.

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.98:616.98:578.834.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.40

САНАКОЄВ Д.Б.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

SOME FEATURES OF CONDUCTING AN INVESTIGATIVE EXPERIMENT IN THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC

У статті досліджуються організаційно-тактичні особливості проведення слідчого експерименту в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю забезпечення ефективності досудового розслідування в умовах поширення особливо небезпечних інфекційних захворювань та одночасного гарантування права учасників кримінального провадження на безпечні умови участі у слідчих (розшукових) діях. Встановлено, що пандемія COVID-19 суттєво вплинула на порядок організації та проведення слідчого експерименту, який належить до найбільш складних слідчих (розшукових) дій та передбачає відтворення дій, обстановки й обставин події з метою перевірки та уточнення доказової інформації.

Проаналізовано положення ст. 240 Кримінального процесуального кодексу України, наукові підходи до визначення сутності слідчого експерименту та особливості його проведення в умовах підвищених епідеміологічних ризиків. Обґрунтовано, що специфіка цієї процесуальної дії пов'язана з необхідністю залучення значної кількості учасників, тривалим перебуванням осіб у спільному просторі, активним переміщенням та відтворенням окремих елементів механізму кримінального правопорушення, що значно підвищує ризик поширення інфекційних захворювань.

Визначено основні напрями трансформації організації та тактики проведення слідчого експерименту в умовах пандемії, серед яких: оцінка біологічних ризиків на етапі підготовки, мінімізація кількості учасників, вибір безпечного місця проведення, використання засобів індивідуального захисту, впровадження сучасних цифрових технологій реконструкції подій, застосування багатокамерної відеофіксації, тривимірного моделювання та лазерного сканування місцевості. Особливу увагу приділено психологічним аспектам участі осіб у слідчому експерименті в умовах пандемії та необхідності врахування інтересів осіб, які належать до груп підвищеного ризику тяжкого перебігу COVID-19.

Наголошено, що пандемія COVID-19 істотно вплинула на організацію та тактику проведення слідчого експерименту як однієї з найбільш складних слідчих (розшукових) дій. Проведене дослідження дозволило встановити, що поряд із традиційними криміналістичними завданнями особливого значення набули питання забезпечення біологічної безпеки учасників кримінального провадження.

Встановлено, що основними напрямами трансформації організації слідчого експерименту стали запровадження оцінки епідеміологічних ризиків на етапі підготовки, скорочення кількості учасників, використання засобів індивідуального захисту, удосконалення порядку вибору місця проведення процесуальної дії та розширення можливостей застосування цифрових технологій.

Зроблено висновок, що досвід, отриманий під час пандемії COVID-19, сприяв розвитку нових криміналістичних підходів до проведення слідчого експерименту та формуванню додаткових стандартів біологічної безпеки під час здійснення

© САНАКОЄВ Д.Б. – доцент, завідувач кафедри кримінального процесу (Дніпровський державний університет внутрішніх справ, кандидат юридичних наук) https://orcid.org/0000-0002-6783-3168

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

досудового розслідування. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення криміналістичних рекомендацій щодо проведення слідчих (розшукових) дій в умовах пандемій та інших біологічних загроз.

Ключові слова: *слідчий експеримент, кримінальне провадження, слідчий, COVID-19, пандемія, біологічна безпека, слідчі (розшукові) дії, цифрові технології, криміналістична тактика, досудове розслідування.*

The article examines the organizational and tactical peculiarities of conducting an investigative experiment during the COVID-19 pandemic caused by the SARS-CoV-2 coronavirus. The relevance of the study is determined by the necessity to ensure the effectiveness of pre-trial investigation under conditions of widespread infectious diseases while simultaneously guaranteeing safe participation of all parties involved in investigative (search) actions. It has been established that the COVID-19 pandemic significantly affected the organization and conduct of investigative experiments, which are considered among the most complex investigative actions and involve the reconstruction of actions, circumstances and conditions of an event for the purpose of verifying and clarifying evidentiary information.

The provisions of Article 240 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, scientific approaches to defining the nature of investigative experiments, and the peculiarities of their conduct under increased epidemiological risks are analyzed. It is substantiated that the specific character of this procedural action is associated with the involvement of numerous participants, prolonged interaction in a shared environment, active movement, and the reconstruction of individual elements of a criminal event, all of which significantly increase the risk of spreading infectious diseases.

The study identifies the main directions of transformation in the organization and tactics of investigative experiments during the pandemic, including biological risk assessment at the preparation stage, reduction of the number of participants, selection of safe locations, use of personal protective equipment, implementation of modern digital event reconstruction technologies, application of multi-camera video recording, three-dimensional modelling, and laser scanning of the scene. Particular attention is paid to psychological aspects of participation in investigative experiments during the pandemic and to the necessity of considering the interests of individuals belonging to groups at increased risk of severe COVID-19 complications.

It is emphasized that the COVID-19 pandemic has significantly affected the organization and tactics of conducting an investigative experiment as one of the most complex investigative (detective) actions. The conducted research allowed us to establish that, along with traditional forensic tasks, the issues of ensuring the biological safety of participants in criminal proceedings have acquired special importance.

It was established that the main directions of transformation of the organization of an investigative experiment were the introduction of an assessment of epidemiological risks at the preparation stage, reducing the number of participants, using personal protective equipment, improving the procedure for choosing the place of conducting a procedural action, and expanding the possibilities of using digital technologies.

It is concluded that the experience gained during the COVID-19 pandemic contributed to the development of new forensic approaches to conducting investigative experiments and to the establishment of additional biological safety standards in pre-trial investigations. The results of the study may be used to improve forensic recommendations regarding investigative (search) actions under conditions of pandemics and other biological threats.

Key words: *investigative experiment, criminal proceedings, investigator, COVID-19, pandemic, biological safety, investigative actions, digital technologies, forensic tactics, pre-trial investigation.*

Постановка проблеми. Пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, стала безпрецедентним викликом для систем охорони здоров'я, державного управління та правоохоронної діяльності у більшості країн світу. Запровадження карантинних обмежень, вимог щодо соціального дистанціювання та

протиепідемічних заходів безпосередньо вплинуло на порядок реалізації повноважень органів досудового розслідування.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, протягом 2020–2023 років в Україні було зареєстровано мільйони випадків захворювання на COVID-19 та десятки тисяч летальних випадків. Значна кількість захворювань була зафіксована і серед працівників правоохоронних органів, які продовжували виконувати службові обов'язки в умовах підвищеної епідемічної небезпеки [1; 2].

Однією із найбільш складних слідчих (розшукових) дій, проведення якої зазнало суттєвого впливу пандемії, став слідчий експеримент. Його проведення передбачає відтворення певних дій, механізму події, перевірку можливості сприйняття фактів та явищ, визначення можливості вчинення конкретних дій за певних умов. На відміну від більшості інших слідчих (розшукових) дій, слідчий експеримент потребує тривалого контакту між учасниками, їх переміщення, використання різноманітних предметів та технічних засобів, що значно підвищує ризик поширення інфекційних захворювань.

У зв'язку з цим виникла об'єктивна потреба переосмислення традиційних криміналістичних підходів до організації та тактики проведення слідчого експерименту в умовах пандемії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика слідчого експерименту була предметом досліджень багатьох учених-криміналістів та процесуалістів, серед яких Р.С. Бєлкін, В.П. Бахін, В.Г. Гончаренко, В.О. Коновалова, М.В. Салтевський, В.Ю. Шепітько, К.О. Чаплинський, М.Г. Щербаковський та інші.

Науковці приділяли увагу поняттю слідчого експерименту, його завданням, підставам проведення, тактичним прийомам та особливостям фіксації результатів. Водночас більшість наукових праць була підготовлена до початку пандемії COVID-19 та не враховувала необхідності забезпечення біологічної безпеки учасників кримінального провадження.

Окремі аспекти організації діяльності правоохоронних органів під час пандемії досліджувалися С.М. Бортніком, В.В. Стеблюком, В.В. Юсуповим та іншими авторами. Однак комплексних досліджень, присвячених організаційно-тактичним особливостям проведення слідчого експерименту в умовах пандемії COVID-19, наразі недостатньо.

Метою статті є визначення організаційно-тактичних особливостей проведення слідчого експерименту в умовах пандемії COVID-19 та розроблення рекомендацій щодо забезпечення біологічної безпеки його учасників.

Виклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 стала одним із найбільш масштабних викликів для правоохоронної системи України за весь період незалежності держави. Поширення коронавірусної інфекції призвело до необхідності одночасного виконання працівниками правоохоронних органів своїх безпосередніх службових обов'язків та дотримання комплексу санітарно-епідеміологічних обмежень, спрямованих на запобігання поширенню захворювання.

За інформацією Міністерства внутрішніх справ України, лише станом на жовтень 2020 року на COVID-19 захворіло понад 9,5 тис. працівників системи МВС, а 26 правоохоронців померли від ускладнень хвороби. Уже станом на 4 листопада 2020 року кількість інфікованих працівників МВС зросла до 14 022 осіб, а кількість померлих становила 37 осіб. На початку грудня 2020 року загальна кількість захворілих правоохоронців перевищила 22 тис. осіб, а наприкінці року – майже 30 тис. працівників системи МВС [3; 4; 5].

Загальна епідеміологічна ситуація в Україні також характеризувалася значними масштабами поширення захворювання. За офіційними даними міжнародного моніторингу, до середини 2022 року в Україні було зареєстровано понад 5 млн випадків COVID-19 та понад 108 тис. летальних випадків.

Вказані статистичні показники свідчать, що ризик зараження під час здійснення процесуальної діяльності мав не теоретичний, а цілком реальний характер. Особливої актуальності ця проблема набула для слідчих підрозділів, працівники яких щоденно контактували з великою кількістю осіб, у тому числі з підозрюваними, потерпілими, свідками, захисниками, експертами та спеціалістами.

На відміну від більшості інших слідчих (розшукових) дій, слідчий експеримент характеризується тривалим безпосереднім контактом між учасниками. У багатьох випадках його проведення передбачає спільне перебування значної кількості осіб на обмеженій території, переміщення між окремими локаціями, використання одних і тих самих предметів та багаторазове відтворення певних дій. За таких умов імовірність передачі респіраторної інфекції суттєво зростає.

Досвід пандемії продемонстрував, що традиційний підхід до проведення слідчого експерименту, орієнтований виключно на досягнення максимальної подібності умов експерименту до реальної події, потребує коригування з урахуванням факторів біологічної безпеки. Якщо до 2020 року визначальними критеріями організації слідчого експерименту були повнота відтворення обстановки події, достовірність результатів дослідів та можливість перевірки показань учасників кримінального провадження, то в період пандемії до них додався ще один критерій – мінімізація ризику зараження учасників процесуальної дії.

У зв'язку з цим доцільно розглядати біологічну безпеку як самостійний елемент криміналістичного забезпечення слідчого експерименту. Такий підхід передбачає обов'язкову оцінку епідеміологічних ризиків ще на етапі планування процесуальної дії, визначення безпечних умов її проведення, а також розроблення алгоритму дій у випадку виявлення ознак інфекційного захворювання в одного з учасників [7; 8].

Пандемія також актуалізувала питання допустимості використання альтернативних форм перевірки доказової інформації. Практика досудового розслідування засвідчила можливість часткової заміни традиційного слідчого експерименту цифровою реконструкцією подій, тривимірним моделюванням місця події, використанням спеціалізованих програмних комплексів та інших інформаційних технологій. Хоча такі засоби не можуть повністю замінити класичний слідчий експеримент, вони здатні суттєво скоротити кількість учасників та тривалість проведення процесуальної дії.

Таким чином, пандемія COVID-19 стала фактором, який обумовив необхідність перегляду традиційних криміналістичних підходів до організації слідчого експерименту [10]. Отриманий досвід свідчить про доцільність включення до сучасних криміналістичних рекомендацій окремого комплексу заходів, спрямованих на забезпечення біологічної безпеки учасників слідчих (розшукових) дій, що особливо актуально в умовах виникнення нових інфекційних загроз.

Висновки. Пандемія COVID-19 істотно вплинула на організацію та тактику проведення слідчого експерименту як однієї з найбільш складних слідчих (розшукових) дій. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що поряд із традиційними криміналістичними завданнями особливого значення набули питання забезпечення біологічної безпеки учасників кримінального провадження.

Встановлено, що основними напрямами трансформації організації слідчого експерименту стали запровадження оцінки епідеміологічних ризиків на етапі підготовки, скорочення кількості учасників, використання засобів індивідуального захисту, удосконалення порядку вибору місця проведення процесуальної дії та розширення можливостей застосування цифрових технологій.

Доведено, що пандемія COVID-19 стала каталізатором розвитку сучасних криміналістичних методик, пов'язаних із цифровою реконструкцією подій, тривимірним моделюванням та дистанційною перевіркою окремих обставин кримінального правопорушення. Отриманий досвід має бути врахований при розробленні сучасних криміналістичних рекомендацій щодо проведення слідчих (розшукових) дій в умовах пандемій, надзвичайних ситуацій біологічного характеру та інших загроз громадському здоров'ю.

Список використаних джерел:

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan (SPRP 2021). Geneva : WHO, 2021. 84 p.

2. Всесвітня організація охорони здоров'я. WHO's Response to COVID-19: 2021 Annual Report. Geneva : WHO, 2022. 88 p.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

4. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/.

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

6. Міністерство охорони здоров'я України. Стандарти медичної допомоги «Коронавірусна хвороба (COVID-19)». Київ, 2024.

7. Чиж С. А. Сучасний стан розвитку наукових уявлень про доказування у кримінальному процесі // Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/download/524/563.

8. Каліновська М. О. Особливості кримінального процесуального доказування під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування: дис. канд. юрид. наук. Львів, 2024. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3738/1/kalinovska_d.pdf

9. Почтовий М. М. Зв'язок принципу змагальності із засадами публічності та диспозитивності у кримінальному провадженні України. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2021. Т. 32(71). № 4. С. 82–85.

10. Тищенко С. В. Взаємодія прокурора та слідчого судді у кримінальному процесі України : дис. … д-ра філософії. Донецьк, 2024. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/08/dysertacziya-tyshhenko_compressed.pdf.

11. Почтовий М. М. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи у законодавстві Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 1. 210–215.

12. Гунченко Д. І. Взаємодія прокурора та слідчого судді у кримінальному провадженні : дис. … д-ра філософії. Одеса, 2024. URL: https://oduvs.edu.ua/uploads/Disertacziya_Gunchenko_D_I_1_3f61450ada.pdf

13. Сидоренко Д. В. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час проведення судової експертизи : дис. … д-ра філософії. Харків, 2024. URL: https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/aspirantura/zakhysty/sydorenko-d/Sydorenko_dis.pdf.

14. Почтовий М. М. Методологічні та практичні засади публічності та диспозитивності у кримінальному процесі : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 463 с.

15. Почтовий М. М. Теоретичні, правові та праксеологічні засади публічності та диспозитивності у кримінальному процесі : монограф. Дніпро : Біла К. О., 2021. 463 с.

16. Гловюк І. В. Досудове розслідування: теорія і практика. Одеса : Фенікс, 2020. 470 с.

17. Журавель В. А. Криміналістичні методики розслідування злочинів. Харків : Право, 2022. 486 с.

18. Тіщенко В. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів. Одеса : Гельветика, 2021. 428 с.

19. Почтовий М. М. Про сутність інтересу у кримінальному процесі. Юридична наука. 2020. № 7. С. 222–228.

20. Назаров В. В. Електронне кримінальне провадження: перспективи розвитку. Київ : Юстініан, 2023. 248 с.

21. Столітній А. В. Електронне правосуддя та цифрова трансформація кримінального процесу. Київ : Норма права, 2022. 352 с.

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.41

СВИРИДЕНКО С.В.

МОТИВУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

MOTIVATION OF PROCEDURAL DECISION IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE MECHANISM OF ENSURING LEGAL CERTAINTY

Актуальність статті полягає в тому, що якість процесуальних рішень у кримінальному провадженні є предметом уваги та дискусії як у доктрині, так і в правозастосовній практиці. Зазначена проблематика не обмежується увагою тільки до судових актів, постанови слідчого, прокурора, а передусім ті, що впливають на права учасників провадження, є рівноцінними об'єктами аналізу з точки зору вимог до якості їх аргументації[1]. Кожне з цих рішень є не лише актом реалізації владних повноважень, а й результатом пізнавальної діяльності, в ході якої уповноважений суб'єкт оцінює наявну інформацію, співвідносить її з нормативними приписами і формулює висновок, що набуває юридично обов'язкового характеру. Мета статті полягає у тому, щоб обґрунтувати мотивування процесуального рішення у кримінальному провадженні як самостійну процесуальну гарантію правової визначеності та сформулювати систему вимог до нього. Поставлена мета зумовлює такі завдання: 1) розмежувати поняття «мотивування» і «вмотивованість»; 2) виявити зв'язок між мотивуванням і правовою визначеністю; 3 проаналізувати стандарти ЄСПЛ у цій сфері; 4) сформулювати систему вимог до мотивування; визначити наслідки вад мотивування для цілей кримінального провадження. Стаття присвячена питанням мотивування процесуального рішення у кримінальному провадженні в контексті принципу правової визначеності. Зазначається, що мотивування є важливим складником забезпечення авторитету процесуальних рішень у кримінальному провадженні зокрема через їх змістовну вмотивованість. Встановлено, що недоліки мотивування руйнують не лише внутрішню логічну несуперечливість самого рішення, а й зовнішню функцію у підтриманні правової визначеності, зокрема здатність учасників провадження передбачати результати правозастосування, ефективність подальшого процесуального контролю тощо. На основі аналізу доктрини, практики Європейського суду з прав людини та положень КПК України сформовано систему вимог до мотивування серед яких експліцитність логічних переходів, охоплення контраргументів, розкриття оціночного шляху, нормативна прив'язка, внутрішня несуперечність. Запропоновано розмежування понять «мотивування» та «вмотивованість» як процесу і стандарту якості результату відповідно. Визначено напрями подальших наукових досліджень у цій сфері.

Ключові слова: *мотивування, вмотивованість, процесуальне рішення, кримінальне провадження, правова визначеність, справедливий судовий розгляд, аргументація, судовий контроль.*

[1] Поряд з тим, що аргументація розглядається як структурний елемент мотивування, потрібно визнати, що її предмет може охоплювавати як нормативну, так і фактичну сторону рішення. В останньому випадку аргументація може бути процесуальним інструментом перевірки обґрунтованості. Але сама по собі, як така, аргументація залишається категорією мотивування.

© СВИРИДЕНКО С.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінальної юстиції (Національна академя внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0001-9152-973X

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The relevance of the article lies in the fact that the quality of procedural decisions in criminal proceedings is a subject of attention and discussion both in doctrine and in law enforcement practice. The above-mentioned issues are not limited to attention only to judicial acts, decisions of the investigator, prosecutor, and above all those that affect the rights of the participants in the proceedings, are equivalent objects of analysis from the point of view of the requirements for the quality of their argumentation. Each of these decisions is not only an act of exercising authority, but also the result of cognitive activity, during which the authorized subject evaluates the available information, correlates it with regulatory requirements and formulates a conclusion that becomes legally binding. The purpose of the article is to substantiate the motivation of a procedural decision in criminal proceedings as an independent procedural guarantee of legal certainty and to formulate a system of requirements for it. The goal set entails the following tasks: 1) to distinguish between the concepts of «motivation» and «motivation»; 2) to identify the connection between motivation and legal certainty; 3) to analyze the standards of the ECHR in this area; 4) to formulate a system of requirements for motivation; to determine the consequences of defects in motivation for the purposes of criminal proceedings. The article is devoted to the issues of motivating procedural decisions in criminal proceedings in the context of the principle of legal certainty. It is noted that motivation is an important component of ensuring the authority of procedural decisions in criminal proceedings, in particular through their substantive motivation. It is established that the shortcomings of motivation destroy not only the internal logical consistency of the decision itself, but also the external function in maintaining legal certainty, in particular the ability of the participants in the proceedings to predict the results of law enforcement, the effectiveness of further procedural control, etc. Based on the analysis of the doctrine, practice of the European Court of Human Rights and the provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, a system of requirements for motivation has been formed, including the explicitness of logical transitions, the coverage of counterarguments, the disclosure of the evaluation path, normative binding, and internal consistency. A distinction is proposed between the concepts of «motivation» and «motivation» as a process and a standard of the quality of the result, respectively. Directions for further scientific research in this area have been determined.

Key words: *motivation, motivation, procedural decision, criminal proceedings, legal certainty, fair trial, argumentation, judicial control*

Вступ. Якість процесуальних рішень у кримінальному провадженні є предметом уваги та дискусії як у доктрині, так і в правозастосовній практиці. Зазначена проблематика не обмежується увагою тільки до судових актів, постанови слідчого, прокурора, а передусім ті, що впливають на права учасників провадження, є рівноцінними об'єктами аналізу з точки зору вимог до якості їх аргументації[2]. Кожне з цих рішень є не лише актом реалізації владних повноважень, а й результатом пізнавальної діяльності, в ході якої уповноважений суб'єкт оцінює наявну інформацію, співвідносить її з нормативними приписами і формулює висновок, що набуває юридично обов'язкового характеру. Те, яким чином цей пізнавальний процес відображено у тексті рішення, має значення не лише для учасників конкретного провадження, а й для правової системи в цілому, адже через мотивування забезпечується зокрема можливість зовнішнього контролю за правозастосуванням і формується передбачувана практика, що є необхідною умовою правової визначеності.

У доктрині правова визначеність пов'язується з передбачуваністю правових наслідків та доступністю рішень для раціональної перевірки [1]. У цьому контексті мотивування може розглядатися як процесуальний механізм, що забезпечує відкритість рішення до зовнішнього контролю і тим самим наближає його до стандарту акта пізнання, а не лише акта владного волевиявлення.

Водночас, мотивування нерідко зводиться до вимоги щодо форми процесуального акта, тоді як його функціональний вимір, тобто роль у системі правової визначеності подекуди

[2] Поряд з тим, що аргументація розглядається як структурний елемент мотивування, потрібно визнати, що її предмет може охоплювати як нормативну, так і фактичну сторону рішення. В останньому випадку аргументація може бути процесуальним інструментом перевірки обгрунтованості. Але сама по собі, як така, аргументація залишається категорією мотивування.

залишається поза увагою, що зумовлює потребу у визначенні критеріїв якості мотивування як у доктрині, так і в правозастосовній практиці.

Мета статті полягає у тому, щоб обґрунтувати мотивування процесуального рішення у кримінальному провадженні як самостійну процесуальну гарантію правової визначеності та сформулювати систему вимог до нього. Поставлена мета зумовлює такі завдання: 1) розмежувати поняття «мотивування» і «вмотивованість»; 2) виявити зв'язок між мотивуванням і правовою визначеністю; 3 проаналізувати стандарти ЄСПЛ у цій сфері; 4) сформулювати систему вимог до мотивування; визначити наслідки вад мотивування для цілей кримінального провадження.

Методологія. У статті використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для виявлення суперечності між формальним виконанням вимоги мотивування та її змістовним наповненням. Аналітичний метод дозволив здійснити розмежування понять «мотивування» і «вмотивованість», а також виокремлення структурних елементів процесу мотивування. Системний підхід забезпечив розгляд мотивування у взаємозв'язку з іншими гарантіями справедливого судочинства, зокрема правовою визначеністю.

Порівняльно-правовий метод використовувався для зіставлення підходів до мотивування в практиці ЄСПЛ і в національному законодавстві. Формально-юридичний метод застосовано при тлумаченні статті 370 КПК України та відповідних положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Метод правової аргументації слугував для оцінки змістовної якості мотивування з позицій логічної коректності і переконливості.

Огляд літератури. Проблематика мотивування процесуальних рішень знаходиться на перетині декількох наукових дискурсів – кримінального процесуального права, загальної теорії права, теорії правової аргументації, галузевих правових наук. Вона представлена переважно в контексті вимог до форми і структури процесуальних актів, тоді як концептуальний вимір залишається менш дослідженим.

Серед українських дослідників вагомий внесок у розробку питань мотивування процесуальних рішень зробили Григор'єва В.В., Авдєєв О.В. [2] У контексті правової визначеності питання мотивування висвітлює М. М. Дмитрієва, яка пропонує розуміння правової визначеності як комплексної вимоги, що охоплює не лише нормативне регулювання, а й правозастосовну діяльність [1]. С. В. Васильєв розкриває проблему невизначеності у механізмі правового регулювання процесуальних правовідносин, акцентуючи на юридичних інструментах її усунення [3]. Серед таких інструментів мотивування займає особливе місце як засіб ретроспективної верифікації правозастосовного акта. На рівні загальної теорії права проблема правової визначеності ґрунтовно розроблена в сучасній українській науці. М. І. Козюбра розглядає правову визначеність як іманентну складову верховенства права, акцентуючи на її вимогах до передбачуваності правових наслідків і стабільності правовідносин [4] Ці висновки релевантні для обґрунтування зв'язку між якістю мотивування і правовою визначеністю. Я. Берназюк пропонує визначення поняття мотивування судового рішення та етапів відповідної процесуальної діяльності: «Мотивування судового рішення – це діяльність судді (суду), спрямована на пошук юридично значущих аргументів для обґрунтування висновків судового рішення, яка здійснюється шляхом встановлення обставин справи на підставі поданих сторонами або зібраних судом у порядку, встановленому процесуальним законом, за власною ініціативою належних, допустимих, достатніх і достовірних доказів з надання їм правової оцінки та формулювання на цій підставі правових позицій за результатами розгляду справи або вирішення судом іншого процесуального питання. Як процесуальна діяльність мотивування судового рішення умовно складається з таких основних етапів: 1) систематизація і первинне оцінювання доказів та доводів учасників справи; 2) оцінювання поданих сторонами та зібраних відповідно до вимог процесуального закону судом доказів на підтвердження або відхилення доводів та міркувань учасників справи; 3) встановлення об'єктивних обставин справи; 4) надання відповіді на доводи (оцінювання доводів) учасників справи; 5) обґрунтування необхідності застосування конкретної норми права до спірних правовідносин; 6) формулювання висновків за результатами розгляду справи» [5]. О.В. Капліна зазначає, що рішення має ґрунтуватися на фактичних та правових мотивах. Фактичні мотиви повинні відображати аналіз досліджених у судовому розгляді джерел доказів з погляду їхньої належності, допустимості, достатності, достовірності. Правові мотиви, які теж слід наводити у рішенні, є казуальним тлумаченням норм права. Враховуючи важливу правову та соціальну роль судового акта в його мотивувальній частині слід наводити мотиви, згідно з якими на підставі тлумачення норми права та особистого переконання суддя вважає за необхідне застосувати ту чи іншу норму права [6, с. 15]. І. В. Скляренко та Є. Ю. Соболь розглядають належне мотивування як гарантію

правосудності судового акта [7]. Дослідники наголошують на відмінності між мотивуванням як процедурою та вмотивованістю як якісною ознакою результату, що ми також вважаємо важливим розмежуванням. О.І. Марочкін, пропонує аналізувати мотивування процесуальних рішень слідчого, по-перше, у статиці – для дослідження загальної сутності, складників і значення; по-друге, в динаміці – як процесу формування системи мотивів, покладених у основу рішення; по-третє, в аспекті його функціонального призначення у механізмі прийняття процесуальних рішень слідчого. Завершеною формою мотивування є вмотивоване рішення [8, с. 49].

У практиці ЄСПЛ вимога мотивування рішень пов'язана з правом на справедливий судовий розгляд, гарантованим статтею 6 Конвенції. Ключовою є позиція Суду, сформульована у справі «Ruiz Torija проти Іспанії, стаття 6(1) зобов'язує суди наводити підстави своїх рішень, хоча це не вимагає детальної відповіді на кожен аргумент сторін [9]. Справа «Taxquet проти Бельгії» суттєво поглибила цю логіку, Велика палата констатувала, що відсутність мотивування позбавляє обвинуваченого можливості ефективно скористатися правом на оскарження [10].

У зарубіжній літературі порівняльний аналіз обов'язку надавати мотивовані рішення розглядається в контексті транспарентності правосуддя та процесуальної справедливості. Зокрема, в аналітичному огляді практики ЄСПЛ стосовно обов'язку наводити підстави рішень підкреслюється, що підстави мають бути достатніми для забезпечення можливості ефективного використання права на апеляцію [11].

Таким чином, наявний науковий доробок охоплює важливі аспекти мотивування процесуальних рішень, його зв'язок із якістю судових актів, вимоги статті 6 ЄКПЛ щодо обґрунтованості рішень суду, проблеми правової невизначеності в процесуальному регулюванні діяльності як суду, так і інших суб'єктів кримінального провадження. Проте комплексного дослідження мотивування як процесуальної гарантії правової визначеності у кримінальному провадженні в доктрині бракує.

Основний зміст. Як убачається, відправною точкою аналізу має бути розмежування стандартів якості процесуального рішення, закріплених стосовно судових актів у статті 370 КПК України [12], які за своєю природою поширюються також на процесуальні рішення інших суб'єктів кримінального провадження, тобто законності, обґрунтованості та вмотивованості. Змішування цих стандартів, а передусім обґрунтованості і вмотивованості є досить поширеним.

Так, законність відповідає на запитання чи правильну норму права застосував компетентний суд. Це питання нормативної кваліфікації, воно стосується вибору правової підстави рішення і коректності її тлумачення. Дефект законності це неправильне застосування або тлумачення норми незалежно від того, як воно обґрунтоване або мотивоване.

Обґрунтованість відповідає на запитання чи відповідають висновки суду фактичним обставинам справи, встановленим на підставі доказів. Це питання належності, допустимості, достовірності, достатності доказової бази. Обґрунтованість – це якість змісту рішення з точки зору його відповідності реальному стану речей, підтвердженому у провадженні. Рішення є необґрунтованим, якщо висновок про факт не підкріплений достатніми доказами або суперечить їм незалежно від того, наскільки детально цей висновок викладено.

Вмотивованість відповідає на інше запитання, а саме чи розкрито логіку від доказів до висновків і від висновків до правових наслідків. Це якість аргументованого викладу, не те, що встановлено, і не те, яку норму застосовано, а те, як пояснено зв'язок між одним і другим. Рішення є невмотивованим, якщо воно не містить розгорнутої аргументації цього зв'язку, навіть якщо воно видається є і законним, і обґрунтованим.

Як убачається, поряд із системним зв'язком, ці стандарти мають відносну логічну незалежність, що робить вмотивованість самостійним стандартом, а не похідною від обґрунтованості.

На практиці найбільш уразливою є саме вмотивованість. Так, суд може дійти правильного результату, але не розкрити шляху аргументації до нього і це вже є проблемою, що підриває правову визначеність. Мотивування процесуального рішення у цьому контексті слід розуміти як процес побудови і текстуального відображення аргументації, а вмотивованість як якісну характеристику цього відображення з точки зору його повноти, логічності.

Недоліки вад вмотивованості можуть виникати на різних рівнях зокрема на рівні процесу (логічно некоректна аргументація, ігнорування контраргументів, підміна аргументу посиланням на авторитет тощо) або на рівні фіксації (внутрішньо коректний розумовий процес, але недостатньо відображений у тексті рішення). Ці недоліки однаково руйнують вмотивованість і, відповідно, гарантію правової визначеності з тієї принципової причини, що для зовнішнього спостерігача прихована коректна логіка і хибна логіка є нерозрізненними.

Відповідно до усталеного підходу, правова визначеність є однією з фундаментальних складових принципу верховенства права. У її змісті традиційно виокремлюють декілька виявів серед яких ясність і точність правових норм, передбачуваність правових наслідків, стабільність, усталеність судової практики, захист від ретроактивного застосування права [1]. Усі ці виміри переважно стосуються нормативного рівня правового регулювання. Однак правова визначеність не вичерпується якістю нормативного тексту, вона поширюється і на правозастосування. На цьому рівні мотивування набуває свого функціонального значення, тобто якщо право є передбачуваним лише тоді, коли його застосування є раціонально обґрунтованим і верифікованим, то мотивування є тим механізмом, який забезпечує цю верифікованість у конкретному випадку. Без розгорнутого мотивування учасники провадження позбавлені можливості зрозуміти, чому саме було ухвалено те чи інше рішення, і відтак не завжди можуть оцінити правомірність такого рішення, його можливі наслідки, визначити спосіб своїх дій.

Венеційська комісія наголошує, що правова визначеність вимагає передбачуваності правових наслідків для суб'єктів правовідносин [13]. Передбачуваність правозастосування у кримінальному провадженні безпосередньо залежить від того, чи є рішення мотивованими оскільки за цієї умови можна відстежити логіку правозастосування, виявити її сталість або непослідовність і скоригувати відповідну практику.

Отже мотивування виконує дві взаємопов'язані функції у системі правової визначеності (1) ретроспективну функцію легітимації, коли рішення стає прийнятним не через суб'єкта, що його ухвалив, а через переконливість наведеної аргументації; (2) проспективну функцію орієнтації, коли сукупність мотивованих рішень формує передбачувану практику, якою можуть керуватися учасники майбутніх проваджень.

Практика Європейського суду з прав людини є найбільш розробленою системою зовнішніх стандартів мотивування судових рішень, обов'язкових для України в силу ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідного національного правового регулювання.

Важливий принцип сформульовано у раніше вже згадуваній справі «Ruiz Torija проти Іспанії», а саме, те, що стаття 6(1) Конвенції зобов'язує суди наводити підстави своїх рішень, але ця вимога не тотожна вимозі детально відповідати на кожен аргумент сторін [9]. Це формулювання є концептуально важливим, адже воно встановлює мінімальний стандарт («наводити підстави»), водночас зберігаючи певну свободу розсуду суду щодо обсягу мотивування.

Важливою є правова позиція у справі «Taxquet проти Бельгії». Велика палата ЄСПЛ констатувала, що відсутність мотивування вироку присяжних позбавляла обвинуваченого можливості зрозуміти, на яких підставах його визнано винним, і унеможливлювала ефективне використання права на апеляційне оскарження [10]. Тут Суд зафіксував функціональний зв'язок між мотивуванням і правом на оскарження, тобто рішення без мотивів не може бути предметом ефективного перегляду.

У справах «Hadjianastassiou проти Греції» та «Hirvisaari проти Фінляндії» ЄСПЛ уточнив, що підстави мають бути наведені з достатньою чіткістю, щоб дозволити стороні ефективно скористатися правом оскарження [11]. Це формулювання дозволяє визначити функціональний критерій якості мотивування, а саме те, що рішення є достатньо мотивованим, якщо його підстави дозволяють стороні прийняти рішення щодо доцільності оскарження і сформулювати предмет вимог.

Показово, що ЄСПЛ пов'язує вимогу мотивування не лише з правом на справедливий розгляд, але й із більш широкими принципами верховенства права і забороною свавілля. Мотивування є саме тим механізмом, який забезпечує прозорість логіки рішення і тим самим протидіє свавіллю.

Керуючись наведеним, убачається можливим сформулювати систему вимог до мотивування процесуального рішення у кримінальному провадженні. При цьому потрібно зауважити, що ці вимоги є не альтернативними, а кумулятивними, тому відсутність будь-якої з них є самостійним недоліком мотивування. Отже, до таких вимог, на нашу думку, можна віднести:

(1) експліцитність логічних переходів, тобто кожен крок від вихідних даних до проміжного висновку і від проміжного висновку до кінцевого має бути відображений у тексті. Логічний перехід, який суб'єкт провадження вважає очевидним і тому не зазначає, є прихованою ланкою аргументації і таким чином може бути недоліком мотивованості, оскільки унеможливлює перевірку коректності цього переходу ззовні;

(2) охоплення контраргументів означає, що мотивування має містити реакцію на можливі аргументи, що суперечать обраному висновку, як ті, що походять від учасників провадження, так і ті, що випливають із самого доказового матеріалу. Як убачається, відсутність такої реакції не є дефектом обґрунтованості, вона є недоліком саме мотивованості, оскільки залишається невідомим, чи були контраргументи взагалі враховані і з яких підстав відхилені;

(3) розкриття оціночного шляху. Так, уповноважений суб'єкт має відобразити логіку оцінки інформації, покладеної в основу рішення, чому певні дані визнаються достовірними або недостовірними, яке значення їм надається і яким чином їх сукупність приводить до конкретного висновку. Тобто це вимога не до того, чи є дані достатніми по суті (адже це більше стосується обґрунтованості), а до того, чи пояснено, як саме уповноважений суб'єкт їх оцінив;

(4) нормативна прив'язка передбачає, що застосування правової норми має супроводжуватися поясненням того, чому саме вона регулює ситуацію, що розглядається. Просте відтворення нормативного тексту або посилання на статтю без співвіднесення з конкретними обставинами не є нормативною прив'язкою адже це скоріше декларація, а не аргумент;

(5) внутрішня несуперечність, адже мотивування не може містити взаємовиключних тверджень ні між окремими частинами мотивувального тексту, ні між мотивувальною і резолютивною частинами рішення. Внутрішня суперечність є самостійним недоліком мотивованості, вона свідчить про те, що ланцюжок аргументації не утворює цілісної логічної конструкції.

Запропонований перелік, звісно, не можна вважати вичерпним, він передусім охоплює структурно-логічні вимоги до мотивування, ті, що стосуються загальної «архітектури» аргументації.

Окремої уваги у межах інших досліджень також потребують питання співмірності обсягу мотивування залежно від складності питання, що в той же час не означає зниження стандарту, а тільки диференціює його застосування, також актуальними є питання диференціації вимог залежно від суб'єкта, предмета рішення, стадії провадження, наслідків для прав осіб, інтенсивністю втручання та обмеження. Так, очевидно, що процесуальні рішення слідчого з організаційних питань та процесуальне рішення слідчого судді, що обмежує конституційні права, матимуть різний обсяг мотивування та його реалістичний стандарт.

Потрібно також додатково наголосити, що мотивованість окремого рішення, роблячи його логіку зрозумілою і перевірюваною, забезпечує правову визначеність не тільки на рівні цього акта, а й водночас створює передумову для її системної визначеності, оскільки лише прозоро мотивоване рішення піддається співвіднесенню з усталеною практикою та контролю.

Що стосується наслідків неналежного мотивування, важливо усвідомлювати, що вони не обмежуються конкретним кримінальним провадженням, а виходять за його межі.

Так, неналежне мотивування підриває передбачуваність правозастосування. Немотивоване рішення не формує прецеденту у функціональному сенсі, воно не розкриває логіки, яку можна було б відтворити в аналогічній справі або оскаржити як хибну. Таким чином знищується кумулятивний ефект судової практики як джерела правової визначеності.

Крім того, неналежне мотивування підриває легітимність рішення в очах його адресата і суспільства загалом. Рішення, аргументація якого зводиться до формальних відсилань або некритичного відтворення позиції одного з учасників провадження, сприймається як акт владного волевиявлення, а не як результат раціональної пізнавальної діяльності. Це послаблює інституційну довіру до органів кримінальної юстиції незалежно від того, чи є рішення по суті правильним.

Зрештою, неналежне мотивування порушує право особи розуміти підстави рішення, ухваленого щодо неї. Це право не є суто процесуальною гарантією, можна сказати, що воно є умовою гідності особи у відносинах з державою і передумовою усвідомленого вибору подальшої процесуальної поведінки. Особа, яка не розуміє, з яких підстав і за якою логікою ухвалено рішення, що зачіпає її права, позбавлена можливості повноцінно реалізувати право на захист незалежно від того, на якій стадії провадження це рішення ухвалено і яким суб'єктом.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки.

1. Мотивування процесуального рішення у кримінальному провадженні є самостійною процесуальною гарантією правової визначеності, а не лише вимогою до форми акта правозастосування. Ця гарантія забезпечує як ретроспективну легітимацію рішення через аргументацію, так і проспективну передбачуваність правозастосування.

2. Концептуально доцільним є розмежування між мотивуванням як процесом інтелектуальної операції з доказовим матеріалом і вмотивованістю як якісною характеристикою тексту

рішення. Ця відмінність має практичне значення для виявлення та класифікації вад мотивування.

3. Стандарти ЄСПЛ у сфері мотивування встановлюють функціональний критерій якості мотивування, а саме те, що підстави мають бути наведені з достатньою чіткістю.

4. Систему вимог до мотивування становлять експліцитність логічних переходів, охоплення контраргументів, розкриття оціночного шляху, нормативна прив'язка, внутрішня несуперечність. Ці вимоги є кумулятивними.

5. Неналежне мотивування має системні наслідки, воно підриває передбачуваність правозастосування, послаблює довіру до правосуддя, порушує право особи розуміти підстави рішення, ухваленого щодо неї.

Проведене дослідження також виявляє низку питань, які можуть становити самостійний науковий і практичний інтерес як напрями подальших наукових пошуків. Так, доцільним є емпіричне дослідження якості мотивування у процесуальних рішеннях задля виявлення типових дефектів, їх частоти та зв'язку з наслідками для сторін провадження. Перспективним видається порівняльно-правовий аналіз стандартів мотивування у кримінальному судочинстві держав -членів Ради Європи з метою виявлення найкращих практик, які могли б становити інтерес для національного права та правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Дмитрієва М. М. Правова визначеність: поняття і зміст. *Вісник Запорізького національного університету.* Серія: Юридичні науки. 2020. № 3. URL: https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-3-2020/2.pdf

2. Григор'єва В. В., Авдєєв О. В. Належна мотивація як показник якісного рішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 302–305. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/75.pdf

3. Васильєв С. В. «Невизначеність» у механізмі правового регулювання процесуальних правовідносин та юридичні інструменти її усунення. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 22–31. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232409

4. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–63. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_ukr_1_2_ukr/kozybra_1_1/

5. Берназюк Я. Основні етапи підготовки мотивованого судового рішення: вимоги процесуального закону в світлі положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/647582/

6. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 40 с.

7. Скляренко І. В., Соболь Є. Ю. Належне мотивування судового рішення у судовій справі як гарантія його правосудності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 2. С. 206–213. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1655

8. Марочкін О. І. Мотивування процесуальних рішень слідчого: моногр. К. : Національна академія прокуратури України, 2015. 214 с.

9. CASE OF RUIZ TORIJA v. SPAIN, App. No 18390/91, ECtHR, 9 December 1994. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57909

10. CASE OF TAXQUET v. BELGIUM [GC], App. No 926/05, ECtHR, 16 November 2010. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101739

11. Laffranque, J. (Just) Give Me A Reason … *Juridica International*. 2018. № 27. P. 12–35. https://doi.org/10.12697/JI.2018.27.02

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

13. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри, упорядники та автори коментарів: В. Венгер, А. Заєць, Є. Звєрєв, М. Козюбра, Ю. Матвєєва, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2020. 144 с.

Дата першого надходження статті до видання: 05.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.13:342.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.42

СТЕПАНОВА Г.М., ЗАРУБЕЙ В.В., ЗЕЛЬКІНА Т.Є.

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ІНШОЇ ОСОБИ, ПРАВА ЧИ ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЯКОЇ ОБМЕЖУЮТЬСЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

MECHANISM FOR ENSURING THE RIGHTS OF ANOTHER PERSON WHOSE RIGHTS OR LEGITIMATE INTERESTS ARE RESTRICTED DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION

Метою статті є дослідження механізму забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, визначення особливостей її процесуального статусу у кримінальному провадженні, а також обґрунтування напрямів удосконалення кримінального процесуального законодавства України у сфері забезпечення та захисту прав такої особи. У статті досліджено механізм забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, а також проблеми нормативного регулювання її процесуального статусу у кримінальному провадженні. Встановлено, що закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі України категорії «інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування» стало важливим етапом розвитку механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, однак чинне кримінальне процесуальне законодавство не формує цілісного механізму реалізації відповідних прав і гарантій. Проаналізовано наукові підходи до визначення процесуального статусу такої особи, а також особливості реалізації окремих процесуальних прав під час досудового розслідування. Встановлено, що у правозастосовній діяльності органів досудового розслідування та слідчих суддів виникають труднощі щодо реалізації права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, а також права на звернення з клопотанням про закриття кримінального провадження у порядку частини дев'ятої ст. 284 КПК України. Обґрунтовано, що відсутність чіткої законодавчої регламентації процесуального статусу іншої особи та порядку реалізації її прав призводить до неоднорідності правозастосовної практики та створює ризики необґрунтованого обмеження прав людини у кримінальному провадженні. У результаті проведеного дослідження сформульовано висновок про необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства України шляхом конкретизації процесуального статусу іншої особи, визначення системи її процесуальних прав та гарантій, а також удосконалення механізму судового контролю за обмеженням прав і законних інтересів під час досудового розслідування.

Ключові слова: *кримінальне провадження, досудове розслідування, інша особа, процесуальний статус, забезпечення прав, судовий контроль, слідчі (розшукові) дії, право на захист, обмеження прав, процесуальні гарантії.*

© **СТЕПАНОВА Г.М. –** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінальної юстиції (Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-1280-0163

© **ЗАРУБЕЙ В.В. –** кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0001-6690-967X

© **ЗЕЛЬКІНА Т.Є. –** доктор філософії, доцент кафедри кримінальної юстиції (Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-4751-5514

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The purpose of the article is to study the mechanism for ensuring the rights of another person whose rights or legitimate interests are restricted during the pre-trial investigation, to determine the features of his procedural status in criminal proceedings, and to substantiate the directions for improving the criminal procedural legislation of Ukraine in the field of ensuring and protecting the rights of such a person. The article examines the mechanism for ensuring the rights of another person whose rights or legitimate interests are restricted during pre-trial investigation, as well as the problems of normative regulation of such person's procedural status in criminal proceedings. It is established that the introduction into the Criminal Procedure Code of Ukraine of the category "another person whose rights or legitimate interests are restricted during pre-trial investigation" has become an important stage in the development of the mechanism for ensuring the rights of participants in criminal proceedings. However, the current criminal procedural legislation does not establish a comprehensive mechanism for the implementation of the relevant rights and guarantees. The article analyzes scientific approaches to defining the procedural status of such a person, as well as the peculiarities of exercising certain procedural rights during pre-trial investigation. It is established that, in the law enforcement activities of pre-trial investigation bodies and investigating judges, difficulties arise in exercising the right to review the materials of criminal proceedings, the right to appeal procedural decisions, actions or omissions, as well as the right to file a motion to close criminal proceedings pursuant to Part 9 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. It is substantiated that the absence of clear legislative regulation of the procedural status of another person and the procedure for exercising their rights leads to inconsistency in law enforcement practice and creates risks of unjustified restriction of human rights in criminal proceedings. As a result of the conducted research, a conclusion is formulated regarding the necessity of improving the criminal procedural legislation of Ukraine by specifying the procedural status of another person, defining the system of procedural rights and guarantees thereof, as well as improving the mechanism of judicial control over the restriction of rights and legitimate interests during pre-trial investigation.

Key words: *criminal proceedings, pre-trial investigation, another person, procedural status, ensuring rights, judicial control, investigative (search) actions, right to defence, restriction of rights, procedural guarantees.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку кримінального процесуального законодавства України все більшої актуальності набувають питання забезпечення прав осіб, які безпосередньо не належать до сторони обвинувачення чи захисту, однак під час досудового розслідування зазнають обмеження своїх прав або законних інтересів. Практика застосування положень Кримінального процесуального кодексу України свідчить про те, що проведення слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, тимчасове вилучення чи арешт майна нерідко стосуються осіб, процесуальний статус яких залишається недостатньо визначеним [8, с. 42; 14, с. 195].

Запровадження у КПК України категорії «інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування» стало важливим кроком у напрямі посилення процесуальних гарантій та забезпечення належного захисту прав людини у кримінальному провадженні. Разом із тим чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить цілісного механізму реалізації прав такої особи, не визначає належним чином обсяг її процесуальних можливостей та порядок їх забезпечення [3, с. 256; 13, с. 112].

У правозастосовній діяльності це породжує низку проблем, пов'язаних із реалізацією права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора, а також права на звернення до слідчого судді з окремими процесуальними клопотаннями [2, с. 45; 4, с. 331].

Додаткові труднощі виникають у випадках проведення обшуку, арешту майна, тимчасового доступу до речей і документів та інших процесуальних дій, які пов'язані з обмеженням права власності, недоторканності житла чи права на приватне життя [9, с. 74; 11, с. 118].

Відсутність чіткої законодавчої регламентації процесуального статусу такої особи та механізму забезпечення її прав негативно впливає на єдність правозастосовної практики й створює ризики необґрунтованого втручання у права та свободи людини під час досудового розслідування

[1, с. 160; 15, с. 11]. У зв'язку з цим дослідження механізму забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, а також визначення напрямів удосконалення відповідних положень кримінального процесуального законодавства України є актуальним як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення прав особи у кримінальному провадженні не є новою для науки кримінального процесу, однак питання процесуального статусу саме іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, набуло самостійного значення порівняно недавно. Це пов'язано з тим, що традиційно наукова увага зосереджувалася переважно на правах підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, захисника та інших класичних учасників кримінального провадження, тоді як особи, які фактично зазнають процесуального обмеження без набуття такого статусу, тривалий час залишалися поза належною увагою законодавця й доктрини [5, с. 7; 7, с. 250].

Окремі аспекти зазначеної проблематики досліджувалися у працях І. В. Гловюк, яка звернула увагу на проблеми нормативної регламентації права іншої особи на закриття кримінального провадження на підставі ч. 9 ст. 284 КПК України [1, с. 158–165]. А. Ю. Гнатюк розглянув питання надання такій особі права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, що має важливе значення для реального, а не формального забезпечення її процесуальних можливостей [2, с. 44–52]. П. В. Жовтан та Л. Ю. Кравцова проаналізували реалізацію окремих прав іншої особи під час досудового розслідування, акцентуючи увагу на практичних труднощах застосування відповідних положень КПК України [3, с. 256–260].

Вагомий внесок у дослідження цієї тематики зробила В. Черванчук, яка розкрила поняття, сутність і структуру процесуального статусу іншої особи, а також загальні положення щодо забезпечення її прав під час досудового розслідування [13, с. 111–116; 14, с. 195–199]. Окремі питання, пов'язані з повноваженнями слідчого судді щодо закриття кримінального провадження у порядку ч. 9 ст. 284 КПК України, висвітлено у праці В. А. Завтура [4, с. 330–334].

Разом із тим наукові напрацювання у цій сфері поки що не формують цілісного підходу до розуміння механізму забезпечення прав іншої особи. Недостатньо розробленими залишаються питання обсягу її процесуальних прав, порядку їх реалізації, меж судового контролю, а також правових наслідків порушення відповідних гарантій під час досудового розслідування. Саме це зумовлює потребу в подальшому дослідженні зазначеної проблематики.

Метою статті є дослідження механізму забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, визначення особливостей її процесуального статусу у кримінальному провадженні, а також обґрунтування напрямів удосконалення кримінального процесуального законодавства України у сфері забезпечення та захисту прав такої особи.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати наукові підходи до визначення процесуального статусу іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування; з'ясувати зміст і особливості реалізації її процесуальних прав у кримінальному провадженні; дослідити проблеми забезпечення та захисту прав такої особи під час проведення слідчих (розшукових) дій і застосування заходів забезпечення кримінального провадження; охарактеризувати роль судового контролю у механізмі забезпечення прав іншої особи; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України у відповідній сфері.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних засад сучасного кримінального провадження є забезпечення належного захисту прав і свобод людини у процесі здійснення досудового розслідування. Водночас особливістю кримінального процесу є те, що процесуальні рішення, слідчі (розшукові) дії та заходи забезпечення кримінального провадження можуть впливати не лише на підозрюваного чи обвинуваченого, а й на інших осіб, які формально не належать до сторони захисту або обвинувачення, однак фактично зазнають обмеження своїх прав чи законних інтересів [6, с. 123].

Запровадження у КПК України категорії «інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування» стало важливим кроком у напрямі посилення процесуальних гарантій та приведення кримінального процесуального законодавства у відповідність до принципу верховенства права. Водночас аналіз положень КПК України свідчить про те, що законодавець фактично обмежився лише нормативним закріпленням відповідної категорії, не сформувавши при цьому цілісного механізму реалізації її процесуальних прав та гарантій [14, с. 196].

У науковій літературі слушно звертається увага на те, що процесуальний статус такої особи має похідний та ситуативний характер, оскільки виникає у зв'язку із здійсненням процесуальних дій або прийняттям процесуальних рішень, які безпосередньо впливають на права чи законні інтереси особи [8, с. 43]. Саме тому особливістю цього статусу є відсутність чітко визначеного моменту його виникнення та припинення, що ускладнює реалізацію процесуальних прав та доступ до ефективних засобів правового захисту.

На думку В. Черванчук, процесуальний статус іншої особи характеризується наявністю самостійного комплексу прав та законних інтересів, реалізація яких має забезпечуватися у межах кримінального провадження незалежно від належності такої особи до сторони обвинувачення чи захисту [14, с. 197]. Подібний підхід підтримують П. В. Жовтан та Л. Ю. Кравцова, які зазначають, що відсутність належного процесуального механізму реалізації прав іншої особи нерідко призводить до їх формального характеру та ускладнює можливість ефективного захисту порушених прав [3, с. 258].

Одним із найбільш дискусійних питань залишається обсяг процесуальних прав іншої особи та порядок їх реалізації. Насамперед йдеться про право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора, а також право на звернення із клопотанням про закриття кримінального провадження [1, с. 160]. Як справедливо зазначає А. Ю. Гнатюк, реалізація права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження має важливе значення для забезпечення інших процесуальних прав такої особи, оскільки без доступу до відповідної інформації можливість ефективного оскарження чи захисту своїх інтересів значною мірою ускладнюється [2, с. 47].

Особливого значення у цьому контексті набуває питання забезпечення прав особи під час проведення слідчих (розшукових) дій. Проведення обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, арешту майна або тимчасового вилучення майна безпосередньо пов'язане з обмеженням права власності, недоторканності житла та права на приватне життя. При цьому особа, щодо якої здійснюються відповідні процесуальні дії, не завжди має чітко визначений процесуальний статус і достатній обсяг процесуальних гарантій для захисту своїх прав [9, с. 74].

Суттєвою складовою механізму забезпечення прав іншої особи є належне нормативне визначення процесуальних гарантій реалізації її прав під час здійснення досудового розслідування. У кримінальному процесуальному законодавстві України такі гарантії мають фрагментарний характер і переважно пов'язані з окремими процесуальними інститутами, зокрема судовим контролем, порядком оскарження процесуальних рішень, а також проведенням слідчих (розшукових) дій. Водночас відсутність системного підходу до регламентації процесуального статусу іншої особи призводить до того, що механізм реалізації її прав значною мірою залежить від конкретної процесуальної ситуації та практики застосування відповідних норм КПК України [13, с. 113].

У цьому контексті важливого значення набуває питання моменту виникнення процесуального статусу іншої особи. Чинний КПК України не містить чіткого положення, яке б визначало, з якого саме моменту особа набуває відповідного статусу та процесуальних прав. Фактично підставою для виникнення такого статусу є саме обмеження прав чи законних інтересів особи у межах кримінального провадження. Проте на практиці це часто ускладнює реалізацію права на захист, оскільки особа може тривалий час не бути належним чином поінформованою про можливість реалізації процесуальних прав або порядок їх захисту [10, с. 126].

Проблемним залишається і питання належного повідомлення особи про прийняття процесуальних рішень, які безпосередньо стосуються її прав та інтересів. Йдеться, зокрема, про ухвали слідчого судді щодо арешту майна, надання дозволу на проведення обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, а також інші процесуальні рішення, наслідком яких є обмеження конституційних прав особи. У багатьох випадках особа фактично дізнається про існування відповідного кримінального провадження лише після проведення процесуальної дії або застосування заходу забезпечення кримінального провадження. За таких умов реалізація права на ефективне оскарження суттєво ускладнюється.

На думку окремих науковців, одним із ключових елементів механізму забезпечення прав іншої особи має бути своєчасне та повне інформування про обсяг процесуальних прав і порядок їх реалізації [7, с. 252]. У цьому аспекті доцільним видається нормативне закріплення обов'язку вручення такій особі пам'ятки про її процесуальні права за аналогією з іншими учасниками кримінального провадження. Це дозволило б не лише посилити гарантії реалізації права на захист, а й забезпечити більшу визначеність процесуального статусу такої особи.

Окремої уваги потребує питання забезпечення права іншої особи на ефективний судовий захист. Аналіз положень КПК України свідчить про те, що право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора для такої особи не завжди має чіткий і зрозумілий механізм реалізації. Зокрема, складнощі виникають при визначенні кола процесуальних рішень, які можуть бути оскаржені, а також під час вирішення питання щодо наявності у особи належного процесуального інтересу для звернення до слідчого судді [4, с. 331].

Крім того, чинне кримінальне процесуальне законодавство фактично не визначає процесуальних наслідків порушення прав іншої особи під час проведення слідчих (розшукових) дій або застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Це стосується як порушення порядку проведення обшуку чи арешту майна, так і недотримання вимог щодо належного повідомлення особи або забезпечення можливості реалізації права на правову допомогу. У результаті навіть встановлення факту порушення прав особи не завжди призводить до ефективного поновлення її прав чи усунення негативних наслідків такого порушення [11, с. 118].

Важливим напрямом удосконалення механізму забезпечення прав іншої особи є також конкретизація меж втручання держави у права та свободи людини під час досудового розслідування. Застосування заходів процесуального примусу повинно відповідати принципу пропорційності та здійснюватися виключно у межах, необхідних для досягнення завдань кримінального провадження. При цьому будь-яке обмеження прав особи має супроводжуватися ефективними процесуальними гарантіями судового контролю та можливістю оскарження відповідних процесуальних рішень [9, с. 81].

У зв'язку з цим доцільним видається внесення змін до КПК України у частині більш детального врегулювання процесуального статусу іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. Зокрема, потребують нормативного уточнення момент виникнення такого статусу, перелік основних процесуальних прав, порядок їх реалізації, а також гарантії доступу до судового захисту. Важливим є і закріплення чітких процесуальних наслідків недотримання прав такої особи під час проведення процесуальних дій, що сприятиме підвищенню ефективності механізму забезпечення прав людини у кримінальному провадженні.

У цьому аспекті важливу роль відіграє механізм судового контролю, який є однією з основних гарантій захисту прав особи у кримінальному провадженні. Саме слідчий суддя повинен забезпечувати дотримання принципу пропорційності між інтересами кримінального провадження та необхідністю мінімізації втручання у права та свободи людини. Разом із тим аналіз судової практики свідчить про неоднорідність підходів до визначення процесуального статусу іншої особи та меж реалізації її процесуальних прав, що негативно впливає на ефективність механізму судового захисту [4, с. 332].

Окрему увагу слід звернути на положення ч. 9 ст. 284 КПК України, яка передбачає можливість звернення іншої особи до слідчого судді з клопотанням про закриття кримінального провадження. І. В. Гловюк справедливо наголошує, що реалізація цього права має важливе значення для забезпечення балансу між інтересами держави та правами особи, однак чинне законодавство не містить достатньо чіткої процедури реалізації такого механізму [1, с. 162].

Таким чином, чинне кримінальне процесуальне законодавство України хоча й містить окремі елементи механізму забезпечення прав іншої особи, проте не забезпечує його системності та ефективності. Відсутність чіткої регламентації процесуального статусу такої особи, обсягу її процесуальних прав та порядку їх реалізації створює передумови для неоднакового застосування положень КПК України та ризики необґрунтованого обмеження прав людини під час досудового розслідування.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що закріплення у КПК України категорії «інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування» стало важливим кроком у напрямі посилення гарантій захисту прав людини у кримінальному провадженні. Водночас чинне кримінальне процесуальне законодавство не формує цілісного механізму реалізації прав такої особи, а окремі елементи її процесуального статусу залишаються недостатньо визначеними.

Установлено, що найбільші труднощі виникають під час реалізації права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора, а також під час звернення до слідчого судді з окремими процесуальними клопотаннями. Проблемними залишаються й питання забезпечення прав особи у випадках проведення обшуку, арешту майна, тимчасового доступу до речей і документів та інших процесуальних дій, пов'язаних з обмеженням конституційних прав і свобод.

З'ясовано, що відсутність чіткої регламентації процесуального статусу іншої особи та порядку реалізації її прав негативно впливає на єдність правозастосовної практики й створює ризики необґрунтованого втручання у права та законні інтереси особи під час досудового розслідування. У зв'язку з цим важливе значення має удосконалення механізму судового контролю як однієї з основних гарантій захисту прав людини у кримінальному провадженні.

Крім того, проведене дослідження свідчить про необхідність формування більш узгодженого підходу до визначення процесуального становища іншої особи у системі учасників кримінального провадження. Наявність у такої особи окремого комплексу процесуальних прав та законних інтересів фактично підтверджує її самостійне значення у кримінальних процесуальних правовідносинах. У зв'язку з цим подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства має бути спрямоване не лише на формальне розширення процесуальних гарантій, а й на створення ефективного механізму їх практичної реалізації.

Водночас забезпечення прав іншої особи під час досудового розслідування слід розглядати як складову загального механізму забезпечення справедливого кримінального провадження та дотримання принципу верховенства права. Належна процесуальна регламентація порядку обмеження прав особи, своєчасний судовий контроль та ефективні засоби оскарження процесуальних рішень мають важливе значення не лише для захисту прав конкретної особи, а й для забезпечення законності та довіри до системи кримінальної юстиції загалом.

У результаті дослідження зроблено висновок про доцільність удосконалення положень КПК України у частині конкретизації процесуального статусу іншої особи, визначення основних процесуальних прав та гарантій їх реалізації, а також удосконалення механізму їх судового захисту під час досудового розслідування.

Conflict of interest / Конфлікт інтересів

Автори декларують, що не мають конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, в тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Financing / Фінансування

Дослідження проводилося без фінансової підтримки.

Data availability / Доступність даних

Рукопис не має пов'язаних даних.

Use of artificial intelligence / Використання штучного інтелекту.

Під час підготовки статті використовувалась мовна модель штучного інтелекту ChatGPT (OpenAI, GPT-5) як допоміжний інструмент для мовно-стилістичного опрацювання тексту, структурування окремих фрагментів статті та технічного оформлення бібліографічних описів і англомовного перекладу анотації та References. Технології штучного інтелекту використовувалися під час підготовки вступних структурних елементів статті, а також окремих редакційних і стилістичних фрагментів основного тексту.

Авторами самостійно здійснювалися підбір та аналіз наукових джерел, опрацювання нормативного матеріалу, формулювання наукових положень, висновків і пропозицій. Усі результати, отримані за допомогою інструментів штучного інтелекту, були додатково перевірені шляхом аналізу положень кримінального процесуального законодавства України, наукових джерел та правозастосовної практики.

Використання технологій штучного інтелекту не вплинуло на самостійність наукових висновків авторів та не визначало результати проведеного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Гловюк І. В. Право іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, на закриття кримінального провадження: проблеми нормативної регламентації та реалізації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 18. С. 158–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2019_18_22

2. Гнатюк А. Ю. Щодо надання права на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. *Полтавський правовий часопис*. 2023. № 1. С. 44–52. DOI: https://doi.org/10.21564/2786-7811.1.290461. URL: https://plr.nlu.edu.ua/article/view/290461

3. Жовтан П. В., Кравцова Л. Ю. Реалізація окремих прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. *Південноукраїнський правничий часо-*

пис. 2020. № 4. С. 256–260. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.43. URL: https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2020/4/45.pdf

4. Завтур В. А. Повноваження слідчого судді щодо закриття кримінального провадження: деякі питання тлумачення та практичного застосування норм ч. 9 ст. 284 КПК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 330–334. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/81. URL: https://www.lsej.org.ua/9_2020/83.pdf

5. Процько Г .І. Правовий статус учасників досудового слідства: проблеми реалізації : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 21 с.

6. Рожнова В. В. Сучасна концепція кримінального процесу та її відображення у системі завдань кримінального провадження. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. № 4. С. 122–128.

7. Соловйова О. Є. Процесуальний статус учасників кримінального провадження як засіб забезпечення прав і законних інтересів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2023. № 2. С. 249–256.

8. Стефанюк Ю. Правовий статус особи: поняття і класифікація. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 42–45.

9. Тарасюк С. М. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення конституційних прав особи при проведенні в її житлі чи іншому володінні слідчих (розшукових) дій : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2021. 235 с.

10. Цебинога В. Ю. Кримінальний процесуальний статус іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності :* матеріали наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2018. С. 126. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2018/pdf/142.pdf

11. Цилюрик І. І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів. 2020. 256 с.

12. Цуцкірідзе М. С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2020. 559 с.

13. Черванчук В. В. Загальні положення щодо забезпечення прав іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2022. № 1. С. 111–116. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.2309. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v1_2022/14.pdf

14. Черванчук В. В. Поняття, сутність та структура процесуального статусу іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2020. Вип. 60. С. 195–199. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/45.pdf

15. Черкесова А. С. Гарантії прав і свобод людини при їх обмеженні у кримінальному провадженні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 20 с.

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.98:616.98:578.834.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.43

ТИХОНЕНКО С.О.

ВПЛИВ COVID-19 НА ХАРАКТЕР СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

THE IMPACT OF COVID-19 ON THE NATURE OF INVESTIGATIVE ACTIVITIES IN ORGANIZING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES

У статті здійснено комплексне дослідження впливу пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 на характер слідчої діяльності з організації розслідування кримінальних правопорушень. Встановлено, що поширення вірусу SARS-CoV-2 стало одним із найбільш масштабних викликів для функціонування системи кримінальної юстиції у XXI столітті та суттєво вплинуло на організаційні, тактичні та комунікативні аспекти діяльності органів досудового розслідування. Обґрунтовано, що пандемія обумовила необхідність перегляду традиційних підходів до організації слідчої роботи, планування досудового розслідування, взаємодії між суб'єктами кримінального провадження та проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Проаналізовано основні напрями трансформації слідчої діяльності в умовах пандемії. Визначено, що одним із ключових наслідків COVID-19 стало посилення значення організаційної складової роботи слідчого, оскільки ефективність розслідування значною мірою почала залежати від здатності адаптувати процесуальну діяльність до умов підвищеної біологічної небезпеки. Встановлено, що пандемія вплинула на порядок планування розслідування, визначення пріоритетності проведення слідчих (розшукових) дій, організацію роботи слідчих груп, взаємодію з оперативними підрозділами, експертними установами, прокурорами та іншими учасниками кримінального провадження. Особливу увагу приділено дослідженню впливу пандемії на проведення допитів, одночасних допитів, пред'явлення для впізнання, обшуків, оглядів та інших процесуальних дій. Встановлено, що необхідність дотримання санітарно-епідемічних вимог, фізичного дистанціювання та використання засобів індивідуального захисту суттєво змінила традиційні механізми отримання доказової інформації. Доведено, що використання захисних масок, обмеження безпосереднього спілкування та скорочення тривалості контактів негативно впливали на можливість сприйняття невербальної інформації, встановлення психологічного контакту та застосування окремих криміналістичних тактичних прийомів. Обґрунтовано, що одним із найважливіших наслідків пандемії стала активна цифровізація слідчої діяльності. Встановлено, що використання відеоконференцзв'язку, електронного документообігу, цифрових засобів фіксації та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій дозволило забезпечити безперервність досудового розслідування та мінімізувати ризик інфікування учасників кримінального провадження. Водночас пандемія виявила необхідність подальшого вдосконалення криміналістичного забезпечення діяльності слідчого в умовах біологічних загроз. Зроблено висновок, що COVID-19 суттєво змінив характер слідчої діяльності, посилив значення її організаційного компонента та сприяв формуванню нових підходів до організації розслідування кримінальних правопорушень. Перспективним напрямом розвитку криміналістики визначено інтеграцію механізмів біологічної безпеки, цифрових технологій та сучасних організаційних моделей до системи криміналістичного забезпечення досудового розслідування.

© ТИХОНЕНКО С.О. – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін (Дніпровський державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0001-2921-6345

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Ключові слова: *COVID-19, пандемія, слідча діяльність, організація розслідування, досудове розслідування, кримінальне провадження, криміналістика, слідчі (розшукові) дії, цифровізація, відеоконференція, біологічна безпека, криміналістичне забезпечення.*

The article provides a comprehensive study of the impact of the COVID-19 pandemic on the nature of investigative activities related to the organization of criminal offense investigations. It is established that the spread of the SARS-CoV-2 virus became one of the most significant challenges to the functioning of criminal justice systems in the twenty-first century and substantially affected the organizational, tactical, and communicative aspects of pre-trial investigation bodies. The study substantiates that the pandemic necessitated a reconsideration of traditional approaches to organizing investigative work, planning pre-trial investigations, coordinating procedural activities, and conducting investigative (search) actions. The main directions of transformation of investigative activities under pandemic conditions are analyzed. It is determined that one of the key consequences of COVID-19 was the increased importance of the organizational component of investigative work, since the effectiveness of criminal investigations largely depended on the ability of investigators to adapt procedural activities to conditions of heightened biological risk. The study demonstrates that the pandemic influenced investigation planning, prioritization of investigative actions, organization of investigative teams, cooperation with operational units, forensic institutions, prosecutors, and other participants in criminal proceedings. Particular attention is paid to the impact of the pandemic on interrogations, simultaneous interrogations, identification procedures, searches, crime scene examinations, and other procedural actions. It is established that compliance with sanitary and epidemiological requirements, physical distancing measures, and the use of personal protective equipment significantly transformed traditional methods of obtaining evidentiary information. The research shows that protective masks, restrictions on direct communication, and reduced contact duration negatively affected the perception of non-verbal information, the establishment of psychological contact, and the application of certain forensic tactical techniques. The article substantiates that one of the most important consequences of the pandemic was the accelerated digitalization of investigative activities. The use of videoconferencing, electronic document management systems, digital recording technologies, and modern information and communication tools made it possible to ensure the continuity of pre-trial investigations while minimizing infection risks for participants in criminal proceedings. At the same time, the pandemic revealed the necessity of further improving forensic support for investigative activities under conditions of biological threats. The study concludes that COVID-19 significantly changed the nature of investigative activities, strengthened the importance of their organizational component, and contributed to the formation of new approaches to organizing criminal investigations. The integration of biological safety mechanisms, digital technologies, and modern organizational models into the system of forensic support for pre-trial investigations is identified as a promising direction for the future development of forensic science.

Key words: *COVID-19, pandemic, investigative activity, organization of investigation, pre-trial investigation, criminal proceedings, criminalistics, investigative (search) actions, digitalization, videoconferencing, biological safety, forensic support.*

Постановка проблеми. Пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 стала безпрецедентним викликом для функціонування державних інституцій усього світу, у тому числі для правоохоронної системи та органів досудового розслідування. Запровадження карантинних обмежень, необхідність дотримання протиепідемічних заходів, високий ризик інфікування учасників кримінального провадження та працівників правоохоронних органів суттєво вплинули на організацію та тактику проведення слідчих (розшукових) дій.

У зв'язку з цим виникла необхідність адаптації традиційних підходів до організації досудового розслідування до нових умов функціонування системи кримінальної юстиції. [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика COVID-19 стала предметом численних наукових досліджень у галузі медицини, епідеміології, біології, соціології та права. Значний внесок у дослідження механізмів передачі SARS-CoV-2 здійснили Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO), Centers for Disease Control and Prevention (CDC), а також численні наукові колективи США, Великої Британії, Канади, Німеччини та інших держав [3; 4].

У вітчизняній науці питанням функціонування державних інституцій в умовах пандемії присвячені праці Антощука А.О., Гловюк І.В., Гризи О.В., Дрозд В.Г., Журавля В.А., Капліної О.В., Мірковця Д.М., Назарова В.В., Шепітька В.Ю., Тіщенка В.В., Тертишника В.М., Пирога І.В., Плетенця В.М., Погорецького М.А., Почтового М.М., Почтової Є.С., Рогальської В.В., Романова М.Ю., Тарасенка О.С., Татарова О.Ю., Фаринника В.І., Шаблистового В.В., Шевченка С.І., Шевчишена А.В., Юніна О.С. та інших дослідників [6-9; 11; 13-21].

Разом із тим аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що переважна більшість досліджень має медичне або епідеміологічне спрямування. Натомість криміналістичні аспекти ризику інфікування COVID-19 під час проведення слідчих (розшукових) дій залишаються недостатньо розробленими.

Метою статті є визначення впливу COVID-19 на характер слідчої діяльності з організації розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю. У контексті пандемії COVID-19 зазначене конституційне положення набуло особливого значення, оскільки держава була зобов'язана забезпечити не лише ефективне розслідування кримінальних правопорушень, а й належний рівень безпеки для всіх учасників кримінального провадження. Це обумовило необхідність пошуку нових організаційних і тактичних рішень, спрямованих на мінімізацію ризиків інфікування під час здійснення слідчої діяльності.

Слід зазначити, що COVID-19 суттєво відрізняється від інших інфекційних захворювань, які раніше розглядалися у криміналістичних дослідженнях. Якщо ВІЛ-інфекція передається переважно через кров та інші біологічні рідини, а туберкульоз здебільшого пов'язаний із тривалим контактом із хворою особою, то SARS-CoV-2 характеризується високою контагіозністю, можливістю передачі від безсимптомних носіїв та швидким поширенням у закритих приміщеннях. Саме тому практично кожна слідча (розшукова) дія, що передбачає безпосереднє спілкування між людьми, потенційно створює ризик інфікування.

Пандемія показала, що працівники Національної поліції України та інших правоохоронних органів належать до категорії осіб із підвищеним професійним ризиком зараження COVID-19. Це обумовлено специфікою їхньої діяльності, яка передбачає постійні контакти з великою кількістю осіб, у тому числі з підозрюваними, потерпілими, свідками, затриманими, адвокатами, експертами та іншими учасниками кримінального провадження. На відміну від багатьох інших професій, слідчий не має можливості самостійно обирати коло осіб, з якими йому необхідно взаємодіяти, що значно ускладнює забезпечення епідемічної безпеки [6].

Особливого значення в умовах пандемії набула проблема своєчасного отримання інформації про можливе інфікування учасників кримінального провадження. Наявність у слідчого відомостей про захворювання особи на COVID-19 або про її перебування в зоні підвищеного епідемічного ризику дозволяє заздалегідь скоригувати організацію проведення процесуальних дій, визначити оптимальне місце їх проведення, обрати необхідні засоби індивідуального захисту та мінімізувати кількість осіб, які братимуть участь у відповідній слідчій дії. Водночас значна частина випадків інфікування COVID-19 характеризується безсимптомним перебігом, що суттєво ускладнює виявлення потенційних джерел зараження.

Вплив пандемії найбільш помітно проявився в організації таких слідчих (розшукових) дій, як допит, одночасний допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, обшук, огляд місця події та освідування особи. До пандемії основна увага приділялася забезпеченню повноти отримання доказової інформації та дотриманню процесуальних гарантій. Після поширення COVID-19 до цих завдань додалося ще одне – забезпечення санітарно-епідемічної безпеки всіх учасників кримінального провадження [7].

Так, під час проведення допиту виникла необхідність перегляду традиційних тактичних рекомендацій. Якщо раніше ефективність допиту значною мірою залежала від тривалого безпосереднього психологічного контакту між слідчим та допитуваною особою, то в умовах пандемії пріоритетного значення набули питання скорочення часу спілкування, дотримання дистанції, використання засобів індивідуального захисту та застосування дистанційних засобів комунікації.

У багатьох випадках почали активно використовуватися відеоконференції та інші цифрові технології, що дозволяло забезпечити безперервність процесу розслідування без створення додаткових ризиків зараження.

Істотних змін зазнала також організація проведення обшуків та оглядів місця події. Під час планування таких слідчих (розшукових) дій слідчий змушений враховувати не лише криміналістичні особливості конкретної слідчої ситуації, але й можливі епідемічні ризики. Це стосується забезпечення учасників засобами індивідуального захисту, використання дезінфекційних засобів, обмеження кількості залучених осіб та організації належної вентиляції приміщень. У випадках проведення слідчих дій за місцем проживання осіб, які перебували на самоізоляції або проходили лікування від COVID-19, виникала необхідність застосування додаткових заходів безпеки [8; 11].

Особливу складність становили випадки затримання осіб та їх конвоювання. На практиці працівники поліції нерідко були змушені здійснювати затримання осіб, про стан здоров'я яких не було жодної достовірної інформації. За таких умов виникла потреба у впровадженні універсального принципу перестороги, відповідно до якого кожна особа розглядається як потенційний носій інфекції. Такий підхід дозволяє мінімізувати ризики зараження працівників поліції та інших учасників кримінального провадження незалежно від наявності або відсутності інформації про захворювання конкретної особи.

Важливим наслідком пандемії стала активна цифровізація кримінального провадження. Саме COVID-19 значною мірою прискорив впровадження електронного документообігу, використання систем відеоконференцзв'язку та інших інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності правоохоронних органів. Те, що раніше розглядалося як перспективний напрям розвитку кримінального процесу, в умовах пандемії перетворилося на практичну необхідність. Внаслідок цього відбулися суттєві зміни в організації роботи слідчих підрозділів та взаємодії між учасниками кримінального провадження [13; 16-18; 20].

Практика показала, що значна частина процесуальних завдань може бути виконана без безпосереднього контакту між учасниками. Це не лише зменшує ризик інфікування, але й сприяє економії часу та ресурсів. Саме тому досвід, отриманий під час пандемії COVID-19, зберігає свою актуальність і після завершення гострої фази пандемії.

Суттєвих змін потребувала й організація роботи слідчих підрозділів загалом. Керівники органів досудового розслідування були змушені розробляти нові алгоритми планування роботи, організовувати чергування працівників, забезпечувати їх засобами індивідуального захисту, контролювати стан здоров'я особового складу та забезпечувати безперервність розслідування кримінальних проваджень навіть в умовах захворювання окремих співробітників.

Висновки. Таким чином, пандемія COVID-19 справила комплексний вплив на характер слідчої діяльності з організації розслідування кримінальних правопорушень. Вона обумовила необхідність перегляду традиційних криміналістичних рекомендацій, впровадження нових організаційних і тактичних підходів, посилення вимог до особистої безпеки учасників кримінального провадження та активного використання цифрових технологій. У сучасних умовах ефективність досудового розслідування значною мірою залежить від здатності слідчого поєднувати досягнення криміналістичної науки із вимогами епідемічної безпеки, забезпечуючи одночасно як отримання доказової інформації, так і захист життя та здоров'я всіх учасників кримінального провадження.

Це дає підстави стверджувати, що COVID-19 став одним із чинників трансформації сучасної слідчої діяльності та започаткував формування нового напряму криміналістичних досліджень, пов'язаного з організацією та тактикою розслідування кримінальних правопорушень в умовах біологічних загроз. Вона вплинула на всі складові слідчої діяльності: планування, підготовку, проведення та документування слідчих (розшукових) дій. У результаті сформувалися нові організаційно-тактичні підходи, засновані на поєднанні вимог криміналістичної ефективності та біологічної безпеки. Саме ці підходи сьогодні становлять основу подальшого розвитку криміналістичної науки в умовах сучасних глобальних біологічних загроз.

Список використаних джерел:

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan (SPRP 2021). Geneva : WHO, 2021. 84 p.

2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

4. Всесвітня організація охорони здоров'я. WHO's Response to COVID-19: 2021 Annual Report. Geneva : WHO, 2022. 88 p.

5. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/.

6. Сидоренко Д. В. Забезпечення прав учасників кримінального провадження під час проведення судової експертизи : дис. … д-ра філософії. Харків, 2024. URL: https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/aspirantura/zakhysty/sydorenko-d/Sydorenko_dis.pdf.

7. Почтовий М. М. Про сутність інтересу у кримінальному процесі. *Юридична наука*. 2020. № 7. С. 222-228.

8. Тищенко С. В. Взаємодія прокурора та слідчого судді у кримінальному процесі України : дис. … д-ра філософії. Донецьк, 2024. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/08/dysertacziya-tyshhenko_compressed.pdf.

9. Почтовий М. М. Кримінально-правова охорона честі та гідності особи у законодавстві Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. 210–215.

10. Чиж С. А. Сучасний стан розвитку наукових уявлень про доказування у кримінальному процесі // Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/download/524/563.

11. Назаров В. В. Електронне кримінальне провадження: перспективи розвитку. Київ : Юстініан, 2023. 248 с.

12. Журавель В. А. Криміналістичні методики розслідування злочинів. Харків : Право, 2022. 486 с.

13. Міністерство охорони здоров'я України. Стандарти медичної допомоги «Коронавірусна хвороба (COVID-19)». Київ, 2024.

14. Гунченко Д. І. Взаємодія прокурора та слідчого судді у кримінальному провадженні : дис. … д-ра філософії. Одеса, 2024. URL: https://oduvs.edu.ua/uploads/Disertacziya_Gunchenko_D_I_1_3f61450ada.pdf

15. Почтовий М. М. Методологічні та практичні засади публічності та диспозитивності у кримінальному процесі : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 463 с.

16. Каліновська М. О. Особливості кримінального процесуального доказування під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування: дис. канд. юрид. наук. Львів, 2024. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3738/1/kalinovska_d.pdf

17. Почтовий М. М. Про співвідношення публічних і приватних інтересів у кримінальному судочинстві. Юридична наука. 2020. № 8. С. 190–195.

18. Столітній А. В. Електронне правосуддя та цифрова трансформація кримінального процесу. Київ : Норма права, 2022. 352 с.

19. Почтовий М. М. Теоретичні, правові та праксеологічні засади публічності та диспозитивності у кримінальному процесі : монограф. Дніпро : Біла К. О., 2021. 463 с.

20. Гловюк І. В. Досудове розслідування: теорія і практика. Одеса : Фенікс, 2020. 470 с.

21. Тіщенко В. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів. Одеса : Гельветика, 2021. 428 с.

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

УДК 343.985:343.712
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.44

ШИДЛОВСЬКА А.О.

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБОЇВ, ПОЄДНАНИХ З ПРОНИКНЕННЯМ У ЖИТЛО, ІНШЕ ПРИМІЩЕННЯ ЧИ СХОВИЩЕ

ESTABLISH THE ESTABLISHMENT AT THE EARLIER STAGE OF THE RESEARCH OF ROSEBOYOV INDUCED WITH INFECTION IN THE GITLO, OTHERWISE PRIMARY CONDITION

У статті здійснено комплексне дослідження обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування розбоїв, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище. Обґрунтовано, що зазначена категорія кримінальних правопорушень належить до найбільш суспільно небезпечних насильницьких посягань проти власності, оскільки характеризується поєднанням корисливого мотиву із застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілих, або погрозою його застосування, а також незаконним проникненням до об'єктів, що перебувають під особливою кримінально-правовою охороною. Встановлено, що успішність розслідування таких кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від повноти та своєчасності збирання доказової інформації саме на початковому етапі досудового розслідування, коли зберігається найбільша кількість матеріальних та ідеальних слідів кримінального правопорушення. Доведено, що система обставин, які підлягають встановленню, повинна формуватися з урахуванням вимог кримінального процесуального законодавства, положень криміналістичної методики та особливостей механізму вчинення розбійних нападів. До таких обставин належать відомості про час, місце, спосіб підготовки, проникнення, безпосереднього вчинення та приховування кримінального правопорушення, характер застосованого насильства, предмет злочинного посягання, особу потерпілого, кількість та роль співучасників, використані знаряддя і засоби, мотиви та мету злочинної діяльності, механізм утворення слідів, заподіяну матеріальну та фізичну шкоду, а також інші фактичні дані, що мають доказове значення. Особливу увагу приділено визначенню криміналістичного значення кожної із зазначених обставин для висунення та перевірки слідчих версій, планування першочергових слідчих (розшукових) дій, організації взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, експертними установами та прокурором. Зазначено, що встановлення закономірних зв'язків між окремими елементами криміналістичної характеристики розбійних нападів дозволяє своєчасно визначити найбільш імовірний напрям розслідування, коло причетних осіб, місця можливого знаходження викраденого майна та інших джерел доказової інформації.

Ключові слова: *розбій, житло, приміщення, сховище, початковий етап розслідування, обставини встановлення, слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, докази, тактика розслідування.*

The article has a comprehensive investigation of the conditions that support the establishment at the initial stage of investigation of robberies detected from penetrations in the veins, other places and the congenital area. It is established that the category of criminal offenses is assigned to the most persistently dangerous violent attacks against

© ШИДЛОВСЬКА А.О. – здобувач кафедри криміналістики та судової медицини (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-9987-7416

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

power, which are characterized by the support of a malicious motive from the persistence of violence that is not safe for We suffered through life and health, because of the threat of stagnation, as well as illegal penetration of objects that are under special criminal and legal protection. It has been established that the success of the investigation of such criminal offenses depends entirely on the completeness and timeliness of collecting evidentiary information itself at the initial stage of pre-trial investigation, if The greatest number of material and ideal traces of criminal offenses are saved. It has been proven that the system of conditions that support the establishment must be shaped by the regulations of criminal procedural legislation, the provisions of criminalistic methods and the peculiarities of the mechanism for carrying out robberies. Before such situations, there is information about the hour, place, method of preparation, penetration, immediate execution and prosecution of criminal offenses, the nature of the violence involved, the subject of the malicious assault, the person of the victim, the extent and role spousalists, the nature of the crime and character, motives and malign activities, the mechanism for creating traces, material and physical harm, as well as other factual data that evidential significance looms. Particular respect is given to the forensic significance of the skin from the designated conditions for the development and verification of trace versions, planning of first-line trace (sound) actions, organization mutual relations between the investigator and the operational units, expert units and the prosecutor. It is noted that the establishment of regular connections between various elements of the criminalistic characteristics of robberies makes it possible to immediately identify the most powerful direct investigation, around significant individuals, place of possible recovery of stolen mines and other items of evidentiary information.

Key words: *robbery, penetration of life, initial stage of investigation, criminalistic characterization, circumstances that support proof, investigations (rozhkov) actions, criminal investigation, evidence, tactics investigation.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері забезпечення правопорядку є ефективна протидія насильницьким кримінальним правопорушенням проти власності, серед яких особливе місце займають розбої, поєднані з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище. Такі кримінальні правопорушення становлять підвищену суспільну небезпеку, оскільки посягають одночасно на декілька об'єктів кримінально-правової охорони – право власності, життя і здоров'я особи, її особисту безпеку, а також гарантоване Конституцією України право на недоторканність житла. Їх учинення супроводжується застосуванням фізичного чи психічного насильства, використанням зброї або інших предметів, пристосованих для заподіяння тілесних ушкоджень, а нерідко – діяльністю організованих злочинних груп, які діють за попередньо розробленим планом.

Сучасна практика досудового розслідування свідчить про істотне ускладнення механізму вчинення таких кримінальних правопорушень. Злочинці активно використовують цифрові технології, засоби шифрування комунікацій, системи відеоспостереження, сучасні транспортні засоби, спеціальні технічні пристрої для подолання систем охорони, ретельно вивчають спосіб життя потенційних потерпілих, маршрути їх пересування, режим роботи об'єктів та можливості швидкого приховування слідів кримінального правопорушення. У багатьох випадках розбійні напади вчиняються кількома особами із чітким розподілом функцій між виконавцями, організаторами, пособниками та іншими співучасниками, що значно ускладнює процес доказування [1, с. 83].

Ефективність розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень значною мірою визначається результативністю початкового етапу досудового розслідування. Саме в цей період формується інформаційна база кримінального провадження, встановлюються першочергові обставини події, висуваються та перевіряються слідчі версії, здійснюється пошук і фіксація матеріальних слідів, проводяться невідкладні слідчі (розшукові) дії, організовується взаємодія між слідчим, прокурором, оперативними підрозділами, експертними установами та іншими суб'єктами кримінального провадження. Будь-які прорахунки або зволікання на цьому етапі можуть призвести до втрати важливих доказів, знищення слідової картини, приховування викраденого майна, втечі підозрюваних та істотного ускладнення подальшого розслідування.

Особливого значення набуває визначення системи обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування. Йдеться не лише про обставини, які відповідно до

кримінального процесуального законодавства підлягають доказуванню, а й про комплекс криміналістично значущих відомостей, необхідних для побудови обґрунтованих слідчих версій, визначення алгоритму проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, прогнозування подальшої поведінки злочинців, встановлення місць знаходження викраденого майна та інших джерел доказової інформації. Такий підхід забезпечує комплексність розслідування та сприяє швидкому прийняттю ефективних процесуальних і тактичних рішень [2, с. 263].

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених методиці розслідування насильницьких кримінальних правопорушень проти власності, питання визначення оптимальної системи обставин, які необхідно встановити саме на початковому етапі розслідування розбоїв, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, залишається недостатньо дослідженим. Потребують подальшого наукового осмислення особливості взаємозв'язку між елементами криміналістичної характеристики зазначених кримінальних правопорушень, предметом доказування, типовими слідчими ситуаціями та алгоритмами проведення першочергових слідчих (розшукових) дій. Це обумовлює необхідність удосконалення існуючих науково-методичних підходів до організації початкового етапу досудового розслідування та розроблення сучасних криміналістичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування під час розкриття і розслідування розбоїв, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище.

Мета дослідження. Метою статті є визначення системи обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування розбоїв, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, а також обґрунтування їх значення для формування ефективної методики досудового розслідування, висунення та перевірки слідчих версій, організації першочергових слідчих (розшукових) дій і забезпечення повного, всебічного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального правопорушення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика методики розслідування насильницьких корисливих кримінальних правопорушень неодноразово була предметом наукових досліджень вітчизняних учених-криміналістів. Значний внесок у розвиток теоретичних засад криміналістичної методики зробили О. В. Батюк, О. В. Бишевець, В. С. Бондар, О. М. Брисковська, А. А. Венедіктов, О. І. Герасимова, М. Л. Грібов, Я.О. Дякін, В. В. Копча, Н. В. Копча, О. М. Мірковець, С. М. Никипорець, О. В. Ряшко, А. Г. Солодовніков, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, Г. Щербакова та інші дослідники.

Окремі аспекти розслідування розбоїв, криміналістичної характеристики зазначеної категорії кримінальних правопорушень, особливостей проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, використання спеціальних знань та взаємодії слідчого з оперативними підрозділами знайшли своє відображення у працях багатьох сучасних науковців. Водночас динамічні зміни способів вчинення розбійних нападів, широке використання сучасних інформаційних технологій та специфіка проникнення до житла, іншого приміщення чи сховища зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення криміналістичних рекомендацій щодо встановлення обставин, які мають першочергове доказове значення на початковому етапі досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Ефективність розслідування розбоїв, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, значною мірою залежить від своєчасності та повноти встановлення обставин кримінального правопорушення на початковому етапі досудового розслідування. Саме цей етап характеризується найбільшою інформаційною насиченістю, оскільки зберігається максимальна кількість матеріальних та ідеальних слідів кримінального правопорушення, існує можливість оперативного встановлення очевидців події, вилучення речових доказів, затримання осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, а також запобігання знищенню або приховуванню доказової інформації [3, с. 93–94].

Початковий етап розслідування охоплює період від моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань до формування обґрунтованої системи доказів, достатньої для повідомлення особі про підозру або визначення подальших напрямів розслідування. У цей період діяльність слідчого спрямована не лише на документування факту вчинення кримінального правопорушення, а й на встановлення комплексу взаємопов'язаних обставин, які дозволяють відтворити механізм злочинної діяльності, визначити осіб, причетних до її вчинення, та забезпечити належне доказування відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства [4, с. 283–284].

Визначення кола обставин, які підлягають встановленню, ґрунтується на положеннях ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), відповідно до якої

підлягають доказуванню подія кримінального правопорушення, винуватість особи, форма вини, мотив і мета, обставини, що впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення та покарання, розмір завданої шкоди, а також інші факти, що мають значення для кримінального провадження [5]. Разом із тим криміналістична методика розслідування розбоїв істотно розширює цей перелік за рахунок встановлення криміналістично значущих відомостей, необхідних для висунення та перевірки слідчих версій.

Першочерговому встановленню підлягають обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення. Насамперед необхідно визначити точний час учинення розбійного нападу, місце його вчинення, спосіб проникнення до житла, іншого приміщення чи сховища, характер дій злочинців до, під час та після нападу. Встановлення часових меж події дозволяє визначити коло можливих очевидців, перевірити записи камер відеоспостереження, інформацію мобільних операторів, маршрути пересування транспортних засобів, а також перевірити алібі осіб, які можуть бути причетними до кримінального правопорушення [6, с. 115–116].

Особливе криміналістичне значення має встановлення способу проникнення до об'єкта посягання. Практика свідчить, що проникнення може здійснюватися шляхом підбору ключів, використання відмичок, пошкодження замків, віджиму дверей чи вікон, руйнування конструктивних елементів будівлі, застосування спеціальних технічних засобів або шляхом вільного доступу внаслідок обману чи зловживання довірою потерпілих. Дослідження способу проникнення дозволяє визначити рівень професійної підготовки злочинців, їх досвід, можливу кількість співучасників, використані технічні засоби та напрямки подальшого пошуку доказової інформації [7, с. 169–170].

Важливою групою є обставини, пов'язані із застосуванням насильства. Слідчий повинен встановити характер фізичного або психічного впливу на потерпілих, кількість завданих ударів, використані предмети чи зброю, локалізацію та ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, тривалість насильницьких дій, поведінку злочинців після подолання опору потерпілих. Аналіз зазначених відомостей має значення не лише для правильної кримінально-правової кваліфікації, а й для встановлення психологічного портрета злочинців, їхнього досвіду та ступеня агресивності.

Однією з ключових обставин є встановлення предмета злочинного посягання. Під час розслідування необхідно визначити перелік викраденого майна, його індивідуальні ознаки, вартість, походження, місця можливого збуту або приховування. Особливої уваги потребує встановлення викрадення грошових коштів, ювелірних виробів, зброї, документів, цифрової техніки, антикварних предметів, банківських карток, криптовалютних носіїв та іншого майна, що може бути швидко реалізоване або використане злочинцями. Аналіз предмета посягання нерідко дозволяє зробити висновок про обізнаність злочинців щодо матеріального становища потерпілих та можливу наявність інформатора серед близького оточення [8, с. 203].

Самостійним напрямом є встановлення особи потерпілого. Необхідно дослідити його спосіб життя, професійну діяльність, майновий стан, коло соціальних контактів, наявність конфліктів, попередніх погроз або інших обставин, що могли стати підставою для вибору саме цього об'єкта злочинного посягання. У практиці розслідування нерідко трапляються випадки, коли злочинці отримують інформацію про матеріальні цінності потерпілих від знайомих, колишніх працівників, родичів або осіб, які виконували ремонтні чи охоронні роботи [9, с. 149–150].

Важливим є встановлення особи злочинця та всіх співучасників кримінального правопорушення. На початковому етапі розслідування особлива увага приділяється встановленню кількості нападників, їхнього віку, статі, антропометричних ознак, особливостей зовнішності, манери спілкування, фізичної підготовки, наявності спеціальних навичок, використаного одягу, засобів маскування, транспортних засобів та інших індивідуальних характеристик. Аналіз цих відомостей сприяє формуванню криміналістичного портрета злочинців та дозволяє зіставити отримані дані з інформацією оперативно-довідкових і криміналістичних обліків. Особливого значення набуває встановлення ролі кожного співучасника у механізмі злочинної діяльності. Практика свідчить, що розбої з проникненням нерідко вчиняються організованими групами, у складі яких чітко розподіляються функції організатора, виконавців, водія, спостерігачів, осіб, відповідальних за реалізацію викраденого майна та забезпечення конспірації. Встановлення функціональної ролі кожного учасника дозволяє правильно кваліфікувати їхні дії та визначити обсяг кримінальної відповідальності [10, с. 147–148].

Не менш важливими є обставини, що характеризують підготовку до вчинення розбійного нападу. У ході розслідування необхідно з'ясувати, чи здійснювали злочинці попереднє спостереження за об'єктом, чи збирали інформацію про потерпілих, графік їх перебування вдома, місце

зберігання матеріальних цінностей, систему охорони, наявність собак, камер відеоспостереження або сигналізації. Такі відомості дозволяють встановити рівень організованості злочинної групи та коло осіб, які могли сприяти підготовці кримінального правопорушення. Окремому дослідженню підлягають обставини, пов'язані із приховуванням кримінального правопорушення. Зокрема, необхідно встановити способи знищення слідів, використання рукавичок, масок, спеціального одягу, засобів радіозв'язку, зміну державних номерних знаків транспортних засобів, використання підроблених документів або засобів електронної анонімізації. Аналіз цих дій дозволяє оцінити рівень професійної підготовки злочинців та визначити найбільш ефективні напрями оперативно-розшукових заходів [11, с. 83].

Особливу увагу слід приділити встановленню механізму слідоутворення. Під час огляду місця події можуть бути виявлені сліди рук, взуття, транспортних засобів, біологічні сліди, мікрооб'єкти, запахові сліди, цифрові носії інформації, записи камер відеоспостереження, електронні журнали систем контролю доступу. Саме ці джерела інформації нерідко стають вирішальними під час ідентифікації злочинців та доведення їх причетності до кримінального правопорушення. У сучасних умовах важливим напрямом є встановлення цифрових слідів кримінального правопорушення. До них належать дані операторів мобільного зв'язку, записи камер відеоспостереження, GPS-маршрути транспортних засобів, інформація з банківських установ, електронні платежі, переписка в месенджерах, відомості із соціальних мереж та інших електронних інформаційних систем. Аналіз цифрової інформації дозволяє відтворити маршрут пересування злочинців, встановити їх контакти, місця перебування до та після вчинення кримінального правопорушення, а також підтвердити або спростувати окремі слідчі версії [12, с. 152].

Таким чином, система обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування розбоїв, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, має комплексний характер і охоплює як передбачені кримінальним процесуальним законодавством обставини, що підлягають доказуванню, так і криміналістично значущі відомості, необхідні для побудови та перевірки слідчих версій. Їх своєчасне встановлення забезпечує ефективне планування розслідування, правильний вибір тактики проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, повне документування злочинної діяльності, встановлення всіх співучасників кримінального правопорушення та формування належної доказової бази, достатньої для прийняття законних і обґрунтованих процесуальних рішень.

Висновки: Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що встановлення обставин на початковому етапі розслідування розбоїв, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, є одним із визначальних чинників ефективності досудового розслідування. Саме своєчасне одержання, фіксація та аналіз первинної доказової інформації створюють необхідні передумови для формування обґрунтованих слідчих версій, визначення оптимального алгоритму проведення першочергових слідчих (розшукових) дій та забезпечення повного, всебічного й неупередженого дослідження всіх обставин кримінального правопорушення.

Встановлено, що система обставин, які підлягають з'ясуванню на початковому етапі розслідування, повинна охоплювати не лише передбачені кримінальним процесуальним законодавством обставини, що підлягають доказуванню, а й криміналістично значущі відомості про спосіб підготовки, вчинення та приховування розбійного нападу, механізм проникнення до житла, іншого приміщення чи сховища, характер застосованого насильства, особу потерпілого, предмет злочинного посягання, осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, а також особливості слідової картини та цифрових джерел доказової інформації.

Обґрунтовано, що ефективність розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень значною мірою залежить від оперативного проведення огляду місця події, своєчасного допиту потерпілих і свідків, призначення необхідних судових експертиз, використання сучасних криміналістичних засобів, а також належної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами кримінального провадження. Комплексний підхід до встановлення обставин події забезпечує формування належної доказової бази, правильну кримінально-правову кваліфікацію діяння, встановлення всіх співучасників кримінального правопорушення та підвищує результативність розкриття і розслідування розбоїв, поєднаних із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище.

Список використаних джерел:

1. Грібов М. Л., Венедіктов А. А., Никипорець С. М. Допустимість доказів, одержаних у процесі спостереження за особою, річчю або місцем. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (19). С. 49–60.

2. Щербакова Г. Огляд місця події під час розслідування грабежів та розбоїв. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 262–269.

3. Протидія розбоям підрозділами Національної поліції України : метод. рек. / М. В. Бурак, О. М. Брисковська, Р. С. Горбач та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 130 с.

4. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.

5. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. URL: http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/44456/.

6. Бондар В. С., Солодовніков А. Г., Дехтярьов Є. В. Розслідування розбоїв, вчинених організованими групами : навч.-метод. посіб. Луганськ : РВВ Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 276 с.

7. Батюк О. В. Теорія і практика використання спеціальних знань та техніко-криміналістичне забезпечення розслідування окремих видів злочинів, вчинених у пенітенціарних закладах : монографія. Луцьк, 2013. 320 с.

8. Бишевець О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 201–207.

9. Мірковець О. М. Розслідування розбоїв, вчинених організованою групою в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2021. 258 с.

10. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика : навч. посіб. Одеса : Гельветика, 2022. 286 с.

11. Герасимова О. І., Ряшко О. В. Пред'явлення для впізнання як слідча (розшукова) дія у кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*. 2021. Noiembrie. С. 81–87.

12. Брисковська О. М., Дякін Я. О. Значення судових експертиз під час розслідування розбійних нападів із застосуванням зброї. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2023. Т. 2. № 76. С. 150–155.

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 351.746.1:355.4:341.222
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.45

ЖУРАВЕЛЬ В.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЗБРОЙНИХ СИЛ ТА СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ ПРИКОРДОННИХ РАЙОНІВ КРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES, ARMED FORCES AND SPECIAL OPERATIONS FORCES OF UKRAINE IN ENSURING THE SECURITY OF THE BORDER AREAS OF THE COUNTRY, TAKING INTO ACCOUNT EUROPEAN EXPERIENCE

У статті досліджено європейський досвід організації взаємодії правоохоронних органів, Збройних Сил та Сил спеціальних операцій у процесі забезпечення безпеки прикордонних районів та визначено можливості його адаптації в умовах України. Актуальність теми зумовлена сучасними безпековими викликами, пов'язаними з військовою агресією, зростанням гібридних загроз, активізацією транскордонної злочинності та необхідністю підвищення ефективності функціонування сектору безпеки і оборони держави. Метою дослідження є узагальнення європейських моделей міжвідомчої взаємодії у сфері прикордонної безпеки та обґрунтування напрямів їх імплементації в систему публічного управління України. У роботі використано методи системного аналізу, порівняльно-правового дослідження, узагальнення та структурно-функціонального підходу, що дозволило комплексно розглянути особливості організації співпраці безпекових інституцій у країнах Європейського Союзу. Проаналізовано основні моделі забезпечення внутрішньої безпеки в європейських державах, зокрема централізовану, децентралізовану та комбіновану. Встановлено, що найбільш ефективними в умовах сучасних загроз є моделі, які поєднують чітку координацію на національному рівні з оперативною автономією регіональних структур. Окрему увагу приділено механізмам інтегрованого управління кордонами, міжвідомчої координації, спільного планування та інформаційного обміну між правоохоронними органами, військовими формуваннями та спеціальними підрозділами. У статті визначено, що для України ключовим завданням є формування ефективної системи взаємодії між правоохоронними органами, Збройними Силами та Силами спеціальних операцій, яка відповідатиме стандартам Європейського Союзу та НАТО. Обґрунтовано необхідність удосконалення нормативно-правової бази, запровадження сучасних інформаційно-аналітичних систем, розвитку міжвідомчої координації та посилення спроможностей кризового реагування у прикордонних регіонах. Практичне значення результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення державної політики у сфері національної безпеки, оптимізації організаційних механізмів взаємодії суб'єктів сектору безпеки і оборони та підвищення ефективності захисту державного кордону України.

Ключові слова: *прикордонна безпека, європейський досвід, міжвідомча взаємодія, правоохоронні органи, Збройні Сили України, Сили спеціальних операцій, публічне управління, національна безпека, інтегроване управління кордонами.*

© ЖУРАВЕЛЬ В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0005-7014-2375

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article examines the European experience in organizing cooperation between law enforcement agencies, the Armed Forces, and Special Operations Forces in ensuring the security of border regions and identifies possibilities for its adaptation in Ukraine. The relevance of the topic is determined by current security challenges related to military aggression, the growing hybrid threats, the intensification of cross-border crime, and the need to enhance the effectiveness of the security and defense sector of the state. The aim of the study is to generalize European models of interagency cooperation in the field of border security and to substantiate directions for their implementation within Ukraine's public administration system. The research employs methods of system analysis, comparative legal study, generalization, and structural-functional approach, which enabled a comprehensive examination of the features of cooperation between security institutions in European Union countries. The main models of internal security organization in European states are analyzed, including centralized, decentralized, and combined models. It is established that the most effective approaches in the context of contemporary threats are those that combine strong national-level coordination with operational autonomy of regional structures. Special attention is given to mechanisms of integrated border management, interagency coordination, joint planning, and information exchange between law enforcement agencies, military formations, and special units. The article determines that a key task for Ukraine is the formation of an effective cooperation system between law enforcement agencies, the Armed Forces, and Special Operations Forces, aligned with European Union and NATO standards. The necessity of improving the regulatory framework, introducing modern information and analytical systems, developing interagency coordination, and strengthening crisis response capabilities in border regions is substantiated. The practical significance of the results lies in their potential use for improving state policy in the field of national security, optimizing organizational mechanisms of cooperation among security and defense sector actors, and enhancing the effectiveness of protecting Ukraine's state border.

Key words: *border security, European experience, interagency cooperation, law enforcement agencies, Armed Forces of Ukraine, Special Operations Forces, public administration, national security, integrated border management.*

Постановка проблеми. В умовах сучасних геополітичних трансформацій та загострення міжнародної безпекової ситуації питання захисту державного кордону набуває особливого значення для забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки держави. Прикордонні райони України є стратегічно важливими територіями, від рівня безпеки яких значною мірою залежить стабільність державного управління, соціально-економічний розвиток регіонів та ефективність функціонування сектору безпеки і оборони.

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України засвідчила необхідність удосконалення існуючих механізмів реагування на загрози прикордонній безпеці. Сучасні виклики характеризуються комплексним характером та поєднують військові, правоохоронні, інформаційні, економічні та кібернетичні складові. Це обумовлює потребу у формуванні ефективної системи взаємодії між правоохоронними органами, Збройними Силами України та Силами спеціальних операцій для забезпечення оперативного реагування на загрози різного характеру.

Досвід європейських держав свідчить, що успішне забезпечення безпеки прикордонних територій досягається завдяки комплексному підходу, який передбачає інтеграцію зусиль усіх суб'єктів сектору безпеки, застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, використання єдиних систем управління та постійне вдосконалення механізмів координації діяльності відповідних органів. Особливий інтерес для України становить практика країн Європейського Союзу та НАТО щодо організації міжвідомчої взаємодії, управління кризовими ситуаціями та протидії транскордонним загрозам.

Наукове дослідження європейського досвіду організації взаємодії правоохоронних органів, Збройних Сил та Сил спеціальних операцій дозволяє виявити найбільш ефективні управлінські та організаційні механізми забезпечення безпеки прикордонних територій, визначити можливості їх адаптації до українських умов та сформувати практичні рекомендації щодо вдосконалення державної політики у сфері прикордонної безпеки.

Для України вивчення європейського досвіду є особливо актуальним у контексті адаптації національної системи безпеки до стандартів Європейського Союзу та НАТО. Використання

успішних практик європейських держав може сприяти підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів, Збройних Сил та Сил спеціальних операцій України, удосконаленню механізмів міжвідомчої координації та зміцненню безпеки прикордонних регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що необхідність вивчення та використання зарубіжного досвіду у сфері правоохоронної діяльності, зокрема щодо організації та управління діяльністю правоохоронних органів, неодноразово підкреслювалася у працях вітчизняних науковців, серед яких Криштанович М.Ф., Банчук О.А., Суботи С.І., Клюєв О.М., Костенко І.О., Шадська У.С., Філіпенко А.С. та інші дослідники.

Постановка завдання. Водночас аналіз наукової літератури свідчить про недостатній рівень комплексного дослідження питань організації взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів, Збройних Сил та Сил спеціальних операцій у забезпеченні безпеки прикордонних територій. Особливо актуальним залишається вивчення та адаптація європейського досвіду міжвідомчої взаємодії до сучасних умов функціонування сектору безпеки і оборони України.

Метою статті є дослідження європейського досвіду організації взаємодії правоохоронних органів, Збройних Сил та Сил спеціальних операцій у забезпеченні безпеки прикордонних районів та визначення перспектив його використання в Україні.

Особливого значення набуває наукове обґрунтування організаційно-правових засад взаємодії правоохоронних органів, Збройних Сил України та Сил спеціальних операцій у процесі реалізації безпекових заходів у прикордонних районах держави. Це сприятиме вдосконаленню міжвідомчої координації, підвищенню ефективності управлінських рішень у сфері прикордонної безпеки та впровадженню кращих європейських практик у діяльність вітчизняного сектору безпеки і оборони.

Виклад основного матеріалу. З моменту проголошення незалежності Україна розпочала процес демократичної трансформації, що передбачав формування соціально-правової держави та розвиток інститутів громадянського суспільства. Внутрішні реформи супроводжувалися визначенням європейського вектора зовнішньої політики як стратегічного пріоритету держави, що передбачав інтеграцію до структур Європейського Союзу та орієнтацію на демократичні стандарти європейського простору.

Протягом усього періоду незалежності, попри внутрішньополітичні виклики та зміни міжнародної кон'юнктури, курс України на європейську інтеграцію залишається незмінним і послідовним. Це зумовлено як історико-культурними зв'язками України з європейською спільнотою, так і прагненням суспільства до утвердження демократичних цінностей, верховенства права та ефективного державного управління.

Сучасна практика європейських держав свідчить про існування кількох моделей організації системи безпеки та взаємодії суб'єктів сектору безпеки і оборони [1]. Зокрема, виокремлюють централізовану, децентралізовану та комбіновану моделі. Централізована модель характеризується провідною роллю центральних органів державної влади, єдиною системою управління та чіткою вертикаллю підпорядкування. Децентралізована модель передбачає значні повноваження регіональних і місцевих органів влади у сфері безпеки, а також функціонування кількох правоохоронних структур на різних рівнях управління. Комбінована модель поєднує елементи централізації та децентралізації, забезпечуючи координацію діяльності безпекових інституцій на національному рівні при збереженні певної автономії регіональних підрозділів.

Франція є одним із найбільш характерних прикладів держави з централізованою системою управління правоохоронними органами. Її поліцейська система належить до найстаріших у Європі та має тривалу історію розвитку. На сучасному етапі вона являє собою розгалужену структуру, основним завданням якої є забезпечення громадського порядку, безпеки населення та захист інтересів держави.

Організаційна структура правоохоронної системи Франції включає три основні складові: Національну поліцію, муніципальну поліцію та жандармерію. Водночас усі поліцейські формування функціонують у межах єдиної системи Національної поліції, діяльність якої координується Генеральною дирекцією поліції Міністерства внутрішніх справ Франції. У мирний час жандармерія перебуває в оперативному підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ.

Керівництво МВС Франції здійснює міністр внутрішніх справ, який призначається Президентом Республіки та входить до складу уряду як один із його ключових членів. У структурі міністерства функціонують Генеральна дирекція Національної поліції, Генеральна дирекція місцевих колективів, Дирекція громадської безпеки, Дирекція регламентації та права, Центральна дирекція управління, Дирекція персоналу та поліцейських навчальних закладів, а також Дирекція

технічних служб, що забезпечують ефективне функціонування всієї системи правоохоронних органів [2].

У багатьох розвинених країнах світу, зокрема у Франції, Німеччині, Великобританії та Японії, діяльність поліції здійснюється за підтримки більшості громадян і ґрунтується на принципі, відповідно до якого забезпечення громадського порядку та безпеки має відбуватися з урахуванням потреб і очікувань суспільства. Такий підхід передбачає тісну взаємодію між правоохоронними органами та населенням, що сприяє підвищенню рівня довіри до поліції та ефективності її діяльності [4].

Одним із результатів розвитку цієї концепції стало впровадження моделі «суспільної поліції» (community policing), у межах якої громадяни розглядаються не лише як об'єкт правоохоронної діяльності, а й як активні учасники процесу підтримання правопорядку та профілактики правопорушень [4]. Така модель базується на партнерстві між поліцією та громадою, спільному вирішенні проблем безпеки та залученні населення до формування безпечного соціального середовища.

Основоположними засадами цієї концепції є запобігання правопорушенням, забезпечення громадської безпеки та підтримання суспільного порядку. Водночас легітимність діяльності поліції безпосередньо пов'язується з рівнем суспільної довіри та підтримки з боку громадян. Ефективність правоохоронної діяльності визначається не лише результатами боротьби зі злочинністю, а й здатністю поліції відповідати потребам і очікуванням населення. Важливими принципами також виступають політична нейтральність, об'єктивність, неупередженість і дотримання законності.

Особливе значення у формуванні сучасної моделі поліцейської діяльності мають «Принципи Піля», які заклали основу партнерських відносин між поліцією та громадою. Відповідно до цих принципів поліція розглядається не лише як державний інститут, а як невід'ємна складова суспільства, тоді як суспільство є важливим елементом забезпечення правопорядку. Кожен поліцейський виступає не лише представником влади, а й членом громади, покликаним служити інтересам громадян, захищати їхні права та сприяти суспільному добробуту.

Таким чином, сучасна європейська модель поліцейської діяльності орієнтована на відкритість, підзвітність, професіоналізм та активну взаємодію з населенням. Саме партнерство між поліцією та громадою розглядається як одна з найважливіших умов забезпечення громадської безпеки, зміцнення довіри до правоохоронних органів та підвищення ефективності їх діяльності [6].

Європейські держави накопичили значний досвід у сфері організації взаємодії правоохоронних органів, збройних сил та спеціальних підрозділів під час забезпечення безпеки прикордонних територій (табл. 1). Особливої актуальності цей досвід набуває для України в умовах збройної агресії та необхідності посилення захисту державного кордону [1].

Таблиця 1

Європейський досвід для України у забезпеченні безпеки прикордонних районів

Країна	Особливості організації взаємодії	Основні заходи забезпечення безпеки прикордонних районів	Можливості адаптації для України
1	2	3	4
Польща	Тісна взаємодія Прикордонної варти, поліції та Збройних сил	Спільні патрулювання, координаційні центри, реагування на міграційні та гібридні загрози	Створення міжвідомчих оперативних штабів та посилення спільного патрулювання прикордонних територій
Литва	Співпраця прикордонної служби, поліції та сил оборони	Використання систем відеоспостереження, безпілотників, електронного моніторингу кордону	Розширення застосування сучасних технологій спостереження та розвідки
Латвія	Координація діяльності правоохоронних і військових структур	Спільні навчання, обмін інформацією, контроль ризикових ділянок кордону	Розвиток міжвідомчої взаємодії та удосконалення механізмів обміну інформацією

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Естонія	Інтегрована система управління безпекою кордонів	Автоматизований контроль кордону, цифрові системи моніторингу та аналізу загроз	Впровадження цифрових платформ управління прикордонною безпекою
Фінляндія	Взаємодія прикордонної служби, поліції, сил оборони та місцевих громад	Залучення населення до виявлення загроз, розвиток територіальної безпеки	Посилення співпраці з місцевими громадами прикордонних регіонів
Франція	Централізована координація поліції, жандармерії та військових формувань	Функціонування кризових координаційних центрів, оперативне реагування на надзвичайні ситуації	Створення регіональних центрів координації дій сил безпеки та оборони
Німеччина	Взаємодія федеральної поліції, збройних сил та спецслужб	Аналіз ризиків, спільні операції, інформаційна інтеграція відомств	Удосконалення системи стратегічного аналізу загроз та міжвідомчої координації

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження.

Згідно таблиці 1, найбільш перспективними для України є впровадження інтегрованого управління кордонами, створення міжвідомчих координаційних центрів, використання сучасних засобів моніторингу та розвиток взаємодії між правоохоронними органами, Збройними Силами України, Силами спеціальних операцій і місцевими громадами прикордонних територій.

Одним із найбільш ефективних підходів є інтегроване управління кордонами (Integrated Border Management – IBM), яке активно використовується в країнах Європейського Союзу. Ця концепція передбачає координацію діяльності прикордонних служб, поліції, митних органів, збройних сил та спеціальних служб для своєчасного реагування на загрози безпеці. Важливим елементом є постійний обмін інформацією між усіма суб'єктами безпекового сектору та проведення спільних операцій у прикордонних районах.

Окрім організаційних і правових аспектів реформування правоохоронної системи, важливе значення має також ментальний чинник. Тривалий період функціонування правоохоронних органів у формі радянської міліції, а згодом міліції незалежної України, суттєво вплинув на професійну свідомість працівників та характер взаємодії між правоохоронцями й суспільством. Сформовані протягом десятиліть підходи до виконання службових обов'язків нерідко ґрунтувалися на силових методах впливу та домінуванні державних інтересів над потребами громадян.

У зв'язку з цим одним із ключових завдань реформи Національної поліції стало переосмислення ролі правоохоронних органів у суспільстві та їх переорієнтація відповідно до європейських стандартів. Як зазначає І. Костенко, новостворена поліція мала відійти від традиційної «силової» моделі діяльності та перейти до «сервісної» моделі, характерної для країн Європейського Союзу. Така трансформація передбачає відмову від репресивних методів роботи, демілітаризацію правоохоронної системи, налагодження партнерських відносин із громадянами та спрямування діяльності поліції на забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини. У центрі уваги сучасної поліції мають перебувати не лише функції контролю та примусу, а й надання якісних правоохоронних послуг, підвищення рівня довіри населення та формування позитивного іміджу правоохоронних органів у суспільстві [3].

Для України особливий інтерес становить досвід держав, у яких функціонують ефективні механізми координації діяльності правоохоронних органів, збройних сил та спеціалізованих підрозділів у сфері забезпечення прикордонної безпеки [4]. З огляду на обмежений обсяг дослідження, основну увагу доцільно зосередити на аналізі практик тих європейських країн, які мають розвинені централізовані або комбіновані системи управління безпекою та значний досвід міжвідомчої взаємодії у протидії сучасним транскордонним і гібридним загрозам.

Висновки. У сучасних умовах зростання безпекових загроз, пов'язаних із воєнними конфліктами, нелегальною міграцією, транскордонною злочинністю та гібридними впливами, особливого значення набуває ефективна організація взаємодії між правоохоронними органами, Збройними Силами та Силами спеціальних операцій у прикордонних районах. Дослідження

європейського досвіду засвідчило, що успішне забезпечення безпеки державного кордону ґрунтується на комплексному підході, який поєднує міжвідомчу координацію, сучасні технології моніторингу та активну взаємодію з місцевими громадами.

Встановлено, що країни Європейського Союзу широко застосовують концепцію інтегрованого управління кордонами (Integrated Border Management), яка передбачає тісну співпрацю прикордонних служб, поліції, митних органів, військових формувань та спеціальних служб. Важливими елементами такої системи є оперативний обмін інформацією, функціонування спільних координаційних центрів, проведення міжвідомчих навчань і використання сучасних цифрових технологій контролю прикордонного простору.

Аналіз практики Польщі, Франції, Німеччини, Фінляндії та країн Балтії показав, що ефективність забезпечення безпеки прикордонних територій значною мірою залежить від узгодженості дій усіх суб'єктів сектору безпеки й оборони, наявності єдиної системи управління та здатності швидко реагувати на кризові ситуації. Особливої уваги заслуговує досвід використання безпілотних систем спостереження, автоматизованих комплексів моніторингу кордону та механізмів залучення місцевого населення до виявлення потенційних загроз.

Для України актуальним є впровадження кращих європейських практик шляхом удосконалення механізмів міжвідомчої взаємодії, розвитку інтегрованого управління кордонами, створення регіональних координаційних центрів, посилення інформаційного обміну між правоохоронними органами, Збройними Силами України та Силами спеціальних операцій. Важливим напрямом також залишається модернізація технічних засобів контролю кордону та підвищення рівня підготовки персоналу.

Отже, адаптація позитивного європейського досвіду до українських реалій сприятиме підвищенню ефективності захисту державного кордону, зміцненню національної безпеки та формуванню сучасної системи реагування на виклики й загрози у прикордонних районах України.

Список використаних джерел:

1. Криштанович М.Ф. Європейський досвід державного управління органами поліції та можливості його використання в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1. С. 287–293.

2. Банчук О.А. Діяльність національної поліції україни: прозорість та підзвітність громадськості. *Правова держава*. 2017. Випуск 28. С. 325–332.

3. Костенко І., Кісіль А. Правовий аналіз реформування Національної поліції України. *Часопис Київського університету права*. 2021. Вип. 1. С. 125–128.

4. Субота С.І. Сучасні наукові уявлення щодо взаємодії громадянського суспільства і поліцейських структур. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 103–108.

5. Шадська У.С. Безпека громади: пошук спільних рішень : посібник. Київ, 2018. 154 с.

6. Sir Robert Peel's Principles of Law Enforcement URL: https://www.durham.police.uk/AboutDocuments/Peels_Principles_Of_Law_Enfor cement.pdf.

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 34.342
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2026.2.46

АСАДЧЕВ Ю.І.

ОГЛЯД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО АДВОКАТА В УКРАЇНІ

OVERVIEW OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR DISCIPLINARY PROCEEDINGS REGARDING A LAWYER IN UKRAINE

Статтю присвячено комплексному дослідженню нормативно-правових і адміністративних актів органів адвокатського самоврядування,що регулюють дисциплінарне провадження щодо адвоката. Визначено, що провідне місце в системі правових приписів має Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що встановлює загальні засади функціювання адвокатського самоврядування, компетенцію кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, порядок ініціювання дисциплінарного провадження, строки й основні процесуальні вимоги. У дослідженні визначено Національну асоціацію адвокатів України як інституцію, що активно формує систему правових приписів, що регулюють засади й порядок дисциплінарного провадження щодо адвоката. Визначено, що Національна асоціація адвокатів України діє через організаційні форми адвокатського самоврядування. Охарактеризовано систему адміністративних актів органів адвокатського самоврядування, зокрема З'їзду адвокатів України, Ради адвокатів України, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, Вищої ревізійної комісії адвокатури. Зазначені органи адвокатського самоврядування приймають рішення, які є адміністративними актами. Зроблено висновок, що правове забезпечення дисциплінарного провадження щодо адвоката – одна із підстав визначення особливого статусу інституту адвокатури. Особливий порядок дисциплінарного провадження щодо адвоката є одним із основних складників адвокатського самоврядування, що забезпечує його високі етичні стандарти. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури є органами самоврядування. Регіональні кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури й Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури формуються самими адвокатами. Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури підзвітна лише з'їзду адвокатів України й Раді адвокатів України. Це означає, що рішення про допуск до професії, дисциплінарну відповідальність приймаються винятково адвокатами – без зовнішніх утручань, зокрема будь-яких зовнішніх органів. Правове регулювання дисциплінарного провадження щодо адвоката визначає модель внутрішньої саморегуляції інституту адвокатури, характерну для європейських правових систем. Сьогодні сформовано методологію й напрацьовано практику дисциплінарних проваджень щодо адвокатів. Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури виконує роль гаранта єдності стандартів професії адвоката по всій Україні.

Ключові слова: *адвокат, дисциплінарна відповідальність адвоката, дисциплінарне провадження щодо адвоката, дисциплінарний проступок адвоката, органи адвокатського самоврядування, нормативно-правові акти, адміністративні акти.*

© АСАДЧЕВ Ю.І. – аспірант відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури (Харківський національний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0000-4231-4014

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The article is devoted to a comprehensive study of the regulatory and administrative acts of the bodies of bar self-government that regulate disciplinary proceedings against a lawyer. It is determined that the leading place in the system of legal regulations is occupied by the Law of Ukraine "On the Bar and Advocacy", which establishes the general principles of the functioning of bar self-government, the competence of the qualification and disciplinary commissions of the bar, the procedure for initiating disciplinary proceedings, terms and basic procedural requirements. The study identifies the National Bar Association of Ukraine as an institution that actively forms a system of legal regulations that regulate the principles and procedure of disciplinary proceedings against a lawyer. It is determined that the National Bar Association of Ukraine operates through organizational forms of bar self-government. The system of administrative acts of the bodies of the bar self-government, in particular the Congress of the Bar of Ukraine, the Council of the Bar of Ukraine, the Higher Qualification and Disciplinary Commission of the Bar, the Higher Audit Commission of the Bar, is characterized. The indicated bodies of the bar self-government make decisions that are administrative acts. It is concluded that the legal provision of disciplinary proceedings against an advocate is one of the grounds for determining the special status of the institute of the bar. The special procedure for disciplinary proceedings against an advocate is one of the main components of the bar self-government, which ensures its high ethical standards. The Qualification and Disciplinary Commission of the Bar are self-governing bodies. Regional Qualification and Disciplinary Commissions of the Bar and the Higher Qualification and Disciplinary Commission of the Bar are formed by the advocates themselves. The Higher Qualification and Disciplinary Commission of the Bar is accountable only to the Congress of Advocates of Ukraine and the Council of Advocates of Ukraine. This means that decisions on admission to the profession and disciplinary liability are made exclusively by advocates – without external interference, in particular any external bodies. The legal regulation of disciplinary proceedings against an advocate determines the model of internal self-regulation of the institute of the bar, typical of European legal systems. Today, a methodology has been formed and a practice of disciplinary proceedings against lawyers has been developed. The Higher Qualification and Disciplinary Commission of the Bar plays the role of a guarantor of the unity of standards of the legal profession throughout Ukraine.

Key words: *lawyer, disciplinary liability of a lawyer, disciplinary proceedings against a lawyer, disciplinary misconduct of a lawyer, bodies of bar self-government, regulatory legal acts, administrative acts.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження системи правових приписів, що унормовують дисциплінарне провадження щодо адвоката, обумовлюється важливою роллю адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини в Україні. Значення для суспільства професії адвоката потребує дієвого й нормативно визначеного механізму контролю за дотриманням адвокатами вимог професійної етики та законодавства України.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон про адвокатуру) [1] визначає загальні засади дисциплінарного провадження щодо адвоката, проте ефективність провадження залежить від деталізації та узгодженості низки взаємопов'язаних нормативно-правових і адміністративних актів органів адвокатського самоврядування,що регулюють дисциплінарне провадження щодо адвоката.

Мета цієї статті – провести комплексний аналіз нормативно-правових і адміністративних актів органів адвокатського самоврядування,що регулюють дисциплінарне провадження щодо адвокатів Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дисциплінарної відповідальності адвокатів були предметом наукових доробок українських та іноземних учених. Вагомий внесок у дослідження цієї тематики зробили такі дослідники: А. Зуєва досліджувала саме дисциплінарне провадження щодо адвоката [2]; В. Заборовський вивчав питання процедурних особливостей дисциплінарного провадження [3]; Н. Бакаянова акцентувала увагу на прогалинах правового регулювання дисциплінарної відповідальності адвокатів [4]. Також у працях О. Щербанюка, Л. Остафійчук, С. Гончаренка, І. Сенюти та інших науковців висвітлено принципи здійснення дисциплінарного провадження, гарантії незалежності адвокатури й етичні стандарти її діяльності.

Питання ж комплексного дослідження правового забезпечення дисциплінарного провадження щодо адвоката залишається недостатньо вивченим. Цим обумовлено актуальність проведення даного дослідження положень національного законодавства, практики органів адвокатського самоврядування в Україні й міжнародних стандартів діяльності адвокатури.

Викладення основних положень. Нормативно-правова регламентація дисциплінарного провадження щодо адвоката є однією з основних передумов стабільності адвокатури як елемента правової системи. На тлі посилення вимог до професійних стандартів правничої діяльності набуває актуальності питання нормативного врегулювання процедури притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності. Наявна система правових приписів, що визначає підстави, порядок, компетенцію органів адвокатського самоврядування й гарантії незалежності адвоката регламентована на рівні законодавства та адміністративних актів. Отже, потребує поглибленого дослідження як відповідність чинних норм принципам верховенства права, так і узгодженість їх з міжнародними стандартами щодо автономії адвокатури, незалежності дисциплінарних органів і процедурних гарантій учасників провадження.

Нормативно-правове забезпечення дисциплінарного провадження щодо адвоката в Україні має систему, у межах якої визначено стандарти професійної поведінки адвокатів, підстави дисциплінарної відповідальності, порядок провадження й гарантії прав його учасників. Провідне місце в цій системі посідає Закон про адвокатуру [1], який визначає загальні засади функціювання адвокатського самоврядування, компетенцію кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури (далі – КДКА), порядок ініціювання дисциплінарного провадження, строки та основні процесуальні вимоги.

Деталізуючи систему правових приписів про дисциплінарне провадження щодо адвоката, визначених у Законі про адвокатуру, виокремимо визначення правового статусу органу, на який покладено функцію дисциплінарного провадження КДКА: підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку; також визначено перелік таких дисциплінарних проступків адвоката(ст. 34 Закону про адвокатуру) [1].

У Законі про адвокатуру визначено види дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до адвоката за вчинення дисциплінарного проступку, визначено строк застосування дисциплінарних стягнень (ст. 35); закріплено засади ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката (ст. 33, 36), визначено процедуру розгляду скарги КДКА (ст. 37) і засади оскарження рішення КДКА до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (далі – ВКДКА) (ст. 42, 52) [1].

Відзначимо відсутність установлених на рівні Закону гарантій функційної незалежності КДКА від зовнішнього тиску, а також від внутрішніх корпоративних впливів. Також, хоча Закон про адвокатуру передбачає складність формування КДКА та їхню підзвітність конференціям адвокатів регіонів (ст. 48), слід посилити законодавчі норми, що унеможливлювали б конфлікт інтересів поміж членів дисциплінарних палат, а також зазначимо необхідність визначення в Законі про адвокатуру механізмів відводу членів КДКА.

Наступною інституцією, що активно формує систему правових приписів(адміністративних актів) є Національна асоціація адвокатів України (далі – НААУ) що діє через організаційні форми адвокатського самоврядування, передбачені Законом про адвокатуру. Установчим документом НААУ є Статут, затверджений в оновленій редакції Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р. [5]. Відповідно до Статуту НААУ організовує, координує й забезпечує діяльність органів адвокатського самоврядування. До загальнодержавних органів адвокатського самоврядування належать З'їзд адвокатів України, Рада адвокатів України(далі – РАУ), ВКДКА, Вища ревізійна комісія адвокатури. Рішення органів адвокатського самоврядування є адміністративними актами, що визначають провадження щодо адвоката на основі законодавства України. Сама ж НААУ приймає акти, зокрема рішення.

Зазначимо, що окремим адміністративним актом закріплено Правила адвокатської етики (далі – Правила) [6], затверджені звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р. Вони визначають професійні стандарти поведінки й слугують основою для оцінювання дій адвоката щодо наявності дисциплінарного проступку; охоплюють питання конфлікту інтересів, недотримання конфіденційності, неналежного здійснення професійних функцій або порушення вимог доброчесності.

Закон про адвокатуру передбачає дотримання Правил як одного з основних професійних обов'язків адвоката. Норми Правил не відміняють і не замінюють положень чинного Закону про адвокатуру, а доповнюють і конкретизують його [6, ст. 1].

Із метою офіційного тлумачення відповідності поведінки адвокатів вимогам Закону про адвокатуру й етичним стандартам, а також регламентації дисциплінарного провадження щодо адвокатів рішенням РАУ від 30.08.2014 р. № 120 затверджено «Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність» [7, п. 1].

Наступний рівень – адміністративні акти органів адвокатського самоврядування,що регулюють дисциплінарне провадження щодо адвоката, передусім рішення РАУ, які деталізують норми Закону про адвокатуру, визначають процедури прийняття й розгляду скарг, порядок роботи дисциплінарних палат, правила оформлення матеріалів дисциплінарних справ, стандарти етичної поведінки й методичні рекомендації щодо застосування дисциплінарних стягнень. Фактично саме ці акти забезпечують конкретизацію та практичне наповнення загальних законодавчих вимог, формуючи робочу модель дисциплінарного провадження щодо адвоката.

Зокрема, рішенням РАУ від 16.02.2013 р.№ 77 затверджено регламент КДКА регіону. Регламент КДКА визначає порядок роботи КДКА в Автономній Республіці Крим, областях, містах Київ і Севастополь з реалізації повноважень, а також процедуру розгляду питань, які належать до її компетенції за Законом про адвокатуру, іншими актами, що регулюють діяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій [8]. Даний регламент визначає Загальні положення діяльності, засади формування складу та структури, питання правомочності, компетенцію та юрисдикцію, компетенцію палат, повноваження посадових осіб і членів, характеристику рішення,порядок підготовкий проведення засідань КДКА та її палат тощо [8].

Рішенням РАУ від 13.12.2024 р. № 87 і НААУ затверджено Регламент ВКДКА. Він визначає порядок роботи ВКДКА, її засідань і прийняття рішень з питань, що належать до її повноважень [9, п. 1.2].

Роль рішень ВКДКА значна: вони виконують функцію прецедентного орієнтира для регіональних КДКА. Такі рішення формують узагальнену практику тлумачення норм, визначають критерії оцінювання дій адвоката й процесуальні стандарти розгляду дисциплінарних справ.

ВКДКА приймає рішення й постанови. Рішення можуть ухвалюватися, наприклад, за скаргою Вищої школи адвокатури НААУ на рішення певної КДКА про відмову в порушенні дисциплінарної справи щодо адвоката [10]. Постанови ж ВКДКА можуть бути про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності й застосування дисциплінарного стягнення, або про виправлення описки в рішенні ВКДКА тощо [11].

Окремо відзначимо рішення ВКДКА із узагальнення практики [12]: вони стосуються різних аспектів, наприклад, застосування строків притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності під час здійснення дисциплінарного провадження [13] або дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю [14].РАУ своїм рішенням від 17.10.2025 р. № 101 посилила роль ВКДКА в уніфікації дисциплінарної практики. Тепер рішення ВКДКА обов'язкові для виконання й урахування КДКА. Раніше узагальнення практики носили рекомендаційний характер для КДКА під час вирішення дисциплінарних і кваліфікаційних справ. Очікується, що ця зміна сприятиме більш чіткому дотриманню стандартів професійної поведінки й посилить довіру до дисциплінарних процедур в адвокатурі [15].

До системи правового забезпечення належать також міжнародні правові акти, зокрема Хартія основоположних принципів європейських адвокатів (CCBE) [16], Основні положення про роль адвокатів ООН [17] та інші документи, які визначають загальноєвропейські стандарти незалежності адвокатів, автономії самоврядних органів і гарантії прав адвоката під час дисциплінарного провадження щодо нього. Хоча міжнародні правові акти не є актами прямої дії, вони застосовуються як орієнтири під час тлумачення національних нормі правозастосування в Україні.

Висновки. Отже, усі зазначені джерела створюють складну багаторівневу систему правового забезпечення дисциплінарного провадження, у межах якої провідне значення має співвідношення між законом, адміністративними актами адвокатського самоврядування та практикою їх застосування дисциплінарними органами.

Правове забезпечення дисциплінарного провадження щодо адвоката – одна із підстав визначення особливого статусу інституту адвокатури. Особливий порядок дисциплінарного провадження щодо адвоката є одним із основних складників адвокатського самоврядування, що забезпечує його високі етичні стандарти.

КДКА є органами самоврядування. Регіональні КДКА й ВКДКА формуються самими адвокатами. ВКДКА підзвітна лише з'їзду адвокатів України й РАУ. Це означає, що рішення про

допуск до професії, дисциплінарну відповідальність приймаються винятково адвокатами – без зовнішніх утручань, зокрема будь-яких зовнішніх органів.

Правове регулювання дисциплінарного провадження щодо адвоката визначає модель внутрішньої саморегуляції інституту адвокатури, характерну для європейських правових систем. Сьогодні сформовано методологію й напрацьовано практику дисциплінарних проваджень щодо адвокатів. ВКДКА виконує роль гаранта єдності стандартів професії адвоката по всій Україні.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.

2. Зуєва А. І. Дисциплінарна відповідальність адвоката: адміністративно-правовий аспект : дис. … канд. юрид. наук. Кропивницький, 2024. 286 с. URL: https://cusu.edu.ua/images/autoreferats/2024/Zueva/dis_%D0%97%D1%83%D1%94%D0%B2%D0%B0_%D0%90.%D0%86._1.pdf

3. Заборовський В. В. Перевірка відомостей про дисциплінарний проступок адвоката як початкова стадія дисциплінарного провадження щодо адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 30 (2). С. 173–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_30%282%29__46.

4. Бакаянова Н. М.Дисциплінарне провадження стосовно адвоката у світлі правових реформ. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3 (3). С. 221–225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpopr_2025_3%283%29__35.

5. Статут недержавної некомерційної професійної організації «Національна асоціації адвокатів України» : затв. ріш. уст. з'їзду адвокатів України 17.11.2012 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshi-dokumenty/statut_naau.pdf.

6. Правила адвокатської етики : затв. звітно-вибор. з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#n4.

7. Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність : затв. ріш. РАУ від 30.08.2014 р. № 120. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr120871-14#Text

8. Регламент кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури регіону : ріш.РАУ від 16.02.2013 р. № 77 (зі змін. та допов.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0077418-13#Text.

9. Регламент Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури : ріш.РАУ та НААУвід 13.12.2024 р. № 87 (зі змін. та допов.).URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0087871-24#Text

10. Рішення. Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури : вебсайт. URL: https://vkdka.org/category/docs-rishennia/page/2/.

11. Постанови. Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури : вебсайт. URL: https://vkdka.org/category/docs-postanovi/.

12. Узагальнення практики. Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури : вебсайт. URL: https://vkdka.org/practice/.

13. Застосування строків притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності при здійсненні дисциплінарного провадження. Узагальнення практики: ріш. ВКДКАвід 28.10.2016 р. Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури : вебсайт. URL: https://vkdka.org/zastosuvannya-strokiv-prityagnennya-advokata-do-distsiplinarnoji-vidpovidalnosti-pri-zdijsnenni-distsiplinarnogo-provadzhennya/.

14. Узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо застосування дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю. Узагальнення практики: ріш. ВКДКАвід 30.11.2023 р. № XI-007/2023. Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури : вебсайт. URL: https://vkdka.org/18284-2/.

15. РАУ посилила роль ВКДКА в уніфікації дисциплінарної практики. Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури : вебсайт. URL: https://vkdka.org/rau-posilila-rol-vkdka-v-unifikatsiji-distsiplinarnoji-praktiki/.

16. Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів : прийн. Радою адвок.асоц. та правн.тов-в Європи (CCBE) 25.11.2006 р. URL: http://tomorrowslawyer.org/wp-content/uploads/2017/03/Хартія.pdf.

17. Основні положення про роль адвокатів : прийн. VIII Конгр. ООН по запобіг. злочинам 01.08.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text.

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

ВОЙТЮК М.П. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ НА СЛУЖБІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ, А ТАКОЖ ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ……3

ДОБРОБОГ Л.М. БАЛАНС ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……12

МІХО К.В. ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В АЛЬТЕРНАТИВНИХ (ПОЗАСУДОВИХ) ФОРМАХ ВИРІШЕННЯ ПРИВАТНИХ СПОРІВ……17

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

ТІТКОВ Д.І. ОФОРМЛЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО: НОТАРІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС УКРАЇНИ ……23

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

КУРИЛО В.І., КУРИЛО І.В. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ДИТИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ В УМОВАХ ТЕХНОГЕННИХ ЗАГРОЗ……28

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ВАЛЬЧУК Д.В. ІТ-КОМПАНІЯ ЯК СУБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ НАБУТТЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ……37

ВАНДІН Є.В. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНАЛІЗУ ПРОЄКТУ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ НА 2026–2030 РОКИ)……42

ВИХРИСТЮК А.М. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГРОМАД В УМОВАХ ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ……50

ВІННИК А.О. СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З МИТНИМИ ОРГАНАМИ ПРИ ЗАПОБІГАННІ ЕКОНОМІЧНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ……56

ІВАЩЕНКО О.В. ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ…… 61

КОВАЛЬ С.А. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕТЕКТИВІВ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ПІДАКЦИЗНОЇ ПРОДУКЦІЇ……69

КОВАЛЬЧУК В.Є. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЛІЦЕНЗУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ…… 74

КОРЕНЕВ А.О. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПУБЛІЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ У МЕХАНІЗМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ……80

КРАВЧЕНКО О.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ……87

ЛЕВЧЕНКО М.С. ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ЗНАЧЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИТНОЇ БЕЗПЕКИ……98

НОЦИК А.І. РОЛЬ ДОБРОВІЛЬНО ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У ВПРОВАДЖЕННІ ІНСТИТУТУ ДЕЛЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ……103

POLISHCHUK V.O., NEDELCHENKO V.M. SYSTEMIC INTERACTION BETWEEN THE AI ACT AND THE EU DIGITAL ACQUIS IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE REGULATION……111

ПОЛІЩУК В.О. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ……117

СИЧОВА В.В. РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ СТАНДАРТІВ GDPR: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ……124

СКАПРОВСЬКА І.М. ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДОТРИМАННЯ ЗАСАД ДОБРОЧЕСНОСТІ У СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ……131

ТОХТАМИШ М.Є., БАСС В.О. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ……136

ТРУНІН Д.Ю. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАГЛЯДОВОЇ ФУНКЦІЇ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ……141

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

БЕРЕЗНЯК В.С. ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ СЛІДЧИМ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ТА БЕЗПЕКОВІ АСПЕКТИ……150

ВОЛИНЕЦЬ Р.А., ПТАЩЕНКО Д.С. КВАЛІФІКАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ БОТНЕТ-МЕРЕЖ ДЛЯ АТАК НА ДЕРЖАВНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ……155

КОЛІСНИК С.А. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ……165

КУЗЬМІЧОВА-КИСЛЕНКО Є.В. ГАРАНТІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА СТАНДАРТИ РАДИ ЄВРОПИ……174

ПОЧТОВИЙ М.М., КОВАЛЕНКО А.В. СТАТТЯ 201-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС ……179

ТРЕККЕ А.С. БЛАНКЕТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ……184

ШАБЛИСТИЙ В.В., КАПІТОНОВ В.І. СПЕЦИФІКА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ (СТ. 407 КК УКРАЇНИ) В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ..... 191

ШЕВЧЕНКО О.В. СПОСОБИ УЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ.....198

ШНУРЕНКО І.Г. ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 209-1 КК УКРАЇНИ, ТА ЇХ ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД СУМІЖНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ З УРАХУВАННЯМ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....205

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

БОБРІШОВА Л.В. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....211

ГРИЗА О.В. ДОТРИМАННЯ ТАЄМНИЦІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....217

ДЯКІН Я.О., КАЛАТУР М.В. ПІДХОДИ ДО ПЕНАЛІЗАЦІЇ УМИСНОГО ТЯЖКОГО ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ У ЗАГАЛЬНІЙ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ НОРМАХ КК УКРАЇНИ.....223

КОНОВОД В.В. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ..... 229

КАТОРКІН Р.А. ПІДСТАВИ ТА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ.....236

ЛОШИЦЬКИЙ М.В. ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДНЬОГО ЕТАПУ ПЛАНУВАННЯ ЗАХОДІВ З ОПЕРАТИВНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ФАКТАМИ РОЗКРАДАНЬ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ПІД ЧАС ЗАКУПІВЕЛЬ ПАЛИВНО-МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ.....243

ПЕЛІВАН І.С. НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК ЗАСІБ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....249

САЛЕНКО Я.Ю. ПОДАННЯ ДОКАЗІВ У СТРУКТУРІ ДОКАЗУВАННЯ ТА З'ЯСУВАННЯ ОБСТАВИН СПРАВИ.....260

САНАКОЄВ Д.Б. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....267

СВИРИДЕНКО С.В. МОТИВУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ..... 272

СТЕПАНОВА Г.М., ЗАРУБЕЙ В.В., ЗЕЛЬКІНА Т.Є. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ІНШОЇ ОСОБИ, ПРАВА ЧИ ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ЯКОЇ ОБМЕЖУЮТЬСЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....279

ТИХОНЕНКО С.О. ВПЛИВ COVID-19 НА ХАРАКТЕР СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....286

ШИДЛОВСЬКА А.О. ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБОЇВ, ПОЄДНАНИХ З ПРОНИКНЕННЯМ У ЖИТЛО, ІНШЕ ПРИМІЩЕННЯ ЧИ СХОВИЩЕ..... 291

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЖУРАВЕЛЬ В. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЗБРОЙНИХ СИЛ ТА СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ ПРИКОРДОННИХ РАЙОНІВ КРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ..... 297

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

АСАДЧЕВ Ю.І. ОГЛЯД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО АДВОКАТА В УКРАЇНІ..... 303

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

VOITIUK M.P. RESEARCH METHODOLOGY ON THE FUNCTION OF SOCIAL PROTECTION FOR CITIZENS SERVING IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE AND OTHER MILITARY FORMATIONS, AS WELL AS THEIR FAMILY MEMBERS.....3

DOBROBOH L.M. BALANCING THE RIGHT TO INFORMATION AND NATIONAL SECURITY: THE TRANSFORMATION OF THE CONCEPT UNDER MARTIAL LAW.....12

MIKHO K.V. APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN ALTERNATIVE (OUT-OF-COURT) FORMS OF PRIVATE DISPUTE RESOLUTION.....17

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

TITKOV D.I. REGISTRATION OF OWNERSHIP OF REAL ESTATE: NOTARIAL PROCESS OF UKRAINE.....23

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

KURYLO V.I., KURYLO I.V. LEGAL SUPPORT OF THE ACTIVITY OF GUARDIANSHIP AND CUSTODY BODIES REGARDING THE PROTECTION OF THE CHILD'S RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT IN THE CONDITIONS OF TECHNOGENIC THREATS.....28

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

VALCHUK D.V. IT COMPANY AS A SUBJECT OF COPYRIGHT: PROBLEMS OF ACQUISITION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS.....37

VANDIN Ye.V. DIRECTIONS FOR IMPROVING ANTI-CORRUPTION LEGISLATION (BASED ON THE RESULTS OF THE ANALYSIS OF THE DRAFT ANTI-CORRUPTION STRATEGY FOR 2026–2030).....42

VYKHRYSTIUK A.M. PROMISING DIRECTIONS FOR IMPROVING ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF POST-WAR RECOVERY.....50

VINNYK A.O. CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF INTERACTION BETWEEN TERRITORIAL DEPARTMENTS OF THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE AND CUSTOMS AUTHORITIES IN PREVENTING ECONOMIC OFFENSES.....56

IVASHCHENKO O.V. FUNCTIONAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF RESTORATION OF TERRITORIES AFFECTED BY ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE.....61

KOVAL S.A. TO THE CHARACTERISTICS OF THE FORMS OF ACTIVITY OF DETECTIVES OF THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN COMBATING THE ILLEGAL CIRCULATION OF EXCISABLE PRODUCTS.....69

KOVALCHUK V.Ye. CONCEPT AND CONTENT OF LEGAL REGULATION OF LICENSING OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE.....74

KORENEV A.O. THE PLACE AND ROLE OF PUBLIC INSTITUTIONS IN THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURANCE OF THE IMPLEMENTATION OF REGIONAL POLICY.....80

KRAVCHENKO O.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSTRUMENTS TO ENSURING ACCESSIBILITY TO MEDICAL SERVICES IN UKRAINE..... 87

LEVCHENKO M.S. THE CONCEPT, TYPES AND SIGNIFICANCE OF CUSTOMS RULES FOR ENSURING CUSTOMS SECURITY.....98

NOTSYK A.I. THE ROLE OF A VOLUNTARILY UNITED TERRITORIAL COMMUNITY IN THE IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTE OF DELEGATION OF POWERS..... 103

POLISHCHUK V.O., NEDELCHENKO V.M. SYSTEMIC INTERACTION BETWEEN THE AI ACT AND THE EU DIGITAL ACQUIS IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE REGULATION.....111

POLISHCHUK V.O. PROCEDURAL GUARANTEES FOR PROTECTION OF THE RIGHTS OF CIVIL SERVANTS IN ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEEDINGS: PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT..... 117

SYCHOVA V.V. REFORMING THE INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR PERSONAL DATA PROTECTION IN UKRAINE IN LIGHT OF GDPR STANDARDS: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT.....124

SKAPROVSKA I.M. THE CONCEPT OF AN ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM FOR OBSERVING THE PRINCIPLES OF INTEGRITY IN THE JUSTICE SYSTEM.....131

TOKHTAMYSH M.Ye., BASS V.O. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF RULES FOR THE PROTECTION OF TELECOMMUNICATIONS NETWORKS.....136

TRUNIN D.Yu. THE CONCEPT AND ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION OF PROSECUTOR'S OFFICE'S SUPERVISORY FUNCTION IN UKRAINE..... 141

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

BEREZNIAK V.S. CONDUCTING AN INVESTIGATOR'S SURVEY IN THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC: ORGANIZATIONAL, TACTICAL AND SECURITY ASPECTS.....150

VOLYNETS R.A., PTASHCHENKO D.S. QUALIFICATION OF THE USE OF BOTNET NETWORKS FOR ATTACKS ON STATE INFORMATION RESOURCES OF UKRAINE 155

KOLISNYK S.A. THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH INTO THE PROBLEMS OF COMBATING CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY.165

KUZMICHOVA-KYSLENKO Ye.V. GUARANTEES OF THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF A LAWYER IN CRIMINAL PROCEEDINGS: NATIONAL PRACTICE AND COUNCIL OF EUROPE STANDARDS.....174

POCHTOVYI M.M., KOVALENKO A.V. ARTICLE 201-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE: ITS LEGAL APPLICATION AFTER THE WAR PERIOD..... 179

TREKKE A.S. BLANKET NATURE OF CRIMINAL LAW NORMS AS A FACTOR IN FORMING FORENSIC METHODOLOGY OF INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES.....184

SHABLYSTYI V.V., KAPITONOV V.I. SPECIFICS OF THE CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF UNAUTHORIZED ABSENCE FROM A MILITARY UNIT OR PLACE OF SERVICE (ARTICLE 407 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE) UNDER CURRENT CONDITIONS.....191

SHEVCHENKO O.V. METHODS OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES IN RAILWAY TRANSPORT.....198

SHNURENKO I.H. THE ISSUE OF THE QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES PROVIDED FOR IN ARTICLE 209-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE, AND THE DIFFERENTIATION FROM RELATED OFFENSES TAKING INTO ACCOUNT THE FEATURES OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE ELEMENTS OF A CRIMINAL OFFENSE.....205

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

BOBRISHOVA L.V. INTERNATIONAL EXPERIENCE IN CONDUCTING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE COVID-19 PANDEMIC.....211

HRYZA O.V. ENSURING THE SECRECY OF PRE-TRIAL INVESTIGATION DURING CERTAIN INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS UNDER MARTIAL LAW.....217

DIAKIN Ya.O., KALATUR M.V. APPROACHES TO PENALIZING INTENTIONAL GRIEVOUS BODILY HARM IN THE GENERAL AND SPECIAL PROVISIONS OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....223

KONOVOD V.V. CRIMINAL CHARACTERISTICS OF MISAPPROPRIATION, MISUSE OF PROPERTY OR POSSESSION OF IT THROUGH ABUSE OF OFFICIAL POSITION IN THE FIELD OF PUBLIC PROCUREMENT.....229

KATORKIN R.A. GROUNDS AND PRINCIPLES FOR CRIMINALIZING THE ILLEGAL USE OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE ASSISTANCE.....236

LOSHYTSKYI M.V. FEATURES OF THE PRELIMINARY STAGE OF PLANNING MEASURES FOR OPERATIONAL SUPPORT OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASES OF MISAPPROPRIATION OF BUDGET FUNDS DURING PURCHASES OF FUEL AND LUBRICANTS.....243

PELIVAN I.S. OVERTOWN INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS AS A MEANS OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING CORRUPTION OFFENCES.....249

SALENKO Ya.Yu. PRESENTING EVIDENCE IN THE STRUCTURE OF PROOF AND CLARIFICATION OF THE CIRCUMSTANCES OF THE CASE.....260

SANAKOIEV D.B. SOME FEATURES OF CONDUCTING AN INVESTIGATIVE EXPERIMENT IN THE CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC.....267

SVYRYDENKO S.V. MOTIVATION OF PROCEDURAL DECISION IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE MECHANISM OF ENSURING LEGAL CERTAINTY.....272

STEPANOVA H.M., ZARUBEI V.V., ZELKINA T.Ye. MECHANISM FOR ENSURING THE RIGHTS OF ANOTHER PERSON WHOSE RIGHTS OR LEGITIMATE INTERESTS ARE RESTRICTED DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION.....279

TYKHONENKO S.O. THE IMPACT OF COVID-19 ON THE NATURE OF INVESTIGATIVE ACTIVITIES IN ORGANIZING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES.....286

SHYDLOVSKA A.O. ESTABLISH THE ESTABLISHMENT AT THE EARLIER STAGE OF THE RESEARCH OF ROSEBOYOV INDUCED WITH INFECTION IN THE GITLO, OTHERWISE PRIMARY CONDITION……291

INTERNATIONAL LAW

ZHURAVEL V. ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES, ARMED FORCES AND SPECIAL OPERATIONS FORCES OF UKRAINE IN ENSURING THE SECURITY OF THE BORDER AREAS OF THE COUNTRY, TAKING INTO ACCOUNT EUROPEAN EXPERIENCE……297

JUDICIAL SYSTEM; PROCURACY AND ADVOCACY

ASADCHEV Yu.I. OVERVIEW OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR DISCIPLINARY PROCEEDINGS REGARDING A LAWYER IN UKRAINE……303

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 2, 2026

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – О.І. Молодецька

Дата розміщення онлайн – 20.03.2026 р. Дата друку – 27.03.2026 р.
Формат 70x100/16.
Обл.-вид. арк. 25,67. Ум. друк. арк. 20,47.
Наклад 300 прим. Зам. № 0826/659.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.
Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua